

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MUKTEDİR

TÜRK SAĞ GELENEĞİ
VE RECEP TAYYİP ERDOĞAN

H. BAHADIR TÜRK



iletişim

Ücretsiz PDF Kitap İndir - <https://rantey.org>



H. BAHADIR TÜRK 1979'da Adana'da doğdu. 2001 yılında Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans, ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi anabilim dalında yüksek lisans, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi anabilim dalında doktora öğrenimi gördü. *Birikim*, *Toplum ve Bilim* başta olmak üzere çeşitli dergi ve derlemelerde yayımlanmış yazıları bulunmaktadır. Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. İletişim'den yayımlanmış kitapları: *Şirket ve Parti - Genç Parti* ve *"Yeni Siyaset"* (2008), *Çoban ve Kral - Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi* (2012), *Hayali Kahramanlar Hakiki Erkekler* (2013).

İletişim Yayınları 1998 • Bugünün Kitapları 162

ISBN-13: 978-975-05-1538-5

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tamlı Bora

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Nom de plume

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CILT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Birbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

H. BAHADIR TÜRK

Muktedir

Türk Sağ Gelenegi ve
Recep Tayyip Erdoğan



İÇİNDEKİLER

Giriş	9

BİRİNCİ KISIM

ERDOĞAN'A GİDEN YOL	23

BİRİNCİ BÖLÜM

Adnan Menderes	27
"Hürriyet ve Nizam": Menderes'in demokrasi algısı.....	31
"Hizmetinizdeyiz": Medeniyet ve kalkınma rüyası.....	39
"Teksaslı'lar ve Türkler": Popülist motifler.....	47
"Şer odakları": CHP, basın, üniversiteler.....	53

İKİNCİ BÖLÜM

Süleyman Demirel	71
"Ben sizin içinizden çıktım": Demirel'in popülizmi.....	74
"Medeniyet kavgası": Medeniyet, kalkınma, pragmatizm.....	82
"Siyasi hasımlar": Demirel'in söyleminde düşman.....	94
"Millet ve iradesi": Demokrasi tasavvuru.....	102
"Cumhurbaşkanı Demirel": Devletin sesi.....	110

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Turgut Özal	123
"Dobra dobra, açık seçik": Popülizm ve pragmatizm	128
"Bilgisayar, telefon, mikrodalga fırın": Kalkınma ve medeniyet anlayışı.....	140
"Güç odakları": Özal'ın rakipleri.....	147
"İşimize gelirse...": Demokrasi ve özgürlükler	152

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Necmettin Erbakan	161
"Milli Görüş'ün kodları": Adil düzen için siyaset	164
"Büyük bir medeniyetin evlatları": Erbakan'ın medeniyet tahayyülü ve kalkınma anlayışı	170
"Siyonistler ve taklitçiler": Düşman kompozisyonu.....	183
"Milletin ahlak ve maneviyatı": Popülist ajitasyon.....	189
"Eski öğrenciler": AKP ve Erdoğan.....	197

İKİNCİ KISIM

R. TAYYİP ERDOĞAN'I ANLAMAK	209

BEŞİNCİ BÖLÜM

Erdoğan'ın Siyaset Algısı	211
Hizmet siyaseti.....	213
Milli irade fetişizmi ve demokrasi.....	227
Savaş olarak siyaset: Mihraklar, çapulcular, virüsler.....	239
<i>CHP ve diğer rakipler</i>	242
<i>Gezi Parkı ve çapulcular</i>	250
<i>17 Aralık Operasyonu ve cemaat</i>	262

ALTINCI BÖLÜM

Erdoğan'da Türk Sağının Üç Halli	295
"Laf milliyetçiliği değil, hizmet milliyetçiliği": Milliyetçilik.....	298
"Kızlı erkekli...": Muhafazakârlık.....	310
"Esmâ'nın hayaleti": İslamcılık.....	329

YEDİNCİ BÖLÜM

Erdoğan'ın Söyleminde Eril Kodlar	343
"Simit satardım...": Eril bir başarı öyküsü olarak Erdoğan	353
"Sahici... Ve çok asabi": Kasımpaşalılık	358
"Ulan hepiniz oradaydınız be": Eril üslup	367

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Erdoğan Kültü	383
"Başkanın bütün adamları": Kanaat teknisyenleri ve Erdoğan	384
"Aşk adamı, âşık olunan adam": AKP medyasında Erdoğan	394
"Büyük usta": Takım kaptanı olarak Erdoğan	422
Sonuç	429
KAYNAKÇA	439
DİZİN	473

Giriş

“Oturmuş gökyüzünde konuşuyor krallar...”

– Erkin Koray, *Krallar* (1974)¹

“Beraber yürüdük biz bu yollarda...”

– R. Tayyip Erdoğan, *Herhangi Bir Konuşması’ndan*

30 Mart 2014 yerel seçimlerine yaklaşılrken AKP’nin seçim şarkılarından biri Arslanbek Sultanbekov’un Dombra’sıydı.² Muhafazakâr eğilimleriyle bilinen şarkıcı Uğur Işılak’ın davu-di sesinden söylediği şarkıya yeni sözler yazılmıştı ve bu haliyle şarkı Recep Tayyip Erdoğan’ın lider olarak sahip olduğu üs-

1 Söz: Nihat Öreel/Erkin Koray, Müzik: Erkin Koray, *Krallar/Dost Acı Söyler* (45’lik), Doğan Plakçılık, 1974.

2 CNN Turk’ta canlı olarak yayınlanan Günlük programına katılan Sultanbekov 1997’de yaptığı, sözü ve müziği kendisine ait olan şarkının AKP tarafından kendisinden izin alınmadan kullanıldığını açıkladı ve şarkının siyasi herhangi bir oluşum tarafından kullanılmasına karşı olduğunu belirtti. Şarkıyı seslendiren Uğur Işılak ise sözlerin Sultanbekov’a ait olduğunu bilmekle beraber şarkının müziğinin anonim olduğunu sandıklarını, zaten kendilerine AKP’nin şarkıyı yaptırdığı ajansın da bu yönde bilgi verdiğini söyledi. Bkz. “AKP’nin Seçim Şarkısı Dombra İzinsiz Mi Kullanıldı?”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/akpnin_secim_sarkisi_dombra_izinsiz_mi_kullanildi-1177927, 21 Şubat 2014. Sultanbekov, bu programdaki açıklamalarından bir süre sonra, 23 Mart 2014’te, AKP İstanbul Mitingi’nde R. Tayyip Erdoğan’la birlikte halkı selamladı.

tün hasletleri anlatan, ona ithaf edilmiş bir güzellemeye dönüş-
türülmüştü. “Recep Tayyip Erdoğan-Dombra” adı verilen şar-
kının sözleri şöyleydi:

*Ezilenlerin gür sesidir o
Suskun dünyanın hür sesidir o
Göründüğü gibi olan
Gücünü milletten alan
Recep Tayyip Erdoğan*

*Halkın adamı Hakk'ın âşığı
O milyonların umut ışığı
Mazlumlara sırdaş olan
Gariplere yoldaş olan
Recep Tayyip Erdoğan*

*Oldu her zaman sözünün eri
Çıktığı yoldan dönmedi geri
Kararlıdır davasında
Anaların duasında
Recep Tayyip Erdoğan*

*Sözü dosdoğru yoktur riyası
Zalimlerin korkulu rüyası
İnandığı yolda gider
Yıllardır beklenen lider
Recep Tayyip Erdoğan*

30 Mart yerel seçimlerine yönelik AKP kampanyasında kul-
lanılan şarkılardan birinin Recep Tayyip Erdoğan'ı neredeyse
bir kumandan olarak resmeden ve bir tür cenk türküsü olarak
kabul edilebilecek bir şarkı olmasında aslında şaşılacak bir şey
yok. Erdoğan, 30 Mart seçimlerine iki büyük travmatik dene-
yimin gölgesinde girdi: Gezi Parkı Direnişi ve 17 Aralık Ope-
rasyonu. “İktidar ama muktedir değil”li yılların tam da geri-
de kaldığının düşünüldüğü bir anda patlak veren bu iki olay-
da da Erdoğan aynı karanlığın suretini gördü: Millet iradesine
kastetmek isteyen ve bir kısım medyadan üniversitelere, TÜ-

SIAD'dan CHP'ye, MHP'den Cemaat'e, dış mihraklardan faiz lobisine uzanan büyük ve korkunç bir düşman koalisyonu. Erdoğan, uzunca bir süredir bizatihi kendi varlığını ve partisnin mevcudiyetini millet iradesinin şüphe götürmez bir tezahürü saydığı için bu tehlikeli kötülük ittifakının hedefinde kendisinin ve partisnin olduğunu da açıkça söylemekten geri durmadı tabii.

30 Mart seçimlerine savaş atmosferinde girildi. Artık müesses nizamı tasfiye etmiş ve mutlak anlamıyla muktedir olmuş Erdoğan'ın önündeki son büyük düşman olarak Cemaat vardı. Evveliyatı bir yana, bardağı taşıran damla olarak dershanelerin kapatılmasıyla patlak veren AKP-Cemaat savaşı hem Cemaat'in hem AKP'nin aslında ne olduğuna dair fikir veren ya da zaten bu yöndeki kanaatleri pekiştiren karşılıklı operasyonlar, dökülüp saçılan ses kayıtları, sağdan soldan patlak veren "şok görüntü"ler ve karşılıklı dua/beddua atışmalarıyla Türkiye'deki siyasal sistemin ve hukukun işleyişinin bağlı olduğu düşünülen tüm kavramlarının aslında içeriği boş ders kitabı cümleleri olduğunu gösterdi. Bu süreçte Cemaat; Erdoğan'ı, onun çalışma arkadaşlarını ve medyadaki savunucularını olabilecek her şekilde ve olabilecek en sert tonda eleştirirken, Erdoğan da çok basitçe ifade etmek gerekirse kendisinden görmediği herkesi düşman ilan etti.

30 Mart 2014 yerel seçimleri yaklaşırken Erdoğan, bu seçimleri diğer seçimlerden ayıran bir özellik olarak, artan düşman tehdidine işaret ediyor ve şunları söylüyordu: "Bütün gelişmeler şunu gösteriyor; bu seçimde AK Parti'nin oyunu nasıl aşağı çekebiliriz? Bütün gayretler buna yönelik. Tüm halkıma sesleniyorum. Sizler bu seçimde öyle bir gayretin içinde olacaksınız ki, öyle bir çalışma, öyle bir performans ortaya koyacaksınız ki Allah'ın izniyle AK Parti'nin 30 Mart seçimlerinden de çok daha farklı şekilde güçlenerek çıktığını ispat etmiş olacaksınız."³ Bu çerçevede Erdoğan için 30 Mart seçimleri "Türkiye düşmanlarının ve onların amaçlarının kaybedece-

3 R. Tayyip Erdoğan, "Bu Seçimin Ayrı Bir Özelliği Var", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bosnadaki-olaylari-kaygi-ile-izliyoruz/59397>, 11 Şubat 2014.

ğı, Türkiye'nin, 77 milyon aziz milletin kazanacağı tarih"⁴ olarak öne çıkıyordu.

30 Mart yerel seçimleri, Gezi Parkı Direnişi ve 17 Aralık Operasyonu'nun seçmen nezdinde ne türden bir etki yarattığını gösterecek bir seçim olarak gözüküyordu. Erdoğan, 17 Aralık sürecinden itibaren bu seçim sonuçlarının bir "cevap" niteliğinde olacağını vurguluyor, düşman kategorisini bu ekseninde genişletiyordu. 15 Şubat 2014'te yaptığı bir konuşmada o tarih itibarıyla kendisinin, AKP'nin, dolayısıyla "milli irade"nin karşısında yer alan düşman ittifakını "CHP, MHP, bütün marjinal örgütler, artı paralel yapı" şeklinde formüle ediyor ve bu ittifaka karşı "30 Mart'ın, bu kirli tuzağın bozulacağı tarih, millet iradesinin tekrar kükrediği bir tarih, tüm engellerin kaldırıldığı, Türkiye'nin 2023 hedefleri önünde tüm engelleri temizlediği bir tarih olacağı"nı⁵ ilan ediyordu.

* * *

AKP, Recep Tayyip Erdoğan'ın genel başkanlığında 14 Ağustos 2001'de kuruldu. Partinin lideri ve kilit kadroları Milli Görüş hareketi içinden geliyordu. 14 Mayıs 2000'deki Fazilet Partisi Kongresi'nde Erbakan'ın adayı Recai Kutan'a karşı adaylığını koyan Abdullah Gül'ün temsil ettiği yenilikçi kanadın⁶ siyaset sahnesindeki yolculuğunun nihai mecrası AKP olmuştu. R. Tayyip Erdoğan'ın genel başkanlığındaki AKP, 3 Kasım 2002'de girilen seçimlerden galip çıkıyor, tek başına hükümet

4 R. Tayyip Erdoğan, "Kardeşlerim Bu Oyunu, İhaneti Görecek", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/kardeslerim-bu-oyunu-ihaneti-gorecek/59405>, 11 Şubat 2014.

5 R. Tayyip Erdoğan, "Samimi Kardeşlerimin Bunlarla İşi Olmaz", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/samimi-kardeslerimin-bunlarla-isi-olmaz/59539>, 15 Şubat 2014.

6 Bu kongredeki Gül-Kutan mücadelesinin aslında bir Erdoğan-Erbakan mücadelesi olarak görülmesi gerektiğini de belirtelim. Bu noktaya işaret eden Koçak, Erdoğan'ın "belediye başkanlığı döneminden itibaren oluşturulmaya başlanan 'karizması', popülaritesi, özellikle de tabanda çok sevilmesi gibi nedenlerle" ve "taban demokrasisi" gibi söylemleriyle yenilikçi kanat için "Erbakan'la mücadeleye girebilecek bir figür olarak Yenilikçilerin liderliği konumuna en çok 'yakışan' kişi olduğu"ndan bahseder. Bkz. Kıvanç Koçak, "Kasımpaşalı Haylaz: Merkez Sağda Yeni Umut", *Birikim*, sayı 147, Temmuz 2001, s. 56.

kuracak çoğunluğu elde ediyor, ancak partinin genel başkanı siyasi yaşağı sebebiyle –Türk siyasetinde daha önce görülmemiş bir şekilde– seçimleri kazanmasına rağmen Başbakan olamıyordu. 2003 yılında yapılan yasal düzenleme, Siirt’te yenilenen seçimler ve Abdullah Gül’ün başbakanlığındaki hükümetin istifası ile 14 Mart 2003’te Erdoğan, 59. Cumhuriyet hükümetinin başbakanı oldu.

Bu tarihten itibaren partisi liderliğinde girdiği her seçimden zaferle çıkmayı bildi. 3 Kasım 2002 genel seçimlerindeki % 34.3’lük oy oranını 22 Temmuz 2007 genel seçimlerinde % 46.6’ya, 12 Haziran 2011 genel seçimlerinde ise % 49.8’e taşıdı. 2004’teki yerel seçimlerde –il genel meclisi üyeleri özelinde– % 41.7, 2009’daki yerel seçimlerde % 38.4 oy oranına ulaştı. 2007’deki cumhurbaşkanının halk oyuyla seçilmesini öngören anayasa değişikliği özelindeki referandumdaki % 68.9’luk “evet” ile 2010’daki 12 Eylül darbecilerinin yargılanmasının önünü açan, askeri yargının görev alanını daraltan, HSYK’nın yapısını değiştiren, vatandaşlara Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı veren bazı temel düzenlemeleri içeren anayasa değişikliği referandumundaki % 57.9’luk “evet” oylarını da bu tabloya eklediğimizde manzara açık bir biçimde karşımızda: Erdoğan, 2002’den bugüne hiç kaybetmedi.⁷

Erdoğan, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden bu yana girdiği tüm genel ve yerel seçimleri kazanan ve Türk siyasal yaşamı içinde şimdiden kendine tarihi önemde bir kişilik olarak haklı bir yer bulmuş bir lider. Ustasının yetenekli çırağı, vakti geldiğinde hocasına duyduğu sadakati bir kenara koymaktan çekinmeyen asi bir talebe. 1976’da Milli Selamet Partisi İstanbul İl Gençlik Kolları Başkanı olduğunda henüz 22 yaşında, 1985’te Refah Partisi İstanbul İl Başkanı ve MKYK üyesi olduğunda 31

7 Sonuçlarla ilgili genel istatistikler için bkz. http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?secimdb2=&report=tablo1.RDF&p_il=0&p_s1=1&p_s2=2&p_s3=3&p_s4=4&p_s5=5&p_s6=6&p_s7=7&p_s8=8&p_s9=9&p_s10=10&p_s11=11&p_s12=12&p_kod=2&desformat=html&ENVID=secimEnv ve http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonucdari/secim3_tr.pdf . Yerel seçim sonuçları için bkz. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1090. Halk oylaması sonuçları için bkz. http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?secimdb2=&report=halk_tablo1.RDF&p_il=0&p_kod=2&desformat=html&ENVID=secimEnv

yaşında, 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğunda 40 yaşında olan bir siyaset zanaatkârı. Futbol oynadığı dönemlerde arkadaşlarının taktığı ismiyle İmam Beckenbauer. Yakın arkadaş ve çalışma çevresinin bir zamanlar hitap ettiği şekliyle Reis. AKP'lilerin "Büyük Usta"sı. Kendi ifadesiyle, "Kasımpaşalı", "zenci bir kardeşimiz", "içimizden biri", "bir fakir Erdoğan". Muktedir...

Erdoğan, ülkeyi dönüştüren politikalarıyla ve tartışmalı kişiliğiyle Türk siyasal tarihinin en önemli ve etkili liderlerinden biri oldu. 2002'den günümüze uzanan çizgide attığı her adımı iktidar alanı içinden attı. Ama bu bizi yanıltmasın. Erdoğan'ın siyasi yolculuğu hiç de kolay değildi. 2008'de partisi bir kapatılma tehlikesi atlattı örneğin. AKP kapatılmaktan kurtuldu ve fakat partinin hazineden aldığı yardımda ½ oranında kesintiye gidilmesi karara bağlandı.

Tüm bu süreçte Milli Görüş hareketinin bazı temel değerlerini, Menderes-Demirel-Özal çizgisinden mülhem bir pragmatizmle eklemleyip o geleneği ve liderleri de –zaman zaman– aşarak kendine özgü bir terkip oluşturdu. Bir dereceye kadar 1990'lı yılların travmatik siyasal yaşamının bir ürünü sayılabilecek partisiyle, Tansu Çiller ya da Mesut Yılmaz gibi siyasetçilerin hiçbir zaman yaratamadıkları bir sahicilik halesi yaratmayı başardı seçmenin nezdinde.

Erdoğan, bu kubbeye kalıcı bir iz bırakma tutkusunu belki de en fazla hisseden ve hissettiren lider. Yol yapma, binalara, tesislere hayat verme, köklü reformlar gerçekleştirme isteğinin altında biraz da kendi dönemine damgasını vurma arzusu var. Sadece zamansal olarak değil, hakikaten, yapısal olarak da bir Erdoğan dönemi söz konusu. Erdoğan her seçimden zaferle çıkarken bir sonraki adımı için ihtiyaç duyduğu enerjiyi sandıktan devşiriyor. Daha cesur ve daha güçlü olurken aslında küçük küçük adımlarla bir zamanlar karanlık yüzüyle tanıştığı şeye dönüşüyor, devletleşiyor, devlet gibi düşünmeye başlıyor. Erdoğan'ın ya da AKP'nin otoriterleşmesinden başka bir şey bu, daha derin bir şey. Kızıl elması, milli irade. Hep onu adres gösteriyor, seçim sandıklarını işaret ediyor. Yine de seçim

sandığını da aşan başka bir şeyler bulduğunu anlıyorsunuz milli irade dediği şeyde.

* * *

17 Aralık Operasyonu ile birlikte topyekûn bir savaşa dönüşen AKP-Cemaat geriliminin damga vurduğu 30 Mart yerel seçimleri atmosferinde yaşanan pek çok tartışmalı olaydan biri de 17 Aralık Operasyonu kapsamında tutuklanan Reza Zarrab ve iki bakan çocuğunun serbest bırakılması oldu. Erdoğan hadiseye dair şunları söyledi: “Hak yerini buldu.”⁸ Bu açıklama hareketinin/partisinin temel değerlerinden biri olarak adaleti gören bir lider için oldukça düşündürücü. Erdoğan’ın adaleti; Roboski’de hayatını kaybeden insanların, Eskişehir’de dövülerek öldürülen Ali İsmail Korkmaz’ın, görüldüğünden de derin bir suikaste kurban giden Hrant Dink’in katledilmesinin gerçek faillerinin yakalanmasında değil de Zarrab ve bakan çocuklarının tahliyesinde bulmasında taraftarlarını bile düşündürecek bir şeyler olmalı.

Belki buradan hareketle çalışmanın giriş bölümünde Erdoğan’ın partisine de adını veren adalet kavramına dair birkaç şey söylemek gerekebilir. Zira adalet düşüncesi, Erdoğan’ın hem söylemsel dünyasının hem de partisinin/hareketinin temel aldığı değerlerin merkezinde yer alır. Partinin ismindeki haliyle adalet; ekonomik krizler, gelir dağılımındaki uçurum ve yolsuzluklarla yaşamaya mahkûm edilmiş, haklar ve özgürlükler düzleminde farklı muamelelere tabi tutulmuş yurttaşların iktidardan nihai beklentisinin karşılık bulacağına yönelik bir vattir. Erdoğan, hemen her konuşmasında adalete vurgu yapar. Politik programının temel saiklerini, adaletsizlikleri gidermek ve gerçek anlamıyla adaleti tesis etmek olarak sunar.

Erdoğan, söylemsel düzlemde, çok kabaca çizdiğim bu düşünsel çerçeveye sıkı sıkıya bağlıdır. Temel talebini dile getirirken nettir: “Biz adalet istiyoruz değerli arkadaşlarım. Gad-

8 “Erdoğan’dan Tahliye Yorumu: Adalet Yerini Buldu”, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogandan_tahliye_yorumu_adalet_yerini_buldu-1178959, 28 Şubat 2014.

re uğramış insanlar, zulme maruz kalmış milletler, yoksulluğa itilmiş topluluklar, masum siviller ve çocuklar için adalet istiyoruz.”⁹ Adalet ilkesini takip etmekte kararlıdır: “Adalet mülkün temeli olduğu gibi kardeşliğin, dostluğun, barışın, huzurun da teminatıdır.”¹⁰ Adalet, onun gözünde, siyasal-sosyal-ekonomik tüm sorunlara, sıkıntılara, hastalıklara buluncak temel çözüm, asli devadır: “Bir ülkenin adalet terazisindeki dengesi sağlanmadıkça, ekonomik, siyasi ve sosyal yaraları sarılamaz”¹¹ der ve adaleti bir vicdan meselesi olarak görür: “Adalet derken, tek bir vicdanın bile sızlamadığı bir hakkaniyet ölçüsünü kastediyoruz.”¹² Sınıflar arasındaki zıtlığı silen bir kudretli simyadır onun için adalet. Yöneticinin asli hedefi ve icraatının kalbidir: “Hem işçinin hem işverenin, hem çiftçinin hem sanayicinin, hem üreticinin hem tüketicinin, hem esnafın hem memurun destekçisi olmakla, imtiyaz değil, adalet üretmekle gurur duyduk, gurur duyuyoruz.”¹³ Vaziyet o Goya tablosundaki gibi açıktır onun için. Adaletin uykusunun, zulmün canavarını yaratacağını bilir: “Adaletin olmadığı yerde zulüm vardır.” Onun adaletle yüklediği bu anlamın herkes tarafından paylaşılmasını ister: “Dünyanın başındaki felaketlerin tamamının adaletsizlikten olduğunu görmüyor musunuz?”¹⁴

Kişisel politik kariyerinde de hukuki anlamıyla adaletin eksikliğini ağır biçimde tecrübe etmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olduğu dönemde, tam olarak 12 Aralık 1997’de, Siirt’te yaptığı konuşmasında okuduğu şiirden dolayı “halkı din ve ırk farklılığı gözeterek açıkça kin ve düşmanlığa tahrik etmek” suçunu işlediği iddiasıyla hakkında dava açılır. 10 ay hapis ve 716.666.666 TL ağır para cezasıyla cezalandırılmasına karar verilir. Kararla ilgili yaptığı basın açıklamasında da kendisine yapılan haksızlığa atıfta bulunur ve adalet ilkesi-

9 R. Tayyip Erdoğan, 16 Ekim 2010, s. 13.

10 R. Tayyip Erdoğan, 25 Mart 2007, s. 15.

11 R. Tayyip Erdoğan, 25 Mart 2007, s. 15.

12 R. Tayyip Erdoğan, 25 Kasım 2007, s. 15.

13 R. Tayyip Erdoğan, 1 Aralık 2009, s. 14.

14 R. Tayyip Erdoğan, 17 Ağustos 2011, s. 12.

nin altını çizer: “Aziz vatan topraklarının her karışında adalet istiyoruz.”¹⁵

1989’da Refah Partisi Beyoğlu Belediye başkan adayı olarak yerel seçimlere girdiğinde seçimden zaferle çıktığına inanmıştır, ancak İlçe Seçim Kurulu’nun kararıyla seçimi kaybettiğini öğrenir. Avukatı Zeyd Aslan’ın ifadesiyle “310 seçmenin oy kullandığı bir sandıktan SHP’ye 522 oy çıkmıştır.” İtirazlarını ciddiye almayan seçim kurulu başkanı olan hâkime “Siz sarhoşsunuz” der ve hakkında hakaret davası açılır, bir hafta Bayrampaşa Cezaevi’nde kaldıktan sonra çıkarıldığı ilk duruşmada tahliye edilir.¹⁶ 1991 Genel Seçimleri’nde ise İstanbul 6. bölge 1. sıradan Refah Partisi milletvekili adayı olmuş ve kazanmıştır. Ancak kendi partisinin aynı bölgedeki 2. sıra adayı Mustafa Baş, aldığı tercihli oyları öne sürüp seçim sonucuna itiraz eder ve sonuçta Erdoğan’ın mazbatasını iptal edilir. Partisi kendisini desteklememiş, yarı yolda bırakmıştır.

Adaletin, Erdoğan’ın politik kariyerindeki sorunsallaşmış görünümü ve bir ilke olarak onun dünya görüşü ve siyasal tasavvuru içindeki yerine değinmek Erdoğan’ı anlamak için önemli. Öncelikle bir ilke ve değer olarak adaletin, Erdoğan’ın ve AKP’nin söylemsel dünyasında bir dizi istisnayla uygulandığını da söylemek gerek tabii. Erdoğan’ın söyleminde adalet; bazen toplumsal kesimler tarafından talep edilen bir şey olduğu zaman bir bozgunculuk alarmı verilmesine vesile olurken, iktidar tarafından sağlanan/uygulanan/hayata geçirilen bir şey olduğunda iktidarın bir başka kıymetli açılımı yahut başarısı olarak sunulur. Eğer adalet ilkesi uyarınca parasız eğitim isterse- nize bu hoş karşılanmayabilir ama Başbakan harçların kaldırıl- masına karar verip sosyal devlet hassasiyetleriyle hareket eder- se bunu alkışlamak zorundasınız. Söylemsel düzlemdeki ada- let vurgusu Türk sağına özgü, Erdoğan’ın ve AKP’nin de siyasal karakteristiğinin de bir parçası olan, güçlü bir pragmatizm temayülü ile şekillenir. Hangi sorunun adaletsizlik örneği olarak

15 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *R. Tayyip Erdoğan: Bir Liderin Doğuşu*, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 206.

16 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 49-50.

seçilip hangisinin seçilmeyeceği veya hangi adaletsizliğin ne ölçüde giderileceği mevcut siyasal bağlam, hikmet-i hükümet ve partinin ve Erdoğan'ın çizdiği siyasal sınırlar içinden belirlenir. Dolayısıyla burada adalet ilkesinin kısmi ve seçici bir uygulaması söz konusudur. Aslında bu açıdan Erdoğan'ı anlamak ve onu bir lider olarak konumlandırmak; sadece kullandığı kavramlara değil, o kavramlara yüklediği anlama bakılarak yapılması gereken bir şeydir.

* * *

Bu çalışmada amacım Erdoğan'ı bir lider olarak büyük Türk sağ geleneği içinde konumlandırmak ve liderler üzerinden bu geleneği anlamaya çalışmak olacak. Bunu yaparken, birinci bölümde, Erdoğan'ın söylemsel formasyonunu ve zihniyet dünyasını şekillendiren, Menderes ve Özal gibi onun hayırla yad ettiği ve onların çizgisinin mirasçısı olarak kendini kabul ettiği liderlere, bir zamanlar talebesi olduğu Milli Görüş'ün büyük Hoca'sı Erbakan'a, Erdoğan'ın hiç hazzetmediğini saklamadığı ve fakat burada da göstermeye çalıştığım gibi kaçınılmaz bir biçimde aralarında belli paralellikler kurulabilecek bir diğer efsanevi lider olarak Süleyman Demirel'e ilişkin genel bir anlam çerçevesi çizmeye çalışacağım¹⁷ ve demokrasi, milli irade fetişizmi, hizmet siyaseti, popülizm, medeniyet, düşman algısı gibi kavramları merkeze alacağım. Bu çerçevede çok zorunlu olmadıkça bu liderlerin siyasal kariyerlerini biçimlendiren siyasal gelişmeleri tartışmayacağım. Takdir edileceği gibi bu türden bir çaba benim burada yapmak istediğim şeyin sınırlarını ziyadesiyle aşar.

Birinci bölüm bittiğinde okurun kafasında hem bu liderleri birbirine bağlayan geleneğe hem de bu geleneği Recep Tay-

17 Aydın Menderes, sosyal medyada ve afiş/billboard marifetiyle yapılan bazı duyurularla "Milletin Adamları" olarak karşımıza çıkan Menderes-Özal-Erdoğan sürekliliğine katılırken, Demirel'i dışarda tutar: "Rahmetliye hiç benzemeyen hatta zıddı diyebileceğimiz kişi de Süleyman Demirel'dir. Hiçbir şey almamış. (...) O ışığı almadı, o kimyayı almadı. Köylünün diliyle konuşmak, köylü şivesiyle konuşmak değil; ona kıymet vermek, hüküm vermek önemli." Bkz. Aydın Menderes ve Taha Akyol, *Demokrasiden Darbeye Babam Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 134.

yip Erdoğan'a taşıyan söylemsel sete dair bir fikir vermiş olabileceğimi umuyorum. Çalışmanın ikinci bölümünde bu gelenek üzerinden Erdoğan'ı anlamayı deneyeceğim. Burada da bağlamsal tartışmaları ya da uzun siyasal kronolojik izahatları yine tamamen değil, ama çok büyük ölçüde bir kenara bırakmayı tercih ettim ve doğrudan onun söylediklerine odaklandım. Okur, hem ilk bölümde hem ikinci bölümde metni ağırlıklı olarak bu liderlerin konuşma metinleri¹⁸ üzerine kurduğumu görebilir. Dönemi anlatan kıymetli çalışmalardan çok, doğrudan onların söyledikleri ve bazen yazdıkları şeylerin az önce sözünü ettiğim amaca daha iyi hizmet edeceğini düşündüm doğrusu.

Erdoğan'ın söylemsel dünyasına odaklandığım ikinci bölümde ilk olarak yaptığım şey onun siyaset anlayışını ele almak oldu. "Erdoğan için siyaset nedir? Siyasal alan nasıl bir alandır? Erdoğan'ın demokrasiden ve sıkça işaret ettiği milli iradedden anladığı şey tam olarak nedir? Erdoğan'da siyasal rakiplerin, Türk sağının genel olarak rakibi düşmanlaştırmaya eğilimli düşünsel iklimi içinde, kompozisyonu nasıldır?" gibi sorular öncelikli olarak yanıt vermeye çalıştığım sorular oldu. Bu soruları Tanıl Bora'nın "Türk sağının üç hali" olarak tarif ettiği milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık'ın Erdoğan'daki görünümleri üzerine düşünmeye çalıştığım bir bölüm takip etti.

Bu bölümde Erdoğan'ın genel liderlik tarzının ayrılmaz bir parçası olarak gördüğüm "erkeklik hali"ne de odaklanmak is-

18 Erdoğan'ın konuşmaları özelinde yararlandığım temel kaynak şu oldu: Abdurrahman Tığ vd. (ed.), *Recep Tayyip Erdoğan Ne Diyor*, Kim Ne Diyor Yayınları, İstanbul, 2012. Aynı biçimsel özelliklerde bir başka kitap ise Hasan San'ın hazırladığı *Recep Tayyip Erdoğan Sözlüğü* (Kalem Kitabevi, İstanbul, 2011). Her iki kitapta da Erdoğan'ın yaptığı konuşmalardan belirli parçalar seçilmiş ve başka herhangi bir yorum katılmadan alfabetik bir biçimde düzenlenmiş. *Recep Tayyip Erdoğan Ne Diyor*, Erdoğan'ın son dönemde yaptığı konuşmaları da içermesi açısından diğer çalışmaya göre daha geniş kapsamlı gözüküyor. Bu çalışmada Erdoğan'ın konuşmalarına yaptığım atıflarda sadece konuşmanın tarihi ve sayfa numarasına yer verdiğim her yerde *Recep Tayyip Erdoğan Ne Diyor* başlıklı çalışmaya atıfta bulunuyorum. Bunun dışındaki Erdoğan atıfları için daha çok AKP'nin resmi sitesindeki "Genel Başkan'dan" bölümünden ve belirli miting konuşmalarının tam metinleri ile gazete ve haber sitelerinden yararlandım. Bu konuşmalara dipnotlarda atıfta bulunuldu, ancak çalışma kapsamındaki diğer liderlerin konuşmalarından farklı olarak, kaynakçada yer verilmedi.

tedim. Buradaki iddiam hem Erdoğan'ın hem de kanaat teknisyenleri ve apolojistlerin, ezcümle hayran kitlesinin sıkça vurgulamaktan hoşlandığı gibi onun bir "sıfırdan zirve"ye hikâyesinin parçası olduğu, daha doğrusu bu "kendi kendini yaratan adam" hikâyesini kendi söyleminde gayet bilinçle kurduğu ve bunun dolaşımından memnun olduğu yönünde görünürlük kazandı. Buna ilaveten, Erdoğan'ın siyasal retorisindeki ve genel üslubundaki eril kodlara da değindim ve son olarak karizmatik bir lider olarak Erdoğan'ın takipçilerinin, onun yolunu yolu kabul edenlerin ortaya koyduğu manzaraya kanaat teknisyenliği-AKP medyası-AKP mensupları özelinde bakmak istedim.¹⁹

* * *

Isaiah Berlin, "önemli fikirlerin, bakış açılarının, teorilerin, algıların", "kendilerine has, tarih üstü olan belli bir hayatları vardır" derken, "bazı kimselerin bu görüşlere katılmadığını, sorunları ve fikirleri sadece içinde meydana geldikleri tarihi ortam içinde anlayabileceğimizi iddia ettiklerini" söyleyerek ekler: "15. yüzyılda Floransa'daki olaylar ve İtalya'daki hayata dair doğru bilgilere sahip olmadan Machiavelli'yi nasıl anlayabilirsiniz? (...) Bunda hakikat payı vardır, fakat sadece kısmen." Berlin'e göre bağlamı bilmek bir fikri ya da figürü anlamaya kesinlikle yardımcı olur, fakat fikirlerin veyahut söylenenlerin bağlamı aşan bir devamlılıkları da vardır. Örneğin bugün "Platon'un düşüncelerinin bizim için önemi"nde, onun za-

19 Bu bölümün çıkış noktalarından biri –ki okuduğunuz giriş bölümünde de bu yazıya bazı atıflar var– *Birikim*'in Kasım 2012 tarihli 283. sayısında yayımlanan "Bu Diyar Tekmil Sizin": R. Tayyip Erdoğan'ın *Dünyası*" başlıklı yazımdı. Bu yazıya ek olarak yine daha önce *Birikim*'de yayımlanan "Başbakan'ın Asabi Halleri Üzerine Bir Deneme" (sayı 209), "AKP ve Kanaat Teknisyenleri" (sayı 276), "Analar ve Cadılar: AKP ve Kürtaj Tartışmaları" (sayı 278-279), "Senden Nefret Etmeyi Seviyorum: AKP'nin CHP'si" (sayı 283), "Yedirmeyeceğiz: AKP, Komplo Mantığı ve Siyasal Paranoya" (sayı 291-292), "Ölesiye Sevmek: Yeni Bir Danışman, Yeni Bir Dönem" (sayı 293), "Asimetrik Savaştan Topyekün Savaş: AKP-Cemaat Mücadelesi" (sayı 298) yazıları da kitabın ikinci bölümün iskeletini oluşturdu. Bununla birlikte ikinci bölüm sadece bu yazıların bir araya getirilmesinden oluşmadığı gibi, söz konusu yazılar belli değişikliklerle yeniden ele alındı.

manına ve yaşadığı yerin hâkim zihniyetine indirgenemeyecek bir şeyler saklıdır. Berlin, bu minvalde şehrin tarihi kalıntılarına ya da “vazo resimlerine ve heykellerine rağmen” – Atina’daki yaşama ve o yaşamın somut anlarına ya da “Yunanca kelimelerin ne anlama geldiğini anlamak için ideal olarak bilinmesi gereken o dönemdeki çevre koşulları”na dair tam anlamıyla bir bilgi sahibi olamadığımızı anımsatır ve bu eksikliğe rağmen Platon’un öneminin azalmadığına dikkat çeker: “(...) Temel fikirler, içinde doğdukları ve etki ettikleri ortamın maddi yönleri veya tarihi detaylarının bilgisi olmadan da bir anlamda varolmaya devam eder.”²⁰

Berlin’in söylediklerini akılda tutarak ifade etmek gerekirse, bu çalışma özelinde, ilk bölümde ele alınan Menderes, Demirel, Özal, Erbakan gibi figürler ile ikinci bölümün konusunu oluşturan Erdoğan arasında, bağlamı önemsiz kılmayan ve fakat belli tarihsel bağlamları ve koşulları aşan bir tür zihinsel akış olduğuna dikkat çekilmeye çalışıldı. Burada bir düşünme biçiminin, bir zihinsel üslubun, Berlin’in “temel fikirler” dediği şeyin, büyük Türk sağ geleneği özelindeki izine odaklanılmak istendi. Bu bağlamda nihai olarak çalışmanın, söz konusu geleneği ve bu geleneğin bir taşıyıcısı olarak Erdoğan’ı anlamaya yönelik kullanılabilecek belli kavramlara dair bir fikir verebileceğini umuyorum.

20 Isaiah Berlin, *Isaiah Berlin’le Konuşmalar* (söyleşi R. Jahanbegloo), çev. Z. Kılınç, YKY, İstanbul, 2009, s. 42-43.

ERDOĞAN'A GİDEN YOL

“Bugün bize nasıl, ‘sandık her şey değildir’ deniliyorsa, gidin okuyun, araştırın, merhum Menderes’e de aynısını söylediler. Bugün bize nasıl, bazı densizler çıkıp da, ‘Sizi biz bile kurtaramayız’ diyorlarsa, aynı şeyin merhum Menderes’e de söylendiğini göreceksiniz. Kefenini alıp yola çıkanlar için kurtaracak insana ihtiyaç yoktur. Biz, kurtarıcı aramıyoruz. Bize bu ithamı yapanlar, kendilerini kurtaracak olanları arayıp bulsunlar.”

– R. Tayyip Erdoğan, 12 Eylül 2013¹

Sağ ve sol kavramları ile politik evreni anlamaya çalışmak, onu “ikiye bölmek”, Bobbio’nun gösterdiği gibi, “olayı basitleştirmek değil, gerçeğin aslına sadık bir şekilde betimlenmesidir.” Bobbio’nun ifadeleriyle, “solcu, insanları ayıran şeylerden çok onları birleştiren ortak şeyleri düşünen kişi”dir. Öte yandan “sağcı (...) bir insanı diğerinden ayıranın onları birleştirenden politik olarak daha önemli olduğuna” inanır. Buradan çıkarılacak sonuç, sağ ve sağcı figür için “eşitsizliğin kural olduğu”dur. Özgürlük nosyonuyla kurulan ilişki ise eşitliğe bakış üzerinden

1 R. Tayyip Erdoğan, “27 Mayıs’ın Etkileri Devam Ediyor”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/27-mayisin-etkileri-devam-ediyor/51758>, 12 Eylül 2013.

değerlendirildiğinde her iki kanat için de “ılımlı” ve “aşırı” pozisyonları belirlemeye yarar. Aşırı sol hem eşitlikçi hem otoriter, aşırı sağ ise hem anti-eşitlikçi hem otoriter bir konum özerinde somutlaşırken; merkez sol ve merkez sağ kendi evrenleri içinde özgürlük ve eşitliğin farklı terkiplerini sunmaya eğilimlidirler.² Bobbio’nun parlak analizleri etrafında düşünmeye devam edersek, demokratik bir siyasal mücadele içinde otoriter ya da totaliter bir pozisyonu sabit ve sürekli bir biçimde işgal etmeyen, demokratik teamüller ve süreçlerle bir biçimde bir aradalık ilişkisi kuran sağ ve sol partilerin, hareketlerin ya da liderlerin; eşitliği ve özgürlüğü yeniden tanımlama ve onu araçsallaştırma girişimlerinin tarihsel bir devamlılık hattı yarattığı iddia edilebilir.

Bu çerçevede sağın eşitlik karşıtı konumu onu daha pratik, daha pragmatik ve daha esnek kılar. Türk sağı da bu açıdan sağın genel eğilimlerini taşır ve onları Türkiye toplumunun tarihsel-ekonomik-toplumsal ve siyasal özellikleri üzerinden yerleştirir. Sağın değişen ölçülerde bir bileşeni kabul edilebilecek din, Türk sağı özelinde farklı tonlarda bir İslamcılık yorumu olarak çıkar karşımıza örneğin. Taşkın’ın deyişiyle, “farklı sağcılık biçimlerini ortaklaştırmaya aday nitelikler; kapitalist düzenden yana olmak, yine bu boyutu verili kabul eden bir liberalizm savunusu, muhafazakârlık, milliyetçilik, dindarlık ve otoriterlik olarak” kendisini gösterir ve bu set, sağa özgü “tutarsız yan yanalıklar, bilinçli olarak tanımsız bırakılan riskli alanlar”la evrimleşir.³

Bu bölümde amacım; “DP’nin iktidarına kadar olan dönemde hem yaygın biçimde kullanımda olmayan, hem de kullanıldığı durumda popülerleşme imkânı taşımayan” sağcılık nosyonunun⁴ Menderes’le birlikte, ondan sonraki liderlerin söylemine nüfuz eden temel yönlerine odaklanmak ve Türkiye sağ-

2 Norberto Bobbio, *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, çev. Z. Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 11, 22, 124.

3 Yüksel Taşkın, “Türkiye’de Sağcılık: Bir Kavramın Yerleşme Tarihini Anlamak”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 452.

4 Yüksel Taşkın, a.g.e., s. 455.

nın ya da “büyük Türk sağı söylemi”nin temel karakteristiklerine dair bir devamlılık hattı çizmeye çalışmak olacak. Zira bu hattın Erdoğan’ı konumlandırmak ve onu anlamak için önemli olduğunu düşünüyorum. Bu çaba etrafında “büyük Türk sağı söylemi”nin büyük liderlerinin söylemsel formasyonuna dair kuşatıcı ve her anlamda tam, mufassal bir nitelikler dizgesi çizmeyeceğim. Niyetim daha çok bu liderleri ve katkıda bulundukları düşünsel/politik geleneği anlamamıza yardımcı olacak, bir yandan da bu geleneği kuran unsurlara bakmak.

“Büyük Türk sağı söylemi”ne liderlerin söylemleri özelinde hayat veren bu unsurların şöyle sıralanabileceğini düşünüyorum: Milli irade fetişizmine dayalı bir demokrasi retoriği, nizam kaygısını asla elden bırakmamaya gayret eden bir hürriyetçilik savunusu, milliyetçilik-muhafazakârlık ve İslamcılık üzerinden çizilen ve harekete/liderine/konjonktürüne göre her unsurun öneminin değiştiği bir ideoloji haritası, somut eserler/kalıcı hizmetler üretmeye dönük bir kalkınmacılık anlayışı⁵ ve teknik siyaset algısı, Doğu-Batı dikotomisi üzerinden gelişen gerilimlere yaslanan, maneviyatçılığı hiçbir zaman tam olarak terk etmeyen bir medenileşme rüyası, tüm bu çerçeveyi belirleyen asıl saik/güç olarak popülizm⁶ ve pragmatizm ile bu prag-

5 Ömer Turan, kalkınmacılığın Türk sağı içindeki kurucu rolüne değinirken, kalkınmacılığın halkın gündelik sorunlarının çözümüne yönelik “kimi zaman popülist, kimi zamansa proje bazında sonuç odaklı bir yaklaşım”a, bir “reçeteye” karşılık geldiğini belirtir. Bu işleve eklenen “güçlü devlet özlemi”yle birlikte Türk sağı; kalkınmacılığa dair tasavvurunu “sınıflar arasında çatışma olduğu tezine karşı çıkmak için” de kullanmış, “solun eşitsizlik vurgusunu boşa çıkarmaya çalışmış ve devlet/ülke biriminde tanımlanan bir ortak iyi anlayışının bütün kesimleri birleştirdiğini vaaz etmiştir.” Bkz. Ömer Turan, “Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayii: Türk Sağı ve Kalkınma”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G.Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 499-500.

6 Ernesto Laclau’nun vurguladığı üzere, “popülizm yazının en ısrarcı unsuru, kavrama açık seçik, belirgin bir anlam vermek konusundaki isteksizliği ya da güçlügüdür.” Bkz. Ernesto Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, çev. N.B. Çelik, Epos Yayınları, Ankara, 2007, s. 15. Bu çalışma özelinde popülizmi daha çok bir “özdeşleşme pratiği” olarak ele alacağım. Nitekim Taggart’ın ifade ettiği gibi, “popülizm, benimsediği halkın idealleştirilmiş bir biçimiyle özdeşleşme ve bu halkı benzer bir biçimde idealleştirilmiş bir manzara içinde konumlandırma eğilimindedir. Bunu yaparken popülizm; yabancı, yozlaşmış veya kirlenmiş olaark gördüğü öğeleri dışlar.” Bkz. Paul Taggart, *Popülizm*, çev. B. Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 4. Bu perspektifin, bu çalışmanın sınırları içinde ye-

matizmin simbiyotik bir uzvu olarak düşmanlaştırma eğilimi.⁷ Burada sayılanlara eklemeler yapmak mümkün şüphesiz. Ancak bu haliyle de ben bu öğelerin ve özelliklerin, Menderes'ten Demirel'e, Erbakan'dan Özal'a uzanan çizgiyi anlamak, Erdoğan'a giden yolu yeniden düşünmek için işlevsel olduğu kanaatindeyim.

terince işlevsel olduğunu düşünüyorum. Bununla birlikte popülizmin farklı tanımları, klasik popülizm-neopopülizm ayrımı üzerinden bir tartışma için bkz. H. Bahadır Türk, *Şirket ve Parti: Genç Parti ve Yeni Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 216-238. Popülizm kavramının ilgili literatür üzerinden faydalı bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s. 25-46.

- 7 Bu düşmanlaştırma eğiliminin öncelikli ve ağırlıklı olarak sol karşıtlığına dayandığını da belirtelim. Tanıl Bora da bu noktanın altını çizerek bu "sol karşıtlığının özünün de anti-komünizm" olduğunu vurgular. Bkz. Tanıl Bora, "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. İ.Ö. Kerestecioğlu ve G.G.Öztaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15. Yıldırım da "anti-komünizmin toplumun geneline yaygınlaştırılıp 'korku' üzerinden beslenen bir genel kabul haline gelmesi için öncelikle vatandaşların tehlikeli bir dönem içerisinde yaşadıklarının kanıtlanması gerektiğine" işaret eder. Bkz. Sinan Yıldırım, "Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. İ.Ö. Kerestecioğlu ve G.G.Öztaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 50. Aslında sadece anti-komünizm değil, Türk sağının her kategorik düşman algısının dayanağı "masum insanları"nın ya da "saf vatandaş"ın karşı karşıya bulunduğu büyük tehlikenin ifşası iddiasına yaslanır. Kerestecioğlu da bu çerçevede düşmanlaştırma eğilimiyle yakından ilişkili olarak "açık ya da örtük biçimde korkunun, Türk siyasal hayatının ve özellikle de Türk sağının belirleyeni olduğunu" belirtir. Bkz. İnci Özkan Kerestecioğlu, "Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlemek", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. İ.Ö. Kerestecioğlu ve G.G.Öztaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 42.

Adnan Menderes

“Biz, gidici değiliz.”

– Adnan Menderes, 27 Şubat 1958.¹

“Başına konacak talih güneşi. Yakında olacaksın milyoner Ford’un eşi.”

– Fikret Hakan, *Üç Arkadaş* (1958)²

Turgut Özal 12 Şubat 1989 tarihinde Ankara Yenimahalle Tapu Dağıtım Töreni’nde yaptığı konuşmayı bir şekilde Adnan Menderes’e bağlamayı başarır ve şunları söyler: “İnsanlar tarihten hep ders almalıdırlar. Geçmiş hadiselerden ders almalıdırlar. (...) Zannediyorum Menderes devrini hatırlayanlar vardır. Şimdi geriye dönüp de ‘Acaba niye biz onların idamına sebep olduk?’ diye düşünmüyor muyuz? Düşünüyoruz tabii. İş isten geçtikten sonra da düşünsen ya da düşünmesen ne ifade eder? Mühim olan yanlışlığı görüp bir daha yapmamaktır.”³

- 1 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 27 Şubat 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 190.
- 2 Yön. Memduh Ün, sen. Memduh Ün vd., Emin Film, 1958.
- 3 Turgut Özal, “Yenimahalle Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12. 1988-31.10.1989*, 12 Şubat 1989, s. 41.

Özal'ın her zamanki pragmatik ve sonuç odaklı düşünen yapısı ile bir tapu dağıtım töreninde Menderes'in idamından çıkarılacak dersler konusuna değinmesi tesadüf değildir. Zira yine Özal'm "ezilmişlerin partisi"⁴ dediği Demokrat Parti'nin lideri Ali Adnan Ertekin Menderes,⁵ büyük Türk sağ geleneğinin şehididir. Menderes'ten sonra sağ gelenek içinden gelen hemen her büyük liderin zihinsel ve söylemsel dünyasını şekillendiren bir lider olarak Menderes bir ata kültüne dönüşmüştür. 1899'da Aydın'da dünyaya gelen, kendisine dedesi Hacı Ali Paşa'dan kalan yaklaşık 3.000 dönümlük "Çakırbeyli Çiftliği"nin beyi olan Adnan Menderes, hiç hatırlayamadığı annesini ve babasını çok küçük yaşlarda, ablasını da yine çocukluk yıllarında kaybetmiştir. Üç aile ferdinin de hayatını kaybetmesinin nedeninin verem olduğu söylenir. Askere alınıncaya kadar İzmir'de babannesinin yanında kalır. Oğlu Aydın Menderes'in aktarımla gençliğinde "Karşıyaka'da, Altay'da futbol oynadığı" rivayet olunur. İzmir'deki Amerikan Koleji'ne gider, ancak eğitimini tamamlayamaz. Zira 1916'da askere alınır. Ancak sağlık sorunları ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanması nedeniyle herhangi bir cephede fiili olarak savaşmaz. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ise "Ayyıldız" olarak bilinen bir çetenin parçası olarak Kuvayi Milliye'ye katılır. 1926'ya kadar, Aydın Menderes'in ifadeleriyle, "askerlikten rabıtası kopmaz". 1928 yılında Berrin Hanım'la evlenir. 1931 yılında savaş dönemindeki hizmetleri karşılığında bir İstiklal Madalyası ile ödüllendirilir.

1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın teşkilatlanması için çalışır, fırkanın il başkanlığını yürütür. Ancak partisi kısa süre sonra kapanır. Partisinin kapanmasının ardın-

4 Turgut Özal, "Türkiye Şeker Sanayi İşçileri Sendikası Toplu İş Sözleşmesi İmza Töreninde Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12. 1988-31.10.1989, 12 Haziran 1989, s. 324.

5 Ali, Adnan Menderes'in göbek adıdır. Soyadı kanunu çıktığında önce Ertekin soyadını alır, sonra, İnan'ın tahminiyle, 1935'te soyadını Menderes olarak değiştirir. Yine İnan'a göre, 1935-1937 yılları arasında "her iki soyadı da resmi işlemlerde kullanılmış, 1937'den sonra ise soyadı tamamen Menderes olarak geçmeye başlamıştır." Bkz. Süleyman İnan, *Muhalefette Adnan Menderes: 1945-1950*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2002, s. 24-26.

dan CHP Aydın teşkilatının başına geçer. 1931'de CHP Aydın milletvekili olur. Bu yönde bir talebi olmadığı halde parti merkezi tarafından milletvekili aday adayı olarak gösterilmiştir. Milletvekilliğine getirilişinde Atatürk'ün doğrudan etkisi vardır. Atatürk, 1931'deki Aydın ziyareti sırasında önce "gönül-süzce" kabul ettiği Menderes'in davetinde, Menderes'in "Türkiye'de çiftçilerin durumu" hakkında söylediklerinden çok etkilenmiştir.⁶ Menderes, 1935, 1939, 1945 seçimlerinde de Aydın milletvekili olarak meclise girer. CHP'de parti müfettişi olarak çalışır.

Ancak 1932 yılının sonunda dahil olabildiği, 1933-1935 yıllarını kapsayan üniversite eğitimini Ankara Hukuk Fakültesi mezunu (o dönemde fakültenin öğrenim süresi 3 yıldır) olarak tamamlar. O ünlü Dörtlü Takrir⁷ olayından sonra CHP'den ihraç edilir. 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kurulur. Tartışmalı 1946 seçimlerinde % 13.1 oy alır partisi.⁸ Süleyman Demirel'in

6 Bununla birlikte özel yaşamında Menderes, Atatürk'ten pek bahsetmemiştir. Aydın Menderes bu durumla ilgili olarak annesi Berrin Hanım'ın "Oğlum sizin rahmetli babanız kolay kolay kendinden başka kimseyi begenecek insan değildi" dediğini aktarır. Bkz. Aydın Menderes ve Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 151.

7 Çulhaoglu'nun deyişiyle, "7 Haziran 1945 tarihinde verilen bu önergenin özünü, ülkedeki siyasal yaşamın demokratik usullere dayandırılması, parti tüzüğünde ve kimi yasalarda değişiklik yapılması talebi oluşturuyordu." Bkz. Metin Çulhaoglu, "Adnan Menderes: Demokrasi Şehidi mi, 'Demokrasi' Kurbanı mı?", *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 86. Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Celal Bayar'ın imzasını taşıyan bu önerge aslında CHP'nin yapmayı tasarladığı ve büyük toprak sahiplerinin bir kısım arazilerinin kamulaştırılmasını öngören ve Menderes'in sert bir biçimde eleştirdiği Toprak Reformu tasarısının yol açtığı huzursuzluğun bir başka biçimde dile getirilisi olarak görülebilir. Bkz. Mehmet Ali Birand vd., *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1991, s. 27 ve Aydın Menderes ve Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 139-143. Cem Eroğul da takririn altında yatan bir gelişme olarak 14 Mayıs 1945'te görüşülmeye başlanan ve "5000 dönümlük oldukça geniş bir üst mülkiyet sınırı tanımakla birlikte toprağın yetmediği yerlerde topraksız ve az topraklılara dağıtılmak üzere 50 dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceğini öngören" Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısına dikkat çeker. Bu tasarıdan duyduğu rahatsızlığı saklamayan Menderes ve Koraltan tasarıya yaptıkları muhalefetle öne çıkarlar. Bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s. 12-15. Ayrıca bkz. Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49, Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Y.S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 304-307 ve Süleyman İnan, *a.g.e.*, s. 51-85.

8 http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonucdari/secim3_tr.pdf

“Türkiye’de –900 senedir bu ülkede devlet var– 900 sene zarfında iktidarın ilk defa millet iradesiyle kansız, kavgasız ve oy pusulasıyla değiştiğinin adıdır. Bu gerçekten Türk milleti için büyük bir zaferdir”⁹ dediği 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelir. Bu seçimlerde partisi % 55.2 oranında bir oy alır. Menderes ve partisi; 1954 seçimlerinde % 58.4, 1957 seçimlerinde ise % 48.6 oy alarak seçimlerden hep galip çıkmayı bilmiştir.¹⁰

On yıllık DP hükümetlerinin ardından 27 Mayıs 1960 ihtilaliyle iktidarı elinden alınır ve 17 Eylül 1961’de idam edilir. Çulhaoglu’nun belirttiği gibi, Menderes “salt toprak sahibi olmanın ötesinde” çiftçilik konusunda pratik bilgisi fazla, “aşırı çekingenlik ve ürkeklik ile ölçsüz bir egosantrizm” arasında salınan bir ruh haline sahip, iyi bir hatip, “cevval ama yaratıcı öngöründen yoksun; iddialı ama hesapsız ve ölçsüz; etkili ve sevilen ama bu özelliklerin verebileceği sakinliğe bir türlü ulaşamayan; zeki ama derinliksiz ve başkalarına güveni eksik” bir liderdir.¹¹

Menderes’in haksız bir biçimde idama mahkûm edilmesi sadece Türkiye siyaseti değil, büyük Türk sağ söylemi açısından da travmatik bir etkisi olur.¹² Sağın istisnasız her lideri Menderes’in başına gelenlere atıfta bulunur, onu bir demokrasi şehidi olarak yüceltir, bu vesileyle elit müesses nizam sözcülerinin karanlık niyetlerine ve tekinsiz potansiyeline dikkat çeker.

9 Süleyman Demirel, “14 Mayıs 1950’de İktidar İlk Defa Oy Pusulası İle Değiştirildi”, 14 Mayıs 2001, 21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma, ABC, İstanbul, 2003, s. 361.

10 http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1061 ve http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuculari/secim3_tr.pdf

11 Metin Çulhaoglu, a.g.e., s. 82, 84, 87, 89, Bu kısa biyografik notlar için bkz. Mehmet Ali Birand vd., a.g.e., s. 18-20, 27; Aydın Menderes ve Taha Akyol, a.g.e., s. 139-183; özellikle bkz. Süleyman İnan, a.g.e., s. 1-27. Ayrıca bkz. Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes: 1930-1960*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2009, s. 1-28.

12 Küçük bir örnek: Yavuz Donat, Demirel’in daima cebinde taşıdığı anayasanın varlık sebebini şöyle açıklar: “Demirel 1965’te başbakan olunca, makama oturunca, kendi kendine düşünür ve söylenir ki: ‘Oturdüğüm koltukta daha önce Menderes oturuyordu. (...) Makam odasında Menderes’i görür gibi olur, idam sehpasında, beyazlar içinde Menderes’i... Sonra Yassıada’yı hatırlar. Menderes’e sorulan soruları. Anayasa’yı ihlal suçlamalarını. İşte o andan itibaren Anayasa, Demirel’in iç cebindedir.” Bkz. Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2005, s. 266.

“Hürriyet ve Nizam”: Menderes’in demokrasi algısı

Menderes’e göre “Demokrasi kendiliğinden olmaz. Hele bu memlekette fevkalade nadir yetişen bir nebattır” ve “bir memlekette yalan söylemek, tezvirde bulunmak, vatandaşları birbirine düşürmek ve hürriyetlerden istifade etmek suretiyle ‘Ne olursa olsun, isterse tufan olsun ama benim içimdeki ateş sönsün’ demek (...) demokrasi değildir.”¹³ Muhalefet döneminde “söz, fikir ve vicdan hürriyetini demokrasinin temeli” olarak görürken ve “bu hürriyetlerin tehdit altında bulunması veya bulunabileceği korkusu”nun bile “o memlekette demokrasinin yer bulmamış olmasının şaşmaz delili” olduğunu söylerken¹⁴ ya da “demokrasiyi en kısa ifadesiyle vatandaş hak ve hürriyetlerinin sağlama bağlanmış olması”¹⁵ olarak telakki ederken; iktidarı döneminde demokrasiyi daha çok ne olduğuyla değil, ne olmadığıyla tanımlar: “Bizim karşımızdakiler hiçbir kayıt tanımayacak, ‘Seni mahkemeye vereceğim’ diyecek ve ben beyaz eldivenle demokrasi yapacağım. Böyle demokrasi olmaz”¹⁶ ya da “Demokrasi her ağzına geleni söylemek değildir”,¹⁷ “Demokrasi mutlak ve hudutsuz hürriyet demek değildir”¹⁸ gibi.

-
- 13 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 14 Kasım 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 7-8.
 - 14 Adnan Menderes, “Ulus Gazetesi’ndeki Bir Cevap Münasebetiyle”, 22 Haziran 1946, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 88.
 - 15 Adnan Menderes, “Kütahya Konuşması”, 21 Mart 1947, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 177.
 - 16 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 6 Mayıs 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 58.
 - 17 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 29 Aralık 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 294.
 - 18 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 28 Şubat 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 424.

“Tehdit ve korku ile olmaz” dediği¹⁹ demokrasinin “zor bir rejim” olduğuna inanır. Zira “demokraside hürriyetlerin yalnız iyi niyetle ve iyiler tarafından kullanılması fikri ancak nazari olarak düşünülebilir. Hakikatte maalesef iyi niyetli olmayanlar da –hatta bilhassa onlar– her türlü kötü niyetlerini ve yıkıcı gayelerini tahakkuk ettirmek için hürriyet nizamından en geniş şekilde faydalanmaya çalışırlar, muvaffak da olurlar.” Demokrasi, ona göre, özellikle siyasetçilerin sorumlu davranması gereken bir yönetim biçimidir, muayyen ahlak kurallarına riayet edilmemesinin “demokrasinin soysuzlaşması”na yol açacağını iddia eder. Üstelik bu sorumlu davranma zorunluluğunun sadece iktidarı değil muhalefeti de içerdiğini savunur.²⁰ Bu açıdan “bir zihniyet tarzı” olarak demokrasi “manevi cephesi” de olan bir “terbiye, nezaket ve müsamaha rejimi”dir.²¹

Bir konuşmasında “eğer hürriyetler mesuliyetlerle birlikte yürütülmezse sadece ihtilal olur, kan olur, ateş olur, sonunda mutlaka istibdat olur” uyarısını yapar.²² Bir başka konuşmasında ise demokrasilerde “iktidar ve muhalefetin birbirine tahammül etmesi gerektiği”ni ve “durmadan iktidarı engelleme ve memleketi kötüleme gayretlerinin iktidardan ziyade bizzat memlekete zarar getireceği”ni söyler.²³ Platonik bir kaygıyla demokrasinin, demagojiye açık karakterinden endişe duyar: “Demokrasilerin birinci düşmanı demagojidir. Demagojiye dur diyebilmek birçok memlekette demokratik usul tatbiki başlan-

-
- 19 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 8 Aralık 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 483.
 - 20 Adnan Menderes, “Hacıbektaş Konuşması”, 2 Şubat 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 150-151.
 - 21 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 24 Mayıs 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 18-19.
 - 22 Adnan Menderes, “Balıkesir İl Kongresi Konuşması”, 6 Eylül 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992.
 - 23 Adnan Menderes, “Bilecik Konuşması”, 6 Nisan 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 278.

diğından mümkün olmadığı içindir ki rejim ya anarşiye gitmiştir ya vatanlar kaybolmuştur.”²⁴

Toplumsal olayları bastırmada kolluk kuvvetlerinin rolüne de demokrasi üzerinden atıfta bulunur dikkate değer bir biçimde. “Demokrasilerde zabitanın, adli kanunların en kuvvetli şekilde tatbiki”nin bir zorunluluk olduğunu söyler ve “polis kuvveti, kudreti namütenahidir” dediği ABD’den örnek verir: “Beyazlarla zencilerin mekteplerini birbirinden ayırmıyorlar. Bu hadiseden dolayı onbin kişi iki sıra halinde yürüyüş yapıyor. Zabıta geliyor. (...) Dağılın diyor, dağılmıyorlar, hortumlar sıkılıyor, dağılıyorlar, 380 kişi yakalanıyor.”²⁵ Bu türden olaylara müdahale bahsinde milletin kendilerinin tarafında olduğunu da çeşitli vesilelerle hatırlatır. Yaklaşan 27 Mayıs darbesine doğru hareketlenen sokaklara bakışını bu yönde ifade eder: “Kızılay hadiseleri ile vesaire ile iş çıkmaz. Biz Ankara’nın istediğimiz yerinde yüz bin kişi toplayabilecek itibarlı bir partiyiz. Biz ağzının, kulak deliğinin nerede olduğunu bile bilmeyen 3-5 çocuğa sokaklarda yaygara yaptıracak insanlar değiliz.”²⁶ Zulüm, otoriterlik, baskı temaları etrafında muhalefetin kendisine yönelttiği eleştirileri hiçbir zaman kabul etmez. Bir meclis konuşmasında İnönü’yü kastederek şöyle söyler örneğin: “(...) Bu kürsüye çıkıp ‘zulüm vardır’ diyor. Buraya çıkıp ‘zulüm vardır’ demesi dahi bu memlekette zulüm olmadığının en bariz delilidir.”²⁷

24 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 29 Mayıs 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 333.

25 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 7 Nisan 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 180. Menderes bir başka konuşmasında ise olaylara karışan öğrenciler arasında “sözde talebe, sınıflarından döne döne başı dönmüş, 30-35 yaşına gelmiş, hâlâ ailesine bir dilim ekmek tedarik etmek mesuliyetini dahi öğrenememiş insanlar” olduğundan bahseder. Bkz. Adnan Menderes, “Turgutlu Konuşması”, 18 Mayıs 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 304.

26 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 21 Nisan 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 219.

27 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 28 Kasım 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 256.

Demokrasiyi olumlu düzlemde tanımlarken ise millet iradesi ve seçim mekanizmasını öne çıkarır. “Millet iradesine dayanan bir hükümet maziden intikal eden ıstıraplar ve sıkıntılara bir an evvel mümkün olduğu kadar süratle son vermek tedbirlerini almasını bilecektir”²⁸ derken hem “millet iradesinden kuvvet alan”²⁹ kendi konumunu CHP’den ayırır, hem de demokrasi algısının ipuçlarını verir. Bir meclis konuşmasında “Bir memlekette seçimler üzerinde hiçbir ihtilaf mevcudolmayıp muhtar seçiminden milletvekili seçimine ve milletvekili seçiminden Reisicumhur seçimine kadar her şey yolunda cereyan ediyor ve amme efkârı bunların doğru olduğu noktasında müttelik bulunuyorsa, demokraside en mühim merhalenin katedilmiş olduğunu kabul etmek lazımdır. Böyle bir memlekette ne kadar bağırırsanız, çağırırsanız ve yırtırsanız, istibdadın mevcudolduğunu ispat etmeye mahal ve imkân kalmaz”³⁰ derken, bir başka konuşmasında demokratik işleyişin nihai mecrası olarak seçim sandıklarını gösterir: “Şayet onlar haklı biz haksız isek millet reyi ile neticeyi tespit eder ve şeriatın kestiği parmak acımaz. İşte mesele bundan ibarettir.”³¹ Benzer bir şekilde, “serbest seçim olan yerde demokrasinin namevcut olduğundan bahsedilemez, küfrânınimet olur, demokrasiye inanmamak olur” der³²

28 Adnan Menderes, “Erzurum Konuşması”, 3 Ekim 1950, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 164.

29 Adnan Menderes, “Isparta Konuşması”, 13 Mayıs 1951, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 355.

30 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 26 Şubat 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 215. Ayrıca bkz. Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 7 Mart 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 432.

31 Adnan Menderes, “Sivas Konuşması”, 25 Mayıs 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 313. Ayrıca bkz. Adnan Menderes, “Malatya Konuşması”, 22 Kasım 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 237-238.

32 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 20 Şubat 1955, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 253.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

ve seçim mekanizmasını demokrasinin kalbine yerleştirir.

Her durumda politikalarını savunur ve nihai yargıç olarak milleti gösterir: “Tedbirlerimizde hatalı olan nokta bulunursa 1954 seçimlerinde millet hükmünü verir.”³³ Bu minvalde “hak ve yetkilerini milli iradede alan, bütün hareketleri yine milli iradenin ifadesini teşkil eden kanunlara göre ayarlanmış”³⁴ TBMM’yi en yüce demokratik organ olarak selamlar. Bürokrasiyle yaşadığı sıkıntılarda TBMM’nin üstünlüğüne referans verir. CHP’nin kendilerine yönelttiği “adalet mensuplarına baskı yaptıkları” iddiasına karşı, hakikatte tam tersinin olduğunu savunarak şunları söyler mesela: “Şimdi de bunlar adalet mensubudur, haklarında ağızını açmıyacaksınız, konuşmayacaksınız, çünkü baskı olur diyorlar. Hayır muhterem

33 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 16 Temmuz 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 40.

34 Adnan Menderes, “Milliyet Mülakatı”, 20 Aralık 1951, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 479.

arkadaşlarım, her şey, adalet ve ötesi Büyük Millet Meclisi'nin yüksek huzurunda konuşulabilir. Nihayet bunlar hakkında kanunlar yapabilecek olan yüksek heyetinizdir.”³⁵

Demokrasinin sınırlarına vurgu yapar. Bu açıdan nihai sınır nizamın korunmasıdır: “Devlet nizamının sabahdan akşama kadar temelini kazılmasına ‘demokratik icaptır’ diye tahammül etmeye imkân var mıdır?”³⁶ Bir başka konuşmasında da şöyle sorar: “Demokrasinin yolu sokaklarda bağırarak mı? Hürriyet yolu kanuna ve devlet kuvvetlerine karşı gelmek mi? Nizamı yıkmak mı?”³⁷ Bu nizam fikrini hürriyet kavramı özelinde de kullanıma sokar ve “hürriyet her şeyden evvel bir nizamdır.”³⁸ hatırlatmasını yapar. Hatta sokak olaylarının iyice yoğunlaştığı 1960 Mayıs’ında DP milletvekillerinden Zeki Eratman’ın olayları engellemek için daha sert tedbirler alınması gerektiği önerisi paralelinde “Mülkiye Mektebi’ni seddü bent etmek lazımdır. Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin bizim örf ve hayatımızda esaslı bir rolü, vazifesi kalmamıştır. Onu kapatırsınız, Konya’da bir Hukuk Fakültesi açarsınız. Bir teadül ile ‘talebeleri oraya naklediyorum’ dersiniz. Gelecek sene binayı yıkarsınız” tedbirinden söz eder.³⁹ Mevcut hadiseleri ve nümayişleri, ezcümle türlü hareket ve “tertip”leri “millet iradesini hiçe indirmek isteyenlerin hüneri ve marifeti” olarak görür⁴⁰ ve demokrasinin ruhu

35 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 26 Mayıs 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 41.

36 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 21 Nisan 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 224.

37 Adnan Menderes, “İzmir Konuşması”, 15 Mayıs 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 292.

38 Adnan Menderes, “Basın Toplantısı”, 26 Ocak 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 338.

39 Adnan Menderes, “Radyo Konuşması”, 2 Mayıs 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 275.

40 Adnan Menderes, “İzmir Konuşması”, 15 Mayıs 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 293.

olarak gördüğü millet iradesini “kadife eldiven içinde sert bir pençe”ye⁴¹ benzettir. Toplumsal hareketler, kalkışmalar, muhalefetin ve basının kışkırtmalarıyla “asıl taarruza uğrayan(ın) milli irade”⁴² olduğunu düşünür.

Demokrasi-milli irade ve nizam sacayağında bir teyak-kuz retorigi kullanır: “Yolumuz (...) hürriyet ve demokrasi-nin memleketimizde yerleştirilmesi yoludur. Fakat her şey-den evvel nizamın muhafazası kati bir zaruret arzeder. Bu yapılamadığı takdirde, birtakım sokak hareketleriyle, milli iradenin iptal edilebileceği kanaati hâkim olursa, bugün için ve istikbal bakımından çok tehlikeli bir vaziyet hasıl olur.”⁴³ Menderes için “demokrasiyi kurmak için hükümetlerin kuvvet, otorite ve istikrara nail ve mazhar olmaları bir zaruret”tir ve “demokrasi taraftarlığı yaparken memleketin yüksek menfaatleri nazarı itibara alınmalı”dır.⁴⁴ Bu açıdan sürekli olarak “hürriyet ve demokrasi aşkının safiyane ifratlarının istismar edilmesi”nden⁴⁵ endişe eder ve bu endişeyi sıklıkla dile getirir.

Bu eğilim laiklik tartışmaları ekseninde de kendisini gösterir. Laikliğin ne olmadığını vurgularken şunları söyler: “Laikliğin manası bu memlekette yanlış anlaşılmış, yanlış anlatılmış, tatbikatı ve tezahüratı da bir din düşmanlığı şeklinde tecelli etmiştir. (...) Laiklik teaddiyi ortadan kaldırmanın ve vicdani kanaatlerimize her türlü müdahalenin önünü almanın

-
- 41 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 28 Kasım 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 271.
- 42 Adnan Menderes, “Bergama Konuşması”, 17 Mayıs 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 296.
- 43 Adnan Menderes, “Eskişehir Konuşması”, 25 Mayıs 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 308.
- 44 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 7 Haziran 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 244.
- 45 Adnan Menderes, “DP 4. Büyük Kongresi’ndeki Konuşması”, 15 Ekim 1955, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 25.

prensibidir.”⁴⁶ Orduyu siyasete karıştırmak gibi dini de “siyaset ihtiraslarının alet ve oyuncağı haline getirmenin o derecede ağır bir suç”⁴⁷ olduğunu söyleyen Menderes; laikliğin hem “din ile siyasetin birbirinden ayrılması” hem “vicdan hürriyeti” anlamına geldiğini ve din ile siyasetin ayrıştırılması konusunda “en küçük tereddüde dahi tahammülleri olmadığı”nı belirtir. Bununla birlikte “dinsiz bir cemiyetin payidar olabileceğine inamadıkları”nı vurgular ve “Müslüman çocuğunun dinini öğrenmesinin vicdan hürriyetinin bir uzantısı olduğuna” işaret ederek “bu itibarla orta mekteplere din dersi koymak yerinde bir tedbir olacaktır” der.⁴⁸ “Bu memlekette bütün vatandaşların vicdan hürriyetlerine tamamiyle sahip olarak tanrılarına diledikleri şekilde ve kana kana ibadet etmeleri bugün serbesttir”⁴⁹ hatırlatması üzerinden CHP’nin kendilerine yönelttiği laiklik karşıtlığı iddialarını kesin bir dille reddeder ve “din istismarı” eleştirilerini “en ağır bir isnat ve iftira olarak nefretle red ve iade” eder.⁵⁰ Aynı şekilde “irtica” iddialarını da kabul etmez. Ona göre “Bu memlekette irtica vardır” demek “Türk milletine iftira etmektir” ve bu iddiaların amacı “Türk milletinin siyasi haklarını gasbetmek”tir.⁵¹

Din gibi milliyetçiliğin de kimsenin tekeli altında olmama-

- 46 Adnan Menderes, “İnönü’ye Cevap”, 12 Ocak 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 117.
- 47 Adnan Menderes, “Adana Konuşması”, 6 Aralık 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 283.
- 48 Adnan Menderes, “Konya Konuşması”, 7 Ocak 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 122.
- 49 Adnan Menderes, “Konya Konuşması”, 22 Mayıs 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 158.
- 50 Adnan Menderes, “Radyo Konuşması”, 16 Ocak 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 123.
- 51 Adnan Menderes, “Kayseri Konuşması”, 21 Kasım 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 233. Ayrıca bkz. Adnan Menderes, “Gaziantep Konuşması”, 17 Ocak 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 345-346.

sı gerektiğini savunur. DP'nin "yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine dayanan ve ayırıcı temayyüleri reddeden bir milliyetçilik anlayışı"ndan hareket ettiğini söyleyerek "geniş ve toplayıcı" bir milliyetçilik tasavvuruna sahip olduklarını iddia eder. "Müfrit milliyetçilik" in özellikle gençlerin hislerini istismar ettiğinden dem vurur ve "Sen Türk-sün, sen değilsin diye memleketi parçalamaya çalışanlar" a karşı kitlesini uyarak şunları söyler: "İçimizde milliyetçi olmayan var mı? Hayır."⁵² Menderes "sanki biz Türk değilmışız gibi bize güya Türklüğümüzü öğretmeye kalkışanların (...) maksatlarını karanlık bulmakta haklıyız"⁵³ derken etnik kökenli milliyetçilik anlayışını eleştirir: "Bir vatandaş 'Ben Türk vatandaşıyım, Türk milletini seviyorum, ona hizmet edeceğim' dedikten sonra asırlar ve nesepler arayarak tarh amelîyesine girişmemiz imkânsızdır"⁵⁴ vurgusunu yapar. Milliyetçilik anlayışını, millete somut hizmetler sunmak amacı etrafında şekillendirir. Vatanın imarını bu anlayışın odağına koyar. Bu açıdan milletin sahip olduğu türlü faziletlere referans vererek, yıllar yılı hizmete hasret kalmış bu büyük milletin medeni milletler seviyesine ulaşması için çalışacaklarını ve çalıştıklarını vurgular. Bu noktada devreye onun ve Türk sağ söyleminin kadim rüyası medeniyet ve kalkınma girer.

"Hizmetinizdeyiz":

Medeniyet ve kalkınma rüyası

Menderes'e göre siyaset sadece kısır çekişmeler, polemikler, karalamalar silsilesi olmamalıdır: "Politika mutlaka akla kara demek değildir. Siyaset mutlaka karşısındakini kötülemek değildir. (...) Koskoca bir milleti iyi olan işlerin kötü olduğuna inan-

52 Adnan Menderes, "Gaziantep II Kongresi Konuşması", 18 Ocak 1953, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 356-357.

53 Adnan Menderes, "DP İstişari Kongresi Konuşması", 7 Şubat 1953, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 381.

54 Adnan Menderes, "DP İstişari Kongresi Kapanış Konuşması", 9 Şubat 1953, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 391.

dırmak mümkün olsaydı politika bütün memleketleri felaketlerle sürükleyen en fena bir çığır olurdu.”⁵⁵ Tıpkı kendinden sonra gelecek Demirel, Erbakan, Özal ve Erdoğan gibi o da siyaseti bir iktidar savaşı olarak görür ve fakat bir hizmet faaliyeti olarak sunar: “Siyaset, vatana ve memlekete en yüksek seviyede hizmet yoludur.”⁵⁶ Demokrat Parti de bu açıdan büyük hizmetlerin partisidir. Menderes’in deyişiyle “Demokrat Parti küçük işlere iltifat etmemiştir. Bu milletin istikbalini teminat altına alacak büyük eserler meydana getirmeyi (...) kendine şiar edinmiştir.”⁵⁷

“En kısa zamanda yurdumuzun hiçbir şeyde eksiklik hissetmeyen, bütün medeni memleketlerde olduğu gibi her türlü ihtiyaçları karşılayabilecek bir duruma erişeceğine şüphe-miz yoktur” der.⁵⁸ Bu bakış açısı özelinde inşaat ve imar faa-

55 Adnan Menderes, “Mersin Konuşması”, 6 Ocak 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 106.

56 Adnan Menderes, “Burdur Konuşması”, 15 Ekim 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 403. Siyaseti “devlete ve millete hizmet sanatı” olarak tanımladığı bir konuşması için ise bkz. Adnan Menderes, “Eskişehir Konuşması”, 24 Ekim 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 453. Ayrıca bkz. Adnan Menderes, “Basın Toplantısı”, 10 Ağustos 1955, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 405 ve Adnan Menderes, “Aydın Konuşması”, 19 Temmuz 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 71.

57 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 11 Ekim 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 353. Bununla birlikte Turgut Özal, Menderes için “vizyon varsa Adnan Menderes’te de vardı ama işin nasıl yapılacağını, organize edileceğini bilmiyordu” der ve Boğaz Köprüsü ve Keban Barajı gibi projelere Menderes’in “hemen başlayalım” diyerek olumlu baktığını ama Karayolları’nın başındaki Daniş Koper ve Devlet Su İşleri’nin başındaki Süleyman Demirel’in bu projelere itiraz ettiğini kaydeder. Bkz. Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 47. Yine de Tek Parti Dönemi’ne kıyasla üretilen hizmetlerin hakkını verir ve “1927’den 1950’ye kadar Türkiye’de sadece üç tane baraj yapıldığını, sadece 1950-1960 arasında ise altı adet baraj yapıldığını da hatırlatır. Bkz. Turgut Özal, “İTÜ’nün 216. Kuruluş Yıldönümünde Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 2 Haziran 1989, s. 243.

58 Adnan Menderes, “İstanbul’da Sigortalı İşçiler Yapı Kooperatifi Tarafından Yapıtılan Blok Apartmanların Temel Atma Töreni’ndeki Konuşması”, 25 Mart 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 49.

liyetleri medeniyetin ve kalkınmanın bir uzantısıdır. Menderes sokakları, caddeleri gezerken, oralardan geçerken gördüğü “10-15 koca koca dev inşaat”ı, “çiçek gibi giyinen insanları” örnek göstererek “yepyeni bir cemiyet ve memleket” olduğumuzun altını çizer.⁵⁹ “İstanbul’a gidiniz, 1923’ten 1950’ye kadar yapılmış olan inşaatla, 1950’den bu yana yapılmış olan inşaatı mukayese ediniz”⁶⁰ derken “Son dokuz sene zarfında daha evvelce mevcut olmayan enfastrüktür meydana getirildiği”ni de gururla ilan eder.⁶¹ “Memleket baştan başa inşa halindedir”⁶²

59 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 6 Mayıs 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 59. Menderes’in çizdiği bu cennet tablo, DP’nin “her mahallede bir milyoner” rüyasının da bir parçasıdır. Ahmet İnsel, “her mahallede bir milyoner veya bir okul değil de bir milyoner vaat edilmesi, devletle toplum arasındaki ilişkilerin artık sivil toplum aracılığıyla da gerçekleştirileceğini, sivil kurumların faaliyet alanlarının zenginleşeceğini ima eder” derken haklıdır. Bkz. Ahmet İnsel, “Liberalizm, Muhafazakârlık ve Türkiye’de Toplumsal Tahayyül”, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 86.

60 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 20 Şubat 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 128. Bir başka konuşması özelinde Ankara’da 1950 senesine kadar 5 milyon 200 bin metrekare alana inşaat yapıldığını, ancak “Demokrat Parti iktidarının açtığı devrin feyizli bir neticesi olarak” kendi dönemlerinde, sadece altı senede, inşaat yapılan alanın 4 milyon 800 bin metrekare olduğunu söyler. Bkz. Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 26 Şubat 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 220. Bir başka konuşmasında ise İstanbul’da “dar yolların ortalarındaki rölüfler kaldırılarak buradaki ağaçların da bitabi çıkarıldığı”ndan ve “imar hareketinin ağaç kesmek şeklinde tecelli ettiğinin yazıldığı”ndan bahsederek ekler: “Fakat miktarı topyekün 300’ü bulmayacak bu ağaçların yerine bu sene şehrin muhtelif semtlerine yüzünü aşan ağaç dikilecektir.” Aynı konuşmada Menderes, İstanbul’daki imar faaliyetleri çerçevesinde “Fatih’in abidevi bir heykelini” yapmayı, “Atatürk’ün şanına layık bir abide” ve bir “Kanuni heykeli dikmeyi” planladıklarını da söyler. Bkz. Adnan Menderes, “Basın Toplantısı”, 23 Eylül 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 463-464, 467. Aydın Menderes de babasının inşaat sevgisine işaret eder: “Şurada Sarıyer Barajı’nda, Menderes Köşkü diyorlar, oradan gelir inşaatı seyredermiş, o gelip durduğu yere de şimdi böyle çardak gibi bir şey yapmışlar. Hoşuna giden bu. Tek tek floresan ampullerini taktırıyor, başında duruyor.” Bkz. Aydın Menderes ve Taha Akyol, a.g.e., s. 85.

61 Adnan Menderes, “CBS Mülakatı”, 8 Ekim 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 71.

62 Adnan Menderes, “Çorum Konuşması”, 7 Kasım 1955, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü

müjdesini verir. “Bol elektrik ve su” vaatlerine ek olarak her fırsatta hükümetin milletin “hizmetlerine amade” olduğunu anımsatır ve ekler: “Aziz milletimize ikbalin yolunu ve kapısını arkasına kadar açmak üzere hizmetinizdeyiz.”⁶³

Eski ve yeni Türkiye, geçmiş ve şimdi zıtlığını sıkça kullanır. Bu zamansal kontrast, bir yokluk-varlık muhasebesinin temelini oluşturur. Devraldıkları “susuz, yolsuz, mektepsiz, ışıksız, her türlü iktisadi cihazlanma eserinden mahrum”⁶⁴ bu memlekete “Bol miktarda otomobil getirilmesi” planını, örneğin, “bir devrin kapandığını, bir mahrumiyet devrinin kapandığını, bilakis artık yokluk yerine varlık rejimin ve şartlarının hâkim olduğunu ifade eden”⁶⁵ bir emare olarak sunar. Hizmetlere “eser” olarak göndermede bulunur bunu yaparken. Ona göre “dün ortaya çıkmamış, bugün ortaya çıkmış birçok eserler vardır.”⁶⁶ Bir “eserler bilançosu”na işaret ederek “geçmiş yıllardan bugünün Türkiye’sini ayıran mesafenin ne kadar muazzam” olduğuna değinir.⁶⁷

“Güdümlü iktisat, güdümlü matbuat, güdümlü demokrasi, bunlar ancak mazinin derinliklerinden gelen nahoş seslerden ibarettir. Bugün her sahada ve her bakımdan hızla ilerlemekte olan Türk milleti nurlu bir istikbalin eşliğinde bulunmanın bah-tiyarlığı içindedir”⁶⁸ diyen Menderes, zıtlığı somut hizmet siya-

Yayınları, Ankara, 1992, s. 54. Ayrıca bkz. Adnan Menderes, “Erzurum Konuşması”, 19 Nisan 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 475.

63 Adnan Menderes, “Uzunköprü Konuşması”, 27 Kasım 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 88-89.

64 Adnan Menderes, “Kırşehir Konuşması”, 1 Şubat 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 147.

65 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 15 Ocak 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 10.

66 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 15 Ocak 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 17.

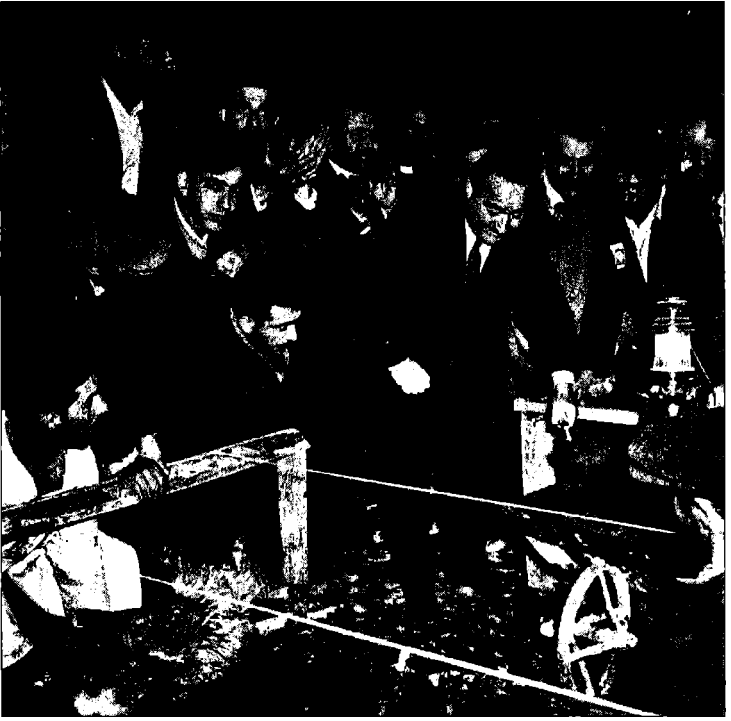
67 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 28 Şubat 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 45.

68 Adnan Menderes, “Silifke Konuşması”, 7 Ocak 1960, *Adnan Menderes’in Konuş-*

seti örnekleri vererek derinleştirir: “Bugün Türkiye’nin yediği et 300 bin ton, onun (İnönü’nün) zamanında 60 bin ton”,⁶⁹ “1950’de 12 bin mektep ile Maarifi teslim aldık. (...) Bugün 27 bin mektebimiz vardır”,⁷⁰ “1950 senesinde Türkiye’nin sarf ettiği elektrik 780 milyon kilovatsaat idi. (...) İktidara gelişimizin dokuzuncu senesinde Türkiye’nin elektrik sarfiyatını 2 milyar 550 milyona yükseltmiş bulunuyoruz”⁷¹ veya “Bugünkü Türkiye, o Türkiye’den başkadır ve başka bir istikamete teveccüh etmiştir. Telefona bakınız, abone beş misli artmıştır.”⁷² Bu ve benzeri konuşmalarda bol bol rakam verir, istatistik paylaşır. Hatta bir konuşmasında “ben rakam söylemekten bıktım” der ve fakat birkaç cümle sonra “Memleketteki radyo sayısı ikiyüzbinden üç senede altıyüzünü aşmıştır”⁷³ hatırlatmasını yapmayı da ihmal etmez. Bu eser bilançosu içinde yollar için özel bir parantez açar ve “yol mevzuuna diğer mevzular kadar, belki daha da fazla miktarda para harcanmıştır. Çünkü yol olmadıkça iktisadi hayat az çok felce mahkûmdur” der.⁷⁴ Aslında hemen her konuşmasında dile getirdiği bu başarıları kriz anlarında daha yoğun bir şekilde vurgular.

maları, Demeçleri, Makaleleri (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 108.

- 69 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 6 Mayıs 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 59.
- 70 Adnan Menderes, “Kırıkkale Konuşması”, 28 Kasım 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 94.
- 71 Adnan Menderes, “Adana Konuşması”, 3 Ocak 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 97-98.
- 72 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 16 Aralık 1955, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 107.
- 73 Adnan Menderes, “Balıkesir Konuşması”, 6 Eylül 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 117.
- 74 Adnan Menderes, “Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralinin Temel Atma Törenindeki Konuşması”, 7 Ekim 1955, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 4.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Söz gelimi 27 Mayıs darbesinden tam 26 gün önce yayımlanan bir radyo konuşmasında “ihracat ve ithalattaki yüksek rakamlar, çarşı ve pazarda bolluk, iktisadi kalkınma, maddi darlıkların ortadan kaldırılması” gibi başarılarını sıralayarak bunların “kıskanıldığını ve milletin huzuruna, refahına ve saadetine karşı en ağır darbelerle harekete geçildiği”ni iddia eder.⁷⁵ Bir diğer konuşmasında da “Bugünün Türkiye’si’ni geçmiş devirlerle mukayese mümkün mü? Adeta yepyeni bir Türkiye, yepyeni bir memleket olarak muasır medeniyet seviyesine doğru

⁷⁵ Adnan Menderes, “Radyo Konuşması”, 1 Mayıs 1960, Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 261.

süratle yükselmekteyiz” der.⁷⁶ Onun deyişiyle, “iktisadi kalkınma, iktisadi cihazlanma ileri milletlerin vâsıl olduğu istihsal ve istihlak seviyelerine götürecektir yoldur; fabrika yapmaktır, sanayiye tekamül ettirmektir, maden istihsalini çoğaltmaktır, zirai istihsalini inkişaf ettirip çoğaltmaktır.”⁷⁷

Bu çerçevede “hususî teşebbüsün ve yabancı sermayenin gelişmesi ve kifayetli ölçüde sanayi ve iş teşekkülleri kurabilmesi”⁷⁸ için her tür imkânın seferber edildiğine dikkat çeker. Kendisine yöneltilen “hayat pahalılığı” eleştirilerini ise “istihlak artışı”nın, kalkınma girişimlerinin sonucu olarak doğal görür ve uzun vadeye odaklanılmasına gerektiğine inanır.⁷⁹ Zaten ona göre mesele “paranın kuvvei iştiraiyesi meselesidir”. Bu minvalde şunları söyler: “1930’a nazaran Türkiye daha fazla hayat pahalılığı içindedir diyebilir miyiz? (...) Bana bugün memleketi hayat pahalılığının tazyiki altındadır diye göstermek isteyen insana ben hayret ederim. Üç beş sene gibi çok kısa müddet içinde çarık yok olmuştur. Bugün müzeye koymak için arasanız bir tane bulamazsınız beyler.”⁸⁰ Başarıların sür-

76 Adnan Menderes, “Turgutlu Konuşması”, 18 Mayıs 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 300-301.

77 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 3 Aralık 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 29.

78 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 4 Aralık 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 49. Menderes bu çerçevede “hiçbir memleket gelişmesi için yabancı sermayeden müstağni kalmamıştır” der. Bkz. Adnan Menderes, “Trabzon Konuşması”, 21 Nisan 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 487. İktidarının ilk günlerinde de “yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanmayı” ve “hür teşebbüsün kendini emniyet altında hissetmesini sağlayacak tedbirler alma”yı atılacak iktisadi adımlar için elzem gördüğünü belirtir. Bkz. Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 29 Mayıs 1950, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 19.

79 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 24 Haziran 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 294.

80 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 19 Haziran 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 327.

mesi için istikrarın lüzumlu olduğuna iman eder ve bu açıdan “nisbi seçim sisteminin ve koalisyonların bu ülke için felaket olacağı”nı savunur.⁸¹

Medeniyetin asli hedef olarak tasavvuruna, hedefe giden yolun zorluğuna yapılan vurgu eşlik eder ve bu açıdan Menderes; DP’nin ortaya koyduğu, meydana getirdiği her hizmeti, her somut eseri medeniyete giden “çetin, sarp, akla hayale gelmez mania ve zorluklarla dolu” yolun aşılması doğrultusunda atılmış bir adım olarak görür.⁸² Medeniyet bu zaviyeden bakıldığında teknik bir altyapıyı çağırان bir üstün idealdir. Menderes de zaten “bugün memleketin her köşesinden kazma, kürek, çekiç ve makine sesleri gelmektedir”⁸³ derken bu türden bir medenileşme hamlesine işaret eder ve “Türk milletinin Avrupa memleketlerinin ve Amerika’nın seviyesine ulaşınca kadar bu temel atmaların ve kordela kesmelerin devam edeceği”ni⁸⁴ söyler.

Zihnindeki kalkınma ve çağdaş medeniyetleri yakalama hedefi Batı’yı örnek alsa da Türk modernleşmesinin Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren tevarüs ettiği ve Türk muhafazakârlığında da izleri görülebilecek bir Japonya hayranlığı da kayda değerdir. Menderes, Türk halkının Japonya’ya olan sevgisini ve ilgisini “Japonya’nın eski ananelerini ve tarihini Garbın ileri bilgisi ve teknik teknolojisi ile meczedebilmiş olması”na bağlar. Japonya’nın “sınai ve iktisadi sahalardaki muazzam gelişmesi” bu açıdan hayranlık uyandırıcıdır.⁸⁵ Bu

81 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 5 Haziran 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 230. Ayrıca bkz. Adnan Menderes, “İzmir Konuşması”, 25 Nisan 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 506.

82 Adnan Menderes, “Sarıyer Hidroelektrik Tesisleri Açılışı Konuşması”, 2 Aralık 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 68.

83 Adnan Menderes, “Adapazarı Konuşması”, 24 Temmuz 1955, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 393.

84 Adnan Menderes, “Ordu Konuşması”, 23 Nisan 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 493.

85 Adnan Menderes, “Japonya Konuşması”, 23 Nisan 1958, *Adnan Menderes’in Ko-*

gelenek görenek vurgusu, Menderes'in konuşmalarında sıkça karşımıza çıkan fazilet deposu olarak millet tasavvuruna dayanır. Menderes'in millet algısı, bu açıdan, hem keskin bir popülist motifler dizgesine kapı açar, hem de kendinden sonra gelecek sağ geleneğin temsilcilerine büyük ve elverişli bir yol haritası çizer.

“Teksaslı’lar ve Türkler”: Popülist motifler

Menderes'in popülist söyleminin ilk unsuru bir ceberrut devlet-mazlum millet ikiliğine dayanır. Hem siyasal programını hem ekonomik ve idari tedbirlerini bu ikilik üzerinden halka anlatır. Bunu yaparken, hem milletin asli kıymetinin farkında olduğunu anımsatır, hem o kıymeti yeniden ortaya çıkarmanın heyecanını paylaşır, hem de yıllarca süregelen adaletsizlik ve zulümlerden, yoksulluk ve kıtlıktan o ceberrut devlet zihniyetinin sahibi olarak rakibini, yani CHP'yi sorumlu tutar. Örneğin, kalkınma hamlesini “devlet işlerinin rasyonalizasyonu” için atılacak adımlara bağlar ve “kırtasiyeciliği ortadan kaldırmak, devlet işleri ile halkın işlerini memurların iyi görmesini temin etmek” gibi hedefler doğrultusunda idarede reformun önemine dikkat çeker.⁸⁶ Zaten muhalefeti döneminde de “tam bir bürokrat zihniyetiyle işleyen ağır ve battal hükümet makinesi”nin yapısından sıkça şikâyet etmiş⁸⁷ ve “teşebbüs iştiyakını baltalayan, her şeyi devletten beklemek meylini doğuran” bu yapıyı eleştirmiştir.⁸⁸ Bu yapının arkasındaki zihniyet ise CHP zihniyetidir ona göre.

nuşmaları, Demeçleri, Makaleleri (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 210.

86 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 24 Haziran 1950, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 90.

87 Adnan Menderes, “Kütahya Konuşması”, 22 Haziran 1948, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 299.

88 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 13 Şubat 1950, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 407.

Bu popülist stratejinin ikinci ayağı somut hizmetler üzerinden rahat yaşayan azınlığın varlığına dikkat çekilmesidir. DP'yi eleştirenler bu şanslı ve ayrıcalıklı azınlıktır. Böylelikle millete yakınlık, milletin genel yaşantısına uzak bir sınıfın varlığına yapılan atıfla sağlamaştırılmak istenir. Üstüne üstlük bu ayrıcalıklı ama sözde şikâyetçi azınlık, DP'nin verdiği eserlerden ve sunduğu hizmetlerden de en çok yararlananlardır. Bu doğrultuda Menderes kendisine yönelmiş muhalif seslerin partisinin icraatlarından büyük bir şevkle istifade ettiğini hatırlatmaktan hiç geri durmaz: “Geçen gün İstanbul’un en güzel caddelerinden birinden geçiyordum. Baktım otomobiller bir sıra, iki sıra, üç sıra değil; beş sıra. Yanımdaki arkadaşım dedi ki: ‘Şu gördüğünüz mahalle en müreffeh olan insanların, işi düzgün olan insanların semtidir. Şimdi akşam olmuştur. Evlerinde en lüks yiyeceklerle çay veya rakı sofraları kurulmuştur. Yiyip içerek bizim iktidarımız aleyhinde konuşmaktadırlar. Yani halkımızın yoksulluk içinde kıvranmakta olduğunu söyleyenler şu caddenin iki tarafını işgal eden şu muhteşem binaların içinde olanlardır.’ Şimdi hal ve keyfiyet böyledir.” Yine bu minvalde sürekli olarak “yapılan güzel şeyleri görmeyenlerin, bunları duymamak için kulak tıkayanlar”ın varlığından şikâyet eder.⁸⁹

Menderes’in gündelik yaşama, hayat tarzındaki değişime odaklanması tesadüf değildir. İcraatlarının başarısının izini somut şeylerde arar ve somut olanı, “gözümüzün önünde olan”ı delil gösterir. Zaten ona göre “Türkiye’nin yeni baştan inşası, Türkiye’nin bugünkü kaderi zannedilen bir hayat tarzından başka bir devre intikali hareketidir.”⁹⁰ Ekonomide de asayiş alanında da bu yeni hayatın örneklerini paylaşır. “Biliyorsunuz ki saat 7’den sonra Beyoğlu’nda hanımla beraber gezmek imkânı yoktu. Saat 7’den sonra Ankara’nın en işlek caddesin-

89 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 15 Ocak 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Mahaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 13, 15.

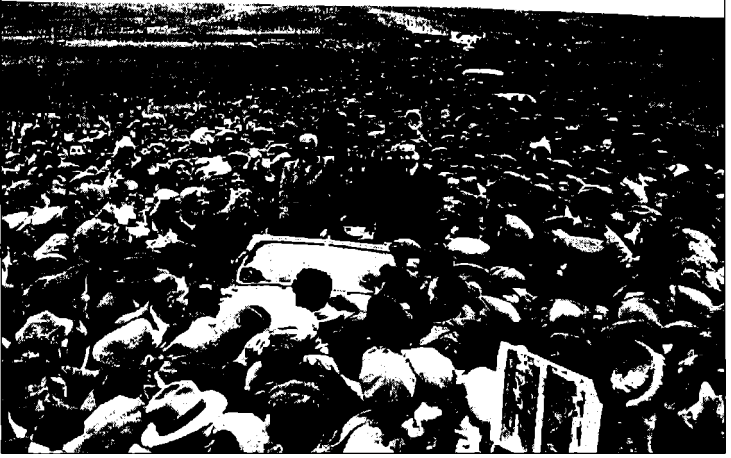
90 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 26 Şubat 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Mahaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 172.

de yürümeye dahi imkân yoktu”⁹¹ gibi hatırlatmaları yine sıklıkla kullanır.

Kendisini ayırdığı çizgiden farklılığını halka yakın, milletin ruhuna hitap eden bir üslupla da pekiştirir. Samimiyet, bu popülist manevra alanının olmazsa olmazıdır, ki bazen hizmet vadinde de samimiyet dozunu oldukça arttırır: “Biliyorum Aziz Kırşehirli, mektep işleriniz var, su işleriniz var; bana bırakın her şeyi, bana bırakın aziz Kırşehirli... Sizin vekiliniz olarak bana bırakın. Ben size hizmet edeceğim.”⁹² Belirtildiği gibi Menderes, hitabeti içinde milletle hemderd olduğunu gösteren samimi bir üslubu hep dolaşımında tutmaya dikkat eder. Bir ilke olarak samimiyeti siyaset içinde önemseydiğini de ayrıca vurgular: “Karşınızda pürüzsüz tam bir samimiyetle konuşmaktayım. Çünkü siyasi hayatta muvaffakiyetin başlıca düsturunun samimiyet olduğuna kaniyim.”⁹³

Bu popülist motifler alanının bir başka unsuru olarak kaydedelim: Menderes, bir aşk nesnesi olarak milleti türlü üstün nitelikleri haiz olarak kodlar. Örneğin, Türk milletinin “iktisadi deha ve zekâsı”ndan bahseder.⁹⁴ Hatta ABD-Tektaş ziyaretinde yaptığı bir konuşmada Türk milletine “hürriyet aşkı, memlekete olan bağlılık ve yılmayan, fütur nedir bilmeyen ruh” gibi özellikler atfettikten sonra, bu özellikler itibarıyla Türk milleti ile Tektaşlıları –“tabiat sertliklerine karşı koyma itiyadına”

-
- 91 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 4 Mart 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 390.
- 92 Adnan Menderes, “Kırşehir Konuşması”, 1 Şubat 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 149.
- 93 Adnan Menderes, “Sivas Konuşması”, 4 Ekim 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 204.
- 94 Adnan Menderes, “İstanbul’da Sigortalı İşçiler Yapı Kooperatifi Tarafından Yapıtılan Blok Apartmanların Temel Atma Töreni’ndeki Konuşması”, 25 Mart 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 49. Ayrıca bkz. Adnan Menderes, “Adapazarı Konuşması”, 11 Ekim 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 139.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

da değinerek– birbirine yakın ve benzer bulur.⁹⁵ Bu millet başka pek çok özelliğinin yanında “icabında kahramanca dövüşen fakat aslında sulhe âşık bir millet”tir⁹⁶ ve yine önemli bir hususiyete sahiptir: “Türk milleti istediğini, istemediğini nasıl ifade edeceğini iyi bilir.”⁹⁷ Üstelik “her şeyin en iyisini yapar.”⁹⁸

Bu türlü erdemlerle yoğrulmuş, türlü yetenekleri bünyesinde barındıran milletin karşısında kendi konumunu önemsiz gös-

95 Adnan Menderes, “Dallas Ziyareti Konuşması”, 13 Ekim 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 72.

96 Adnan Menderes, “Uzunköprü Konuşması”, 27 Kasım 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 86.

97 Adnan Menderes, “İsparta Konuşması”, 13 Mayıs 1951, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 355.

98 Adnan Menderes, “Adana Konuşması”, 29 Mayıs 1951, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 365.

teren jestleri Menderes'in konuşmalarında karşımıza çıkan popülist tonun bir başka karakteristiğidir. Menderes, içinden çıktığı milletle kucaklaşmayı her zaman arzular, kendisine gösterilen coşku ve iltifatı karşılıksız bırakmaz ve bu yüce varlık karşısında kendini sadece fani bir hizmetkâr konumuna çeker. "Bu eşsiz manzara karşısında benim gibi bir faninin dile gelip konuşabilmesi takdir etmeniz lazım gelir ki çok müşküldür"⁹⁹ ya da "Bir fani, bir beşer kalbinin duyabileceği şükran hislerinin en samimisini, en hararetlisini arz ederken..."¹⁰⁰ veya "(...) Görülmemiş bir hareket ve sevgi ile naçiz kardeşiniz Adnan Menderes'i kabul etmek lütfunda bulundunuz, kalbimin bütün şükranları ile, kalbimin bütün heyecanları ile işte huzurunuzdayım"¹⁰¹ gibi teşekkür ve selamlama anları bu özelliğin somutlaştığı örneklerdir.

Menderes için sadece millet değil, onun meseleleri de kutsaldır. Bir konuşmasında "bir kıbleye teveccüh eder gibi hislerimizi ve düşüncelerimizi memleket meselelerine çevirdikleri"nden bahseder örneğin. Milletin iradesini de bu çerçevede yüceltir, onun deyişiyle "başarılamayacak iş yoktur yeter ki millete rehberlik edenler onun iradesiyle çalışmayı şiar edinmiş olsunlar."¹⁰² Millet bu açıdan sadece bir meşruiyet kaynağı değil, bir güç ve enerji kaynağı olarak da selamlanır. Onda "alfabe ile ölçülemeyecek derecede büyük, asırların bağrından gelen bir irfan hazinesi vardır."¹⁰³

99 Adnan Menderes, "Keşan Konuşması", 27 Kasım 1959, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 91.

100 Adnan Menderes, "Adana Konuşması", 3 Ocak 1960, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 95.

101 Adnan Menderes, "Antakya Konuşması", 13 Şubat 1960, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 156.

102 Adnan Menderes, "Adana Konuşması", 3 Ocak 1960, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 100, 102.

103 Adnan Menderes, "DP İstişari Kongresi Kapanış Konuşması", 9 Şubat 1953, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 389.

Bir başka konuşmasında da “akla ve hayale gelmedik müşkülâtla” karşılaştıklarında yollarını milletin “nurlu yüzünden ve muhabbetli gözlerinden fışkıran cesaret verici şulelerin aydınlattığı”nı söyler.¹⁰⁴ “Biz bu milletin ruhunu kendi ruhumuz gibi bilmekteyiz, çünkü biz müşterek bir ruhun parçasıyız”¹⁰⁵ der. Dahası milletin arasına bir mesafe de koymaz, millete karışmayı, onun içinde kaybolmayı şevkle kabul eder: “(...) Biz sizdeniz. Milletin içinden çıkmış bir iktidarız. Sizden ayrı bir zerremiz yok. Daima sizin içinizdeyiz. Resmiyetin, merasimin, mevkiin soğutucu ve üşütücü tesirleri sizinle bizim aramızda cari değildir. En yakın kardeşler, dostlar gibiyiz. Birbirimizi göremediğimiz zaman hasret içinde oluruz. Kavuşunca da birbirimizin boynuna sarılır öpüşürüz.”¹⁰⁶ Muarızlarının nefretini de milletin kurduğu bu derin sevgi bağının varlığına bağlar: “Bizim bütün kabahatimiz sizin reynize sahip olmak suretiyle, sizin muhabbet ve itimadınıza mazhar olmak suretiyle iktidara gelmiş olmamızdan ibarettir. Bu bir suç mudur?”¹⁰⁷

Milletin kutsiyetini, bir tür ibadet etme biçimi olarak ona hizmet etmekle ilişkilendirir ve “bu büyük millete hizmet edebilmek, bu vatanın evladı olan faniler için erişilebilecek meziyetlerin en büyüğüdür, baha biçilmez bir değer taşır” der.¹⁰⁸

104 Adnan Menderes, “Manisa Konuşması”, 12 Ekim 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 382.

105 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 21 Nisan 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 222.

106 Adnan Menderes, “Giresun Konuşması”, 15 Ekim 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 370.

107 Adnan Menderes, “Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali’nin Açılış Töreni Konuşması”, 8 Nisan 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 298.

108 Adnan Menderes, “Tunçbilek Termik Elektrik Santrali’nin Açılış Konuşması”, 17 Eylül 1954, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 136. Bu çerçevede Menderes DP’yi “milletin hizmetkârı” olarak sunar seçmenine. Bkz. Adnan Menderes, “Beypazarı Konuşması”, 8 Mayıs 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 111.

Ancak ne yazık ki bir tasavvufi aşk ilişkisi olarak kurguladığı bu ilişkinin gücünden rahatsız olanlar, bu kutsal bağı koparmak isteyenler, bu manevi bir aradalığın devam etmemesi için her şeyi yapmaya hazır olanlar vardır. Bu noktada ise karşımıza Menderes'in muarızları çıkar.

“Şer odakları”: CHP, basın, üniversiteler

Menderes'i siyasal bir figür olarak anlamak için CHP'nin konumu kritiktir. Menderes hem kendi kişisel politik konumunu hem DP'nin konumunu bir anti-CHP duruş üzerinden ortaya koyar. 1946'da *Vatan*'da yayımlanan bir makalesinde “Demokrat Parti'nin en bariz vasfı, tek partili idareye son vermek isteyen hareket ve cereyanı temsil eden bir siyasi teşekkül olmasıdır”¹⁰⁹ diye yazmıştır söz gelimi. Menderes için CHP, anti-demokratik teamüllere yaslanmış bir baskı mekanizması olarak zuhur eder. Siyasal kariyerinin önemli bir bölümünde işlediği bu temanın köklerini partisine muhalif bir vekil olarak CHP yıllarından başlatmak mümkündür. Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü ile birlikte verdiği meşhur “Dörtlü Takrir”in yankılarına sürerken ve 21 Eylül 1945'te CHP'den çıkarılmadan önce, yine *Vatan* gazetesinde, yayımlanan bir yazısında Menderes, “Türkiye'yi Nazi ve Faşist rejimlere benzetmek insafsızlık olur” dese de “yurttaşın siyasi hak ve hürriyetlerinin tahditlere uğratıldığı da su götürmez bir hakikattir”¹¹⁰ eklemesini yapar.

“Sabatotajcı, inkârcı ve boykotajcı”¹¹¹ muarızlarının “çelme takma” çabalarından dert yanarken milletin “hizmetinde bulunmak için mütemadi surette çalıştıkları”ndan söz eder.¹¹²

109 Adnan Menderes, “Demokrat Parti'nin En Bariz Vasfı”, 23 Mayıs 1946, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 64.

110 Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, 13-14 Eylül 1945, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 48.

111 Adnan Menderes, “Gaziantep Konuşması”, 10 Nisan 1956, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 308.

112 Adnan Menderes, “Tekirdağ Konuşması”, 27 Kasım 1959, *Adnan Menderes'in Ko-*

Her şeye rağmen “millele hizmet aşkı”yla ayakta durduklarından bahsederken “yeraltı çalışmalarla” karşılarına çıkarılan “meşum siyasi mücadele” sisteminin korkunçluğunu vurgular: “En fena usullerle karşılaştık, hepimizin namusu, şeref ve haysiyeti, evladımız, ecdadımız, perişan edildi. Çok derin usuller tatbik edildi.”¹¹³ Kendilerine gösterilen iltifatı “milli iradenin bir tecellisi saydıkları”nı ve fakat “bunu çekemeyenler” olduğunu¹¹⁴ ifade eder ki kastettiği ağırlıklı ve öncelikli olarak CHP’dir.

CHP’ye karşı eleştirileri özellikle iktidarının son döneminde sertleşir. CHP, onun gözünde, “tezvirci, iftiracı, dünün müstebiti, yalancı hürriyetçi” bir partidir, “birtakım oyunlarla” DP’yi halkın gözünde kötüleme uğraşı içindedir ve bunlarla ne demokratik hayatta ve ne de başka sahada beraber yürümenin imkân ve ihtimali vardır.” CHP, millet iradesini umursamaz, o iradeye hak ettiği hürmeti göstermez, onu her fırsatta hiçe sayar. Menderes “Demokrasi yalancılık, tezvir demek değildir” hatırlatmasını yaparak şöyle sorar: “Bizim zamanımız şöyle temizdi diyorlar. Hangi zamanınız temizdir? Temiz ise niye kapattın herkesin ağzını? Susturdun? Nerede milli irade?”¹¹⁵ CHP’nin tarihsel kimliğinin bir parçası olarak muhafaza edip dile getirdiği “inkılapların bekçisi” olması hü-

nuşmaları, Demeçleri, Makaleleri (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 92-93.

113 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 3 Aralık 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 34.

114 Adnan Menderes, “Milas Konuşması”, 16 Kasım 1946, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 123. Bu noktada Karpat’ın yaptığı bir hatırlatmanın altını çizelim: “Rahmetli Adnan Menderes’in bürokrasiye ve militarizme karşı olduğu bir gerçektir. Fakat Menderes’in gerçek manada demokrasiyi benimsediği de söylenemez. Partisine mutlak surette hâkim olduğu gibi, tenkide de tahammülü çok azdır veya yoktur.” Bkz. Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 194.

115 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 12 Şubat 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 34-36. Karpat da bu çerçevede “1957’den sonra iktidar ile muhalefet arasındaki çekişmenin gittikçe şiddetlendiğini, parti mücadelesinin yavaş yavaş meydan savaşlarına döndüğünü” belirtir. Bkz. Kemal H. Karpat, a.g.e., s. 172.

viyetine de itiraz eder, zira “inkılapların hakiki bekçisi bizzat Türk milletidir.”¹¹⁶

Bu minvalde Menderes’in “asıl kavgalarının DP ile değil dört seçim boyunca onları reyinden mahrum bırakan milletle”¹¹⁷ olduğunu söylediği CHP, memleketi tek başına, tek parti hâkimiyeti altında diktatörlükle idare etmeyi tabiatı saniye haline getirmiştir” ve “İnönü iktidarda iken nasıl bir diktatör idi ise, aynı diktatör hüviyetini muhalefette dahi muhafaza etmiş bulunmaktadır.”¹¹⁸ Özellikle İnönü’ye yönelik eleştirilerini seçim kampanyaları döneminde sertleştirir: “İsmet Paşa ‘Buhran vardır’ diyor. Buhran, İsmet Paşa’nın kendi kafasındadır sevgili vatandaşlar. İsmet Paşa hastadır. İsmet Paşa, Malta Humması gibi, Asya Gribi gibi bir nevi hastalığa müpteladır. O hastalığın adı da ‘Daüliktidar’, yani iktidar hastalığıdır.”¹¹⁹ İsmet Paşa’yı

116 Adnan Menderes, “Milliyet Mülakatı”, 17 Mart 1951, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 289.

117 Adnan Menderes, “Radyo Konuşması”, 16 Ocak 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 119.

118 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 6 Mayıs 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 51. Burada Menderes’in İnönü eleştirilerinde bazen onu Atatürk’le farklılığı üzerinden de değerlendirdiğini de belirtelim. Örneğin: “Atatürk gönlümüzün sultanı, başımızın tacıdır. O, (...) yalnız bizlerin değil, bizden sonraki bütün nesillerin de ebediyen minnettar kalacağı bir büyük insandır. Fakat İnönü, kendisinden her zaman hesap sorulacak bir fani olarak karşımızdadır.” Bkz. Adnan Menderes, “Burdur Konuşması”, 15 Ekim 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 404. Bir başka konuşmasında ise İnönü’nün Atatürk’ün Halk Partisi’ndeki mirasını yok ettiğini, “Atatürk’ün yakın arkadaşlarını sistemli bir surette bir kasdı mahsusa denemek şeklinde uzaklaştırdığı”nı söyler ve Atatürk’ün Anıtkabir’e defni sırasında Celal Bayar’ın İsmet İnönü’ye “Paşam evvelce buraya gelmiş miydiniz?” sorusunu sorduğunu, İnönü’nün ise “hayır” yanıtını verdiğini aktararak şunu söyler: “Tasavvur ediniz, Anıtkabirin inşasına başlanalı 14 sene oluyor.” Bkz. Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 14 Aralık 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 258.

119 Adnan Menderes, “Trabzon Konuşması”, 13 Ekim 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 362. Menderes’in bu sert üslubu CHP’nin DP eleştirisinde de görülebilir. Bir örnek olarak paylaşalım: Bütçe görüşmeleri sırasında Menderes’in eleştirileri üzerine söz alan Başbakan Recep Peker, “Adnan Menderes’in sesinde kötümser bir psikopat ruhun mariz karanlıkları”ndan bahseder. Bkz.

ve CHP'yi zamanın gerisinde kalmakla suçlar, yapılan hizmetlerin önemini anlamamakla itham eder. 1957 seçimleri yaklaşırken İstanbul'da yaptığı bir konuşmada şunları söyler örneğin: "Bu şehre bir Hilton Oteli'ni bile çok görmüşlerdi. Halbuki bugün anlaşılıyor ki, derhal 10 tane Hilton inşa etmek lazım. Şehre biraz daha çekidüzen vererek bu otelleri de inşa edince işte o zaman İstanbul, bize ziraatımız, sanayimiz kadar gelir getirecektir. Amma ben neredeyim, paşam nerede?"¹²⁰

Yabancı sermaye konusunda da CHP'yi arkaik bir zihniyetin temsilcisi olarak kodlar. İnönü'nün "Afrika kabilelerinin kovduğu yabancı sermayeyi gül gibi topraklarımıza sokmak istiyorlar" sözünden hareketle "Türk devleti, Türk cemiyeti Afrika kabileleri değildir. Türk milleti Mau Mau değildir. (...) Kendisi bu sözleriyle bizzat kendi zihniyetinin Mau Maularinkine benzediğini açıkça ifade ediyor. Cenabı Hak bu memleketi Mau Mau zihniyetine sahip insanların şerrinden korusun"¹²¹ diyerek yabancı sermayenin kalkınma açısından önemli bir unsur olduğunu vurgular. Burada CHP, bir zihniyet olarak ele alınır ve Menderes'in deyişiyle "çarşıdan Demokrat Parti ile Halk Partisi değil, iki zihniyet". CHP, "ortaçağ bakıyesi zihniyeti"ni temsil ederken, DP "bütün insanlığın ileri fikri olan demokrasi ideali"ni simgeler.¹²²

Adnan Menderes, "Meclis Konuşması", 18 Aralık 1946, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 142. Çulhaoğlu; Menderes'in ağır İnönü eleştirilerinin "Menderes'in ve DP önderliğinin acemiliği"nin bir uzantısı olduğunu ve bunun "İnönü'yü adeta yeniden yarattığını" söyler. Bkz. Metin Çulhaoğlu, *a.g.e.*, s. 97.

120 Adnan Menderes, "İstanbul Konuşması", 21 Ekim 1957, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 433.

121 Adnan Menderes, "İzmir Konuşması", 25 Nisan 1954, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 509.

122 Adnan Menderes, "Denizli Konuşması", 29 Nisan 1951, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 341. Bu iki zihniyetten, şer odağı olarak gösterilen siyasal hasımların geçmişe, DP çizgisinin ise şimdiye ve geleceğe yönelik bir pozisyon üzerinden kurgulanması da dikkate değerdir. Bu anlayışın bir başka somut uzantısı, Menderes'in çağrısıyla 1958'de kurulan Vatan Cephesi'dir. Yurttaşların DP'nin önderliğinde birleştiğini göstermek ve muhalefete bir tür gözdağı vermek için kurulan bu cephe, Zürcher'in deyişiyle, aslında "DP'nin tabanını genişletme ve halk kitlesini seferber etme girişimi"dir. Öymen, o dönemde radyoda Vatan

Menderes için CHP, milleti ve onun hasletlerini asla tam olarak anlayamamaktan muzdarip bir oluşumdur: “Onlar Türk milletini hiçbir zaman anlayamamışlardır. Bu milletin meknuz kuvvetlerini ve imkânlarını sezememişlerdir. Türk milletinin zekâ ve dirayetindeki namütenahi kuvveti görememişlerdir.”¹²³ CHP’yi sadece DP’nin hizmetlerinin önünde bir engel olarak görmez, DP’nin hizmetlerini yer yer sahiplenmeye çalışan bir parti olarak da gösterir: “Bu memlekete müspet fikirli din adamı yetiştirmek için Demokrat Parti’nin sarfettiği gayretleri biliyorsunuz. Şimdi de ‘İmam Hatip Mekteplerini biz açtık’ diyorlarmış. Siz inanır mısınız bu söze, fakat bakınız Allah nasıl söyletiyor. Bir gün onlara Allah da dedirteceğiz.”¹²⁴ Bu aji-

Cephesi’ne katılanların isimlerinin okunduğunu, radyo yoluyla katılımları anlatırken; Zürcher “listeye geçirenler arasında bebekler, ölmüş kimseler ve hatta uyduruk isimler bulunduğunu ve bu kampanyanın birçok kimseyi tiksindirdiği için birçok kentte Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyetleri kurulduğunu”; Ahmad, bu uygulamanın mevcut siyasal gerilimi artıran bir başka unsur olduğunu, Eroğul ise bu hareketin “siyaset sahnesindeki husumetin bizzat geniş vatandaş kütleleri içinde örgütlenmesi”ne yol açtığını yazar. Bkz. Erik Jan Zürcher, *a.g.e.*, s. 348-349, Altan Öymen, *...Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul 2013, s. 462-466, Faroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Y. Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999, s. 138, Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 217. Aydın Menderes ise cephenin mizah konusu olduğuna, “evdeki kedilerin bile isimlerini yazıyorlar” gibi polemiklere yol açtığına değinmekle birlikte mevcut gerilimi artırmadığına, siyasal atmosferin zaten yeterince gergin olduğuna işaret eder. Bkz. Aydın Menderes ve Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 101. Bunlara ek olarak, Vatan Cephesi oluşumunda muhalefetin “Güçbirliği” çalışmaları ve görüşmelerinden duyulan rahatsızlığın da etkili olduğunu ve “muhallif gazetelerin Vatan Cephesi’nden manidar bir biçimde V.C. diye söz ettiklerini” de belirtelim. Bkz. Alper Sedat Aslandaş ve Baskın Bıçakçı, *a.g.e.*, s. 95-97. Zürcher’in “Radyoyu Dinlemeyenler Cemiyetleri” derken işaret ettiği aslında “Radyo İstasyonlarından Ajans Haberlerini ve Partizan Neşriyatı Dinlemeyenler Derneği”dir. Avukat Bedri Çalışkur tarafından 1 Aralık 1958’de kurulan dernekle ilgili dönemin gazetelerine yansıyan malumatlardan biri de dernek başkanının “radyoda partizan neşriyatla mağdur edilen, asabı bozulan vatandaşlara tıbbi ve psikolojik yardımda bulunulacağı” vaadidir. Kısa yaşamında çeşitli kereler kapatılan ve tekrar açılan dernek, 27 Aralık 1958’de süresiz olarak kapatılır, ilgili kapatma kararı 13 Kasım 1959’da kesinleşir. Bkz. Murat Toklucu, *Türk Erkeği ve Diğer Mucizeler: Zihinler Altında 20.000 Fersah*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 73-74.

- 123 Adnan Menderes, “Denizli Konuşması”, 22 Ekim 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 33.
- 124 Adnan Menderes, “Kayseri Konuşması”, 19 Ekim 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 409.

tatîf dil yer yer çok daha sertleşir ve “onlar pejmürde kişilikleri ile Kristal Gazinosu’nda konuşsunlar, (...) en aşağı neviden bir sokak politikacısı gibi polemik yapsın, berbat, perişan sözler söylesinler”¹²⁵ gibi örneklerin doğmasına yol açar. Menderes’in retoriğinde CHP, DP’nin iyi niyetini ve demokratik hassasiyetini kötüye kullanan bir hareket olarak da sunulur. Menderes, başka ülkelerde “tahakkümden millet iradesine geçilince esaslı tasfiyeler yapıldığını” ancak “devri sabık yaratmamak” hassasiyetleri nedeniyle kendilerinin bu tasfiyeyi yapmadıklarını sonuç olarak CHP’nin “bu müsamahayı fenaya kullandığı”nı savunur.¹²⁶

CHP’nin geçmişten gelen günahlarına da sıkça değinir. Sa-dece adalet değil, basın hürriyeti ve üniversiteler gibi diğer konularda da CHP’nin kendisine yönelttiği otoriterlik suçlamalarını Tek Parti Dönemi’nden örneklerle cevaplar, sıkça 1946 seçimlerinde CHP’nin yaptığı baskı ve usulsüzlüklere değinir. 1946 seçimleri, Menderes’in iktidarı döneminde de sıkça döndüğü bir mecra olur bu açıdan. Bu seçimlerin yapıldığı tarihten yaklaşık bir ay sonra mecliste konuşan Menderes’in CHP’ye yönelik sözleri iktidarı döneminde de karşımıza çıkar. Özetle ve Menderes’in aktardığı biçimiyle CHP, bu seçimlerde DP’nin il sandık görevlisi olan 356 temsilciden 105’ini sandık başından “kanun hilafına” uzaklaştırmış ve bazı yerlerde seçmenler devlet görevlileri eliyle dövülmüş, “kahvelere, köy odalarına hapsedilmiş”, “ölmüş vatandaşların isimleri seçmen listesine yazılmış”, “muhtarlar eliyle CHP’nin aday listeleri mühürlü zarflar içinde dağıtılmış”, “idare amirleri ve muhtarlar para ile rey satın almak yoluna gidilmiş”tir.¹²⁷

125 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 29 Aralık 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 304.

126 Adnan Menderes, “Bolu Konuşması”, 12 Aralık 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 301.

127 CHP’ye ilişkin bu dökümden Menderes somut malumatlar da verir: “Söke kaymakamı Çalışlı muhtarını çağırarak kendisine 700 lira vermiş ve bu para ile köylüyü Halk Partisi’ne rey atmaya kandırmasını emretmiştir” ya da “Nazilli’de 3 numaralı sandıkta ortamekteb müdürü Arif Güvendik, içleri Halk Partisi aday listeleri ile dolu zarfı sandığa atarken yakalanmıştır” gibi. Bkz. Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 26 Ağustos 1946, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Ma-*

Bunlara ek olarak CHP'nin, sadece içerde değil, dışarda yaşananları da takip ederek olan bitenlerin sonuçları üzerinden kendisini yıpratmayı denediğine inanır. Mesela CHP'nin Irak'ta kopan ihtilalin¹²⁸ Türkiye'ye de yansımalarını umut ettiğini, "Irak İhtilali'ni istismar etmeye" gayret ettiğini ve "Irak bahanesiyle mütemadiyen ihtilalden bahsettiği"ni vurgular. Aynı dönemde basının da CHP'ye destek verdiğini belirterek çeşitli vilayetleri ziyaretinde karşılaştığı "on binler ve yüzbinlerce vatandaş"ın desteği ve sevgisi ile "gazetelerin sayfelerinde görülen tamamiyle suni ve uydurma manzara"nın telif edilemeyeceğini hatırlatır. CHP, "samimiyetsizliğin, yalanın, her türlü isnat ve iftiranın siyaset mücadelelerinde meşru silah olduğunu telakki eden yıkıcı ve meşum bir zihniyet" in adıdır.¹²⁹

"En küçük tenkit ve muhalefeti bile bir nevi vatana hıyanet telakki" eden¹³⁰ bu "meşum zihniyet"i dışarıyla, yabancıyla, tehdit olarak görülen şeyle de bağlantılı gösterir zaman zaman. Bir seçim konuşmasında "Moskova Radyosu her gün neşriyatında 'Halk Partisi'ne rey verin' diyor. Acaba bunun sebebi

kaleleri (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 103-105. Bu seçimlerde yaşanan usulsüzlüklerle ilgili olarak ayrıca bkz. Mehmet Ali Birand vd., *a.g.e.*, s. 45-47.

128 Menderes çeşitli konuşmalarında değindiği bu eğilime en veciz şekilde şöyle işaret eder: "Bir Irak hadisesi olur, buna imrenirler. 'İşte sevilmeyen hükümetin akıbeti budur' derler." Bkz. Adnan Menderes, "İsparta Konuşması", 16 Ekim 1958, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 411. 14 Temmuz 1958'te yaşanan ve ordunun yönetime el koyması, Kral II. Faysal'ın öldürülmesiyle sonuçlanan Irak darbesi, Çulhaoğlu'nun da vurguladığı gibi, Arjantin'de Peron'a yapılan darbeye birlikte (1955) "Menderes ve DP önderlerinin moralini bozmuş"tur. Bkz. Metin Çulhaoğlu, *a.g.e.*, s. 99. Cem Eroğul da Menderes'in "1958 Irak Devrimi'nden sonra her türlü ölçüyü kaçırmış olduğu"nu belirtir. Bkz. Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. xiii. Irak'taki darbeye ilgili kısa bir malumat için bkz. http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/july/14/newsid_3736000/3736391.stm.

129 Adnan Menderes, "Radyo Konuşması", 21 Ocak 1960, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 130-132, 136. Ayrıca bkz. Adnan Menderes, "Balıkesir II Kongresi Konuşması", 6 Eylül 1958, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 342-343.

130 Adnan Menderes, "İzmir Konuşması", 24 Mart 1950, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 425.

nedir?”¹³¹ diye sorar örneğin. CHP’nin çeşitli dönemlerde dile getirdiği yolsuzluk iddialarına karşı ise tonu çok serttir. Mesela “daha dün Başbakanlık yapmış bir zatın, ihtirastan gözleri hadekalarından fırlayarak ve ağzı salyalar saçan bir ifade ile iktidar mensuplarını büyüğünden küçüğüne çalıp çırpma suçlaması ne hazin bir manzara teşkil etmektedir”¹³² derken imar faaliyetleri eksenindeki iddialara ise şöyle yanıt verir: “Kalkarlar ‘İstanbul imarında suistimal var’ derler. Fakat bir kuruşluk suistimal yoktur. Eğer olmuş ise dahi bir kontrol mühendisi ve müteahhidin arasında geçmiş hadiseden dolayı bütün bir iktidarın yüzüne leke sürerler.”¹³³

CHP’nin, Menderes’in şahsına gösterilen iltifatı “dalkavukluk” olarak nitendirmesine ve “dalkavukluk olsun diye kendisine Peygamberlik izafe edildiğine” yönelik eleştirilerine de değinir ve “bugün vatandaş muhabbet izhar ediyorsa, gönül rızası ile, samimidir” der.¹³⁴ Menderes’in gözünde CHP ken-

131 Adnan Menderes, “Manisa Konuşması”, 20 Ekim 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 423. Öztan, Türk sağındaki Moskof imgesine dair çalışmasında, DP’nin “Rus korkusu ve komünizm tehlikesini abartarak ABD ve diğer müttefiklerin nazarında ivedilikle yardım edilmesi gereken ülke konumuyla yerleşmek” eğilimine işaret eder. Bkz. Güven Gürkan Öztan, “‘Ezeli Düşman’ ile Hesaplaşmak: Türk Sağında ‘Moskof İmgesi’”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. İ.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 87. Burada siyasal kültürün ve reelpolitik kaygıların bazı temel kodlarındaki devamlılığı göstermesi açısından şunu da kaydetmek anlamlı olabilir: “Moskova’yla işbirliği” suçlaması DP’nin kurulduğu dönemde CHP tarafından Menderes ve arkadaşlarına yönelik olarak kullanılmıştır. Menderes CHP tarafından kendilerine yöneltilen bu “Moskova radyosu ile parola birliği yapmak” ithamına bir yazısında değinmiştir. Bkz. Adnan Menderes, “Teessür Verici Bir Manzara”, 19 Mayıs 1946, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 60. CHP’nin 21 Temmuz 1946 seçimlerine gidilirken DP’ye yönelik bir başka ithamı da DP’nin “Rus parasıyla kurulduğu”dur. Bkz. Adnan Menderes, “Aydın Konuşması”, 17 Temmuz 1946, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 94.

132 Adnan Menderes, “Yeni Asır Mülakatı”, 16 Nisan 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 90.

133 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 7 Nisan 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 176.

134 Adnan Menderes, “Radyo Konuşması”, 21 Ocak 1960, *Adnan Menderes’in Konuş-*



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

disine muhalefet etmek için devletin kurumlarından da istifade eden bir partidir. Bu kurumlardan biri “adliye”¹³⁵ diğeri ise

maları, Demeçleri, Makaleleri (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 143.

- 135 Yargı temelli tartışmalar DP döneminin üniversiteler ile birlikte ana konularından biri olmuştur. CHP'nin DP'ye bu konuda yönelttiği eleştirilerden biri “adalet kadrolarındaki nakiller” meselesidir. CHP, bu meseleyi yargı mekanizmasına bir müdahale olarak değerlendirmek eğiliminde olmuştur. Menderes bir soru önergesi üzerine yaptığı konuşmada CHP'nin “sabık iktidar olarak” adalet kadroları özelinde 17 ayda 1.300 küsur nakil yapmışken, kendilerinin 18.5 ayda yalnızca 900 nakil yaptığını belirtir ve CHP'nin bu nakilleri 1950 seçimlerini kazanmak için yaptığını iddia eder. Muhalefetten gelen “Ankara Müddeiumumi Muavinini neden değiştirdiniz?” sorusunu ise “Sizin değiştirmeniz değiştirme de bizim değiştirmemiz değiştirme değil midir?” diye yanıtlar. Bkz. Adnan Menderes, “Mec-

“üniversiteler”dir: “Adliyeyi daima elinde tutmak ve iktidarın boynuna bir lanet halkası gibi geçirmek istemektedir. Keza üniversite elinde bir oyuncaktır.” Üniversite hocalarını da bu düzlemde eleştirir ve “herkesin demokrasi alimi, herkesin rejim mütehasısı” olmasından dert yanar: “Adam diyor ki rejim buhranı vardır. Hangi rejim buhranı dersem cevap veremez. Kanuni Sultan Süleyman zamanında mı başlamıştır, Osman zamanında mı başlamıştır? (...) Bi tek kelime izah edecek vaziyette değildir, çünkü cahildir. Dört tane cümleyi oradan buradan almış, ilim diye getiriyor.”¹³⁶

Aslında Menderes’in bir kurum olarak üniversiteye ve bir fiğür olarak üniversite hocasına bakışı genel olarak aydın kavramına bakışından bağımsız değildir: “Sonra ‘münevver münevver’ diye mevhum olarak dillerinden düşürmedikleri, hududu, şekli ve şemali pek de tarif edilmeyen, pek de malum olmayan bir zümreyi ‘Münevver’ namı altında karşımıza çıkarmaktadırlar. Şu halde matbuat, münevverler, muhalefet partileri, üniversite, bunların hepsi bir tahrip cephesi halinde harekete geçmiş bulunuyorlar.”¹³⁷

Anlaşılabacağı üzere, Menderes için bir eğitimli sınıf olarak münevverler ve üniversite hocaları “halktan kopuk” bir seç-

lis Konuşması”, 7 Ocak 1952, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 4-5.

136 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 9 Ocak 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 84, 91.

137 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 24 Ocak 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 152. Eroğul, DP’nin üniversite üzerindeki baskısının bir örneği olarak Aralık 1956’da SBF dekanı olan Turhan Feyzioğlu’nun ders yılı açış konuşmasında söylediği “Nabza göre şerbet vermeyiniz” (“Nabza göre şerbet veren münevverlerden olmayın”) sözleri üzerine siyaset yapmakla suçlandığını ve bakanlık emrine alındığını kaydeder. Protestolara sebep olan bu karara karşı DP, 6-7 Eylül olaylarının ardından istifa etmiş bakanı Namık Gedik’i yeniden İçişleri Bakanı olarak atar. Bkz. Cem Eroğul, a.g.e., s. 183. Tanel Demirel de “CHP ve Basın gibi öğretim üyelerinin tepkileri de hükümetin özgürlükleri ihlal ettiği iddiası çerçevesinde şekillenmekteydi” der ve üniversiteyi bir başka DP muhalifi kurum olarak gösterir. Feyzioğlu olayına ek olarak İÜHF Anayasa Hukuku profesörü H. Nail Kubalı’nın bakanlık emrine alınışını, Ali Fuat Başgil’in verdiği bir konferans nedeniyle sorguya çekilişini, bir DP milletvekilinin SBF’yi MEB’e bağlamak için verdiği önergeyi anımsatır. Bkz. Tanel Demirel, a.g.e., s. 214-215.

kin sınıfına işaret eder. Menderes bu sınıfın “Türk milletinin olgunluğuna inanmayan” tavrını eleştirirken “tahsil başka, irfan ve idrak başkadır” der¹³⁸ ve böylelikle tahsilsiz olanların da idrak ve irfan açısından kendilerine tepeden bakan bu imtiyazlı sınıftan çok daha kıymetli olduğunu dile getirir. Bunlara ilaveten, Menderes’in bakış açısıyla CHP bizatihi icraatların önünde bir engeldir: “Maksatları odur ki huzur içinde müspet iş görmeye vakit ve imkân bulamayalım.”¹³⁹ CHP’nin kendisine ve partisine yönelttiği demokrasi temelli eleştirileri kati surette kabul etmez: “Biz hakiki demokrasinin, hürriyetin ne olduğunu onlardan öğrenecek değiliz, bilakis onlara öğretecek iktidardayız.”¹⁴⁰

Kendisini –henüz tam anlamıyla bir mazluma dönüşmeden önce– mazlum ve mağdur göstermek refleksini kullanır. Muhalefet yıllarında CHP’nin mevcut Basın Kanunu’nu “Meşrutiyet Matbuat Kanunu’ndan çok geri” ve “demokratik ölçülere göre” gelişmemiş bulup matbuat hürriyetinin hayati bir unsur olduğunu belirtirken ve “matbuat hürriyeti üzerindeki baskı”dan bahsederken,¹⁴¹ “hükümete muhalefet etmekte olan gazetele-
rin dize getirilmek istendiği”nden¹⁴² söz ederken; iktidarı döneminde basın yayın organlarının kendisine ve partisine yönelik düşmanca tutumunu çeşitli konuşmalarında vurgular: “(...) Matbuatın birçok haksızlıkları ve tasaddileri karşısında seneler senesi naçiz arkadaşınız, konuşmasını bilen Adnan Menderes,

138 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 16 Temmuz 1953, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 45.

139 Adnan Menderes, “İzmir Konuşması”, 20 Eylül 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 352.

140 Adnan Menderes, “Şaphane Konuşması”, 22 Ekim 1958, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 436.

141 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 13 Haziran 1946, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 80-82.

142 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 13 Eylül 1946, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 110.

bir yerde çıkıp da mukabele etmek, harekete geçmek teşebbüsü göstermemiştir. Bunun sebebi 'meseleyi daha kötüye götürmeyelim, belki hüsnü amizişin yolu bulunabilir' ümidine bel bağlamamızdı."¹⁴³

"İki günde bir 'Altın fiyatları, dolar fiyatları yükseliyor' diye neşriyat yapmak, bu memleketin parasıyla, iktisadi kaderiyle oynamak vatanperverlikle telif edilecek bir hareket değildir" gibi uyarılar da yapmayı ihmal etmez.¹⁴⁴ "Matbuat hürriyetinin vatandaşlara sövme sayma veyahut sövme sayma tehdidi altında bulundurma hürriyeti olmadığı"na¹⁴⁵ dikkat çekerek gazetelerin "adeta bir kartel kurmuş gibi, bir şirket kurmuş gibi" kendilerine karşı beraber hareket ettiklerinden şikâyet eder¹⁴⁶ ve "küfür edil-

143 Adnan Menderes, "Meclis Grubu Konuşması", 8 Ocak 1959, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 4. Menderes'in bu rahatsızlığı DP'nin basın faaliyetlerine ilişkin çıkardığı iki yeni yasa ile giderilmek istenir. Eroğul'un "baştan aşağı antidemokratik hükümlerle dolu" dediği bu yasalar çerçevesinde yeni yayın yasakları getirilmiş, bunlara uymayanlara yönelik "ağır hapis ve para cezaları" öngörülmüş, "gazete sahibi ve sorumlu müdürü olmak yeni şartlara bağlanmış"tır. Bkz. Cem Eroğul, *a.g.e.*, s. 181-182. Öymen de bu yeni yasalar kapsamında "gazetelerin bayiler tarafından bağırarak satışının yasaklanması", "bakanları, milletvekillerini ve resmi sıfat taşıyanları küçük düşürecek yayınları yapanlara verilecek cezanın asgari haddinin 1 yıldan başlaması" gibi düzenlemelerle, zaten kısıtlayıcı hükümleri olan 1954 yasının genişletildiğine -mukayeseli bir biçimde- işaret eder. Bkz. Altan Öymen, *a.g.e.*, s. 308-312. Tanel Demirel bu çerçeveyi doğrular bir biçimde DP'nin "basın özgürlüğünden anladığı şeyin serbest seçimlerle gelen hükümete destek olmak, onun yaptıklarını halka anlatmak, iktidarı eleştirirken ölçülü bir biçimde hareket etmek, muhalefeti de eleştirmek gibi gerçekçi olmayan beklentiler olduğu"na işaret eder. Hükümet, sadece yasaklarla değil, "resmi ilanların dağıtımı gibi mali olanakları kullanarak" da "basın üzerinde etkili olmayı denemiş"tir. Bkz. Tanel Demirel, *a.g.e.*, s. 201. Ahmet İnsel ise DP'nin "basın ve ana muhalefet partisi üzerinde uygulamaya çalıştığı tahakküm ve sansürün, iktidarı kaybetme endişesiyle artan çoğunluk diktatörlüğü anlayışlarının bir tezahürü" olduğunu ifade eder. Bkz. Ahmet İnsel, "Türkiye'nin Kronik Rejim Bunalımı Üzerine", *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, İstanbul, 1995, s. 166.

144 Adnan Menderes, "Adana Konuşması", 3 Ocak 1960, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 99.

145 Adnan Menderes, "Meclis Konuşması", 26 Şubat 1952, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 44.

146 Adnan Menderes, "Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin Açılış Töreni Konuşması", 8 Nisan 1956, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 301.

medik tarafımız kalmadı"¹⁴⁷ der. Bir yandan "bize çok zulümler yaptılar"¹⁴⁸ gibi mağduriyet söylemlerinden vazgeçmez bir yandan da Türk sağındaki hâkim mağduriyet söylemine içkin muktedirlik talebini, güç ilanını, iddialı olma vurgusunu dolaşıma sokar. 1957 Ekim'indeki genel seçimlerin ardından yaptığı konuşmada "Şimdi bir seçime gidelim, biraz hazırlanalım, onları otuz mebusla bırakmazsak ben adam değilim" der örneğin.¹⁴⁹

Bu iddialı olma haline, hep makul nedenlerin varlığına işaret eden pragmatik bir gerekçeler silsilesi yaratma temayülünü de başarıyla eklemeler. Kırşehir'in "vilayet olma" niteliğinin kaldırılmasıyla ilgili olarak partisine ve kendisine yöneltilen eleştirileri "Adapazarı 55-60 bin nüfuslu bir kasabadır. Kırşehir'in kasaba nüfusu ise 14 bindir. Eğer bir vilayeti kaza yapmak bir gadır ise bunu 30 senedir vilayet olmayan Adapazarı'nın mağduriyetiyle mukayese etmek yerinde olur" der örneğin.¹⁵⁰

Bu çerçevede basını muhalefete yakınlıkla suçlar, gazete patronlarının hem DP'ye karşı yazıların yayımlanmasına izin verdiklerini hem de habersizmiş gibi yaptıklarını söyler ve basının bu açıdan tutarsızlığına sitem eder: "Ondan sonra başvekil olarak senden benden karanlık gecede kara kayanın üstünde yürüyen karıncanın niçin sola değil de sağ istikamete gittiğinin hesabını sorarlar." Yine de kendine güvenir. "9 yıllık icraat"tan sonra "üç tane gazetecinin dinden imandan çıkarak yalan, küfür ve ahlaksızlığı meslek haline getirip yapacakları bîsûd mücadelelerinin bu memleketin milli vicdanında tesir yapacağı-

147 Adnan Menderes, "Mersin Konuşması", 27 Ekim 1953, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 169.

148 Adnan Menderes, "Meclis Konuşması", 4 Mart 1954, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 394.

149 Adnan Menderes, "Meclis Grubu Konuşması", 14 Kasım 1957, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 5.

150 Osman Bölükbaşı, konuşmanın bu noktasında "Bravo mugalata ustadı" diye bağırır, konuşmanın devamında da "Vilayeti kaldırdınız, bizi de kaldırın da zulmünüz tain olsun" diyerek müdahale eder. Bkz. Adnan Menderes, "Meclis Konuşması", 30 Haziran 1954, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 92-93.



Akbaba, 4 Ağustos 1960.

na inanmıyorum” der.¹⁵¹ “Gazeteci zehirli mal satmaz” diyerek uyardığı basın organları hakkındaki fikirlerini yer yer muhafazakâr bir ahlakçılıkla süsler: “Öyle mecmualar vardır ki, afeder-siniz, umumhanelerin kataloğu halindedir.”¹⁵² Mayıs 1960’ın hararetli toplumsal atmosferi içinde düşman kategorisini genişletir, “milli iradeye dayanan idare”yi “bütün dünyaya” ihbar eden “milli jurnalciler”den sıkça bahseder.¹⁵³

Düşman, rakip ya da muarız algısı ağırlıklı olarak CHP ve onun işbirlikçileri şeklinde konumlanmış gözükse de aslında çok daha karmaşık bir tür “kötülük koalisyonu”na işaret eder. Bu düşman kompozisyonu içinde “memleketin iç ve dış düşmanları, memleketin kalkınmasını endişe ile takip edenler” vardır ve bunlar birlikte bir “meşum koalisyon” oluştururlar.¹⁵⁴

151 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 12 Şubat 1959, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 37-38.

152 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 14 Kasım 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 11.

153 Adnan Menderes, “Radyo Konuşması”, 2 Mayıs 1960, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 279. Aslında Menderes, CHP’yi “Türkiye’yi dışarı jurnal etmekle” daha önce de suçlamıştır ve hatta seçimlerin erken alınmasını muhalefetin süregelen bu “fitne” faaliyetlerine bağlamıştır. Bkz. Adnan Menderes, “Trabzon Konuşması”, 13 Ekim 1957, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 361. Bu bakışın bir başka örneğini meclis kürsüsünden Kasım Gülek’e ve CHP’li-lere seslendiği bir konuşmasında verir. Gülek, ABD’de “Eisenhower’in iktisat ve maliye müşaviri” Mr. Randall ile görüşmüştür ve Menderes’in öğrenmek istediği şudur: “Kasım Gülek’iniz ne konuştu Mr. Randall ile? (...) Ne diye gönderdiniz Amerika’ya Kasım Gülek’i, ne diye aylarca orada dolaştı? Hesap aldınız mı, bil-miyor musunuz? Vatani casuslatıyorsunuz.” Bkz. Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 10 Şubat 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 165.

154 Adnan Menderes, “İzmir Konuşması”, 18 Ekim 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 14-15. DP’nin son dönemlerine yaklaşıırken bu “meşum koalisyon” a ekonomiye haddinden fazla kâr etme eğilimleriyle zarar verdiklerine inanılan ve “ülke ekonomisinin kötüye gitmesinin sorumluları olarak görülen” işadamları da dahil edilir. Bu eğilim aslında, Ahmet Insel’in “liberal devletçilik” dediği, “devletin daha aktif olarak iktisadi yaşamın içinde dolaysız aktör olarak yer aldığı, sadece yaptırmadığı aynı zamanda yaptığı” bir anlayışın otoritari-zimle birleşerek ulaştığı nihai bir nokta olarak görülebilir. Bu çerçevede DP iktidarının ilk yıllarından itibaren devlet işletmelerini özelleştirmek şöyle dursun, “hızla yeni faaliyet alanlarında devlet teşekkülleri kurmaya koyulmuştur” ve bu-

“Memleketin iç ve dış düşmanları”nın DP’yi “kendi halinde rahat bırakmaması”nın sebebi DP’nin başarıları, bir başka deyişle “tarihi bir tekâmül ve kalkınma hareketi”nin¹⁵⁵ başlatıcısı ve yürütücüsü olmasıdır. Menderes sadece seçmenlerine değil, kendi parti mensuplarına da düşmanın niyetleri konusunda uyarılarda bulunur. Zira bu “menfi, küskün, bedbin, muhteris iç ve dış düşmanlar”ın bir amacı da DP mensuplarını “birbirine düşürmek, parçalamak ve dağıtmak”tır.¹⁵⁶

Menderes’in ve partisinin önündeki engellerin büyüklüğü düşmanlarının büyüklüğünün bir uzantısıdır. Bu “meşum koalisyon” a komünizm tehdidini de ekler. Tek Parti Dönemi’nde “hiçbir zaman komünistlerin baskı altına alınmadığı”nı, öte yandan DP’nin “1950 Haziran’ında ilk programı okunduğu zaman”dan bu yana “komünizmle ciddi bir mücadele yapacağı-

nun sonucu olarak “1950 yılında 103 devlet işletmesi sanayide faaliyet gösterirken, bu sayı on yıl sonra 219’a ulaşmıştır.” Bkz. Ahmet Insel, “Siyasal ve İktisadi Bir Bütün Olarak Devletçilik”, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 204-207. Boratav da özellikle 1954-1961 arası dönemde “1954 öncesinde ithalatın % 20-%25’ini oluşturan tüketim mallarının ithalat payının % 10’unun altına düştüğünü, bu gerilemenin bir yandan mal yoklukları, kuyruklar ve karaborsaya; bir yandan da ithalatı tüketim mallarında ikame eden bir sanayileşme sürecine yol açtığını, sonuç olarak DP’nin “kamu yatırımlarını genişletmek zorunda kaldığını” vurgular. Bkz. Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, s. 108. Dönemin atmosferi içinde DP’nin “şer cephesi”ne bakışı için ise özellikle bkz. Altan Öymen, a.g.e., s. 290-364. Bu temelde DP’nin ve Menderes’in düşman algısının gittiği en uç noktanın kurulan Tahkikat Komisyonu olduğu söylenebilir. Tahkikat Encümeni/Komisyonu olarak işe başlayan bu oluşum üç yasakla iktidarın geldiği noktayı ortaya koyar: “Partilerin kongreleri/toplantıları/bütün siyasal faaliyetleri/örgüt kurmaları, Komisyon’un faaliyetleriyle ilgili bütün yayınlar, TBMM’nin tahkikat kararı ile ilgili müzakerelerin yayımı.” Bu başlangıç yasaklarına ek olarak Komisyona yönelik kararların aleyhine itiraz edilemeyeceği ve Komisyon kararlarına “her ne suretle olursa olsun” muhalefet edenlerin 1 seneden 3 seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılması gibi hükümler “TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun” kapsamına girer. Bkz. Cem Eroğul, a.g.e., s. 229-233. DP’nin 18 Nisan 1960’ta kurduğu “Tahkikat Encümeni”nin bu “şer cephesi” söylemiyle olan hayati bağıını anlamak için yine bkz. Altan Öymen, a.g.e., s. 492-554.

- 155 Adnan Menderes, “DP 4. Büyük Kongresi’ndeki Konuşması”, 15 Ekim 1955, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 12.
- 156 Adnan Menderes, “Burdur Konuşması”, 5 Ocak 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 116.

nı” ilan ettiğini ve bunu başardığını belirtir. 6-7 Eylül olaylarını “milli heyecan ve komünistlerin bu olaylardan istifade etme çabasına” bağlar örneğin.¹⁵⁷ Gerçekten de 28 Mayıs 1950’de Demokrat Parti Meclis Grubu’nda okunan programla ilgili sorulan soruları cevaplarırken “Biz solculuğu bugün bu memleketin aleyhine ve zararına çalışan kuvvetlerin ajanı olma manasında alıyoruz. Bunları bir fikir ve his olarak kabul etmekten uzağız”¹⁵⁸ der ve “kökü dışarda olan, bir çete halinde ve gizli teşkilat olarak muhayyel bir istilanın öncülüğü vazifesini görmeye yeltenenlere karşı kanuni tedbirlerimiz daima şiddetli olacaktır”¹⁵⁹ ikazını yapar.

Bu tabloya bakıldığında Menderes’in muhalefet yıllarında, iktidardaki CHP’ye karşı eleştirilerinin yankısını yakalamak mümkündür. 19 Mayıs 1946’da *Vatan*’da yayımlanan bir yazısında Menderes “siyasi olgunluğu kâfi olmayan ve memleketin yüksek menfaatlerine partililik endişelerinin üstünde yer vermeyen iktidar partilerinin muhalefete karşı çok kullanılmak-

157 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 31 Aralık 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 123-124. 6-7 Eylül olayları; “6 Eylül 1955’te İstanbul *Ekspress* gazetesindeki “Atatürk’ün Selanik’teki evinin bomba atılarak Yunanlılar tarafından tahrip edildiği haberi” üzerine başlayan protesto gösterisinin Beyoğlu ve Karaköy’de Rumlara ait dükkanların tahribine, İzmir’de Yunan Konsolosluğu ve fuardaki Yunan pavyonunun ateşe verilmesine varan, bir anda “çapulculuğa ve kundakçılığa dönüşen”, nihayetinde yüzlerce kişinin tutuklanması ve İçişleri Bakanı Namık Gedik’in istifa etmesiyle sonuçlanan olaylardır. Olayların arka planında Yunanistan ve Türkiye arasında büyük bir gerilim kaynağına dönüşen Kıbrıs meselesi vardır. Bkz. Cem Eroğlu, a.g.e., s. 164-168. Ayrıca bkz. Aydın Menderes ve Taha Akyol, a.g.e., s. 111 ve Alper Sedat Aslandaş ve Baskın Bıçakçı, a.g.e., s. 21-22. Demir’e göre; “Menderes’in ilk günlerin şoku ile olaylardan komünistleri sorumlu tutması ve o yönde açıklamalar yapması sürpriz bir gelişme değildir. Dünyada esen sol aleyhtarlığı ve komünist düşmanlığı en katı bir şekilde ülkemizde de hissedilmektedir. Fakat zamanla 6/7 Eylül olayları üzerine yapılan istihbarat çalışmaları sonucunda Menderes, kendilerinin her türlü tedbiri aldığından komünistlerin bu tarz ve bu çapta olaya çıkarabilecek güçleri bulunmadığı için olayları yapmalarının mümkün olmadığını açıklayarak olaylarla Komünistlerin ilgisi olmadığını itiraf edecektir.” Bkz. Şerif Demir, a.g.e., s. 405.

158 Adnan Menderes, “Meclis Grubu Konuşması”, 28 Mayıs 1950, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 8.

159 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 30 Mart 1951, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 296-297.

la körleşmiş bir silahı vardır. Karşılarındakini her fırsatta falan veya filan ecnebi devletle, hatta düşmanla söz birliği, işbirliği yapmış olmakla suçlandırmak ve umumi efkâra ve dünyaya bu suretle jurnal etmek. Bunu yaparken de delil göstermeye asla hacet görmezler”¹⁶⁰ derken, iktidarı döneminde bu refleks-i içselleştirir ve kendi muhaliflerine karşı “bu “körleşmiş silahı” yöneltmekte tereddüt etmez.

Menderes sert meclis tartışmaları, NATO’ya üyelik, Kore Savaşı’na katılım, IMF görüşmeleri, irtica tartışmaları, Türkçülük akımları, talepleri ve yaşam tarzı değişmeye başlayan bir toplumun doğuşu, şehirleşme ve gecekondulaşma gibi sonraki yıllarda etkileri derinden hissedilecek sayısız gelişmenin yaşandığı sancılı bir dönemin başbakanıdır. Türk siyaset tarihinin en dramatik anlarından birine hapsedilmiş bir fotoğraf karesi içinde idam edilir ve on yıllık iktidarı son bulur. Ama hikâyesi bitmez. Menderes’in Türkiye’yi imar projesi içinde çok önemsemediği o büyük barajların yapımı için çalışan bir teknokrat, Türk sağ siyaset geleneğinin belki de en mücadeleci karakteri olarak bu ölüm anının içinden doğar. Menderes’in ruhu, Demirel’in elinde başka bir şeye dönüşür.

160 Adnan Menderes, “Tessür Verici Bir Manzara”, 19 Mayıs 1946, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, s. 61.

Süleyman Demirel

"Ben bugün sizlerle konuşurken hiç din istismarı yaptım mı?"

– Süleyman Demirel, 1966¹

"Şimdi ben buraya neden çıktım? Niçin çıktım? Nasıl çıktım? Bunu izaha gerek yok. Gördünüz, yürüdüm çıktım. Ama çıkmamış da olabilirim. Çıkmışsam çıkmışımdır, çıkmamışsam çıkmamışımdır. Görünen köy, uzakta değildir. Buraya çıktık da sonradan çıkmadık mı dedik? Bunlar bir takım uydurma laflardır. Sahi yav ben buraya neden çıktım? Kim çıkardı ulan beni buraya?" ("Biz çıkardık" sesleri, alkışlar)

– Kemal Sunal, *Umudumuz Şaban* (1979)²

2011 genel seçimlerine girerken Tayyip Erdoğan'ın gündeminde Süleyman Demirel vardı. Seçim meydanlarından CHP'yi eleştirirken Demirel'i de eleştiriyor, Demirel'i CHP'nin "akıl hocası" olmakla, "ortalığı karıştırmak"la suçluyordu. Erdoğan,

1 Süleyman Demirel, "Denizli Konuşması", 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 135.

2 Yön. Kartal Tibet, sen. Reha Yurdakul, Uğur Film, 1979.

kendi deyişiiyle, “bütün ömrünü CHP’ye muhalefetle geçirmiş” şimdilerde “ayakta zor duran bu zat”^{a3} şöyle sesleniyordu: “(...) Otur oturduğun yerde, ne işin var böyle gazete gazete dolaşmak, otur. Otur da bey zannetsinler. Hâlâ rahat durmuyorsun, 87 yaşında hâlâ ortalığı karıştırıyorsun.”⁴

Erdoğan’ı “87 yaşındaki haliyle” bile bu kadar kızdırmaıı başaran bu siyaset ustası; 1 Kasım 1924’te Isparta’nın Atabey ilçesine bağılı İslamköy’de doğar, 1949’da İTÜ İnşaat Fakültesi’nden mezun olur. 1949-1950, 1954-1955 yılları arasında ABD’de bulunur. 1954 yılında Barajlar Dairesi başkanı, 1955 yılında DSI Genel Müdürü olur. 1960 yılında askerlik görevinin “mütebaki kısmını ifa etmek üzere” Devlet Planlama Teşkilatı’nda bulunur. 1962-1964 yılları arasında serbest müşavir-mühendis olarak çalışırken bir yandan da ODTÜ’de mühendislik konusunda dersler verir. Amerikan Morrison şirketi⁵ ve başka bazı yabancı şirketlerin temsilciliğini de alarak müteahhitlik yaptığı bu dönemde devlet tecrübesine özel sektör tecrübesini de ekler. 1962’deki Adalet Partisi’nin 1. Büyük Kongresi’nde en çok oyu alarak Genel İdare Kurulu üyesi olur, 1964’teki AP’nin 2. Büyük Kongresi’nde ise tıpkı yıllar sonra Özal’ın ölümüyle cumhurbaşkanı olması gibi, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’nın ölümüyle, genel başkan seçilir. 1965 ve 1969 seçimlerinde partisini tek başına iktidar yapar. 40 yaşında genel başkan, 41 yaşında başbakan olan Demirel 12 Mart Muhtırası’yla koltuğına veda etse de 1975, 1977, 1979 yıllarında tam üç defa hükümet kurar. 12 Eylül 1980 darbesiyle 7 sene siyasi yasaklı olarak çok sevdiği oyun sahasının dışında kalır.

1987’deki referandumla kalkan yasağıının ardından aynı tarihte DYP Genel Başkanı olur ve yine aynı yıl TBMM’ye girer. 1991’deki genel seçimlerde partisini birinci parti olarak sandıktan çıkarır ve SHP’yle bir koalisyon hükümeti kurar. Özal’ın

3 R. Tayyip Erdoğan, 13 Mayıs 2011, s. 203.

4 R. Tayyip Erdoğan, 17 Mayıs 2011, s. 202.

5 Bu şirketin temsilciliğı nedeniyle “onun Amerika’nın adamı olduğunu düşünen çevreler 60’lı yıllarda kendisinden sık sık Morrison Süleyman olarak söz etmiştir.” Bkz. Alper Sedat Aslandaş ve Baskın Bıçakçı, *a.g.e.*, s. 161.

beklenmedik ölümü üzerine 16 Mayıs 1993'te cumhurbaşkanı seçilir, bu görevini 16 Mayıs 2000'e kadar sürdürür. Bürokrasideki görevleri dışında 12 sene başbakanlık, 7 sene cumhurbaşkanlığı, 21 sene milletvekilliği yapar.⁶ Demirel hep merkezde olmak ister. Siyaseten de olayların cereyan ediş biçimleri ve süreçleri içinde de bu böyledir. Semra Özal'ın aktardığına göre; Turgut Özal'ın ANAP'ı kurarken kendisinden "bazı kimse-leri" istemesine, "Parti kurma, ben kuracağım, kurarsam seni de yanıma alırım" minvalinde bir karşılık verir.⁷ Çalışkanlığını ve aktifliğini vurgular. "Benim için dinlenmek yer değiştirmekten ibarettir" der örneğin.⁸ Öngider'in deyişiyle, "bu kadar uzun süre politikada onu var eden politik hırs pek az kişide görülür."⁹ Karpat ise Demirel'in "parlak zekâsı, psikolojik sezgisi, kendine güveni, pragmatizmi, güçlükleri şiddete dayanarak yok etmek yerine zararsız hale getirme yolunu tutması ve bu uğurda taviz vermekten çekinmemesini" onun liderlik özellikleri arasında sayar.¹⁰ Üstüne üstlük "Demirel'i De-

6 Demirel'in burada yer verilen biyografisi için bkz. Süleyman Demirel, *Devran, ABC*, İstanbul, 2006, s. 7-8, Süleyman Demirel, *21. Yüzyılın Yol Haritası, Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 5-6, Süleyman Demirel, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, s. 9-11, Süleyman Demirel, "Türkiye 2001'de Irmağı Geçti Ama Çayda Boğuldu", 23 Aralık 2001, 21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma, ABC, İstanbul, 2003, s. 644, Tekin Erer, *Lider Demirel*, Ceylan Matbaası, İstanbul, 1977, s. 11-18, Seyfi Öngider, "Süleyman Demirel: Bir Politik Hırs Abidesi", *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 112-119.

7 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 153.

8 Süleyman Demirel, "Show Tv'de Yayınlanan Mülakat", 21 Nisan 1997, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 830.

9 Seyfi Öngider, *a.g.e.*, s. 124-125. Öngider buna bir örnek olarak, 1985'te siyasi yasaklıyken, Demirel'in Yavuz Donat'a verdiği bir mülakatta "o tarihte varolan 76 ilden sadece Adıyaman'a gitmediğini, 575 ilçeden 550'sini gezdiğini, ilerde başbakan olarak hepsine gideceğini" söylediğini aktarıyor ve yine bu sohbetten bir Demirel alıntısı yapıyor: "Demirel öldü diyorlar, hayır. Bu söylediklerime inanmasam işte o zaman ölürüm. Geleceğim, kaç yıl geçerse geçsin geleceğim. Yaşayan görecektir." Öngider'i destekleyen bir başka örnek olarak Demirel, 12 Eylül darbesinden sonra götürüldüğü Hamzakoy'da eşinin "Şimdi ne olacak?" sorusuna şöyle yanıt verir: "Bir, başa gelen çekilir. İki, sabredeceğiz. Üç, gün olur yeniden gelirim." Bkz. Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2005, s. 28.

10 Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 192.

mirel yapan muhteşem isim hafızası, heyet kabul etme tutkusunu, memleketi köşe bucak tanınması gibi “mitoslar”ın varlığı da siyasal kariyerine başlı başına bir tür efsane olarak bakılmasına yol açar.¹¹

Partisinin genel başkanı olarak girdiği ilk seçim olan 1965 seçimlerinde % 52.9, 1969 seçimlerinde % 46.6 ile partisini birinci parti yapar. 1973’te % 29.8, 1977’te 36.9 oy oranıyla AP, CHP’nin ardında yer alır. 1987 genel seçimlerinde ise DYP ile % 19.1 oy alır, ANAP ile SHP’nin altında kalır ama TBMM’ye girmeyi başarır. 1991’de ise eski günlerine –oy oranı olarak olmasa bile– döner ve partisini % 27 ile ilk sıraya taşır.¹²

Demirel’in siyasal kariyeri Menderes’ten de Özal’dan ve Erbakan’dan da uzun bir süreyi kapsar ve bu süre içinde Demirel’in bir örnek bir siyaset çizgisine tam anlamıyla yaslandığını söylemek her zaman mümkün olmayabilir. Bununla birlikte siyaset yolculuğunun bize anlattıkları arasında genelleştirilebilecek ve onu burada ele alınan Türk sağının Erdoğan’a uzanan lider çizgisi içinde değerlendirmemizi sağlayacak bazı temel özellikleri olduğu açıktır.

“Ben sizin içinizden çıktım”: Demirel’in popülizmi

Ergün Güneş’in Demirel’in cumhurbaşkanlığı döneminde tuttuğu ziyaret notlarından okuduğumuz kadarıyla Demirel’in, her ilden gelen ziyaretçilere o ille ilgili bir iltifatta bulunduğunu görürüz: “Aksaray’ın demokrasiye büyük katkıları ol-

11 Tanıl Bora, “Süleyman Demirel”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler*, (ed.) Ö. Laçiner, İletişim, İstanbul, 2005, s. 511. “Memleketi köşe bucak tanıma” meselesiyle ilgili bir anekdot: 1994’te Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Tansu Çiller ve Başbakan Yardımcısı Murat Karayalçın bir Hakkari ziyareti gerçekleştirirler. Dönüş uçağında Çiller’in “kafasını uçağın camına doğru uzatarak”, “Aaa Sayın Karayalçın, Akdeniz’in üstüne geldik” demesi ve Karayalçın’ın da “Evet Tansu Hanım, Akdeniz üzerinde uçuyoruz” karşılığını vermesi üzerine Demirel “hiç istifini bozmadan ve okuduğu evraktan kafasını kaldırmadan” şöyle der: “Orası Akdeniz değil, Keban barajı. Akdeniz’in bu güzergâhta ne işi var?” Bkz. Sabahattin Önkibar, *Takkeli Firavunlar ve Büyük Sırlar*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 55.

12 http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonucdari/secim3_tr.pdf

muştur, zaten eskiden beri ilim irfan merkezidir”, “Sivrihisar demokrasiye çok büyük katkılarda bulunmuştur”, “Tuncelililer vatansever insanlardır. Beni de Tuncelili bilin”, “Beni Siverekli olarak bilin”, “Sakarya bize, demokrasiye çok güzel destek vermiştir”, “Aslanköy’ün demokrasiye hizmeti büyüktür”, “Vezirköprü demokrasi mücadelemize baştan beri destek olmuştur”, “Demokrasiye Kütahya’nın hizmetlerini unutmak mümkün değildir” gibi.¹³ Aslında bu tür müteşekkiri yorumlar onun eski konuşmalarının da bir parçasıdır. Örneğin, 1966’daki bir konuşmasında şöyle der: “Bolvadin’in memleket ve millet meselelerinde ne kadar uyanık olduğunu bilirim. Demokrasi mücadelesi başladığından beri Bolvadin daima öğünülecek bir imtihan vermiş ve demokrasi mücadelesinde şerefli bir yer işgal etmiştir.”¹⁴ Ya da bir başka konuşmasını anımsayalım: “Çok partili demokratik hayat başladığından beri, Afyon’umuzun demokrasi tarihimizde müstesna bir yeri olmuştur.”¹⁵ Veya: “Denizli’nin milli hâkimiyet davasında, hür ve demokratik nizamın yerleşmesi, gerçekleşmesi davasında, büyük ve şerefli bir yeri vardır.”¹⁶ Yahut: “Demokasi mücadelemizde müstesna bir yeri olan Manisalı partili arkadaşlarıma hitap etmekten büyük bir gurur duyuyorum.”¹⁷

Bu her şehrin faziletlerine vurgu yapan anlayış içinde saf ve bozulmamış bir töz olarak millet algısına can vermeye çalışır. Demirel’in deyişiyle, “Türk halkını iyi tanımak lazımdır. Gerçekçi, hakkına hukukuna sahip, çalışkan, fedakâr, çilekeş, hayırsever, vatanperver, belki fukara ama gönlü zengin, doğrunun peşinde, huzurun peşinde, karışıklığın, nifakın, fesadın

13 Ergün Güneş, *Cümleten Hoş Geldiniz*, Desen Ofset, Ankara, tarihsiz, s. 36, 56, 98, 175, 232, 234, 248, 271.

14 Süleyman Demirel, “Bolvadin Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 79.

15 Süleyman Demirel, “Afyon Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 85-86.

16 Süleyman Demirel, “Denizli Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 123.

17 Süleyman Demirel, “Manisa İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 4 Kasım 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, s. 128.

peşinde değil ve hiçbir zaman da olmamış, iyiliği ve ahlakı da-
ima tercih etmiş böyle bir halktan ancak kuvvet alabilirsiniz,
korkmaya lüzum yoktur.”¹⁸ Ona göre “Türk toprağı ve insanı
şevk ve ilham kaynağıdır.”¹⁹ Partisini de bu millet algısının bir
parçası olarak değerlendirir: “Adalet Partisi, Türk milletinin si-
nesinden fışkırmıştır. Temizdir, asildir, vakurdur. Türk mille-
tinin sinesinden bu zamana kadar çıkan her şey gibi güzeldir,
canlıdır ve hayatiyetle doludur.”²⁰ Bu açıdan Demirel’in Ada-
let Partisi dönemindeki popülist refleksi, DP’nin mirası üze-
rine inşa edilmiştir. Nitekim Demirel de bunu sıkça vurgular:
“Biz Demokrat Parti’ye rey vermiş olan vatandaşın devamıyız.
Onun haklarının koruyucusuyuz”²¹ ya da “Demokrat Parti’nin
felsefesini, fikrini yaşatan; zenginleştiren, büyüten Adalet Par-
tisi değildir de kimdir?” gibi.²²

Bizatihi kendisini de adına millet dediğı o yüce tözün bir par-
çası olarak gösterir ve “Türkiye’nin dert ve ıstıraplarını teren-
nüm etmiş bir kimse” olarak “kökünün Türk milletinin kal-
binde” olduğunu belirtir.²³ Bir konuşmasında şunları söyler:
“Tarlandaki ekinin kadar, bahçedeki ağacın kadar, atölyende-
ki aletin kadar, dükkândaki malın kadar, evindeki çocuğun ka-
dar ben seninim. (...) Ben sizin sinenizden çıktım. Kim çıkardı
diyor; siz çıkardınız. Kökü neresi diyor; kökü senin o güzel, o

-
- 18 Süleyman Demirel, “İzmir İslam Enstitüsü’nün Açılışında Yaptığı Konuşma”, 10.09.1968, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğuş Matbaası, 1969, s. 98.
 - 19 Süleyman Demirel, “Amme Hizmeti”, Kasım 1959, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1965, s. 10.
 - 20 Süleyman Demirel, “AP İkinci Büyük Kongresindeki Konuşması”, 28 Kasım 1964, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1965, s. 40. Bir başka konuşmada ise şöyle der: “Bizim kökümüz Türk milleti, Türk halkıdır. Bu kö-
kü kimse kurutamamıştır.” Bkz. Süleyman Demirel, “Vatandaş Aşırı Soldan Şikâ-
yetçidir”, 16 Haziran 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1965, s. 188.
 - 21 Süleyman Demirel, “Denizli Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 125.
 - 22 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi 7. Büyük Kongresi Açış Konuşması”, 1974, Atak Matbaası, Ankara, 1974, s. 4.
 - 23 Süleyman Demirel, “İthamlar, Anarşi Arayanların İftirasıdır”, 6 Ocak 1965, *Yaz-
dıkları ve Söyledikleri*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1965, s. 71.

asil sinen, senin o mutlu sinendir.”²⁴ Ya da başka konuşmasında söylediklerini hatırlayalım: “(...) Biz seniniz, biz senin eseriniz, senin hizmetindeyiz.”²⁵ Aile bağlarını da bu bakışı güçlendirmek için kullanır ve bu sahici bağın siyasi rakipleri, söz gelimi İnönü, tarafından kullanılmasını istemez: “(...) Senin içinden ben çıktım. Benim babam da eli nasırlı bu toprağın adamı! Ben bu toprağın içinden çıktım. Neresinden bahsediyorsun, ‘eli nasırlı emekçi kardeşim merhaba kardeşim!’ diye. Nasırlı el burada, sahtekârlık yapmaya lüzum yok!”²⁶ Kendisini bu saf tözün koruyucusu olarak da kodlamaya dikkat eder: “Gadre uğramış olanların haklarını aramak için bizim vicdan borcumuz olmuştur. Olmaya da devam edecektir.”²⁷ Bazen de hareketinin politik işlevini bir tür tercümanlık olarak değerlendirir: “Biz milletimizin düşüncelerine, hislerine, arzularına, temayülllerine tercümanız.”²⁸ Büyük Türk sağıının temsilcileri olan liderlerin milletin devletle konuşmasındaki, iletişim kurmasındaki rollerini tercümanlık olarak göstermeleri bu açıdan dikkate değer bir devamlılıktır.

- 24 Süleyman Demirel, “Bolvadin Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 81. Cumhurbaşkanlığı sırasında da millete olan bu bakışını söylem düzeyinde sürdürür. Bir konuşmasında Türk milletine “O engin kaynak, hepimizin içinde geldiğimiz ve emrinde ve hizmetinde bulunduğumuz o büyük varlık” diyerek referans verir. Bkz. Süleyman Demirel, “Üniversitelerin 1994-1995 Eğitim ve Öğretim Yılı Açılış Törenlerinde Yaptığı Konuşma”, 26 Eylül 1994, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 651. Başka bir konuşmasında ise Türk halkını “çalışkan, güzel, kahraman, hoşgörülü, farklılıkları zenginlik sayabilmiş ve birbirini seven bir halk” olarak niteler. Bkz. Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 26 Aralık 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1109.
- 25 Süleyman Demirel, “Uşak Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 97. Aynı konuşmada “benim senin o güzel kalbine, o güzel vicdanına, her şeyi kılı kırk yaran vicdan terazine sonsuz itimadım vardır” der.
- 26 Süleyman Demirel, “Denizli Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 127.
- 27 Süleyman Demirel, “Başbakan Süleyman Demirel’in Basın Toplantısının Özeti 2”, 9 Mart 1980, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, s. 19.
- 28 Süleyman Demirel, “İstanbul II Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 2 Kasım 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, s. 120.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Bu bakış özelinde “Bizi meydana getiren sizsiniz, sizden başka, Allah’tan başka hiçbir şeye dayanmak istemeyiz”²⁹ diyen Süleyman Demirel için millet bir tür “seküler Tanrı”dır: “Bizim için millet her şeydir. Biz millet dediğimiz zaman sınıf ve zümre ayrımı yapmadan, genç ihtiyar demeden, büyük bir bütünü, bir ve beraber bir bütünü düşünmekteyiz. Toplum içinde bütün kuvvetlerin kaynağı, bütün hakların sahibi, bütün hürriyetlerin maliki millettir. Onun üstünde bir kuvvet yoktur. İrade onundur. Hâkimiyet onundur. Onun sahip olduğu hakları, hürriyetleri tahdit etmeye yetkili bir şahıs, bir zümre, bir sınıf mevcut olabileceğine inanılmaz.”³⁰ Bir tür “kök”tür: “AP meşalesinin kökü bu aziz vatan üzerinde yaşayan vatandaşın gönlündedir. (...) Biz kökten başağa gidiyoruz. Kök olmadıkça ba-

29 Süleyman Demirel, “Aydın Heyetini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, 14 Aralık 1991, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, s. 228.

30 Süleyman Demirel, “AP Üçüncü Büyük Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 27 Kasım 1966, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, s. 42.

şak olmaz. Hiçbir yerde olmamıştır.”³¹ Millet, yanılmaz bir iradenin adıdır. “Sonunda hep halk haklı çıkar, onu söyleyeyim. Yani halkı kim ihmal ederse, halk da o gün gelir, onu ihmal eder.”³²

Demirel’in popülist söylemi milleti kutsallaştırırken ona sadece çeşitli dönemlerinde dile getirdiği gibi “Sizlere hizmet için varız”³³ hatırlatmalarıyla hizmet vaadinde bulunmaz, duygu dünyasına da seslenen ve Tek Parti Dönemi’ndeki hâkim tavır dışlayacağını gösteren, neredeyse yatıştırıcı diyebileceğimiz bir dil de kullanır: “Sana kızmayız, sana nankör demeyiz, sana küsmeyiz, sana karşı hırçınlaşmayız, çünkü sen bizim için en büyük varlıksın”,³⁴ “Hücumlar, taarruzlar sana gelmişse, seni gerici, seni mürteci, seni cahil, seni tembel şu veya bu diye hakaret etmeye kalkarlarsa o zaman biz dimdik bunu söyleyenlerin karşısındayız.”³⁵

Milletin bu saf görünümü bir kültür algısıyla da ilintilidir. Demirel’e göre, “kültürümüz, harsımız, âdet ve ananelerimiz, en büyük hazinelerimizdir.”³⁶ “İşte güzelin, doğrunun, iyinin âşığı, büyük Türk Milleti! Sana inananların, senin itimadına mazhar olanların, seninle gönül gönüle verdiği takdirde yapamayacağı yoktur. Şu Sultan Dağları’nı bile deviririz.”³⁷ Demirel’in deyişiyle “bu kadar büyük bir millet dünyanın hiçbir ye-

-
- 31 Süleyman Demirel, “AP Kadın Kolları 2. Genel Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 30 Ekim 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, s. 114.
 - 32 Süleyman Demirel, “Dünya, Türkiye’yi Lozan’da Üniter Devlet Olarak Tanıdı”, 25 Ekim 2000, 21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma, ABC, İstanbul, 2003, s. 197.
 - 33 Süleyman Demirel, “Konya Heyetini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, 5 Aralık 1991, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, s. 171.
 - 34 Süleyman Demirel, “Uşak Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 100.
 - 35 Süleyman Demirel, “Karahalı Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 113.
 - 36 Süleyman Demirel, “Bayram Havası”, 15 Nisan 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 148.
 - 37 Süleyman Demirel, “Emirdağ Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 78.

rinde yoktur.”³⁸ Adalet Partisi’ni “mustarip millete hizmet gâyesinde bir heyet” olarak değerlendiren “muarızlara” Türk milletinin bu saf ve temiz varlığını bir yüksek bilinç düzeyiyle birleştirerek sunar: “Türk halkı her türlü oyunu bozacaktır.”³⁹ Halkı, Hakk ile bağlantılı bir varlık olarak kurgulamaya meyyal bir dili yûrülüğe sokar: “Gönlümüzün bir tarafına halkı, bir tarafına Hakkı koymuşuz.”⁴⁰ Demirel’in deyişiyle, “büyük Türk milleti eğri ile doğruyu, iyi ile kötüyü ayırdetmekte müstesna kabiliyet sahibidir.”⁴¹ Benzer bir şekilde Demirel’e göre “meşruyu, gayrimeşruyu ancak millet tayin eder.”⁴² Bu noktada zaferlerinin önüne çıkabilecek, CHP tarafından Demokrat Parti’ye, Demokrat Parti tarafından da CHP’ye yöneltilmiş ithamların önünü almak ister: “(...) Şayet büyük Türk milletinin teveccühüne mazhar olursak, o zaman ne diyeceklerdir biliyor musunuz? Bizim için para dağıttılar diyeceklerdir. Görelim, bizden aldığın paraları göster aziz vatandaşlarım, bu iş bununla olur mu? Ve bir netice sağlanır mı?”⁴³

Demirel’in “halkın aklışelimi”ne dokunmaya, seslenmeye çalışan tavrının, ustalıkla hitabetinin bir parçası olarak kabul edilebilecek soru-cevaplı retoriği⁴⁴ onun milletle kaynaşmasının bir uzantısı olarak düşünülebilir. Demirel, tıpkı Türk sağının diğer büyük liderleri gibi aynı anda hem milletin kendisi, hem onun temsilcisidir. Bu yüzden, Erdoğan’ın da zaman za-

-
- 38 Süleyman Demirel, “Bolvadin Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 93.
- 39 Süleyman Demirel, “Muarızlarımız Ne Yaparlarsa Yapsınlar Gideceklerdir”, 13 Ocak 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 76.
- 40 Süleyman Demirel, “Gönlümüzün Bir Tarafına Halkı Bir Tarafına Hakkı Koymuşuz”, 18 Haziran 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 199.
- 41 Süleyman Demirel, “Eskişehir Konuşması”, 28 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 28.
- 42 Süleyman Demirel, “Niğde Konuşması”, 1 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 67.
- 43 Süleyman Demirel, “Denizli Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 126.
- 44 Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan, “Biz Anadolu’nun Bağrı Yanık Çocukları: Muhafazakâr Popülizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce cilt 5: Muhafazakârlık*, (ed.) A. Çiğdem, İletişim, İstanbul, 2003, s. 636.

man kullandığı bu kendi sorup kendi cevaplayan retorik aslında Demirel'in şahsında "milletin sesli düşünmesi"dir denilebilir. Demirel'in bu retorik tarzına çok tipik bir örnek daha vereyim: "Bugünkü şikâyetler neden doğuyor? Millet, kendi kendisinden mi şikâyetçidir? Millet, vatanından mı şikâyetçidir? Millet, Cumhuriyetten mi şikâyetçidir? Millet, demokrasiden mi şikâyetçidir? Millet, hürriyetten, sahip olduğu insan haklarından mı şikâyetçidir? Millet, bunların hiçbirinden şikâyetçi değildir ama millet, kötü idareden şikâyetçidir."⁴⁵

Demirel'in söyleminde milletin faziletlerinin kaynağı onun iradesidir. Bu irade, demokrasinin ruhudur. Konuşmalarında bol bol bu noktanın altını çizer. Örneğin 5 Haziran 1966 tarihinde yapılacak kısmi Senato seçimleri nedeniyle yaptığı bir radyo konuşmasında "Hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir" ilkesinden rahatsızlık duyan ve "kendilerini millet iradesi üzerinde murakıp, vasi veya yediemin telakki edenler"i işaret eder.⁴⁶ 26 Ocak 1968'deki bir basın toplantısında "Kaynağını milli iradeden alan bir siyasi iktidarın vatandaşı korkutmaya veya vatandaştan korkmaya ihtiyacı yoktur" derken, "memleket kalkınması için çırpındıklarını" da vurgular.⁴⁷ "Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olmasını, son sözün millete ait bulunmasını, milletin kararının nihai olmasını ısrarla müdafaa edeceğiz" der.⁴⁸ 10 Nisan 1976'daki bir basın toplantısının

45 Süleyman Demirel, "Adalet Partisi Samsun İl Kongresi Konuşması", 9 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 8. Demirel'le de çalışmış Erkal Zenger bu bağlamda şunları söyler: "Demirel çok büyük bir halk hatibidir. Kendisi normalde gayet düzgün konuştuğu halde, halka konuştuğu zaman özellikle de Ege Bölgesi'ne gittiği zaman, sanki Özyay Gönülüm kesilirdi. Ege, Isparta şivesiyle halka sorular sorar, tekrar kendisi cevaplardı." Bkz. Erkal Zenger, *Siya-set Cambazhanesinin Cazgırı*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 51.

46 Süleyman Demirel, "1. Radyo Konuşması", 21 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 11. Süleyman Demirel'e göre "Adalet Partisi'ne vücut veren prensip (...) hâkimiyet kayıtsız şartsız millettir ilkesidir." Bkz. Süleyman Demirel, "Adalet Partisi 7. Büyük Kongresi Açış Konuşması", 1974, Atak Matbaası, Ankara, 1974, s. 40.

47 Süleyman Demirel, *Başbakan Süleyman Demirel'in Sekizinci Basın Toplantısı*, s. 8, 32.

48 Süleyman Demirel, "Yarın Sandık Başına Gideceğiz" (Radyo Konuşması), 11 Ekim 1969, 1973'e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 64. Bir başka konuşmasında ise "(...) Hâkimiyetin kayıtsız şartsız milletin olması prensibinin

da şunları söyler: “Hürriyetçi rejimde kuvvetin meşru kaynağı milletin iradesidir. Son sözün de sahibi daima millettir.”⁴⁹ Kendisini “millet iradesinden üstün kuvvet sayanları” eleştirir. “Hürriyet inancı”nı ve “inanç hürriyeti”ni “iki kutsal mefhum”⁵⁰ değerlendirirken hem bu kutsal mefhumların yaşayabileceği bir büyük iklim olarak hem de bu minvalde bu yüce milletin “daha iyi yaşaması” için medeniyet ve kalkınma projesini devreye sokar.

“Medeniyet kavgası”:

Medeniyet, kalkınma, pragmatizm

Medeniyet algısı, “bir bardak çamurlu suyu içen Türk vatandaşı gördüğüm takdirde içtiğim su boğazımda kalır”⁵¹ diyen Demirel için kritiktir. O kadar ki siyasete atılma nedenini bile şöyle açıklar: “Acaba bu insanları medeniyete kavuşturur muyuz?” diyerek bir kavganın içine girdik.”⁵² 1964’teki Adalet Partisi 2. Büyük Kongresi’nde de “medeniyet meşalesinin (...) taşınmasını çok şerefli bir hizmet addettiği için hizmete talip olduğunu” söyler.⁵³ Demirel için siyaset, memlekete hizmet etmek gayre-

den hiçbir şekilde fedakârlık yapılamaz. Bu, milletin gururunu incitir, onu kırar, küstürür, hoşnutsuz yapar ve neticede hürriyet mücadelesi içine iter. Bu, mutlaka böyle olur. Nereye varır kestirilemez.” Bkz. Süleyman Demirel, “AP Merkez Temsilciler Meclisinde Yaptığı Kapanış Konuşması”, 27 Haziran 1971, *Oniki Mart ve Sonrası 2. Kitap*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 19.

- 49 Süleyman Demirel, *Başbakan Basın Toplantısı 4*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 10 Nisan 1976, s. 10.
- 50 Süleyman Demirel, “Huzur, İstikrar ve Hürriyet” (Konya Konuşması), 10 Ekim 1969, 1973’e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 237.
- 51 Süleyman Demirel, “AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, s. 35. Nitekim Demirel’e göre “su davası, medeniyet davasıdır.” Bkz. Süleyman Demirel, “Milleti Ayrımcı Gayretler Boşa Gidecektir”, 12 Haziran 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 164.
- 52 Süleyman Demirel, “Bir Köylü Çocuğu, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Olabiliyor”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 762.
- 53 Acar Tuncer, *Niçin Süleyman Demirel?*, tarih ve yayımcı belirtilmemiş (Bununla birlikte uzun bir Demirel övgüsü ve Demirel’in konuşmalarından alıntılara dayanan 52 sayfalık kitapçıktaki Demirel konuşmalarının tarihlerinden hareketle kitabın 1971 Mayıs’ından sonra basıldığı çıkarsanabilir), s. 47. Ayrıca bkz. Süleyman Demirel, “AP İkinci Büyük Kongresindeki Konuşması”, 28 Kasım 1964, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 37. Demirel bu ko-

tinin adıdır ve Türkiye'nin tarihsel koşulları, ekonomik ve sosyal müşkülâtları siyaseti doğası gereği bir medenileşme ve kalkınma gayreti olarak sunmayı zorunlu kılar.

Bu bakış açısından hareketle Demirel, Batı medeniyetinin maddi boyutuna derin bir hayranlık duyar. Medeniyeti, bir hizmet siyasetinin ana ölçü birimi olarak görür. "Antalya'dan Mersin'e asfalt yolla gidilmesi ve ilk defa Ankara'dan İzmir'e 6.5 saatte gidilmesini" bu türden bir anlayışın başarı örnekleri olarak yüceltir.⁵⁴ Zaten kendi deyişiyle Adalet Partisi de "medeniyet kervanının imar ve inşa hamlesinin kudretli hizmetkârı"dır.⁵⁵ "Kuvayi Milliye ruhunu ileri ve medeniyetçi Türkiye'nin daha güzel günlere gitmesi için kullanmaya mecbur olduğumuzu" söyler.⁵⁶ Medeniyetin maddi temellerine vurgu yapar: "Sevgili bir vatandaşım burada bana bir kâğıt verdi. Diyor ki: Yolumuz yok, suyumuz yok, mektebimiz yok. Vatandaşım, bunlar medeni şeyler..."⁵⁷ Her fırsatta bu medeni şeylerle ilgili vaatlerini ve müjdelerini paylaşmak ister: "Hakkari 1980 yılı ilkbaharında televizyon seyrederek hale de gelecektir" gibi.⁵⁸

Demirel, 1949 yılında ABD'deyken, "Colorado Nehri üzerindeki Boulder Barajı'nı bir taşın üstüne oturup her sabah, üç gün boyunca izlediği"ni anlatırken "Cenab-ı Allah bana, orada görüp de çok kıskandığım şeylerin birçoğunu ülkemde yap-

nuşmada şunları da söyler: "Ben, Türk vatanına ve Türk halkına hizmeti ibadet sayan bir zihniyetin temsilcisi olduğum için hizmete talibim." Aynı konuşmada Demirel, hakkındaki Masonluk suçlamalarına da cevap verip "Ben Mason değilim" der.

- 54 Süleyman Demirel, "4. Sanayi Kongresinde Yaptığı Konuşma", 10 Ocak 1968, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, s. 75.
- 55 Süleyman Demirel, "Adalet Partisi Urfa II Kongresine Gönderdiği Mesaj", 17 Eylül 1978, *Konuşmalar I*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 52. Aslında "sosyal refah devleti"nin kendisi de Demirel için bir "hizmet devleti" anlamına gelir. Bkz. Süleyman Demirel, "Adalet Partisi 7. Büyük Kongresi Açış Konuşması", 1974, Atak Matbaası, Ankara, 1974, s. 53.
- 56 Süleyman Demirel, "Emirdağ Konuşması", 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 78.
- 57 Süleyman Demirel, "Bolvadin Konuşması", 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 80.
- 58 Süleyman Demirel, "Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantısının Özeti 2", 9 Mart 1980, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, s. 7.

mayı kısmet etti” der.⁵⁹ 26 Ocak 1962 tarihli *Zafer* gazetesinde yayımlanan bir yazısında “Bir gün gelecek Ruhr havzasında ve Niagara havzasında görülen tüten bacalar manzumesi Elazığ mıntıkasında da meydana gelecektir”⁶⁰ öngörüsünde bulunur. Ona göre “Türkiye bir medeniyetçilik savaşı içindedir. Bu savaş kazanılacaktır.”⁶¹ Bununla birlikte medeniyet, kültürden vazgeçmeyi gerektirmez: “Medeniyet ne dinsizlik, ne ahlaksızlık, ne başıbozukluk, ne sefahattir.”⁶²

Büyük Türk sağı söyleminin diğer liderlerinde de belirgin olan bu “medeniyet taşıyıcılığı” söylemi, Demirel’de mad-di medeniyetin memleketteki yansımalarına bizatihi dönüşmüş olmakla tanımlanır: “300 köyünde ışık olan Türkiye’nin 35 bin köyüne ışık götürmedik mi? (...) Her kasabaya bir ortaokul götürmedik mi? Her ilçeye bir lise götürmedik mi? (...) Onun için biz zaman zaman diyoruz ki: ‘Vatandaşım, içtiğin suda, geçtiğin yolda, yaktığın ışıktaki, içinde okuduğun okulda biz varız.’”⁶³ Başarı kriterini sadece Türkiye Cumhuriyeti dönemiyle de kısıtlamaz Demirel. 1998’de makamına gelen Van-Gevaş heyetine şunları söyler mesela: “Van Gölü’nün etrafında aşağı yukarı Urartular’dan sonra en çok iş yapan biziz. Erciş’te Koçboynuzu Barajı’nı yaptık. Sonra Zerk’i yaptık. Sonra ben o Faruk Barajı’nı, Sihke Barajı’nı falan düzelttirdim. Muradiye sulamasını yaptık. Ve tabii ki en güzeli o Şamran Kanalı’dır.”⁶⁴

Buna ek olarak, geline nokta Türkiye’nin ve tabii kendi başarısının Batı medeniyetini en nihayetinde yakalamak oldu-

59 Süleyman Demirel, “Bir Köylü Çocuğu, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Olabiliyor”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 765.

60 Süleyman Demirel, “Keban Barajı 2”, 26 Ocak 1962, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 17.

61 Süleyman Demirel, “Eskişehir Konuşması”, 28 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 30. Bir başka konuşmasında da “Türk milletinin medeniyetçilik mücadelesi içindeyiz” der. Bkz. Süleyman Demirel, “Bolvadin Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 93.

62 Süleyman Demirel, “Kayseri Konuşması”, 31 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 59.

63 Süleyman Demirel, “40 Yıllık Siyasetin Hikâyesi”, 1 Kasım 2004, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 775.

64 Ergün Güneş, *a.g.e.*, s. 160.

ğunu düşünür: “Evdeki çamaşır makinası bozulmuş. Bizim hanım diyor ki: ‘Bu yerli olduğu için bozulmuş.’ Ben de ona sordum, ‘Kaç senedir kullanıyorsun?’, ‘Beş’ dedi. ‘Yabancıasını alsan, yine bu makinayı alacaksın. Çünkü Avrupa da bunu kullanıyor’ dedim.”⁶⁵ Bir konuşmasında siyasal kariyerinin başında medeniyetin onun için ifade ettiği anlamı aktarmaya çalışır. Medeniyet onun için “ışık, yol, sağlık hizmeti, kara kağı, kara çarık ve kara öküzden kurtulmak, traktör, daha iyi tohum, gübre, susuz topraklara su götürmek”tir.⁶⁶

Bu medenileşme ve kalkınma hamlesinin envanterini sunmaktan büyük bir haz duyar. Bu açıdan istatistiki verileri olabildiğince basit bir biçimde sıkça kitlesine sunar. 1969’da başbakan olarak düzenlediği 14. Basın toplantısının hemen başında “iktisadi ve mali konularda geniş ve ayrıntılı rakamlar vermesi”ni sıkıcı bulup eleştirenlere “bunları bizden hizmet bekleyen vatandaşlarımıza karşı sorumluluk duygumuzun bir icabı sayıyorum” diyerek karşı çıkar örneğin. Konuşmasının devamında da yapılacak ve yapılmakta olan baraj ve termik santrallere, açılan yeni tesislere, kurulan süt fabrikalarına ilişkin sayılar verir.⁶⁷ 1969’da Cumhuriyet Senatosu’nda yaptığı bir konuşmada örneğin, uzun uzun esnaf kredilerinden, okula giden öğrenci sayısındaki artıştan ve yollardan bahseder: “1963 senesinde köy yollarına 45 milyon para verilmiş. 1969 senesinde köy yollarına 330 milyon lira veriliyor, yedi misli.”⁶⁸ Yine 1969’da Adana’da yaptığı konuşmada “1964-1965 ders yılında 25 olan Köy Ebe okulu sayısının 1968-1969 ders yılında 27’ye çıkarıldığından, 1964-1965 ders yılında 164 lise varken,

65 Süleyman Demirel, “Bir Siyasi Serüvenin Hikâyesi”, 30 Kasım 2004, *Devran, ABC*, İstanbul, 2006, s. 799.

66 Süleyman Demirel, “Siyaset Zalimdir; Hatayı ve Başarısızlığı Kaldırmaz”, 24 Aralık 2001, 21. Yüzyılın Yol Haritası: *Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 674-675.

67 Süleyman Demirel, *Başbakan Süleyman Demirel’in Ondördüncü Basın Toplantısı*, yayımcı belirtilmemiş, Ankara, 22 Mart 1969, s. 3-4, 18-21.

68 Süleyman Demirel, “Cumhuriyet Senatosu’nun 6.2.1969 Tarihli 34. Birleşimindeki Konuşma”, 1969 *Bütçesi Münasebetiyle Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisindeki Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Ankara, 1969, s. 44-45.

1969-1970 ders yılında 356 liseye ulaşıldığından” söz eder.⁶⁹ 12 Aralık 1989’da yaptığı bir konuşmada, TBMM kürsüsünden ANAP’ı eleştirirken yine pek çok rakam verir, ANAP sıralarından gelen itirazlar üzerine “Hiç zorlamayın kendinizi, rakamda benimle başa çıkamazsınız” der.⁷⁰

Sadece yaptığı hizmetlerin dökümünü sunarken değil, sunacağı hizmetleri anlatırken de her daim iddialıdır. Doğrudan bir şantiye şefi, usta bir esnaf gibi konuşur: “Kadınıyla erkeğiyle, çocuğuyla, Doğulusuyla, Batılısıyla, Güneylisiyle, Kuzeylisiyle bir bütün olarak bizden hizmet mi istiyorsunuz? O zaman hepsini yaparız. Yol mu istiyorsunuz? Yaparız. Fabrika mı istiyorsunuz? Yaparız. O iş bizim elimizden gelir. O bizim işimiz.”⁷¹ Varlığını sloganlaştırır: “Biz varsak hizmet var”⁷² ya da “Biz varsak hizmet oldu, biz yoksak hizmet genellikle durdu”⁷³ gibi.

Şehirleşme ve şehir onun bu medeniyet algısının bir parçasıdır. Demirel’e göre gerçek anlamıyla bir büyük şehir; temiz, mesken ihtiyacına cevap verebilmiş, ısınma sorununu çözmüş, yeşil sahaları ile “nefes almak mecburiyeti”ni gidermiş, her türlü istihlak maddesinin rahatça bulunabildiği, kütüphane/sinema/tiyatro/ibadet yerleri/üniversite kampüsüyle ahenkli bir kültür merkezi ile medeni bir çehreyi haiz, “makinalı bir endüstri şehri”dir ve “her milletin büyük şehirleri o milletin milli karakterini ve milli damgasını taşır.” Demirel bu doğrultuda şöyle söyler: “Sadece çalışan, işleyen bir şehir değil, ay-

69 Süleyman Demirel, “Milli Eğitim Hizmetleri” (Adana Konuşması), 7 Ekim 1969, 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 164.

70 Süleyman Demirel, “1990 Mali Yılı Bütçesi Konuşması 1” (Demokrasi ve Refah Arayışı içinde), 12 Aralık 1989, DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Bursa, 1990, s. 31.

71 Süleyman Demirel, “Batman’da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma”, 8 Aralık 1991, Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, s. 185.

72 Süleyman Demirel, “Senirkent’te Yaptığı Konuşma”, 26 Haziran 1992, Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, s. 161.

73 Süleyman Demirel, “Gönen’de Yaptığı Konuşma”, 28 Haziran 1992, Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, s. 181.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

nı zamanda damgamızı taşıyan şehirler meydana getirmeye mecburuz.”⁷⁴

26 Temmuz 1962’de *Yol* dergisinde yayımlanan bir yazısında Batı medeniyetinin üstünlüğünü “toplumu sürü farz etmeyip onun dert ve ıstıraplarına çare aramak ve bu hususta hiçbir mazeret tanımamak”la açıklar.⁷⁵ Demirel’in tespitiyle, “Türk milleti Batı medeniyeti yolunda ilerlemeye son derece hevesli ve isteklidir. (...) Medeniyet yolunda hızla ilerlemek arzusunda olduğunu her vesile ile ortaya koymuştur.” Bu minvalde Demirel için sorun, milletin bu yöndeki isteklerine cevap vermek sorunudur. Zira eldeki kaynaklar kısıtlı, istekler büyüktür: “Bizden okul istiyorlar, yol istiyorlar, su istiyorlar, elektrik istiyorlar, daha fazla öğretmen istiyorlar, zirai makina, gübre, ıslah edilmiş, tohum istiyorlar.”⁷⁶ Demirel’e göre, “demokrasi, garp-hışmanın tek yolu, biricik vasıtasıdır. Medenileşmenin hedef ve gayesidir.”⁷⁷ 1990 yılında yaptığı bir konuşmada da “uygarlık bakımından kendimizi yüceltmemiz” gerektiğine vurgu yaparak gelişmişlik yolunda en önemli adımın bir “güven ortamı” yaratmak olduğunu söyler ve bu “güven ortamı”nı yaratacak şeyin “hukukun ve millet iradesinin üstünlüğü”ne dayanmak olduğunu savunur.⁷⁸ Dolayısıyla bir kez daha medeniyet projesi ve demokrasi arasında bir bağ kurmayı dener.

O da tıpkı Menderes gibi bir “eski Türkiye-Yeni Türkiye” ayrı-

74 Süleyman Demirel, “Türkiye Belediyeciler Derneği’nin İmar ve İskân Bakanlığı Konferans Salonunda Tertipleği Semineri Açış Konuşması”, 25 Mart 1968, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğuş Matbaası, 1969, s. 92-94. Bu ideal şehir algısının sanayileşmeyi kurumsallaştırmış yapısı, Demirel’in medeniyet-kalkınma-sanayileşme retoriği ile uyumludur. Tanel Demirel de AP’yi incelediği çalışmasında “AP’nin görüş açısından sanayileşmenin bütün toplumsal ve siyasal sorunları çözmeye potansiyeline sahip mucizevi bir anahtar görünümünde olduğu”na dikkat çeker. Bkz. Tanel Demirel, *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 275.

75 Süleyman Demirel, “İlerilik Düşmanlığı”, 26 Temmuz 1962, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1965, s. 23.

76 Süleyman Demirel, “Kayseri Konuşması”, 31 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 58.

77 Süleyman Demirel, “Kayseri Konuşması”, 31 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 60.

78 Süleyman Demirel, “Ülkemde Zenginlik İstiyorum”, 16 Ocak 1990, DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1990, s. 13, 21.

mına giderken bu ayrımı bir zihniyet tasfiyesinin ana zemini olarak sunar kitlesine. Bu çerçevede “halka rağmen halk için prensibinin kalkanı altında memleketi ezmiş, kırmış ve incitmiş olan CHP idarecileri”ne “Türkiye’de bir daha o şartlara dönülmeyeceğini, eli kırbaçlı bir devlet anlayışına bir daha yer verilmeyeceğini” anımsatır ve ekler: “CHP milleti anlayamıyor.”⁷⁹ Bir diğer konuşmasında da bu duruma işaret eder: “Geçmiştir o günler. Bu memlekette iktidarlar milletin reyiyile işbaşına gelecek ve milletin reyiyile işbaşından gidecektir.”⁸⁰ Kendisinin genel başkanlığındaki Adalet Partisi iktidarını “yeni bir dönem”in başlangıcı sayar: “Yeni bir devir açılmıştır. Bu devirde hükümet, milletin kendi öz malıdır.”⁸¹ Onun deyişiyle, “Adalet Partisi, bolluk ve bereket demektir” ve Adalet Partisi iktidarlarında “ülke yoklukla karşı karşıya kalmamış, belge, karne ve kuyruk unutulmuştur.”⁸² Bazen bu ayrımın altını çok daha agresif bir üslupla çizer: “Ne istiyorsunuz? Kağrı, karasapan ve çarık devrine mi dönelim tekrar?”⁸³

Medeniyet algısını bir hizmet siyaseti anlayışıyla birleştirir: “Siyasi mücadele, hizmet yapmak savaşı olarak anlıyoruz”,⁸⁴ “(...) Memlekette hem hürriyetimiz olacak, hem selamet olacak, hem refah olacak, hem dirlik düzenlik olacak, politika budur”⁸⁵ ya da “Biz partililiği, siyaseti, memleketin ümrünü, memleketin iyiliği, büyük Türk milletine hizmetin nuru addederiz”⁸⁶ gibi. Onun siyaset anlayışı “hedefi hizmet, meto-

79 Süleyman Demirel, “Kayseri Konuşması”, 31 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 61-62.

80 Süleyman Demirel, “Aydın Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 87.

81 Süleyman Demirel, “Banaz Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 91.

82 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi Kocaeli ve Sakarya İl Kongreleri Konuşması”, 16 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 21.

83 Süleyman Demirel, “Denizli Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 129.

84 Süleyman Demirel, “CHP’lileri De Milli Birliğe Çağırıldı”, 16 Haziran 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 186.

85 Süleyman Demirel, “Polatlı Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 76.

86 Süleyman Demirel, “Denizli Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 129.

du gerçekçilik” olan bir siyaset anlayışıdır.⁸⁷ Partisinin ve kendisinin izini, hizmetleri üzerinden görünür kılmak ister. Her hizmet, partisinin varlığının altını çizen bir ölmez işarettir onun için: “Köyde yanan elektrikte, akan çeşmede, yolda Adalet Partisi vardır. Barajlarda, suya kavuşan çorak topraklarda, limanlarda, hava meydanlarında, uçan uçakta, büyüyen şehirde, köyde, kasabada Adalet Partisi vardır. Edirne’den Van’a giden asfalt yolda, kasabadaki ortaokulda, ilçedeki lisede, ildeki yüksek okulda, üniversitede Adalet Partisi vardır. İhtiyarın duğundaki hayır duada, dulun, yetimin, sakatın gözyaşını dindiren hizmetlerde Adalet Partisi vardır.”⁸⁸ Bu bağlamda 1965-1971 arasındaki Adalet Partisi dönemini “büyük eserler dönemi” olarak tanımlar.⁸⁹

Bu “büyük eserler dönemi”nin mimarı olarak kendi konumunu bir hizmet adamı olarak kurar ve gözünün iktidarda olmadığını iddia eder: “Hükümet umrumda değildir. Umrumda olan Türkiye’dir.”⁹⁰ “Hesap kitap” vurgusu yapar: “Vermek çok iyi bir şeydir. Ama ola ki veresin. (...) Hesaplı kitaplı olursak, Türkiye’nin bileğini kimse bükemeyecek şekilde ileri gideriz.”⁹¹ Bir başka konuşmasında da “lafın yerini hesap, kitap, ekonomi, kaynak, denge almıştır” der kendi iktidarına referans vererek.⁹² Hareket halinde olmak, bir şeyler yapmak, hizmet üretmek ona göre icranın gereğidir. Bununla birlikte kendi deyişiyile, “Kusursuz icra olmaz. Hiç kusur yapmamak için CHP’nin yaptığı gibi hiçbir şey yapmamak lazımdır.”⁹³

87 Süleyman Demirel, “Hizmetlerimizin Rakamlarla İfadesi” (Radyo Konuşması), 28 Eylül 1969, 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 15.

88 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi Samsun İl Kongresi Konuşması”, 9 Eylül 1978, Konuşmalar 1, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 14.

89 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi 7. Büyük Kongresi Açış Konuşması”, 1974, Atak Matbaası, Ankara, 1974, s. 43.

90 Süleyman Demirel, “Meseleler”, 27 Ocak 1980, İstikrar Tedbirleri Konusunda Yaptığı Basın Toplantıları, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, s. 17.

91 Süleyman Demirel, “Meseleler”, s. 24.

92 Süleyman Demirel, “Başbakan Süleyman Demirel’in Basın Toplantısının Özeti 1”, 8 Mart 1980, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, s. 30.

93 Süleyman Demirel, “AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, 1969, s. 39.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Öte yandan hizmet etme dinamiğinin altında yatan saikleri de açıklama gayretindedir hep. 24 Mayıs 1968'de Gaziantep'te yaptığı bir konuşmada "Biz ne yapsak, siz az bulacaksınız. Çünkü memleketimiz hizmete susuzdur" der.⁹⁴ Onun için medeniyet ve ona içkin kalkınma davası "bir insanlık, haysiyet ve vekar davasıdır."⁹⁵ Kendisi de zaten siyasete "karşılık beklemeden hizmet" anlayışıyla girmiştir. Adalet Partisi'nin genel başkan adayı olduğu ve seçilmeyi başardığı 2. Büyük Kongresi'nde adaylığının bu yönünü vurgular. Ama şunları da eklemekten edemez: "Aslında bir karşılık bekliyorum. Belki bir gün 'Allah razı olsun' iltifatına nail olurum. İşte en büyük karşılık. Türk halkının gönlünün parçası. Bir 'Allah razı olsun' için hizmetinize talibim."⁹⁶

94 Acar Tuncer, *a.g.e.*, s. 49.

95 Süleyman Demirel, "Kalkınma Felsefesi", 5 Temmuz 1962, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 20.

96 Süleyman Demirel, "AP İkinci Büyük Kongresindeki Konuşması", 28 Kasım 1964, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 38.

Demirel için “medeni nimetleri elde etmenin tek bir yolu vardır: Kalkınma.”⁹⁷ Ona göre kalkınmanın sağlanması için “hükümet icra eden kadroların halkın içinden fişkırmış olması ve halkla el ele çalışabilmesi” gerekir.⁹⁸ 1969’daki bir konuşmasında “çağdaş Batı medeniyetinin seviyesine erişebilmek için ferd olarak, millet olarak, hükümet ve devlet olarak sarfedilecek pek çok gayretlere ihtiyacımız vardır” derken;⁹⁹ 1975 yılında Aydınlar Ocağı’nda yaptığı bir konuşmada “Batılılaşmayı yanlış anladığımızı”, onu “Batı milletlerinin medeniyetlerini taklit etme manasında aldığımızı” söyler ve sonuç olarak bunun “Türk İslam medeniyetinden kopukluğa” yol açtığına işaret ederek şöyle sorar: “Sol cereyanların karşısına ne ile çıkacağız? (...) Milli kültürümüze, milli harsımıza, Türk-İslam medeniyetinin hazinelerine sahip çıkmaya mecburdur Türkiye.”¹⁰⁰ Demirel’e göre, “ecdadımızın Türk-İslam medeniyeti olarak ortaya koyduğu büyük eserler her sahada övünülecek şeylerdir” ve “Adriyatik Denizi’nden Japon Denizi’ne kadar uzanan sahada”, “Türk milliyetçiliğinin birinci şartı, kendi mazisine, kendi tarihine, kendi medeniyetine, kendi harsına, kendi kültürüne, kendi âdet ve geleneklerine sahip çıkmaktır. (...) Bir ezan sesi içimizde bir mutluluk yaratıyorsa, İtri’nin, Hz. Mevlana’nın münacatı içinizi dolduruyorsa, bunlar çok şey ifade eder.”¹⁰¹

1991 yılındaki Başbakanlık döneminde ise 1970’lerin gerilimli siyasal dilinden uzaklaşmış gibi gözükse de medeniyet algısını milli kimlikle sentezlemek lüzumuna hâlâ inanır gözükür. Formül basittir: “Kendi milli varlığımızı, milli değerleri-

97 Süleyman Demirel, “Hürriyetlerin İstimali Tedirginlik Yaratıyor” (Erzurum Konuşması), 1 Ekim 1969, 1973’e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 82. Bu çerçevede Demirel, “milletimiz her türlü medeni nimetlere layıktır” der. Bkz. Süleyman Demirel, “Büyük ve Güçlü Türkiye” (İzmir Konuşması), 8 Ekim 1969, 1973’e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 210.

98 Süleyman Demirel, “Kalkınma Sırı”, 3 Ağustos 1962, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 26.

99 Süleyman Demirel, *Başbakan Süleyman Demirel’in Ondördüncü Basın Toplantısı*, s. 27.

100 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul, 1975, s. 31.

101 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, s. 32-34.

mizi, milli ahlakımızı, bunların tümünü muhafaza edelim ve bunları üniversal değerlerle zenginleştirelim.”¹⁰² Buradaki eklektik pragmatist tasavvur Demirel’in medenileşme projelerinin de demokrasi algısının da belirleyici unsurlarındandır. Demirel’e göre “ortada bir problem varsa, önemli olan bu problemin ortadan kaldırılması”dır.¹⁰³ Çare odaklı bu pragmatist bakış, söyleminin de sınırlarını belirler.

Ultra-milliyetçi/muhafazakâr bir dili görünür kılmayı tercih ettiği anlarda da bu bu eğilimin izleri görülür: “Ay yıldızlı bayrakla, Ezan-ı Muhammedi bu memleketin semalarının büyük bir şanıdır.”¹⁰⁴ Bir başka konuşmasında ise “Türk toplumu”nu “Allah korkusu olan” bir toplum olarak selamlarken “ecdadımızın kanını alan ayyıldızlı bayrağın altında dağılmaya yönelecek her şeyi Türkiye’ye ihanet olarak” görür.¹⁰⁵ Ona göre milliyetçilik de zaten “Türk vatandaşına hürmetle başlar” ve “kuru kuru ya şiir yazmakla” ilgisi olmayan bir anlayıştır.¹⁰⁶ Milliyetçiliği, “devlete ve millete sadık bu ülkenin bütün çocuklarını hiç ayırm yapmaksızın kucaklayan, sinesinde toplayan, yapıcı, birleştirici, toplayıcı büyük düşüncenin adı”¹⁰⁷ olarak değerlendirir.

Milliyetçilik, vatana bağlılıktır: “Eğer birisi çıkıp Nâzım Hikmet vatan şairidir diyorsa işte o, Turnosol kâğıdında asittir. Bu gibi sapıkların Türk cemiyeti içinde yeri yoktur. Benim doğdu-

102 Süleyman Demirel, “Hükümet Programı’nın TBMM Genel Kurulu’nda Görüşülmesi Sırasında Yaptığı Konuşma”, 28 Kasım 1991, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, s. 98.

103 Tanel Demirel, *a.g.e.*, s. 136.

104 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, s. 58. Demirel, bir başka konuşmasında, Doğru Yol Partisi’nin üstlendiği görevlerden birinin de “bu ülkede demokrasiyi, Cumhuriyeti ve devleti ebediyete kadar var yapmak; ayyıldızlı bayrakla Ezan-ı Muhammediye’yi ebediyete kadar var yapmak” olduğuna işaret eder. Bkz. Süleyman Demirel, “DYP’nin 9. Kuruluş Yıldönümü Toplantısında Yaptığı Konuşma”, 23 Haziran 1992, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, s. 116.

105 Süleyman Demirel, “AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, 1969, s. 35.

106 Süleyman Demirel, “AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, 1969, s. 36.

107 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi Samsun İl Kongresi Konuşması”, 9 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 6.

ğum, benim asıl vatanım Rusya diyen bir adamın arkasında gidecek miyiz?”¹⁰⁸ Maneviyatın önemine dikkat çeker ve “bir cemiyet değer hükümlerinden, ahlaktan, faziletten, maneviyattan mahrum bırakılmamalıdır” der.¹⁰⁹ Ona göre “temelinde ahlak, temelinde manevi değerler manzumesi mevcut olmayan memleketlerin, temelinde inanç mevcut olmayan memleketlerin büyük sıkıntılara düştüğünü tarih göstermiştir.”¹¹⁰ Milliyetçi-maneviyatçı rengini de eksik etmeyen bu kalkınma ve medenileşme davasının; buraya kadar ele alındığı şekliyle, tabii ki bir muarız/rakip/düşman algısını dışlaması beklenemez.

“Siyasi hasımlar”:

Demirel’in söyleminde düşman

Demirel düşman algısını anlaşılabilir bir şekilde kendi gücünün sınırlarını çizmek ve memleketin karşı karşıya bulunduğu tehlikelere vurgu yapmak için kullanır öncelikle. “Memlekete içten ve dıştan yönelecek her türlü tahrikleri ve bunların neticelerini önleyecek güçte olduklarını”, “memleketin geleceğini kapkara göstermek isteyenler”in başarılı olamayacağını çeşitli konuşmalarında vurgular.¹¹¹ ““Sorumsuz çevreler”e ve “onların el altından yaymak istedikleri tedhiş havası”na dikkat çeker.¹¹² “Türk vatandaşının arasına haset ve nifak sokmak isteyenlere karşı” bütün kalmanın öneminden bahseder: “Bütün kalırsak bizim bileğimizi kimse bükemez.”¹¹³

108 Süleyman Demirel, “AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, 1969, s. 38.

109 Süleyman Demirel, “İzmir İslam Enstitüsü’nün Temel Atma Töreninde Yaptığı Konuşma”, 20.08.1967, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, s. 45.

110 Süleyman Demirel, “İzmir İslam Enstitüsü’nün Açılışında Yaptığı Konuşma”, 10 Eylül 1968, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, s. 36.

111 Süleyman Demirel, *Başbakan Süleyman Demirel’in Ondördüncü Basın Toplantısı*, s. 28.

112 Süleyman Demirel, *Başbakan Süleyman Demirel’in Sekizinci Basın Toplantısı*, yayımcı belirtilmemiş, Ankara, 26 Ocak 1968, s. 6.

113 Acar Tuncer, a.g.e., s. 35.

Kendi politik konumunu ve Adalet Partisi'nin serüvenini de bu minvalde açıklar: "Türkiye'yi parçalamak isteyenlerin karşısına biz Türkiye'yi birleştirmek için çıktık." Bir "yeraltıcılık davası"na atıfta bulunur ve "Türk milletinin haklarını gasbedip bir sandalye kapmak, kendi şahsi arzularını, kendi süflü arzularını tatmin etmekten başka bir arzusu olmayanların başvuracağı bir yol" olarak "devletin altını oymanın", "yeraltıcılık" dediği şeyin tehlikelerine işaret eder. "Bir avuç insanın Türk milletini idare etmek istediği günlerin geçtiği"ne işaret eder.¹¹⁴ Zaten ona göre Adalet Partisi "büyük milletimizi hakir gören bir zihniyete karşı açılmış bir bayraktır".¹¹⁵ Gururla "zadegân sınıfından olmadığını" belirtir ve bir devrin değiştiğini, "Zadegân idaresi son buluyor, milletin iradesi başlıyor" sözleriyle vurgular.¹¹⁶

Demirel "affı ve müsamahayı milli beraberliğin şartı addetmeyen kimseler, bir türlü bitmez tükenmez kinler ve korkular yerine sevgiyi ve kardeşliği ikame etmeye yanaşır görünmediler" der ve bu noktada "parlamento dostları" ile "parlamento düşmanları" arasında bir ayrım yaparak "parlamento düşmanları"nı "hürriyet ve demokrasiye kastetmek isteyen maceracılar" olarak görür.¹¹⁷ Bu "parlamento düşmanları" kategorisini bir biçimde elitizmle de ilitilendirir. "Politika ve politikacı korkusunun millet iradesi korkusuna dönüştüğü"nü söylerken, bu korkudan mustarip "elit ve bürokratların halkı ve halkın temsilcilerini beğenmek ve kabullenmekte müşkülât için-

114 Süleyman Demirel, "AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma", 10 Temmuz 1967, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, s. 32-33.

115 Süleyman Demirel, "AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma", 1969, s. 35.

116 Süleyman Demirel, "AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma", 1969, s. 38. Bu "halk çocuğu olmak meselesi" henüz 1965 yılında *Akşam* gazetesinin Demirel'in eşi Nazmiye Demirel'le yaptığı söyleşide de vurgulanır: "Köylü çocuğu" Demirel, eşinin ifadeleriyle, "dinine bağlı, karıncayı dahi incitmekten çekinen, kendisini yurduna adanmış ve bulgur pilavına aşırı düşkün" biridir. Bkz. Nazmiye Demirel ile Söyleşi, "Kocam Her İş Başardı", 16 Şubat 1965, *Akşam*, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 122.

117 Süleyman Demirel, "3. Radyo Konuşması", 23 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 22-23.

de" olduğunu söyler.¹¹⁸ Bu çerçeve içinde düşman kategorisi komplo zihniyetiyle iç içe karşımıza çıkar. Söz gelimi; "1971 öncesinde sokak, günün hükümetini zor duruma düşürmek için kullanılmıştır. Maksat, siyasi rakiplerini meşru yollardan giderek mağlup edemeyenlerin, ülkeyi idare edilemez hale getirmek suretiyle, günün hükümetini çaresizliğe itmekti"¹¹⁹ der Demirel. "Memleketimizde (...) siyasi parti tabelası asmadıkları halde siyasi parti gibi hareket edenler var" uyarısında bulunmayı da ihmal etmez.¹²⁰

Ona göre "Türk siyasi hayatında, Adalet Partisi iktidarı kadar çok sayıda siyasi muarızı bulunan bir iktidar mevcut olmamıştır."¹²¹ Bu muarızlar ve "siyasi hasımlar" arasında "bölücüler ve yıkıcılar, Türkiye birliğine musallat olanlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin düşmanları, hürriyetçi demokrasinin düşmanı olan komünistler, ilerlemeyi ve Batılılaşmayı yanlış anlayanlar, milli ve manevi değerlerimizi gerilik sayanlar, laikliği din düşmanlığı şeklinde anlayanlar, ülkenin refah ve saadetinden ve millet iradesinden rahatsız olanlar" vardır.¹²² 1969 seçimlerine girilirken yaptığı bir konuşmada da "memlekete hizmet yolunda yarışma, iktidarı murakabe anlayışı yerine, iktidarı müşkül durumda bırakma, çalıştırmama, hatta yaşatmama şeklinde anlayan siyasi ekolün, yani (...) CHP'nin" ve "rejim düşmanlarının" zaman zaman "müşterek noktalarda" buluşan engelleme çabalarından yakındır.¹²³

118 Süleyman Demirel, "AP Merkez Temsilciler Meclisinde Yaptığı Açık Konuşması", 26 Haziran 1971, *Oniki Mart ve Sonrası 2. Kitap*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 14.

119 Süleyman Demirel, "Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Toplantısının Özeti 3", 10 Mart 1980, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, s. 3.

120 Süleyman Demirel, "İzmir İl Kongresinde Yaptığı Konuşma", 3 Kasım 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğuş Matbaacılık, tarihsiz, s. 126.

121 Süleyman Demirel, "Milli Eğitim Hamlemiz" (Radyo Konuşması), 29 Eylül 1969, 1973'e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 26.

122 Süleyman Demirel, "Adalet Partisi Samsun İl Kongresi Konuşması", 9 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 12.

123 Süleyman Demirel, "Hürriyetlerin İstimali Tedirginlik Yaratıyor" (Erzurum Konuşması), 1 Ekim 1969, 1973'e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 73-74.

Demirel için bu tür tehlikelere karşı milletin başvurması gereken çare “uyanık olmak”tır: “Uyanık olmak fakat vehim içinde olmamak.”¹²⁴ Sıkça fitneden şikâyet eder ancak yine de umutlu ve kendinden emindir: “İçimize fitne sokma gayretleri bu zamana kadar semere vermemiştir, bundan sonra da vermeyecektir.”¹²⁵ İç ve dış düşmanları birbiyle bağlantılı gördüğünden bir ayrıma gitmeyi gereksiz bulur: “Devletin sadece düşmanları vardır. İç düşmanları ile dış düşmanları arasında bir ayırım yapmaya hacet yoktur. İkisi de düşmandır. İkisinin de varmak istediği yer aynıdır.”¹²⁶ Tüm bu düşmanların birleştiği bir başka ortak nokta ise “Adalet Partisi’ni ve onun iktidarını hazmedememek”tir.¹²⁷ Bu noktada karşımıza CHP çıkar. Demirel için CHP, “vatandaş reyini hor gören, halka rağmen halk için düsturunun mucidi, samimiyetsiz ve arka düşünceli, milli iradeye inançsız, millet karşısında daima mağlup olmuş” bir partidir.¹²⁸ Demirel “ne zaman eline hükümet geçse, deniz tutan” bir parti olarak CHP’yi, tıpkı bir zamanlar Menderes’in yaptığı gibi, “Türkiye’yi dışarıya jurnal etmekle” suçlar. Ona göre CHP, “yokluk, kuyruk, pahalılık, işsizlik, zulüm ve adaletsizlik demektir.”¹²⁹ Hatta 1978’deki bir konuşmasında “bölücülükle, yıkıcılıkla, komünizmle, anarşi ile, terör ile mücadele, Halk Partisi ile mücadeleden geçer” der.¹³⁰

124 Süleyman Demirel, “Hürriyetlerin İstimali Tedirginlik Yaratıyor” (Erzurum Konuşması), 1 Ekim 1969, 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 79.

125 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi Zonguldak İl Kongresi Konuşması”, 17 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 49.

126 Süleyman Demirel, “AP Müşterek Grubunda Yaptığı Konuşma”, 25 Mart 1972, *Oniki Mart ve Sonrası 2. Kitap*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 128.

127 Süleyman Demirel, “Adana İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 9 Kasım 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğuş Matbaacılık, tarihsiz, s. 149.

128 Süleyman Demirel, “4. Radyo Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 140.

129 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi Kocaeli ve Sakarya İl Kongreleri Konuşması”, 16 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 29. Buna karşın Adalet Partisi, “huzur, barış, güven, kardeşlik, beraberlik, refah ve saadet demektir.” Bkz. Süleyman Demirel, “Adalet Partisi Kocaeli ve Sakarya İl Kongreleri Konuşması”, 16 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 32.

130 Süleyman Demirel, “Temsilciler Meclisi Sunuş Konuşması”, 18 Kasım 1978, *Milli Devleti Yaşatacağız*, Yonca Matbaası, Ankara, 1978, s. 10.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Sadece CHP'ye değil, sola karşıdır o ve bu sol karşıtlığını özellikle vurgular: "Sola karşıyım ben. Benim partim, benim düşünce sistemim, benim arkadaşlarım, hepimiz sola karşıyız. Soldan Türkiye bir şey umamaz. Çünkü ne diyor sol? Ne yapmak istiyor? Bunlarda vuzuh görmem ve doktrinin de karın doyurduğu görülmemiştir. Doktrin kimsenin karnını doyurmaz. Gelin, program koyun. Ne yapacaksınız, nasıl yapacaksınız, ne ile yapacaksınız? Bunu söyleyin."¹³¹ Zaten Adalet Partisi'nin 2. Büyük Kongresi'nde de "komünizmle mücadele"nin "bir var olma veya yok olma mücadelesi" olduğunu söylemiştir.¹³² Üstelik "sırt sıvazlayarak, yanak okşayarak komünizm mücadelesi yapılamaz" da der.¹³³ Daha veciz bir şekilde de

131 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekün Kalkınma*, s. 37.

132 Süleyman Demirel, "AP İkinci Büyük Kongresindeki Konuşması", 28 Kasım 1964, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 41. Benzer bir şekilde bir başka konuşmasında şöyle der: "Biz bütün gücümüzle komünizmin karşısındayız." Bkz. Süleyman Demirel, "AP Komünizmin Karşısında", 13 Haziran 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 167.

133 Süleyman Demirel, "AP Müşterek Grubunda Yaptığı Konuşma", 15 Şubat 1972, *Oniki Mart ve Sonrası 2. Kitap*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 120.

özetler görüşlerini: “Arkadaşlar, sol hayalcidir, programcı değildir. Sol, bir takım büyümlü reçetelerin peşindedir.”¹³⁴ Ona göre “sol, Türkiye’ye yabancıdır. Türkiye’nin esas olan malı milliyetçilik ve maneviyatçılıktır.”¹³⁵ 1965’te Adalet Partisi Ortak Grubu’nda yaptığı bir konuşmada “Biz komünizm düşmanlarıyız. Komünizmle yılmadan mücadeleye kararlıyız” der.¹³⁶ 9 Eylül 1978’deki bir konuşmasında ise “Bütün insanlığın başına bir büyük bela olmuş komünizmin Türkiye için tehlike olmadığını söylemek gaflettir, dalalettir ve hatta hıyanettir” der ve ekler: “Komünizm bir kâbustur.”¹³⁷ Solu bir dinden çıkma, bir kâfirlik alameti olarak göstermeye meyyal bir dili vardır: “Uhrevi bir dini terk etmiş fakat onun yerine tanrısı madde, kitabı *Kapital*, peygamberi Marx, Engels ve Lenin olan yeni bir din koymuşlardır.”¹³⁸

Bununla birlikte sağda konumlandırılmak konusunda da en azından 1964 yılı itibariyle çekinceleri vardır. “Adalet Partisi’nin siyasal ve ekonomik görüşü Türkiye’nin şart ve icaplarına uygun bir politikanın takibidir. Bu ne sağdır ne de sol. Kana-

134 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, s. 38. Bir konuşmasında Demirel şunları söyler: “İbretle gözönünde tutulmaya değer bir nokta da şudur ki, ilmi sosyalizm adı altında Marx ve Engels tarafından ileri sürülen komünist kehanetleri, tarihin tezkibine uğramış ve onların ileri sürdüğü iddiaların aksine hür teşebbüsün geliştiği ileri sanayi memleketlerinde zengin daha zengin, fakirin daha fakir olması yoluyla bir işçi sınıfı ihtilali vuku bulmamıştır.” Bkz. Süleyman Demirel, “Seçimden Üç Gün Evvel” (Bursa Konuşması), 9 Ekim 1969, 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 231-232.

135 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, s. 56.

136 Acar Tuncer, a.g.e., s. 27. Ayrıca bkz. Süleyman Demirel, “Petrol Konusunun Davacısı Biziz”, 30 Haziran 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 221. “Bossas İki’de İşçi” olan Salih Kekeç, “Bak Geliyor Süleyman” başlıklı şiirinde liderinin bu yönüne vurgu yapar: “Meşalemiz Menderes/Liderimiz Demirel/Yurdu yükseltmek için/Uzansın ona eller (...)/ Ömrünü vermiş yurda/Vatan için çalışır/Komünistin bağına hançeri yapıstırır/Yurdumu baştan başa/Fabrikayla donatır/Yurdu yükseltmek için/Bak geliyor Süleyman (...) / Zafer bayrağı elde/Yanında yiğitleri/Durduramazlar onu/Komünistin itleri.” Bkz. Salih Kekeç, *Bak Geliyor Süleyman: AP’li Gençliğin Marşları-Şiirler*, Emek Matbaası, Adana, tarihsiz, s. 5-6.

137 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi Samsun 11 Kongresi Konuşması”, 9 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 6-7.

138 Süleyman Demirel, “AP Üçüncü Büyük Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 27 Kasım 1966, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, s. 51.

FIRT

Sayı: 179 400 Krş

SEÇİM
YASAĞINDAN
ÖTÜRÜ
KONUŞMADIKLARIN-
DAN, ARTIK BÖÖLE
YAPIYORLAR...



Firt, 14 Ağustos 1979.

atimizce Adalet Partisi'nin yerini sağda veya solda aramak doğru değildir."¹³⁹ Sadece sola ve aşırı sola değil, aşırı sağa da karşı olduğunu belirtir. "Türkiye'nin problemlerinin halli ne aşırı sol-

139 Süleyman Demirel, "Akşam Gazetesi'ne Verilen Mülakat 2", 14 Aralık 1964, Yazdıkları ve Söyledikleri, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 55.

dan ne aşırı sağdan bir çare ummaz”¹⁴⁰ derken de “Bizim izmlerle işimiz yok. Biz kendi imkânlarımızın gerektirdiği bir iktisadi politikayı takip ediyoruz”¹⁴¹ derken de, “hiçbir izm’in Türkiye’ye uyacağını kabul etmiyoruz”¹⁴² derken de bu hususu vurgular.

1969’daki bir konuşmasında kalkınma için seçtikleri yolun bir doktrine dayanmadığını, “ne kapitalist sistem ne sosyalist sisteme” dayandığını, söyler: “Niçin illa ki bir doktrin kopyası yapalım? Kendi şartlarımıza kendi icablarımıza uygun bir model seçmişiz.” Bu minvalde yabancı sermaye eleştirisini yersiz bulur: “Türkiye’ye yabancı gelsin, bizi soysun diye sokulmuyor ki. (...) Bu münakaşalar yapıldığı müddetçe (...) sermaye gelmez Türkiye’ye.”¹⁴³ Hedefini, “hür ve demokrat bir nizam içinde hızlı kalkınma” olarak belirler.¹⁴⁴ Bu “doktrin karşıtlığı”nı DYP döneminde de sürdürür. 3 Şubat 1990’da DYP’nin Yeni Ekonomik Programı’nı açıklarken, “Doğru Yol Partisi, Türkiye sorunlarına bakarken, doktrinci bakmaz, pragmatisttir”¹⁴⁵ der örneğin.

Ona göre “kalkınmanın alternatifi anarşi, birbirimize girme ve sefalettir.”¹⁴⁶ “Kalkınma felsefesi”nin temeline “hür teşeb-

140 Süleyman Demirel, “Türk Halkı İfratları Kabul Etmez”, 3 Şubat 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 87-88. Aynı mülakatında şunları da söyler: “Atatürkçülük anlayışıyla kabili telif olmayan hiçbir fikir akımına taraftar değiliz.”

141 Süleyman Demirel, “Solculukla Mücadele Şartı”, 2 Mayıs 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 151.

142 Süleyman Demirel, “Adana II Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 9 Kasım 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, s. 152.

143 Süleyman Demirel, “Millet Meclisinin 25.2.1969 Tarihli 62. Birleşimindeki Konuşma”, 1969 *Bütçesi Münasebetiyle Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisindeki Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Ankara, 1969, s. 95-96. Başka bir konuşmasında da “Düşünce ve sistemler, doktrinler; Türkiye’nin ihtiyacı olan mal ve hizmetleri üretmezler” der. Bkz. Süleyman Demirel, “Asgari Müştereklerde İttifak Şarttır” (Samsun Konuşması), 4 Ekim 1969, *1973’e Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 112.

144 Süleyman Demirel, “35. İzmir Enternasyol Fuarına Gönderdiği Mesaj”, 20.08.1966, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, s. 10-11.

145 Süleyman Demirel, “DYP’nin Yeni Ekonomik Programı” (*Daha İyiyi Bulma Yarışı* içinde), 3 Şubat 1990, Bursa, 1990, s. 32.

146 Süleyman Demirel, “Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği’nin 20. Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma”, 31.05.1967, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, s. 23.

büse duyduğu inancı” yerleştirir¹⁴⁷ ve kalkınmanın “vatandaşla devletin karşılıklı anlayış zihniyeti içerisinde el ele vermesiyle” mümkün olacağını vurgular.¹⁴⁸ Kalkınma için “her memleketin bünyesi ve şartlarına göre planlar tanzim etmenin gerekli olduğunu” ifade eder.¹⁴⁹ Bir konuşmasında “Aziz Afyonlular; planı da programı da biz biliriz, hem herkesten çok iyi biliriz” der.¹⁵⁰ Kalkınma manzumesine sınırları belirsiz ve “komünizme karşı en tesirli kalkan”¹⁵¹ olarak gördüğü bir sosyal adalet söylemi de ekler ve sosyal adaleti “işçinin ve çiftçinin hakkını alması” olarak görür.¹⁵² “İzm”lere bu mesafeli duruşunu, konu milli iradeye ve halkın egemenliğine geldiğinde bir kenara bırakır, milleti ve onun iradesini büyük bir sevgiyle kucaklar.

“Millet ve iradesi”: Demokrasi tasavvuru

“Milli irade fetişizmi” dediğim şey Demirel’in de hemen her döneminde söz konusudur. “Millet iradesine düşman olanlar vardır” diyen Demirel’e göre “bu iradeyi şu veya bu sebeple gasbetmeye kalkacak maceracıları ve bedbahtları Türk devletin gücü ve Türk milletinin uyanıklığı her zaman kahretmeye muktedirdir.”¹⁵³ Millet ise esasen “milli iradenin mutlak hâkimiyeti şuur içindedir”.¹⁵⁴ Ona göre “refah devleti-

147 Süleyman Demirel, “Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Temsilcileriyle Yapılan Toplantıdaki Konuşması”, 13.10.1967, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, s. 58.

148 Süleyman Demirel, “Akşam Gazetesi’ne Verilen Mülakat 1”, 13 Aralık 1964, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 51.

149 Süleyman Demirel, “5 Yıllık Plan Hazırlanması İçin Teşkil Olunan Özel İhtisas Komisyonlarının Umumi Toplantısındaki Konuşması”, 22 Mart 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 135.

150 Süleyman Demirel, “Afyon Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 89. Aynı konuşmada “Kurak toprakla, mavi gökkubbe arasındaki vatandaşımın ıstırabını ben bilirim” de der.

151 Süleyman Demirel, “Jandarma Devletten Sosyal Devlete” (Trabzon Konuşması), 6 Ekim 1969, *1973’e Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 133.

152 Süleyman Demirel, “Çiftçi ve İşçi Hakkını Alacak”, 21 Haziran 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, s. 214.

153 Süleyman Demirel, “Eskişehir Konuşması”, 28 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 28.

154 Süleyman Demirel, “Bursa Konuşması”, 29 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*,

ne ulaşmanın yegâne yolu milli iradeye müstenid demokratik idaredir.”¹⁵⁵

“Millet iradesi hepimizi aşan bir şey” diyen Demirel için bu irade, “el koyulamaz” bir şeydir ve uzantısı da parlamentodur. Parlamento “cumhuriyetin kalbi”dir ve “Türkiye’deki istikrarsızlığın reçetesi”dir.¹⁵⁶ “Hiç kimse millettten daha akıllı olduğunu iddia etmemelidir. Büyük millet, aziz millet her şeyi daha iyi ve daha sağlam düşünür” derken seçmenin oyunu da kutsallaştırır ve “oy olmazsa seçmen olmaz, seçmen olmazsa demokrasi olmaz” der.¹⁵⁷ “Milli irade üstünlüğü dediğimiz ve milli hâkimiyet prensibi diye adlandırdığımız bu hususun tavize tahammülü yoktur. İpoteğe, engellenmeye ise hiç tahammülü yoktur. Hile ve entrika ile mağşuş hale getirilmesi ise felakettir”¹⁵⁸ hatırlatmasını yapar. 1985 yılında *Köprü* dergisine verdiği mülakatta milli iradenin büyük Türk sağ söylemini içselleştirmiş diğer liderlerin dağarcığındaki aslî anlamını gayet net bir biçimde ortaya koyar: “Milli irade çoğunluk iradesidir.”¹⁵⁹ 1989 yılında yaptığı bir konuşmada ise “hukukun ve millet iradesinin üstünlüğüne” dayanan bir demokrasiyi kurup işletmenin temel kaygı

Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 38.

155 Süleyman Demirel, “Seçim Yeni Bir Ruh ve Güç Getirecek”, 3 Ocak 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1965, s. 65.

156 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, s. 44-45.

157 Süleyman Demirel, “AP Gençlik Kolları Genel Merkezindeki Konuşması”, 25 Eylül 1971, *Oniki Mart ve Sonrası 2. Kitap*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 47, 50.

158 Süleyman Demirel, “Adalet Partisi Samsun İl Kongresi Konuşması”, 9 Eylül 1978, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, s. 9.

159 Süleyman Demirel, “Demirel Demokrasiyi Anlatıyor” (*Köprü Dergisi Mülakatı*), Ekim 1985, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1985, s. 48. Bu çerçevede “üstün irade millet iradesidir. Bunun üstünde bir irade yoktur” diyen Demirel, “millet iradesini sol üstün tutumuyorsa sol demokratik değildir, sağ üstün tutumuyorsa o da demokratik değildir” hatırlatmasını yapar. Bkz. Süleyman Demirel, *a.g.e.*, s. 11, 46. Tanıl Bora’nın vurguladığı gibi, Demirel’in “toplumsal ve politik muhalefete karşı demokrasinin hudutlarını çizen, daraltan, hem de Cumhuriyet elitinin (...) vesayet girişimlerine karşı parlamenter iktidarı savunma amacı taşıyan bir şiarı” olarak milli iradecilik, demokrasiyi “çoğunlukçuluğa” indirger. Bu tavırla örtüşen bir biçimde temel hak ve özgürlükler konusundaki tutumu da düzenli olarak yasal çerçeveyi işaret eden bir “legalizme” dayanır. Bkz. Tanıl Bora, “Süleyman Demirel”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 7: *Liberalizm*, (ed.) M.Yılmaz, İletişim, İstanbul, 2005, s. 559, 563.

olması gerektiğini belirtir.¹⁶⁰ Bu açıdan demokrasi, “bu toprağın insanların adam yerine konduğu rejimin adı”dır.¹⁶¹

“Millet iradesine dayanan bir iktidarın”, “seçimle iş başına gelip yine seçimle iktidardan ayrılmasının, milletimiz için dönüşü olmayan tek yol olduğu inancına” sahiptir.¹⁶² Zaten “millet iradesi, milletin hâkimiyeti önünde hiç kimsenin durabilmesine imkân yoktur”¹⁶³ diyen Demirel’e göre “Türk milleti, Adalet Partisi’nin varlığında yeniden milli iradeyi hakkıyla temsil eden bir tek parti iktidarına ümit bağlamıştır” ve Adalet Partisi’nin mücadelesi “mili iradeyi milletin kaderine hâkim kılmak mücadelesi”dir.¹⁶⁴ Bu bağlamda söz gelimi “köyün sesi” de “1960’da meydana çıkmış”, zira “köy halkı insan yerine konmaya başlamıştır.”¹⁶⁵ Onun deyişiyle, “hür olan milletin iradesi hiçbir şahsın hiçbir zümrenin, hiçbir topluluğun vesayeti altında değildir.”¹⁶⁶ “Hukuk devletine inanıyorsanız (...) meclisi bütün kuvvetlerin üstünde tutarsınız” der.¹⁶⁷ Bu çerçevede Cumhuriyet de “bu memlekette hiç kimsenin inhisarında değildir. Cumhuriyet milletin müşterek malıdır.”¹⁶⁸ Demokrasi ise “de-

160 Süleyman Demirel, “Değişen Dünyada Türkiye’nin Gündemi” (*Daha İyi Bulma Yarışı* içinde), 30 Kasım 1989, DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Bursa, 1990, s. 24.

161 Süleyman Demirel, “Silivri’de Yaptığı Konuşma”, 19 Temmuz 1992, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, s. 323.

162 Süleyman Demirel, A.P 4. Büyük Kongresi’ni Açış Konuşması, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 29 Kasım 1968, s. 10. Aynı konuşmada şöyle der: “Biz millet tarafından seçilmiş olmayı, yerine hiçbir şeyin kaim olamayacağı en büyük güç olarak yerleştirmeye mecburuz.” Bkz. Süleyman Demirel, A.P 4. Büyük Kongresi’ni Açış Konuşması, s. 26.

163 Süleyman Demirel, “Uşak Konuşması”, 3 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 97.

164 Süleyman Demirel, “İzmit Konuşması”, 30 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 42.

165 Süleyman Demirel, Cumhuriyet Senatosu’nun 6.2.1969 Tarihli 34. Birleşimindeki Konuşma”, s. 31.

166 Süleyman Demirel, “İzmit Konuşması”, 30 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 47.

167 Süleyman Demirel, “Millet Meclisinin 25.2.1969 Tarihli 62. Birleşimindeki Konuşma”, 1969 Bütçesi Münasebetiyle Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisindeki Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Ankara, 1969, s. 83.

168 Süleyman Demirel, “Denizli Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*,



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

gişik fikirlerin mevcudiyetiyle vardır”¹⁶⁹ ve bu haliyle “herkesin istediği işi tutabilmesi, istediği sözü söyleyebilmesi, istediği yere gidebilmesi, istediği şekilde inançlarına sahip olabilmesi, istediği şekilde ibadet edebilmesi, manevi ve maddi cepheleriyle hür olmasının adıdır.”¹⁷⁰ Bu açıdan Demirel “gönüllerimizde sadece Allah’ın rızası ve milletin rızasını ararız” der.¹⁷¹

Demokrasiyi bir “hürriyetler rejimi” olarak görürken, SHP’yle kurulan koalisyon hükümetinin başbakanı olduğu dönemde bu hususu özellikle vurgular. İşkenceye ve devlet kurumlarının vatandaş üzerindeki hukuk dışı cebrine karşı olduğunu her fırsatta belirtir: “(...) Biz 23 günlük bir hükümetiz. Bu 23 gün zarfında bir yerde işkence olduysa yapanın canına okurum. (...)”

Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 136.

169 Süleyman Demirel, “AP Müşterek Grubunda Yaptığı Konuşma”, 7 Nisan 1972, *Oniki Mart ve Sonrası 2. Kitap*, Aynıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 132.

170 Süleyman Demirel, “Demirel Demokrasiyi Anlatıyor” (*Köprü Dergisi Mülakatı*), Ekim 1985, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1985, s. 8.

171 Süleyman Demirel, “Kahramanmaraş, Elazığ ve Sivas Heyetlerini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, 11 Aralık 1991, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, s. 216.

Siz bana yer, isim, vaka söyleyerek kâğıt verin. İşkenceyle eğer kimin kılına dokunulduysa dokunanı doğduğuna pişman ederim. Karakollar şeffaf olacak dedik, olacak.”¹⁷²

Seçim mekanizmasının merkezî önemine sürekli olarak işaret eder. “Biz milleti (...) zaman zaman boş sözlerle övülen veya bir takım haklara sahip olduğu iddia edilen fakat tatbikatta daima horlanan, sahip olduğu haklardan daima mahrum edilen bir kalabalık addetmiyoruz”¹⁷³ derken seçimi sihirli bir formül olarak sunar. 1969 seçimlerine yaklaşıırken Nevşehir’de yaptığı konuşmada şunları söyler: “Bir memlekette keyfî idare istenmiyorsa, zulüm istenmiyorsa, irtikâp, irtişa, rüşvet, suistimal istenmiyorsa, her şeyin aleni cereyan etmesi isteniyorsa, tek çare seçim sandığının yolunu açık tutmak ve seçme hakkını kullanmak suretiyle seçme vazifesini yerine getirmektir” ve “seçim biter bitmez milletin iradesi yerine hiç kimse kendi iradesini koymaya kalkmamalıdır.” Şu hatırlatmayı da yapar: “Şeklen siyasi olmayan mihrakların da ya şekillerine uymaları veya siyasi olmaları, meydanlara çıkmaları en merdane iştir.”¹⁷⁴ Demirel’in deyişiyle, “şikâyet siyasi iktidarlardansa seçim, onun hem zemini hem devasıdır.”¹⁷⁵ Demokrasinin “en temel postülatı” olarak “halk doğruyu yapar, doğruyu bulur”u gösterir: “Halkın doğrusunu yapacağından şüpheye düştüğünüz takdirde demokrasiyi baştan reddetmiş olursunuz.”¹⁷⁶ Çeşitli kereler farklı

172 Süleyman Demirel, “Siverek, Batman, İstanbul ve Isparta Heyetlerini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, 24 Aralık 1991, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, s. 305.

173 Süleyman Demirel, “AP Üçüncü Büyük Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 27 Kasım 1966, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, s. 40-41.

174 Süleyman Demirel, “Çözülmesi Gereken Düğüm” (Nevşehir Konuşması), 2 Ekim 1969, 1973’e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 92-94. Tanel Demirel de seçimlere milli irade kavramı üzerinden atfedilen bu kutsallığa dikkat çekerek AP’nin “milli irade söylemi vasıtasıyla “milliyetçilik ve demokrasi arasında kurduğu bağ”a değinir. Bkz. Tanel Demirel, a.g.e., s. 222-223.

175 Süleyman Demirel, “Asgari Müstereklerde Ittifak Şarttır” (Samsun Konuşması), 4 Ekim 1969, 1973’e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 112.

176 Süleyman Demirel, “Politika İmkan Sânatıdır” (*Türkiye Günlüğü Dergisi’nin Aralık 1989 Sayısında Yayımlanan Mülakatı*), DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1990, s. 16.

özelliklerine değindiği demokrasiyi bu minvalde şöyle veciz bir biçimde özetler: “Demokrasi çoğunluk iradesidir arkadaş. Ve kim çoğunluğun desteğine sahipse ülkeyi o yönetecektir.”¹⁷⁷

Millet iradesini fetişleştirse de Menderes gibi o da demokrasinin sınırları ve nizam fikrini elden bırakmaz. “Her gün sanki devleti elden gidiyormuş gibi” göstermek isteyenlere yaklaşımı nettir: “Herkes kendi işine baksın.”¹⁷⁸ Kısıtlanmamış özgürlük karşısında tetiktedir ve her zaman devletin âli menfaatlerine ve bekasına işaret etmeye özen gösterir: “Türkiye’de gazetete çıkarmak serbesttir. İstenilen fikri savunmak serbesttir. Ama bu gazetenin suç teşkil eden bir takım hususları yazması halinde ise Cumhuriyet savcıları vardır. Hâkimler vardır, cumhuriyet adliyesi vardır. Devlet böyle kurulmuştur.”¹⁷⁹ Aslında bu bakış demokrasiyi, “devletin işlerliği”ne bağlayan bir perspektifin uzantısıdır, zira Demirel’e göre “demokrasi yüce bir kavramdır. Bu yüce kavramı hayata geçiren devletin işlerliğidir. (...) İşlemeyen bir devletle demokrasiyi savunamayız.”¹⁸⁰

Tek parti devrinin bürokratik yapısını ve “memurun halka hizmet sorumluluğunu zaafa uğratan malum şartları”nı eleştirirken “lüzumsuz yazışmalara” dayanan hantal bürokratik yapıyı tasfiye edecek “müspet, yapıcı, sür’atli” politikaların lüzumuna inanır.¹⁸¹ Bir başka konuşmasında “Nahiye müdürünün yapacağı iş bakana geliyor”¹⁸² diyerek duruma işaret eder. 1969 seçimlerinden önceki bir radyo konuşmasında da “devlet ha-

177 Süleyman Demirel, “TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma”, 26 Haziran 1992, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başkanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, s. 132.

178 Süleyman Demirel, “Manisa İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 4 Kasım 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğuş Matbaacılık, tarihsiz, s. 129.

179 Süleyman Demirel, “Ankara İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 8 Kasım 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğuş Matbaacılık, tarihsiz, s. 137.

180 Süleyman Demirel, “TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma”, 23 Haziran 1992, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başkanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, s. 105-106.

181 Süleyman Demirel, A.P 4. Büyük Kongresi’ni Açış Konuşması, s. 15-17, 23.

182 Süleyman Demirel, “Kayseri’de Yaptığı Konuşma”, 19 Haziran 1965, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğuş Matbaası, Ankara, 1965, s. 207.

yatımızın bütün safhalarında hizmetin daha süratli görülebilmesi bir zaruret haline gelmiştir”¹⁸³ diyerek kapsamlı bir “islahat” çabasına işaret eder. Yasama-yürütme ve yargıda “hız ve ahenk” temel hedeftir.¹⁸⁴ 1985 yılında yukarıda sözünü ettiğim *Köprü* dergisinde yer alan mülakatında da demokrasinin devlet işlerinde liyakate önem veren bir rejim olduğunu söylerken, “kırtasiyecilik-israf-rüşvet/irtikâp/iltizam/iltimas” gibi “devlet hastalıkları”na çarenin demokrasi ve açık rejim olduğunu söyler.¹⁸⁵ Dolayısıyla Demirel’in de diğer sağ liderlerin de en azından söylem düzeyinde bürokrasi karşıtlığı ile demokrasi retoriği arasında kurdukları bağ tesadüfi değildir.

Adalet Partisi’nin enflasyonla mücadele edemediği iddialarına sert çıkar ve “Esasen hayat; her vatandaşı asgari yaşama hatına erişmemiş olan memleketlerde ve dar gelirli vatandaşlar için daima pahalıdır. Bütün mesele işsizliğe iş imkânlarını arttırmakla ve dar gelirliye de istihsal imkânlarını arttırmakla bir çare bulmaktır” der.¹⁸⁶ Bir başka konuşmasında söyledikleri de bu paraleldir: “Ne imiş pahalılık! İş olmayan, geliri dar olan, serveti olmayan kimselere hayat daima pahalıdır. Dünyanın her tarafında böyledir. Pahalılığın ölçüsü nedir? Bunlar karışık mevzularıdır. Ben kendimi bildim bileli anam pahalılıktan şikâyet eder.”¹⁸⁷

İstikrar, onun için hep önemli bir öge olmuştur. 1961-1965 dönemindeki dört koalisyon hükümetiyle geçen dönemi “yatırımların gerçekleştirilemediği, muzır cereyanların alıp yürüdüğü, idare mekanizmalarının mütereddit ve randımsız hale geldiği, vatandaşın büyük bir ümitsizlik ve huzursuzluğa ka-

183 Süleyman Demirel, “Hürriyet ve Refah Yolunda El Ele” (Radyo Konuşması), 30 Eylül 1969, 1973’e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 32. Bu hususun altını başka vesilelerle de çizer: “Devlet idaresinde sür’at ve sadelik sağlanacaktır.” Bkz. Süleyman Demirel, “Adalet Partisi 7. Büyük Kongresi Açış Konuşması”, 1974, Atak Matbaası, Ankara, 1974, s. 59.

184 Süleyman Demirel, “Ellinci Yıla Doğru” (Radyo Konuşması), 1 Ekim 1969, 1973’e *Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 38.

185 Süleyman Demirel, “Demirel Demokrasiyi Anlatıyor” (*Köprü Dergisi Mülakatı*), Ekim 1985, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1985, s. 36-37.

186 Süleyman Demirel, “Sakarya Konuşması”, 30 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 53.

187 Süleyman Demirel, “Denizli Konuşması”, 4 Haziran 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 130.

pıldığı” bir dönem olarak değerdendirir¹⁸⁸ ve AP’yi bu hat üzerinden bir tercih unsuru olarak kitleye sunmaya dikkat eder: “Adalet Partisi iktidarı memlekete siyasi veya iktisadi istikrarı getirmiştir. Vatandaş istikrarın devamını istiyor.”¹⁸⁹ Yine 1975 yılında “siyasi istikrarsızlıklar”ı çözüme kavuşturacak “büyük tedbir” olarak “prezidansiyel sistem”i gösterir. Her ne kadar “şu anda” bu sistemi savunmadığını söylese de “istikrara aranan çareler arasında” değerdendirir sistemi.¹⁹⁰

Cumhurbaşkanıyken de “başkanlık sisteminin tartışılmasında bir sakınca görmediğini, ancak aslında “Fransa’daki gibi bir yarı başkanlık sistemi”nin Türkiye için faydalı olabileceğine inandığını vurgular.¹⁹¹ Süleyman Demirel başkanlık sisteminde yana olduğunu anlatırken şunları söyler: “Başkanlık sistemi aslında şudur: İstikrarsızlıkları kaldırır orta yerden. Yani hükümeti kurdudum, hükümeti dağıttıydım, yeniden hükü-

188 Süleyman Demirel, “1. Radyo Konuşması”, 21 Mayıs 1966, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğuş Matbaacılık, Ankara, 1966, s. 10. Bir başka konuşmasında da “dört sene de dört adet hükümet değışmiş olması, içerde zaman kaybına, istikrarsızlığa, iktisadi hayatın felce uğramasına sebep olmuştu” der. Bkz. Süleyman Demirel, “Tedirgin Yıllar” (Radyo Konuşması), 27 Eylül 1969, *1973’e Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 4-5.

189 Süleyman Demirel, “İstanbul II Kongresinde Yaptığı Konuşma”, 2 Kasım 1968, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğuş Matbaacılık, tarihsiz, s. 119. “Siyasi ve iktisadi istikrarın devamı için çağrıda bulunduğu bir başka konuşması için bkz. Süleyman Demirel, “Milletin Büyük Kararı” (Kayseri Konuşması), 3 Ekim 1969, *1973’e Bakarken*, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, s. 100.

190 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, s. 55. Bu çerçevede Bedirhanoglu’nun işaret ettiğı bir noktayı anmak yerinde olabilir: “Türkiye’de yürütmenin güçlendirilmesi sürecini meşrulaştıran en önemli siyasi söylemlerden biri, 1980 darbesinden bu yana gücünü koruyan siyasi istikrar söylemidir.” Bkz. Pınar Bedirhanoglu, “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. İ. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013, s. 56. Tam da bu çerçevede değerdendirilecek bir örnek olarak AKP Ar-Ge Başkanlığı’nın, *Türkiye Başkanlık Sistemini Konuşuyor* başlıklı kitapçığının ilk cümlesine bakalım: “Türkiye’nin hükümet sistemi olan parlamenter sistem, diğerd adıyla parlamentarizm, uzun yıllar boyunca siyasal istikrarsızlıkların yaşanmasına, dolayısıyla toplumsal ve ekonomik sorunların çıkmasına neden olmuştur.” Bkz. AKP Ar-Ge Başkanlığı, *Türkiye Başkanlık Sistemini Konuşuyor*, Mart 2013, s. 1.

191 Süleyman Demirel, “Kanal D’de Yayınlanan Mülakat”, 18 Mayıs 1997, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 871.

meti kurduydum yok! Bir başkan seçer millet; kimi isterse onu seçer; birisini seçer.” 2004 yılında yaptığı bu konuşmada şöyle de bir öngöründe bulunur: “Eninde sonunda on sene içinde Türkiye başkanlık sistemini deneyecektir.”¹⁹² Başkanlık sistemine yönelik çağrısı Demirel’in devletin ve onun yüce menfaatlerinin sesine dönüştüğü cumhurbaşkanlığı döneminin de alameti farikalarından olacaktır.

“Cumhurbaşkanı Demirel”: Devletin sesi

Süleyman Demirel’in cumhurbaşkanlığı döneminin ayırt edici vasfı katıksız bir devlet yüceltimi söylemidir. Artık millettten ya da “köylü, işçi, esnaf”tan çok devlet aklının ve devlet bekasının bir mütercimi olarak Süleyman Demirel vardır karşımızda. Bu devirde bol bol liberalizm, küreselleşme, refah toplumu, şeffaflık vurgusu yaparken siyasal kariyerinin başından beri söyleminin ayrılmaz bir parçası olan millet iradesi, devlet-millet birlikteliği, demokratik mekanizmanın kalbi olarak parlamento gibi temaları da sıkça kullanır. Kendi konumunu bir tür devlet-millet kucaklaması vasatı olarak, bir anlamda devletin işletilmesi-nin asli denetleyicisi olarak kurmak ister.

Kendisi “tarafsız bir Cumhurbaşkanı” olmadığını söyler, zira o “partilere eşit mesafede” ama “Türkiye Cumhuriyeti’nin laik, sosyal, hukuk devleti niteliklerinin tarafı”dır ve bir tür “birleştirici”dir.¹⁹³ Devlet işlerinde devamlılığı gözetir: “Devlet bu, çocuk oynuncağı değil ki. Devlette devamlılık asıldır.”¹⁹⁴

192 Süleyman Demirel, “Demokrasi, Gerçek Halk Egemenliği, Barış, Uygarlık, Çağdaşlık ve Kalkınmışlığı Hedef Almış Türkiye”, 24 Kasım 2004, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 32-33.

193 Süleyman Demirel, “Antalya’da Yaptığı Basın Toplantısı”, 22 Nisan 1997, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 733. Bir televizyon programında şunları söyler: “Ben Türkiye’nin birliğini temsil ediyorum, devletin bütünlüğünü temsil ediyorum.” Bkz. Süleyman Demirel, “Kanal D’de Yayınlanan Mülakat”, 11 Aralık 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 757.

194 Süleyman Demirel, “1999’a Girerken”, 26 Aralık 1998, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 399.

Devletin kutsallığına vurgu yaparken, hükümet-devlet ayrımı yapar: “Siyasal iktidarlar şapkadır. Yani eskir, yenisini alırsınız. Ama devlet baştır.”¹⁹⁵ “Rejime ve devlete olan inancı muhafaza etmeliyiz” derken, demokrasinin “bir kültür ve hayat tarzı olduğunu” söyler, “Türkiye’de milli iradenin üzerine herhangi bir ipotek olmadığı”ndan gururla söz eder.¹⁹⁶ “Çarıklıdan şalvarlıya, kasketliden kravatlıya, çobanından alimine” her yurttaşın ülke yönetiminde söz hakkı olduğunu, yine daha önceki yıllarda yaptığı gibi, “Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir” sözü üzerinden fırsat buldukça vurgular.¹⁹⁷

Daha önce ideolojilere ve “izm”lere mesafeli duruşunu liberalizm lehine terk etmiş gözükmektedir: “Siyasette ve ekonomide liberalizm, Türkiye’nin geleceğidir, gücüdür, kudretidir.”¹⁹⁸ “Nasıl Bir Türkiye İstiyoruz?” sorusuna cevabı “uygarlığın nimetlerinden herkesin yararlandığı, rekabet gücü olan bir piyasa ekonomisini gerçekleştirmiş, hür ve serbest olmayı başarmış ve bunu taşıyabilen, laik, demokrat, büyük Türkiye”dir. Yine Demirel’in işaret ettiği üzere, “21. yüzyılda çağdaş devletin önde gelen iki temel normu siyasal rejimin katılımcı bir demokrasi anlayışına dayalı olması ve bireyi esas alan liberal felsefeyi benimsemesidir.”¹⁹⁹ Bir toplantıda Halit Narin’in, Demirel’in sıkça zikrettiği “liberal” kavramına itirazını barındıran bir sorusuna şöyle karşılık verir örneğin: “Liberal kelimesine itiraz etme. Liberale itiraz edersen onun karşılığı kontrollü-

195 Süleyman Demirel, “Kanal D’de Yayınlanan Mülakat”, 11 Aralık 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 763.

196 Süleyman Demirel, “1994’e Girerken”, 27 Aralık 1993, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 227-228.

197 Süleyman Demirel, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mezuniyet Töreninde Yaptığı Konuşma”, 27 Eylül 1994, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 643.

198 Süleyman Demirel, “TBMM 19. Dönem 4. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Eylül 1994, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 21.

199 Süleyman Demirel, “2000’e Girerken”, 25 Aralık 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 506.

dür. Zamana uy; zaman liberal. Bakın, hem rejimde liberal hem ekonomide liberal olmalıyız; zaten bu ikisini birbirinden ayırmak mümkün değil.”²⁰⁰

Kafasında liberal değerlerin hayata geçirildiği, rekabetçi, kürelleşme sürecinin gereklerini kavramış, modern bir Türkiye vardır ve bu proje ekonomiden demografiye geniş bir alanı kapsar. Mesela bu çerçevede Tayyip Erdoğan’ın “en az 3 çocuk” çağrısının aksine “nüfus artış hızını yüzde 1’e indirmek” idealinden bahsetmesi anlamlıdır.²⁰¹ Demirel şöyle der: “Türkiye yılda yüzde 2.5 çoğalıyor. Bu yüzde 2.5 çoğalmayı Türkiye kaldıramaz. Mutlaka (...) nüfus artış hızını yüzde 1'lere indirmelidir.”²⁰² Cumhurbaşkanlığının sona ermesinin ardından da bu görüşünü savunmaya devam eder ve “refah istiyorsak nüfusu muayyen bir yerde tutacağız. (...) Her yıl 1.5 milyon artan nüfusa bizim çapımızda olan hiçbir devlet ne iş imkânı bulabilir, ne okul bulabilir, mümkün değildir” der.²⁰³

Tabii ki bu ses, ekonomide özelleştirmeyi de çağırır. Demirel, “özelleştirme tümüyle gerçekleştirilmelidir. Devlet, düzenleyici, kontrol edici, haksız rekabeti önleyici, pazar ekonomisinin tam olarak işleyişini sağlayıcı temel kamu hizmetleri yürütmelidir” der²⁰⁴ ve diğer konuşmalarında da bu hususun altı-

200 Süleyman Demirel, “İstanbul Sanayi Odası Meclis Toplantısında Yaptığı Konuşma”, 29 Temmuz 1994, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 604.

201 Süleyman Demirel, “TBMM 19. Dönem 5. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1995, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 39.

202 Süleyman Demirel, “İstanbul Sanayi Odası Meclis Toplantısında Yaptığı Konuşma”, 29 Temmuz 1994, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 597.

203 Süleyman Demirel, “AB Yolunda Türkiye”, 16 Aralık 2003, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 299. Bir başka konuşmasında ise aynı noktanın altını çizerek: “30 senede nüfus artışını yüzde 1.5’e indirdik, şimdi yarım daha indirmemiz lazım.” Bkz. Süleyman Demirel, “Türkiye, Tanzimat’tan Bu Yana Avrupa ile Beraberlik İstiyor”, 22 Haziran 2000, 21. Yüzyılın Yol Haritası: *Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 38.

204 Süleyman Demirel, “TBMM 20. Dönem 3. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1997, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 71.

nı çizer: “Özelleştirmeye çok büyük ümitler bağlanmıştır. Türkiye düş kırıklığına uğramamalıdır.”²⁰⁵ Bir yeniden yapılanma sürecinin zaruretinden bahseder. Bu eksenle “kırtasiyeciliğin azaltılması” ve “yerel yönetimlerin güçlendirilmesi”ne ek olarak “yargının hızlı ve etkin işlemlerini sağlayacak düzenlemelerin” lüzumuna dikkat çeker.²⁰⁶

Demirel bu dönemde de “yüce Meclis’i bir demokrasi mabedi, seçimleri ise demokratik uzlaşma temelinde gerçekleşen bir bayrak yarışı” olarak görür.²⁰⁷ Ona göre demokrasinin aslı unsurları; “farklılıklara saygı gösteren hoşgörü, yaratıcılığın ve kalkınmanın kaynağı olan düşünce özgürlüğü, ortak sorumluluk bilincini güçlendiren katılım, beraber yaşamının ve yurttaşlık kimliğinin müttemmim cüzü fikir ayrılıklarını gözardı etmeden birleşebilmeyi sağlayan şeffaflık”tır.²⁰⁸ “Konuşan Türkiye”den yanadır o: “Konuşan Türkiye demezsek, Türkiye konuşmazsa ne yapacağız? (...) Herkes kendi düşüncesini söyleyecek, bunlar içerisinde kamu vicdanı ve bu ‘conventional vision’ dedikleri kamu sağduyusu bir müspet netice çıkaracak.”²⁰⁹

Medeniyet-çağdaşlık vurgusu bu dönemde de hâkimdir. “Küreselleşme çerçevesinde” Türkiye’nin “çağdaşlaşma projesi”nin daha da önem kazandığından, “çağdaş uygarlık düze-

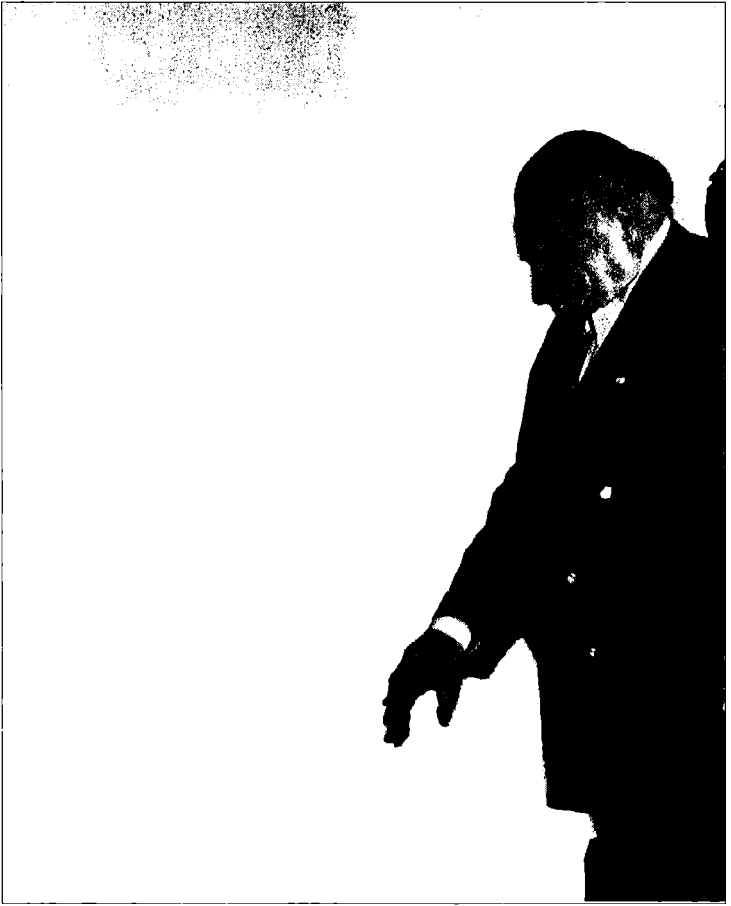
205 Süleyman Demirel, “1995’e Girerken”, 29 Aralık 1994, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 263. Bir başka konuşmasında da “Özelleştirmenin daha da hızlandırılmasını hep tavsiye ediyorum” der. Bkz. Süleyman Demirel, “Basın Toplantısı”, 28 Aralık 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 378.

206 Süleyman Demirel, “1995’e Girerken”, 29 Aralık 1994, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 286.

207 Süleyman Demirel, “TBMM 20. Dönem 2. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 41.

208 Süleyman Demirel, “1997’ye Girerken”, 28 Aralık 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 319.

209 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 3 Ekim 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1080.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

yi” hayalinin “küresel rekabet” içinde artık daha da kritik olduğundan bahseder.²¹⁰ Türkiye’nin tarihsel konumuyla “medeniyetler çatışmasından sözedenlerin kehanetlerini boşa

210 Süleyman Demirel, “TBMM 20. Dönem 3. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1997, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 55.

çıkarcacağı”ndan emindir.²¹¹ Türkiye’nin bunu başarması “kültürünü terk etmeden uygarlığa hizmet etmesi”ne bağlıdır.²¹²

Cumhuriyeti kuran kadronun başlattığı “medeniyetçilik kavgası”nın sürdürüldüğüne işaret eder.²¹³ Bir “cumhuriyetin kazanımları” retoriği üzerinden “yolsuz, okulsuz, susuz, ışıksız, hekimsiz, ilaçsız, traktörsüz, kamyonuz, telefonsuz, fabrikasız, velhasıl hiçbir şeyi olmayan, 13 milyon nüfuslu Türkiye’den; 15 milyon çocuğunu okutan, her köşesine gidilebilen, insanları da toprakları da suya kavuşmuş, her köşesi aydınlık, her köşesinde telefonu, televizyonu mevcut, 1 milyon traktörü, 10 binlerce fabrikası olan dünya devleti Türkiye!”ye geçişi bir büyük başarı olarak her fırsatta kutlar.²¹⁴ Maddi medeniyet algısı çerçevesinde “1999 yılı Eylül başı itibariyle 1.426 km otolyol ve 300 km bağlantı yolu”nın hizmete açıldığı ya da “1923 yılında sadece 2 milyon telefon konuşması yapılırken, 1992 yılında 35 milyar adet telefon konuşması yapılır hale geldiği” gibi pek çok ayrıntıyı paylaşır.²¹⁵

Sıkça “üniter devlet”,²¹⁶ “milli birlik ve bütünlük” vurgusu yaparken terörle “nihai sonuç alınana kadar aralıksız ve kararlı mücadele”nin ve “devlete ve laik rejime yönelik bir tehdit ola-

211 Süleyman Demirel, “TBMM 21. Dönem 2. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 155.

212 Süleyman Demirel, “1994’e Girerken”, 27 Aralık 1993, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 230.

213 Süleyman Demirel, “TBMM 20. Dönem 4. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1998, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 72.

214 Süleyman Demirel, “TBMM 21. Dönem 2. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 115.

215 Süleyman Demirel, “TBMM 21. Dönem 2. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 144 ve Süleyman Demirel, “Basın Toplantısı”, 27 Ekim 1993, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 579.

216 Demirel şöyle der: “Türkiye bir üniter devlettir. Devlet bir, ülke bir, millet bir, bayrak bir ve dil birdir. Bundan vazgeçilmez.” Bkz. Süleyman Demirel, “1996’ya Girerken”, 20 Ocak 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 293.

rak irtica” karşısındaki tavizsiz duruşun altını çizer.²¹⁷ “Çeşitli mihraklar”ın iç barışı hedef alan girişimleri karşısında kamu düzeninin ayakta tutulması gerektiğini hatırlatır. Zira “demokrasi kendini savunmaktan mahrum bir rejimin adı olamaz. Demokrasiye yürekten bağlı hiçbir millet kamu düzeninin tahrip edilmesine razı olmaz.”²¹⁸ Bu eksende “Cumhuriyet, eşitlik, özgürlük, uygarlık, insanlık onurunu her şeyin sütünde tutmaktır. Cumhuriyet, cehalete, yoksulluğa, fukaralığa, çaresizliğe karşı verilen mücadelenin adıdır.”²¹⁹

Kürt sorunu ve terör sorununu birbirinden ayırır ve “bir büyük tertip, bir büyük fitne”²²⁰ olarak gördüğü teröre bakışını şu sözlerle ifade eder: “Kimse sorunu yanlış teşhis etmemelidir; devlete ve millete yönelen, bin yıllık vatana yönelen saldırının arkasında sosyal veya ekonomik nedenler aramamalı, yahut sorunu bunları ileri sürerek izaha yeltenmemelidir. Sosyal, ekonomik, kültürel haklar için silaha sarılındığı, bunca can alındığı iddialarını değil doğru kabul etmek, bu iddialara tereddütle yaklaşmak dahi yanlıştır.” Bu çerçevede devletçi-milliyetçi tonunu yükseltir: “Binaenaleyh, kimse yanlış sözlerle; devlete, mukaddes tarihe yönelen terörü etkisiz hale getirmek için, genç yaşında Türkiye’nin dağlarında eksi 28 derecede mücadele eden askerimizin, polisimiz şevkini kırmamalıdır.”²²¹ Terör

217 Süleyman Demirel, “TBMM 20. Dönem 4. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1998, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 84.

218 Süleyman Demirel, “TBMM 21. Dönem 2. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, 1 Ekim 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 108.

219 Süleyman Demirel, “1999’a Girerken”, 26 Aralık 1998, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 405.

220 Süleyman Demirel, “1999’a Girerken”, 26 Aralık 1998, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 432.

221 Süleyman Demirel, “1994’e Girerken”, 27 Aralık 1993, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 246-247. 1991’de Başbakanken yaptığı bir konuşmada da “Dünyanın hiçbir yerinde terörle uzlaşarak terörü önlemiş bir ülke yoktur. (...) Kan dökenlere kimse hak vermemelidir. Kan dökenlere kimse arka çıkmamalıdır. Yine söylüyorum, kan dökenlere kimse merhamet etmemelidir” der. Bkz. Süleyman Demirel,

ve 1990'lı yılların Türkiye siyasetinin bir başka tartışma konusu laiklik karşıtı hareketler üzerinden Demirel "sıklıkla Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin devamı için milli birliği korumanın hayatiyetine referans verir."²²² Bu referanslar dizgesi, kaçınılmaz bir biçimde, bir devlet kutsiyeti retoriğiyle birlikte işler.

Aynı bakışı 1990'ların tuhaf politik atmosferinin en büyük hadiselerinden biri olan Susurluk Olayı için de kullanır: "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, devlet olarak çetelerle işbirliği yaptığı veya devletin içinde çete bulunduğu şeklindeki iddiaları kesinlikle reddederim. Herkesin devleti ve kurumlarını kötülemenin hedefi yapmaktan çekinmesi lazımdır."²²³ Bir basın toplantısında Mustafa Balbay'ın sorduğu bir soru üzerine, "Devlet cinayet işlemez. Devlet kendi gücüyle, insanlarıyla yapamadığı şeyi, bir tane adam bulup ona mı yaptıracak? Ha, efendim 'böyle bir şey olmuştur' diyen varsa, söylüyorum, bu bir kusurdur, bu kusur da onu işleyene aittir. Ama Türkiye Cumhuriyeti Devleti bunlardan masun tutulmalıdır" der.²²⁴ Tanıl Bora'nın haklı olarak belirttiği ve bu alıntılardan da anlaşılacağı gibi, De-

"TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma", 4 Şubat 1992, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, s. 490.

222 Zeyneb Çağlayan İçener, *Presidents, State And "Democracy" In Turkey: The Ideas and Praxis of Demirel* Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, 2010, s. 154. Demirel'in cumhurbaşkanlığı dönemindeki kanun ve düzen temasının nasıl somutlaştığıyla ilgili olarak da yine bkz. Zeyneb Çağlayan İçener, *a.g.e.*, s. 152-157.

223 Süleyman Demirel, "1997'ye Giderken", 28 Aralık 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 345. Ayrıca bkz. Süleyman Demirel, "Basın Toplantısı", 28 Aralık 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 369. Demirel, cumhurbaşkanlığı sonrasında da bu hassasiyetini sürdürür: "Devletten şikâyet de aslında (...) devleti tahrip etmeyecek şekilde olmalıdır. Şikâyetler kötülemeden çok, düzeltmeye matuf olmalıdır." Bkz. Süleyman Demirel, "Kötü, Zalim ve Hukuksuz Bir Devletin Yaşamaya Hakkı Yoktur", 30 Haziran 2000, 21. Yüzyılın Yol Haritası: *Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 59.

224 Süleyman Demirel, "Basın Toplantısı", 28 Aralık 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 375. Aynı toplantıda Demirel, "hudud bekleyen askerin de, öğretmeninin de, mahkemenin de, hastanenin de devlete dahil olduğunu" belirterek "devlet dediginiz zaman bunların hepsi bir zan altında kalıyor, o zaman devleti işletemeyiz" uyarısını yapar.

mirel “hükümet ve bürokraside cisimleşen somut devlet ve soyut devlet arasında ayrım yapmaya ve soyut devlet kavramına halel getirilmemesine daima azami önem vermiştir.”²²⁵

Keza 28 Şubat’ı da bu gözle değerlendirir. Ona göre devletin işleyişi içinde sıkıntı yaratabilecek bir durum devletin refleksiyle çözülmüştür, abartılacak bir şey yoktur. “28 Şubat süreci bitmiş midir, bitmemiş midir?” sorusuna “28 Şubat süreci diye bir şey takvimde yok. Takvimi açarsın kırlangıç fırtınası, kar fırtınası, soğuk geliyor filan diye... (...) MGK’nın birçok kararları var, bir de 406 sayılı kararı var. Demek ki 406’ya gelinceye kadar 405 tane karar var daha önünde” diye cevap verir.²²⁶ Benzeri bir soruyu şöyle yanıtlar: “MGK devletin güvenliği ile ilgili hususları orada tartışacak ve tartışıyor; bunun demokrasiye aykırı nesi var, neresi var? Ne bir muhtıra söz konusudur, ne bir mektup söz konusudur, herkes o kurula gelmiş, düşüncesini söylemiştir.”²²⁷

Cumhurbaşkanı Demirel’in 28 Şubat süreci, Hizbullah’ın eylemleri, Refah Partisi-Fazilet Partisi dönüşümleri ekseninde temel vurgusu “üniter devlet” ve “birlik-beraberlik” temalarıyla birlikte laiklik üzerinedir. Merve Kavakçı’nın TBMM’ye başörtüsüyle girmesi üzerine hararetlenen gündemi değerlendirirken, “‘Varsın başı bağlı olarak girsin’ diyebilenler olabilecektir. Niye girsin canım? Bu zamana kadar kimse girmemiş. Orada 27 tane kadın var. Bu 27 kadın, hanımefendi milletvekili seçilmiş gelmiş; 26’sı geliyor (...) her yerde gördüğünüz insanlar gibi başları da açık yeminlerini yapıyorlar. 27’ncisinin başına türban bağlaması da neyin nesi? Eğer bunu İslamın şartı sayıyorsa bu bölücülüktür. (...) Bu ülkenin insanları arasına şöyle veya böyle fitne sokmaya kimsenin hakkı yoktur. (...)

225 Tanıl Bora, “Süleyman Demirel”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce cilt 7: Liberalizm*, (ed. M. Yılmaz), İletişim, İstanbul, 2005, s. 567.

226 Süleyman Demirel, “1999’a Girerken”, 26 Aralık 1998, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 402.

227 Süleyman Demirel, “Show Tv’de Yayınlanan Mülakat”, 21 Nisan 1997, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 839.

Bu tip ajan provokatörler çok görülmüştür; bu da onlardan birisidir” der.²²⁸ Fethullah Gülen’in medyaya servis edilen “devlete sızma” temalı mesajları çerçevesinde ise “Türkiye bunu, yani ‘Bunları söylemiş, söylerse söylesin’ deyip geçemez. Çünkü söylenen şeyler rahatsız edicidir” diyerek Gülen Hareketi’ni “siyasi bir hareket” olarak değerlendirme eğiliminde olduğunu vurgular.²²⁹

Ona göre “laiklik, dindar insanları da dini de koruyan” bir ilkedir ve zaten MGK’nın “mütedeyyin insanlara yönelik” bir tavrı söz konusu değildir.²³⁰ Bu ilkeyi ve Cumhuriyet’in kazanımlarını Atatürk’e borçlu olduğumuzu vurgular: “Akıllı eren Atatürk’e sataşmaya kalkmaz.”²³¹ Bu bağlamda “28 Şubat bugün var değil, 28 Şubat Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan beri var” der.²³² Laikliği tarih aşırı bir ilke olarak görür neredeyse. Cumhurbaşkanlığı görevinin bitmesinin ardından yaptığı konuşmalardan birinde “Esasen laiklik, diğer kültürlerle uyumlu bir şekilde bir arada yaşamayı başaran Anadolu halklarının geleneklerinde yüzyıllardır hep mevcut olmuştur”²³³ der.

228 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 2 Mayıs 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1050-1051.

229 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 20 Haziran 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1063-1064.

230 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 7 Kasım 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1096. Bu çerçevede bir başka açıklamasında “din ve vicdan hürriyetinin korunması olayı” olarak gördüğü laiklik ilkesine değinirken şöyle sorar: “Benim ülkemde hangi vatandaşım din ve vicdan hürriyetinin, ibadetlerin kemaleyle işlemediğinden şikâyetçi? Neyinden şikâyetçi? Namaz kılana, oruç tutana, abdest alana, Hacca gidene, zekât verene, fitre verene bir şey diyen mi var?” Bkz. Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 26 Aralık 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1115.

231 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 26 Aralık 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1115.

232 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 26 Aralık 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1116.

233 Süleyman Demirel, “Evrensel Barış”, 25 Kasım 2004, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 81.

Bu temaları cumhurbaşkanlığı görevinin bitmesinden sonraki konuşmalarında da dolaşımda tutar: “Milletimizi sevmeyeceksiniz, Atatürk’ü sevmeyeceksiniz, Cumhuriyet’i sevmeyeceksiniz; o zaman bu ülkede yediğiniz ekmek, içtiğiniz su, kokladığınız hava haram olur.”²³⁴

Görev süresinin sonuna doğru cumhurbaşkanlığı seçimlerine dair fikrini “beşer yıllık iki dönem yapın, herkese açık yapın ve halk seçsin” formülüyle açıklar.²³⁵ “Türkiye’nin eninde sonunda Başkanlık Sistemi’ne varacağı” yönündeki inancını paylaşır.²³⁶ Görev süresini uzatmaya çalıştığı yönündeki eleştirilere “Ben bir ihtiraslı adam falan değilim, ben hizmetin adamıyım”,²³⁷ “Benden hizmet istenirse ben bunu reddedemem. Benden hizmet istenmezse benim bir talebim olmaz. (...) Benden hizmet istendiği halde ben bunu reddedersem, bu ülkede birçok kişi, benim vatandaşlarım, ‘Senden hizmet istendi, nereye gidiyorsun?’ diyebilir. Hani ‘Git git’ diyenler de olacaktır ama ‘Nereye gidiyorsun?’ diyenler de olacaktır”,²³⁸ “50 sene hizmet yaptıktan sonra eğer ben Türkiye’ye lazımsam ben kendim ‘lazımım’ diye kendimi ortaya koymuyorum ama bir çağrı yapılıyorsa ben reddetmem. (...) Benim hizmet yapabilmem için seçim yolunun bana açılması lazım”²³⁹ sözleriyle cevap verir. Ancak işler yolunda gitmez ve Demirel’in ikinci kez cumhurbaşkanı olmasına giden yol açılmaz.

234 Süleyman Demirel, “İsparta’da Büyük Bir Bilim, Teknoloji ve Kültür Kurumu: Süleyman Demirel Üniversitesi”, 19 Ekim 2005, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 806.

235 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 3 Ekim 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1085.

236 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 26 Aralık 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1119.

237 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 26 Aralık 1999, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1120.

238 Süleyman Demirel, “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, 30 Ocak 2000, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1149.

239 Süleyman Demirel, “NTV’de Yayınlanan Mülakat”, 31 Ocak 2000, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 1160.

Bundan sonraki süreçte de Demirel, yine “bir bilen” olarak Türkiye siyasetinde olup bitenlere dair görüşlerini paylaşır. “Başkanlık sistemi ve yarı başkanlık sistemi, istikrarsızlığın çareleri arasında düşünölmek zorundadır”²⁴⁰ görüşünde ısrarlıdır ve millet iradesi vurgusunu, seçimlerin kutsallığı temasını aktif siyaset kariyerinin en azından resmi olarak sona ermesinden sonra da kullanmaya devam eder: “Seçimde teori şudur, tatbikat da odur: Çoğunluk aldanmaz. (...) Neticede sağduyu (commonsense) akılsel denilen olay, seçim sandığından çıkar. Hadise budur.”²⁴¹ AKP’nin iktidara geleceğı 3 Kasım 2002 seçimleri yaklaşırken “Sandıktan ne çıkacak?” sorusuna “Sandığa kim girerse o çıkar” diye mükemmel bir cevap verir.²⁴² Genel olarak 2000’li yılların siyasetinde olan biteni eleştirel bir perspektifle ele alır, mutlu değildir, “çünkü vatandaşı mutlu değildir.”²⁴³ Siyasete dışardan müdahalesi eleştirilir bu dönemde. Bu eleştiriler karşısında ise kendisinin bir parti olmadığını anımsatır: “Ben diyorum ki ben siyasi parti değilim. ‘Olsan ne yazar?’ diyen varsa, oldum, ne yazdığı da orta yerde.”²⁴⁴ Bu süreçte de sıkça istikrar göndermesi yapar ve “Türkiye’nin koalisyonlardan kurtulması gerektiğini”²⁴⁵ söy-

240 Süleyman Demirel, “Daha İyi Yönetim”, 17 Mayıs 2003, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 49. Ayrıca bkz. Süleyman Demirel, “Türkiye 2001’de Irmağı Geçti Ama Çayda Boğuldu”, 23 Aralık 2001, 21. Yüzyılın Yol Haritası: *Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 672.

241 Süleyman Demirel, “İğneden İpliğe Her Şeyi Satın Alan Türkiye’den 134 Ülkeye Sanayi Ürünü İhrac eden Türkiye’ye”, 23 Ekim 2002, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 192. “Halk en büyük hakemdir” diyen Demirel’in bu hususu vurguladığı bir başka konuşması için bkz. Süleyman Demirel, “Türkiye 2001’de Irmağı Geçti Ama Çayda Boğuldu”, 23 Aralık 2001, 21. Yüzyılın Yol Haritası: *Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 671.

242 Süleyman Demirel, “İğneden İpliğe Her Şeyi Satın Alan Türkiye’den 134 Ülkeye Sanayi Ürünü İhrac eden Türkiye’ye”, 23 Ekim 2002, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 194.

243 Süleyman Demirel, “Türkiye 2001’de Irmağı Geçti Ama Çayda Boğuldu”, 23 Aralık 2001, 21. Yüzyılın Yol Haritası: *Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 646.

244 Süleyman Demirel, “Türkiye 2001’de Irmağı Geçti Ama Çayda Boğuldu”, 23 Aralık 2001, 21. Yüzyılın Yol Haritası: *Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, s. 660.

245 Süleyman Demirel, “İğneden İpliğe Her Şeyi Satın Alan Türkiye’den 134 Ülkeye Sanayi Ürünü İhrac eden Türkiye’ye”, 23 Ekim 2002, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 197.

ler. Dileği gerçekleşir ve AKP, uzun bir tek başına hükümet dönemine taşır Türkiye'yi.

Şimdi durup biraz daha geriye bakalım: Hasan Celal Güzel'in aktardığına göre 1982 Anayasası'nın kabulünden bir süre önce Demirel anayasanın yapılacak referandumda reddedileceğini ya da çok az bir farkla kabul edileceğini düşünmeye başlar. Sonuçların büyük bir oranda "Evet"le kapanmasının ardından teselli ve "takılma" niyetiyle Demirel'i ziyaret eden Güzel, Demirel'in kitaplığındaki –İngilizce ve Türkçe– demokrasiyle ilgili kitapları yere attığını görür. Demirel, Güzel'e "kitapları –Güniz Sokak'taki evin önünde– gaz döküp yakmayı teklif eder" ve "bunlar yalan söylüyor" der.²⁴⁶ Demirel'i bu kadar sinirlendiren söz konusu kararla girilen yeni dönem bir zamanlar onun için çalışan bir başka teknokratın dönemi olacak ve Türkiye, etkisi çok uzun sürecek bir zihniyet dönüşümüne bu teknokratın iktidarıyla girecektir.

246 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 112.

Turgut Özal

"Aslında çok iyi bir milletiz."

– Turgut Özal, 16 Şubat 1989¹

"Süleyman: Bak ne diyo Başbakan? Biraz boğazınızı tutun deyo... Devir ekonomi devri.

Yoksul: Hesabımı çıkaracan mı?

Süleyman: Get lan işine..."

– Kemal Sunal - Yaman Okay, *Yoksul* (1986)²

"Rahmetli Özal, Türkiye'yi dünyaya açmıştı. Fakat Özal'dan sonra gelenler, maalesef Türkiye'yi tekrar içe kapattı. Ne zamana kadar? AK Parti iktidarına kadar. AK Parti geldi. Türkiye tekrar dünyaya açıldı"³ diyen Tayyip Erdoğan, Özal'ın diğer erdemlerini şöyle sıralar: "Merhum Turgut Özal bu milletin bağrından, bu milletin sinelerinden çıkmış, milletle arasında gönül köprüsü kurmuş, milletin diliyle konuşan ve millete ko-

1 Turgut Özal, "Ankaralı Sanatçılara Verdiği Resepsiyonda Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12. 1988-31.10.1989*, 16 Şubat 1989, s. 49.

2 Yön. Zeki Ökten, sen. Umur Bugay, Şeref Film, 1986.

3 R. Tayyip Erdoğan, 6 Nisan 2008, s. 578.

nuşan bir siyaset ve devlet adamıydı. Türkiye'nin dışa açılmasında, aydınlanmasında, anayasal hak ve özgürlüklerin olabil-
diğince yaşanır hale gelmesinde, hayatın içine aktarılmasında
öncü rol oynadı.”⁴ Peki Erdoğan'ın hayırla yad ettiği Özal na-
sıl bir siyasal lider? Onu Türk sağının genel görünümüne bağ-
layan hasletleri neler?

Hüsamettin Cindoruk'a göre Özal, Demirel gibi dayanıklı bir
siyasetçi değildir. Devlet adamından çok bir işadamı gibi düşü-
nüp davranmaya eğilimlidir. “Devletten ziyade kendi başarısı-
na” odaklanan “pratık bir adam”dır Özal. Demirel, “bütünlük-
lü” ve “sistematik” çalışmaya özen gösterirken, Özal “gelgeç
bir siyaset adamı”dır. Yine Cindoruk'un deyişiyle Özal'ın gö-
zünde kendisi “reformist”, Demirel ise “muhafazakâr ve statü-
kocu”dur.⁵ Bu “iş adamı” benzetmesine Özal'ın teknokrat yön-
nünü de eklemek gerekebilir. Özal, bir iş ve proje adamı ola-
rak aslında meseleleri siyasete girişi yolundaki kariyerinden ve
öğrendiklerinden, teknik bir bakış açısından hareketle ele alır.
Onun için teknokrat olmak bu açıdan olumsuz bir içeriğe de-
ğil, tam tersine müspet bir karakteristiğe işaret eder. O kadar
ki bir konuşmasında şunları söyler: “Siyasetçi mikrofonu eline
alınca uzun uzun konuşmuş. Ama ben kendimi pek fazla si-
yasetçi gibi görmüyorum. Hâlâ teknisyen olarak görüyorum.”⁶

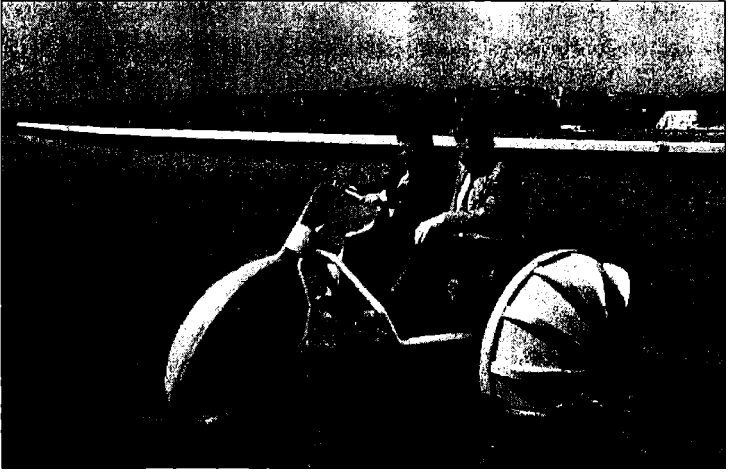
Cesaret ve atılganlık gibi özellikler (kendi deyişiyle “gözü
karalık”)⁷ Özal'ı tanımlarken sıkça kullanılır. Korkut Özal'ın
anlatımıyla “Malatya'da kalan son Osmanlı medresesinin en
son icazetli mezunu” olan ve banka müdürlüğü yapan bir ba-

4 R. Tayyip Erdoğan, 29 Aralık 2009, *Recep Tayyip Erdoğan Siyaset Sözlüğü*, s. 510-511.

5 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, “The Özal”: *Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Ki-
tap, İstanbul, 2012, s. 491-493.

6 Turgut Özal, “TOBB'un Verdiği İftar Yemeğinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan
Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12. 1988-31.10.1989*, 4 Mayıs
1989, s. 157. Keçeciler de bu noktanın altını çizer: “Özal, siyaseti seven bir in-
san değildi; bir teknisyendi. Siyasi ve hukuki meseleleri çok konuşmak istemez-
di. Bana zaman zaman ‘Mehmet, bizim mühendislerin olduğu yerde iki kere iki
dört eder ama siyasetçilerin olduğu yerde iki kere ikinin sonucu her zaman dört
etmiyor’ derdi.” Bkz. Mehmet Keçeciler, *Merkez Siyasetin Perde Arkası (Söyleşi
Hale Gönültaş)*, Hayyikitap, İstanbul, 2014, s. 157.

7 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 103, 109.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

ba ve ilkokul öğretmeni olan bir annenin evladı olarak muhafazakâr, Demokrat Parti sempatisini bir küçük burjuva ailesine mensup olarak 13 Ekim 1927'de doğan Özal, İTÜ yıllarında kardeşiyle birlikte "muhafazakâr talebe siyasetinde" aktif rol oynar, Türk Kültür Ocağı gibi çevrelerde Nurettin Topçu ve Ali Fuat Başgil gibi isimleri tanıma imkânına kavuşur, zaman zaman aktif bir eylemci olur, örneğin Fevzi Çakmak'ın vefatının radyoda duyurulmasının ardından Recai Kutan'ın değişimiyle "sanki düğün havaları gibi müzik yayınları yapılmaya başlaması" üzerine İstanbul radyosuna doğru yürüyüşe geçen ekibin içinde yer alır, Adalet Partisi'nin kuruluş aşamasında çalışır, hem okul ortamında hem siyasal aktivizmi içinde hem devlet görevinde hem özel hayatında Demirel ve Erbakan⁸ gibi figürlerle hemderd olur. Kendi değişimiyle hem 12 Mart öncesinde hem 12 Eylül öncesinde "Demirel'in sağ kolu gibi"dir.⁹ Kendi

8 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 14-19, 21.

9 Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 6. Hatta Demirel'in en başarılı olduğu dönemi onun özel teknik müşaviri ve Planlama Müsteşarı olarak yanında çalıştığı dönem olduğunu söyler. Bkz. Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 44.

sözleriyle aktarmak gerekirse hızlıca bir CV denemesinin ortaya koyduğu manzara şudur: Elektrik Etüd İşleri'nde Genel Müdür Vekilliği, Planlama'da yapılan bir askerlik, ODTÜ'de matematik hocalığı, Demirel'in teknik müşavirliği ve 1967-1971 arasında Planlama Müsteşarlığı, 12 Mart'ın ardından ABD'de Dünya Bankası'ndaki uzmanlık/proje müdürlüğü, 1973'te yurda dönüş ve Sabancı Grubu'nda genel koordinatörlük, 1977'de MSP'den milletvekilliği adaylığı, ardından "Çelik Endüstrisi Elektro-Metal"/MESS Genel Başkanlığı, sonra 1979'da tekrar Başbakanlık Müsteşarlığı ve Bülent Ulusu hükümetinde başbakan yardımcılığı, 1983'te ANAP'ın kurucu genel başkanlığı, 1989'da cumhurbaşkanlığı.¹⁰

Tanıl Bora'nın işaret ettiği üzere, Özal'ın dış politikayı sonsuz bir fırsat alanı olarak gören tavrı ve "emperyal vizyonu", anti-entelektüalizmi, "demokrasiyi, iktisadi-teknik rasyonaliteye uygun olarak, pratik-işlevsel bir yönetim sistemi olarak görmesi", iktisat ideolojisinin hâkimiyetine yönelik algısı¹¹ onun siyasi profilinin temel unsurları arasındadır. Bu profilin seçim performansına baktığımızda Özal liderliğindeki ANAP'ın 1983'te % 45.1, 1987'de ise % 36.3 ile seçimden birinci parti olarak çıktığını görürüz.¹²

Birand ve Yalçın'ın çalışmasındaki tanıklıklarla anlatacak olursak; "herkesin fikrini dinleyen" (s. 235), "yeni fikirlere açık" (s. 303), "ABD'de bürokrasi olmadığına, piyasa ekonomisinin çok iyi işlediğine, sivil toplumun ve demokrasinin daha fazla ve güçlü olduğu"na inanan,¹³ Ali Bozer'in deyişiyle "fevkalade kuvvetli bir hafızası olan", Kenan Evren'in deyişiyle "biraz disiplinsiz" ve "illa kendi dediğinin yapılmasını isteyen",¹⁴ "komünizm fobisi olan",¹⁵ siyaseti özellikle hitabet sanatını Demirel'e kıyasla bir hayli geç öğrenen (bu açıdan Özal'ın ilk mi-

10 Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 80-81.

11 Tanıl Bora, "Turgut Özal", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce cilt 7: Liberalizm* (ed. M.Yılmaz), İletişim, İstanbul, 2005, s. 595, 596, 598, 599.

12 http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonucdari/secim3_tr.pdf

13 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 33, 35.

14 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 114-116.

15 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 152.

tinglerinde zorlandığı kaydedilir)¹⁶ bununla birlikte bu pratikleri öğrendikten sonra özellikle kendi partisi içinde Mustafa Taşar'ın deyişiyle "herkes birbiriyle hasım olsun ama hepsi birden benimle hısım olsun"¹⁷ stratejisini izleyen, parti içinde cumhurbaşkanı olduktan sonra da kontrolünü sürdürmek isteyen ve bu yüzden eşinin İstanbul il başkanı olmasını sağlayan, bir yandan temel hak ve özgürlükler vurgusu yapan ama bir yandan da 12 Eylül sonrasının siyaset yasaklarını kaldırmak yerine bu yasakları referanduma götüren ve yasakların devamını savunan,¹⁸ bir yandan demokratik idealler adına 141-142 ve 163. maddeleri kaldıran ama "Muzır Yayınlardan Koruma Yasası" gibi yasalarla basın üzerinde kontrol sağlamış (s. 331), Rüşdü Saraçoğlu'nun deyişiyle "hiç kimseden korkmayan cesur bir adam olarak, Süleyman Demirel'in siyasete dönüşünden korkan",¹⁹ Necdet Üruğ'un teamülleri zorlayarak kendisi yerine genelkurmay başkanlığına geçecek isim olarak düşündüğü Necdet Öztorun'u Üruğ ile birlikte emekliye sevk ederek sivil iradeye sahip çıkacak kararlılığı gösteren, "dış politikada iyi ilişkilerin iyi ekonomik ilişkilerden geçtiğine" inanan (s. 320) ve Körfez Krizi sırasında görüldüğü gibi aktif bir dış politikaya meyilli, cumhurbaşkanlığı döneminde belirttiği gibi Kürt sorunu gibi konularda "federasyon dahil her seçeneği konuşmaktan çekinmemek gerektiğini" vurgulayan (s. 455), Ertuğrul Özkök'ün deyişiyle "pazarlama" kavramının önemini iyi bilen (s. 337), başkanlık/yarıbaşkanlık sistemine/ "halkın doğrudan seçeceği yetkileri geniş ve sorumlu bir" fikrine sıcak bakan (s. 393, 479) bir liderdir.²⁰

-
- 16 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 184-186. Özal da bunu kabul eder: "Ben ilk seçim konuşmalarımı yaptığım zaman çok heyecanlandım. Bacaklarım titredi." Bkz. Turgut Özal, "Hürriyet Muhabiri Esen Ünür'ün Sorularına Verdiği Cevaplar", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12. 1984-12.12.1985, 17 Ağustos 1985, s. 515.
- 17 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 241.
- 18 Yasaklara bakışı ve referandumla ilgili perspektifi de şu veciz ifadesinde yankı bulur: "Yasakları biz koymadık; halk koydu, halk kaldırsın." Bkz. Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 170-171.
- 19 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 290-394.
- 20 Hasan Cemal de bu noktanın altını çizer: "Özal, tek adam olmak ve öyle kalmak ister hep." Bkz. Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 97, 199, 209.

Bu özelliklere sahip bir lider olarak Özal'ın popülizm ve pragmatizmle kurduğu ilişkiye bakarak başlamak anlamlı olabilir.

“Dobra dobra, açık seçik”:

Popülizm ve pragmatizm

Özal'ın pratik-pragmatik kişiliği bir “içimizden biri” görünümüyle buluşur. Kendi deyişiyle “protokol adamı değildir, problem çözücü bir üslubu vardır, hizmet adamı”dır. “Çözümü en pratik yoldan bulmak” onun en önemli özelliklerinden biridir.²¹ “Koltuk benim için ikinci, üçüncü, hatta yüzüncü derecede. Tek düşüncem memlekete hizmet” der.²² Çalışkanlığını ve hareket halinde oluşunu sürekli olarak vurgular. Bir konuşmasında “62 yaşında olmasına rağmen, ağır işçi gibi, günde 16-17 saat çalıştığını” söyleyerek “Halka hizmet Hakk'a hizmet” şiarından dem vurur örneğin.²³ İmaj düzeyinde hesapsız, samimi, halktan biridir o. Bize özgü hasletleri taşıdığını hep göstermek ister. 6 Kasım 1983 seçimlerinden iki gün önce yaptığı bir konuşmadaki ANAP karşıtı söylemine rağmen seçimlerden sonra cumhurbaşkanı Kenan Evren'i gazetecilerin önünden “çekip iki yanağından öperek” hem kin tutmadığını hem de devletin soğuk yüzünden uzak bir siyasetçi olduğunu gösterir.²⁴ Özellikle “İcraatın İçinden” programlarında “açık seçik, herkesin anlayabileceği berraklıkta” ve “dobra dobra” konuşmak eğilimindedir.²⁵

21 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 92, 98.

22 Turgut Özal, “Hürriyet Gazetesi Muhabiri Uğur Dünder'in Sorularına Verdiği Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 23 Mart 1989, s. 97.

23 Turgut Özal, “Ankara Siteler'de Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 23 Mart 1989, s. 20.

24 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, a.g.e., s. 196-197. Özal, bu jestini şöyle anlatır: “Yakaladım elini, bir el ense çektim şaşırdı. İki yanağından öpüverdim.” Bkz. Hasan Cemal, *Özal Hikâyesi*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013, s. 9. Beşir Ayvazoglu da müthiş bir romantizmle Özal'ın bu yönünü vurgular: “Turgut Özal (...) 'yerli' ve sempatik bir şişmandı; tatlı dili, tavırları ve yüz çizgileriyle, kahvede yarenlik ettiğimiz, camide aynı safta namaz kıldığımız, mahallede selam verip saygı gösterdiğimiz adamlara benziyordu, yani bizden biriydi.” Bkz. Beşir Ayvazoglu, *Deferimde Kırk Suret*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 90.

25 Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beya-*

Bu imaj meselesini ve siyasetin görsel/eglencelik/tiyatral boyutunu hesaba katan bir liderdir Özal. 6 Kasım seçimlerinden önce gittiği ABD’de “114 kilodan 91 kiloya” düşmüş olarak döner ve “saç biçiminden gözlük çerçevesine kadar değişik bir Özal görüntüsü” çizmeye gayret eder. Evren ve 12 Eylül rejimiyle tüm sivil-demokratik imajına rağmen ciddi bir karşıtlık içine girmemeye özen gösterir, öte yandan sivil siyaset-liberal demokrasi-serbest ekonomi-orta direk²⁶-çağ atlamak vurgula-

nat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Ocak 1985, 22 Ocak 1985, s. 91. Bu kalıplar, özellikle “İcraatın İçinden” programlarında karşımıza sıkça çıkar. Krş. Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Haziran 1985, s. 450; Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 29 Ekim 1985, s. 702 ve Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 27 Eylül 1984, s. 853. Özal döneminin sembol programı “İcraatın İçinden”de yapılan hizmetlerin, memleketin ilerlemesi yolunda atılan adımların muhasebesini sunar televizyon izleyicisine. Bu programdaki konuşma metinleri Ege Ernart tarafından hazırlanır. Programda Özal’ın elinde kalem tutması fikri de Ernart’a aittir. Bkz. Barış Yetkin, *Bir Siyasal İletişim Tarzı Olarak Popülizm: Turgut Özal’ın İcraatın İçinden ve Recep Tayyip Erdoğan’ın Uluşa Sesleniş Konuşmalarının Karşılaştırmalı İncelemesi*, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Antalya, 2010, s. 100-101. Programın döneme hâkim olan yüksek enflasyon gibi sorunlar üzerinden kamuoyu nezdindeki algılarına dair “Özal’ın Teknik Danışmanı” Erkal Zenger’in anılarında şöyle bir fıkraya yer verilir: “Fıkraya göre, Özal, Allah gecinden versin vefat ediyor. Kendisi tabii mutaassıp (...), doğrudan cennete gönderiyorlar. Cennette bir eli yağda, bir eli balda. Özal böyle monoton bir hayattan hoşlanmaz. Canı sıkılıyor üç gün sonra, cennette her tarafı geziyor. Her yanda hep aynı şey. Biraz ileri bakıyor ki, cennetle cehennem arasında böyle büyük bir pencere var, dört metreye altı metre. Oradan cehennem görünüyor. Aman cehennemde bir neşe, bir neşe. (...) Çok hoşuna gidiyor, illa ben o tarafa geçeceğim diyor. Aman efendim diyorlar, sizin gibi seçkin bir şahsiyet oraya geçer mi aldanmayın. (...) Şudur budur diyorlarsa da dinlemiyor. Elinden bir yazılı kâğıt alıyorlar ve o tarafa geçiyor. Fakat geçer geçmez dört beş tane zebani Özal’ın peşine düşüyor. Vuruyorlar kamçıyı sırtına. Bir yandan ayakları yanıyor, ateş içinde her yer, felaket. Bozuluyor Özal. Kardeşim diyor, bizim oradan görünen hiç bu manzaraya benzemiyor. Bu nasıl iştir? Bizim ordan gördüğümüz bambaşkaydı. Eee diyorlar, o icraatın içinden programıydı. Ona inanmakla çok hata ettiniz.” Bkz. Erkal Zenger, a.g.c., s. 139-141.

- 26 Özal “orta direk” tabirinin kullanımını şöyle açıklar: “Orta direk tabirini biz 1983 senesinde ilk seçim beyannamemizde ve onu izleyen Hükümet Programı’nda kullandık. Orta direk, bir bakıma çadırın orta direğidir manasına da kullanılmıştır. Bu çadır, Türkiye’dir. Orta direk diye tabir ettiğimiz grubu şöyle tarif ettik: Bu grubun içerisinde çiftçi, esnaf, işçi, memur ve emekli vardır.” Bkz. Turgut Özal, “Ortadireğin Güçlendirilmesi Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989,

rından vazgeçmez.²⁷ Türkiye'nin ANAP'lı yıllarını çağ atlanan bir zaman dilimi olarak görür. Değişim sadece ekonomide değil, tüm bir toplumsal hayata sirayet etmiştir: "Bakın müzik yapımcılarına soruyorum. En fazla satan kasetler ne diye. Eski-den arabeskti. Şimdi Sezen Aksu, Muazzez Abacı daha fazla satıyor. Sezen Aksu 1-2 milyon satmış. Akşam gezerken gençleri gördüm. Bu şarkılarla dans ediyorlar. Kavga etmiyorlar. (...) Yani yepyeni bir toplum."²⁸ Değişimin izlerini dinlenen müzikte, satın alınan üründe bulan bu anlayış diğer ANAP mensuplarında da görülür. 1990 Mali Yılı Bütçe Görüşmeleri sırasında Demirel'in çizdiği karanlık tabloya karşı ANAP sıralarında oturan Adıyaman milletvekili Abdurrahman Karaman "Köylü Marlboro içiyor Marlboro" diye bağırarak itiraz eder örneğin. Demirel'in Karaman'a yanıtı, ANAP'a ve Özal'a eleştirel ba-

17 Mayıs 1989, s. 196. Ayrıca bkz. Turgut Özal, "Gazetecilerin Sorularına Verilen Cevaplar", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, 21 Ocak 1984, s. 193. 7 Aralık 1983'te hükümeti kurma görevini aldıktan sonraki ilk açıklamalarından biri de "Biz orta direğin partisiyiz" olmuştur. Bkz. Turgut Özal, "Basın Mensuplarına Açıklama", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, 7 Aralık 1983, s. 8. İlk ANAP hükümetinin güvenoyu almasından bir yıl sonra yaptığı bir konuşmada da "orta direğin geçimini kolaylaştırmak için" girilen uygulamalar arasında "ücretlilere vergi iadesi, mevduatlara enflasyon oranı üzerinde bir gelir temin edilmesi ve ithalatın liberasyonunu" sayar. Bkz. Turgut Özal, "Başbakan Turgut Özal'ın 7. Basın Toplantısı", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, Başbakanlık Basımevi, 1985, Ankara, 15 Aralık 1984. s. 4. Ona göre "esnaf ve sanatkârlar grubu ortadireğin en önemli unsurudur." Bkz. "Başbakan Turgut Özal'ın İstanbul Esnaf ve Sanatkâr Dernekleri Birliğinin Ziyareti Sırasındaki Konuşması", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Aralık 1984, s. 59.

- 27 Hasan Cemal, a.g.e., s. 26, 33. Barlas'a anlattığı anılarında kilo meselesini "113 kilodan 90 kiloya indim" diye anlatıyor Özal. Bkz. Mehmet Barlas, *Özal'ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 28. Erbakan ise Özal'ın "görünürde zayıflamak bahanesiyle gittiği" ABD'de "kuracağı partiye destek sağlamak için IMF, Dünya Bankası yetkilileri ve Amerikan yönetimiyle görüşüğünü" söyler. Bkz. Necmettin Erbakan, *Erbakan Açıklıyor: Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılgılar*, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 169.
- 28 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 143. Özal'ın bu türden "sosyolojik" gözlemleri Demirel'i pek etkilemiş benzemez. Yavuz Donat'la olan bir sohbetinde "Özal çok iyi yetişmiş bir liderdir. (...) Fakat üç şeyde noksanlığı var, onların sıkıntısını çekiyor" der ve bu üç şeyi şöyle açıklar: "Siyaset, tarih, sosyoloji." Bkz. Yavuz Donat, a.g.e., s. 56.

kanların temel argümanlarından birini özetler: “İçiyor tabii içiyor... Ama yiyecek ekmeği de yok.”²⁹

Hız tutkusu vardır. “İktidarımız, (...) hızlı bir iktidardır” der.³⁰ 2 Şubat 1984’te gezi programını soran gazetecilere “çok hızlı gideceğiz, bize yetişemeyeceksiniz, hazırlanın” der.³¹ “Süratlerinin bazı çevreleri rahatsız ettiğinden” bahseder³² ve “çok hızlı bir çalışma temposu” içinde olduklarına işaret eder.³³ Aslında bu hız tutkusunun belki de gerçekleştiremediği bir çocukluk hayaliyle de ilgisi vardır. Özal, çocukluk yıllarında havacılık okuluna gidip pilot olmak istediğini söyler.³⁴

Bürokrasiden hoşlanmaz. Belki de bu yüzden “12 Eylül önce-
sindeki 9 yıllık dönemde 34, 3 yıla yakın 12 Eylül döneminde 91 kanun hükmünde kararname çıkmışken, 5 yıllık Özal iktidarında çıkan KHK sayısı 161’dir”.³⁵ Bariz bir referandum sevgisi vardır: “Demokrasi dendiği zaman mangalda kül bırakmayanlar, halk iradesi denince halktan kaçmaya başladılar. Niçin

-
- 29 Süleyman Demirel, “1990 Mali Yılı Bütçesi Konuşması 1” (*Demokrasi ve Refah Arayışı içinde*), 12 Aralık 1989, DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Bursa, 1990, s. 37.
- 30 Turgut Özal, “Bursa Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 16 Mayıs 1985, s. 363.
- 31 Turgut Özal, “Basın Mensuplarının Sorularına Verilen Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 2 Şubat 1984, s. 216.
- 32 Turgut Özal, “2. Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 8 Şubat 1984, s. 243.
- 33 Turgut Özal, “Antalya’da Halka Hitaben Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 9 Şubat 1984, s. 270.
- 34 Ancak babasının tayini nedeniyle bulundukları Silifke’de ailece gittikleri bir piknikte eşekten düşmesi sonucu kolu kırılır, önce doktora sonra kırıkçıya götürülen Özal’ın kolu iyileşir ama kısa kalır. Böylece kendi deyişiyle “çok istediği halde” hayalini gerçekleştiremez. Bkz. Yusuf Tümtürk (haz.), *Yeni Türkiye’nin Mimarı*, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği, Ankara, 2008, s. 24.
- 35 Hasan Cemal, a.g.e., s. 289. Özal da 1984 yılındaki bir konuşmasında “süratli icraatlerinin bir parçası olarak bir yıllık iktidar devresinde 157 kanun tasarısı, 70 kanun hükmünde kararname, 1.395 kararname hazırlandığını” söyler. Turgut Özal, “Başbakan Turgut Özal’ın 7. Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 15 Aralık 1984, s. 17.

referandumdan korkuyorsunuz?”³⁶ Kendini sorun çözücü olarak değerlendirir. ANAP'ın kuruluşu sırasında Demirel destekli Büyük Türkiye Partisi'nin de arı sembolünü kullanacağını öğrenince İçişleri Bakanlığını arayıp randevusunu “sabah 8:30'a” aldırır ve böylece BTP'nin “arısı havada kalır”.³⁷ İşleri basitleştirmekten yanadır: “Ben basitlikten yanayım. İş basitleştirmek lazım.”³⁸ Her zaman “iş bitirici, sonuç verici yolu” arar.³⁹ Aynı pragmatik ruhla seçim barajını savunur: “Bizde yüzde 10 seçim barajı vardır. Bu barajı korumakta fayda görüyorum.”⁴⁰

Siyasetin teknik algısına kucak açan bir bakışı vardır, seçim dönemlerinde anketlerden bolca yararlanır: “Ankara'daki genel merkezde eğitim görmüş 50 genç hanım her il ile belki 50 telefonla anket yapıyorlar.”⁴¹ Rekabeti sadece ekonomik alanda değil, her alanda yüceltir, hatta Galatasaray-Fenerbahçe-Be-

36 Başbakan Turgut Özal'ın TBMM'de ANAP Grup Toplantısında İrtica Konusundaki Konuşması, 20 Ocak 1987, s. 12.

37 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 36.

38 Turgut Özal, “İzmir Esnaf ve Sanatkarları Birliklerinin Üyelerine Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 3 Haziran 1989, s. 266.

39 Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985*, 30 Temmuz 1985, s. 494. Bu yönünün bir göstergesi olarak okunabilecek ünlü “Benim memurum işini bilir” lafı, bu “iş bitiricilik” anlayışının yol açtığı etik sorunlara işaret etmek için sıkça örnek gösterilir. Bununla birlikte Mehmet Keçeciler, ANAP muhabirlerinden Gültan Arslan'ın 1987 seçimleri sonrasında bir gün memurların yaşam koşulları üzerinden yaptığı bir hesabı Özal'la paylaştığı sırada, Özal'ın harcama kalemleri içinde taksi parasını görünce “Niye taksiye biniyormuş? Memur otobüsle, dolmuşla gider gelir. Benim memurum işini bilir, hesabını ona göre yapar” dediğini ve ertesi gün bu sözlerin medyaya taşınmasıyla “fevkalade yanlış bir algı”nın oluştuğunu kaydeder. Bkz. Mehmet Keçeciler, a.g.e., s. 122. Engin Güner, benzer bir Özal alorizması olan “Ben zengini/zenginleri severim”in de aslında bir hadis-i şerife atfen söylendiğini, yine “Anayasa'yı bir kere delmekle bir şey olmaz” lafının da çarpıtıldığını söyler. Meşhur “şortla askeri birlik teftişi” meselesi de Semra Özal'ın sözleriyle aslında bir abartıdır. Marmaris'te bir jandarma yaz kampına çay içmek için uğrarlar ve Özal'ın şortu değil, “tişört ve uzun keten golf pantolonu” vardır üzerinde. Zaten Semra Özal'ın deyişiyle, “Turgut'un hayatında hiç şortu olmamış”tır. Bkz. Yusuf Tümtürk (haz.), a.g.e., s. 179.

40 Turgut Özal, “Dünya Ekonomi Forumu Türkiye Toplantılarında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 2 Haziran 1989, s. 255.

41 Turgut Özal, “Euromoney Dergisine Verdiği Mülakat”, *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 21 Ocak 1989, s. 45.

Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

şiktaş rekabetinde bile “futbolun seviyesini yükselten” bir damar bulur: “Rekabetin kıymetini iyi bilelim.”⁴² İstanbul Halkalı Toplu Konut Bölgesi’nde yaptığı konuşmanın ardından bir muhabirin kendisine yönelttiği “Ben bir gazeteciyim, 650 bin lira maaş alıyorum. Gazetenin yaptırdığı konutların en ucuzu 35 milyon. Ben nasıl konut alacağım?” sorusuna 1962’de kendisinin de benzeri bir durumda kaldığını ama hiç korkmadan borçlandığını söyleyerek yanıt verir ve ekler: “Bugün biraz ce-

42 Turgut Özal, “Galatasaray Kulübünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 2 Temmuz 1989, s. 442. 2 Mart 1989’da Turgut Özal, düzenlediği bir basın toplantısında kendisine sorulan Monaco-Galatasaray maçıyla ilgili soruyu, Köln’deki rövanş maçına yönelik şu hatırlatmayı yaparak yanıtlar: “Çok iyi hazırlanmalarında fayda var. Hiç olmazsa ben de kullanayım, ANAP iktidarı zamanında bir dömi final oynayalım değil mi? Olmamış şeyler hep bizim devrimizde oluyor. Çağ atlıyoruz.” Bkz. Turgut Özal, “Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 2 Mart 1989, s. 83. Bir başka konuşmasında da Galatasaray, Fenerbahçe gibi takımlardan ANAP’ı örnek almalarını ister: “Hükümet nasıl çalışıyorsa aynı yoldan gitsinler, netice mutlaka iyi olacaktır.” Bkz. Turgut Özal, “Türkiye Ligi Maçlarıyla İlgili Açıklamaları”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985*, 8 Ekim 1985, s. 642.

saret, biraz teşebbüs sahibi olmak insanlara ev sahibi olmaya yardım eder.”⁴³

Hasan Cemal’e göre “1983 seçimlerinde ANAP’ı değil de, Sunalp Paşa’nın MDP’sini destekleyen işadamlarının sonradan düştükleri durum (“Mehmet Okumuş’un, Erdoğan Demirören’in, Yaşar Holding’in ve Halit Narin’in içinde düştükleri güç durum”) kendi hesapsızlıklarından daha çok, ‘deftere bir kez yazdı mı unutmayan Özal’a bağlanmıştır.”⁴⁴ Yer yer üslubu da sokak ağzına dönüşür. 1989’daki yerel seçimlere yaklaşıırken meclis grubundaki konuşmasında SHP lideri Erdal İnönü’ye “İnönü bizim Ahmet’le (Özal) uğraşüyor. Ahmet biraz ağır gelir. Daha ufağı var; Küçük Turgut var, onunla uğraşsın” demiştir örneğin.⁴⁵ Daha sonra torununu kastettiğini açıklasa da bu, Türk siyasi tarihindeki eril dilin müstesna örneklerinden biri olmuştur. Bu dil, dış politika söylemlerinde de karşımıza çıkar: “Onlara Bulgar domuzu derler. Adamlar eşyaları gönderiyorlar, insanları göndermiyorlar. (...) Jivkov’u masaya oturtacağım. Kafasına vuracağım. (...) Türkleri gönderin dedim. (...) Merak etmeyin ümüklerine basa basa alacağız.”⁴⁶

Kendine güvenir. Korkusuzluğunu vurgular: “Hiç kimseden korkmayız, (...) hiçbir gruba da taviz vermeyiz.”⁴⁷ Övünmekten kaçınmaz: “Biz işi bilen ustalarız. Ustalar işi çabuk yapar, acemiler yavaş yavaş yapar, biz işin ustasıyız.”⁴⁸ George Bush ve dünya

43 Turgut Özal, “İstanbul Halkalı Toplu Konut Bölgesinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 11 Ekim 1989, s. 586. Özal buradaki tavrına benzer bir tavır, Cüneyt Arcayürek’in THY zamlarından şikâyet etmesi üzerine “treni tercih edersiniz” diyerek de göstermiştir. Bkz. Turgut Özal, “Cüneyt Arcayürek’in Sorularına Verdiği Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985*, 6 Ocak 1985, s. 86.

44 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 73.

45 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 76.

46 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 82.

47 Turgut Özal, “Malatya’da Temel Atma Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985*, 22 Temmuz 1985, s. 479.

48 Turgut Özal, “Alanya’da Halka Hitaben Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984*, 10 Şubat 1984, s. 273.

liderleriyle dostluğuna vurgu yapar. Hatta Bush'a başkan adaylığı ve kampanya konularında tavsiyeler verdiğini söyler ve bunların işe yaradığına ve uygulandığına inanır.⁴⁹ Zaferleri konusunda da mütevazı değildir. 25 Mart 1984 seçimlerinin sonuçlarına atıfta bulunarak "5'i bir ANAP etmedi" açıklamasını yapar örneğin.⁵⁰ "Bizim iktidarımızın alternatifi yoktur" der, sürekli "ANAVATAN'ı parçalama arzusu"ndan yakını, "bizi bölmek istiyorlar, bütün hedef ANAVATAN iktidarındır" hatırlatmasını yapar. "Meydan meydan dolaşan siyasi rakiplerine" cevap vermeyi istemediğini, icraat peşinde koştuğunu belirtir: "Onlar gibi meydan meydan da dolaşmıyorum. İşlerimiz var, tapu dağıtırız, tesis açarız."⁵¹ Ona göre ANAP "eski statükocu partilerden değildir."⁵² İrtica konusundaki meclis gündemine gelen tartışmaları "Hiçbir partinin 'Komünizm faaliyetlerini neden araştırmıyorlar?' diye bir önerge getirmeyişi" üzerinden manidar bulur.⁵³

ANAP'ı ve kendi liderliğini bizatihi yeni olmasıyla da öne çıkarır. Ona göre diğer partiler ve Demirel gibi liderler, "eski"nin

49 Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 115.

50 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 60.

51 Turgut Özal, "Mamak Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 12 Mart 1989, s. 80. Bu bakışın bir başka örneği olarak kendi duruşunu şu veciz ifadeyle açıklar: "Dikkat ederseniz ben seçim meydanlarını dolaşmıyorum. (...) Bizim işimiz, sizlerin işini görmek." Bkz. Turgut Özal, "Kırıkkale Kapulukaya Barajı ve Hidroelektirik Santralinin Açılışında Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 13 Mart 1989, s. 87. Özal'ın temel işleri arasında saydığı "tapu dağıtma" Özal döneminin ana karakteristiklerinden biridir. Özellikle gecekondulara yönelik tapu dağıtma ve imar afları faaliyetleri dönemin şehirleşme dinamiklerini de etkilemiştir. Bu haliyle Boratav'ın "yoz popülizm" dediği şeyin merkezinde yatan unsurlardan biri söz konusu faaliyetlerdir. Boratav'a göre; "başıbozuk kentleşmeye bağlı olarak verilen bu imar izinleri iktidar için maliyetsizdir; doğrudan doğruya hiç kimsenin çıkarını zedelemeyiz; buna karşılık gecekondu veya yoksul semt sakinlerini büyük kentsel rantlara ortak eder ve bireylerin servet durumlarını aniden ve kökten değiştirir. Müteahhitlerden birdenbire 'dört apartman dairesi ve bir dükkân' türü tekliflerle karşılaşan gecekondu sakinleri için ücretlerdeki reel aşınma türü sınıfsal dinamiklerin önemi tamamen kaybolur." Bkz. Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 118.

52 Turgut Özal, "ANAP Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 10 Ekim 1989, s. 319.

53 Başbakan Turgut Özal'ın TBMM'de ANAP Grup Toplantısında İrtica Konusundaki Konuşması, 20 Ocak 1987, s. 4, 10, 11.

ve “eski siyaset”in temsilcileridir.⁵⁴ İsmet İnönü’yü statükocu, Atatürk’ü reformcu bulur. Ona göre Türk bürokrasisi –“askeri sivil, harciyesi dahiliyesi ile”– Atatürk’ün değil, İnönü’nün izindedir.⁵⁵ Bu bürokratik yapıya karşı “devlet, millet için vardır, millet devlet için değil” şiarını benimser.⁵⁶ 18 Nisan 1985’teki bir konuşmasında “bürokrasi ile mücadele”nin sürdüğünü özellikle vurgular.⁵⁷ 1985 yılı itibariyle öncelikli icraatlarını; “huzur-güven meselesi, orta direğin meselelerinin hali, işsizlik, konut meselesi, kalkınmada öncelikli yöreler ve bürokrasinin azaltılması” başlıkları altında değerlendirir.⁵⁸

Milliyetçilik anlayışını da daha “modern” bir biçimde sunmaya çalışır. Ona göre “milliyetçiyiz demekle milliyetçi olunmaz.”⁵⁹ “Fatih Sultan Mehmet şunu yaptı, Yavuz Sultan Selim şunu yaptı diye geçmişle övünmek milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların o anda kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir. Sen dünyayla yarış edebiliyor musun? Yani başka ülkelerle yarış edecek adamların var mı? Daha iyi ressamın, sanatçın, tüccarın, politikacın var mı?”⁶⁰ Milliyetçilik an-

54 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 101. Demirel’i kendi personasına kıyasla renksiz bir lider olarak göstermek Özal’ın temel eğilimlerinden biridir. Söz gelimi bir konuşmasında “Süleyman Demirel’i futboldan anlamamak” ve “futbolu sevmemekle” itham eder. Galatasaray’ın Avrupa başarısını kendi icraatlarına bağlar. Bkz. Turgut Özal, “Mamak Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 12 Mart 1989, s. 80.

55 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 118.

56 Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Ocak 1985, 28 Şubat 1985, s. 149. Ayrıca bkz. Turgut Özal, “TBMM’de Okunan Hükümet Programı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, 19 Aralık 1983, s. 29.

57 Turgut Özal, “Hannover’de İnetercontinental Otel’de Türk Ekonomisi Hakkında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 18 Nisan 1985, s. 254.

58 Turgut Özal, “Abant’taki ANAP Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 11 Ekim 1985, s. 651. Ayrıca bkz. Turgut Özal, “TBMM’de Okunan Hükümet Programı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, 19 Aralık 1983, s. 31.

59 Turgut Özal, “1. Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, 7 Ocak 1984, s. 118.

60 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 123.

layışı insanları “şudur, budur diye ayırmaya” dayanmayan ve “dünyayla yarışmaya”, “kalkınmaya” dayanan, “her şeyi devletten beklemeyen”, inisiyatif alan, iş yapmaya, hizmet üretmeye yaslanan bir milliyetçilik anlayışıdır.⁶¹ Bu minvalde şunları söyler: “Biz milliyetçi bir partiyiz. Ama (...) şovenist bir milliyetçiliğimiz yok. Bizim milliyetçiliğimiz başka ülkelerle yarışma milliyetçiliğidir. Avrupa’dan geri kalmama milliyetçiliğidir. (...) ‘Komünistler Moskova’ya, diye bağarmakla milliyetçilik olmuyor.”⁶² Öte yandan yeri geldikçe milliyetçi bir popülizmden de yararlanır. “İstanbul’u fetheden, Hazreti Peygambere elçiliğine layık olmuş bir kumandanın” adını ikinci köprüye koymakla övünür.⁶³

Muhafazakârlığını da milliyetçiliğine yakın bir biçimde, “birelindik anlayış”tan farklılaşma arzusuyla tarif eder: “Bizim muhafazakârlığımız (...) bir tutuculuk değildir. Bizim muhafazakârlığımız, âdetlerimize, ananemize, tarihimize ve inançlarımıza saygıdır. Ve bu âdet ve ananelerimiz içinde devre uyan en iyilerini, en iyi şekilde muhafaza etmektir. Bunların başında mesela, ailenin güçlendirilmesi gelir. Onun için Aile Bakanlığı’nı kurduk. Güçlü Türk ailesi, milletin en önemli hücresidir. Hücre sağlam olursa, o hücreye kanser girmezse, memleket yukarıya gider.”⁶⁴

Bir başka konuşmasında ise “milletimizin çok büyük bir ekseriyeti örf ve ananelerine, milli, manevi ve tarihi değerlerine

61 Turgut Özal, “ANAP Marmara Bölge Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 24 Nisan 1989, s. 162-163, 165. 1984’teki bir konuşmasında da “geçmişle övünmek” merkezli milliyetçilik eğilimine dair şöyle der: “İftihar etmeyelim demiyorum, iftihar edelim ama çalışalım. (...) Yoksa kuru bir gururla, işte bizim atalarımız şunu yaptı, bunu yaptı demek netice vermez.” Bkz. Turgut Özal, “Fatih İlçe Kongresinde Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985*, 30 Aralık 1984, s. 61.

62 Turgut Özal, “ANAP Yeni Genel Merkez Binası Açılış Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 16 Ekim 1989, s. 330.

63 Turgut Özal, “Giresun Heyetini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 16 Eylül 1989, s. 93.

64 Turgut Özal, “ANAP Yeni Genel Merkez Binası Açılış Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 16 Ekim 1989, s. 330.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

bağlıdır ve bunları korumaya özen gösterir. İyi olanı, kıymetli olanı muhafaza eder, aynı zamanda açık fikirli, ileri görüşlü ve tolerans sahibidir. Bunun için milliyetçiyiz, muhafazakârız” der.⁶⁵ Bu minvalde partisini, hükümetini “milliyetçi ve muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümet” olarak tanımlar. Buradaki sosyal adaletçilik, “kalıplaşmış ideolojilerin inhisarında sayılamayacak” ve “komşusu aç yatarken tok uyumanın kötülüğüne” inanan bir bakışa yaslanır.⁶⁶ Bu sentez arayan eğilim Özal’ın “dış politikada Türkiye”ye bakışına da yansır. Özal dış politika sahasında Türkiye’yi “Doğu ile Batı’yı meczeden” bir lider ülke olarak görme eğilimindedir.⁶⁷

65 Turgut Özal, “ANAP Birinci Büyük Kongresi’nde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1984-12.12.1985*, 6 Ocak 1985, 13 Nisan 1985, s. 220.

66 Turgut Özal, “TBMM’de Okunan Hükümet Programı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, 19 Aralık 1983, s. 25.

67 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 143-144.

Tarih ve Miras kitabında ANAP'ın icraatlarını sayarken "Bütün popülist politikalardan vazgeçtik," der. Özal'a göre "her ne kadar '70'lerde başlayan uluslararası ekonomik kriz, popülist politikaların uygulanmasını riskli hale getirdiyse de" hâkim partilerin popülist uygulamaları "artan enflasyon ve kara borsa" başta olmak üzere pek çok ekonomik sıkıntıya neden olmuştur.⁶⁸ Oysa 1989 yerel seçim kampanyaları sırasında İskenderun'da "Oyları ANAP'a verin, sizi il yapalım" diyen de odur.⁶⁹

Hayat pahalılığı ile ilgili görüşleri ise zaten nettir: "Hayat pahalılığı dedikleri şey aslında geçim sıkıntısıdır. Ana sebebi enflasyon sıfır olsa da olacaktır. Çünkü hayat pahalılığı sizin imkânlarınızla, sizin arzularınız arasındaki farktır. Çok şey istersiniz, ama hepsini alamazsınız. Türkiye'de çeşit çeşit şeyler varken, illa aynısını ben de alacağım diye düşünür, ona da güçleri yetmezse geçim darlığından bahsedip 'Hayat pahalılığı zordur' filan demeye başlarlar."⁷⁰ 4 Mart 1985'teki bir açıklamasında ise enflasyonun "abartıldığına" işaret ederek meselenin biraz da "psikolojik bir hadise" olduğunu söyler.⁷¹ "Pazardaki fiyat artışını talebin olmasına" bağlar.⁷²

Bununla birlikte örneğin kirazdaki fiyat artışını "kiraz zaten Türkiye'de çok yenen bir meyve değildir" diye yorumlar.⁷³ Turizm konusundaki olumlu gelişmelere değinirken "Bize pahalı gelen ülkemizin piyasaları turiste ucuz geliyor" diyerek fi-

68 Turgut Özal, *Tarih ve Miras*, Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 306, 340.

69 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 290.

70 Turgut Özal, "Milliyet Gazetesi Muhabiri Süreyya Oral'ın Sorularına Verdiği Cevaplar", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 22 Mart 1989, s. 90.

71 Turgut Özal, "Başbakan Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren'le Yaptığı Görüşmeden Sonra Gazetecilere Yaptığı Açıklama", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Ocak 1985, 7 Mart 1985, s. 158.

72 Turgut Özal, "Cumhuriyet Gazetesi'nin Sorularına Verilen Cevaplar", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 8 Haziran 1984, s. 597.

73 Turgut Özal, "T.H.A'nın Sorularına Verilen Cevaplar", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 17 Haziran 1984, s. 605.

yat standartlarının çok da yüksek olmadığını vurgular.⁷⁴ Gürpınar'ın ifadeleriyle söylemek gerekirse, “ekonomik bir determinizme yakın duran Özal, sosyal dönüşümün anahtarı ve motorunun ekonomi olduğunu düşünür. Ona göre ekonomik açılım, kültürel ve sosyal açılımı ve dönüşümü de beraberinde kaçınılmaz olarak getirecek ve bu da cumhuriyetin temel projesi Batılılaşmayı perçinlemekle kalmayacak, aynı zamanda kitleler tarafından içselleştirilerek benimsenmesini getirecekti(r).”⁷⁵ Bu açıdan Özal'ın kalkınma ve medeniyet anlayışının altında yatan şey öncelikli olarak güçlü bir pragmatizm ve Gürpınar'ın deyişiyle, bu “ekonomik determinizm”dir.

“Bilgisayar, telefon, mikrodalga fırın”: Kalkınma ve medeniyet anlayışı

Özal için de –tıpkı Menderes ve Demirel’de olduğu gibi– maddi kalkınmaya dayalı bir medeniyet algısı söz konusudur. Özal’ın söylemi de somut iş yapma ve yapılan işlerin dökümünü sunmak refleksine yaslanır. Örneğin ANAP’ın icraatlarını anlatırken Yap-İşlet-Devret Modeli’yle “3.000 kilometrelik karayolu ve her biri 10 milyar kWh kapasitesinde üç adet elektrik santrali” yapıldığından, GAP’ın benzersizliğinden, “ihraç odaklı liberal politika ile dünya ekonomisine entegre olunmaya başlandığı”ndan ve “eğitim alanında öğrenciler için bilgisayar olanağı sunmayı planladıklarından” bahseder.⁷⁶ Buna ek olarak medeniyetimizi İslam ve İslam öncesi kültürlerin “bu toprakların kendine has kültürel mirası” ile harmanlanmış “kültürel bir sentez” olarak görür. “Bizlerin bir hemşerisi olarak” Homer’den bahsederken, Urartular’a da parantez açar, Osmanlı medeniyetine de saygı duruşunda bulunur, “Türklerin evrensel devlet ya da imparatorluk kurucuları olarak tarihi bir mis-

74 Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 29 Ağustos 1985, s. 526.

75 Doğan Gürpınar, *Dünya Veda: Türkiye’de Liberalizm ve Demokrasi (1980-2010)*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 165.

76 Turgut Özal, 2010, s. 341.

yon” taşıdıkları iddiasını paylaşır, bir başka düzlemde Müslüman kimliğinin ima ettiği “ümme kardeşliği” fikrinin laiklik ilkesi dolayısıyla “evrensel hümanizme” dönüşebileceği kanaatini de taşır.⁷⁷

Özal, devletin “süratle sanayiden, ticaretten ve tarımdan çıkması” gerektiğini savunur⁷⁸ ve bu idealini hayata geçirdiğini de sıkça vurgular: “Biz devleti mümkün olduğu kadar sanayi ve ticaretten çekti. Bunu özel sektöre bırakıyoruz.”⁷⁹ Süleyman Demirel’e yazdığı 15 Haziran 1973 tarihli mektupta bu perspektifin izleri görülebilir. “Devlet ve iktisadi devlet teşekküllerinde personel sayısının azaltılması”, özel sektörün ve özellikle “iyi bir şehirleşme” için “büyük developman yapacak güçlü inşaat şirketlerinin teşvik edilmesi” gerektiğini savunur.⁸⁰ ANAP önderliğinde Türkiye’nin üç temel sahada –kullanmayı pek sevdiği bir sözcükle– “transformasyon” yaşadığını düşünür. Bunlardan ilki dışa açılma (“serbest rekabete dayalı Pazar ekonomisine geçiş”), ikincisi “memleketin altyapı sistemi” (telekomünikasyon vb.) ve üçüncüsü şehirleşmedir.⁸¹

Halkımızın “teşebbüs kabiliyetini geliştirmek” ona göre kalkınma ve gelişme davamızdaki en önemli önceliklerimizden biridir.⁸² 1981 Kasım’ında yaptığı bir konuşmada vurguladığı bu noktayı beş gün sonra yaptığı bir diğer konuşmasında dönemin ruhuna uygun olarak milli-manevi tonlarla süsler. “On yıllık dönem sonunda arzulanan hedeflere ulaşabilmek için takip edilecek prensipler” arasında gençleri “düşman oyunlarına gelmeyecek kadar bilgili, sokakta hiçbir meselenin çözülemeyece-

77 Turgut Özal, 2010, s. 21, 168-169, 318, 382.

78 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 161.

79 Turgut Özal, “Ankara’da Profesörlüğe Yükseltelen Öğretim Üyelerine Verilen Resepsiyonda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 2 Mart 1989, s. 71.

80 Turgut Özal, “Sayın Süleyman Demirel’e Mektup”, Mehmet Barlas, a.g.e. içinde, s. 173, 177.

81 Turgut Özal, “Türk Japon İş Konseyi’nin Üçüncü Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 19 Nisan 1989, s. 21-23.

82 Turgut Özal, “İkinci İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması” (2 Kasım 1981), Mehmet Barlas, a.g.e. içinde, s. 237.

gini anlayacak kadar seviyeli, vatanın birlik ve bütünlüğünün önemini kavrayacak kadar kültürlü, örf ve âdetlerimize saygılı, hepsinden önemlisi faydalıyı zararlıdan ayırt edecek kadar ölçülü, herkese karşı sevgi ve şefkat besleyen medeni bir insan olarak yetiştirmeyi” sayar.⁸³

“Dağın başında olan yerlere o elektriği biz götürdük, o telefonu biz götürdük” dediği bir konuşmasında “Sovyet Rusya’da yaşanan bir depremin ardından Kars ilinin Akyaka Yeni ilçesinin İbiş köyünden gece 02.00 sıralarında (o saatte çalıştığını da vurgulayarak) bir telefon aldığını ve yardım talebinde bulunulduğunu söyler. Özal’a göre burada önemli olan iki şey vardır: “Türkiye’de demokrasi var, başbakanı arayıp konuşabiliyor, bu bir. İkincisi, o köyde zelzele olmasına rağmen hâlâ otomatik telefon çalışıyor.”⁸⁴ Sıkça inşa ettiği eserlere vurgu yapar: “Bulgar’a 9 milyon doları ödeyemediğimizden dolayı elektrik kestiğini hatırlarım. Bugün Bulgar’a da elektrik satarız, başkasına da satarız”, “25 bin tane işyeri inşa ettik küçük sanayici için”, “Sulama arazisi çok arttırıldı”, “Şehirlerde büyük mikyasta işler yaptık: Toplu konutlar” vb.⁸⁵

Ahmet Özal babasının ABD’de Dünya Bankası’nda görevli olarak çalışırken gördüğü medeniyet işaretleri hakkında “Biz niye Türkiye’de bunlara sahip olmayalım?” diye düşündüğünü ve özellikle otobanlardan çok etkilendiğini söyler.⁸⁶ Özal’a

83 Turgut Özal, “İkinci İzmir İktisat Kongresi Kapanış Konuşması” (7 Kasım 1981), Mehmet Barlas, a.g.e. içinde, s. 242-243.

84 Turgut Özal, “1989 Yılı Bütçe Müzakereleri Sebebiyle TBMM’de Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, (Yayın tarihi ve basıldığı yer belirtilmemiş), 9 Aralık 1988, s. 11.

85 Turgut Özal, “TBMM’den Güven Oylaması İstemesi Sebebiyle Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 6 Nisan 1989, s. 50-51.

86 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, a.g.e., s. 44. Benzer bir şekilde, bir konuşmasında, “Batı’nın acaba neyi bizden üstün diye çok araştırma yaptım” der. Aynı konuşmada bu üstünlüğün temel gerekçesi “kavga etmeden münakaşa etmek” olarak gösterilir. Bkz. Turgut Özal, “19 Mayıs Bayramı Nedeniyle 67 İlden Gelen Öğrencilere Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 18 Mayıs 1989, s. 206. Bir başka konuşmasında Doğu’nun Batı’yı yakalama ihtimalinden söz eder: “Okuduğum bir kitapta ülkelerin güçleri tarif edilirken 100’lü yıllara doğru Batı ile Doğu arasında çok büyük bir güç farkı olmadığı gözüküyor.” Bkz. Turgut Özal, “Öğretmen Yetiştirme Da-

göre, söz gelimi, “elektrik bir medeniyet göstergesidir.”⁸⁷ “İthal kömüre ve Yap-İşlet-Devret formülüne dayanacak nükleer santraller”in faydasına inanır.⁸⁸ Teknoloji âşığıdır. “Mutlaka son teknolojiyi ve high-teknolojiyi getirmeliyiz. İleriyi ancak böyle yakalayabiliriz” inancını taşır.⁸⁹ Özellikle kompüterlere karşı derin bir ilgisi vardır. Kendi veciz ifadesiyle, “bilgisayarlar idari yapımızda işinizi hızlandıran, gelen vatandaşa çok çabuk cevap verebilme, yüzlerce binlerce operasyonu üç beş saniye gibi kısa zamanda yapmamıza yarayan bir nevi aletlerdir.”⁹⁰ 27 Aralık 1988’de Turgut Özal yaklaşan yerel seçimlerle ilgili olarak bir muhabirin sorduğu “aday tespitlerinde milletvekillerinin tavsiyeleri nasıl değerlendirilecek” sorusuna büyük bir gururla şu yanıtı verir: “Onların getirdiği bilgileri kompütere koyacağız. Biliyorsunuz biz gayet modern çalışan bir partiyiz. O bilgisayar bize bu konuda derlenmiş, tasnif edilmiş bilgileri hazır olarak verecek.”⁹¹ ABD’de bulunduğu dönemde doktorundan kendisini “kompüter dükkânlarına” götürmesini ister, özellikle “cumhurbaşkanlığı döneminde kompüterlere aşırı derecede düşkün olmuştur” ve “beş altı değişik çeşit kompüteri var”dır.⁹² Güneş

nışına Kurulu Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 8 Haziran 1989, s. 309.

87 Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Nisan 1985, s. 298.

88 Turgut Özal, “Basın Mensuplarına Açıklamalar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Eylül 1985, s. 532. 10 Şubat 1984’teki bir konuşmasında da “nükleer santrallere geçiş konusunda kararlı” olduklarını söyler. Bkz. Turgut Özal, “Oymapınar Barajı Açılış Töreninde Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 10 Şubat 1984, s. 274. Özal’a göre Türkiye’yi “kendi reaktörlerini inşa edebilen bir ülke haline getirmek” ana hedeftir. Bkz. Turgut Özal, “Türkiye Atom Enerjisi Kurumu’nda Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 19 Nisan 1984, s. 449.

89 Mehmet Barlas, a.g.e., s. 142.

90 Turgut Özal, “Müsteşarlar Seminerinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 8 Eylül 1989, s. 505.

91 Turgut Özal, “ANAP Başkanlık Divanından Sonra Basın Mensuplarına Yaptığı Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 27 Aralık 1988, s. 4.

92 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, a.g.e., s. 147, 434, 517, 542, 551. Mehmet Barlas da şöyle bir anısını aktarıyor: “Özal’ı Amerika’ya ameliyat için gittiği sırada bir

Taner'in sözleriyle "kafasındaki Türkiye Amerika'dır."⁹³ Hasan Cemal Özal'ın ABD hayranlığının altını çizer.⁹⁴ Özal da pek çok konuşmasında "Amerika'daki serbest düşünme ortamı, serbest teşebbüs kabiliyeti ve devamlı yenileşme"nin altını çizer.⁹⁵ Bu minval üzere Özal, politikalarıyla –Karpat'ın deyişiyle– "bir Türk *homoeconomicus*'unun doğmasını sağlamıştır."⁹⁶

"Türkiye hem Doğu hem Batı için vazgeçilmez ülke olmalı" diyen Özal için bunun yolu "hareketli, aktif, dürüst, hedefleri iyi tespit edilmiş, her an zigzag yapmayan bir dış politika" uygulamaktan ve bu doğrultuda "hesap edilmiş riskleri yüklenebilmek"ten geçer.⁹⁷ Atılan her adımda çağdaş dünyanın nimetlerini vurgular. Medeniyet yolundaki her adımı ANAP öncesi Türkiye'nin haliyle karşılaştırır: "Bakınız, bugün beş sene de ülkemizde 40 tane baraj yapıldı. (...) Tek parti devrinde 27 sene de yapılan baraj –ki bunlara bent demek lazım– 3 tane".⁹⁸

Onun için hep bir "yeni Türkiye-eski Türkiye" kıyası yapmak lazım gelir: "Türkiye bugün kim ne derse desin eski Türkiye değildir. Türkiye güçlü bir ülkedir."⁹⁹ Dinleyicisini hep geçmişle bugünü muhasebe etmeye çağırır: "Bugün memleketimizde hiçbir şeyin darlığı çekilmiyor, hiçbir konuda yokluk, kuyruk yoktur. Yıllar öncesi (...) bütün illerimizde akaryakıt sıkıntısı, yağ sıkıntısı, yağ kuyruğu, tüpgaz kuyruğu bütün bun-

langırt dükkânında çocuk oyunlarını oynarken gördüm. 'Ne yapıyorsun?' dedim. Dedi ki 'Bunların hepsi bilgisayar. Bu çocuklar gelip burada oynuyor, bizim çocuklar da bunu oynayamazsa bu bilgisayar çağını yakalayamaz.'" Hasan Cemal de "bilgisayarla, elektronik oyuncaklarla oynamaya bayılır" der Özal için. Bkz. Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 67. Özal ayrıca "bilgisayarın çocuk yaşta alışkanlık verilerek başlatılacak ciddi bir iş olduğuna" inanır. Bkz. Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 17.

93 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 339.

94 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 88.

95 Turgut Özal, "Türkiye'de Gerçekleşen Büyük Değişim" (2 Ekim 1992), Mehmet Barlas, *a.g.e.* içinde, s. 283.

96 Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 225.

97 Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 126-127.

98 Turgut Özal, "Giresun Heyetini Kabulünde Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 16 Eylül 1989, s. 92.

99 Turgut Özal, "TCDDY Toplu İş Sözleşmesinde Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 24 Haziran 1989, s. 432.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

ların hepsi vardı”¹⁰⁰ ya da “İnsan tabiatı icabı iyi olana çabuk alışır, kötüyü de çabuk unuttur. Biz doğruyu eğriden ayırt edebilmek için diyorum ki, arada bir o kötü günleri hatırlayıp bugünün muhasebesini yapalım”,¹⁰¹ “Bu memleket 1980 senesi öncesi çok sıkıntılı günler geçirdi. Yokluklar bir yandan, kuyruklar bir yandan; ekonomik sıkıntıların yanında anarşi meseleleri de öbür yandan.”¹⁰² Hatta 1985’teki aşı kampanyasını bile “1980 öncesinin karanlıklarından çıkmaya bir başka örnek” olarak verir.¹⁰³

100 Turgut Özal, “Kütahya Belediyesi’nden Vatandaşlara Hitaben Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 15 Haziran 1985,

101 Turgut Özal, “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Eylül 1985, s. 594.

102 Turgut Özal, “Konya’da Vatandaşlara Hitaben Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 23 Kasım 1985, s. 772.

103 Turgut Özal, “Aşı Kampanyası Dolayısıyla Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 26 Kasım 1985, s. 777.

Örneğin Adnan Ötüken Buz Pateni Salonu açılışındaki konuşmasında “yeşil futbol sahaları” ve “bu buz pateni gibi tesislerin” daha önceleri tahayyül bile edilmediğinden bahseder ve nihayetinde bu türden tesisleri lüks saymamak gerektiğini söyler.¹⁰⁴ Ya da bir başka konuşmasında söylediklerini anımsayalım: “Muhterem muhtarlar, bizim ülkemiz geliyor. (...) Bundan on sene evvelini gözden geçiriniz. Biraz insafla mukayese ediniz.”¹⁰⁵ Bazen kişisel tarihinden örnekler verir: “1950’de mezun olduğum zaman, evlendiğim zaman evimize ne aldık biliyor musunuz? 6 sandalye, bir masa, iki koltuk, bir kanep, bir de yatak odası takımı. Buzdolabı falan yok. Teldolap aldık, teldolap. O zaman Türkiye’de buzdolabı falan yapılmıyordu. (...) Bugün evlenenler evlerine buzdolabı istiyorlar. (...) Köylere kadar giden telefonlar var. Otomatik telefon var, istediğinle konuş kardeşim”¹⁰⁶ veya “Şimdi bu toplantıyı kaç günde organize ettim? Üç günde. Nasıl yaptım peki? Fax ile. Nereden nereye geldik, onu anlatmaya çalışıyorum. Eskiden telefonla konuşamazdınız”,¹⁰⁷ “Şimdi bakınız... Bir de mikrodalg, fırınlar çıktı. Yakında onu da alacaksınız. Biliyor musunuz onu? Yani yemek artığı falan bırakmıyor. Üç dakikada yemeği ısıtıyor.”¹⁰⁸ İktidarının dönüştürücü izini hayatın her alanından örneklerle açıklamaya devam eder: “Pazara gittim geçenlerde. Domatesler dikkatimi çekti. Boldu ve hepsi de birbirinden güzeldi. Eskiden olduğu gibi, yamru yumru değildi, içi

104 Turgut Özal, “Adnan Ötüken Buz Pateni Salonu Açılışında Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 18 Şubat 1989, s. 52.

105 Turgut Özal, “Muhtarlar Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, Turgut Özal, “Adnan Ötüken Buz Pateni Salonu Açılışında Yapılan Konuşma”, Turgut Özal, “SEKA Toplu İş Sözleşmesi İmza Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 19 Şubat 1989, s. 59.

106 Turgut Özal, “Mamak Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 12 Mart 1989, s. 79.

107 Turgut Özal, “Şoförler Gecesinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 13 Mart 1989, s. 89.

108 Turgut Özal, “Yalvaç-Şarkikaraağaç Heyetinin Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 27 Nisan 1989, s. 25-26.

boş değildi. Kıpırmızı ve güzel domateslerdi. Sonra düşündüm ve nedenini buldum. 1,5 yıldır tohum ithali serbest. Üretici, artık istediği tohumu alıyor.”¹⁰⁹

Kalkınma ve medeniyet hedefini organik bir toplum tahayyülü üzerinden kurar zaman zaman: “Bir memleketi insana benzetirsek o insanın büyük hücrelerinde de o insanın bütün özellikleri vardır. Eğer hücreler rahatsız olursa o vücut yaşamaz”¹¹⁰ veya “bir memleketin gelişmesinde bir insan vücudunun kan damarları iyi çalışırsa ve oralarda tıkanmalar olmazsa, o insan vücudu daha sıhhatli olur”¹¹¹ diyerek atıfta bulunduğu karayollarında da bu algının izleri görülebilir. Hasan Cemal de bu minvalde Özal’ın, Demirel’in “Barajlar Kralı” olması karşısında sahip olduğu “Otoyollar Kralı” olarak anılma tutkusuna dikkat çeker.¹¹²

“Güç odakları”: Özal’ın rakipleri

Özal, iktidarının önemli bir bölümünde Menderes’in, Demirel’in, Erbakan’ın, hatta Erdoğan’ın yaşadığı siyasal sıkıntıları yaşamamış ve 12 Eylül darbesiyle önünde rahat bir alan bulmuş olsa da, hep önünün kesilmesinden şikâyet eder. Özellikle ANAP’ın güçten düşmeye başladığı dönemlerde sürekli bir “güç odakları” vurgusu yapar: “Ülkemizde çeşitli güç odakları var. (...) Biz bunların birçoğuyla mücadele ettik. Başarılı olduk ama henüz tamamen değil”,¹¹³ “Eski bir takım güç mihraklarının (...) millet üzerinde söz sahibi olmasını istemiyorduk, bu-

109 Turgut Özal, “Antalya Havaalanı Ek Tesislerinin Hizmete Açılış Konuşması”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 15 Haziran 1985, s. 415.

110 Turgut Özal, “Muhtarlar Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 19 Şubat 1989, s. 60.

111 Turgut Özal, “Karayolları Bölge Müdürleri Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 20 Şubat 1989, s. 65.

112 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 219.

113 Turgut Özal, “Hürriyet Gazetesi Muhabiri Uğur Dündar’ın Sorularına Verdiği Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 23 Mart 1989, s. 95.

nun için ortaya çıktık”¹¹⁴ ya da “Her yeniliğin karşısında geriye dönüşü tekrar isteyen güçler vardır. Her reformun karşısında o reforma karşı olan güçler vardır”¹¹⁵ gibi. Muhaliflerini de bu çerçevede değişmez bir tarihsel çizgiye yerleştirir ve bu ülkede “ezeli muhalifler” olduğundan bahseder.¹¹⁶

Hep “belli çevreler” vardır ve o, bu çevrelerin varlığına rağmen memleket için çalışmaktadır: “Türkiye ne zaman güçlü olsa belli odaklar menfi çalışmalara teşebbüs ediyorlar.”¹¹⁷ Henüz iktidarının ilk günlerinde bile “Biz taahhütlerimizi yerine getirirken (...) belki önümüze bazı engeller çıkacaktır. Hatta vatandaşımızı tesirli çevreler diyeceğim çevreler, saptırmak için gayret sarfedeceklerdir” der.¹¹⁸ Dış mihraklardan da şikâyet eder. Bir gazetecinin bu mihraklardan neyi kastettiğini öğrenmek istemesi üzerine “Bunların kimler olduğunu genellikle bizim kamuoyumuz biliyor, onun için ben spesifik olarak söylemek, göstermek istemiyorum” yanıtını verir.¹¹⁹ Konya’daki bir konuşmasında da “Türkiye’ye tesir etmek isteyen dış mihraklar var. Allah’a şükür ki, bunlar her seferinde mağlubiye-te dūçar olmuşlardır” der.¹²⁰ “Memleketi eski anarşi dönemine döndürmek isteyenler var” uyarısında bulunur.¹²¹ Türki-

114 Turgut Özal, “Bayburt’ta Vatandaşlara Hitaben Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 9 Ağustos 1985, s. 507.

115 Turgut Özal, “ANAP İl Başkanlarını Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 21 Nisan 1989, s. 153.

116 Turgut Özal, “Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 24 Mart 1989, s. 95.

117 Turgut Özal, “Silivri’de Halka Hitaben Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 9 Haziran 1989, s. 41.

118 Turgut Özal, “Tercüman Gazetesi’ne Verilen Özel Beyanat”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984, 14 Aralık 1983, s. 14.

119 Turgut Özal, “2. Basın Toplantısında Sorulan Sorulara Verilen Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 8 Şubat 1984, s. 261.

120 Turgut Özal, “Konya’da Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 24 Şubat 1984, s. 296.

121 Turgut Özal, “İstanbul Beykoz’da Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın*

ye'nin değişimi karşısında "menfaati bozulanlara" dikkat çeker¹²² ve "güçlendiğimiz için bizi çekemeyenler olacağı"na işaret eder.¹²³ "Su uyur düşman uyumaz tabirini ve geride düşmanın beklediğini hiç unutmamamız" gerektiğini söyler.¹²⁴ Çözümü "birlik ve beraberlik"te bulur ve bu açıdan "Kurtuluş Savaşı" örneğini verir.¹²⁵

Demokratik sistemin işleyişi için önemli bir unsur olan "özgür basın"la arası iktidar yılları içinde yavaş yavaş bozulmaya başlar. 1986 yılı ara seçim kampanyası konuşmalarından birinde basını "Türkiye'deki güç odaklarından biri" olarak gösterir ve onların menfaatini kesmesini ve taleplerini yerine getirmemesini, basının ANAP'a ve kendisine olan düşmanlığının gerekçesi olarak açıklar. Kemal Ilıcak'ın *Tercüman* ve *Günaydın* gibi gazetelerine verilen para cezaları, artan kâğıt fiyatları,¹²⁶ ilan ambargolarıyla basın bu dönemde bir hayli yıpratılır. 12 Nisan

Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 23 Mart 1984, s. 381.

- 122 Turgut Özal, "Tercüman Gazetesi'nin Özel Sorularına Verilen Cevaplar", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 15 Eylül 1984, s. 806.*
- 123 Turgut Özal, "Afyon'da Yapılan Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 5 Ekim 1984, s. 865.* Terör olaylarını değerlendirdiği bir başka konuşmasında ise şunları söyler: "Türkiye ilerledikçe, büyüdükçe bizi kıskanacaklardır. (...) Türkiye'nin büyümesinden ve güçlenmesinden menfaatleri haleldar olanlar daima bulunacaktır." Bkz. Turgut Özal, "TBMM'de Genel Asayiş Durumu Hakkında Yapılan Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 16 Ekim 1984, s. 890.* Aynı minvalde Güneydoğu'daki terör olaylarını "Türkiye'nin bölgesinde kışkırtılan bir ülke olması"na bağlar ve ekler: "Kışkırtıkları kadar kıskansınlar." Bkz. Turgut Özal, "Gaziantep'te Yapılan Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 20 Ekim 1984, s. 911.*
- 124 Turgut Özal, "Ülkemizi 12 Eylül'e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerinde Oynanan Oyunlar Seminerinde Yapılan Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 15 Eylül 1984, s. 803.*
- 125 Turgut Özal, "Malatya'da Yapılan Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 20 Temmuz 1984, s. 700.*
- 126 Özal bir konuşmasında şöyle söyler: "Benim sosyal politika anlayışında kim o hizmetlerden istifade ediyorsa onun ödemesi gerekir. (...) SEKA'nın kâğıdını ucuza satamayız." Bkz. Turgut Özal, "SEKA Toplu İş Sözleşmesi İmza Töreninde Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989, 19 Şubat 1989, s. 55.*

1988 tarihli *Güneş*'in manşeti: "Özal Menderesleşiyor"dur örneğin. *Hürriyet*'in 19 Nisan 1988 tarihli manşetini de Erol Simavi'nin Özal'ı "basından nefret etmek"le suçlayan açık mektubu süsler.¹²⁷

Özal da 20 Ocak 1987'deki bir konuşmasında "bazı gazetelerin köşelerinde kendilerini demokrasi havarileri gibi gösterenler"den bahseder ve bunlara "sol amigolar" der.¹²⁸ Ona göre "namuslu basın" dışında ona karşı "düşmanca ve taraflı" davranan bir basın da vardır.¹²⁹ Kendisine ve ailesine yöneltilen hanedanlık suçlamalarına cevabı bir Türk sağ liderinin zihniyet kalıbına mükemmel biçimde uyar: "Ben Dolmabahçe Saraylarında büyümedim. Biz Anadolu çocuğuyuz. Kasabalarda büyüydük. Esas hanedan denmesi gereken başkalarıdır."¹³⁰

Basının ve muhalefetin partisine yönelttiği "yolsuzluk iddiaları" karşısında sorunu "sistem sorunu" olarak görmek eğilimindedir. Örneğin ona göre "ithal yasaklarının olduğu yerde" yolsuzluk kaçınılmazdır. Yolsuzluk sorununun üstesinden "ekonomikman" gelmek en doğru yöntemdir. "Biz buraya hizmet için geldik. Allah ne kadar hizmetimizi nasip etmişse o kadar ederiz" diyerek çalışma azminin bu türden iddialarla azalmayacağını altını çizer.¹³¹ İşsizlik temelli eleştirileri ise şöyle

127 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 213, 218, 220-221. Cemal'in aktarıyla, "beş buçuk yıllık ANAP iktidarı döneminde 2.792 yazar/çevirmen/gazeteci yargılanmış; 458 yayın için toplatma kararı verilmiş; 39 ton yayın imha edilmiş; yazar/çevirmen/gazetecilere 2 bin yıla yakın hapis ve milyarlarca para cezası verilmiş; 13 gazete hakkında 303 dava açılmıştır." Bkz. Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 260.

128 Başbakan Turgut Özal'ın TBMM'de ANAP Grup Toplantısında İrtica Konusundaki Konuşması, 20 Ocak 1987, s. 5.

129 Turgut Özal, "Bakanlar Kurulu Sonrası Yaptığı Açıklama", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 27 Mart 1989, s. 121.

130 Turgut Özal, "Basın Toplantısı", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 27 Mart 1989, s. 115. Rıdvan Akar, Özal'a yönelik bu suçlamalar karşısında -aile fertlerine hediyeler, Papatyalar ve Semra Özal'ın faaliyetleri, Ahmet Özal'ın özel televizyon kanalı macerası vb.- Özal'ın o ünlü "alışırlar, alışırlar" sloganını kullandığını anımsatır. Bkz. Rıdvan Akar, "Turgut Özal: Özal'a 488 Yıl Geriden Bakmak", *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 217-218.

131 Turgut Özal, "ANAP İstanbul İl Divan Toplantısında Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 10 Mart 1989, s. 111-112.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

karşılar: “İşsiz olanların çoğunun aslında çalışmadan havadan para kazanmak isteyenler olduğu kanaatindeyim.”¹³²

Aydın figürüne bakışı pek de net değildir. Bir taraftan aydınları ülkenin tarihsel koşullarının bir ürünü olan bir seçkin grup olarak kodlar ve “Türk aydınlarının ANAP’a genel olarak muhalefet etmesi”ni onların bu tarihsel niteliğinin bir sonucu olarak görür, bir taraftan da “Türk aydınlarının önemli bir bölümünün partiye dahil edilerek varoluşçuluk sorununa çözüm getirenin ANAP olduğunu” belirtir. Kendi değerlerini halka evrensel değerler olarak empoze etmek isteyen geleneksel aydın tipi yerine “mevcut medeniyetin koşulları ışığında, insanların geleneksel değerlerini yeniden değerlendirmek, yeniden yorumlamak, yeniden düzenlemek ve daha ileriye götürmek” görevini ifa edecek bir aydın figürünü yüceltir.¹³³ 29 Kasım 1987

132 Turgut Özal, “ANAP Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 13 Haziran 1989, s. 249.

133 Turgut Özal, 2010, s. 343.

genel seçimlerinden önce bir partilinin getirdiği öğretim üyeleri ve bazı aydınları vekil adayı yapma fikrine “Onlar bir süre sonra hemen sorun çıkarır, tartışma yaratırlar. Bize önümüzdeki dönem parmak kaldıracak adam lazım” diye yanıt verir.¹³⁴

“İşimize gelirse...”: Demokrasi ve özgürlükler

Özal söylemsel düzeyde ideolojilerden hoşlanmaz. Sağ ve sol uçlara mesafelidir. Bunları lüzumsuz ve “kavga sembolü” olarak görür.¹³⁵ “Ortadireğin partisiyiz” der.¹³⁶ Koalisyon hükümetlerinden haz etmez. Ona göre “Türkiye’nin geliştiği dönemlerde, 1950-1960, 1965-1971, 1983-1991 arasında, koalisyon yoktur.”¹³⁷ Türkiye’deki anarşi ortamını sağ-sol çatışmasının bir ürünü olarak görür. Sağ ve sol ideolojilere uzaklık fikrinin doğal mecrası olan özü itibariyle sol karşıtlığı vardır bu bakışın içinde. Sağ partilerin hatalarını, örneğin, Türkiye’de solun “hakiki gücünün çok üstünde yaptığı propaganda faaliyeti”nin sonucu olarak değerlendirir.

“Kalkınma’da Yeni Görüş’ün Esasları” metnindeki bu saptamasını, uygulanacak yeni görüşün “solun karşısında tutarlı ve sağlıklı” bir düşünce manzumesi olarak geliştirildiğini hatırlatarak sürdürür. Bu yeni görüşün dayandığı formül nettir: “Yeni Görüş’ün hazırlanmasında kendi tarihimizden edindiğimiz tecrübeler, İslam düşüncesinin konu ile ilgili esasları, sanayileşmiş ekonomik gücü yüksek milletlerin tecrübeleri ve tatbikatları göz önünde tutulmuştur.” Bu paralelde “ekonomik kalkınmanın muharrik gücünün manevi kalkınma ile arttığını” söyler ve “milletin fertlerinin inançlı, güvenilir, dedikodu ve gıybetle ülfet etmeyen, etrafında daima bir iyilik halkası meydana getiren, kıskanmayı sadece komşusunun daha yüksek olan seviyesine yetişmek için çalışmada, iyilik yapmada daha fazla gayret etmesi-

134 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 101.

135 Turgut Özal, “Yankı Dergisi’ne Verilen Beyanat”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984*, 27 Nisan 1984, s. 479.

136 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 150.

137 Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 140.

ne sebep olan bir his olarak değerlendiren insanlar olması, kalkınma hamlelerini muhakkak erişilmesi güç gibi görünen hedeflerin ötesine götürecektir” inancını taşır. Sıkıntıların bir nedeninin de “İslam ahlakından uzaklaşmak” olduğunu söyler. Bu “Yeni görüş”te devlet bir “istihdam kapısı” ya da “baba” değildir, fertlerin ve milletin zenginliği devletin zenginliğini sağlayacaktır. Devlet ekonomik hayatta engel yaratan değil, engelleri kaldıran bir müessese olarak karmaşık bir bürokrasiden uzakta fikir hürriyetini teşebbüs hürriyetiyle birlikte korumaya gayret eden bir aygıt olmalıdır.¹³⁸ “Demokrasiyle el ele gelişen serbest Pazar ekonomisi”ni idealleştirir.¹³⁹ Yayla’nın da anımsattığı gibi, “din ve vicdan özgürlüğü, girişim özgürlüğü ve fikir özgürlüğü”,¹⁴⁰ Özal’ın liberal değerler setinin kurucu unsurlarıdır.

Demokrat Parti mirasıyla kurduğu ilişki ikirciklidir. Bazen kendi partisini Demokrat Parti ya da Adalet Partisi’nin devamı olarak görmediğini söyler: “Demokrat Parti’nin devamı değiliz, bunu da açıkça söylüyoruz. Hiçbir partinin devamı değiliz, onların mirasına da sahip değiliz”¹⁴¹ veya “Biz hiçbir zaman filan partinin filan partinin devamıyız demedik. Devamı da değiliz. Biz yepyeni bir partiyiz.”¹⁴² Bazen de “Vaktiyle Demokrat Parti’nin başına getirdiklerini bugün ben dikkat ediyorum, aynılarını bana söylemeye başladılar. Çok hazine bir şey... Ülkeyi hâlâ 1950’lerin Türkiye’si zannediyorlar”¹⁴³ diyerek seçmenin zihninde “iş yaparı rahat bırakmak istemeyen malum çevreler” algısını Demokrat Parti sureti üzerinden canlı tutmak ister.

138 Turgut Özal, “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları” (Nisan 1979), Mehmet Barlas, a.g.e. içinde, s. 201, 203, 205, 208.

139 Turgut Özal, “Üçüncü İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması” (4 Haziran 1992), Mehmet Barlas, a.g.e. içinde, s. 253.

140 Atilla Yayla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce* cilt 7: *Liberalizm* (ed.) M. Yılmaz, İletişim, İstanbul, 2005, s. 585-586.

141 Turgut Özal, “1989 Yılı Bütçesi’nin TBMM’de Görüşülmesi Sırasında Yapılan Tenkitlere Verdiği Cevap Konuşması”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 23 Aralık 1988, s. 34.

142 Turgut Özal, “Karadeniz Bakır İşletmelerinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 10 Haziran 1989, s. 319.

143 Turgut Özal, “Adana Kapalı Spor Salonunda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 3 Mart 1989, s. 9.

Ona göre başkanlık sistemi “etnik olarak daha geniş tabanlı toplumların yaşadığı ülkelere daha uygundur, “hem nispi temsil hem parlamenter sistem”in olduğu yerlerde “ne koalisyonlardan ne istikrarsızlıktan” kaçılabilir.¹⁴⁴ Özal, “Türkiye’de önemli hamleler”in Atatürk dönemi, Demokrat Parti devri ve Adalet Partisi ile ANAP’ın tek başına iktidar oldukları dönemlerde gerçekleştiğini, zira bu tek adam/parti iktidarlarının aslında “bir nev’i başkanlık sistemi olduğunu” savunur.¹⁴⁵ Bu sistemin faydalarının tartışılması gerektiğine inanır. Zira aslında gelişmiş toplumlar “münakaşa edebilen” toplumlardır.¹⁴⁶

Aslında Kürt sorununa bakışı da bu minvalde şekillenir. Başkanlık sisteminin gerekçelerinden biri olarak ortaya koyduğu etnik çeşitlilik meselesinin, somut karşılığı bu meseledir. “Bütün sorunlarda olduğu gibi, Güneydoğu’da da çözüm özgürlük, serbest düşünce, konuşma ve diyalogla bulunur. Sopa ile bulunmaz” diyen Özal’a göre “terör başka, Güneydoğu sorunu başka meseledir” ama öte yandan “bu iki mesele birbiriyile bağlantılı”dır. Kendi pozisyonunu teröre karşı tavizsiz, “yok edinceye kadar mücadele” olarak tanımlar: “Ben bu mücadelenin en şahiniyim.” Kendisine atfedilen Kürt federasyonu fikrine çeşitli vesilelerle karşı olduğunu söyler: “Federasyonun karşısındayım. (...) Benim demek istediğim kim ne fikir atarsa atсын bu tartışılmalı. Federasyonun da bir çözüm olmadığı tartışılarak bulunur.”¹⁴⁷

Kürt sorununa bakışındaki “demokratik” hassasiyeti gerçekten tehdit olarak gördüğü kalkışmalara karşı göstermez. Liberal amentüsünü taça çıkaran bir “devlet gibi düşünmek” hassasiyetine de çoğu zaman şevkle sarılır. Tanıl Bora’nın yerinde hatırlatmasıyla – “siyasal sorumluluk sahibi olduğu başbakanlık döneminde Özal, demokratik hak ve özgürlükleri toplumun

144 Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 141.

145 Turgut Özal, “Türkiye’de Gerçekleşen Büyük Değişim” (2 Ekim 1992), Mehmet Barlas, *a.g.e.* içinde, s. 294.

146 Turgut Özal, “Geleceğe Bakış” (16 Ekim 1992), Mehmet Barlas, *a.g.e.* içinde, s. 315. Ayrıca bkz. Yusuf Tümtürk (haz.), *a.g.e.*, s. 152-153.

147 Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 147-149. Ayrıca bkz. Yusuf Tümtürk (haz.), *a.g.e.*, s. 128-129.

olgunluğuna ve hazır oluşuna tabi olarak aşamalandıran vesayetçi zihniyetin dışına çıkmamıştır.”¹⁴⁸

Örneğin 1 Mayıs 1989’da çıkan olayları değerlendirirken, polisin uyguladığı şiddeti savunur ve “emniyet güçlerini daima zayıflatmak isteyen belli çevrelere” dikkat çeker. “Emniyet güçlerinin, güvenlik güçlerinin herhangi bir şekilde zaafa uğratılmasına biz kesin olarak karşıyız” derken “oylanan oyunlara” vurgu yapar. Kanunun ve nizamın esas olduğuna işaret eder.¹⁴⁹ “Bu memlekette kimse kanunun üstünde değildir” gibi uyarıları sıkça kullanır.¹⁵⁰ 7 Ağustos 1989’da cezaevinde açlık grevinde hayatını kaybedenlerle ilgili olarak da “dış tahriklere” dikkat çeker ve şunları söyler: “Ölenlerin acaba suçları nedir? Onları biliyor musunuz? İdam mahkûmu mu, kaç kişi öldürmüş onları biliyor musunuz? (...) Biz cezaevlerinde o kadar kolaylıklar getirdik. O kadar insani muameleler yapıyoruz. (...) Bütün problemlere rağmen bu tür problemleri azdıran insanlar var maalesef.” Zorla tedaviye götürülen açlık grevi eylemcilerinin tedaviyi kabul etmeme tavrıyla ilgili bir soruyu ise şöyle yanıtlar: “Tedavi kabul etmezlerse, gider, ne yapalım.”¹⁵¹ 1984’te de benzeri bir açlık grevi için “Bildığımız kadarıyla bunların bir kısmı bir taraftan açlık grevi yaparken, bir taraftan da gizli gizli yiyecek depo etmektedirler”¹⁵² açıklamasını yapar.

Seçim sistemi mühendisidir. 29 Kasım 1987 seçimlerinden önce seçim sisteminde değişiklik yapar. 1983’e göre oyları düşse de daha fazla milletvekili çıkarır. Bu değişiklikleri “istikrar” vurgusuyla meşrulaştırır ve “tıpkı Japonya’daki gibi bir partinin 20 se-

148 Tanıl Bora, “Turgut Özal”, s. 591.

149 Turgut Özal, “Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren ile Haftalık Olağan Görüşme-si’nden Sonra Yaptığı Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuş-maları*: 13.12.1988-31.10.1989, 4 Mayıs 1989, s. 167-168.

150 Turgut Özal, “ANAP Grup Konuşması”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 3 Mayıs 1989, s. 181.

151 Turgut Özal, “ANAP MKYK Toplantısı Sonrası Basma Yaptığı Açıklama”, *Başba-han Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 7 Ağus-tos 1989, s. 211.

152 Turgut Özal, “3. Basın Toplantısında Sorulan Sorulara Cevaplar”, *Başbakan Tur-gut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 31 Mart 1984, s. 409.

ne iktidarda kalması"nı hayırlı görür.¹⁵³ Yeri gelmişken belirtelim, Türk muhafazakârlığındaki Japonya hayranlığının izleri onun söylemlerinde de karşımıza çıkar. Büyük bir hayranlıkla Japonya'nın gelişmesini "büyüğe saygı" ve "planlı çalışma" gibi hasletlere bağlar.¹⁵⁴ Bir konuşmasında Japon bir dostunun amirinin yaptığı yemek davetini unuttuğu için harakiri yapacağını, "ben nasıl Japonum?" diye dertlendiğini, kendisinin ise iki gün uğraşıp adamı kararından vazgeçirdiğini anlatarak Japon kalkınmasının altında yatan değerlere ve çok çalışmak azmine vurgu yapar.¹⁵⁵

Ona göre "demokrasinin temeli seçimleridir."¹⁵⁶ Kendi yarattığı seçim sisteminin sonuçları üzerinden muhalefete meydan okur: "Bizim yüzde 20 civarında rey alacağımızın veya yüzde 25 civarında rey alacağımızın rüyasını görenler vardı. Ne yapalım, iktidar meselesi, aç tavuk kendisini darı ambarında görürmüş. Yenilen pehlivan güreşe doymazmış derler, sizinki de ona benziyor. (...) Eğer iktidar olmak istiyorsanız bir araya gelin rey sayınız yüzde 43 oluyor, o yüzde 43'le muhakkak, çok rahat iktidara gelebilirsiniz."¹⁵⁷ Seçimler konusundaki tavrını saklamakta bir beis görmez: "İşimize ne zaman erken seçim yapmak gelirse, erken seçim yaparız. İşimize gelmezse, erken seçim yapmayız, açıkça söylüyorum."¹⁵⁸

153 Hasan Cemal, a.g.e., s. 206-207. Hasan Cemal'e göre Özal 1983-1989 arasında seçim sistemiyle "tam 11 kez" oynamıştır. Bkz. Hasan Cemal, a.g.e., s. 286.

154 Turgut Özal, "ANAP Grup Konuşması", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 28 Şubat 1989, s. 83.

155 Turgut Özal, "ANAP Marmara Bölge Toplantısında Yaptığı Konuşma", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 24 Nisan 1989, s. 166. Japonya demişken bir anekdot: 1990 Mali Yılı Bütçesi vesilesiyle TBMM'de yapılan konuşmalar sırasında Demirel, Türk parasının değersizleşmesinden dem vurarak, dışarda Türk parasını kimsenin almayacağını söyler. Bunun üzerine ANAP'lı bir vekil, Münir Yazıcı, "Japonya'da bozuyorlar, geçen gün gittik" deyince Demirel, "İyi, o zaman hep Japonya'ya gidin" der. Bkz. Süleyman Demirel, "1990 Mali Yılı Bütçesi Konuşması 2" (*Demokrasi ve Refah Arayışı* içinde), 27 Aralık 1989, DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Bursa, 1990, s. 71.

156 Turgut Özal, "ANAP Konulu Sempozyum", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 20 Mayıs 1989, s. 188.

157 Turgut Özal, "1989 Yılı Bütçesi'nin TBMM'de Görüşülmesi Sırasında Yapılan Tenkitlere Verdiği Cevap Konuşması", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 23 Aralık 1988, s. 31-33.

158 Turgut Özal, "Basın Toplantısı", *Başbakan Turgut Özal'ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 30 Mart 1989, s. 131.



Başbakan Özal'ın işkenceye karşı olduğuna eminiz. En azından Ortak Pazar'a girme uğruna işkenceye karşı olmak zorunda... Ama her işkence haberini araştırıp soruşturmadan yalanlamayı tercih etti... Son, doğudaki dayak ve dışkı yedirme haberlerine "Yok öyle şey... Yalan yazıyorlar!" diye hemen karşı çıktı. Biz Türkiye Başbakanı'nın, meslekleri askerlik bile olsa işkence-leri koruyacağına inanmak istemiyoruz...



Cumhurbaşkanlığı döneminde partisinin kötü gidişi karşısında yeni parti kurma girişimlerinde de bulunmuştur. Semra Özal'ın¹⁵⁹ sözleriyle, "ANAP artık benim kurduğum ANAP değil. Yeni bir parti kurarım ve bütün Türkiye de benim arkamdan gelir" diyecek kadar liderlik karizmasına ve yeteneklerine güvenir.¹⁶⁰ Mehmet Barlas'a göre hayali "teşebbüs gücünün önündeki tüm engellerin kalktığı, ademimerkeziyetçi, vatandaşlarının zenginliğiyle güçlenen bir Türkiye"dir.¹⁶¹ 1990'ların başındayken 2000 yılının Türkiye'si'ne dair hayali "modern şehirler, otoyollar ("pırıl pırıl yol üzerindeki, fevkalade güzel benzin istasyonları ve konaklama tesisleriyle"), büyük kasabalara kadar ulaşmış havaalanları, yılda 1 milyon ve belki daha fazla arabanın satıldığı, çok büyük ithalat ihracat hacmine sahip" bir ülkedir.¹⁶²

Özal'ın siyasal serüveni içindeki ilginç anlardan biri 1977'de karşımıza çıkar. Turgut Özal, 1977 seçimlerinde şeyhi Mehmet Zait Kotku'nun da yönlendirmesiyle Erbakan'ın MSP'sinden İzmir adayı olarak seçimlere girer ama kaybeder. Bu tarihin cilvelerinden, fortuneanın oyunlarından¹⁶³ biridir belki de. Zira

159 Yeri gelmişken Özal döneminin en az kendisi kadar kült bir başka figürünün de Semra Özal olduğunu belirtelim. Semra Özal'ın Papatyalar olarak bilinen grupla giriştiği faaliyetler dönemin basınında çokça yer almış ve tartışılmış, eleştiri konusu olmuştur. Semra Özal'ın 1986'da kurduğu "Türk Kadınına Tanıtma ve Güçlendirme Vakfı çevresinde toplanan bürokrat, sanayici ve politikacı eşleri papatyalar olarak bilinir." Grubun "Özal ailesine yakın olmak, iktidarın nimetlerinden faydalanmak için vakfı bir araç olarak kullandığı" iddia edilmiştir. Bkz. Alper Sedat Aslandaş ve Baskın Bıçakçı, *a.g.e.*, s. 186. Bu eleştirilere ek olarak Semra Özal'ın, 1991'in Mart ayında yapılan ANAP İstanbul İl Kongresi'nde o dönemde cumhurbaşkanı olan eşinin yönlendirmesi ve desteğiyle ANAP İstanbul İl Başkanı seçilmesi de çokça tartışılmıştır. Semra Özal, aslında Özal'ın ikinci eşidir. Turgut Özal 1952'de annesinin ısrarıyla evlendiği ilk eşinden üç ay sonra ayrılır, 1953'te Semra Hanım'la evlenir. Semra Hanım, Özal'ın o dönemde servis şefi olarak çalıştığı dairedaki iş arkadaşıdır. Bkz. Yusuf Tümtürk (haz.), *a.g.e.*, s. 29, 155-156.

160 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 512.

161 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 543.

162 Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 133-134. Bir konuşmasında "Bizim hedefimiz asrın sonunda 2 bin-3 bin km'lik otoyol ağı olan bir Türkiye'dir" der mesela. Bkz. Turgut Özal, "İcraatın İçinden", *Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Mayıs 1985, s. 401.

163 Özal, fortunayla olan kavgasını diğer sağcı siyasetçilerde de gördüğümüz teolojik bir meşrulaştırma üzerinden yürütmeye çalışır. ANAP'ı kurarak siyasete girmesi-

Özal bu seçimi kazansa, 12 Eylül darbesinin yasaklılar listesine girecektir. Ancak mağlubiyeti sayesinde askerin onayını alacak bir parti kurmasının önü açılmıştır.¹⁶⁴ Özal 1977’de daha sonraki galibiyetlerinin yolunu açacak bir mağlubiyet alırken, partisine girdiği Erbakan daha sonraki mağlubiyetlerine zemin olacak bir galibiyet alır o dönemde. Ancak Milli Görüş’ün kudretli “Hoca”sının 12 Eylül’le birlikte girdiği uzun suskunluk, 1990’ların siyasetine damgasını vuran Refah Partisi ile sona erecektir.

ni oğlu Ahmet Özal’a “Eğer bugün ben bu inandığım şeyleri yerine getirmezssem yarın öbür gün öbür dünyada Allah bana bunun hesabını sorar” diyerek açıklar. Benzer bir şekilde partisinin kuruluş planını Şarık Tara’ya anlatırken “Gece rüyamda gördüm: Cenab-ı Allah benden yeni bir parti kurmamı istiyor” ifadelerini kullanır. Bkz. Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 150, 161. Yine Mehmet Barlas’a ANAP’ın konumunu anlatırken, partisinin Türk siyasetinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti ana ekollerinden farklı bir yapısı olduğunu söyler ve ekler: “Demek ki Allah, Türkiye’ye yeni bir kapı açmaya karar verdi.” Bkz. Mehmet Barlas, *a.g.e.*, s. 43.

164 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 51.

Necmettin Erbakan

“Ey kardeşlerim, siz bizimsiniz.”

– Necmettin Erbakan, 2002¹

“Tankla, topla falan beklerim. Uçakla, ağır sanayi hamle-
nizle falan...”

– Cüneyt Arkın, *Yıkılmayan Adam* (1977)²

Bugünün AKP kurucu kadrosunun “Hoca”sı Erbakan, Cumhuriyet’in kuruluşundan tam üç yıl sonra, 29 Ekim 1926’da Sinop’ta doğar. 1948’de İTÜ Makine Mühendisliği bölümünden mezun olur olmaz, aynı üniversitenin Makine Fakültesi Motorlar Kürsüsü’nde asistan olarak çalışmaya başlar. Üniversitesi tarafından 1951’de Almanya’ya gönderilir. Buradaki başarılı çalışmaları dikkat çeker ve bir süre sonra Leopard tanklarının motorlarıyla ilgili çalışmalar yapması için Deutz Motor’dan davet alır. Ayrıca Alman Ekonomi Bakanlığı tarafından Ruhr havzasındaki fabrikalarla ilgili araştırma yürütecek bir heyete da-

1 Necmettin Erbakan, “2. Çağrı-Basin Toplantısı”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=2068vename=2-cagri-basin-toplantisi>, 2 Eylül 2002.

2 Yön. Remzi Jöntürk, sen. A. Fuat Kalkan, Kalkavan Film, 1977.

hil edilir. Kendi deyişiiyle, “Ruhr sahasında gördüğü bu fabrikalar, Türkiye’deki ağır sanayi hamlesi başlatılması fikrinin ilk kıvılcımları”nı oluşturur. Mehmet Zahit Kotku’nun teşviklerinden de etkilenererek, 1956 yılında, 200 ortaklı Gümüş Motor Fabrikası’nı³ kurar ve milli motor sanayi hayali yolunda ilk büyük adımı atar. 1965 yılında profesör unvanını alır. 1966’da Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı, sonra Genel Sekreteri, ardından da 1969’da, TOBB Başkanı olur, başkanlığı döneminde kendi deyişiiyle “Anadolu sermayesi”nin çıkarlarını korumak için çalışır⁴ ve fakat daha sonra bu görevden el çektilir. Adalet Partisi listesinden aday olmaya çalışır,⁵ Demirel’in vetosuyla karşılaşır. Bunun üzerine aynı yıl bağımsız aday olarak seçimlere girer ve Konya’dan milletvekili seçilir. 26 Ocak 1970’te Milli Görüş Hareketi’nin ilk partisi olan Milli Nizam Partisi’ni kurar ancak parti 1971’de kapatılır.

Erbakan vazgeçmez ve 1972’de bu sefer Milli Selamet Partisi’ni kurarak 1973 seçimlerine girer, % 11.8 oy oranına ulaşarak meclise girmeyi başarır. 1977’de bu oran % 8.6’ya düşer. 1987 Genel Seçimleri’nde önderliğindeki Refah Partisi (RP) %

-
- 3 Bu fabrika, Erbakan’ın deyişiiyle, “sadece bir fabrika değil, bir ideolojik sembol”dür. Bkz. Necmettin Erbakan, “Tek Parti Dönemi Din Düşmanlığı İle Doludur”, 30 Haziran 1991, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 211. Soner Yalçın da fabrikanın hisselerinin üzerinde cami resmi olduğunu ve hissedarların çoğunun Nakşibendi Şeyhi Mehmet Zahit Kotku’nun müritleri olduğunu belirtir. Bkz. Soner Yalçın, *Erbakan: Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Siyasal Liderin Portresi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 27. Aydın Menderes’in de aktardığı üzere fabrika projesi ve Erbakan, Menderes’ten de alaka ve destek görmüştür. Bkz. Aydın Menderes ve Taha Akyol, a.g.e., s. 106.
 - 4 Sarıbay “Odalar Birliği içindeki mücadelenin, Anadolu küçük ve orta girişimciliğinin Erbakan’ın önderliğinde bir siyasal parti olarak örgütlenmesini gerektiren boyutlara ulaştığı”na ve Erbakan’ın görüşleriyle “İstanbul ve İzmir Ticaret Odalarının tepkileriyle karşılaştığına” işaret eder. Bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örneği Olayı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985, s. 98-99.
 - 5 AP ile olan polemiklerinde bu nokta kendisine sıkça anımsatılır. O da bir konuşmasında AP’ye müracaat edip veto edilmesini şöyle anlatır: “Adalet Partisi’ne adaylık için müracaat ettim. Niye? ‘Ey millet bunları görün!’ demek için. Odalar Birliği’nde yönetim baştan aşağı AP zihniyetiydi ve ben onlarla mücadele ettim.” Bkz. Necmettin Erbakan, “Tek Parti Dönemi Din Düşmanlığı İle Doludur”, 30 Haziran 1991, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 212.

7.2, 1991'de (Milliyetçi Çalışma Partisi ve İslahatçı Demokrasi Partisi'yle birlikte) % 16.9 oy oranına ulaşır. 1995'te ise RP sandıktan birinci parti olarak çıkar % 21.4 ile. 1999'da siyasi yasağı nedeniyle genel başkanlık koltuğunda oturamadığı Fazilet Partisi (FP) % 15.4; 2002'de, kapatılan FP yerine kurulan, Saadet Partisi (SP) sadece % 2.5 oy alır. SP, 2007'de % 2.3 ve 2011'de ise % 1.3 oy alabilir.⁶

Bu tablo bir yana, Erbakan Türkiye siyaseti özelinde bir şekilde hep koalisyonlarla varolur. 1974'teki CHP-MSP koalisyonunda da 1977'deki koalisyonda da yer alır. 1978-1980 arasında muhalefette kalır ve nihayetinde 12 Eylül 1980 darbesiyle partisi kapatılır. Demirel gibi o da 1987 referandumuyla siyasete döner ve 1983'te kurulmuş olan Refah Partisi'nin başına geçer. 1991 ve 1995 seçimlerinde meclise girer. 1995 seçimlerinde az önce de belirtildiği gibi sandıktan çıkan birinci parti Refah Partisi'dir. 28 Haziran 1996'da DYP ile girilen Refahyol koalisyonunun sonucunda kurulan 54. Hükümetin (28.06.1996-30.06.1997) başbakanı olur. 28 Şubat süreciyle⁷ birlikte partisi ve kendisi için zor zamanlar başlar. 18 Haziran 1997'de başbakanlık görevinden istifa eder. 1998'de partisi bir kez daha kapatılır. Erbakan 5 yıl için yeniden siyasi yasaklılar listesine girer. Refah Partisi'nin yerine kurulan Fazilet Partisi de 2001'de kapatılır. Bu partinin yerine kurulan Saadet Partisi'nin 2003'te genel başkanlığına getirilse de 2004'te mahkûm olduğu "Ka-

6 http://global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuc_lari/secim3_tr.pdf

7 Sürece giden yolun irticai faaliyetlere karıştığı öne sürülen 13 askerin ordudan atılması, RP milletvekili Şevki Yılmaz'ın medyada yer alan ve Atatürk'ü, laikliği eleştiren konuşma kayıtları, 1997'nin Ocak ayında Başbakanlık konutunda verilen iftar davetine katılan tarikat liderlerinin basında yer alan görüntülerinin yattığı tartışmalar, Erbakan'ın Libya Gezisinde Kaddafi'nin yaptığı Türkiye karşıtı açıklamalara sessiz kalışı, 1 Şubat 1997'de Sincan'da düzenlenen Kudüs Gece-si ve en nihayetinde 28 Şubat 1997'deki MGK toplantısı ve bu toplantı sonucunda alınan 406 sayılı kararlar laiklik karşıtı faaliyetlerle mücadele için başta 8 yıllık kesintisiz eğitim olmak üzere getirilen çeşitli tedbirler özelinde kısa bir tasviri için bkz. Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 248-257. Yalçın, bu süreçte Erbakan'a geri adım atmaması konusunda fikir beyan eden Abdullah Gül ve R. Tayyip Erdoğan'a, Erbakan'ın Menderes'in asılmasını anımsatarak karşı çıktığını da belirtir. Sürecin öncesi ve sonrasıyla genel manzarası için ise bkz. Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 154-276.

yıp Trilyon Davası”⁸ nedeniyle partiden ayrılmak zorunda kalır. 2010’da yeniden partinin genel başkanlığına getirilir. 27 Şubat 2011’de vefat eder.⁹ Siyasal hayatının başlangıcından sonuna kadar büyük ölçüde hep aynı argümanları, aynı metaforları kullanmış, aynı anlayışı muhafaza etmiştir. Çakır’ın yerinde benzetmesiyle, “İslamcı bir lider olarak Türkiye’deki mevcut rejimle hep sorunlu” bir ilişkisi olan ve “tarafدارları tarafından bir efsane olarak görülen” Erbakan, mitolojideki Sisyp-hos’un kayasını dağın zirvesine taşıması gibi “hep binbir zorlukla partilerini iktidara doğru taşımış” ve fakat “her seferinde kendisinden daha güçlü birileri tarafından gerisin geri aşağıya itilmiş”tir.¹⁰

“Milli Görüş’ün kodları”: Adil düzen için siyaset

Erbakan’a göre siyasetin temeli insanın “adalet ile zulmü ayırma” meziyetine dayanır. Müslümanların ilk ve asli görevi Hakk-bâtıl mücadelesinde taraf olmak, bâtıla karşı cihat etmektir. Siyaset de bu çerçevede yapılan bir faaliyettir ve dolayısıyla “siyaset beni ilgilendirmiyor demek, Kur’an’ın yarısı beni ilgilen-

-
- 8 Refah Partisi’ne yapılan hazine yardımının partinin kapatılmasıyla birlikte iade edilmesi istenir, ancak parti yöneticileri paranın harcandığını, parti örgütlerine gönderildiğini söyleyerek iadeyi gerçekleştirmez. Bunun üzerine yapılan incelemelerin sonucunda “yaklaşık 1 milyon TL’nin sahte belgelerle harcanmış gibi gösterildiği” ortaya çıkar. Erbakan, 2 yıl 4 ay hapis cezasına mahkûm edilir, Yargıtay bu cezayı onar. Bu davada RP’li 68 kişi de 1 yıl ile 1 yıl 2 ay arasında değişen cezalara çarptırılır. Abdullah Gül ve Abdulkadir Aksu da ceza alanlar arasındadır, fakat dokunulmazlıkları nedeniyle yargılanmazlar. Erbakan’ın cezası önce ev hapsine dönüştürülür, ardından Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından affa uğrar. Bkz. “Erbakan Affı 1 Şubat’ta”, <http://www.milliyet.com.tr/2006/01/28/siyaset/asiy.html>, 28 Ocak 2006, “Kayıp Trilyon Davası Neydi?”, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/62394/_Kayip_trilyon_davasi__neydi_.html#, 18 Mayıs 2009 ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 344.
- 9 Necmettin Erbakan, *Davam*, MGY Yayınları, Ankara, 2014, s. 5-12. “Necmettin Erbakan”, <http://www.saadet.org.tr/kisi/necmettin-erbakan>, “Erbakan’ın Günaydın Röportajı”, <http://www.saadet.org.tr/haber/erbakanin-gunaydin-roportaji-1977>, Ruşen Çakır, “Necmettin Erbakan: Adaletin Bu Mu Düzen?”, *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 227-229, Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 18-55.
- 10 Ruşen Çakır, *a.g.e.*, s. 226-227.

dirmiyor demektir.” Zülmün karşısında adaleti hâkim kılmak Erbakan’ın zihniyet dünyasında siyasal faaliyetin özünü teşkil eder ve bu hedef doğrultusunda Müslümanların aktif özneler olarak sahip olacağı konum kritiktir. “Müslümanları sadece namaz kılan birer köle haline getirmeye çalışan” Siyonizm tehdidine karşı cihat, siyasetin kalbidir.¹¹

Adalet merkezli cihat düşüncesi ve cihadı içkin siyasal faaliyet özelinde başarılı olabilmek için Erbakan “9 İ” olarak nitelendirilebilecek bir formül önerir: “İnanç sahibi olmak, İhlas sahibi olmak, İttika sahibi olmak, İttifak içinde olmak, İyi ahlak sahibi olmak, İhsan sahibi olmak, İstişare ile çalışmak, İtaat etmek, İstikamet sahibi olmak.” Bunları “sadakat” erdemiyile destekleyen mücadeleye kararlı aktörlerin “asla aklından çıkarmaması gereken” üç temel ilke vardır ki Erbakan bunlara “üç çivi” der: “İslam çivisi: İslamsız saadet olmaz, Şuur çivisi: Şuursuz Müslüman olmaz, Cihat çivisi: Cihatsız İslam olmaz.” Bu üç çivi ve “9 İ” merkezli mücadelede başarılı olmak için disiplin, ciddiyet, teşkilatlı ve organize bir şekilde çalışmak şarttır: “Davası olan bir Müslüman için teşkilatı veya bulunduğu yerdeki görevini ciddiyet ve titizlikle yapmak ihsan makamıdır.” Erbakan’ın deyişiyle işte bu minval üzerinde hareket edecek Milli Görüşçülerin görevi; “barış ve kardeşlik, hak ve özgürlükler, adalet, refah ve saygınlık alanında vatanımızı yaşanabilir örnek bir ülke haline getirmektir.”¹²

Milli Görüş, bu çerçevede, “Hakk’ı üstün tutma zihniyeti” olarak çağdaş siyasal ideolojilere indirgenemez bir tarihsel derinliğe sahiptir. Malazgirt Zaferi, İstanbul’un fethi, Çanakkale Savaşı ve İstiklal Savaşı “Milli Görüş’le kazanılmış”tır ve esasında “Milli Görüş’ün tarihi Hz. Adem’le başlar.” Milli Görüş, “milletin ruh kökü” ve “bu milletin aslı, kendisi, tarihi ve inancı”dır.¹³ Bir büyük düşünce tarzı olarak Milli Görüş as-

11 Necmettin Erbakan, “Yaratılış ve İnsan”, *Davam*, s. 16, 20, 25. Krş. Necmettin Erbakan, “Yaratılış Gayesi ve İnsanın Görevi”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013, s. 25-49.

12 Necmettin Erbakan, “Yaratılış ve İnsan”, *Davam*, s. 26-30.

13 Necmettin Erbakan, “Medeniyet Davamız”, *Davam*, s. 174-175.

linda 20. yüzyılın dünyasında yaşanılanlardan alınacak derslerden hareketle oluşturulmuştur. Bu dersler; “materyalizm ve Darwinizm değil maneviyatçılık, savaş değil barış, çatışma değil diyalog, çifte standart değil adalet, üstünlük değil eşitlik, sömürü değil işbirliği”¹⁴ şeklinde özetlenir. Milli Görüş; “ahlak ve maneviyat”ı, “şahsiyetli dış politika”yı, “lider ülke kalkınma modeli”ni ve “Türkiye’nin ve bütün insanlığın saadeti için çalışması”m esas alır.¹⁵ Erbakan’ın 19 Şubat 1976’da Meclis’te yaptığı bir konuşmaya atıfla söylemek gerekirse, Milli Görüş’ün dinamiğinde, “kök”ünde “şehidi şehit yapan, gaziye gazi yapan manâ yatar.”¹⁶

Milli Görüş’ün milli şuuru yeniden diriltme girişimi içinde eğitimin önemli bir rolü vardır. Erbakan durumu şöyle özetler: “Bugün ilkokul birinci sınıfta alfabe ‘Kaya uyu, uyu, yat uyu’ diye başlıyor. Bizim kuracağımız yeni maarifte çocuklara her şeyden evvel kainatın Yaratıcısı tanıtılacak ve ondan sonra ‘Kaya uyu, uyu, yat uyu’ yerine ‘Mehmet kalk, uyan, çalış!’ (Burada sadece eylemin değil, örnekteki ismin değişmesi ve da-

- 14 Necmettin Erbakan, “Adil Düzen Davamız”, *Davam*, s. 199-202. Krş. Necmettin Erbakan, “Siyonist ve Kapitalist Emperyalizme Karşı İslam Ülkelerinin Güç ve İşbirliğini Sağlamak Üzere D-8’i Kurduk” ve “Milli Görüşçü Ekonomi ve Kalkınma Sistemi”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013, s. 165-174 ve s. 323-358. Ayrıca krş. Necmettin Erbakan, *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGY Yayınları, Ankara, 2013, s. 227-292.
- 15 Necmettin Erbakan, “Adil Düzen Davamız”, *Davam*, s. 229. “Şahsiyetli dış politika” ve “lider ülke” vurgusunu ANAP’a karşı da kullanır: “Milletçe karar noktasındayız: Uşak mı olacağız, lider ülke mi? Yani ANAP mı RP mi?” Bkz. Necmettin Erbakan, “Basın Toplantısı”, 23 Mart 1991, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGY Yayınları, Ankara, 2013, s. 311.
- 16 Necmettin Erbakan, “Materyalizm ve Maneviyatçılık”, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGY Yayınları, Ankara, 2013, s. 357. Bir başka konuşmasında da şöyle der: “Şu etrafınızdaki dağlarda yatan şehitler niçin şehit olduysa, Milli Selamet Partisi işte o ruhun bugün parti olarak ortaya çıkmış halidir.” Bkz. Necmettin Erbakan, “Erzurum Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), 26 Ağustos 1973, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGY Yayınları, Ankara, 2013, s. 367. Bu İslami referanslara rağmen, Çınar’ın da belirttiği gibi, aslında “Milli Görüş’ün İslamileştirme projesinin içeriği belli değildi, çünkü Hareket belli bir ideoloji etrafında değil, belli bir kişi (Erbakan) etrafında toplanmıştı ve takipçilerinin zaman zaman dediği gibi, ‘O ne diyorsa o’ydu veya ‘Hocanın bir bildiği var’dı.’” Bkz. Menderes Çınar, “AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. İ. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013, s. 312.

ha bizden bir isme, Muhammed isiminin bir versiyonuna dönüşmesi anlamlıdır) denilecek. Milli Görüşçü eğitim sisteminde ahlak ve maneviyat esas olacaktır.” Bu çerçevede “çocuklarımıza sadece kurbağaların üreme sistemlerini anlatarak değil, edebi, hayâyı, iffeti öğrettiğimiz takdirde adam olacaklarını anlamalıyız” der.¹⁷ MNP’nin 1. Büyük Kongresi’nde de “kendisi bir Fransız hahamı fikriyatında olan Durkheim denen adamın fikirlerinden mülhem bugünkü yabancı sosyoloji kitaplarını mekteplerden kaldırıp yerine kendi büyük alimimiz İmam-ı Gazalî Hazretleri’nin hakiki sosyolojiye temel olan fikirlerini koymak”tan bahseder.¹⁸

Aslında Erbakan, siyasal kariyerinin başından sonuna kadar, aynı temalara, argümanlara, retorik tercihlere sadık kalmıştır. Öyle ki aradan geçen onca yıla rağmen çoğu cümlesinde sadece partisinin adı değişmiştir. Örneğin 16 Eylül 1973’te Samsun’daki bir konuşmasında “Bu milletin çocuğu olup da Milli Selametçi olmamak mümkün değildir” derken, yirmi yıl sonra, 27 Haziran 1993’te Kahramanmaraş’taki bir toplantıda “Bu milletin evladı olup da Refahçı olmamak zaten mümkün değil” der.¹⁹ Erbakan, kendi hareketini inatla ve ısrarla sistemin diğer oyuncularından farklılığı temelinde kurar. Bu açıdan Milli Nizam, Milli Selamet, Refah, Fazilet, Saadet Partisi çizgisindeki tarihsel yolculuğu içinde Milli Görüş’e atfettiği özellikler ile “rakiplerine” atfettiği hususiyetler bir değişmezlikle tanımlanabilir. Söz gelimi Erbakan’a göre “Batı Kulüp zihniyetin

17 Necmettin Erbakan, “Maarif Davamız”, *Davam*, s. 179-180.

18 Necmettin Erbakan, “Birinci Büyük Kongre’de”, 24 Ocak 1971, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 405.

19 Krş. Necmettin Erbakan, “Samsun Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), 16 Eylül 1973, Erbakan Külliyyatı 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 382 ve Necmettin Erbakan, “Yedi Oluşum, Büyük Değişim”, 27 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 357. 1989’daki bir söyleşisinde de “RP’nin ne olduğunu görüp de ben Refahçı’yım demeyecek insan tasavvur edilemez” der. Bkz. Necmettin Erbakan, “NA-TO, Avrupa Topluluğu ve Refah Partisi”, 1989, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 103. 1985’teki bir röportajında ise yine aynı şeyi söyler: “Bizim milletimizin evladı olup da ona milli görüşün ne olduğu anlatıldığı zaman bunu benimsemeyecek kimse yoktur.” Bkz. Necmettin Erbakan, “Freidman Ekonomisi Halkı Fakirleştirir. Çözüm: Adil Ekonomik Düzendir”, Kasım 1985, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 103.

ekonomik kriz karşısında tuttuğu yol müstemleke tipi yıkım yoludur” ve sorunlar yıllar geçtikçe büyümekle birlikte “zihniyet aynı”dır.²⁰ 2002 Genel Seçimleri’ne girilirken yaptığı bir konuşmasında kullandığı tablo bu açıdan Saadet Partisi yerine Erbakan’ın kurduğu diğer partiler getirilerek de okunabilir:²¹

Taklitçi zihniyetli partilerin özellikleri	Milli Görüş zihniyetli Saadet Partisi’nin özellikleri
Dışa bağımlılık	Bağımsızlık
İşsizlik, baskı, borca esaret	İnsan haklarına sahip maddi ve manevi kalkınmış Türkiye
Bölünmüş güçsüz Türkiye	Kalkınmış, öncülük yapan güçlü Türkiye
Yeni sömürgeciliğe alet olma	Yeni bir dünya

Milli Görüş çizgisinin doğuşundan itibaren sabit kalan bu tablonun altında Erbakan’ın kişisel Türkiye tarihi okumasının da izleri görülebilir. “Biz iki yüz yıldır Batı’yı arıyoruz. Ancak ne Avrupalı olabildik, ne de Müslüman kimliğimizi koruyabildik”²² diyen Erbakan’ın, 1969’da basılan “Mukaddesatçı Türk’e Beyanname” (*Erbakan Külliyyatı*’nın 2. Cildi’ndeki başlığıyla “Mukaddesatçı Milletimize Beyanname”) kitapçığındaki ilk cümlesi “Avrupalılaşıma tarihimiz Tanzimat ile başlar”dır. Bekleneceği üzere buradan “sığ, anlayışsız, kopya işi” Batıcılık anlayışıyla “ne Şark’ı bilir ne Garp’ı anlar bir çeyrek aydınlar zümresi elinde gözleri bağlı bir esir gibi Batı’ya doğru itilen vatan”ın kederli vaziyetine geçilir. Bu süreç içinde Erbakan’a göre “Milletimizin ruh kökünü çürütme hareketinin önderi Cumhuriyet Halk Partisi” olmuştur. Dikkate değer bir biçimde, Demokrat Parti de olumlu bakılan bir siyasal aktör

- 20 Necmettin Erbakan, *Milli Çözüm ve 40 Proje*, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 190-191.
- 21 Necmettin Erbakan, “Milli Şahlanış 1. Çağrı-Basin Toplantısı”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=2067vename=1-cagri-basin-toplantisi>, 22 Ağustos 2002. Ayrıca bkz. Necmettin Erbakan, “Milli Şahlanış 1. Çağrı-Basin Toplantısı”, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 142.
- 22 Necmettin Erbakan, “Avrupa Topluluğu’na Giriş Vatana İhanettir”, 1990, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 27.

değildir Erbakan'ın gözünde. Demokrat Parti, adını "bayat ve muayenesiz demokrasi kelimesinden alan" bir parti olarak "işî şakadan çıkarıp kakaya döken, yani Halk Partisi'ne aykırılıkla büyük kapışmalara gidebilen" bir parti olarak "CHP'den alınması gereken milli intikamı gerçekleştirememiş", "ruh ve ahlak imarını ele alamamış" bir partidir. Adalet Partisi ise "hayatın tabii şartları içinde kendisine sayısız suç biçilebilecek olan Demokrat Parti iktidarının", "milletin kalbinde büyük bir masum ve muazzam bir mazlum rütbesine ermesine yol açan" bir darbeyle hallinden sonraki atmosferden yararlanmış bir hareketin adıdır. "Her sahada en büyük sükutunu Demirel devrinde idrak eden toplumumuz, kurtarıcı ve gerçekten demir bir ele en muhtaç olduğu demde" türlü sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Beklenen yeni bir ruh ve "milletin ruh köküne" dayanan bir harekettir.²³ Bununla birlikte yer yer DP'nin mirasına da sahip çıkma girişimlerinde bulunur: "Sen niye 1950'de Demokrat Parti'ye oy verdin arkadaş, o hareket ne idi? İnanan insanların bir zulme karşı hareketi idi. O gün onu yapmanın esbabı mucibesi neyse bugün aynı sebepten dolayı Milli Selametçi olmaya mecbursun."²⁴

Erbakan'ın "milli bünyemizin kendisini temsil etmektedir"²⁵ dediği Milli Görüş kavramının tanımı tarihsel seyri içinde büyük oranda sabit kalmıştır. Erbakan, 2009'da Milli Görüş'ün ne olduğunu anlatırken, onu "Milli Görüş demek Malazgirt demektir, Galiçya, Çanakkale'dir, Kıbrıs, Ulubatlı Hasan'dır, Fatih Sultan Mehmet'tir, Hasan Basri Çantay'dır, Mehmet Akif'tir. Milli görüş milletimizin dört şeyi; inancı, tarihi, kimliği ve kendisidir. İstiklal harbini yapan bir görüştür. Milli görüş Sultan Fatih'in, Alpaslan'ın görüşüdür. Bu görüş ne solcudur, ne sağcı, ne liberaldir. Bu tarihi şahsiyetler Milli Görüşçüydü" diye

23 Necmettin Erbakan, *Mukaddesatçı Milletimize Beyanname* (1969), Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 193-196.

24 Necmettin Erbakan, "Çankaya'da Aday Adayları Toplantısı Konuşması", 17 Nisan 1977, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 303.

25 Necmettin Erbakan, "Kahramanmaraş Konuşması", 1977, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 317.

tanımlar. Bu çerçevede Milli Görüş'ün memlekete yaptığı hizmetleri ise 5 noktada özetler:

1. Biz milleti temsil ediyoruz milletin kendisi biziz. Milli Görüş var millet var, yoksa yok. Diğerleri taklitçidir.
2. Biz milletin kuruluş ağacının tohumuyuz. Kurtuluş bizdedir. Bizim zihniyetimizle millet kurtulacaktır. Çınar ağacı gibi yepyeni bir medeniyet meydana getirmek.
3. Uygulamadaki gayri milli tahribatı engelliyoruz . Bu AKP çoktan her şeyi vermişti ve İsrail'e vilayet olmuştu.
4. Haim Nahum doktrinini biz engelliyoruz.
5. Her şeyi aslına çekiyoruz. Milli Görüş Türkiye'yi aslına, kendi özbenliğine çekiyor. AKP'ye verilen oylar Saadete veriyoruz diye verilen oylardır. Millet bizi arıyor ama göremiyor, bizi zannederek AKP'ye oy veriyor.²⁶

“Büyük bir medeniyetin evlatları”: Erbakan'ın medeniyet tahayyülü ve kalkınma anlayışı

Erbakan'ın medeniyet tasavvurunda İslam önemli bir bileşendir. Ancak Erbakan “ılımlı İslam, modern Müslüman, light İslam” gibi tabirlere şüpheyle bakar ve bu kavramları “İslam'ı Protestanlaştırma çabası” olarak görür. Onun deyişiyle zaten “İslam'ın ılımlısı ılımsız olmaz. İslam, İslam'dır.” Erbakan için İslam, “ilim, çağdaşlık, sosyal adalet ve adil düzen” anlamına gelir.²⁷ Dünyanın üzerinde adil ve mutlu bir yaşamın olanaklılığı sorusunun cevabını İslam'da bulur. Bu bağlamda bir konuşmasında, siyasal kariyerinin ilk yıllarından beri savunduğu argümanlarla uyumlu bir biçimde, şunları söyler:

Avrupa Birliği gibi sömürü ekonomik topluluğu yerine adil bir düzene dayanan ekonomik topluluğu Müslüman ülkeler kendi aralarında kurarak örnek teşkil etmeli ve kendi aralarında-

26 Necmettin Erbakan, “Milli Görüş Sempozyumu 2009 Konuşması”, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=65>, 9 Kasım 2009.

27 Necmettin Erbakan, “İslam Davamız”, *Davam*, s. 34, 41.

ki işbirliğini arttırmalıdır. Ondan sonra kendi para biçimine geçmelidir. Yeryüzünde hakkın adaletin korunması için kendi NATO'sunu kurmalıdır. Şimdi bugünkü NATO İslam'a karşı çalışıyor. O zaman da komünizme karşı sizi koruyacağız diye kurulmuş olmakla beraber hep kuvveti üstün tutan bir zihniyetin temeli esas alınarak kurulmuştur. Temel çekirdek yanlış-
tır. (...) İnsanlığın saadeti, İslami bir medeniyetle sağlanabilir.²⁸

Görüldüğü gibi Erbakan, İslam medeniyetini odak alır. Ona göre “medeniyet demek taklit demek değildir”.²⁹ Avrupalılar'ın sahip oldukları teknik ve maddi üstünlükleri Müslümanlara borçlu olduğuna inanır. Matematik, coğrafya, tıp, astronomi gibi alanlarda Batı'nın katettiği yolda İslam medeniyetinin üstünlüklerinin izini görür. O kadar ki “Müslümanlar sadece ‘Her şeyi size veriyoruz ama yalnız şu ondalık sistemimizi geri verin’ deseler, ortada Avrupalı'ya ait hiçbir şey kalmaz” der.³⁰ Türk Milleti de “şerefli, parlak mazisi” ve “imana dayanan kuvvetiyle” bu medeniyetin bir parçasıdır. Onu savaş meydanlarında yenemeyeceğini anlayan Batı “iki yüz yıldır milli şuurunun yok ederek kendisine yabancı kılmaya çalışmış”tır.³¹ Batı'nın tarihini “Endülüs kıyımına, Yüzyıl Savaşları'na, engizisyonlara, Otuz

28 Necmettin Erbakan, “Gayemiz Bütün Beşeriyetin Saadetidir”, <http://www.esam.org.tr/images/yayinlar/gayemiz.pdf>, 16 Kasım 2005. Bununla birlikte 1999'da “insan hakları, din ve vicdan hürriyeti, barış, çokkültürlülük” vurgusu yapan bir AB'nin, “Hristiyan Klübü olduklarını iddia etmedikleri sürece, desteklenebileceğini, bu tezin de esasında Milli Görüş'ün olduğunu söyleyerek, değişenin kendileri değil, Avrupa olduğunu iddia ederek “Bugüne kadar AB karşıtınız, şimdi nasıl oluyor da taraftar oluyorsunuz?” diyenlere cevap verir. Bkz. Necmettin Erbakan, “Avrupa Birliği'ne Önceden Niçin Karşıydık, Şimdi Niçin Destekliyoruz?”, 30 Aralık 1999, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 289-290.

29 Necmettin Erbakan, “Uyan Türkiye 1-Erbakan Konuşuyor”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=2079vename=turkiye-39-nin-kurtulus-yolu>, 28 Kasım 2002.

30 Necmettin Erbakan, “İslam Davamız”, *Davam*, s. 59. Bu genel perspektif üzerinden bakıldığında MSP'yi “eski ile yeniye birleştirmeye çalışan ‘yeniden canlandırma’ hareketi kapsamında düşünmenin ve onu “yerlici ideolojinin bir uzantısı” olarak görmenin mümkün olduğunu söyleyen Sarıbay'a katılarak bunun sadece MSP'nin değil, Erbakan'ın Milli Görüş içindeki aslı söylemsel hattının bir parçası olduğunu da belirtelim. Bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *a.g.e.*, s. 217.

31 Necmettin Erbakan, “Medeniyet Davamız”, *Davam*, s. 165-166.

Yıl Savaşları'na, Hitler ve Stalin" e bağlar ve onu "kuvvet merkezli" bir zulüm medeniyeti olarak kodlar. "Bizim tarihimiz Batılılarda, Batılıların tarihi de bizde olsaydı bizi konuşturmazlardı. Susun derlerdi. Bu tarihle nasıl konuşuyorlar, hak ve özgürlüklerden nasıl da utanmadan ve yüz­süzce söz ediyorlar?"³² diye sorar. 2001 yılında "İslam ve Medeniyetler Diyalogu" konulu bir toplantıdaki konuşmasında Batı Medeniyeti dediği şeyin özelliklerini şöyle tablolastırır:³³

1- Huzur ve barış ile ilgili olarak	"Müslümanlara Karşı Kin Nefret"
2- Hürriyetle ilgili olarak	"Baskı, Tahakküm", "Müslümanlar İçin İnsan Hakkı Olması"
3- Adaletle ilgili olarak	"Yanlış Hak Anlayışı", "Kuvveti Üstün Tutmak", "Çifte Standart"
4- Refahla ilgili olarak	"Menfaat", "Doymak Bilmeyen Hırs", "Sömürü", "Kapitalizmin İnsan Tarifi: İnsan insanın kurdudur."
5- İzzet ve itibar ile ilgili olarak	"Materyalizm", "Nefse Esareti Esas Almak"

Erbakan, "Yüzünü yıkamasını bilmez. (...) Tuvalet'e afeder-siniz girdiği gibi çıkar"³⁴ dediği Batı'yı ve onun medeniyetini bazen Siyonizm bazen "ırkçı emperyalizm" kavramlarıyla tanımlar. Ona göre az önce belirtilen özellikleriyle Batı'yla diyalog kurabilmek için önce onlara bu özelliklere sahip oldukları anlatılmalı, kendilerinin farkında olmaları sağlanmalıdır. Tabii bu süreçte İslam medeniyeti içindeki ülkeler de hem kültürel hem siyasal ve ekonomik bağlarını güçlendirmelidir. Zira "ırkçı emperyalizm" in tehditleri gerçek ve süregelen tehditlerdir. Bu çerçevede "İrkçı emperyalizm"; "Harp-terör-suikast-silah-adam öldürmek, Fikir kirlenmesi: Medya-Holivut, kurduğu dünyayı kontrol eden siyasal ve iktisadi kapitalist nizam ve işbirlikçi hükümetler, işbirlikçi medyalar ve işbirlikçi işadamları"yla "yer-

32 Necmettin Erbakan, "Adil Düzen Davamız", *Davam*, s. 210.

33 Necmettin Erbakan, "Riyad Konferansı: İslam-Batı Diyalogu ve Geleceği", <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=29>, 7 Temmuz 2001.

34 Necmettin Erbakan, "Milli Görüş: Niçin ve Nasıl", 8 Aralık 2011, Erbakan Külli-yatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 12.

yüzünü ve insanlığı ifsat etmektedir.”³⁵ 15 Haziran 1997’de İslam Birliği rüyasının bir uzantısı olarak D-8’in kurulmasına öncülük eder. İran, Malezya, Endonezya, Nijerya, Mısır, Pakistan, Bangladeş ve Türkiye’den oluşan D-8, adından da anlaşılacağı gibi G-7’ye bir tür naziredir. Bununla birlikte “amacı G-7’lerle çatışmak değil tam tersine yeni dünyayı birlikte kurmak”tır.³⁶ Erbakan’a göre D-8 bir adalet ve eşitlik, hürriyet ve işbirliği idealine dayalı “yeni bir dünya”nın kurulmasını amaçlar.³⁷

Erbakan’ın “son asırlardaki haksızlıkların ve insanlığın bugün içine düştüğü manevi çöküntünün önlenmesi”³⁸ için lüzumlu gördüğü İslam birliği ve adil düzen kavramsallaştırmaları ile modern siyasi ideolojilere mesafeli, daha doğrusu hoşnutsuz bakışı arasında bir bağlantı vardır. “Bir komünizm nasıl insanlığa saadet getirmediyse, bir sömürü düzeni olan kapitalizm de insanlığa saadet getiremez. Bütün olaylar, bütün gerçekler, bütün rakamlar bu hakikati ortaya koyuyor. Öyleyse insanlığın her şeyden evvel bir düzen ihtiyacı vardır”³⁹ di-

35 Necmettin Erbakan, “Müslüman Toplulukları Birliği Toplantısı Açılış Konuşması”, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyalD=18>, 28 Mayıs 2006.

36 Necmettin Erbakan, “D-8 Kitabının Önsözü”, *Erbakan Külliyyatı* 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 139.

37 Necmettin Erbakan, “D-8 Toplantısı Konuşması”, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyalD=6>, 14 Haziran 2006. Erbakan, D-8 kurulmadan önce de İslam Birliği yolunda atılması gereken adımlara işaret ederek, beş maddelik bir eylem planından bahsetmiştir. Buna göre atılacak ilk adım “İslam Birleşmiş Milletler Teşkilatı (dır). Çünkü bu Birleşmiş Milletler teşkilatı bu gün siyonizmin kontrolü altındadır. Onlar istedikleri kararı aldirtmaktadırlar. Böyle Birleşmiş Milletler olmaz. Yeryüzünde böyle huzur temin edilemez. İkinci önemli bir adım elbette bütün bu haksız tecavüzleri önlemek için Müslüman ülkelerin kendi askeri işbirliği teşkilatlarını NATO’sunu kurmaları gerekir. Üçüncü adım elbette kendi ortak pazar teşkilatlarını kurmalarıdır. Dördüncü adım Müslüman ülkelerin kendi para birimine geçmeleridir. Mesela, İslam Dinarı. Bütün Müslüman ülkeler aynı para birimini kullanmalıdır. Beşinci bir adım ise kültür işbirliği teşkilatının kurulmasıdır.” Bkz. Necmettin Erbakan, “Müslüman Topluluklar 1. İşbirliği Toplantısı Açılış Konuşması”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=1002vename=musulman-topluluklar-i-isbirligi-toplantisi-acilis-toplantisi-31-Mayis-1992>.

38 Necmettin Erbakan, “7. İslam Ülkeleri Konferansı Konuşması”, 13 Mayıs 1976, *Erbakan Külliyyatı* 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 282.

39 Necmettin Erbakan, “Müslüman Topluluklar 1. İşbirliği Kapanış Konuşması”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=1004vename=musulman-topluluklar-1-isbirligi-kapanis-konusmasi>, 1 Haziran 1992.

yen Erbakan, 20. yüzyılda Batı bloğunda da Doğu bloğunda da hâkim ideolojilerin insana mutluluk getirmediğini müşahade etmiştir. Batı acımasız bir kapitalizmle, “materyalist bir ortam ve insaf bakımından körelmiş bir yapı”yla malulken, Doğu bloğundaki sosyalist ülkelerde “insanların yüzünün gülmediği, insan fitratına aykırı olarak kimsenin mal mülk sahibi olmadığı, baskıcı” bir model söz konusudur.⁴⁰ Bu sosyalist ve kapitalist sistemler içinde maneviyat çökmüş, toplumun yapı taşı olarak aile mefhumu büyük yaralar almıştır. Erbakan’a göre çare “maddiyatı ve maneviyatı birbirine paralel yürüten” İslam’dadır: “İslam, Batı rejiminin mahzurlu taraflarını ortadan kaldıran, kapitalizmin erişemediği yüce hedefi ortaya koyan bir sistemdir.”⁴¹

“İslam kardeşliği”ni toplumsal barışın ve “vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünün” temeli olarak görür. Bu açıdan ulus-devletin millet homojenizasyonuna dayalı politikalarını eleştirir: “Besmele kaldırılıp yerine ‘Türküm, doğruyum, çalışkanım!’ denilince, öbür taraftan Kürt bir Müslüman evladı ‘Ya öyle mi? Ben de Kürdüm, daha doğruyum, daha çalışkanım!’ demeye başladı. Ve böylece bu ülkenin insanları birbirine yabancılaştırıldı.” Bu bağlamda dil meselesini örnek verir ve “insanların kendi anane ve örflerine göre yaşaması en tabii insan hakkıdır. Ana dilini konuşur, ona göre çocuğuna öğretir. Bunları

40 Necmettin Erbakan, “İslam Davamız”, *Davam*, s. 66-74. Erbakan; kapitalizm için “bir avuç mutlu azınlık dışında bütün insanlığı sefaletle sürüklemiştir” derken komünizmin ise “70 yıl insanlığa zulmettikten sonra iflas ettiği”nden bahseder. Bkz. Necmettin Erbakan, “Adil Düzen Davamız”, *Davam*, s. 206.

41 Necmettin Erbakan, “İslam Davamız”, *Davam*, s. 74-75. İslami değerleri esas alan bir sistemde aile ve kadının da yeri sağlamdır. Erbakan, Doğu bloğundaki kadını “bir hadde makinasının başında kan ter içinde en ağır hizmette çalışan yorgun kadın”, Batı’daki kadını “eşitlik adı altında erkek kadar çalışan mutsuz kadın” olarak değerlendirirken “İslam’daki kadın”ı “cenneti bile ayaklarının altında tutan bir varlık” olarak gördüğünü belirtir. Bkz. Necmettin Erbakan, “İslam Davamız”, *Davam*, s. 81-82. Buradaki görüşlerini ilk defa dile getirdiği ve bu bölümün dayandığı ana metinlerden biri olarak bkz. Necmettin Erbakan, “Doğu’da, Batı’da ve İslam’da Kadın”, Türk Ev Kadınları Derneği, *Seri Konferansları V-VIII*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1967, s. 66-90. Ayrıca Krş. Necmettin Erbakan, “Milli Görüş Hareketinin En Mühim Davası: Milli Eğitim”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Muhaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013, s. 195-213.

önlerseniz zalim olursunuz” der. Bu özgürlükçü bakış ve “medenî ölçüler içinde fikre fikirle mukabele etmeyi”⁴² salık veren, Kürt meselesinin çözümünün “ayrı devlet, ayrı federasyon kurmak olmadığı”na inanan bu anlayış aslında az önce değindiğimiz “İslam kardeşliği”⁴³ merkezli bir milli birlik algısının parçasıdır. Zira Erbakan bu bağlamda şu örneği verir: “Peki biz bu konuda ne diyoruz: Arkadaş sen Kürtçe konuşmak istiyorsun öyle mi?’ ‘Evet.’ ‘Peki söyle bakalım ne konuşacaksın?’ ‘Efendim ateistlik konuşacağım, Türkiye’yi böleceğim.’ O zaman sen Türkçe de konuşsan Kürtçe de konuşsan zararlısın. ‘Ne konuşacaksın?’ ‘İslam kardeşliğini, birlik ve beraberliğimizi konuşacağım.’ ‘O zaman sen istersen Ugandaca konuş, ben seni alnından öperim.’”⁴⁴

Bu minvalde demokrasi algısı, sıkça temel hak ve hürriyetler vurgusu yapmasına rağmen, seçici/pragmatik ve demokrasinin daha çok temsil boyutuna sarılan bir bakışla şekillenmiştir: “Demokrasi demek de zaten bu demektir. Herkes zihniyetini ortaya koyacak, millet hakem olacak. Hangisini isterse seçecek”,⁴⁵ “Demokrasi demek söz milletin demektir”⁴⁶ vb. Demokrasiyi “manevî kalkınmayla orantılı”⁴⁷ görürken, cumhuriyeti ise tüm benliğiyle kucaklar ve onu “bu milletin istikrarının, bütün gayretiyle kalkınmasının teminatı” olarak görür.⁴⁸ “Her şeyin en iyi çözümünün millette ve milletin inancında” saklı olduğunu düşünür.⁴⁹ “Güdümlü demokrasi” dediği bel-

42 Bir konuşmasında şunları söyler: “Efendim komunistler de fikirlerini rahatlıkla söylerler.’ Aziz kardeşlerim, fikir fikir olduğu müddetçe ondan korkmayın. Siz komünistlerin söyleyecek fikri mi var zannediyorsunuz?” Bkz. Necmettin Erbakan, “Samsun Konuşması”, s. 381.

43 “Aziz ve muhterem kardeşlerim” hitabı Erbakan’ın konuşmalarında sıkça karımıza çıkarken, “birbirimizi sevmeyi öğrenmek” gibi ahlaki idealler üzerinden “hem kardeş olacağız hem de birbirine kenetlenmiş sarsılmaz bir bina olacağız” türünden vaatlerde de kendisini gösterir. Bkz. Necmettin Erbakan, “Samsun Konuşması”, s. 379.

44 Necmettin Erbakan, “Medeniyet Davamız”, *Davam*, s. 169-170.

45 Necmettin Erbakan, *Millî Görüş*, s. 171.

46 Necmettin Erbakan, “Samsun Konuşması”, s. 380.

47 Necmettin Erbakan, “Millî Görüş ve 4. Beş Yıllık Plan”, s. 320.

48 Necmettin Erbakan, *Millî Görüş*, s. 182.

49 Necmettin Erbakan, “Millî Görüş ve 4. Beş Yıllık Plan”, s. 333.

li bir iradenin bir yandan “demokrasi nutukları” verirken, bir yandan “kapalı odalar içinde (...) ‘Bu millete hürriyet verilmez, çünkü bu milletin ne yapacağı belli olmaz’ diyerek “milleti gütme” refleksine karşı çıkar.⁵⁰

Demokratik rejim ona göre bir bütündür ve “ya vardır ya yoktur”; bu açıdan “insan haklarına saygı, düşünce ve inanç hak ve hürriyetlerinin mevcudiyeti” esastır.⁵¹ Millet iradesine müdahaleyi hoş görmez, “demokraside milletin arzusuna uymak şarttır” derken, vesayetçiliği de eleştirir: “Din istismarı deniliyor. Ne demek din istismarı? Türk Milleti çocuk mu? Gel sen istismar et de göreyim bakayım. Milleti çocuk yerine koyuyor. (...) Bu milleti kimse aldatamaz.”⁵² 1989’daki bir söyleşisinde de bu noktaya değinir: “(...) Eee millet aldatılacak da demokrasi nerde kalacak? Siz milletin vasisi misiniz? Kimin adına bu endişeyi duyuyorsunuz? Bırakın da millet ne istiyorsa ona karar versin. Şimdi nasıl Türkiye’de demokrasi yok ise laiklik de yoktur ve tatbikat tam bir çelişki içindedir.”⁵³ Demirel’in “Gayemiz demokrasidir” lafının yanlış olduğunu düşünür, zira ona göre “demokrasi gaye olamaz, demokrasi ancak bir vasıttır. İnsanlara saadet getirecek nizamın kurulması için bir vasıta olur.”⁵⁴

Demokrasi ve kalkınma arasında da temel hak ve hürriyetler üzerinden bir bağ kurar. Ona göre “düşünce ve inanç hürriyetinin tam ve eksiksiz olarak var olması o ülkenin en iyiyi, en güzeli bulabilmesinin temel şartıdır, (...) gelişmenin, kalkınmanın ve ilericiliğin itici gücüdür.”⁵⁵ Kalkınmanın da özütibariyle öncelikle “devlet millet kaynaşması”na ve “manevi

50 Necmettin Erbakan, *Türkiye’nin Meseleleri ve Çözümleri*, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 383.

51 Necmettin Erbakan, “Millî Görüş ve Anayasa Değişikliği”, 1972, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 351.

52 Necmettin Erbakan, “Samsun Konuşması”, s. 382.

53 Necmettin Erbakan, “NATO, Avrupa Topluluğu ve Refah Partisi”, 1989, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 109.

54 Necmettin Erbakan, “Ateşle Çevrili Ülke”, 20 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 312.

55 Necmettin Erbakan, Erbakan Açıklıyor: Kenan Evren’in Anılarındaki Yanılgılar, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 157.

kalkınma"ya bağlı olduğunu savunur.⁵⁶ Ona göre "topyekûn kalkınmanın birinci prensibi kardeşlik, ikinci prensibi ise millete zulmeden değil, hizmet eden bir devletin varlığıdır". Hak ve adalet kalkınma düşüncesi içinde de kritiktir. Bu açıdan "Ne bireylerin büyük sermaye sahipleri olarak işçiyi, esnafı, dar gelirliyi, topyekûn toplumu ezmesine müsaade etmeli, ne de fertlerin haklarını tehdit eden, onları topluma feda eden materyalist görüşlere itibar edilmelidir."⁵⁷ Kalkınma sürecinin motor gücü sanayileşmedir. O kadar ki "sanayileşme davası Türkiye için olmak ya da olmamak meselesidir" der. "Sanayileşmemiş bir ülke güçlü olamaz" diyen Erbakan için "milletimizin yeniden yeryüzünde güçlü bir ülke olması için mutlaka sanayileşmiş bir ülke olması mecburiyeti vardır" ve "gerçek sanayileşme fabrikalar yapacak fabrikalara sahip olmaktadır."⁵⁸

Hatta "Türkiye'nin sanayileşmesinin kötürüm bir çocuk gibi olmasını istemiyoruz" diyen Erbakan "Avrupa Ekonomik Topluluğu ile siyasi birleşmeye karşı olsalar da ekonomik ilişkileri geliştirebileceklerini" belirtir.⁵⁹ "Batı ile her türlü ticari münasebet kurulabilir fakat bu asil millet Hristiyan potasında eritilemez, bir Hristiyan topluluğu tarafından hükümrانlık hakları elinden alınamaz"⁶⁰ hatırlatmasını yaparken Ortak Pazar-Siyonizm bağlantısına dikkat çeker, yabancıların asıl niyetlerinden dem v-

56 Necmettin Erbakan, "Milli Görüş ve 4. Beş Yıllık Plan", s. 309. Bu paralelde bir başka konuşmasındaki vaadi, "milletin ve devletin kaynaşmasını temin etmek, böylece ne güzel Devletimiz var diyebilmek"tir mesela. Bkz. Necmettin Erbakan, "Samsun Konuşması" (Milli Görüş Temel Görüş), s. 377. Ayrıca bkz. Necmettin Erbakan, "Türkiye'nin Sanayileşmesi", 3 Şubat 1976, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 129. Bir başka konuşmasında da "devlet millet kaynaşması suretiyle bütün tarih boyunca olduğu gibi çelik gibi bir yapıyla yeniden yurdumuzun kalkınmasını istiyoruz" der. Bkz. Necmettin Erbakan, "Başbakanlık Bütçesi Tenkitlerine Cevaplar", 4 Şubat 1976, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 319.

57 Necmettin Erbakan, "Medeniyet Davamız", *Davam*, s. 170, 171-173.

58 Necmettin Erbakan, "Sanayi Davamız", *Davam*, s. 185. Krş. Necmettin Erbakan, "Sanayileşme Davamız ve Milli Ağır Sanayi", Tuncer Günay, *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013, s. 363-373.

59 Necmettin Erbakan, "Erbakan'ın Basın Toplantısı", 10 Ocak 1976, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 284.

60 Necmettin Erbakan, "Türkiye ve Ortak Pazar", 11 Aralık 1970, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 382.

rur, bu sırada bir milletvekilinin “kravatınızın markası ne?” sorusuna “saye-i Devletinizde beş senelik tutumunuz olarak, maalesef benim de kravatım sizinki gibi ecnebi malıdır” cevabını verir. Onun deyişiyle, “Ortak Pazar üç katlı bir evdir. Ortak Pazar’ın en üst katında Siyonist sermayedarlar otururlar. Bunun orta katında Avrupalılar, bugün memur olarak onların sermayelerinin hizmetkârları durumundadırlar. Alt kata gelince, alt kata da uşak ve işçi lazım, Türkiye bunun için çekiliyor üç katlı binanın alt katına.” “Milli iradeye sadık” olmanın lüzumundan bahsederek, bir plebisitle “Siz bu Avrupa ile tek millet olmaya gitmeyi istiyor musunuz, istemiyor musunuz?” diye sorulmasını talep eder.⁶¹

Medeniyetin ve kalkınmanın maddi temellerini ihmal etmediğini göstermesi açısından Erbakan’ın söyleminde sanayileşme önemli bir temadır.⁶² 3 Kasım 2002 genel seçimlerinden önce yaptığı bir konuşmada Saadet Partisi’ni düzenin tüm diğer partilerinden dikkatle ayırsa da vaatleri açısından AKP’nin ve Erdoğan’ın hizmet siyasetine yakın bir çerçeve çizer sözgeli mi. Yapmasının engellendiği, yapmayı planladığı ya da “kaldığı yerden devam edeceği” projeleri şöyle özetler: “Bütün illere havaalanı, hızlı tren projeleri İstanbul-Ankara arası 2 saat olacak. Ankara-Konya arası 1 saate inecek. Boğaz köprüsü, boğazdaki tünel, İzmit Boğazı köprüsü, Çanakkale köprüsü ve İran-Bakü otoyolu, yollar, otoyollar, 4.334 km otoyolu ve nükleer santraller, termik santraller, hidrolik santraller ve bütün Türkiye’yi baştan başa ören doğal gaz boru hatları...”⁶³

Bu yol ve sanayileşme odaklı projelere “sağlık hizmetlerinin parasız olacağı” türünden vaatleri de ekler.⁶⁴ Bu vaatlerin gerçekleşmesi için gereken maddi kaynaklara Türkiye’nin sahip ol-

61 Necmettin Erbakan, “Türkiye ve Ortak Pazar”, 11 Aralık 1970, Erbakan Külliyesi 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGK Yayınları, Ankara, 2013, s. 389-390, 404, 414.

62 Aslında bu, Erbakan’ın görüşlerinin temel devamlılık noktalarından birini oluşturması açısından da önemlidir. Milli Görüş, başından beri kalkınmayı kutsamış, ancak bu kalkınma anlayışını maddi ve manevi boyutlarıyla bir bütün olarak teklakki etmiştir. Bkz. Ali Yaşar Sarıbay, a.g.e., s. 111.

63 Necmettin Erbakan, “Milli Şahlanış 1. Çağrı-Basın Toplantısı”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haber&GostervehaberID=2067&vename=1-cagri-basin-toplantisi>, 22 Ağustos 2002.

64 Necmettin Erbakan, “Samsun Konuşması” s. 379.

duğundan kuşku duymaz. Zira Türkiye çok zengin kaynaklara sahip bir ülkedir. Hatta bir konuşmasında TOBB başkanıyken kendisine gelen “ilmi” bir raporda “sadece Malatya, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır vilayetlerinin altında bulunan madenlerle yedi Amerika’nın satın alınabileceğinin” belirtildiğinden bahseder.⁶⁵ 1996’daki 54. Hükümet döneminde Başbakan olarak yaptığı bir basın toplantısında da hükümeti bir “hizmet hükümeti” olarak tarif ederek, “biz halka hizmet için geldik, ezmek için değil” der.⁶⁶

Bu kalkınma hedefi doğrultusunda devleti bir “adalet dağıtıcı” olarak düşünürken, tıpkı Menderes, Demirel ve Özal gibi, “devlet hizmetinde kırtasiyecilik, işlerin uzamasına sebep olan bütün formaliteler tamamen kaldırılacak, basit ve sağlam esaslar getirilecektir” der. Buna paralel olarak mahalli idareler ve merkezi idare arasında koordinasyonu kolaylaştıracak, “devlet hizmetlerinden lüks ve israfı tamamen kaldırarak, rüşvet, irtikâp, iltimas gibi hastalıkları kökünden kazıyacak” yeni bir idari mekanizmanın kurulması gerektiğine inanır. “Devlet çarkının süratli ve randımanlı çalışması” zorunluluğundan bahseder.⁶⁷ “Devlet müesseselerinin rantabilitesini arttırmak” için önlemler alınacağına işaret ederken güçlü yürütme vurgunu da ihmal etmez. MNP’nin 1. Büyük Kongresi’nde “Devlet Başkanlığı müessesesini ihdas edeceklerini ve Başkanın doğrudan doğruya millet tarafından seçileceği”ni belirtir.⁶⁸ Devletin ekonomik alandaki faaliyetinin şakuli (dikey) değil, ufki (yatay) düzlemde gerçekleşmesi gerektiğini savunur: “Erzurum’da fabrikanın projesini devlet olarak ben hazırlayacağım. (...) Sahibi kim olacak? Hiç şüphe yok Erzurumlular olacak.”⁶⁹

65 Necmettin Erbakan, “Malatya Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), 24 Eylül 1973, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 393.

66 Necmettin Erbakan, “Erbakan Çiller Basın Toplantısı”, 25 Kasım 1996, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 383.

67 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 60

68 Necmettin Erbakan, “Birinci Büyük Kongre’de”, 24 Ocak 1971, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 401.

69 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 89. Bir başka konuşmasında kavramı şöyle açıklar: “Ufki devletçilikten maksadımız Andolu insanının fabrika sahibi oluncaya kadar muvakkat bir devrede yapamayacağı bütün hizmetlerin devlet tara-

Kendisinin bir parçası olduğu hükümetler döneminde yapılan işlerin önemini sürekli vurgular. Sondan başlamak gerekirse, 1996'da kurulan 54. Hükümet'te "rant ekonomisinden reel ekonomiye"⁷⁰ geçiş, acı reçetelerle değil tatlı reçetelerle çözüm getirmek ve bunun için de "öz kaynaklara dayanılarak ekonomik imkânların seferber edilmesiyle büyük başarılar" elde edildiğini belirtir. 26 Ocak 1974'te kurulan MSP-CHP koalisyonunda da önemli adımlar atılmak istenmiş, "Ecevit tarafından bu başarılı hükümetin bozulmasıyla" bu adımlar atılmamıştır. 31 Mart 1975'te kurulan AP-MHP-CGP (1. Milliyetçi Cephe) koalisyonunda "Türkiye'de montaj ve taklitçilik devrini kapatacak"⁷¹ ağır sanayi hamlesi gerçekleştirilmiştir ve büyük sanayi/enerji/madencilik/sulama/ulaştırma tesislerine can

findan yapılması ve fakat fabrika sahibinin devlet olmaması, mutlu azınlık da olmaması prensibidir." Bkz. Necmettin Erbakan, "Milli Görüş ve Üçüncü Beş Yıllık Plan", 1972, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 67. Kavram için ayrıca bkz. Bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *a.g.e.*, s. 125.

70 Reel ekonomi, Erbakan'ın dilinde, "herkese refah, kendi gücü ile kalkınma, ülkenin bütünü ile kalkınması, üretim-istihdam-ihracat seferberliği" gibi esaslara dayanan bir modelin adıdır. Bkz. Necmettin Erbakan, "Yeni Bin Yıl Konferansları 1" (*Türkiye ve Ekonomi*), 27 Nisan 2001, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 130-131.

71 Necmettin Erbakan, "Ağır Sanayi", 26 Temmuz 1976, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 323. Erbakan, planladığı "ağır sanayi hamlesi" için "Almanya ve Japonya sanayileşme hamlelerinin benzeri idi" der. Bkz. Necmettin Erbakan, *Erbakan Açıklıyor: Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılgılar*, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 148. Erbakan, bir başka konuşmasında da makarna ve gazoz fabrikalarını kastederek "montajcılık, makarnacılık, gazozculuk devri kapanıyor, yeni devir başlıyor" der. Bkz. Necmettin Erbakan, "Kırşehir Konuşması", 1977, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 310. Ayrıca bkz. Necmettin Erbakan, "Malatya Battal Gazi Mitingi Konuşması", 23 Nisan 1977, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 304-306. Erbakan "gazozculuk" ve "kokakolacılık" gibi ağır sanayi hamlesi karşısında konumlandığı girişimleri başka konuşmalarında da eleştirir. Zenger, anılarında, Erbakan'ın 1978 yılında Antalya'da bir konuşmasında "Gelin bakalım kokakolacılar, gelin bakalım" diyerek elini hiddetle kürsüye vurduğunu, salondaki "gerçek anlamıyla" kokakolacının bunu bir sipariş zannedip kürsüye doğru yürüdüğünü aktarır. Bkz. Erkal Zenger, *a.g.e.*, s. 72. Erbakan'ın, özellikle 1. Milliyetçi Cephe döneminde, ağır sanayi hamlesi hedefi doğrultusunda kurulacak tesislerin temel atma törenlerini gerçekleştirme arzusu dönemin basınının temel konularından biri olur. Örneğin "17 Temmuz 1976'da Cumhuriyet, Erbakan'ın Urfa'da bir çiftçinin tapulu arsasına temel attığını yazar." Bkz. Murat Toklucu, *a.g.e.*, s. 165.



Çarşaf, 30 Kasım 1977.

verilmiştir. 7 yıllık bir dönemi kapsaması planlanan ağır sanayi hamlesi “öz kaynaklarımıza dayanan ve milli, güçlü, süratli, yaygın, bütün yurdu kucaklayan bir kalkınma” anlayışına dayanmakla birlikte 1977 seçimlerinin “bu büyük hamleyi

kendi çıkarlarına uygun görmeyen bazı dış ülke temsilcilerinin telkiniyle” beş ay erkene alınmasıyla yarım kalır. 21 Temmuz 1977’deki AP-MHP-MSP koalisyonunda (2. Milliyetçi Cephe) ise “döviz ihtiyacını karşılamak üzere” yaptıkları plan çalışmaları da son derece başarılıdır ve fakat bu da yarım kalır. Zira Adalet Partisi’nden 12 kişinin CHP’ye geçmesiyle bu hükümetin de ömrü, 5 Ocak 1978 itibarıyla biter.⁷²

Medeniyet ve maddi ve manevi kalkınma arasında kurduğu bağ hep kritik olmuştur. 1973’te seçim meydanlarında partisi Milli Selamet’in anahtar şeklindeki amblemini açıklarken söylediklerini anımsayalım: “Bakınız MSP’nin bu anahtarına iyice bakın. Anahtarın sapı kalp şeklinde yapılmıştır. Kalp burada ahlak ve maneviyatı temsil ediyor. Anahtarın gövdesi milletimizin bu ahlak ve maneviyat temeline istinaden yapacağı yeni ve maddi ve manevi kalkınmayı temsil ediyor. Anahtarın uç kısmı bu kalkınma ile milletimizin yeniden kuracağı büyük medeniyeti temsil ediyor. Şu etraftaki beyaz daire ve etrafındaki aydınlık ise milletimizin yeniden kuracağı bu büyük medeniyetin bütün insanlığa saçacağı nuru, aydınlığı temsil ediyor.”⁷³ Bu çerçevede “yeniden büyük Türkiye”⁷⁴ ve “yeni devir” gibi ifadeler önemlidir. Zira Erbakan bu anahtarın açacağı kapıyla girilecek dönemin “Üçüncü Cumhuriyet” olduğunu

72 Necmettin Erbakan, “Yeni Bin Yıl Konferansları 1” (*Türkiye ve Ekonomi*), 27 Nisan 2001, Erbakan Külliyyatı 2.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 103, 115, 116, 126-128.

73 Aynı konuşmada bu amblemin gerekçesine dair şunları söyler: “Milli Selamet (...) bir hayvan resmini alıp da hayvan resimlerinin peşine düşecek kadar küçülemez de onun için manalı işareti aldı.” Bkz. Necmettin Erbakan, “Malatya Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), s. 399.

74 Necmettin Erbakan, “İstanbul Konuşması-Milli Görüş Temel Görüş” (*Milli Görüş Temel Görüş*), 30 Eylül 1973, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 405. “Yeniden Büyük Türkiye” Erbakan’ın sıkça kullandığı temalardan biridir. Örneğin 2001’deki “Yeni Bin Yıl Konferansları” serisinin birincisinde de temel hedeflerden biri olarak kullanılır. Bkz. Necmettin Erbakan, “Yeni Bin Yıl Konferansları 1” (*Türkiye ve Ekonomi*), 27 Nisan 2001, Erbakan Külliyyatı 2.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 64. “Yeniden büyük Türkiye’yi kuruyoruz” müjdesini verdiği bir başka konuşması için ise bkz. Necmettin Erbakan, “Erbakan Çiller Basın Toplantısı”, 25 Kasım 1996, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 366.

söyler. Birinci cumhuriyet 25 senelik tek parti devriyken, ikinci cumhuriyet ikinci 25 senelik devirdir ve her ne kadar bu devirde çok parti varsa da aslında “tek zihniyet” söz konusudur. Üçüncü Cumhuriyet ise gerçek bir zihniyet farklılığıyla “hakkı demokrasi”nin devri olacaktır Erbakan’a göre. “Devlet-millet kaynaşmasının olduğu, memurların millete tahakküm zihniyetiyle değil, hizmet zihniyetiyle vazife gördüğü, maddecilikten maneviyatçılığa dönüşün olduğu” bir devirdir bu.⁷⁵

MSP 2. Büyük Kongresi’ndeki konuşmasında “milletimizin muasır medeniyetin her bakımdan üstüne çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurabilmesi için”, “medeniyet yarışında en müreffeh ve gelişmiş bir seviyeye çıkabilmek için” çalıştıklarını vurgular, bağlı kalacakları temel ilkelerden bahseder. Bu çerçevede beş ana hedef; iç barış-devlet/millet kaynaşması-Yeniden Büyük Türkiye-manevi kalkınma ve maddi kalkınma”dır.⁷⁶ Büyük Türkiye” ya da “Yeniden Büyük Türkiye” ideali ve bu diğer hedefler için siyasi istikrar da önemli bir koşuldur ve Erbakan çeşitli konuşmalarında bunu dile getirir. Zira siyasi istikrar hem “ekonomik kalkınma” hem de “güçlü ve büyük Türkiye’yi” kurmak için çok önemlidir.⁷⁷ Tabii ki bu hedefleri ortaya koyarken, “Yeniden Büyük Türkiye” idealini hayata geçirmeye çalışırken, o da pek çok düşmana atıfta bulunur.

“Siyonistler ve taklitçiler”:

Düşman kompozisyonu

Erbakan’ın siyasal dünya tasavvuru çok temel bir düalizme dayanır. İster “Milli Görüşçüler ve Siyonizm”, ister “Adil Düzençiler ve Taklitçiler” arasında kurulsun bu düalizm çok temel bir dost-düşman ayrımı olarak işlev görür. Bu bakışın tipik ve o ölçüde renkli bir örneği olarak şu söylediklerini hatırlayalım: “Muş’ta %

75 Necmettin Erbakan, “Malatya Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), s. 399-400.

76 Necmettin Erbakan, “MSP 2. Büyük Kongresi Konuşması”, 17 Kasım 1974, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 413-415.

77 Necmettin Erbakan, “Ekonomik Durumumuz”, 8 Ocak 1977, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 267.

57 nispetinde oy aldık. Yani dünyadaki kutuplardan biri Muş olmuştur. Adil Düzen'in bayrağı ve kalesi olduğu için yeni bir kutup teşekkül etmiştir. İşte yeni dünya bu. İki kutup var: Dünyada emperyalizmin temsilcisi Bush, Türkiye'de Muş.”⁷⁸

Bu düalist yapı içinde ideolojiler ve “izm”ler aslında Siyonizm'in yarattığı şeylerdir. Erbakan, “bu milletin evladı olduğu halde meselelerin çözümünü solculukta, liberalizmde ya da anarşizmde arayanlar”ı, “milletin fitratına aykırı yollara gitmek isteyen fikir, sistem ve politikacılar”ı, “milli değerlerden uzaklaşarak çeşitli izm'lerin peşinden giden gençlerimiz”i aynı kaynaktan zehirlenmiş sayar: Siyonizm ve Batı taklitçiliği. “Dışardan gelme solcu görüş ve liberal görüş (...) ya kolu kısa ya paçası dizinde elbiseleri andırırken, Milli Görüş milletimizin bünyesine uyan normal elbise”dir. Dolayısıyla, “solculuk, sağcılık, liberallik gibi görüşler eksik görüşler”dir. Yapılması gereken milli şuuru canlandırmaktır.⁷⁹ Milli görüş, bu bağlamda bu iki ideolojiden ayrılan bir “üçüncü alem”dir ve “milletimizin 1000 yıllık tarihinden gelen bir sistemdir.”⁸⁰ Tıpkı Demirel'in 1960'ların ortasından beri sıkça yaptığı gibi, komünizme karşı güvencenin kendi hareketi olduğunu söyler: “Türkiye'nin komünizm tehlikesine itilmesine karşı tek ve kafi teminatız.” CHP'yi de AP'yi de maddeci partiler olarak, dolayısıyla komünizme karşı zayıf partiler olarak görür.⁸¹ 26 Ağustos 1973'te Erzurum'da yaptığı bir konuşmada şunları söyler: “Halk Partisi solcu zihniyettedir. Solcu zihniyet demek her işin başı midedir,

78 Necmettin Erbakan, “Tek Parti Dönemi Din Düşmanlığı İle Doludur”, 30 Haziran 1991, *Türkiye'nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 214.

79 Necmettin Erbakan, “Medeniyet Davamız”, *Davam*, s. 167. Erbakan, *Milli Görüş* kitabında yer alan bir söyleşide AP'nin aralarında bulunduğu “liberal”leri, “liberal renksiz” ya da “renksiz liberal” olarak değerlendirir ve “bunların özü sömürüdür” der. Bkz. Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, Erbakan Külliyyatı 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 172.

80 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 160.

81 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 164-166. Erbakan, CHP'yi komünizm safında görürken, AP'yi “süratle komünizme giden bir zihniyet treninin içine oturmuş, komünizme giderken ben komünizme karşıyım şarkısını söyleyen gafil adama” benzettir. Bkz. Necmettin Erbakan, “Samsun Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), 16 Eylül 1973, Erbakan Külliyyatı 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 378.

zannetmek demektir. (...) Halk Partisi bugünkü maarifin mad-deci temellerini attı. Tohumlarını ekti. Arkadan renksiz zihni-yetin temsilcisi Adalet Partisi iktidara geldi. Renksiz zihniyet, her işin başı paradır, zannetmek demektir.”⁸²

CHP’yi milletin manevi havasına yabancılıkla itham eder. 1978’deki bir konuşmasında CHP’yi “Türkiye’nin ağır sanayi hamlesi”ni engellemekle, “take off’unu yapmasını” önlemekle, “Türkiye’de ezen ezilen olmayacak deyip milleti ezmekle”, “di-ni kitapları okuyanlara baskı yapmakla”, “TRT’de milletin ahla-kını ve manevi değerlerini tahrip ettirmekle”, “sosyalizm ve ko-münizm propagandası yaptırmakla” suçlar. CHP’nin hatalarının şaşırtıcı olmadığını düşünür, çünkü o “bizim bildiğimiz Cum-huriyet Halk Partisi’dir.” Bunlarla da kalmaz, CHP’yi ırkçılık-la suçlar, zira 4. Beş Yıllık Plan’da kullanılan “uydurma kelime-ler”, “milletin bütün tekâmül etmiş kullanma lisanını bir kena-ra itmiş”tir. Bu, CHP’nin millete ve onun değerlerine yabancılığı-nın bir başka göstegesidir. Erbakan bu noktada “MSP olarak pla-nı kendi diliyle tarif etmemiz lazım gelirse, bu tarihi konuşma-da size bir cümle hediye etmek istiyorum. O da şudur: Bu plan, Türkiye’yi birincil açıdan gören ve görece yönüyle gereksinimle-rini, tümleşik sunu istemlerle batırma planıdır. (MSP sıraların-dan alkışlar, AP sıralarından gülüşmeler)” der.⁸³ CHP’yi iş yap-mayı engelleyen bir parti olarak sunar seçmenine: “Uçak sanayi-ni engelleyen CHP’dir. (...) 30’a yakın milyarlık sanayi yatırımlarını engelleyen CHP’dir. Önemli, faydalı yatırımları engelle-yen CHP’dir.”⁸⁴ 1975’teki bir konuşmasında kendi partisi MSP’yi “arabanın motoruna, AP’yi depransiyeye, CGP’yi şanzumana, MHP’yi kardan miline benzeterek arabayı götürmek istediklerin-den ama CHP’nin şanzuman geri fitesi, DP’nin ise şanzumanın dişilileri arasına sıkışmış taş parçası olduğunu” söyler örneğin.⁸⁵

82 Necmettin Erbakan, “Erzurum Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), s. 368.

83 Necmettin Erbakan, “Milli Görüş ve 4. Beş Yıllık Plan”, s. 310-311, 314, 318.

84 Necmettin Erbakan, “MSP 2. Büyük Kongresi Konuşması”, 17 Kasım 1974, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 422.

85 Necmettin Erbakan, “Konya Konuşması”, 19 Ocak 1975, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 431. “Fites” ve “depransiyel” gibi ifadeler konuşma metninde bu şekilde geçmektedir.

“Milli Görüş, mevcut herhangi bir düşünce veya hareketin reaksiyonu değildir. Doğrudan doğruya bir ilim veya fikir aksiyonu olarak ortaya çıkmıştır” diyen Erbakan için bu aksiyonun yöneldiği temel düşman Siyonizm ve onun uzantılarıdır. Erbakan’ın düşman okumasının temeli 20. yüzyılın siyasal ortamının dünya ölçeğinde “emperyalistler” tarafından kurgulandığı varsayımına dayanır. “Dünya Bankası, IMF, AB, NATO gibi insanlığın ifsadı için çalışan” bir kurumlar ağı içinde asli amaç bu kurumsal ağı tasfiye edip “hakkı ve hakkaniyeti üstün tutan” yeni bir kurumsal ağ inşa etmektir. Bankalardan ulaşım sektörüne hemen tüm finansal ilişkiler, “sanattan spora, hukuktan ticarete kadar pek çok şey”, Erbakan’ın “Gizli Dünya Devleti” dediği şeyin kontrolündedir.⁸⁶ Gizli Dünya Devleti, emperyalist Batı’nın lider ülkeleri ve az önce değinilen kurumsal ağın, daha somut olarak “Asya ve Afrika’nın sömürülen kaynaklarının ve faizin yayılması”nın üzerinde yükselir. Sembolik anlamı (doların üzerinde yazan Novus Ordo Seclorum-Yeni Dünya Düzeni yazısı, Mısır piramidi şekli vb.) ve dolaşımdaki gücü ile ABD doları bu gücün bir göstergesidir. Erbakan’ın Kabbalist hahamlardan medya devlerine, “Yeminli 70’ler Grubu”ndan Rotschild ailesine ve Bilderberg Grup’a uzanan bu dünya algısının arkasında sadece “Wall Street bankerleri” gibi finansal değil, CIA ve NATO gibi operasyonel birimler de vardır. Gizli Dünya Devleri “bütün dünyayı yeşil kâğıt (dolar), sarı kâğıt (tahvil), beyaz kâğıt (rezerv)” üçlüsüyle “gaddarca sömürmektedir.”⁸⁷

86 Necmettin Erbakan, “Dünyayı Yöneten Güçler”, *Davam*, s. 83-87. Krş. Necmettin Erbakan, “Dünyanın Gizli Patronları ve Karargâhları”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013, s. 81-122. Bu arada Erbakan’ın da ortağı olduğu Milli Cephe hükümetleri döneminden onun IMF’ye bakışını gösteren bir örnek olarak kaydedelim: Adnan Başer Kafaoglu, Hasan Cemal’e, 24 Ocak Programı’nın ilk kez 1977’de, Demirel’in kısa süreli ikinci MC hükümeti sırasında ekonomik kriz gitgide derinleşirken düşünüldüğünü anlatırken Demirel’in ve Alparslan Türkeş’in “sıkı bir stabilizasyon ve kemer sıkma” politikalarına ve IMF işbirliğine dayanan çözümünü kabul ettiğini söyler. Ancak Demirel, Kafaoglu’ndan aynı zamanda bir hısımlık bağı olan (“eşleri teyze çocukları”dır) Erbakan’ın fikrini sormasını ister. Bunun üzerine Erbakan’a gidilir ancak Erbakan’ın cevabı olumsuz olur: “IMF de neymiş? Siyonist düzenidir IMF. Siyonizm kafalarınızı bozmuş.” Bkz. Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 251.

87 Necmettin Erbakan, “Dünyayı Yöneten Güçler”, *Davam*, s. 93-105.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

Erbakan'ın Türkiye'nin yakın tarihini değerlendirme biçimi de çizdiği bu resimden bağımsız değildir. İttihat Terakki'nin kuruluşunda ve daha sonra Abdülhamid Han'ın hal'inde "Siyonizmin mürşitleri tarafından görevlendirilen İtalyan Hamambası Emanuel Karaso'nun etkisi olduğunu söyler mesela. Osmanlı'nın Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'na "sokulması"nı da bu iradeye bağlar. Sevr zaten bir "Büyük İsrail Projesi"dir. Lozan Antlaşması'nda ise bir başka siyonistin izini bulur ve Mısır hahamı olan Haim Nahum'u Türkler'i "İslamiyet'ten uzaklaştırma, bir iman ve ahlak tahribatına, din ve tarih şuurunu unutmaya sürecine" sokulmasından sorumlu tutar. Nahum'un Batılı devletlere verdiği tavsiyeyle Lozan, bu uzun vadeli projenin başlangıcıdır. Dolayısıyla Erbakan'ın ifadeleriyle, "Türkiye üzerinde oyunları bilmek için milletimizin iki asırdır sürüklendiği Batılılaşma macerasını ve Avrupa Birliği'ni iyi bilmek gerekir."⁸⁸

88 Necmettin Erbakan, "Dünyayı Yöneten Güçler", *Davam*, s. 109-112.

Siyonizmi “üst çenesi Amerika, alt çenesi Avrupa Birliği olan bir timsah”a benzeten Erbakan Avrupa Birliği projesini memleketin Avrupa’ya vilayet yapılması ve Batı tarafından sömürülmesinin bir uzantısı olarak bakar: “Bu memleket götürülüp Avrupa’ya vilayet yapılacak idiyse Çanakkale Harbi’nde onca şehidi niye verdik?”⁸⁹ Eğer bir “Ortak Pazar” kurulacaksa bunun Türkiye ve Müslüman ülkeler arasında olması gerektiğini savunur. Bu haliyle AB projesi kapsamında “onlar ortak, biz Pazar” ızdır çünkü. Türkiye’nin sorunlarını bu tarihsel temellere, sahip olunan bu yanlış hedeflere ve bir büyük düşman olarak Siyonizme bağlar: “Türkiye azıcık fırsat bulsa birdenbire güçlenecek. Bunu istemiyorlar. İstemedikleri için de hep Türkiye ile uğraşıyorlar.”⁹⁰

Milli Görüş Hareketi’nin partilerinin kapatılmasını da bu karmaşık düşman ağma bağlar. Uğur Dündar’la olan bir mülakatında partilerinin kapatılmasını “Biz bunların bilhassa dış güçlerin, Türkiye’nin güçlenmesini istemeyen güçlerin çeşitli etkileri altında meydana gelen olaylar olduğuna inanıyoruz” der.⁹¹ Aslında dış güçlere, taklitçi zihniyetin takipçilerine, siyonistlere ve bir kötülük figürü olarak “Mason” a⁹² siyasal hayatının erken dönemlerinden son dönemlerine kadar sürekli olarak atıf yapmıştır Erbakan. Örneğin 27 Şubat 1970’te, Meclis’teki bir konuşmasında –“beynelmilel Rötari Kulüpleri Genel Başkanı James Corvey’in yaptığı basın toplantısının protesto edilmesi sırasında milliyetçi gençlere polisin yaptığı “haşin muamele”yle ilgili olarak– hükümete “Türk polisi ne zama-

89 Necmettin Erbakan, “Dünyayı Yöneten Güçler”, *Davam*, s. 112-115.

90 Necmettin Erbakan, “Dünyayı Yöneten Güçler”, *Davam*, s. 116-117.

91 Necmettin Erbakan, “Uyan Türkiye 1-Erbakan Konuşuyor”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=2079vename=turkiye-39-nin-kurtulus-yolu>, 28 Kasım 2002.

92 Özman ve Dede, “sağ söylem kapsamında Masonlar”ın, “bir mağduriyet ve mazlumluk durumunun müsebbibi” olarak sunulmasına işaret ederken, Mason figürünün ve genel olarak masonluğun hep bir “gizlilik ilişkisi” üzerinden ele alındığına, bunun “komplocu perspektifi besleyen” yönüne ve “farklı düşman imgelerinin birbirleriyle ilişkilendirilmesi eğilimi”yle olan ilişkisine dikkat çekerler. Bkz. Aylin Özman ve Kadir Dede, “Türk Sağı ve Masonluğun Söylemsel İnşası: İktidar, Bilinmezlik, Komplo”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. İ.Ö. Kerestecioglu ve G.G.Özcan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 197-198.

na kadar Masonik mahut özel sektör çevrelerini memnun etme gayreti içinde bulundurulacaktır?” diye sorar.⁹³

23 Kasım 1978’de TBMM’de yaptığı bir konuşmada Türkiye’nin sanayileşmesini ve kalkınmasını istemeyen “dış güçler”den ve “bir takım siyonist lobiler”den bahseder. Aynı konuşmasında “dış güçlere karşı bu milletin evlatları olarak inançla, şuurla, azimle (...) iktisadi istiklal savaşımızı elbirliğiyle başarmaya” dönük bir çağrı yapar.⁹⁴ “MSP-CHP koalisyonunun bozulmasını, 1977 seçimlerinde MSP’nin kazanmaması için her türlü tedbire başvurulmasını, seçimden sonra MSP-AP koalisyonunda 12 kişinin istifa ettirilmesi suretiyle MSP’nin hükümetten uzaklaştırılmasını” emperyalizmin çabalarına bağlar.⁹⁵ 1993’te mevcut yapıyı eleştirir ve yine sorar: “Türkiye’yi kim yönetiyor? TBMM mi, yoksa localar mı, yoksa dış güçler mi?”⁹⁶ AKP’nin varlığını ve icraatlarını da bu dış güçlere bağlar: “Bunlar bir araya geliyorlar, konferans yapıyorlar: Bu Tayyib’i tatalım mı, tutmayalım mı? Kim karar verir buna, Rockefeller karar verir.”⁹⁷

“Milletin ahlak ve maneviyatı”: Popülist ajitasyon

Erbakan popülist bir hattın üzerine inşa edilmiş türlü meziyetlerle dolup taşan bir kategori olarak millet algısına, geçmiş güzel zamanlardan uzaklaşmaya, “altın çağ”dan kopuşa dönük bir

93 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 155. Sarıbay, Erbakan’ın “26 Ocak 1970’te yaptığı bir basın toplantısında MNP’nin mason, komünist ve siyonistler dışında herkesi üye olarak kabul edebileceğini söylediğini” yazar. Bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *a.g.e.*, s. 99.

94 Necmettin Erbakan, “Milli Görüş ve 4. Beş Yıllık Plan”, Erbakan Külliyyatı 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 302-303, 307. Sanayileşmenin savaş metaforuyla düşünülmesi Erbakan’ın değişik dönemlerinde karşımıza çıkan bir husustur. Nitekim “Milli Görüş’e göre sanayileşme her şeyden önce bir varolma-yokolma sorunu kadar önemlidir.” Bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *a.g.e.*, s. 123.

95 Necmettin Erbakan, *Erbakan Açıklıyor: Kenan Evren’in Anılarındaki Yanılığlar*, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 181.

96 Necmettin Erbakan, “Kara Bulutlar Geliyor”, 12 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 293

97 Necmettin Erbakan, “Milli Görüş: Niçin ve Nasıl”, 8 Aralık 2011, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 19.

endişe ve hüzün retoriğini ekler: “Bizim milletimiz bin yıl dünyanın efendisi idi. Atalarımız hakkın, adaletin, faziletin timsali idi. (...) Bu büyük millet maalesef bugün nereye gidiyor...”⁹⁸ veya “Türkiye’yi güçlü bir ülke yapmak milletin kararıdır. Bunun önünde kimse duramaz. Deneyenler milletin önünde eziyecekler. Bizim temellerimizin içinde yere gömülmüş birer toz halini alacaklar. Bizim milletimizin kararı hep hükmünü icra etmiştir”⁹⁹ gibi örnekleri düşünelim.

Bu minvalde nüfus artışını büyük bir memnuniyetle karşılar Erbakan. Öğrencisi Erdoğan’ın da daha sonra sıkça zikredeceği gibi, “Biz nüfusun azaltılmasını isteyen zihniyeti reddediyoruz. Bu necip milletin nüfusunun artması, milletimizin güçlenmesi demektir. (...) Türk milletinin büyük bir nüfusa sahip, güçlü bir millet olmasında insanlık için fayda vardır”¹⁰⁰ derken aslında nüfusu gayri-milli unsurlara karşı bir tür silah olarak düşünür. Zaten “aile planması” da “Batılıların telkini ile bu milletin nüfusunu azaltmak için başvuracağınız doğum kontrolüdür.”¹⁰¹ Yapılması gereken maneviyatçı bir toplum mühendisliğiyle nüfusun, özellikle genç nüfusun değerler alanında millileştirilmesidir. 6 Ağustos 1973’te Abdi İpekçi’nin kendisiyle yaptığı bir söyleşide mevcut durumdan rahatsızlığını şu sözlerle ifade eder: “Bugün birçok babalar, kendi evlatlarına söz geçiremiyorlar. Birçok evlatlar maalesef babalarına ‘Moruk’, kendi öz annelerine ‘Kocakarı’ diyor. ‘Harçlığımı artırmazsan çeneni kırarım’ diye babasıyla konuşan evlatların adedi gün geçtikçe artıyor.”¹⁰² Pek çok konuşmasında atıfta bulunduğu bu manzarayı seçim meydanlarında daha da ayrıntılandırır: “Kız çocuklarımızın da halini görüyorsunuz. Onlar da ma-

98 Necmettin Erbakan, “Malatya Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), s. 393.

99 Necmettin Erbakan, “Ladik Konuşması”, 10 Ekim 1976, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGY Yayınları, Ankara, 2013, s. 331.

100 Necmettin Erbakan, “Sanayi Davamız”, *Davam*, s. 185, 187, 192. “Nüfusumuz çok şükür hızla artmaktadır. Biz nüfusumuzun daha da hızlı artmasını elbette temenni ediyoruz.” Bkz. Necmettin Erbakan, “Milli Görüş ve 4. Beş Yıllık Plan”, s. 304.

101 Necmettin Erbakan, “Milli Görüş ve 4. Beş Yıllık Plan”, s. 342.

102 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 169.

alesef büyük şehirlerimizde turistlerin gelip tahrip ettiği sahil şehirlerinde birbirleriyle açık saçık giyim ve mini etek yarışına girmişlerdir. (...) Bu memleketin mahkemelere intikal eden boşanma davaları yüz bini buldu, yüz bini.. (...) Ahlak bozucu filmler (...) Ahlak bozucu oyunlar (...) Açık saçık resimler ve ahlak bozucu romanlar...”¹⁰³

Erbakan “çocuklarımızın ahlakını bozacak, açık saçık, müstehcen bir takım filmleri oynattırmayacakları”nı, “milletin ahlak ve maneviyatı”nı koruyacaklarını vurgularken amacın “milleti tahrip değil, milleti yetiştirmek” olacağını belirtir. “Halkımızı ahlaken eğitmek”¹⁰⁴ vaadine dayanan bu pedagojik idarecilik algısı kapsamında tiyatrodan da milli ve manevi değerlere uygun eserlerin oynatılmasını teşvik edeceklerini (“Fatih’in İstanbul’u Fethi” gibi) ilan eder. İnsanların istedikleri gibi giyinceklerini, onları zorlamayacaklarını, ama “içlerinden gelerek medeni bir insan gibi giyinmeye teşvik edecekleri”ni söyler. Tüm bunlar ona göre “milleti koruma vazifesi”nin bir parçasıdır ve esasında “anayasanın verdiği bir görevdir.”¹⁰⁵

Aradığı şey, “milli şuur ve şahsiyet” sahibi bir nesildir. 1973’teki bir konuşmasında, varolan nesle dair gördüğü manzarayı kitleleriyle üzümlere paylaşıp: “Erkek oldukları halde omuzlarına kadar saç bırakan evlatlarımız o kadar çıkmaya başladı. Papazlara benzeyen acayip sakallar, favori sahibi ev-

103 Necmettin Erbakan, “Malatya Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), s. 394. Ahlak bekçiliği ve maneviyat denetçiliği MSP’li diğer isimlerin de karakteristiğidir. Mehmet Keçeciler, MSP yıllarından bir anısını aktarırken, MSP Genel Merkezi’ne uğradığı bir gün Recai Kutan, Süleyman Arif Emre, Oğuzhan Asiltürk ve Şevket Kazan’ın partiye alınacak makam şoförlerini sınava tabi tuttuklarını ve onlardan Kunut dualarını okumalarını istediklerini anlatır. Keçeciler imtihan usulünün yanlışlığına ve bu türden bir imtihanın Ankara trafiğinde yapılması gerektiğine yönelik itirazına “Bunların hepsi araba sürmeyi biliyor, biz imanlı olanları seçiyoruz” diye yanıt aldığını da ekler: “Aradan 15-20 gün geçti, yine Ankara’ya isim düştü. Genel merkeze geldim, bir baktım, Oğuzhan Bey’in kafası sargılı, Şevket Bey’in de kolu askıda. ‘Hayırdır’ dedim. Trafik kazası geçirmişler, uzun yolda şoför arabayı devirmiş, ikisi de helak olmuş. Üzüldüm tabii, Allah’tan canlarına bir şey aramamış ama söylemeden de duramadım, ‘Ne oldu, Kunut duası okuttunuz şoförlere. Gördünüz mü neticesini? Trafikte sınav yapsaydınız, böyle olmazdı’ dedim.” Bkz. Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 43.

104 Necmettin Erbakan, “Samsun Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), s. 379.

105 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 179.

latlar ortada türemeye başladı.” Bu üzücü hali, bir oy isteme gerekçesine ve bir kutlu vaade de dönüştürmeyi bilir: “Bugün babasına moruk, anasına koca karı diyen çocuklarımız, iki ay sonra Milli Selamet Partisi iktidara geldiği zaman ana nedir, baba nedir öğrenecek. Ana ile baba ile nasıl konuşulur, öğrenecek. Ve gelecek seneden itibaren ‘Ah anneciğim, ah babacığım bana bir şey emretsen de senin rızanı kazansam’, diye kalbi titremeye başlayacak. Bugünkü kadına benzer saçlı favorili çocuklar yerine bizim kendilerine imreneceğimiz bu millete layık hakiki evlatlar yetişecektir.”¹⁰⁶

Benzer bir hatta, bir konuşmasında TRT’deki bir programda “alkolü içerseniz için, zarar gelmez ama alışkanlık haline gelmesin” şeklinde yapılan bir yoruma “Aziz kardeşlerim alkol öyle bir şeydir ki maalesef ve mazallah bir zerresinden başlayan onun arkasına kadar sürüklenir gider” diyerek karşı çıkar ve “devlet radyosunun milletin evlatlarına yönelik bu nasihatini” eleştirir. Buna ek olarak TRT’de yayınlanan bir banka soygunu filminin ardından, “üç gün sonra”, “bazı gençlerin o filmde nasıl gösterilmişse bankayı aynen soymaya heves ettikleri”ne işaret ederek eleştirisini sürdürür. Maneviyat ve ahlaki eğitimin önemini anımsatırken “Bu kurduğumuz fabrikalarda on bin lira aylık alsan, evine geldiğin zaman komşun senin karına, kızına kötü gözle bakan insan olursa mesut olamazsın” der.¹⁰⁷

İçinde bulunulan ahlak ve maneviyat krizinden hicap duysa da milletin potansiyeline güvenir. Onu yüceltmekten imtina etmez. “Milletimiz çalışkan, milletimiz ahlâklıdır.”¹⁰⁸ Üstelik “tarihin en şerefli milletidir. Birçok imparatorluklar kurmuştur. İlimlerin fenlerin kurucusudur. Asırlar boyu bütün insanlığa ahlak ve fazilet numunesi olmuştur. Milletimizin fıtratında ülkemizi her bakımdan dünyaya örnek bir medeniyet seviyesine yeniden eriştirecek manevi ve maddi haslet-

106 Necmettin Erbakan, “Erzurum Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), s. 369, 371.

107 Necmettin Erbakan, “Bursa Konuşması”, 1976, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGY Yayınları, Ankara, 2013, s. 334-335, 338.

108 Necmettin Erbakan, “İstanbul Konuşması - Milli Görüş Temel Görüş” (Milli Görüş Temel Görüş), s. 406.

ler mevcuttur.”¹⁰⁹ Milleti büyük bir tarihsel varlık ve bir devamlılık olarak görür: “Millet ne demek? Bütün tarihi ile gelir millet, millet denince onun içine Sultan Fatih girer, Sultan Selim girer, onun içine Akşemsettin girer, onun içine Mevlana girer.”¹¹⁰

Bu tabloyu popülist bir ajitasyonla daha da renklendirir. “Manevi hastalığın mikropları ve anarşinin tek sebebi” olarak gördüğü “solcular ve renksizler”i¹¹¹ eleştirirken bu tercihi bariz bir hal alır. Antalya Altın Portakal Film Festivali üzerinden söyledikleri bu açıdan Erbakan’ın siyasal söylemi hakkında kıymetli ipuçları verir: “Bakınız şu dağların arkasında Antalya var. Her sene de (...) orada artistler toplanıyor, aralarında akıllarına göre eğleniyorlar. Yapmadıkları kalmıyor. Ondan sonra da arkasından şu artist birinci şu artist ikinci diye altın portakalları, madalyaları dağıtıyorlar. (...) Kime madalya veriyor bu solcular, renksizler? Bakınız filmin bir tanesinde bir efendi, afezersiniz, kendi hanımından başkası ile alaka kurmuş, bu artistle bunu çok iyi oynamış. Solcular, renksizler bunu alkışlıyor, bunlara madalya veriyor. (...) Milli Selamet Partisi ne yapacak, cevap veriyorum Malatyalı kardeşlerim. MSP gelecek, Malatya-mız’da şu toplantıya benzer bir toplantı yapacak, altın madalya dağıtacak. Ama kime? Şu Malatya’da hangi kardeşimiz önce aç komşusunu doyurmuşsa, ondan sonra kendi sofraya oturmuşsa MSP ona madalya takacak.”¹¹² Milli Nizam Partisi’nin 1. Büyük Kongresi’deki konuşmasında da “Bu memleketin milyonlarca şehidinin, daha Sakarya şehitlerinin levhası, yolu, abidesi yokken; Aspendos ve Hattuşaş levhalarından geçilmeyişi acık-

109 Necmettin Erbakan, “MSP 2. Büyük Kongresi Konuşması”, 17 Kasım 1974, Erbakan Külliyyatı 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 411. Ayrıca bkz. Necmettin Erbakan, “ANAP, SHP ve DYP Batı Taklitçisidir”, 24 Nisan 1989, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 169 ve Necmettin Erbakan, “Ortak Pazar ve Türkiye”, 1987, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 399.

110 Necmettin Erbakan, “Konya Konuşması”, 19 Ocak 1975, Erbakan Külliyyatı 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 431.

111 Necmettin Erbakan, “Düzce Konuşması”, 1977, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 315.

112 Necmettin Erbakan, “Malatya Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), s. 396.

lı bir tecellidir. Bu yolda harcanan paralar, musluğundan şarap aksın diye yapılan otellere harcanan paralar sadece israf değil, muzır israftır” der.¹¹³

Adalet Partisi’ni eleştirirken söyledikleri de buna örnektir. Erbakan’a göre AP “Hilton Oteli’nde içkiye beş bin lira vermiş, mutlu azınlığa mensup göbekliler”e refah getirmiş, Anadolu ise bu refahtan yararlanamamıştır. Avrupa’ya giden işçiler yüzünden aileler mutsuzdur. Manzarayı şöyle tasvir eder: “(...) Mum ışığının gölgesinde bir takım hanım kardeşlerimiz, 1 yaşında 3 yaşında yavrularıyla akşam sofrasında oturuyor. Yedikleri soğan ekmektir. O hanım kardeşlerimizin, 1 yaşında 3 yaşında yavrularıyla sofraya otururken o küçük yavruların yüreklerinden ah ne olurdu, bir akşam da babacığımız bizimle sofraya otursaydı diye ağırlar sızılar geçiyor.”¹¹⁴ 1993’te DYP’yi de benzer bir hatta eleştirir: “Uçak yapamıyorsak sizin yüzünüzden. Tank yapamıyorsak sizin yüzünüzden. Sizi taklitçiler sizi. Sizi gericiler sizi.”¹¹⁵ Somut dertlere dair somut örnekler de vermeyi ihmal etmez: “5 sene önce iki lira olan pirinç tam on beş liraya çıktı. 30 lira olan bir çift ayakkabı 285 liraya çıktı.”¹¹⁶ ANAP’ı da DYP-SHP koalisyonunu da “Batı uşaklığı ve milleti ezmekle” itham eder.¹¹⁷ Keza laiklik tartışmalarında da aynı tonu öne çıkarır. TBMM’de görüşülen bir anayasa değişikliği teklifi sırasında konuyu “laiklik ilkesinin yanlış tatbikatı”na getirir ve “Bugün ‘Allah’a şükür’ diyen insan, ağır ceza mahkemelerinde inlemektedir” der.¹¹⁸ Bu popülist ajitasyona dayalı üslubunun somut bir uzantısı olarak kampanya faaliyetlerini de

113 Necmettin Erbakan, “Birinci Büyük Kongre’de”, 24 Ocak 1971, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 403.

114 Necmettin Erbakan, “Diyarbakır Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), 23 Eylül 1973, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 387.

115 Necmettin Erbakan, “Yedi Oluşum, Büyük Değişim”, 27 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 361.

116 Necmettin Erbakan, “Malatya Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), s. 394.

117 Necmettin Erbakan, “Saatli Bombalar”, 9 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 287.

118 Necmettin Erbakan, “Milli Görüş ve Anayasa Değişikliği”, 1972, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 358.

önemser. 1974'te dünyaca ünlü boksör Muhammed Ali Clay'i İstanbul'a davet eder. Muhammed Ali ile Cuma namazı kılar. Namaz çıkışında Muhammed Ali'nin kalabalığa hitap etmesini sağlar örneğin.¹¹⁹

Refah Partisi'nin zihniyet düzeyindeki farkını sürekli vurgularken, hizmet siyasetinin de altını çizer. Belediyecilik hizmetleriyle özellikle övünür. Milli Görüş'ün 1989-2003 yılları arasındaki 15 yıllık dönemde belediyecilikte yaptığı "Şahlanış Dönemi Devrimi"nden bahseder.¹²⁰ "Rüşvet yok, israf yok, herkeşe kardeşçe muamele var" derken yapılan yollara, verilen altyapı hizmetlerine değinir. Hatta Kâğıthane'deki Ermeni bir fabrikatörün "Ermeni olduğu içine ayrıma uğramadığı ve kendisinden rüşvet istenilmeden ruhsat alabildiği" gerekçesiyle oyunu Refah Partisi'ne vereceğini ("yedi sülaleme de oylarını Refah Partisi'ne vermelerini vasiyet edeceğim") ilan edişini örnek vererek haklı gururunu kitleleriyle paylaşır.¹²¹

Laiklik ona göre "bizim milletimizin mana ikliminde olmayan bir kelime"dir ve "ülkemizde yıllarca İslam düşmanlığı olarak uygulanmıştır." Aslında "kimsenin kimseye inancından dolayı baskı yapmaması anlamına gelen" laiklik kavramının "bizim kendi tarihimizde müteakibilleri vardır." Hal böyle iken bu Batı orijinli kavramı bu kadar öne çıkarmak ve onu ceberrut devlet geleneği içinde yorumlamak "büyük sosyal yaralara" sebep olmuştur.¹²² Erbakan "din ve vicdan hürriyeti"nin bir par-

119 Zenger, anılarında Sultan Ahmet Camii'nin önünde konuşan Muhammed Ali'nin söylediklerini çevirecek kimse çıkmayınca kendisinin devreye girdiğini ve bazı eklemeler yaparak, "büyük bir coşku ve dramatik hareketlerle" söylediklerini Türkçeye çevirdiğini anlatır: "Muhammed Ali, boksu bırakacağım ama bir maç daha yaptıktan sonra' gibi bir şeyler söyledi. Ben 'Boksı bırakmayı düşünüyordum ama sizleri, Müslüman kardeşlerimin bu heyecanını görünce bir maç daha yapmaya karar verdim. Bir maç daha yapacağım, sizler için vuracağım, vuracağım, vuracağım' diye çevirdim. Ooo, kalabalık dellendi. (...) Miting bitti, Hasan Aksay bana, 'Bravo Zenger' dedi. 'İyi ki bizim tercüman gelmemiş. Adam bir söyledi, sen üç çevirdin. Bravo!' Bkz. Erkal Zenger, *a.g.e.*, s. 51.

120 Necmettin Erbakan, "Basın Toplantısı", 2 Temmuz 2003, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 279.

121 Necmettin Erbakan, "Yedi Oluşum, Büyük Değişim", 27 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 363.

122 Necmettin Erbakan, "Medeniyet Davamız", *Davam*, s. 172. Erbakan'm bu "yanlış algılanan laiklik" argümanı için ayrıca bkz. Bkz. Ali Yaşar Sarıbay, *a.g.e.*, s. 118.

çası olarak gördüğü laiklik ilkesinin “gerçek savunucusu ve teminatının Refah Partisi olduğunu”¹²³ da söylemiştir. Ona göre “solcu ve faizci zihniyetler” laiklik prensibinin “aksini tatbik etmek”le meşgul olmuşlardır.¹²⁴

Her şeye rağmen devlete saygılıdır. Almanya’da Anadolu Federe İslam Devleti kurulduğu konusundaki görüşleri sorulduğunda “Hiç vaktinizi harcamayın, Türkiye üniter bir devlettir. 60 milyon memleket evladı birbirinin kardeşidir. Biz oldum olasıya böyle federal, federe gibi uydurma sözlerden hoşlanmayız”¹²⁵ der. Ordu aleyhinde konuşmaz. Atatürk’ün istismar edildiğini düşünür ve “biz Atatürk mevzuunun bir istismar konusu yapılmasına karşıyız” açıklamasını yapar.¹²⁶ Daha sonra bu “istismar” fikri, AKP ve Erdoğan tarafından da kendilerine yapılan eleştirileri cevaplarken kullanılacak bir argüman haline dönüşür. Erbakan, teorik olarak, Atatürk’ün düşünceleriyle değil, onun yorumlanmış biçimiyle kavgalı olduğunu vurgular. Hatta Atatürk’ün yaşıyorsa Refah Partili olacağına inanır ve bunu çeşitli vesilelerle tekrarlar: “Benim meşhur sözümü bilirsiniz, Atatürk sağ olsaydı, Millî Görüşçü olurdu ve Refah Partili olurdu sözünü ben yıllarca önce söyledim. Yine tekrar ediyorum, o, her zaman Millî Görüş’ü ön planda tuttu.”¹²⁷

123 Necmettin Erbakan, *Refah Partisi Savunması*, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 115. Erbakan, bu savunmasında, 13 Nisan 1994’te Meclis Grup Toplantısı’nda yaptığı bir konuşmada geçen “Adil Düzen’e geçişin yumuşak mı, sert mi, tatlı mı, kanlı mı olacağı” yönündeki meşhur ifadesinin sapırıldığını ve medya tarafından tahrifata uğratıldığını, burada geçen “geçiş dönemi” ifadesinin gözardı edildiğini, aynı konuşmadaki “barış”, “huzur”, “terörist değiliz”, “seçime gitmek” gibi vurguların kasten görüldüğünü ifade eder. Bkz. Necmettin Erbakan, *Refah Partisi Savunması*, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 135. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *a.g.e.*, s. 89.

124 Necmettin Erbakan, “Ortak Pazar ve Türkiye”, 1987, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 398.

125 Necmettin Erbakan, “Kahramanmaraş Refah’la Bütünleşmiş”, 28 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 348.

126 Necmettin Erbakan, *Millî Görüş*, s. 166.

127 Necmettin Erbakan, “Uyan Türkiye 1-Erbakan Konuşuyor”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=2079vename=turkiye-39-nin-kurtulus-yolu>, 28 Kasım 2002.

“Eski öğrenciler”: AKP ve Erdoğan

14 Mayıs 2000'deki Fazilet Partisi Kongresi'nde, genel başkanlık için yarışanlar, Erbakan'ın aday ve emanetçisi Recai Kutan/“gelenekçiler” ile R. Tayyip Erdoğan'ın yer aldığı Abdullah Gül'ün adaylığı etrafında birleşmiş “yenilikçiler”di. Kongreyi 633 oy alarak kazanan Recai Kutan, yani Hoca oldu. Kongrede yenilmiş olmalarına rağmen, aldıkları 521 oyla dikkatleri çekmeyi başaran ve ciddiyetlerini kanıtlayan Yenilikçiler ve kongre galibi Gelenekçiler arasındaki gerilim, Fazilet Partisi kapatılıncaya kadar sürdü. Ardından gelenekçiler, Hoca'nın sadık talebeleri, Saadet Partisi'ni kurdu, “eski öğrenciler” ise 14 Ağustos 2001'de AKP'yi.¹²⁸

Her zaman bir kadro adamı olan Erbakan için bu süreç şüphesiz ki yıpratıcı geçer. Erbakan siyasal yolculuğu boyunca hep “İlme ve inanca dayalı Milli Görüş motoruyla siyasi kadrolar başta olmak üzere bütün inançlı kadroların Adil Ekonomik Düzen'i kurup çalıştıracakları”na inanır.¹²⁹ Kadrosunun hem kararlı ve çalışkan hem de entelektüel sermayesi yüksek insanlardan oluşmasına özen gösterir: “Milli Selamet'in kadrosunun başka partilerde bir emsalinin bulunması şöyle dursun, onların derme çatma, sistemsiz, bilgisiz topluluklarıyla mukayesesi dahi düşünülemez.”¹³⁰ Kendi deyişiyle 1973 seçimlerine giren se-

128 Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 342-343. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *a.g.e.*, s. 332-336 ve Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 243. O günlerdeki havayı Ruşen Çakır şöyle anlatır: “İki ay gibi kısa bir sürede Necmettin Erbakan'ın bütün engellemelerine, genel merkez imkânlarından hiçbir şekilde yararlanamalarına, haklarında çıkarılan bir dizi karalamaya karşın Gül'ün aldığı bu yüksek oy, çok kişiyi şaşırttı. Ve bu sonuç bu harekete artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı gerçeğini ortaya koydu. Zaten sonuçlar açıklandıktan sonra, kazanan taraf olan gelenekçilerin suratı asikken, yenilikçiler oldukça mutluydu. Bir gelenekçi il başkanı, “Kazanmasaydık daha iyi olurdu” derken, yenilikçilerin bir kurmayı da, “bu sonuç kazanmaktan daha iyi” yorumunu yaptı. Nitekim kongre sonrasında yenilikçiler uzun bir süre kutlamaları kabul ederken, FP Genel Merkezi'nde tam bir yas havası egemendi.” Bkz. Ruşen Çakır, “Fazilet Kongresi: Demokrasi Virüsü FP'ye De Sızdı”, *Birikim*, sayı 133-134, Haziran-Temmuz 2000, s. 27.

129 Necmettin Erbakan, “Adil Düzen Davamız”, *Davam*, s. 223.

130 Necmettin Erbakan, “Kırşehir Konuşması”, 1977, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 312.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

kız partide toplam 160 tane mühendis varken, bu 160 mühendisin yarısı Milli Selamet'tedir.¹³¹ Seçmenlerini de partisinin üyeleri, gönüllü çalışanları olarak görmek ister. Onları sürekli olarak çalışmaya davet eder. "Bir metre patiska 16 liraya çıkmış diye bağırmakla bir şey olmaz. (...) Onun için hep beraber çalışmaya mecburuz. Oturarak kurtuluş olmaz."¹³²

1993'te yaptığı konuşmada Milli Görüş'ün "7 Manevi Ordusu"ndan bahseder. Bunlar sırasıyla "inançlı bir kadro, din görevlileri, ilim adamları, teknik elemanlar (mühendisler, ekonomistler), işadamları, esnaf kuruluşları ve emekçiler"dir.¹³³ Organizmacı tahayyül burada da devreye girer. Saadet Partisi'nin disiplinli ve ciddi çalışması zorunluluğundan bahseden Erbakan'a göre "nasıl bir insanın sağlığı, nabzının atması, alyuvarlarının ve akyuvarlarının yeterli sayı ve canlılıkta olmasına, nefes

131 Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, s. 185.

132 Necmettin Erbakan, "Malatya Konuşması" (*Milli Görüş Temel Görüş*), s. 402.

133 Necmettin Erbakan, "Ülke İçin Yeni Bir Soluk", 19 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 305-306.

almasına bağılı ise bir teşkilatın da canlılığı; sandık bölgesi toplanmaları (nabız), temsilci/temsilci yardımcıları (alyuvarlar), her sandıkta ayda bir üye kaydı (akyuvarlar), *Milli Gazete*'ye abone olunması'na (solunum-oksijen) bağılıdır.”¹³⁴

Kendi kadrolarıyla çalışmak ister, taşları yerinden oynatmayı sevmez. İkinci Milli Cephe hükümeti sırasında Demirel'in, Turgut Özal'ın Merkez Bankası başkanlığına getirilmesi önerisine bu nedenle karşı koyar. Recai Kutan, Erbakan'ı şöyle anlatır: “Necmettin Bey'in ilginç bir yapısı var. Yani mümkün mer-tebe kadrolarda bir değişiklik yapılmasını pek arzu etmiyor, sevmiyor. (...) Bir miktar statükocu bir tavrı var.”¹³⁵ Bu statükocu tavrın altında yatan şey belki biraz da Erbakan'ın siyaseti kurduğu modele, yaptığı plana göre yürütme tavrıyla ilgilidir. Bir kere modeli sağlıklı bir şekilde kurduktan sonra inançlı kadrolarla, disiplin ve çalışma sayesinde, başarının kaçınılmaz olduğuna inanır. Burada inanç faktörü kritiktir: “(...) İnandığımız bir davayı hedefe ulaştırmak için o davanın delisi olmamız lazımdır.” Müesses Nizam karşısında Milli Görüş'ü, cihat şuurundan hareketle, İstanbul'un fethinde surların önünde bekleyen askerlere benzetir.¹³⁶ “Hepimizin babası, amcası bu vatan-da Milli Selamet olsun, diye şehit olmuş insanlar. Onlar bu davaya canlarını verdiler. Biz de önümüzdeki iki ayımızı seve seve vereceğiz. Köy köy çalışacağız”¹³⁷ gibi çağrılarda bulunur sık sık. Zaten ona göre “parti demek, inanç demektir, düzen demektir, nizam demektir.”¹³⁸

Hitabetinde bolca nüktelere başvurur, yaftalamalardan imtina etmez. Kitleyle bütünleşir. Bazı konuşmalarında herkesten sağ el başparmağını havaya kaldırıp kendisiyle birlikte söz vermeye, söyleyeceği kelimeleri kendinden sonra tekrar etmeye ve böylelikle konuşma yapılan yeri ve “bütün va-

134 Necmettin Erbakan, *Temel Esaslar*, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 429.

135 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 56.

136 Necmettin Erbakan, *Davam*, s. 236-237.

137 Necmettin Erbakan, “Erzurum Konuşması” (*Milli Görüş Temel Görüş*), s. 374.

138 Necmettin Erbakan, “Tek Parti Dönemi Din Düşmanlığı İle Doludur”, 30 Haziran 1991, *Türkiye'nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 211.

tanı inletme"ye davet eder ("Ben söyledikçe siz de hep beraber Erzurum'u, Palandöken'i, bütün Doğu'yu, bütün vatanı inleteceksiniz. Buyrun...").¹³⁹ Kitleyi canlandırmak ister: "Şu ellerinizi bir canlı tutun bakalım. Daha canlı, daha canlı... Bin yıl Milli Selamet'in bayrağını taşıdı bu eller"¹⁴⁰ ya da "Şu oturanlar bir ayağa kalksın bakalım. Kılıçlarınızı kaldırın, (...) Ellerinizi bir kaldırın..."¹⁴¹

AKP özelinde Erbakan, eski öğrencilerinin partisinin sistem partilerine dönüştüğüne, diğer düzen partilerine yaklaştığına inanır. Onları sıklıkla uyarır: "AKP bizim çocuklarımız, ne yapacaklarını biliyoruz. Milli Görüş gömleğini çıkarttılar çıplak kaldılar. Nereye gidiyorlar? 'One minute' dedi arkasından özür diledi. Farkında değil, Yahudi'ye hizmet ediyor. Gitmez, yürümez! Faizci nizamla bir yere varılmaz. Daha çok oy alıyorlar. Ne ifade eder? (...) Şefkatle, bir büyük olarak söylüyorum yanlış yoldasınız. Avrupa peşinden hayır gelmez."¹⁴² AKP'yi Batı taklitçiliğine kapılmakla, Siyonizm tarafından kullanılmakla suçlar. 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri'nden önce yaptığı bir konuşmada söyledikleri bu açıdan anlamlıdır: "5 senelik AKP iktidarında Türkiye'de gerçekleştirdikleri manevi işgali, maddi işgalle tamamlayacaklar. Irak gibi değil, Türkiye'yi yumuşak lokma haline getirerek almak istiyorlar. Türkiye'nin yöneticilerini kullanmak suretiyle Türkiye'yi İsrail'e köle yapmak istiyorlar. Anlatabiliyor muyum? Ey aziz milletim, bulunduğumuz noktayı, 22 Temmuz seçiminin önemini önce belirtmek istiyorum. Allah muhafaza buyursun, sen 22 Temmuz'da AKP'ye oy verdin mi, ertesi gün Hizbullah'a hücum edecekler. Suriye'ye gelecekler, hududumuza gelecekler. Manevi işgali maddi işgalle tamamlayacaklar ve böylece tarihin en şerefli milletini yok

139 Necmettin Erbakan, "Erzurum Konuşması" (Milli Görüş Temel Görüş), s. 374.

140 Necmettin Erbakan, "Diyarbakır Konuşması" (Milli Görüş Temel Görüş), 23 Eylül 1973, Erbakan Külliyyatı 1.Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 391.

141 Necmettin Erbakan, "Ortak Pazar ve Türkiye", 1987, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 415.

142 Necmettin Erbakan, "Milli Görüş Sempozyumu 2009 Konuşması", <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyalD=65>, 9 Kasım 2009.



Kaynak: Ali Ulurasba (haz.), Cumhuriyetin 80. Yılında Foto Muhabirlerinin Objektifinden Fotoğraflarla Türk Demokrasi Tarihi, T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004.

edecekler. Yok olma tehdidi dediğimiz budur, Allah muhafaza buyursun.”¹⁴³

Erbakan, AKP’yi “ırkçı emperyalizm tarafından bütün medya imkânları kullanılmak suretiyle başa getirilmiş”, “Hayim Nahum doktrininin taşeronu”, “atın üzerindeki jokey değil, at yarışı spikeri”, Batı tarafından kurulmuş tesisatın “muslukçu başı”sı olarak niteler ve seçmene şöyle seslenir: “Milli Görüş başka işbirlikçilik başka. Bizim verdiğimiz dersleri yanlış anlamışlar. Biz halkın tüm sınıfları bir demiştik. Üretim ve ihracatla kalkınıp bu zenginliği halkımıza vereceğiz demiştik. Bunların yaptıkları milletin nesi varsa toplayıp rantiyeye vermek. Benim en çok merak ettiğim şey ne biliyor musun? Köy kahvesinde oturan kasketli kardeşim, sen nasıl AKP’ye oy verirsin? Deli misin? Soyulmak senin hoşuna mı gidiyor? Sen hangi inancın çocuğusun? Hangi kimliğe sahipsin? Uyan, uyan, uyan bu

143 Necmettin Erbakan, “İşbirlikçiler ve AKP’nin Ekonomik Yıkımı”, Milli Kurtuluş Konferansları 1, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=61>, 28 Haziran 2007.

narkozdan!”¹⁴⁴ Bir başka konuşmasında bu sefer “köy kahvesinde oturan, işsiz, kasketli Ahmet”e değil, dindar seçmene, “sakallı Hüsnü”ye yapar çağrısını:

Hüsnü Bey bak bana. Bu Siyonizm Amerikalıların kafasına koymuş, İsrail’in kafasına koymuş sana ne oluyor ya? Sen Müslümansın. Bre Hüsnü, sen hâlâ “bunlar eski Milli Görüşçüler, senin talebelerin” mi diyorsun. Ne yapalım bunlar eski talebelerimizse? Sen ne zaman akıllanacaksın yahu? Her şeyi sana yutturmuşlar. Her şeye bir kulp uydurmuşsun. Kendini aldatıyorsun. Şimdi 22 Temmuz’da böyle düşünüp de maazallah tekrar bunalım dönemine devam edilirse o zaman cehenneme bilet alıyorsun, cehenneme! Nedenmiş? İşte ben bu konferansları boşu boşuna vermiyorum. Dinle de gör bakalım. Aksini söyleyebiliyorsan söyle de görelim bakalım. Bu konferansları uyanalım diye, aynen Amerikalara, diğerleri gibi Siyonizm’e aldanıp yem olmayalım, bilakis hepsini kurtaralım, ecdadımıza, inancımıza sahip çıkalım diye bu konferansları veriyoruz. Tarihimizi, kimliğimizi, özümüzü muhafaza edelim diye bu konferansları veriyoruz. Ey sakallı Hüsnü! Sana söylüyorum duyuyor musun beni?¹⁴⁵

144 Necmettin Erbakan, “İşbirlikçiler ve AKP’nin Ekonomik Yıkımı”, Milli Kurtuluş Konferansları 1, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=61>, 28 Haziran 2007. Erbakan, bir başka konuşmasında da, “AKP yöneticilerinin işbirlikçi zihniyetle dış mihrakların politikalarına alet olduklarını” söyler. Bkz. Necmettin Erbakan, “ATV Konuşması”, 12 Haziran 2003, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 223. Ayrıca bkz. Necmettin Erbakan, “Basın Toplantısı”, 4 Haziran 2003, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 247.

145 Necmettin Erbakan, “AKP Dönemindeki Manevi Tahribat ve Millî Görüş, Manevî Kalkınmayı Nasıl Sağlayacak?”, Milli Kurtuluş Konferansları 3, <http://www.esamistanbul.org/Haber/84-esam-turkiye-konferanslari-3.html>, 11 Temmuz 2007. Bir başka konuşmada ise bu iki figüre birden seslenir: “Efendim, bunlar da eski Milli Görüşçü, bunlar da aynı gaye için çalışıyorlar, taktikleri farklı. Hadi ordan, hadi ordan! Onlar gördüğün gibi gitmişler, Siyonizm’in emrine girmişler, Siyonizm’in bütün emirlerini yerine getirmekle meşguller. Onları yerine getirsin diye zaten Siyonistler tarafından işbaşına getirilmişler. Sen kireç suyu ile sütün farkını anlamaya mecbursun. Yoksa Mısır’a mumya olursun, Sultan Fatih olamazsın. Ey Sakallı Hüsnü, Ey Kasketli Ahmet! Bu gerçekleri bilmeden hiçbir şeyi bilmek mümkün değildir.” Bkz. Necmettin Erbakan, “AKP’nin Dış Politika Faciası ve Millî Görüş Yeniden Büyük Türkiye’yi Nasıl Kuracak?”, Milli Kurtuluş Konferansları 4, <http://www.esamistanbul.org/Haber/83-esam-turkiye-konferanslari-4.html>, 17 Temmuz 2007.

“6 ayda eskidi”ğini söylediği AKP’nin¹⁴⁶ adil düzenden uzaklaşmakla kalmayıp toplumdaki adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri derinleştirdiğine, vaad ettiğinin aksine sıradan vatandaşın değil, ayrıcalıklıların çıkarlarına hizmet ettiğine inanır: “Hani bu AKP varoşların partisiydi? Ne oldu bu varoştakiler öldü bitti. Sadece 4 tane dolar milyarder 24’e çıktı. Bu sadece dolar milyarderlerine çalıştı. Adam mı aldatıyorsunuz, çocuk mu aldatıyorsunuz, hadi ordan. Hepiniz rantiyecisiniz, hepiniz rant ekonomistisiniz, hepiniz haksız kazançtan yanasınız, hepiniz fakir fu karayı ezen insanlarsınız.”¹⁴⁷ Bunlara ek olarak Erbakan’ın gözünde AKP’deki öğrencileri ve Erdoğan hâlâ tecrübesiz ve bilgisizdir: “Böyle bir şey yapamaz. Beceremez. Çünkü Milli Görüş gömleğini çıkartmış. Böyle olduğu için yapacağı iş, ırkçı emperyalizm ve araçlar etkisiyle, sürekli kendi kalesine gol atmaktır. Türkiye gibi dünyanın en kilit noktasına bulunan, en büyük ve şerefli tarihin mirasçısı olan yeni bir Saadet dünyasını kurmakla görevli olan ülkenin yönetimi, böyle bilgisiz, tecrübesiz, çoluk çocuk ekibinin eline bırakılamaz.”¹⁴⁸ Eski öğrencisi Erdoğan’ın “milleti aldatamayacağı”nı söyler. İşbirlikçiliğini saklamak için Erdoğan’ın “her gittiği yerde bol bol şarkı söylediğini” ancak “halkın onun bu şarkısını (‘Beraber yürüdük biz bu yollarda’) Refahlı günlere yani Milli Görüş’e duyduğu hasret olarak yorumladığı”nı savunur: “Tayyip Bey’in o günleri şimdi hasretle anmasından, şarkılarda devamlı o günleri terennüm etmesinden memnun oluyoruz. İnşallah bu şarkı, büyüünün çözülmesine vesile olur.”¹⁴⁹ Erbakan’ın Milli Görüş çizgisinden itibaren sürdürdüğü retoriği, referans verdiği ideolojik çerçeveyi, Türk siyasetini algılayış ve kendi hareketini seçmene sunuş biçimi-

146 Necmettin Erbakan, “Basın Toplantısı”, 14 Mayıs 2003, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 228.

147 Necmettin Erbakan, “Millî Görüş, Ekonomik Kalkınma ve Herkese Refahı Nasıl Sağlayacak?”, Milli Kurtuluş Konferansları 2, <http://www.esamistanbul.org/Haber/85-esam-turkiye-konferanslari-2-091ankara093.html>, 3 Temmuz 2007.

148 Necmettin Erbakan, “AKP’nin Dış Politika Faciası ve Milli Görüş Yeniden Büyük Türkiye’yi Nasıl Kuracak?”, Milli Kurtuluş Konferansları 4, <http://www.esamistanbul.org/Haber/83-esam-turkiye-konferanslari-4.html>, 17 Temmuz 2007.

149 Necmettin Erbakan, “Basın Toplantısı”, 11 Haziran 2003, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 254-255.

mini göstermesi açısından yine 3 Kasım seçimlerinden önce düzenlediği bir toplantıda çizdiği şu tablo anlamlıdır.¹⁵⁰

Milli Görüş - Saadet Partisi	Taklitçiler - Diğerleri
I. Kaynağı nereden bulacaksınız?	
* Milli kaynaklardan, * Kaynak paketleri, havuz sistemi, * Bundan önce 6 ayda 35 Milyar \$'i nereden bulduysak oradan,	* IMF'den, * Yüksek faizli iç ve dış borçtan, * 5 yıldan beri ne yapıldı ise öyle yapacağız.
II. İmkânı ne için kullanacaksınız?	
* Köylü, memur, esnaf, sanayici, işadami, işçi, yoksullarımız için, * Üretim, istihdam, ihracat için, * Yeniden Büyük Türkiye için.	* Dışarıya borç ve faiz ödemek için, * İsraflara, * Bizi iktidara getirmek için sabun köpüğünü şişiren bir avuç rantiyeciye.
III. Çökmüş ekonomiyi nasıl kurtaracaksınız?	
* Bu bizim işimiz, * Bundan önce 3 defa nasıl kurtardı isek, * Bizim başarı diplomalarımız var.	* O, IMF'nin işi, * Borç ve faiz ile, * IMF'nin taleplerine uyarak.
IV. Ekonomik sisteminiz nedir? Pompa ve hortumlardan haberiniz var mı?	
* Reel ekonomi, * Pompa ve hortumları biz çok iyi biliriz, * Daha önce nasıl mücadele edip başardysak, yine başaracağız.	* Rant ekonomisi, * Pompa ve hortumları öğrenmeye çalışacağız, * Pompa ve hortumlar bize borç veren IMF ve köpükçülerin doğal sistemidir.
V. İnsan hakları ve öğrenim hürriyeti ne olacak?	
* Ana hedefimiz insan hakları ve öğrenim hürriyetinin kâmil manada uygulanmasıdır.	* Şimdi seçime giderken onu bize sormayın.

Bu kalkınma hamlesini başlatacak şuurlu Milli Görüş ve onun Adil Düzen programıdır. Birbirinin aynı olan Batı odaklı sistemlerden ve “ikiz kardeş” olan komünizm ve kapitalizmden farklı olarak Adil Düzen’de “faiz olmayacak, haksız vergiler kalkacak, karşılıksız para basılmayacak, krediler adil ölçüler içinde faydalı iş yapacak herkese verilecek”tir. Bu düzende her-

150 Necmettin Erbakan, “Milli Şahlanış 2. Çağrı-Basın Toplantısı”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=2068vename=2-cagri-basin-toplantisi>, 2 Eylül 2002.

kesin “ifade, öğrenim, örgütlenme ve ibadet hürriyeti” olacaktır.¹⁵¹ Adil Düzen, zulüm karşıtı bir düzendir. Erbakan şöyle der: “Bizim adil düzen dediğimiz şey devletin zalim olmamasıdır. Devlet neden bir Frankeştayn olsun?”¹⁵² Daha somut düzeyde, “Adil Ekonomik Düzen”de ise sömürü olmayacaktır. Bu haliyle Adil Ekonomik Düzen; “herkese hakkını veren ve eşit davranan, tekelleşmeye izin vermeyen ama serbest piyasa rekabetine izin veren, yatırım ve teşvik projelerine yaslanan, nimet-külfet paylaşımında adaleti sağlayarak refahı sağlayan, ortaklık sistemine dayanan, herkese insan onuruna yaraşır şekilde yaşama imkânı veren” bir sistemdir. Bu sistem, bozuk ekonomik düzenlerin yol açtığı “uyuşturucu, alkol, hırsızlık gibi ahlaksızlar”ın önüne geçen, “insanlığa, topluma saadet getiren bir ilaç”, “bir uzlaşma, barış, huzur, hürriyet, adalet ve refah düzenidir”.¹⁵³ Bir ütopyadan çok nostaljik bir tasarımdır adil düzen. Zira Erbakan’a göre daha önce “Selçuklular ve Osmanlılar’da tatbik edilmiş”tir.¹⁵⁴

Adil Düzen fikri organizmacılıktan izler taşıyan bir toplum tahayyülüne dayanır. “Bugünkü zulüm dünyasının yerine adalet dünyasının gerçekleşmesi için görev, vücudun sağlam hücrelerine, bu ülkenin inançlı evlatlarına düşmektedir. Bir vücudun sağlam hücreleri çalışırsa vücut sağlık bulur, çürük hücreleri çalışırsa vücut hastalanır. Sağlam hücre, Milli Görüş’tür”¹⁵⁵ ve “ahlak bozucu teşebbüs ve tesisler toplumu bir kanser gibi mahvederken” Adil Düzen bu kanserin yayılmasının önüne çekilen ve onu yok edecek settir.¹⁵⁶ Adil Düzenin deva bul-

151 Necmettin Erbakan, “Adil Düzen Davamız”, *Davam*, s. 206-208. Adil Düzen sahip olduğu olağanüstü niteliklerle, “kapitalizm ve sosyalizmden farklı ve onlardan üstün bir model olarak takdim edilir.” Bkz. Ergun Özbudun ve William Hale, *Türkiye’de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s. 39.

152 Necmettin Erbakan, “Fikir ve İnanç Hür Olmalı”, 9 Haziran 1991, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 178.

153 Necmettin Erbakan, “Adil Düzen Davamız”, *Davam*, s. 215-222.

154 Necmettin Erbakan, “Kahramanmaraş Refah’la Bütünleşmiş”, 28 Haziran 1993, *Erbakan Külliyyatı 5. Cilt* (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013, s. 350.

155 Necmettin Erbakan, *Davam*, s. 241-242.

156 Necmettin Erbakan, “Adil Düzen Davamız”, *Davam*, s. 222. Erbakan “kanseri”

duğu bir başka dert ise “kapitalizmin mikropları”dır. Bu mikroplar “faiz, vergi, darphane, banka düzeni ve kambiyo”dur ve aklıktan ahlaki çöküşe uzanan bir “hastalık”lar silsilesinin sorumlusudur.¹⁵⁷

Bu açıdan Erbakan’ın eski öğrencilerine, AKP’ye ve Erdoğan’a uyarıları aslında onun “taklitçi partilere” ve o partilerin liderlerine yaptığı uyarıların bir devamıdır. 1980’lerin sonunda da “ANAP, SHP ve DYP’nin Batı taklitçisi” olduğunu söyler ve “Özal’ı dış güçlerin arzusu ne ise onu tatbik etmekle” suçlar örneğin.¹⁵⁸ Ona göre “dış güçler”, önce “ANAP denen menfaat kuruluşunu” sonra “DYP’yi vitrine çıkarmış”tır.¹⁵⁹ Bu iki partiyi de “telefon nöbeti” tutmakla, dışardan ve yukarıdan gelen “emirler”i uygulamakla suçlar, zira “modern müstemlekecilikte Türkiye’de görevlerin manası budur”.¹⁶⁰ “ANAP, SHP, DYP aynı makinadan çıkmış üç tane ıskarta maldır. Üçü de faizcidir, üçü de Ortak Pazar’cıdır.”¹⁶¹ Ona göre 12 Eylül, “ANAP Frankeştaynını ortaya çıkarmıştır.”¹⁶² Buna bir örnek olarak Erbakan’ın Demirel’le ilgili olarak aktardığı bir anısına bakalım:

Demirel, 24 Ocak kararlarını aldı. Mecliste bir müzakere yaptık. Ben ona dedim ki, bu IMF’ye teslim olmakla hata ettin;

metaforunu “taklitçilik” için de kullanır. Bkz. Necmettin Erbakan, *Türkiye’nin Meseleleri ve Çözümleri*, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 374.

157 Refah Partisi, “Adil Düzen: 21 Soru-21 Cevap”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=2069vename=21-soru-21-cevab>

158 Necmettin Erbakan, “ANAP, SHP ve DYP Batı Taklitçisidir”, 24 Nisan 1989, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 162. Uğur Mumcu’ya verdiği bu mülakatta Erbakan, “artık görüşmeseler de”, Özal’a hayır diler ve şöyle der: “Bu yaptığı tahribatlardan vazgeçmesini temenni ediyoruz. Allah ona akıl versin.” Bkz. Necmettin Erbakan, “ANAP, SHP ve DYP Batı Taklitçisidir”, 24 Nisan 1989, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 174.

159 Necmettin Erbakan, “Tarihle Buluşma”, 19 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 299.

160 Necmettin Erbakan, “İkinci Sevr Günü”, 24 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 325.

161 Necmettin Erbakan, “Terör CIA Planıdır”, 30 Mayıs 1991, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 229.

162 Necmettin Erbakan, “Terör CIA Planıdır”, 30 Mayıs 1991, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, s. 223.

Çünkü, bunlar bize şart koşuyorlar, şöyle, şöyle, şöyle... 24 Ocak kararlarını biliyorsunuz, 1980’den bahsediyorum – şubat ayında Mecliste bunu görüşüyoruz. Ne olacak Hocam? Bak, bu memleketin bu kadar ormanları var, madenleri var, şu kadar boş duran kapasitesi var, bu kadar genç nüfusu var... Trafik lambası olmayacaksın arkadaş; kırmızı yandı dur, yeşil yandı geç. Ne demek bunun manası; para lazım vergi koy, döviz lazım borç al. Hayır, bu kafayı bırakacaksınız, terleyeceksiniz, Millî Görüş sahibi olacaksınız ve bunları temin edeceksiniz dedim. Arkamdan çıktı, bunlar hep Meclis zabıtlarında var. Dedi ki, hocam, geldin buraya, bunları söyledin, bunlara hayır diyen var mı? Ben de elbette ormanın işletilmesini isterim, ben de elbette madenlerin işletilmesini isterim, ama, bunları harekete geçirmek için bir ilk hareket benzini lazım bana. Sen motorcusun, ilk hareket benzininin zarureti herkesten iyi bilirsin. Ben bunun için borç alıyorum, IMF’ye bunun için gidiyorum dedi. Sonra, arkasından ikinci müzakerede ben tekrar çıktım, dedim, bana bak Demirel, sen benim elli senelik arkadaşımısın. Bana motor dersi vermeye kalktın; ama, söylediklerine dikkat et. şimdi, bak, sen diyorsun ki, ben bunu ilk hareket için istiyorum; doğru, motorda ilk hareket benzine lüzum var; ama, senin kaçınca başbakan oluşun bu; beşinci. Biz sana beş kere ilk hareket için bu benzini verdik, hiçbir zaman senin motorun çalışmadı, sen neyin farkında değilsin biliyor musun; senin arabanın motoru yok arkadaş, sen bunu motora koyacağım diye alıp sokağā döküyorsun.¹⁶³

Nihayetinde çalkantılı siyasal hayatı içinde Erbakan, tıpkı Menderes, Demirel ve Özal gibi kendisini büyük bir davanın adamı olarak kitlelere sunmuş ve Erdoğan’a giden yolda Türk sağının siyaset sahnesindeki sembol isimlerinden biri olmayı başarmıştır. Peki acaba R. Tayyip Erdoğan’ın bu yoldaki yürüyüşünün bize anlattığı hikāye nedir?

163 Necmettin Erbakan, “Uyan Türkiye 1-Erbakan Konuşuyor”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGostervehaberID=2079vename=turkiye-39-nin-kurtulus-yolu>, 28 Kasım 2002.

R. TAYYİP ERDOĞAN'I ANLAMAK

“Değerli kardeşlerim bakın, bizi anlayan anlamış. Anlamayan zaten anlamayacak.”

– R. Tayyip Erdoğan, 7 Mart 2011

Beşir Ayvazoğlu, ilk olarak 3 Ekim 1998’de *Aksiyon*’da yayımlanan ve 1994 yerel seçimlerine “beş on gün kala” çalıştığı gazeteyi ziyaret eden R. Tayyip Erdoğan’la ilgili ilk izlenimini anlattığı bir yazısında şunları yazar: “Hani bazı insanlar vardır, ilk görüşte kanınız ısınır, Tayyip Bey de öyleydi. Hayatımın hiçbir döneminde Refah Partisi’ne yakınlık hissetmediğim halde o gün Tayyip Bey’le aramızdaki ruh akrabalığının farkına vardım. Bu belki de onun karizmasından ileri gelen bir yanılsamaydı. Evet, Tayyip Bey genç ve karizmatik bir adamdı, ağzı laf yapıyordu; okumuşluğunun ve Refah Partililiğinin üzerini örttüğü Kasımpaşahlık bulabildiği boşluklardan başını uzatsa da –ki bu tarafının ve eski futbolculuğunun onu geniş bir kesime sempatik gösterdiği şüphesizdir– derhal kendini topluyordu.”¹

Ayvazoğlu’yu etkileyen Erdoğan’ın karizmatik liderliği yıllar geçtikçe derinleşti. Erdoğan, müesses nizamla mücadelelerinin farklı safhalarında “bulabildiği boşluklardan başını uza-

1 Beşir Ayvazoğlu, *Sıretler ve Süretler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 220.

tan" Kasımpaşalılığını uzunca bir müddettir siyaset yapma tarzının güçlü bir unsuru olarak artık saklamıyor. Türk siyasetinin, Türk sağının gelmiş geçmiş en önemli liderlerinden biri olduğuna hiç şüphe yok. Tercihleri, üslubu, siyaset yapma tarzı, aldığı kararlar, Türkiye'nin geleceğine dair tasavvurları, yaptıkları ve yapmadıklarıyla sadece kendi iktidar dönemine değil, kendinden sonraki siyasal ve toplumsal süreçleri de daha şimdiden dramatik bir biçimde etkilediği açık. Peki Erdoğan'ı nasıl anlamalıyız?

Bu bölümde Erdoğan'a giden yolun önümüze koyduğu manzarayı akılda tutarak, kendinden önce gelen sağ geleneğin büyük liderlerinin bir uzantısı olarak ele almaya çalışacağız onu. Bunu yaparken, bu "büyük Türk sağ söylemi"nin dayandığı temeller olarak hizmet siyaseti, milli irade fetişizmi, savaş alanı olarak siyaset tasavvuru ve düşmanlaştırma eğilimleri üzerinden onun genel siyaset algısına dair tanımlayıcı bir çerçeve çizmeyi deneyeceğiz. Ardından Erdoğan'ın ideolojik formasyonunda Türk sağının esnek bileşenlerinin, milliyetçilik-muhafazakârlık ve İslamcılık'ın izini süreceğiz ve erkeklik söylemleri meselesine odaklanacağız. Burada amaç; Erdoğan'ın üslubunun ve liderlik performansının kurucu unsurlarından biri olarak erkeklik halinin liderdeki somutlaşımı üzerine birkaç şey söylemek. Son olarak ise Erdoğan'ın kütleleşme sürecine değineceğiz ve kanaat teknisyenleri, genel olarak AKP medyası ve parti içindeki kadrolar özelinde Erdoğan'a duyulan derin sevginin, sonsuz aşkın anlamına dair bir tartışma yürüteceğiz.

Erdoğan'ın Siyaset Algısı

"Ankara Büyükşehir Belediyemizin inşa ettiği bir bulvarı hizmete açtık. Kimlere rağmen? O solculara rağmen, o ateistlere rağmen. Bunlar ateist, bunlar terörist."

– R. Tayyip Erdoğan, 28 Şubat 2014¹

Erdoğan'ın siyasete bakışını anlamak için üç noktaya odaklanılabileceğini sanıyorum: Siyaseti bir eser sunma alanı ve hizmet yarışı olarak gören teknik perspektif, muhafazakâr popülist bir milli irade ve demokrasi tasavvuru, esnek ve kuşatıcı bir düşman kavramsallaştırması. Üstelik bu üç noktanın sadece Erdoğan'ın siyasete dair zihinsel haritasının değil, bizatihi kendi siyasal yolculuğunun da kurucu unsurları olduğunu düşünüyorum. Nitekim bu eksenle değerlendirilebilecek şekilde Erdoğan da 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri'ne resmi olarak start verdiği bir toplantıda şunları ifade eder:

Bundan yaklaşık 20 yıl önce, 27 Mart 1994'te Rabbim bize nasip etti, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığına seçildik. Seçileceğimizi beklemiyorlardı, İstanbul'un bizi tercih edeceğini tahmin etmiyorlardı. 28 Mart sabahına kadar bizim se-

1 R. Tayyip Erdoğan, Balıkesir Konuşması, 28 Şubat 2014.

çilmiş olduğumuza ihtimal vermiyor, kendilerince zaferlerini ilan ediyorlardı. Hiçbir tartışmaya mahal bırakmayacak bir neticeyle İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığına seçildik ve çok farklı şeyler ifade ettiler. Kalktılar şunu söylemeye başladılar: Yapamayacağımızı, beceremeyeceğimizi, başanlı olamayacağımızı iddia ettiler. Köşelerinden, manşetlerinden bu şekilde yazdılar, çizdiler, her türlü tuzağı kurdular. Hükümet gücünü kullanarak, devlet gücünü kullanarak başarısız olmamız için ellerinden geleni yaptılar. Ama biz İstanbul için aşkla çalıştık, seveda ile çalıştık, tutku ile çalıştık ve orada tarih yazdık. İstanbul'u ilklerle buluşturduk. İstanbul'da hava kirliliğini ilk kez biz sorun olmaktan çıkarttık. İstanbul'da çöpü ilk kez biz sorun olmaktan çıkarttık. İstanbul'da susuzluğa son verdik. 180 kilometre uzaktan, Istranca Dağlarından su getirerek İstanbul'un 50 yıllık sorununu ilk kez biz çözdük. Haliç'i temizleyen biz olduk. CHP'nin İstanbul'daki Belediye Başkan adayı bizim temizlediğimiz Haliç'te geçen gün baktım balık avlıyor. Biz göreve geldiğimizde İSKİ yolsuzluğuyla maruf bir CHP vardı. Haliç'te balık yoktu, karalar vardı. Ama Haliç'i temizledik, şimdi balık da var, şimdi yüzüyorlar da. (...)Kardeşlerim, zannetmeyin ki bir şiir okuduğumuz için bizi mahkûm ettiler. Bizi milletin gönlünde sarsılmaz bir yer edindiğimiz için, milletle aynı dili konuştuğumuz, aynı yöne baktığımız, milletle kol kola yürüdüğümüz için mahkûm ettiler. (...) Değerli kardeşlerim, 1994'te İstanbul'da başlayan hizmet yolculuğumuz, şimdi Türkiye'yi kucaklayarak devam ediyor. İstanbul'da ilklere imza attık ve şimdi de Türkiye'de ilklere imza atıyoruz. İstanbul'da hayalleri gerçekleştirdik, şimdi de Türkiye genelinde 81 vilayette hayalleri gerçeğe dönüştürüyoruz.²

Burada karşımıza ne çıkıyor? Erdoğan'ın daha siyasal kariyerinin ilk büyük başarısında müesses nizam ve onun uzantısı olan medya tarafından eleştirilmesi, devletin imkânlarını sefer-

2 R. Tayyip Erdoğan, "Seçim Beyannamesi Programı'ndaki Konuşmasının Tam Metni", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-secim-beyannamesi-programindaki-konusmasinin-tam-metni/59656>, 19 Şubat 2014.

ber ederek başarısız olması için uğraşan odaklar... Erdoğan'ın siyasal yolculuğunun belediye başkanlığından başlayan bu bölümünü anlatmaya doğrudan düşman tasviriyle başlaması şüphesiz anlamlıdır. Sonra neyle karşılaşırız peki? Her şeye rağmen başaran, susuzluğa, kirliliğe son veren bir icraatlar manzumesi... Anlatının bu noktasında hizmet/eser siyasetinin ipuçları çıkar karşımıza. Arada her zaman olduğu gibi CHP'nin başarısızlıkları vurgulanır ve nihayetinde Erdoğan'ın millet iradesiyle kaynaşmasının, hatta milletle hemderd oluşunun muhafazakâr popülist dil üzerinden kısacık bir tasviri çıkar karşımıza. Ben, popülizmin liderin rolüne yaptığı vurguyu, “erdemli liderlerin kişiliğinde somutlaştırma eğilimi”ni de akılda tutarak³ iç içe geçmeye son derece eğilimli bu üç noktaya tek tek ve tabii kısaca bakmayı denemek istiyorum bu bölümde.

Hizmet siyaseti

“Memleketin her tarafı şantiye halindedir.”

– Turgut Özal, 18 Haziran 1988.⁴

“Şantiyelerimiz kuruluyor. Harıl harıl çalışıyoruz.”

– R. Tayyip Erdoğan, 30 Ağustos 2013⁵

Muhafazakâr siyaset algısının doğası gereği sahip olduğu pragmatizm, Üçüncü Yol ya da merkez siyaset ilkelerine sirayet edip siyasal alanı bir tür “şantiye alanı”na dönüştürür. Fark yaratacak olanın, sıradan insanın dünyasına seslenen somut ve işe yarar projeler olduğu fikri, diğer siyasal aktörlerin stratejilerini de etkileyecek şekilde güç kazanır, etki alanını genişletir. Siyaseti bir dizi vakıf faaliyetine indirgeyen bu yaklaşımın altındaki muhafazakâr bakış açısı için en büyük tehdit ideolojinin ya da ideolojik tercihlerin verilen hizmetlerin, yaratılan eserle-

3 Paul Taggart, *a.g.e.*, s. 127.

4 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 279.

5 <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/huzuru-kaciranlar-bedelini-odeyecek/51277>

rin “kıymetini bilmeyi” engellemesidir.⁶ Siyaset bir dizi imar faaliyetleri olarak ele alındığında devreye ölçülebilirlik faktörü girer. Yapılan yolun kilometre olarak cinsi, kurulan hastane sayısı, alınan ambulans helikopter adedi, okullara verilen bilgisayarların yekûnu, tüm bunlar sayılabilir şeylerdir. Dolayısıyla somutturlar ve seçmenin gündelik hayatında hissedebileceği, görebileceği hizmet kalemleri olarak değerlidirler.⁷

Örneğin Recep Tayyip Erdoğan, 17 Aralık Operasyonu sonrasında yükselen döviz, kırılğanlaşmaya başlayan ekonomik göstergeler ve yolsuzlukların yarattığı güvensizlik atmosferi içinde bir yandan “paralel yapı”yı ifşa ederken bir yandan da satın alınan buzdolapları üzerinden gerçekleştirdikleri hizmetlerin dökümünü yapar ve her zaman olduğu gibi düşmana, “onlara” rağmen, imza atılan bu başarıyı seçmenin takdirine sunar:

Onlar tüketmeyin dediği halde, 2002 yılında 91 bin adet otomobil satışı gerçekleşmişti, 2011 yılında tüm zamanların rekoru kırıldı ve bir yılda 594 bin otomobil satışı gerçekleşti. 2012’de çok az miktar düşüşü oldu, 556 bin adet otomobil satıldı. 2013 yılında ise bize ait olan rekoru yeniledik ve tüm zamanların en yüksek rakamına ulaştık. 2013’te 665 bin adet yeni otomobil satışı gerçekleşti. Buzdolabı satışlarına baktığımızda yine rekor görüyoruz. 2002’de 1 milyon 88 bin adet, 2013 yılında tüm zamanların rekoruna ulaştık ve 2 milyon 591 bin

6 Örneğin Demirel de siyasal kariyerinin değişik duraklarında genellikle ideolojik yahut doktriner yapıdan uzak durduğunu söylemek ihtiyacını hisseder: “Biz doktrinci değildik, pragmatisttik. Bunları, halkın ihtiyaçlarından aldık. Ağzımızda lafı gevelemezdik.” Bkz. Süleyman Demirel, “Bir Köylü Çocuğu, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Olabiliyor”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 791. Hizmet siyasetinin bu anti-doktriner eğiliminin, Türk sağının muhafazakâr liberal temalar üzerinden iktisatla kurduğu “araçsal” ilişkisiyle de ilgili olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlayışın, “iktisadiyatı pratiğe ilişkin uygulanabilir bir alan olarak kavrayan”, bir yandan “konjonktür içinde iktisadi algıları değişim geçirirken, iktisadi alanla irtibatlarını daha ‘düşüncesiz’ ve daha ‘ideolojisiz’ bir şekilde ve bu yüzden daha liberal bir tonda kurmayı başarmış doğasına dair bkz. Feridun Yılmaz, “Türk Sağı ve Ekonomi Fikri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 492.

7 Burada değindiğim bu noktalara daha önce şu yazıda yer vermiştim: H. Bahadır Türk, “12 Haziran Seçimleri: Burada Herkes Magdurdur”, *Birikim*, sayı 267, Temmuz 2011, s. 15-23.



Fotoğraf: Nom de plume.

adet yeni buzdolabı satıldı. Çamaşır makinesinde durum aynı. 2002'de 824 bin, 2013'te 1 milyon 992 bin adet yeni çamaşır makinesi satıldı. Bütün karalama kampanyalarına, sabotajlara rağmen Türkiye ekonomisi son derece sağlam, dirençli şekilde yoluna devam ediyor. Nitekim yılın ilk 9 ayında büyüme oranımız yüzde 4 olarak gerçekleşti ki bu oranlarla dünyada en çok büyüme kaydeden ülkelerden biri olduk.⁸

Hizmet siyaseti, Erdoğan'ın düşman algısının ipuçlarını göstermesi açısından da önemlidir. Zira çeşitli kereler dile getirdiği gibi temel iddiası özetle bazı iç ve dış mihrakların yapılan bu birbirinden önemli, tarihi, olağanüstü hizmetlerden rahatsız olmasıdır. Gezi Parkı'nda olanlar da 17 Aralık'ta yaşananlar da bir yerinden aslında bu hizmet siyasetinin Türkiye'yi bir dünya devleti yapmaya yaklaştırmamasından hoşnutsuz olan aktörlerin harekete geçmesiyle açıklanır. Bu açıdan Erdoğan'ın formülü basittir: Her büyük krizi, hizmetlerinin başarısına bağlamak.

8 R. Tayyip Erdoğan, "Artık Elitler Değil, 76 Milyon Kazanacak", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/artk-elitler-deil-76-milyon-kazanacak/58654>, 28 Ocak 2014.

Bu çerçevede onun gözünde Gezi Parkı da 17 Aralık da aslında bir ve aynıdır. Zira arkalarındaki saik ortaktır:

Gezi olaylarıyla, 17 Aralık Operasyonu arasında temel bir benzerlik var. Gezi olaylarında, Taksim Platformu, 3'üncü havalimanına, 3'üncü köprüye, enerji santrallerine ve Kanal İstanbul'a karşı çıkmıştı. Başbakan Yardımcıma geldikleri zaman bunları önüne koydular. Yazıklar olsun size. Çünkü bu ülkede, bunlar birinci köprüye de ikinci köprüye de karşı çıktılar ama ondan sonra da utanmadan sıkılmadan bu köprülerin üzerinden seyrüsefer ettiler. 17 Aralık'ta, işte bu büyük projelerin, bu küresel projelerin yüklenici firmaları hedef alındı. Gezi'de başaramadıklarını, 17 Aralık'ta başarmak istediler. Aktörler farklı olabilir, maşalar farklı olabilir. Bu işin bilerek ya da bilmeyerek taşeronluğunu üstlenenler farklı olabilir. Patronlar aynı, bunları yönlendiren, bunlara emir ve talimat veren, bunlara istikamet gösteren aynı. İşte kadim bir zihniyet, tarihi bir hesabı görmek için, maa- lesef Türkiye içindeki saf, masum insanları kullanarak ya da hainleri kullanarak, Türkiye'nin kutlu yürüyüşünü durdur- maya çalışıyor.⁹

Belirtildiği gibi, 3 Kasım 2002'den bu yana Erdoğan'ın temel siyasal izleği bir tür "proje siyaseti" olmuştur. Bu çerçevede Erdoğan karşımıza bir proje adamı, bir anlamda müteahhit olarak çıkar. "İdeolojik yaklaşımları" iş yapma kültürünün önünde bir engel olarak görür ve küçümser. Pragmatik bakış açısından güç alan projecilik, güçlü bir popülist forma da bürünür. Tüm kesimleri kucaklayan ve onların hayatındaki somut meselelere dokunan bir siyaset algısı; 12 Haziran seçim sürecinde AKP'nin reklam kampanyalarında karşımıza çıkan, ilk defa uçağa binen vatandaşlar, hızlı trenin nimetlerini öven teyzeler, Bolu Tüneli sayesinde rahata eren kamyoncular, Tarım ve Köy İşleri Bakan- lığı'nın hibe ve destek projesi sayesinde hayalindeki süt fabri- kasını kuran yatırımcılar, artık ekmek peynir alırken milyonlar

9 R. Tayyip Erdoğan, "Sizin Ananasınız İhaledir", <http://www.akparti.org.tr/site/ haberler/sizin-ananasiniz-ihaledir-ihale/58608>, 26 Ocak 2014.

ödemediği için sevinen ve 30 Mart yerel seçimleri sürecindeki AKP reklamlarında ise “Ben lafa değil, icraata bakarım” diyen vatandaşlar özelinde sınıfsız imtiyazsız bir kitlenin her parçasına doğrudan sesini duyurmak ister.

Erdoğan’ın ve AKP’nin işlevselleştirdiği haliyle popülizm Erdoğan’ın liderlik pratiklerine uygun bir biçimde aynı anda birden çok amaca hizmet edecek şekilde tasarlanmıştır. Erdoğan’ın popülist söylemi pratik bir güvenlik kaygısıyla da şekillenmiştir. Gezi Parkı olayları sonrasında AKP’nin sözleşmeli kamu çalışanlarına açtığı memur kadrolarının memur/orta sınıf, ya da bir başka deyişle “kayıtlı çalışanlar”ı yeni bir güvenlik riski olarak gören bir stratejiyle şekillendiğine işaret eden Erdem Yörük bu stratejinin “öncesine” dair bu bağlamda şunları söyler:

(...) Özellikle 1990’lardan itibaren, kayıtlı çalışanlar, yani sendikali sigortalı işçiler ve memurların siyasi hareketleri azalırken, yoksulların yaşadığı varoşlar ve kırsal bölgeler devlet için gittikçe daha tehlikeli yerler haline gelmişlerdi. Varoşları önce 1990’larda İslami hareket, sonra da 2000’lerde Kürt hareketi radikalleştirmişti. Devlet de, toplumsal hareketlerdeki bu değişikliğe reaksiyon olarak, sosyal devlet programlarını ‘zararsızlaşan’ sendikali işçilerden, ‘tehlikeli’ yoksullara yöneltmişti. AKP bu eğilimi iyiden iyiye kurumsallaştıran ve güçlendiren hükümet oldu. Son 10 yılda bütün yoksulluk yardım programları kat be kat artırıldı, zira varoşlardan gelen tehdit iyiden iyiye yükseldi. Bu varoşlar içerisinde de en ‘tehlikeli’ kesimler Kürtler olunca, o kat be kat artırılan yoksulluk yardımları bir de asıl olarak o ‘tehlikeli’ Kürtlere yönlendirildi. Kısacası, AKP, yoksulluk yardımlarını insanlar yoksullaştığı için değil, yoksullar siyasallaştığı için artırmıştı.¹⁰

Hizmet siyaseti Erdoğan’ın belediyecilik tecrübesini tüm vatan sathına yayma çabasının bir uzantısı olarak kabul edilebilir.

10 Erdem Yörük, “Gel Bakalım Gel Bakalım Popülizme Gel Bakalım”, <http://t24.com.tr/yazi/gel-bakalim-gel-bakalim-populizme-gel-bakalim/7201#yorumlar>, 11 Ağustos 2013.

Bu anlayışın özünde görünür olanı değiştirmek, somut alanda somut hizmet vermek vardır. Hizmet siyaseti, gücünü fark edilebilirliğinden ve basitliğinden alır. Sağlık, eğitim, ulaşım gibi herkesin bir şekilde yaşamıyla kesişen alanlarda belirli dönüşümlere gidilmesi ve bu dönüşümlerin mümkün mertebe gözden kaçırılması imkânsız bir biçimde gerçekleştirilmesi hizmet siyasetinin temel hedefidir. Bu minvalde imar faaliyetleri, şantiyeler, yapılan yeni yollar kritiktir.

Gerçekten de yol, Erdoğan için bir modernleşme projesidir. Her seçim mitinginde, gittiği her ilde o il ve ilçelere yapılan yolları kilometre cinsinden ifade edişindeki mutluluk dikkate değerdir. Yol; AKP'nin aldığı yolun, AKP'nin attığı adımların, Erdoğan'ın başarısının somut, canlı kanıtıdır. Yolu inkâr edemezsiniz. Yol, hayatınızın içinden geçer. Yol size farkın hikâyesini anlatır. Eskiden şu kadar saatte alınan yolun şimdi yarı yarıya daha kısa sürede alınmasının sağladığı mutluluk en “vicdansız insan”ı bile AKP'nin iş yapan bir parti olduğuna ikna eder, ikna etmesi beklenir.

Erdoğan sadece eğitimde, sağlıkta attığı adımlarla değil,¹¹ yaptığı yollarla da anılmak ister. Demirel'in GAP'ı, Özal'ın kablo ağı varsa Erdoğan'ın da yolu, yolları vardır. Neredeyse her yol altyapısal bir hayrat olarak sunulur halka. Yol, Erdoğan'ın ve AKP'nin somut performans ölçme birimlerinin başında gelir. Erdoğan, AKP'den önce yapılan bölünmüş yolların kaç kilometre olduğunu her vasatta hatırlatır, mutlulukla sorar: “Peki biz ne kadar yaptık?” Örneğin 2002 yılına kadar Muş'a 79 senede sadece 16 kilometre bölünmüş yol yapıldığını, ama kendilerinin 8 senede 77 kilometre yol yaptığını söyler.¹² İller ve sayılar değişir, ama Erdoğan'ın yoldan bahsetmediği bir miting yok gibidir. Çünkü, “yol demek, medeniyet demektir, gelişme demektir, ilerleme demektir.”¹³

11 AKP'nin eğitim ve sağlıkta attığı bu adımların neoliberal popülist bir strateji içinde şekillendiğine dair bir açıklama için bkz. Deniz Yıldırım, “AKP ve Neoliberal Popülizm”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. İ. Uzgel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013, s. 92-96.

12 R. Tayyip Erdoğan, 30 Nisan 2011, s. 636.

13 R. Tayyip Erdoğan, Kasım 2009, s. 636.

ODTÜ'nün içinden geçecek yolun tartışıldığı dönemde söyledikleri bu açıdan anlamlıdır ve yol teması üzerinden çizdiği hizmet ve medeniyet tablosunun renklerini bütün berraklığıyla sunması açısından da önemlidir:

Cok enteresan, bugün bir pankart gördüm. Nereye gidiyordum? Gittiğim yer, 1 milyon 200 bin metrekarelik bir alan üzerinde, yaklaşık 3 bin 500 yatak kapasiteli bir hastane, şehir hastanesinin temel atma törenine gidiyordum. Pankart şu, 'Yol istemiyoruz, orman istiyoruz'. Böyle bir pankart olur mu? Bunu düşünebiliyor musunuz, üniversite gençliği bu pankartı asıyor. Orman isteyenler için ormanlar bol. Ama şunu bilmiyor, yol medeniyettir. Yolu olmayanın, suyu olmayanın, medeniyeti konuşması mümkün mü? Yol olmazsa üniversiteye bile gidemez, o yol sebebiyle üniversiteye gidiyorsun. Ormansa sizleri ormanlara gönderelim, gidin ormanlarda yaşayın ama hiç olmazsa şehirlerdeki halkı rahatsız etmeyin. Onlar öyle diyor diye biz yolları yapmaktan vaz mı geçeceğiz? Hayır. Kesinlikle yollarımızı yapmaya devam edeceğiz. Neden? Çünkü insanın insana ulaşması için buna ihtiyacımız var. Onlar insanı insana ulaştıran, insanı yaşamla, hayatla iç içe kılan bu tür araçları ortadan kaldıracak kadar maalesef nasibi olmayan bir zihniyetin mensuplarıdır.¹⁴

Erdoğan'ın muhafazakârlığının, hizmet siyaseti ve medeniyet anlayışının ortalama bir dinsel tutuculuğu aştığının bir göstergesi olarak Erdoğan "Bizim değerlerimizde yol engel tanımaz. Önünde cami bile olsa eğer yol oradan geçecekse, biz o camiyi yıkarız, gideriz o camiyi başka bir yerde inşa ederiz. Bu işin aslı budur" der.¹⁵

Erdoğan'ın hizmet siyaseti bir refah ve kalkınma vaadinden de güç alır. Erdoğan başka pek çok alanda olduğu gibi, bu alanda da, kendinden önceki hükümetlerin toplumda yarattığı izlenime referans verir. "Türkiye'nin dört bir yanı önceden ran-

14 R. Tayyip Erdoğan, "Orman İsteyenler İçin Ormanlar Bol", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/orman-isteyenler-icin-ormanlar-bol/52015>, 18 Eylül 2013.

15 R. Tayyip Erdoğan, "Bizim Değerlerimizde Yol Engel Tanımaz", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bizim-degerlerimizde-yol-engel-tanimaz/53474>, 22 Ekim 2013.

tiyeydi, biz şantiyeye çevirdik”¹⁶ derken “AK Parti iktidarında asıl olan emek, üretim ve kalitedir” inancını taşır.¹⁷ Kendi dönemini belli sermaye çevrelerini zenginleştiren koalisyon hükümetlerinden ya da 1980’li yılların ANAP’ından ayırmak ister, bu farklılığa vurgu yapmaya çalışır: “Bizden önce gelenler, kendi zenginlerini ortaya çıkarmak için çalışmış olabilirler. Açık söylüyorum bizim projemiz, halkımızı bir bütün olarak kaldındırmaktır; Türkiye’nin tümünü zenginleştirmektir.”¹⁸ Erdoğan’ın zenginlik ve kalkınma projesi bir eşitlik vaadine de dayanır. Ülkenin Doğusu ve Batısı arasındaki farkı kapatacağı iddiasındadır: “Lamı cimi yok, İstanbul’da ne varsa Ağrı’da da olacak. Ankara’da ne varsa, Van’da, Ardahan’da, Iğdır’da da o olacak. 81 vilayetin 81’i eş zamanlı olarak kalkınacak, büyüyecek ve emin adımlarla geleceğe koşacak.”¹⁹

Hizmet siyaseti, aynı zamanda Cumhuriyet’in muasır medeniyetler seviyesini yakalamak idealine doğru atılan gerçek ve somut adımların işareti olduğu için de önemlidir ve Erdoğan tarafından bu hatta gayet sıklıkla kullanılır. Erdoğan’ın her zamanki üslubuyla Acıpayamlılarla dertleştiği konuşmasına bakalım: “Bak nereden nereye geldik. Ah benim Acıpayamlı kardeşim. Türkiye 79 senede 6 bin 100 kilometre duble, bölünmüş yol yaptı. 11 senede 17 bin kilometre bölünmüş yol yaptık. Halep oradaysa arşın Acıpayam’da. Denizli’nin havaalanı var mıydı? Bizimle geldi. Geldiğimizde 40 ilde 26 havaalanı vardı şu anda 51 havaalanı ve havalimanı var. Bu moderleşmenin, modern bir Türkiye olmanın adımlarıdır. Muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkmak lafla olmaz. Uygulamayla olur. Biz bunu yaptık. ‘Demir ağlarla ördük’ diyorlar. Gazi, bu ifadeyi kullandı ama arkasından gelenler demir ağ diye bir şey yapmadı, biz yaptık biz. Biz şu anda Türkiye’yi demir ağlarla, yüksek hızlı trenlerle örüyoruz.”²⁰

16 R. Tayyip Erdoğan, 26 Haziran 2007, s. 472.

17 R. Tayyip Erdoğan, 29 Temmuz 2005, s. 472.

18 R. Tayyip Erdoğan, 16 Ocak 2007, s. 638.

19 R. Tayyip Erdoğan, 28 Ocak 2011, s. 314.

20 R. Tayyip Erdoğan, “Biz Ferhat’ız, Siz Şirin’siniz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/biz-ferhatiz-siz-sirinsiniz/52577>, 29 Eylül 2013.

Erdoğan'ın çeşitli konuşmalarında altını çizdiği bu medeniyet ve kalkınma hedefi içinde, yine Erdoğan'ın deyişiyle, üç sektör "hayati bir önem" taşımaktadır: "Tarım-gıda, enerji ve sermaye-finans."²¹ Bu üç sektöre dayanan kalkınma ve zenginlik hedefi önünde hiçbir kısıtlayıcı düzenleme, engel olması istenmez. Bu yüzden Erdoğan'a göre öncelikle "yatırımın, üretimin, rekabetin önündeki engelleri kaldırmak"²² gerekir. Bu doğrultuda "özel sektörü, finans sektörünü tedirgin edecek, güveni zedeleyecek hiçbir adım atmayacağız"²³ sözünü verir. Erdoğan'a göre "paranın dini, imanı, milleti, vatanı olmaz; para paradır. Para adeta civa gibidir; kendisine uygun yer nereyi bulursa oraya akar."²⁴ Henüz belediye başkanıyken de bu konuda görüşleri sorulduğunda "dünya ile daha uzlaşmacı, barışık ve dünyanın da rahatlıkla Türkiye'ye girebildiği bir yapı"dan söz etmiş ve bu konudaki yasal kısıtlamaların kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.²⁵

Bazen işlerin yavaş yürümesinden de şikâyet ettiği olur: "Komünist ülkeler bile özelleştirmelerini yaptı, biz hâlâ özelleştirme yapmaya çalışıyoruz."²⁶ Enflasyonun tek haneli rakamlara inmesi, geniş çaplı bir ekonomik kriz yaşanmaması, AKP döneminde hiçbir bankanın batmaması, Türkiye'nin milli geliri üç kat arttırmayı başarması gibi gelişmeleri güven ve istikrar vurgusuyla ve her zamanki gibi istatistiki verilerle destekleyerek, kıyaslamalar yaparak vatandaşlarıyla paylaşır. Bu ekonomik tablonun kırılğan yönlerine işaret edenleri "felaket tellallığı" ile suçlar. Erdoğan'ın ekonomik hedefleri daha parti kurulurken, parti için isim bulma çalışmaları yapılırken, belirleyici olmuştur.

Bu tablo, parlaklığını biraz da Erdoğan'dan önceki koalisyon hükümetleri ve 1980'lerden 2000'lere uzanan enflasyon ve eko-

21 R. Tayyip Erdoğan, 16 Temmuz 2010, s. 315.

22 R. Tayyip Erdoğan, 14 Ağustos 2006, s. 316.

23 R. Tayyip Erdoğan, 29 Kasım 2011, s. 187.

24 R. Tayyip Erdoğan, 10 Mart 2011, s. 190.

25 Recep Tayyip Erdoğan, *Bu Şarkı Burada Bitmez* (haz. İ.E. Deveci), Nesil Yayınları, İstanbul, 2001, s. 64.

26 R. Tayyip Erdoğan, 15 Temmuz 2005, s. 457.

nomik kriz odaklı dalgalanmalara, bir başka deyişle AKP'den önceki hükümetlerin tartışılmaz başarısızlığına borçludur. Erdoğan sıklıkla, döneminin popüler ifadelerinden biri olarak "Yeni Türkiye"nin eskisinden farkını bir varlık ve hizmet örnekleri vurgusuyla çeşitlendirir. Menderes'in ve Demirel'in Tek Parti Dönemi atıfları, Özal'ın 1980 öncesi Türkiye'sine dair çizdiği tablo, Erbakan'ın iktidarda olduğu dönemlerde önceki iktidarla yaparken kullandığı kıyaslama dili burada da karşımızdadır. İki Türkiye arasındaki fark gündelik hayatın içinden örneklerle derinleştirilir:

Allah aşkına benzin, ekmek, yağ, tuz kuyruklarında bekleyenler biz değil miydik? Bunlar bu ülkede yaşandı mı, yaşandı. Ama şu anda 20 yaşındaki genç bunları bilmiyor, onlar kuyrukları görmedi. Onlar sadece AK Parti iktidarını gördüler, zannettiler ki Türkiye hep böyleydi. Hiçbir zaman böyle değildi. Şu anda 20 yaşındaki gençler, 'hangi mağazaya girersem dünyanın en meşhur markaları rahatlıkla bulabiliyoruz' zannediyorlar. Bırakın onu biz yerli ürünlerimizi bile bulamıyorduk. Bakın eskiden Vita yağı...Şimdi gence sor, Vita yağı nedir bilir misin diye? İnanın yüzde 100'e yakını bilmez. Sana yağı nedir diye sorsan onu da bilmez. Ama bunun için kuyruğa giriyorduk. Ah benim 20 yaşındaki genç kardeşim, şimdi sana sesleniyorum; Bak biz kitabımızı bulamıyorduk, defter, kalem alabilmek için kırtasiyeci dükkânlarında sırada kuyrukta bekliyorduk.²⁷

Erdoğan'ın ekonomik kalkınma retoriğinin bir ayağı hiçbir zaman sosyal devleti ıskalamamaya çalışır. Erdoğan'ın bir yandan finans merkezli ekonomik akışı her türlü baskı ve kısıtlamadan koruma çabası, bir yandan da valilere ve belediye başkanlarına yönelik "Tıpkı Ömer gibi kapıları dinleyeceksiniz. Bacaları izleyeceksiniz. Acaba içerden inilti geliyor mu? Ağlama sesleri geliyor mu? (...) Onların peşinden koşturacaksınız."

27 R. Tayyip Erdoğan, "Felaketten Haz Duyacak Hazımsızlar Var", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/felaketten-haz-duyacak-hazımsızlar-var/54936>, 5 Kasım 2013.

nız ve onları takip edeceksiniz. Gücünüz neye yetiyorsa bunu yapacaksınız”²⁸ hatırlatmalarında görüleceği üzere sosyal devletin canlı kalması arzusu da dikkate değerdir.

AKP’nin temel hedeflerinden ve vaatlerinden birisi de istikrardır. Erdoğan 3 Kasım 2002’den bu yana istikrar unsurunu hem bir başarı koşulu, hem de başarılı icraatların bir sonucu olarak gördüğünü vurgular. Ona göre istikrar “kararlılık demektir, pozitif sürecin sürekliliği demektir.”²⁹ Aslında bu kavram AKP’nin yükselişini anlamak için de önemlidir, zira AKP istikrarsızlıklarla geçen bir dönemin, koalisyonlar döneminin yol açtığı sıkıntılara son vereceği, daha sonra da bu sıkıntılara son verdiği iddiasında olmuştur hep.

İstikrar hizmet siyasetinin bir başka hayati unsurudur ve 3 Kasım’dan sonraki her seçimde bu yönüyle seçmene seslenmek için başvurulan bir enstrümandır. AKP dönemi bir istikrar dönemi olarak sunulurken, seçmene koalisyonlara dayalı hükümetler ve geçmişteki kötü tecrübelerin yol açtığı sıkıntılar anımsatılır. 22 Temmuz ve 12 Haziran genel seçimlerinde kazananın AKP değil, istikrar, dolayısıyla da Türkiye olduğunu vurgular Erdoğan. Erdoğan’ın başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerine dair olumlu bakışında da hızlı, engellere takılmadan iş yapma tutkusu kadar bu sistemin daha istikrarlı işlemeye açık yapısının etkisi vardır. Tabii istikrar kavramına Erdoğan’ın ekonomik güç açısından da baktığını söylemek mümkündür. “Huzurun, istikrarın, güven ortamının olmadığı bir yerde, yatırım olmaz, üretim olmaz, ticaret olmaz, iş de ekmek de olmaz”³⁰ diyen Erdoğan için istikrar, yabancı yatırımcıyı Türkiye’ye çekecek, Türkiye’yi de dünyada güçlü, güvenilir ve saygın bir konumda tutacak bir anahtardır. Bu doğrultuda şunları söyler: “Ne varsa istikrarda var, ne varsa güvende var. İstikrarın olduğu ülkeye dünya gelir, güvenin olduğu ülkeye dünya gelir. Bunların olmadığı yere kimse gelmez.”³¹

28 R. Tayyip Erdoğan, 2 Mayıs 2011, s. 509.

29 R. Tayyip Erdoğan, 4 Eylül 2007, s. 299.

30 R. Tayyip Erdoğan, 13 Aralık 2010, *Recep Tayyip Erdoğan Siyaset Sözlüğü*, s. 269.

31 R. Tayyip Erdoğan, 3 Mayıs 2011, s. 297.

Hizmet siyasetinin buraya kadar anlatılanlar temelinde Erdoğan'ın ve hükümetinin çalıştığına, sürekli bir icraat hali içinde olmasına işaret eden birer somut emare olmasının yanı sıra üç ayrı işlevi daha vardır: Hizmet siyaseti, demokrasi retoriğine kolaylıkla eklemelenebilir bir unsurdur. İstikrar, zenginlik, refah ve memleketin her tarafını şantiyeye çeviren kuşatıcı hizmet siyaseti perspektifinden bakıldığında hizmet edilenin iradesi bir hayat kaynağı olarak kutsallaştırılır. Bu noktada devreye millet iradesi ve demokrasi kavramsallaştırması girer. Bu hizmetler, "millete duyulan aşk"ın bir uzantısı olarak sunulur, onların iradelerinin gerçekten varolduğunun ve saygı gördüğünün bir hatırlatıcısıdır. Bu çerçevede hizmet siyasetinin bir ikinci işlevi Menderes'ten Özal'a, Erbakan'dan Demirel'e uzanan bir çizgide büyük sağ geleneğin diğer liderleri tarafından kullanılan hürriyet-nizam geriliminde nizamı güçlendirici retoriğe bir dayanak sağlamasıdır. Hizmet siyaseti, liderin kitlesine özetle "Bu kadar hizmeti, bu yolları, köprüleri, barjları yapan iktidar yolsuzluk yapar mı?" ya da "Bu kadar çalışan bir hükümet gerçekten bizim iyiliğimiz için olmasa bu kısıtlamaları getirir miydi?" sorusunu sordurma gücü verir. En azından bu niyetle kullanılmaya müsait bir alan sunar. Sözgelimi Erdoğan'ın 17 Aralık Operasyonu sonrasında sıklıkla yapılan hizmetlere vurgu yapması bu paralelde düşünülmelidir. Ya da TİB'in internet üzerinde genişleyen otoritesi ve internet sansürü eleştirileri karşısında söylediklerini düşünelim:

Bir kısım medyada, 'Hükümet interneti yasaklıyor, internete sansür getiriyor' diye yaygara koparanlar var. Öbür yandan milletim kimin ne yaptığını bizzat yaşayarak görüyor. Biz laf üretmiyoruz, icraat üretiyoruz. Dün 100 bin öğrencimiz evlerine ellerinde tablet bilgisayarlarla gitti. Yaklaşık 163 bin öğrencimiz, şu anda etkileşimli tahta, yani internetle eğitim görüyor. Bu iktidara nasıl oluyor da 'interneti karşısınız' yakıştırması, yaftası yapıştırılmaya çalışılıyor. Bu medyanın İstanbul'da, plazalarda attığı manşetlerle Anadolu'da, Trakya'da

milletin gördüğü, yaşadığı birbirini tutmuyor. Okullara 1 milyon bilgisayar gönderen, 30 bin bilişim teknolojisi sınıfı kuran hükümete 'interneti engelliyor' diye ithamda bulunursanız size dünyanın her yerinde gülerler. Maalesef dünyanın da belli odakları, bu medya gruplarıyla oraları kaynak kabul ederek haberler yapıyorlar. İşin aslı farklı, yayınladıkları haberler farklı. 163 bin çocuğa tablet bilgisayar dağıtan, bütün öğrencilere de bunu verecek olan bir iktidara, 'interneti yasaklıyor' iftirasını atarsanız, dünyada bunun farkına vardığında herkes sizinle alay eder. Geniş bant internet aboneliği sayısı göreve geldiğimizde 20 bindi, şu anda geniş bant internet sayısı 34 milyona ulaştı. 20 bin nire, 34 milyon nire? Bunu göremeyecek kadar gözler körelmiş. Okullara geniş bant internet erişimi sağlayan kadroya siz 'yasakçı', 'sansürcü' derseniz, 'dikta-tör' diye çamur atarsanız, o çamur döner, bu çamuru atanların yüzüne çarpar.³²

- 32 R. Tayyip Erdoğan, "100 Bin Öğrencimiz Evine Tabletle Gitti", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/100-bin-ogrencimiz-evine-tabletle-gitti/59630>, 18 Şubat 2014. Bu hizmet siyasetinin otoriterliği besleyen bir tarafına örnek olarak bir yandan hizmeti sunmak, diğer yandan bu hizmetlerin kullanımının sınırları olmasının gerekliliğine belirli bir tehdit algısı üzerinden dikkat çekmek gösterilebilir. Aynı konuşmasında Erdoğan şunları söyler: "İnternetin kimi zaman nasıl bir tehdit olduğunun görülmesi bakımından bir çalışma arkadaşımızın çocuklarının başına gelen hadiseyi, özellikle anlatmak istiyorum. 12-13 yaşlarında iki çocuk, evlerindeki bilgisayarda internette gezinirken karşısına bir ekran görüntüsü çıkıyor. Ekran görüntüsünde çocuklardan birinin resmi var. Bilgisayarın kamerasından çekilmiş. Yani birileri bilgisayara girmiş, kamerasını kontrol altına almış, evin içindeki görüntüyü çekmiş. Sonra o görüntüyü bir sayfaya yerleştiriyor. 'Sizi tanıyor, biliyoruz, adresiniz elimizde biz jandarma, polisiz' diyerek jandarma, polis, MİT'in logolarını sayfaya yerleştirerek, çocuklardan verilen hesaba para yatırmaları isteniyor. İnanın birçok çocuk anne babaları duymasın diye, korkuyla kendilerine ekrandan emredileni yapıyorlar. Bizim arkadaşımızın çocukları korkuyla ağlayarak babalarını arıyorlar, babaları çocukları teskin ediyor. Bu, internette yapılan belki de en basit dolandırıcılık şeklidir. Bunlara karşı bir tedbir alınca, bir düzenleme getirince belli çevreler koro halinde, sansür türküsü söylemeye başlıyor. Bizi anne, babalar, öğretmenler anlıyor. 2011'de güvenli internete geçerken işte bu çevreler sokağa döküldüler. Çocuk yaştaki kızın eline o ahlaksız pankartı tutuşturup, sokakta eylem yaptılar. O zaman da işte bu CHP, tıpkı bugün olduğu gibi bu ahlaksızlara destek verdi. Çocuklara, gençlere, nesillere sahip çıkmak bizim anayasal görevimizdir. Bunlara ben kaç kez anayasa maddesini okudum. Ama bunların anlamak diye bir derdi yok. Bu bizim görevimizdir, biz bu görevi gençliğin korunması maddesinde ne emrediyorsa bunu yapmaktakı mükellefiz."

Hizmet siyaseti anlayışının ve söyleminin üçüncü işlevi ise muhalefetle ve “öncekiler”le araya somut bir mesafe koymaya yardımcı olmasıdır. Bu somut mesafe, yaratılan ve imza atılan eserlerdir. Söz konusu eser vurgusu, Erdoğan’ın kendine biçtiği “ustalık” alametlerinden biri olarak görülebilir. Zira Erdoğan’ın dilinde bir üst geçit ya da bir metro hattı bile, sanatsal çağrışımları dışlamayacak bir biçimde, eserdir ve tıpkı büyük sanat eserlerinin büyük sanatkârların elinden çıkması gibi bu eserlerin de mimarının yeteneği ve çalışkanlığıyla ortaya çıktığı hatırlatılır. Nihayetinde bu hizmet ya da eser siyaseti “yapan” ve “yapamayan” arasındaki farkı göstermeye yarar. Erdoğan da bunu veciz bir şekilde ifade eder: “Muhalefetin siyaseti, unutmayın esersizlik siyasetidir. Onlar tarihleri boyunca hep engellediler. Bugün de engellemenin, yavaşlatmanın, yıkmamanın ve tahrip etmenin peşindeler. Ama bizim siyasetimiz, eser siyasetidir.”³³

Erdoğan’ın hizmet siyaseti bir yandan ücretsiz tablet/bilgisayar dağıtmaya, öbür yandan o tablet ya da bilgisayar vasıtasıyla girilecek internet sitelerinin kısıtlanmasını meşru göstermeye dayanır. Hizmet siyaseti, milleti düşman karşısında uyanık tutmaktan yapılan icraatları sürekli bir biçimde anımsatmaya, oradan da otoriterlik suçlamalarına karşı başlı başına bir savunmaya dönüşme potansiyelini harekete geçirmeye ve belli bağlamlarda bizatihi otoriterliği meşrulaştırmaya hizmet eden son derece işlevsel bir anlayıştır. Bu anlayışın, bu perspektifin dayandığı kritik kavram ise hizmet siyasetinin hedefi ve dayanağı olarak millet ve onun iradesidir.

33 R. Tayyip Erdoğan, “Muhalefetin Siyaseti Esersizlik Siyaseti”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/muhalefetin-siyaseti-esersizlik-siyasetidir/59727>, 22 Şubat 2014.

Milli irade fetişizmi ve demokrasi

“Siz Demokrat Parti ile uğraşamazsınız. 1950 seçimlerini yüzde yüze yakın ekseriyetle kazanmış, 1954 seçimlerini de yine büyük bir ekseriyetle kazanmış Demokrat Parti Hükümeti’ni yıkamazsınız.” (Sağdan, ‘Bu sözlerin ne alakası var?’ sesleri, gürültüler)

– Adnan Menderes, 13 Ocak 1956³⁴

Erdoğan’ın hemen her konuşmasının değişmez öğelerinden biri millet iradesi kavramıdır.³⁵ Millet iradesi” ve bizzatıhi “millet” bu çerçevede birer fetiş nesnesi halini alırlar. Erdoğan’ın da AKP’nin de nihai kurucu unsuru ve referans noktası millettir. Erdoğan şunları söyler: “AK Parti sadece ama sadece millete dayanan bir partidir. AK Parti’nin mayasını millet atmıştır. AK Parti’nin hamurunu millet yoğurmuştur. AK Parti’nin kumaşını millet dokumuştur. (...) AK Parti milletimizin müştereklerinden oluşmuş ma’şeri vicdanının sesidir. (...) Milletimizin ortak değerlerinden hareket ettik, siyasi zeminimizi milletimizin kale gibi durduğu yer olarak tanımladık. (...) Biz önce millet derken, milleti bir bütün olarak kavıyor ve o bütünün renklerini birbirinden ayırmıyoruz.”³⁶

Millet iradesi, tıpkı Erdoğan’ın hizmetleri gibi hem çok güçlü ve türlü olağanüstülüklerle bezeli hem de o ölçüde kırılğandır. Millet iradesine ipotek koymak isteyenlerden, milli iradeye saygısı olmayanlardan, milli iradeden kaçanlardan, kendi iradesini milletin iradesinin üstünde görenlerden bahsederken kendi varlığını bağladığı şeyin, tıpkı eleştirdiği perspekti-

34 Adnan Menderes, “Meclis Konuşması”, 13 Ocak 1956, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Mahaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 135.

35 Tanıl Bora da AKP’yi yeni merkez sağ içinde konumlandırırken, partinin “anti-demokratik, otoriter bir üsluba meyyal milli iradeciliği”nin altını çizer. Bkz. Tanıl Bora, “Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioğlu ve G.G.Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 15.

36 Genel Başkan R. Tayyip Erdoğan’ın Konuşması, *Adalet ve Kalkınma Partisi 1. Olağan Büyük Kongresi*, Öncü Basımevi, Ankara, 2003, s. 6-7, 12.

fin yaptığı gibi, koruyucusu haline gelir. Yine hizmet siyasetinde gördüğümüz gibi, kendisine yöneltilen her suçlamayı bir şekilde milli irade sorununa bağlamak ister. O kadar ki 17 Aralık sürecinde partisinin yolsuzluk tartışmaları içinde sendeleyken konumunu “asıl hırsızlığın milli irade hırsızlığı” olduğu türünden açıklamalarla karşılar. Burada her eleştiride sandık sonuçlarına atıf yapan Menderes, Demirel, Özal çizgisinin bariz bir şekilde izlerini görmek mümkündür:

En büyük hırsızlık, en büyük yolsuzluk, milli irade hırsızlığı, milli irade yolsuzluğudur. Milli iradeyi çalan, milli iradeyi çalmaya kasteden, asıl hırsızdır, asıl yolsuzdur. Gidin darbe dönemlerine bakın. 27 Mayıs’a, 12 Mart’a, 12 Eylül’e, 28 Şubat’a bakın. Türkiye tarihinin en büyük yolsuzlukları bu dönemlerde yapılmış, demokrasi ve hukuk rafa kaldırıldığı için de bunların hesabı sorulmamıştır. Başta CHP olmak üzere, darbe destekçisi parti ve kadrolar, hem darbe dönemlerinde, hem sonrasında çalmayı adeta alışkanlık, adeta politika haline getirmiştir. Şunu da herkes bilsin, biz, 11 yıl boyunca milli iradenin çalınmasına izin vermedik, bundan sonra da milli iradeye uzanan karşısında bizi bulacaktır. Bunu böyle biliniz. Çünkü milli iradeyi çalan, her şeyi çalar, milli iradeyi gasp eden, her şeyi gasp eder. Milli iradeyi de çalamayacaklar, milletin hazinesine de el uzatamayacaklar. AK Parti, milli iradeye sahip çıktığı için hırsızlıkların, yolsuzlukların önüne geçmiştir. AK Parti, milli iradeyi cesaretle koruduğu için ülkenin soyulmasını engellemiştir.”³⁷

37 R. Tayyip Erdoğan, “Sizin Ananasınız İhaledir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/sizin-ananasiniz-ihaledir-ihale/58608> (26 Ocak 2014). Bununla birlikte sözelimi Özal’la karşılaştırıldığında Erdoğan’ın “milli irade” vurgusunun –liderlerin televizyon konuşmaları özelinde– daha yoğun olduğu söylenebilir. Yetkin, iki liderin İcraatın İçinden ve Ulusa Sesleniş konuşmaları temelinde yaptığı analizinde bu bağlamdaki sözcük kullanım sıklığını şöyle özetler: “(...) Milli, ortak, millet kavramları, irade kavramı ile tek bir grup olarak düşünülerek milli/ortak/millet iradesi sözcükleri olarak sayılmışlardır. Egemenliğin kim tarafından temsil edildiğinin göstergesi olan bu sözcükleri Özal hiç kullanmamış, buna karşın Erdoğan 54 konuşmanın 16’sında, 17 kez kullanmıştır. Bu sonuç, irade sözcüğüyle birleştirildiğinde Erdoğan’ın Özal’dan 6 kat daha fazla kullandığı sonucuna ulaşılmıştır.” Bkz. Barış Yetkin, *a.g.e.*, s. 122.

Bu kavrama ve kavramın ait olduğu demokrasi tasavvuruna bakmadan önce kısaca bir başka kavrama, cumhuriyet kavramına bakalım. Cumhuriyet, Erdoğan'ın söylemsel evreninde millet, millet egemenliği ve milli irade kavramlarıyla iç içe bir biçimde kullanılırken, aslında bir "zihniyet eleştirisi" zemini olarak işlev görür. Erdoğan'ın cumhuriyet kavramına yaptığı atıfların büyük bir bölümü Tek Parti Dönemi'yle, AKP öncesi mukteditir siyasal kompozisyonla ya da mevcut CHP ile bir hesaplaşma içerir ve onlara cumhuriyetin gerçek anlamını öğretme çabasına yoğunlaşmış gibidir. "Kimse bizimle cumhuriyetçilik yarışına giremez"³⁸ diyen ve "Cumhuriyetçiyiz demekle cumhuriyetçi olunmaz. (...) Önce cumhura saygın olacak"³⁹ hatırlatmasını yapan Erdoğan için cumhuriyet nosyonu bu haliyle bir elitizm eleştirisi vasatı işlevi de görür. Ona göre "Cumhuriyet asla ve asla belli bir zümrenin, belli bir kitlenin, belli bir grubun rejimi değil, bu milletin rejimidir ve sahibi de yalnızca bu aziz millettir."⁴⁰

Bu hat üzerinden cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti vatan-daşı olmak gibi ortak bir payda da yaratır ve Erdoğan bu paydaya "dünyaya açık bir demokrasi, dünyaya açık bir ekonomi", "sosyal, demokratik, laik devlet" temaları üzerinden işaret eder. AKP'nin kuruluş sürecinde ve iktidara geldiği ilk yıllarda partinin Milli Görüş köklerine atıfla yapılan cumhuriyet karşıtlığı iddialarına tepkisi hep sert olmuştur. Erdoğan, bir rejim olarak Cumhuriyeti asli ruhuna uygun olarak düşünmek gerektiğini her fırsatta dile getirir, daha çok laiklik kaygıları odaklı cumhuriyet karşıtlığı suçlamalarına milletin iradesine her fırsatta teslim olmak ve saygı duymak temelinde cevap verir ve şu hatırlatmayı yapar: "AK Parti, Türkiye Cumhuriyeti gömleğinden başka gömlek giymemiştir, giymez."⁴¹

Erdoğan'ın dünyasında "en geniş istişare sistemi" olarak demokrasi⁴² söylemsel düzeyde bir haklar ve özgürlükler manzu-

38 R. Tayyip Erdoğan, 1 Aralık 2009, s. 105.

39 R. Tayyip Erdoğan, 22 Mart 2008, s. 105.

40 R. Tayyip Erdoğan, 26 Ekim 2010, s. 108.

41 R. Tayyip Erdoğan, 17 Haziran 2007, s. 110.

42 Recep Tayyip Erdoğan, a.g.e., s. 55.

mesi olarak yüceltilirken bir yandan da teknik bir prosedürler bütünü olarak kodlanır. Erdoğan'ın demokrasi tahayyülü sınırları belirgin bir "iktisat ideolojisi" temelinde şekillenir. O, demokrasiyi bir kalkınma ve ekonomik büyüme ön koşulu olarak görür. Demokrasinin ve demokratlığın değerini sağlayacağı ekonomik büyüme ile de anlamak gerektiği fikrindedir. "Bir panzehir olarak demokrasi" algısına sahiptir.

Demokrasiyi bir sorun çözme aracı olarak görür. Kürt sorununun da yoksulluğun da çözümünün geçtiği yer demokrasi-dir. "İleri demokrasi" anlayışı hem ulaşılması gereken bir hedefe, hem Avrupa standartlarına, hem ekonomik kalkınma ve büyük Türkiye idealine işaret edecek biçimde kavramsallaştırılır örneğin. Erdoğan'a göre Türkiye'nin AKP iktidarı dönemindeki "ekonomik noktada çok ciddi sıçramalar yapması"nı mümkün kılan şey demokrasi olmuştur. Şu an için Türkiye, "ekonomiyi demokrasi ile at başı sürdüren bir ülke"dir.⁴³ "Ekonomi ileri gittikçe demokratik standartlar da gelişir" inancını taşır ve "demokrasiye giriş dersinde sürekli bütünlemeye kalarak Türkiye güçlü bir ekonomi olamaz"⁴⁴ uyarısını yapar.

Erdoğan'ın demokrasi ve demokratlık nosyonlarına bakışının ikinci bir vechesi millet iradesi kavramında düğümlenir. O, temsili demokrasi olarak demokrasi prosedüründe "temsil"e uhrevi bir değer katar, onda siyasetin gerçek ruhunu görür. "Demokrasilerde söz de milletindir karar da milletindir"⁴⁵ dediği zaman referans verdiği gelenekle bu bakımdan aynı yolda yürür. Bu bakışını demokrasiyle ilgili yaptığı hemen her konuşmasında dinleyenleriyle paylaşır: "Demokrasi bir güven rejimidir. Millete ve milletin tercihlerine güven duyulmasını gerektirir"⁴⁶ ve "demokrasi derken ülke yönetiminde kayıtsız ve şartsız millet iradesinin söz sahibi olmasını kastediyoruz"⁴⁷ gibi açıklamalarında milli iradeye duyduğu güveni yansıtır. Bu

43 R. Tayyip Erdoğan, 22 Eylül 2011, s. 132.

44 R. Tayyip Erdoğan, 8 Nisan 2009, s. 139.

45 R. Tayyip Erdoğan, 6 Nisan 2008, s. 139.

46 R. Tayyip Erdoğan, 23 Nisan 2004, s. 141.

47 R. Tayyip Erdoğan, 25 Kasım 2007, s. 140.



Fotoğraf: Nom de plume.

bakış temelinde demokrasi ve demokratlık; Erdoğan'ın her konuda daimi bir "anti-AKP" olarak kalmasından memnuniyet duyduğu CHP'yi eleştirmek için de kullandığı söylemsel malzemelerdir.

Tek Parti Dönemi uygulamaları milletin iradesini hiçe sayan bir siyaset anlayışının örnekleri olarak, Erdoğan'ın CHP eleştirisinin bir başka yönü olan ve ortodoks bir laiklik algısından elitizme uzanan bir eleştiri hattına hayat verir örneğin. Erdoğan burada millet iradesi kavramı merkezinden hareketle CHP'ye hep demokrat olma çağrısı yapar. Bunu yaparken de CHP'nin tarihsel geleneginden ötürü bunu aslında hiçbir zaman tam olarak gerçekleştiremeyeceğinin de bilinmesini ister. Tüm bunlara ek olarak demokrasi, Erdoğan'ın Ortadoğu'da Türkiye'ye biçtiği rol için de belirleyici bir kavramdır. Ekonomik gelişmişlikle birlikte demokratlık, Ortadoğu'ya Türkiye'nin rol modeli olduğu bir siyasal istikrar sürecini getirecektir: "İslam ile demokrasi yan yana olabilir. Türkiye halkının % 99'u Müslüman olan bir ülke, biz rahatlıkla

bunu yapabiliyoruz, bir sıkıntımız yok. Oldu ve oluyor, demek ki olabilir.”⁴⁸

Erdoğan’ın söyleminde özgürlük, daha çok düşünce, inanç ve ifade özgürlüğüne odaklanmış gözükmektedir. Bazen buna “teşebbüs” özgürlüğünü de eklediği olur. Bu çerçevede Erdoğan’ın ilk referans noktası yine kendi tecrübeleridir. “Biz tüzüklerle çarpışarak büyüdük”⁴⁹ derken okuduğu şiir yüzünden aldığı cezayı ifade özgürlüğüne inanmayan, özgürlükleri her daim kısıtlamak isteyen bir zihniyetin ürünü olarak görür. “Özgürlüğün kıymetini o mahpus duvarları arasında çok iyi anladım”⁵⁰ derken de özgür olamamanın, özgürce düşündüklerini ve hissettiklerini ifade edememenin acısını bildiği için özgürlük karşıtı bir konum almasının mümkün olmayacağına dikkat çekmek ister.

Buradan hareketle özgürlüklerin kısıtlanması konusunda kendi konumunu bir nihai empati noktası olarak inşa eder. Türban konusunda da Kürt sorunu konusunda da yaşanan sıkıntıları, çekilen acıları en iyi o bilir: “İnancından dolayı, ibadetinden dolayı, başındaki örtüden dolayı dışlanmanın ne olduğunu biz çok iyi biliriz. Üniversite kapılarında boynu bükük kalmanın ne demek olduğunu biz çok iyi biliriz. (...) Hapisteki oğlunu ziyarete giden ama oğluyla tek kelime Kürtçe konuşamayan annenin acısını, gözyaşını, feryadını, yüreğinde kopan fırtınayı biz biliriz biz.”⁵¹

Erdoğan “bu ülkede hangi düşüncede, hangi inançta olursa olsun, ne taraftan olursa olsun şu mahalle baskısı adını verdikleri şeyleri ortadan kaldıralım. Herkes hür olsun, rahat olsun”⁵² arzusundadır. AKP’nin kuruluş aşamasındayken de

48 R. Tayyip Erdoğan, 15 Eylül 2011, s. 133.

49 R. Tayyip Erdoğan, 16 Ekim 2010, s. 460.

50 R. Tayyip Erdoğan, 3 Eylül 2010, s. 460. Erdoğan, sadece “özgürlüğün kıymetini” değil, “halkla olan iletişim noktasında gerçek bir muhasebe yapmak” imkânını da bulduğunu belirtir bu cezaevi günlerinde. Erdoğan’ın deyişiyle, cezaevi günlerinde Türkiye’nin değişik yerlerinden 7.500 civarında mektup almış ve bolca tefekkür etmiştir. Bkz. Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *a.g.e.*, s. 266.

51 R. Tayyip Erdoğan, 3 Eylül 2010, s. 626-627.

52 R. Tayyip Erdoğan, 30 Eylül 2010, s. 460.

özgürlüklerin kendi hareketleri için ne kadar önemli bir husus olacağının altını çizmeye çalışmıştır: “Özgürlüklerin kötüye kullanılabilir kaygısıyla kısıtlanması, sakat ve sonu olmayan bir mantıktır. Bizim iktidarımızda, milletimiz Kopenhag Kriterleri’ne uygun standartlara kavuşturulacaktır.”⁵³

Bu çerçevede Erdoğan’ın ve AKP’nin kafasındaki özgürlük tahayyülünün hayata geçirilmesinde ağırlıklı bir biçimde Avrupa Birliği hedefinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁴ AKP’nin özellikle son döneminde partiye ve Erdoğan’a yöneltilen “yaşam tarzlarına müdahale” eleştirilerinin doğru olmadığı da Erdoğan tarafından çeşitli vasatlarda dile getirilir. Örneğin bu konuşmalarından birinde Erdoğan şunları söyler: “8 yıldır hangi özgürlüğü kısıtladık? Özgürlük alanlarını genişletmekten başka... 8 yıldır kimin yaşam tarzına müdahale ettik? Herkes istediği gibi giyiniyor, istediği gibi eğleniyor, istediği gibi içiyor. Hangisine dedik ki, sen ne kadar viski içiyorsun, şarap içiyorsun, bira tüketiyorsun? Böyle bir derdimiz oldu mu?”⁵⁵

Bununla birlikte Erdoğan’ın ve AKP’nin özgürlük algısının başka hak ve özgürlükleri örnek göstererek kısıtlamaya gitme eğilimi taşıdığı da söylenebilir. Söz gelimi kürtaj konusunda kadınların kendi bedeni üzerindeki kararı bir tür düşünce ve eylem özgürlüğü, kanaat hürriyeti olarak değil; bir başkasının, bir başka canlının “yaşam hakkı”na zarar vermek olarak görülür. Dolayısıyla müdahalenin gerekçesi yine hak ve özgürlükler çerçevesi olarak çıkar. Nihayetinde özgürlüklerin sınırının başkalarının özgürlüğü olduğu fikrinin muhafazakâr bir pragmatizm üzerinden uygulanmasının Erdoğan’ın ve AKP’nin bundan sonraki süreçte bu alanda atacağı adımları belirleyen etmenlerden biri olmaya devam edeceği söylenebilir.

Erdoğan’ın söylemsel haritasında farklılıklar, birlik ve beraberlik vurgusunun önemli bir parçası olarak kendine yer bu-

53 R. Tayyip Erdoğan, 16 Ağustos 2001, s. 463.

54 Özbudun ve Hale de “AB’ye üyelik ümidi”nin “demokratikleşme reformları bakımından güçlü bir itici güç teşkil ettiği”ni ifade eder. Bkz. Ergun Özbudun ve William Hale, *a.g.e.*, s. 105. Bu kapsamdaki uyum paketleri temelindeki reformlar için ise yine bkz. Ergun Özbudun ve William Hale, *a.g.e.*, s. 107-120.

55 R. Tayyip Erdoğan, 14 Kasım 2011, s. 459.

lur. Onun deyişiyile, “gökkuşağı ne kadar güzelse, ne kadar muhteşemse, ne kadar etkileyiciyse, farklılık da o kadar güzeldir, o kadar muhteşemdir, o kadar etkileyicidir. Bu ülkenin dağlarını, Ağrı’yı, Munzur’u, Kaçkar’ı, Erciyes’i, Uludağ’ı döşeyen, binlerce, on binlerce çiçek, farklılıklarıyla, farklı renkleri, farklı kokuları, farklı güzellikleriyle bizimdir. Hepsinin kökü bu topraktır.”⁵⁶ Ya da yine onun deyişiyile, “Bu topraklardaki farklılıklarımız bizim çatışma noktalarımız değil, zenginliklerimizdir.” Bu farklılık-çeşitlilik-zenginlik vurgusunun bazen açıkça belirtilen, bazen ima edilen önemli bir yönü vardır. O da farklılıkların ortak kültürel değerler, “yüzyıllara dayanan birlik”, “ortak medeniyet” gibi faktörler özelinde aslında farklılık değil, ortaklık olduğudur.

Üniter yapı sorgulanmadığı sürece Laz, Çerkez, Kürt, Roman olmakta bir beis yoktur. Erdoğan’ın “Bu ülkede ayrımcılığa yer yok. Kürd’üyle, Türk’üyle, Çerkez’iyle, Abaza’sıyla, Gürcü’süyle, Boşnağıyla aklınıza ne gelirse hepimiz Türkiye cumhuriyeti vatandaşıyız” sözlerindeki anayasal vatandaşlık vurgusu aynı zamanda bir makbul vatandaşlık çağrısıdır. Dilinizi konuşabilir, inancınızı istediğiniz gibi yaşayabilirsiniz ama devletin çizdiği sınırları aşmamak kaydıyla. Romanlar ya da başka etnik gruplar ya da topluluklar ile ilgili AB hedefi doğrultusunda yapılan düzeltme ve iyileştirmelerin sadece belirli istisnalarla varolması; iktidar konumunun getirdiği bir korumacılık hali ve Erdoğan ve AKP’nin klasik devlet reflekslerini içselleştirmesiyle ilgilidir. Kürt sorunu ya da Kuzey Suriye’de olup bitenlerin yorumlanış şekli çizilen sınırları geçen her farklılığa anında müdahale edileceğini göstermesi açısından manidardır.

Erdoğan’ın din ve medeniyet çizgisinde şekillenmiş farklılık retoriği, özünde, kadim devlet reflekslerinden uzak değildir. Bu, onun Kürt sorununda veya başka bir sorunda herhangi bir adım atmadığı anlamına gelmez.⁵⁷ Söz konusu olan daha çok

56 R. Tayyip Erdoğan, 13 Kasım 2009, s. 221.

57 Örneğin 1987’den beri “46 kez uzatılarak 2002 yılına kadar aralıksız devam ettirilen olağanüstü hal”, 30 Kasım 2002’de sonlandırılmıştır. Kamu Düzeni ve Gü-

atılan bu adımlardan geriye dönüşlerin devletin menfaatleri ya da hikmet-i hükümet mucibince her zaman mümkün olmasıdır. Egemenlik ilişkisini ya da iktidarın sınırlarını sorgulamayan ve tehdit etmeyen her farklılık otantik bir renk olarak görülür. Erdoğan farklılıklara saygı gösterilmesini önemser, ama belli şartlar ve koşullar vardır hep.

Bu nizamaya saygılı farklılıklar temelinde Erdoğan hâkimiyyetin millete ve onun iradesine bağlı olduğunu vurgulamakla kalmaz, bunu hizmet siyasetinin örneklerini sunarken yaptığı gibi bir “eski Türkiye-Yeni Türkiye” karşılaştırması için de kullanır. Erdoğan bu eksende şunları söyler örneğin: “Bugün Türkiye’de, insanıyla, vatandaşıyla var olan, insanı için var olan, bütün vatandaşlarına karşı aynı mesafede duran bir devlet anlayışı vardır. Milletine efendilik eden değil, milletine hizmetkâr olma aşkıyla bu yola çıkmış bir iktidar vardır. Meşruiyetin kaynağı artık millettir. Türkiye’de, hem ilke olarak, hem teorik, hem de pratik olarak, söz, yetki ve karar artık millettir. (...) Türkiye’de millet, zamanın ruhunu kavramayı her zaman başarmış, millet devletin, bürokrasinin, hatta siyasetin önünde ilerlemiş-

venliği Müsteşarlığı’nın *Sessiz Devrim* başlıklı çalışmasında bu adım, “demokratikleşme adımlarının ilk büyük hamlesi” olarak değerlendirilir. Çalışmada ayrıca TRT 6’nın tam zamanlı Kürtçe yayına geçişi, 2009 yılında cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlülerin yakınlarıyla anadillerinde görüşebilmelerinin mümkün hale getirilmesini sağlayan tüzük ve yönetmelik değişiklikleri, 2003 yılındaki bir kanun maddesi değişikliğiyle çocuklara Türkçe olmayan isim koyulabilmesi, 2010 yılındaki düzenlemeyle farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda yapılabilmesi gibi sadece Kürt sorununa yönelik olmasa da ağırlıklı olarak bu sorunun varlığına bağlanabilecek değişikliklere yer verilir. Bkz. Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, *Sessiz Devrim: Türkiye’nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri: 2002-2012*, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 46-47, 103-106. Bu adımlara ek olarak atılan Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı ya da askeri yargının yetki alanının daraltılması gibi düzenlemelerle de ilgili olarak, tüm bu “sessiz devrimi” sağlayan şey Kudret Bülbül’e göre; “her türlü vesayet girişimine karşı dik bir duruş (sergileyen), kitleleri peşinden sürükleyebilen, kitleleri dönüştürebilen, reformlar konusunda kararlı davranan ve risk alan bir liderlik”, “ekonomik istikrar, dünyaya açık olma ve AB çıpası ile toplumsal taleplere duyarlı politikalar izlenmesi ve millete güvenme/milleti karar mekanizmasına dahil etme, farklılıkları zenginlik olarak gören kucaklayıcı politikalar ve sabırlı olunması”dır. Bkz. Kudret Bülbül, “Türkiye’de Demokrasinin Derinleşmesi: 2002-2012”, *Türkiye’nin Demokratik Dönüşümü: 2002-2012* (ed. M. Yılmaz ve H.E. Beriş), Stratejik Düşünce Enstitüsü, Mayıs 2013, s. 14-16.

tir. Milletimiz her yeniliğe açık olmuş, yeniliklere çok hızlı ayak uydurmuş, hatta devleti ve siyaseti dönüştüren de bizzat milletin kendisi olmuştur.”⁵⁸

Az önce de belirtildiği gibi, bu açıdan hizmet siyaseti perspektifi özgürlüklerle ilgili söyleme iliştilenmiş bir şekilde karşımıza çıkar Erdoğan’ın söyleminde. Örneğin TİB’in artan yetkilerine ve internet kullanımına dair kısıtlayıcı tedbirlerle ilgili olarak eleştirilere geniş bant internet abonesi sayısının kendi iktidarından önce 20 bin olduğunu, “şu anda” ise bu rakamın 34 milyonu aştığını söyleyerek ya da öğrencilere 63 bin tablet bilgisayar dağıttıklarını anımsatarak yanıt verir: “Allah aşkına internetin, özgürlüklerin karşısında olsak bunları yapar mıydık?”⁵⁹

Erdoğan özgürlüğün, “kişinin istediği yerde istediği gibi at oynatması olmadığı”na işaret ederken “Özgürlük, bir başkasının özgürlük alanına kadar o alanda istediğini yapabilmektir. Bu da kamu düzenini bozmak suretiyle değil, kamu düzenine saygı duymak suretiyle ama bir başkasının özgürlük alanına girdiğiniz anda bu hem kamu düzenini bozmayı getirir hem şiddeti getirir hem kargaşayı getirir. Biz, bir başkasının özgürlük alanına saygı duyduğumuz zaman bu ülke tutulamaz. O zaman refah, huzur ülkemizde egemen hale gelir. İşte bizim şiddetle muhtaç olduğumuz budur ve bunu başarmalıyız” der.⁶⁰

Türk sağ geleneği içinde cisimleşmiş bu nizam kaygılı çekimser özgürlük söyleminin Erdoğan’da somutlaştığı anlar, özellikle Gezi Parkı sürecinde Erdoğan merkezli bir diktatörlük tartışmasına da yol açar. “Türkiye’de Tayyip Erdoğan’a diktatör deme densizliğine düşenler diktatör görmemişler. Diktatöre, ‘diktatör’ diyemezsin. Sallandırırılar, sallandırırılar. Ama sen geleceksin Tayyip Erdoğan’a ‘diktatör’ diyeceksin, her türlü

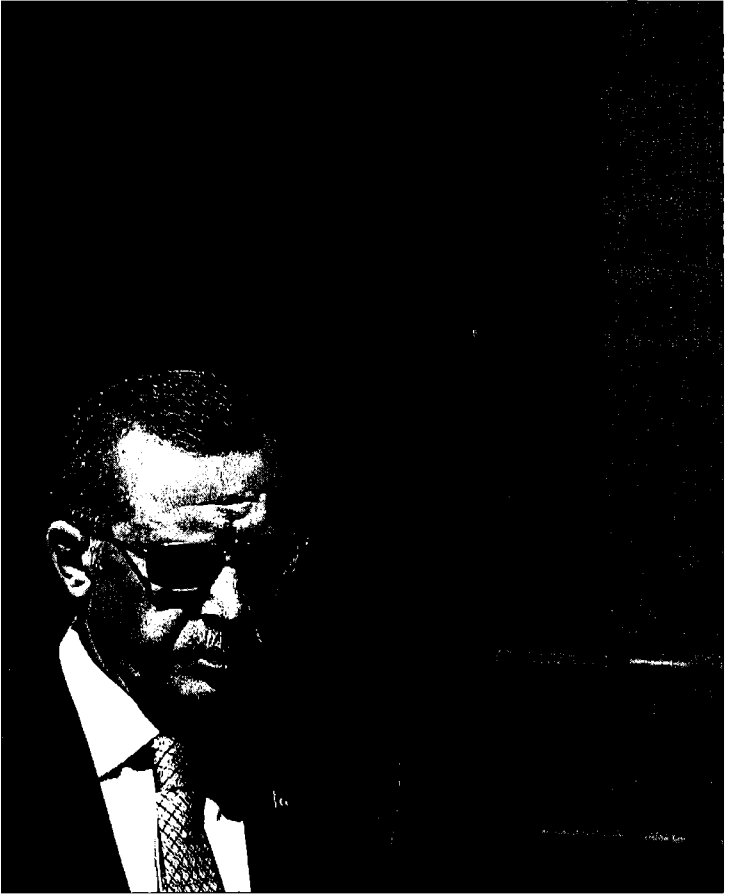
58 R. Tayyip Erdoğan, “Millet Ne Dediye Biz Onu Yapıyoruz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/millet-ne-dediye-biz-onu-yapiyoruz/52600>, 30 Eylül 2013.

59 R. Tayyip Erdoğan, “Türkiye’deki Siber Zorbalık Kaset Siyaseti”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/turkiyedeki-siber-zorbalik-kaset-siyaseti/59399>, 11 Şubat 2014.

60 R. Tayyip Erdoğan, “Susmak Vebal Altına Girmektir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/susmak-vebal-altina-girmektir/51105>, 25 Ağustos 2013.

hakareti yapacaksın, elini kolunu sallaya sallaya dolaşacaksın, bu nasıl diktatör?”⁶¹ diye soran Erdoğan “Sen bu ülkenin başbakanına istediğin gibi hakaret edeceksin, küfredeceksin, hâlâ utanmadan sıkılmadan köşende diktatörlükten bahsedeceksin. Hukukta bunun cevabını vermek durumundasınız. Bunlar ya bu ülkenin düşmanlarıyla işbirliği halinde, bu ülkenin düşmanlarıyla ülkeyi karıştıracak kadar ihanet içinde ve ‘özgürlük yok, diktatörlük var’ diyorlar. Bu ülke o kadar özgür ki, demokrasi öyle bir noktada ki CHP’nin gözü dönmüş milletve-

- 61 R. Tayyip Erdoğan, “Tencere Tavayla Devrim Yapılmaz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/tencere-tavayla-devrim-yapilmaz/51142>, 26 Ağustos 2013. Murat Belge, Erdoğan’ın bu türden açıklamalarına değindiği bir yazısında şunları söyler: “Ben şahsen Türkiye’de şu anda bir diktatörlük rejiminde yaşadığımı düşünmüyorum. Ama başta Başbakan kendisi, “diktatoryal eğilimler”e sahip birilerinin bulunduğu ve onların varolan sistemi ve daha keyfî bir yönetime izin verecek şekilde değiştirmeye çalıştıklarını gözlemliyorum. (...) Başbakan’ın gerek “demokrasi” (“çoğunluk iradesi demektir. Nokta”), gerek “diktatörlük” (“diktatörlük varsa sallandırılır”) üstüne konuşma üslubunun kendisinde bir “diktatoryal” tını hemen kulağa çarpıyor. Burada “Ben bilirim” var, “Bu kadar laf yeter, uzatmayın” var, “Sonra kızdırırsanız sizin için çok kötü olur” var; yani bir süre diktatoryal/ otoriteryen tavır, eğilim, belki özlem var.” Bkz. Murat Belge, “Yarım-Doğrularla Tartışmak”, *Taraf*, 24 Ağustos 2013. Bir başka yazısında da şuna işaret eder: “Ben diktatör olsam bana ‘diktatör’ diyemezsiniz’ mantığıyla giden Erdoğan bununla birlikte bir “sallandırma” edebiyatı tutturdu. İyi de, hükümeti, dolayısıyla Başbakan’ı (daha doğrusu Başbakan’ı, dolayısıyla hükümeti) eleştirdiği için işsiz kalmış gazeteciler bir “manga”dan “takım”a doğru kalabalıklaşıyorlar. Tazminat davaları ve benzerleri... Diktatörleşmenin tek yolu yok; “sallandırma” dediği de bir hayli aşırı bir örnek. “Başkanlık Sistemi” olur mu, olmaz mı, bilemem, ama onun içinde, Hitler’e demokrasiden diktatörlüğe geçmek için elverişli bir araç olarak hizmet veren (Mussolini’ye de vermişti) Meclis’i feshetme yetkisi de yer alıyor. Başkanlık Sistemi” filan daha yokken, Başbakan’ın, Başbakan, Belediye Başkan’ı, Vali, Polis Müdürü rollerini üstlenerek yağdırdığı talimatlar, Cumhurbaşkan’ına haddini bildirmeler, Bakanlar’a gösterilen muamele gibi (Gezi sırasında ama öncesinde de) davranışlar düşürüldüğünde, Tayyip Erdoğan’ın “diktatoryal eğilim”den bu koşullarda olabileceği kadar nasibini almış bir siyaset önderi olduğu anlaşılıyor.” Bkz. Murat Belge, “Tek Derste Demokrasi ve Diktatörlük”, *Taraf*, 27 Ağustos 2013. Ahmet Insel ise bu tartışma ekseninde şu değerlendirmeyi yapar: “Erdoğan, partisi içinde, hükümet içinde ve partisnin ve hükümetinin yetkilerinin siyasal ve toplumsal yaşamda yasal olarak uzanabildiği her alanda tüm yetkileri şahsında toplamış bir iktidarı, sadece son derece güçlü bir iktidar mevkiini değil aynı zamanda bir kişide toplanmış çok geniş bir yetki tekeli temsil ediyor. Bu nedenle ne kavramın bütünü dikkate alındığında demokrattır, ne de despot ya da tiran anlamında diktatördür. Bu kavramın 2500 yıl önce çıktığı ilk anlamı hatırlatan diktatör özellikleri gösterdiği için seçilmiş diktatör olarak nitelendirebiliriz.” Bkz. Ahmet Insel, “Tayyip Erdoğan Diktatör Müdür?”, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=966>, 11 Haziran 2013.



Fotoğraf: Nom de plume.

killeri polise taş bile atabiliyor. Hadi sıkıysa sen git Amerika'da polise taş at. Elini dokunduramazsın. Trafik polisi bile arabayı durdurur, durduğu anda ellerini direksiyonun üzerine koyarsın. 'Dışarı çık' dediği anda dışarı çıkarsın, ya arabaya ellerini dayarsın ya da yere yatarsın. İşin kuralı budur.”⁶²

62 R. Tayyip Erdoğan, “Olayların Arkasında Ana Muhalefet Var”, <http://www.ak-parti.org.tr/site/haberler/olaylarin-arkasinda-ana-muhalefet-var/51768>, 12 Eylül 2013.

Tam da bu noktada bu hürriyetler ve nizam arasında mevcut gerilimi arttıran bir unsur olarak Erdoğan'ın söylemsel dünyasının bir başka ayrılmaz parçasına, düşman algısına bakmayı deneyelim.

Savaş olarak siyaset: Mihraklar, çapulcular, virüsler

“İktidar gayrikabili taksimdir, yani bölüşülemez. Ve iktidarı elinde tutanların ortak kabul etmesi mümkün değildir ve ortak gibi gördüklerine karşı da sempatik olmaları mümkün değildir.”

– Süleyman Demirel⁶³

Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*'de “Savaş politikanın başka araçlarla devamından başka bir şey değildir” der.⁶⁴ Michel Foucault ise 7 Ocak 1976 tarihli dersinde Clausewitz'in önermesini tersinden kurar ve “Siyaset, başka araçlarla sürdürülen savaştır; yani siyaset, savaşta beliren güçler dengesizliğinin onayı ve sürdürülmesidir”⁶⁵ hatırlatmasını yapar. Bu alıntılarda zikredildiği haliyle Türkiye siyasetinin, tarihsel seyri içinde, savaş-siyaset ilişkisinin türlü görünümlerini düşünmek için karşımıza çeşitli örnekler çıkardığını biliyoruz.

Erdoğan dönemi, bu savaş-siyaset-düşman bağlantısını düşünmek için verimli örneklerle dolu bir dönem oldu. Söz gelimi; 17 Aralık Operasyonu'nun gölgesinde 30 Mart yerel seçimlerine yaklaşılırken mevcut savaş atmosferi içinde Erdoğan ön-

63 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, a.g.e., s. 201.

64 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Ş. Yalçın, Eriş Yayınları, 2003, s. 30.

65 Michel Foucault, “7 Ocak 1976 Tarihli Ders”, *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Ş. Aktaş, YKY, İstanbul, 2002, s. 31-32.

Aslında Foucault'dan çok önce Carl Schmitt “Clausewitz'in genellikle yanlış atıf yapılan ünlü cümlesinde söylediği gibi askeri mücadelenin kendisi ‘siyasetin başka araçlarla sürdürülmesi’ değildir. Savaş biçiminde yürütülen askeri mücadelenin kendine özgü stratejik, taktik ya da başka kuralları vardır. Tüm bu kuralların ön koşulu ise düşmanın kim olduğuna ilişkin siyasal kararın varlığıdır” der. Bkz. Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. E. Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 54.

ce kabinesini yeniledi, TİB'e geniş yetkiler veren ve internet özgürlüğünü kısıtlayan bir yasayı meclisten geçirdi, HSYK'nın yapısı ve işleyişinde yürütme organının belirleyiciliğine dayanan bir tasarıya imza attı ve son olarak, 19 Şubat 2014'te, MİT'in yetkilerini genişleten bir başka yasa tasarısını gündeme getirdi. Bu tasarıda mevcut MİT yasasında 10 gün saklanabilen ses kayıtları sınırsız bir süre içinde saklanabilecek, MİT dilediği teçhizatı doğrudan alabilecek, MİT görevlileri her sözlü emri yerine getirecek ve bundan dolayı cezai sorumluluk taşımayacak, her yerde dinleme merkezi kurabilecek, istediği kamu kurumu, banka veya mahkemeden rahatlıkla her türlü bilgi ve belgeyi alabilecek, MİT Müsteşarı sadece Yargıtay tarafından ve ancak Başbakan'ın izniyle yargılanabilecek, MİT'e ait belgeleri yayınlayanlara 12 yıla kadar hapis cezası verilebilecekti.⁶⁶ Muhalefet partilerinin tepkisini çeken bu tasarı aslında daha büyük

66 "Limitsiz Dinleme", *Milliyet*, 21 Şubat 2014. Ayrıca habere manşetten yer veren diğer gazeteler için bkz. "Türkiye Otoriter Bir Rejime Dönüşüyor", *Zaman*, 21 Şubat 2014, "TC 1984", *Radikal*, 21 Şubat 2014, "Farkında Mısınız!", *Cumhuriyet*, 21 Şubat 2014, "Paçayı Kurtarma Yasaları", *Sol*, 21 Şubat 2014, "Polis Devletinden İstihbarat Devletine", *Birgün*, 21 Şubat 2014, "MIT Bankalara Giriyor", *Yurt*, 21 Şubat 2014, "MIT'i Talan Ve İhanet Kalkan Yapıyorlar", *Orta-doğu*, 21 Şubat 2014, "17 Aralık Fırsatçılığı", *Yeni Mesaj*, 21 Şubat 2014, "İstihbarat Devleti Mi?", *Vatan*, 21 Şubat 2014, "MIT Yasasına Ağır Eleştiri", *Bugün*, 21 Şubat 2014, "Gladyo Emniyet'ten MIT'e Taşınıyor", *Aydınlık*, 21 Şubat 2014, "MIT'i Değil Süreci Korum", *Özgür Gündem*, 21 Şubat 2014, "Bu İstihbarat Devletine Geçti", *Evensel*, 21 Şubat 2014. Murat Yetkin, bu yeni yasa tasarısının "idarede köklü bir değişim"in işareti olduğunu ve "Asya-Rusya tipi bir merkezileşme"nin işaretlerini verdiğini yazar. Bkz. Murat Yetkin, "Yeni MIT ile Polis Devletine", *Radikal*, 22 Şubat 2014. Tepki toplayan bu yasa teklifi, daha sonra TBMM İçişleri Komisyonu'nda bazı değişikliklerle kabul edildi. Buna göre MIT belgelerini yayınlayanlar için verilecek üst sınır 12 yıl olan hapis cezası 9 yıla indirildi. Teklifi, "Bakanlıklar ve diğer kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yükümlülükleri"ni düzenleyen maddesinde öngörülen değişiklikten vazgeçildi ve bu doğrultuda Milli İstihbarat Koordinasyon Kurulu'nun Başbakan'ın değil, MIT Müsteşarı'nın başkanlığında faaliyet göstereceği belirtildi. MIT'in yurtdışı operasyon yapmasına ilişkin "açık ifadeler" tekliften çıkartıldı. MIT dinlemesine tek hâkim onayı getirildi. Bkz. "Yeni MIT Yasası Devlet İçinde Devlet Demek", http://www.zaman.com.tr/politika_yeni-mit-yasasi-devlet-icinde-devlet-demek_2201480.html (24 Şubat 2014) ve "MIT Yasa Teklifinin İki Maddesi Kabul Edildi", <http://www.aa.com.tr/tr/haberler/292124--mit-yasa-teklifinin-2-maddesi-kabul-edildi>, 23 Şubat 2014. 28 Şubat 2014'te AKP kanadı MIT'le ilgili düzenlemeleri içeren teklifi 30 Mart yerel seçimleri sonrasına ertelediklerini açıkladı. Bkz. "MIT Teklifi Seçimden Sonraya Kaldı", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25913001.asp>, 28 Şubat 2014.

bir eğilimin küçük bir yansımasıydı. Erdoğan'ın siyaset anlayışının hayati bir unsuru olan düşman algısı, muhalif ya da potansiyel tehdit görülen her öznenin demonizasyonu üzerinden bir güvenlik fetişizmine yol açıyordu. Bir tür günah keçileştirme sürecine de kucak açan bu büyük ivme içinde Erdoğan "hedefteki uzun adam" olarak kültleştiriliyordu. Erdoğan'ın bir lider olarak kültleştirilmesi, savaş olarak siyaset algısından ve Erdoğan'ın, onun hayranlarının nezdinden yüceltiminin de bir uzantısı haline geldi. Komplo teorileri ve istihbaratçı köşe yazarı tipi gibi figürler daha da görünürlük kazandı.

Charlie Campbell, her günah keçileştirme faaliyetinde "toplumu etkileyen büyük sorunların sorumluluğunu kötü güçlere atarak pozitif bir inanışın doğmasına izin verildiğini" vurgular. Buna eşlik eden şey "korkularımıza bir anlam vermek" ihtiyacından doğan komplo teorilerinin⁶⁷ kullanıma sokulmasıdır. Bu temayül de söz konusu sürecin bir parçası haline geldi. Erdoğan'ın düşman algısı sonsuz bir çeşitliliğe kucak açtı. İktidarının ilk yıllarındaki müesses nizam eleştirisi artık her türden kategoriye kapsayacak kadar uzun bir listeye dönüşüverdi.⁶⁸ MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli de 17 Aralık günlerinde bu noktanın altını çizmişti: "Başbakan'ın düşman listesi epey kabarık ve kalabalıktır. Hainler, ajanlar, casuslar, paralel yapılar, karanlık odaklar, uluslararası çeteler, medya, iş alemi, siyasi partiler, yerli taşeronlar, örgütler, maşalar, küresel saldırılar, kaset montajcıları, itibar suikastçıları, virüsler, Haşhaşiler hükümeti hedef seçmiştir. Sanki tüm ülkeler, tüm canlılar, tüm beşeriyet, tüm dünya, hatta ve hatta evrendeki diğer tüm varlıklar Başbakan ve hükümetinin başarısını çekemediğinden hedefe yerleştirmişlerdir."⁶⁹ Bahçeli'nin konuşmasında söz-

67 Charlie Campbell, *Günah Keçisi: Başkalarının Suçlarının Tarihi*, çev. G. Kastamonulu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 122, 142.

68 Merkez sağın tarihindeki önemli fügürlerden biri olan Mehmet Keçeciler, Erdoğan'ın "biz-onlar" ayrımına dayalı söylemini, onun "particiliği çok iyi bilmesi"ne bağlıyor ve "böyle yaparak da tabanını güçlendirmeye çalıştığı"nı ifade ediyor. Bkz. Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 186.

69 Devlet Bahçeli, "TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma", http://www.mhp.org.tr/htmldocs/genel_baskan/konusma/3191/index.html, 21 Ocak 2014.

nü ettiği bu kalabalık ve kabarık liste üzerinden, bu bölümdeki amacım üç temel hat üzerinden Erdoğan'ın düşman algısına bakmak olacak.

CHP ve diğer rakipler

“Merhum Menderes gibi, milletten, milli iradedden bahseden siyasetçiler geldi ama sonuçta kazanan darağacı oldu, cellatlar oldu, kazanan yine CHP oldu.”

– R. Tayyip Erdoğan, 11 Şubat 2014⁷⁰

Erdoğan siyasal alandaki rakiplerine karşı yeri geldiğinde sert çıkışlar yapmaktan hiç imtina etmeyen bir liderdir. “Muhalefet, ‘beyaza kara, karaya beyaz’ demek değildir”⁷¹ uyarısını yaparak siyasal alandaki rakiplerinden “yapıcı katkı”da⁷² bulunmalarını ister. Ancak hem MHP, hem CHP, hem de BDP’yi genel olarak “engel, laf, kriz, gerilim üretmek”le suçlar.⁷³ Erdoğan’ın söz konusu partileri eleştirme biçimi belirli kalıplara dayanır. MHP’yi özellikle seçim zamanlarında Öcalan’ı asama-makla, gerçeklerden kopuk olmakla, milliyetçiliği yanlış anlamakla suçlarken sık sık MHP’nin ANAP ve DSP’yle hayat verdiği koalisyonun hatalarını hatırlatır.

Erdoğan için MHP açıkça yönetim kapasitesi olmayan bir partidir. Örneğin bir konuşmasında MHP’den bahsederken şunları söyler: “Halkımız bunlara ‘5 yıl gel hükümeti yönet’ dedi. Ne yaptı? 3,5 yıl dayandı gitti. Yönetemedi. Şimdi 2023’ü konuşuyor. Senin 2023 haddine mi?”⁷⁴ Erdoğan’ın BDP eleştirisi ise çoğunlukla BDP’yi Kürt sorununun bitmesini istemeyen PKK’nın organik bir uzantısı bir parti olarak resmetmeye dayanır: “Terör, bunların beslendiği tek yer. Terörden besleniyorlar.

70 R. Tayyip Erdoğan, “Bu Seçimin Ayrı Bir Özelliği Var”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bosnadaki-olaylari-kaygi-ile-izliyoruz/59397>, 11 Şubat 2014.

71 R. Tayyip Erdoğan, 2 Nisan 2006, s. 437.

72 R. Tayyip Erdoğan, 21 Mart 2007, s. 437.

73 R. Tayyip Erdoğan, 27 Mart 2007, s. 437.

74 R. Tayyip Erdoğan, 8 Mayıs 2011, s. 388.

Terör varsa BDP'ye oy var, çünkü BDP de onları besliyor.”⁷⁵ Erdoğan için BDP, Kürtlerin temsilcisi değildir, olamaz. Dile getirdikleri talepler de zaten aslında Kürtlerin değil, belli çevrelerin ve kendilerinin talebidir. Üstüne üstlük BDP belediyeleri çalışmamakta, görevlerini layıkıyla yerine getirememektir. O kadar ki “Van depremle mücadele ederken, Van yaralarını sarmak için uğraşırken BDP milletvekilleri Van’ı bırakıp terörist cenazelerini provoke etmek için adeta birbirleriyle yarışmış”lardır.⁷⁶

Erdoğan, bu iki partiden farklı olarak CHP'yi daha çok bir yönetim felsefesi olarak görür ve eleştirir. CHP'nin her fırsatta Tek Parti Dönemi uygulamalarına atıfta bulunur. Menderes, Polatkan ve Zorlu'yu “ipe götüren”⁷⁷ CHP'nin millet iradesini önemsemediğinden bahseder, bir “CHP zihniyeti”nin sürekliliğine dikkat çekmeye çalışır. CHP zihniyetini Türkiye’de toplama kamp-ları kurmakla, “halkın değer yargılarına uzak olmak”la suçlar. Bir “CHP geni”nin varlığından da emindir ve bu genlerde “yokluk ve iflas” olduğunu savunur.⁷⁸ CHP'nin sosyal demokrat olmadığına da inanır ve bir seçim mitinginde, Schröder'in kendisine yaptığı “gelin sizi sosyalist enternasyonele alalım” teklifini “CHP'yi çıkarmaları” şartıyla kabul ettiğini, Schröder'in de bu teklifi kabul ettiğini ama “maalesef kendisi iktidarda fazla kalamayıp ayrıldığı” için bu projenin gerçekleşmediği gibi ayrıntıları anlatır.⁷⁹

Kılıçdaroğlu, Bahçeli ya da Demirtaş'ı zaman zaman birlikte hareket etmekle, aynı şeyleri savunmakla, bir ittifak kurmakla da suçlar. Bazen eleştirileri ciddi şekilde kişiselleşir. KPSS sorularıyla ilgili polemikte Kılıçdaroğlu'na şu sözlerle seslenir mesela: “Facebook'larda, Twitter'larda neler yapılmıyor? Her şey yapılıyor ama teknolojinin sanal ve iftiralara müsait yapısıyla hareket eden bir Kılıçdaroğlu var karşımızda: Twitter Kılıçdaroğlu. Onlar da olmasa çok fakir kalacak.”⁸⁰

75 R. Tayyip Erdoğan, 21 Mayıs 2011, s. 85.

76 R. Tayyip Erdoğan, 22 Kasım 2011, s. 84.

77 R. Tayyip Erdoğan, 2 Haziran 2011, s. 423.

78 R. Tayyip Erdoğan, 5 Haziran 2011, s. 422.

79 R. Tayyip Erdoğan, 7 Mayıs 2011, s. 429.

80 “Twitter Kılıçdaroğlu”, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20965484.asp>, 12 Temmuz 2012.

CHP, AKP'nin ve Erdoğan'ın gözünde bir "hakiki cumhuriyet" fikrine uzaklıkla, sınırları keskin bir elitizmle tanımlanır. Cumhuriyet nosyonuna dair eksik kavrayışına ek olarak CHP, bir tür istikrarsızlık kaynağı olarak da görülür. CHP'nin istikrarsızlıkla özdeşleştirilmesi tarihsel bir zemin üzerinden ele alınır. Bir başka deyişle, CHP'nin istikrarsızlık kaynağı oluşu MHP'ye yapıldığı gibi bir koalisyon(lar) dönemi eleştirisini aşar. Erdoğan için CHP "Milli Şef" döneminde bile yapısal istikrarsızlığın, türlü ekonomik, siyasal, toplumsal sorunların asli mecrasıdır. Bu, istikrar vurgusunun ekonomik tınısını da ıskalamayalım. Belirtildiği gibi, Erdoğan'ın ve AKP'nin en başından beri temel hedeflerinden ve vaatlerinden birisi de istikrardır.

Erdoğan'ın ısrarla yaptığı bu istikrar vurgusu, CHP'nin ya da bir başka partinin neden tercih edilmemesi ya da bir seçenek olarak düşünülmemesi gerektiğine yönelik bir uyarıdır aslında. AKP kendini istikrarla özdeşleştirirken, CHP'yi tarihsel olarak kriz ve yoksullukla eş tutar. "CHP'nin genlerinde yokluk vardır, iflas vardır",⁸¹ hal böyleyken CHP'yle ne siyasal ne sosyal ne ekonomik anlamda istikrar mümkündür. Erdoğan'ın 2010 yılında meclis grup toplantısında yaptığı konuşma bu bakışın mükemmel bir örneğini sunar bize: "Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur. Bu ülkede bunlar hangi değişime destek oldular, omuz verdiler? Bugüne kadar arkalarında enkazdan başka ne bıraktılar? Siz olsa olsa vesayeti, statükoyu, darbeleri getirdiniz. Ben karne gösterince kızıyorlar, neden kızyorsunuz? CHP'nin cibiliyetinde o var. O karnelerde yağ damgaları var, ekmek damgaları, şeker damgaları var, ben bunları görerek büyüdüm."⁸²

CHP'nin otoriter laiklik anlayışının tarihsel vakalarla birlikte bir sağ popülizm vasatı olarak kullanılması Erdoğan için kritik gündem konuları özelinde ya da seçim zamanlarında neredeyse bir gelenek halini almıştır. Örneğin çeşitli vesilelerle "camile-

81 R. Tayyip Erdoğan, 5 Haziran 2011, s. 422.

82 R. Tayyip Erdoğan, "TBMM Grup Toplantısında Tarihi Konuşma", http://www.akparti.org.tr/gnsayfa/haber.asp?haber_id=32131&kategori=8, 4 Mayıs 2010.

rin ahır yapılması” ya da “kapatılması”⁸³ hususu gündeme getirilir: “CHP’nin Tek Parti Dönemi’nde yüzlerce cami yıkıldı, tarihi eserler tahrip edildi, harabeye çevrildi. Şehrin en köklü yapıları yok edildi.”⁸⁴ Böylelikle bu “milletin dini/manevi değerleri hiçe saymak” vurgusu üzerinden CHP’nin millete ve onun en derin değerlerine ne kadar uzak olduğu vurgulanır ki bu açıdan Erdoğan, klasik sağıın CHP algısının önemli bir unsurunu tedavüle sokar aslında.

Burada altı çizilmesi gereken bir başka nokta da hakiki cumhuriyet fikriyle mesafeli, elitist, istikrarsızlıklarla özdeş, otoriter ve dışlayıcı bir laiklik algısının mücessem örneği olan CHP’nin çok daha korkunç bir şeyin, “derin devlet”in doğal müttefiki olarak görülmesidir. Bu doğrultuda Erdoğan’ın söylemsel dünyası içinde CHP’nin darbe dönemlerinde orduyla kurduğu ilişki sıkça anımsatılır. “Türkiye’nin her yerinde toplama kampları oluşturmuş” ve “milleti inim inim inletmiş” bir parti olarak CHP’nin⁸⁵ ittifak içinde olduğu olağan şüpheli listesi olarak bir zamanların merkez medyası, ordu, TUSAAD, yargı, üniversiteler, ezcümle “beyaz Türkler” gösterilir: “Medya, iş adamları, elitler, seçkinler, çeteler, onlarla birlikte CHP ve statüko partileri bu ülkeyi sadece biz yönetiriz diyorlar, biz ne dersek o olacak diyorlar. Bu ülkeye istikameti biz veririz, bu ülkenin rotasını biz çizeriz diyorlar. Bunun gerçekleşmediği zamanlarda darbe yaparak Başbakan, bakan idam ederek, demokrasiyi rafa kaldırarak ülkeyi kaosa, istikrarsızlığa, anarşiye sürükleyerek demokrasiyi ve milli iradeyi tehdit ediyorlar.”⁸⁶

Erdoğan için bu derin devlet ittifakı doğası gereği yapısal bir CHP “arızası”dır. Erdoğan’ın şu sözlerine bakalım:

83 “62 Yıllık Belge Açıkladı”, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/631538-62-yillik-belge-acikladi>, 17 Mayıs 2011.

84 “Başbakan Erdoğan’dan Önemli Açıklamalar”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21921321.asp>, 15 Kasım 2012.

85 R. Tayyip Erdoğan, 15 Kasım 2011, s. 419.

86 R. Tayyip Erdoğan, “Kütahya Mitingi’nde Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-kutahya-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/59779#1>, 24 Şubat 2014.

Bunların siyasi mücadeleden anladıkları, ya işi orduya havale etmektir, ya da sokağa çıkıp illegal eylemler yapmaktır. CHP budur. Dün de siyasetten anladıkları yanlıştı bugün de yanlış. CHP bir türlü milletle birlikte siyaset yapmayı, hukuk dışı, demokratik kurallar içinde muhalefet etmeyi öğrenemeyecek. Bunların derdi dün de cumhuriyet değildi, bugün de cumhuriyet değil. Bunlar cumhuriyeti de orduyu da yargıyı da millet-siz iktidar amaçlarına ulaşmak için kullanacakları araçlar olarak görüyorlar. Onlara şunu söylemek lazım: Cumhuriyet birilerinin değil, egemen güçlerin değil, cumhuriyet cumhurdur, yani halkındır.⁸⁷

17 Aralık Operasyonu sonrasında da CHP'yi "paralel devlet" in ortağı olmakla suçlar örneğin: "Şimdi de paralel yapılanmayla beraber çalışıyorlar. Düne kadar bu kadar aleyhteydiler. Düne kadar bu kadar veryansın ediyorlardı. Ne oldu ya? Ne kadar çabuk arkadaş oldunuz, ne kadar çabuk dost oldunuz?"⁸⁸ Aslında CHP'nin bu ittifak kurma eğilimi, Erdoğan için, CHP'nin tek başına hareket etmek gücü ve yeteneğinden yoksun olmasının bir sonucudur biraz da. Erdoğan için CHP, bir "siyaset acemisi" dir. Siyasetin işleyişini kavramak konusunda başarısızdır. "İş yapmak", milletin kalbine hitap edecek hakiki icraatları düşünmek ve hayata geçirmek konusunda yeteneksizdir. Sürekli bürokratik ve hukuki engeller çıkarır. Temsili demokrasiyi içselleştiremediği için oyunun kurallarını bilmez. Müttefiklere muhtaçtır. "Teke tek mücadele" den kaçır, hep "birileri" ni yardımına çağırır.

Buna ek olarak Kemal Kılıçdaroğlu'nun genel başkanlık sürecinde yaşananlar da Erdoğan'ın ve AKP'nin "siyaset acemisi CHP" algısına hizmet eder. AKP'ye göre Kılıçdaroğlu, Erdoğan gibi savaşıyor siyasette var olmamıştır. Erdoğan'ın AKP'lilerin gözündeki "büyük usta" konumu, kendini var etmek için daimi bir "küçük çırac" a ihtiyaç duyar. Başbakanın "ilkokul müsameresi çocuğu edasıyla, şekeri elinden alınmış çocuk hırçın-

87 "Başbakan Erdoğan Konuştu", *Sabah*, 30 Ekim 2012.

88 R. Tayyip Erdoğan, "Kanal İstanbul İhalesi Çok Yakında", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/kanal-istanbul-ihalesi-cok-yakinda/59327>, 9 Şubat 2014.

lığıyla siyaset yapılmaz. Anamuhalefet genel başkanlığıysa hiç yapılmaz”,⁸⁹ “Siyasetle, hükümetle veya hükümet etmeyle devleti yönetmeyle devlet mekanizmalarının çalıştırmasını arasındaki inceliği ayırt edemeyen siyasetçiler var”,⁹⁰ “Sayın Kılıçdaroğlu... Her zaman söylüyorum: Bu zat bir çıraktır. Daha çıraklık sürecini aşamadı”⁹¹ gibi açıklamalarındaki küçümseyici öfke; AKP’nin ve Erdoğan’ın “üstünlük duygusu”nun ortaya çıktığı anların en verimli örneklerini oluştururlar.

Kemal Kılıçdaroğlu’nun “Biz geçmişteki bütün hatalara karşın olarak Adalet ve Kalkınma Partisi’ne yeni bir kredi açıyoruz. Çözün terör sorununu” sözlerini nasıl değerlendirdiğini sorulması üzerine Erdoğan’ın “Anamuhalefet partisi diyor ki: ‘Kredi veriyoruz’. Kendisi muhtac-ı himmet bir dede, nerede kaldı gayrıya himmet ede... Sen nereye kredi vereceksin, sen krediye muhtaçsın. Hangi krediyi vereceksin? ‘Bu işin çözüm yeri Meclis’tir’ diyor. Meclis’te bununla ilgili bugüne kadar çok bilgiler verildi. Fakat yenilen pehlivan güreşe doymamış. Bunlar, buna doymuyor”⁹² açıklamasında görüleceği üzere en küçük bir “karşı çıkma” ya da en azından “eşit konumlandırma” ya da AKP’nin sergilediği türden bir “izin veriyoruz peki” tonundaki açıklama bile Erdoğan’ı ve AKP’yi öfkelendirmeye yeter de artar bile. Erdoğan, Kılıçdaroğlu’nun kendi yanında bir çırak, CHP’nin ise hiçbir zaman değişemeyecek, kötü hatıraların ve millet iradesini hiçe saymanın somut temsilcisi olan bir parti olarak görülmesi dışında bir seçeneğe kapalıdır.

Burada belirtilmesi gereken son bir nokta, Erdoğan’ın bu tutumunun da bir uzantısı olarak, CHP’ye sürekli olarak yönelttiği “tarihinden kaçamazsın” uyarısıdır. Erdoğan, CHP’nin değişebileceğine inanmaz, inanmak da istemez. Bunu –yine yapısal olarak– imkânsız görür. Erdoğan’ın gözün-

89 “Başbakan Erdoğan Konuştu”, *Sabah*, 30 Ekim 2012.

90 “Erdoğan’dan İmralı Süreciyle İlgili Önemli Açıklama”, *Hürriyet*, 6 Ocak 2013.

91 “Cahil Çırak”, <http://siyaset.milliyet.com.tr/-cahil-cirak-/siyaset/siyasetdetay/22.11.2012/1630749/default.htm>, 22 Kasım 2012.

92 “Erdoğan’dan İmralı Süreciyle İlgili Önemli Açıklama”, *Hürriyet*, 6 Ocak 2013.

de CHP, bir grup seçkinin kendi istek ve arzuları adına millet iradesini rehin almasının adıdır. CHP'nin bu anlamda adını ya da kimliğini değiştirmesi mümkün değildir. Erdoğan'ın "Millet çok partili hayata geçilmesinden sonra CHP'nin otoriter, baskıcı, dayatmacı yönetim anlayışına karşı Cumhuriyetin yanında, demokrasinin yanında yer almıştır. 1950 yılında 'Yeter söz milletindir' diyerek yola çıkan rahmetli Menderes ve arkadaşlarının bu çağrısının makes bulması, milletin cumhuriyetine sahip çıkışının ifadesidir. Türkiye'de Cumhuriyet karşıtı bir kesim varmış ve bunlar Cumhuriyeti yıkacakmış gibi ortalığı velveleye verenler, Cumhuriyetin değil, kendi menfaat düzenlerinin yıkılmasından telaşa kapılanlardır"⁹³ açıklaması "camileri kapattılar", 28 Şubat ve darbeler, Erge-
nekon zihniyeti gibi vurgularla sürekli olarak yeniden üretilir ve karşımıza çıkar.

AKP için sorun, aslında CHP'nin köklerinde yatmaktadır ve "CHP zihniyeti kirli bir zihniyettir."⁹⁴ Erdoğan'ın "CHP dediğinizde aklınıza susuzluk gelir. Bunların kökü bereketsiz",⁹⁵ "Adnan Menderes'i ipe onlar götürdü", "Millette bidon kafalı (...), aptal dediler" veyahut "'70'li yıllarda Baykal enerji bakanıydı. İstanbulumuzda mazot, benzin, gazyağı bulabiliyor muyduk?",⁹⁶ "CHP zihniyeti budur, CHP iş yapmaz, iş yapılmasına izin vermez. (...) CHP zihniyeti zaten çöptür, kirliliktir, hava kirliliğidir, susuzluktur"⁹⁷ gibi açıklamaları CHP'yi istikrarsızlık, yokluk, yoksulluk, baskı ve zulümle dolu bir tarihe hapsetme çabasıdır. AKP'nin Türk siyasal yaşamındaki yolculuğunun belki de en değişmez niteliklerinden biri CHP'yi hapsettiği bu tarihten –söylemsel düzeyde– hiç çıkarmaması-

93 "Başbakan Erdoğan Konuştu", *Sabah*, 30 Ekim 2012.

94 R. Tayyip Erdoğan, "İzmir, Ak Belediye'ye Muhtaç", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/izmir-ak-belediyeye-binali-yildirim-muhtac/59335>, 9 Şubat 2014.

95 "CHP'nin Kökü Bereketsiz", <http://arsiv.sabah.com.tr/2004/03/02/siy101.html>, 2 Mart 2004.

96 R. Tayyip Erdoğan, 2 Haziran 2011, 5 Haziran 2011, 27 Mayıs 2011, *a.g.e.*, s. 422-423.

97 R. Tayyip Erdoğan, "Paralel Yapının Borazanları Rahatsız Oldu", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/paralel-yapinin-borazanlari-rahatsiz-oldu/59538> (15 Şubat 2014).

dır. Erdoğan, Türk sağıının CHP'ye bakışının temel pek çok niteliğini bazen hiç değiştirmeden, bazen küçük ton farklılıklarıyla bugüne taşır. Bu haliyle AKP'nin ve Erdoğan'ın söyleminde CHP'nin, kendi öznel tarihine hapsolup kalması mukadderdir. CHP, AKP'nin kendi kimliğinin, kendini tanımlama biçiminin de bir parçasıdır.

Erdoğan yaşadığı her krizde önce CHP eleştirisiyle işe girer. Örneğin Gezi Parkı olaylarıyla ilgili olarak da aklına ilk gelen şey CHP'yi suçlamak olmuştur. Erdoğan'ın söylediklerini hatırlayalım:

Şu anda Türkiye'deki Gezi olaylarının, benzeri olayların arkasında da maalesef CHP'nin tahrikleri yatmaktadır, CHP'nin milletvekilleri yatmaktadır. Bu kadar açık ve net. Her şey görüntülerle vesaire ortadadır. Ülkemizi karıştırmaya yönelik bir çabadır bu. Sandıktan çıkamayacağını anlayanlar, kendilerinin çıkabileceği yolun sokaklar, caddelerdeki eylemler olduğunu artık net ortaya koymaya başlamışlardır. Fazla değil 6 ay kaldı. 6 ay sonra sandık önümüze geliyor. Biz sandığı kaçıran ülkelerden değiliz. Tam aksine sandığı seve seve milletin önüne getirenlerdeniz. Şu anda CHP'nin savunduğu birçok ülkelerdeki rejim yöneticileri onlar sandıkları sürekli kaçırmak suretiyle, vatandaş ne zaman sandığa gidecek onu dahi bilmiyor. Araştırın bakın.⁹⁸

Erdoğan'ın söylemsel dünyasında her düşman bir diğeriyle bağlantılıdır. Her travmanın arkasında bir başka travmatik deneyim saklıdır. Erdoğan, Gezi'den yükselen ateşte CHP'nin aksini görmeyi bilmiştir. Ancak Gezi Parkı olaylarını yorumlama biçiminde, olayların içinde CHP'nin izini bulmak konusundaki başarısından eser yoktur.

98 R. Tayyip Erdoğan, "Olayların Arkasında Ana Muhalefet Var", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/olaylarin-arkasinda-ana-muhalefet-var/51768>, 12 Eylül 2013.

Gezi Parkı ve çapulcular

“Köpekler istedi diye atlar ölmez.”

– Egemen Bağış, Gezi Parkı Olaylarını Değerlendirirken,
9 Haziran 2013⁹⁹

Türkiye tarihinin en önemli toplumsal olaylarından birinde göstericilerin haykırdığı ve sağa sola yazdığı sloganlar arasında; “Bu gaz bi’ harika dostum”, “Biber gazı oley”, “Oh Biber”, “Everyday I’m Çapulıng”, “Yeter Artık Polis Çağırıcım”, “Kahrolsun Bağzı Şeyler”, “Slogan Bulamadım”, “Yaşasın Tam Bağımsız Kuru Kahveci Mehmet Efendi” ve “Çare Drogba” gibi örnekler vardı. O zamana kadar ilgisiz, sorumsuz, duyarsız, çevrelerinde olup bitenlerden habersiz apolitik bir kitle olarak görülen gençlerin önemli bir bölümü, beyaz yakalılar, LGBT bireyler, şehrin unutulmuşları ve dışlanmışları, Kemalistler ve anti-kapitalist Müslümanlar, futbol takımlarının taraftar grupları tarifi zor bir bir aradalıkla Türkiye’ye uzun bir yaz yaşattılar. Büyük şehirlerin meydanları gündüz başka, gece başka sayısız protestolara tanık oldu. Topluca iftarını açanlar da oldu, polise taş atanlar da. Tazyikli suyla yaprak gibi savrulanlar da oldu, tüm bu keşmekeş içinde hiçbir şey söylemeden ve hiçbir şey yapmadan otoriteyi huzursuz etmeyi başaran “duran adam”lar da. Polisler de sokaktaki göstericiler de fazla mesai yaptılar. Sosyal medya bir sürü yaratıcı espriyle, Gezicilerle anti-Geziciler arasındaki çatışmalarla bir savaş alanına döndü. Ama medya değil. Çünkü NTV, CNN Turk, Haberturk gibi görevleri asli olarak haber vermek olan kuruluşlar olan bite-ni başlangıçta görmemeyi tercih ettiler, hatta CNN Turk 2 Haziran 2013 tarihli yayın akışında olaylarla ilgili haber yapmaktansa Penguen belgeseli yayınlamayı tercih etti. Bu tutum unutulmadı ve Gezi sloganlarına, imgelerine dahil oluverdi. Yine 2 Haziran’da Osmanlı Arşivi Yeni Hizmet Binası Açılışında Erdo-

99 “Bağış: Köpekler İstedi Diye Atlar Ölmez”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25447923/>, 9 Haziran 2013.

ğan protestoculardan “birkaç çapulcu” olarak söz etti.¹⁰⁰ Gezi günlerinde “orantısız zekâ, orantısız mizah” vardı, müzik, kahkaha, tabii vandalizm, tabii küfür vardı evet, ama en korkuncu orantısız şiddet vardı. Örneğin 19 yaşındaki Ali İsmail Korkmaz karanlık bir sokakta dövülerek öldürüldü.

Olayların başlangıç noktası AKP’nin, Taksim Gezi Parkı’nı “Topçu Kışlası Projesi” adı altında bir AVM ve rezidans şehir-ciliğine imza atarak yok etmek istemesiydi. AKP temsilcileri ve Erdoğan başlangıçta, kendilerine yöneltilen tüm itirazlara rağmen, bu kararlarından geri adım atmayacaklarını son derece tavizsiz bir üslupla kamuoyuna bildirdi. Bianet’in Gezi Parkı haberleri kronolojisine bağlı kalarak özetlemek gerekirse; 28 Mayıs 2013’te gece geç saatlerde/sabaha karşı dozerlerle yıkım için Gezi Parkı’na girilmek istendi, ancak Taksim Gezi Parkı Derneği üyeleri dozerleri engelledi, bu arada polis Taksim Gezi Parkı için eylem yapan, nöbet tutan insanlara biber gazıyla müdahale etti, yıkım girişimi CHP Parti Meclisi üyesi Gülseren Onanç ve BDP İstanbul milletvekili Sırrı Süreyya Önder’in çabalarıyla engellendi, sonraki günlerde de olası bir yıkım için park çevresinde tutulan nöbet devam etti. Ancak 31 Mayıs’ta sonraki olayların fitilini ateşleyen bir gelişme oldu ve son derece akıl almaz bir biçimde sabah 5 sularında Park’taki protestoculara çok sert bir biçimde müdahale edildi. Belediye Başkanı Kadir Topbaş, bir AVM projesinin söz konusu olmadığını, amacın yol genişletme çalışması yapmak olduğunu söyledi ancak bu açıklama kimseyi tatmin etmedi. Bu arada İstanbul 6. İdare Mahkemesi’nden Topçu Kışlası Projesi’yle ilgili bir yürütmeyi durdurma kararı çıktı. 1 Haziran itibariyle direniş, Gezi Parkı’ndan çıktı ve Türkiye’nin pek çok şehrine yayıldı. Sokak gösterileri kadar evlerden yayılan tencere tava çalma sesleri de protestoların parçasıydı. 3 Haziran’da Erdoğan bu protestoları kendine özgü veciz diliyle “Tencere tava, hep aynı hava” diyerek değerlendirdi. Olaylar büyürken Başbakan’ın Tunus’tan yaptığı “demokratik taleplere can feda” açıklaması aynı gün, 7 Hazi-

100 Berkan Öncü, “Yaşarken Yazılan Tarih”, *#Yaşarken Yazılan Tarih* (haz. G. Gönçü), Metis, İstanbul, 2013, s. 24.

ran'da, tam 7 gazetede (*Habertürk, Bugün, Zaman, Sabah, Türkiye, Yeni Şafak, Star*) aynı şekilde manşetten görüldü. Aynı gece Başbakan Erdoğan'ın İstanbul'a dönüşü, havaalanında kalabalık bir partili kitlesi tarafından coşkulu bir karşılamaya çevrildi. 12 Haziran'da olayların büyümesi üzerine Erdoğan, aralarında Necati Şaşmaz gibi oyuncuların da olduğu 11 kişilik bir heyetle görüştü. 14 Haziran'da Ankara'daki protestolar sırasında başından vurulan Ethem Sarısülük hayatını kaybetti. 24 Haziran'da Erdoğan "Gezi olayları sırasında polisin demokrasi sınavından başarıyla geçtiğini ve kahramanlık destanı yazdığını" söyledi.¹⁰¹ Oysa "bazı polisler" hakkındaki fikirleri 17 Aralık Operasyonu ile başka bir mecraya kayacaktı.

Bu süreçte *Takvim* gazetesinden Mevlüt Yüksel'in Gezi Parkı'ndaki kızılağaça yaptığı ve kızılağaçın ağzından Gezi Parkı protestocularına kırıngnlığını dile getirdiği söyleşiyle taçlandırmasından¹⁰² *Sabah*'tan Engin Ardıç'ın "Şorololar Partisi" başlıklı yazısında Gezi Parkı protestolarında yer alanlara "İlaç dağıtıyoruz ayağından keşler ve hapçılar partisi" veya "Çadırdaki ayaküstü iş bitirenler partisi" gibi ifadeleri reva görmesine,¹⁰³ *Yeni Şafak*'tan Osman Özsoy'un Gezi Parkı olayları özelinde istihbaratın önemine değinerek "MOSSAD, CIA, KGB gibi teşkilatların istihbarat için cinlerden faydalandığı kesin olarak biliniyor"¹⁰⁴ gibi tespitlerle atıfta bulunduğu ve AKP medyasındaki pek çok ismin de polisiye bir hassasiyetle sürdürdüğü "büyük oyun" vurgusundan Gezi Parkı olaylarının ardın-

101 "Bianet'te #Direngezi Haberleri", <http://bianet.org/biamag/toplum/150244-bianet-te-direngezi-haberleri> (5 Ekim 2013). Olayların kronolojisi için ayrıca bkz. Berkan Öncü, a.g.e., s. 18-37.

102 Söz konusu söyleşiden bir bölüm aktarıyorum: Mevlüt Yüksel: "Geçmiş olsun kızılağaç, nasılsın?" Kızılağaç: "Bu olaylar beni yordu. Çok üzüldüm." Bkz. "Ne Çektin Be Kızılağaç", *Takvim*, 4 Temmuz 2013.

103 Engin Ardıç, "Şorololar Partisi", *Sabah*, 27 Temmuz 2013.

104 Osman Özsoy, "Cinler ve Istihbarat Savaşları", *Yeni Şafak*, 2 Temmuz 2013. Aynı yazıda Özsoy, bir X-Files bölümü olabilecek tekinsiz bir hadiseyi de aktarıyor: "Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde NASA adına geldiğini ifade eden bir kişi, Sakarya'da yaşadığı söylenen ve cinlerle irtibatı olduğu iddia edilen bir hocayla temasa geçebilmek için hatırlı insanları devreye sokmak ister. Niyeti de, uzayda bulunan ve zaman zaman arızalanan Amerikan uydularının tamirinde cinlerden istifade edebilmektir."

dan bir grup celebrity figürünün Başbakan'a bağlılık sunma yarışına girmesine uzanan çizgideki AKP ve Erdoğan odaklı sevgi nöbetlerinde Gezi Parkı'nda olan bitenden duyulan korkunun izleri vardı.

Gezi Parkı olayları pek çok açıdan ele alınabilir kuşkusuz. Ancak ben burada, bu çalışmada çizdiğim amaca uygun olarak, Erdoğan'ın ve AKP'nin gözünde yeni bir düşman kompozisyonunu somutlaştırması açısından Gezi'ye ve Gezi'de yaşananlara dair geliştirilen komplo temelli açıklamaların arkasındaki akla odaklanmayı tercih edeceğim. Zira bu komplo mantığının da büyük ölçüde Erdoğan'ın ideolojik ve söylemsel formasyonunu şekillendiren unsurlarla ilgili olduğunu, özellikle de popülizmle bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Zira Taggart'ın da vurguladığı gibi, "popülistlerin seçkinleri şeytanlaştırma eğilimi ve sürekli etraflarında tehlike algılama eğilimi, onları bu tür kuramlara son derece açık hale getirir."¹⁰⁵

Hiçbir şeyin görüldüğü gibi olmadığı fikrine saplantıyla bağlı, olayın ve eylemin içindeki görünen öznelerin rolünü, görünmeyen gizli bir grup kötünün rolü yanında hiçe sayan ve tamamen öznel bir seçimle her şeyi birbiriyle iç içe değerlendirmeye eğilimli komplocu bakışın çağrısı, gerçeklerin can sıkıcılığından kaçmaya yöneliktir biraz da. Gezi Parkı Direnişi sürecinde, az önce sözünü ettiğim genel bağlam içinde değerlendirecek olursak, AKP'nin yoğun komplo vurgusunun ve komplo teorileri üzerinden yaptığı açıklamaların ilk işlevi AKP'ye karşılaştığı travmayla baş etmesi için pratik bir imkân sağlamasıdır diyebiliriz. Pratik bir imkân diyorum, zira komplo teorilerinin kolay uygulanabilirliği, inanılabilirliği ve yaygınlaşma gücü toplumsal ve siyasal olanın karmaşık doğası üzerine tefekkür etmekten çok daha tercih edilebilir gözükmektedir siyasal özneler için.

Komplo teorileri, somut durumun somut analizi türünden bir çabayı çağırmak yerine kullanıldığında çok daha zahmetlidir. Anlaması ve açıklaması kolaydır. Hızın önem kazandığı bir karmaşa ve enformasyon bombardımanı içinde daha tercih edilir bir görünüm arz ederler. Ödevini yapmamanın gerekçe-

105 Paul Taggart, *a.g.e.*, s. 132.

si olarak sunulan klasikleşmiş bir öğrenci yalanını/bahanesini düşünelim: “Elektrikler kesikti, çalışmadım”. Komplocu bakış için buradaki kritik nokta elektriklerin kesik olmasının sorumluluğunu bir grup gizli ve kötü özneye, kötülerden oluşan bir seçkin zümreye yüklemek olmalıdır. “Elektrikler kesikti çalışmadım” değil, “elektrikleri kestiler ve sırf çalışamayayım diye yaptılar bunu”dur burada söz konusu olan. “Elektrikler kesikti çalışmadım”ın dışsal ve irade dışı koşullara vurgu yapan mağdurlaştırıcı bahanesi, bu ikinci versiyonda bir değişime uğrar ve özne mağduriyetini –ve tabii ki çoğu zaman kaçtığı sorumluluğun sonuçlarıyla yüzleşmemek için yarattığı bu bahaneyi– bir başka özneye yükler. Bu da onu, ilk masum açıklamanın failinden ayırır. Bir kere o, elektrik kesintisinin tesadüf olduğuna inanacak kadar saf değildir. Sıradan bir şanssızlık kurbanı olarak görmez kendini. Paradoksal bir biçimde; haksızlığa uğradığı için aslında mazlum, bir grup fail tarafından önu kesilmek istendiğine göre aslında muzaffer ve en nihayetinde bu kötücül planı açığa çıkardığı ve olan bitenin fakında olduğu için de aslında o ölçüde muktedirdir.

Buradan hareketle Gezi Parkı olayları sonrasında derinleşen AKP merkezli komplocu bakışın bir tür mazlumluk ve muktedirlik birlikteliğine dayandığını, bu ikisine yönelik eş zamanlı çağrışımlara sahip bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Bu mazlumluk ve muktedirlik bir aradalığına yapılan vurgu Erdoğan ve AKP için verimli bir retorik malzeme sunar. Gezi Parkı gibi kalkışmaların, Erdoğan’ı ve AKP’yi zor duruma sokmak isteyenlerin asıl saiki Erdoğan’ın ve AKP’nin başarılarıdır zira. Türlü haksızlıklara uğramış olmak ile eğilmeden bükülmeden, “dikleşmeden ama dik durarak”, tüm bu zorluklara göğüs germek Erdoğan’ın söylem dizgesinde uzunca bir süredir karşımıza çıkan “survivor” profilinin özünü oluşturur. Erdoğan’ın Kuzey Afrika temaslarının ardından Atatürk Havalimanı’nda yaptığı konuşmayı hatırlayalım:

Kardeşlerim, biz yapmayı biliriz ve bugüne kadar da yaparak, üreterek, inşa ederek, Türkiye’yi büyüterek bugünlere geldik.

Şimdi altını çiziyorum; faiz lobisine rağmen buralara geldik. Bu faiz lobisi şu anda borsada spekülasyonlara girmek suretiyle bizi tehdit edeceğini zannediyor. Şunu bir defa çok iyi bilmeleri lazım; bu milletin alın terini onlara yedirtmeyeceğiz. Bu vandalizmi organize edenlerin yanında olduğunu söylüyorsa bunlar karşısında bizi bulacaklardır. Bizim karşımıza geldikleri zaman ‘Sizin zamanınızda 5 kat daha zengin olduk’ diyenler, işte bugünlerde bizle uğraşmaya başladılar. Biz buralara insanımızı yücelterek geldik. Artık dünya Türkiye’yi, Türk insanını konuşuyor.¹⁰⁶

Bir grup marjinal¹⁰⁷/çapulcu/vandal, CHP ve onun zihniyetindeki partiler, AKP ile hesabını henüz görememiş bazı medya organları, beyaz Türklerden oluşan huzursuz bir zümre, sinsî Ergenekon tertibinin uzantıları, Türkiye’nin güçlenmesinden rahatsızlık duyan dış güçler ve onların istihbarat servisleri ile bazı yerli ve yabancı finans çevreleri ya da faiz lobisi... Komplo teorileri içindeki kritik noktalardan biri düşmanın genellikle bir ittifaklar sistemi üzerinden kodlanmasıdır. Düşman kanadındaki gruplar ne kadar farklı olursa olsun amaçları bir ve aynıdır. Bu amaç doğrultusunda komployu açığa çıkarmak isteyen ya da komplonun varlığına işaret eden özne tehlikeli olarak görülür. Bu pencereden bakıldığında, komplo teorisini açığa çıkardığını iddia eden veyahut daimi olarak bir komplonun varlığına işaret eden failin, aynı zamanda kendi varlığını ve yaptıklarını aşırı bir biçimde önemseme eğiliminde olduğu da akla gelebilir. Siyasal komplonun dile getirilişinde düşmana atfedilen önem ve düşmanın korkunç ve çeşitli müttefiklerden oluşan bir büyük grup olarak sunulması jesti; hem destekçilere yapılmış, safları sıklaştırmaya, desteklerini artırarak sürdürmeye ve uyanık olmaya yönelik bir çağrıdır, hem de aynı destekçilere hedef alınan öznenin başarılarının büyüklüğünü anımsatma

106 Başbakan Erdoğan’ın Atatürk Havalimanı’nda Yaptığı Konuşmanın Tam Metni, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-ataturk-havalimaninda-yaptigi-konusmanin-tam-metni/45643>, 7 Haziran 2013.

107 Kavramın hâkim kullanımı ile ilgili olarak bkz. Tanıl Bora, “Marjinal”, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=944vematikale=Marjinal>, 6 Mayıs 2013.



Fotoğraf: Nom de plume.

işlevi gören bir işarettir. Düşmanın çeşitliliği ve büyüklüğü, aslında hedefteki öznenin kudretinin bir alametidir.

Erdoğan'ın dozunu artırarak baş vurduğu bu komplocu söylemin bir başka işlevi de “şimdi”ye ve “asıl mesele”ye değinmeyi reddederek, özneyi geçmişe kaçmaya yöneltmesidir. Erdoğan'ın uzunca bir süredir vurgulanan Menderes-Özal çizgisinin hakiki mirasçısı konumu; Menderes'i idam eden güç ile Özal'ın “şüpheli ölümü”nün faili olması muhtemel çıkar gruplarının hem hâlâ var olduğunu, hem de Erdoğan'ın da bu iki lider kadar önemli, belki de onlardan da önemli bir lider olarak daha büyük bir tehlike altında olduğunu vurgulamak için kullanılır. Benzeri bir şekilde 28 Şubat gibi daha yakın tarihli travmatik deneyimler de tekrar etme eğilimindedir. Dolayısıyla bu teoriler; kitlenin taleplerini, siyasal rejimle, demokratikleşmeyle ilgili sorunları veya hükümete yönelik eleştirileri daha büyük bir tehlike ve daha korkunç bir ihtimalin yanına koyarak, önemsizleştirir ve düşünmeyi erteler. En azından komplo teorisi söylemlerinin yol açtığı şeylerden birisi de budur demek yanlış olmaz. Erdoğan'ın başdanışmanı Yalçın Akdoğan'ın Ge-

zi Parkı protestolarıyla ilgili olarak yaptığı “Cumhurbaşkanlığı seçimine dönük bir prova gibi de belki anlaşılabilir. Yani bir karşı blok oluşturmak, insanları sokağa dökmek... Başbakanımız üzerinden yürüyen bir şey var” değerlendirmesini tamamlayan şeyin yine onun tarafından yapılan “Tayyip Erdoğan’ı kimseye yedirmeyiz”¹⁰⁸ açıklaması olması bu minvalde özellikle anlamlıdır. Ve tabii bu açıklama paralelinde Twitter’da yayılan “#yedirmeyeceğiz” *hashtagi* de öyle.

Muhafazakârlık için yapısal bir karakteristik kabul edebileceğimiz ideolojilerden duyulan hoşnutsuzluk hali, uzunca bir süredir yerleştiği AKP söyleminin normal akışı içinde “ideoloji değil, hizmet” vurgusuyla karşımıza çıkarken, Erdoğan’ın “Olay, parkla alakalı bir olay değil. Olay tamamıyla ideolojik...”¹⁰⁹ açıklamasında gördüğümüz üzere böylesi kriz zamanlarında tamamen bir tehdit hali olarak bizi selamlar. Gezi Parkı olaylarının ısrarla “ideolojik” olarak nitelendirilmesi, komplocu bakışın “kandırılan kitleler” algısının bir parçasıdır. İç ve dış bazı mihraklar gençleri ideolojilerle uyutmakta, onların hakikati görmesini engellemektedirler. Erdo-

108 *Radikal*, “Tayyip Erdoğan’ı Kimseye Yedirmeyiz”, http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_danismani_yalcin_akdogan_eylemciler_tek_blok_degil-1136088, 3 Haziran 2013. Olayları cumhurbaşkanlığı seçimlerine yönelik bir tertip olarak gören Akdoğan, AKP cephesinde böyle düşünen tek isim değildi kuşkusuz. Bu bakışın başka örneklerini de gördük. Söz gelimi Egemen Bağış, “Türk ekonomisinin bazı çıkar gruplarına eski rantlarını sağlayamamış olmasının tedirginliği içindeler. Köpekler istedi diye atlar ölmez. Türkiye büyümeye devam edecek, engelleyemeyecekler” diyerek bu “dış ve iç mihraklar” uyarısı yapanlar kervanına katılmakta gecikmemiştir. Bkz. “Bağış: Köpekler İstedi D diye Atlar Ölmez”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25447923/>. Benzer bir hatta parti tüzüğü gereği üç defa üst üste seçilenlerin bir daha milletvekili adayı olamaması kuralı ile ilgili olarak o dönemde “AKP’li bir yetkili”nin “Uluslararası bir komplo varken tüzüğün hükmü mü olur?” sorusunu sorması da anlamlıydı. Bkz. *Radikal*, “Erken Seçim”, 8 Haziran 2013. MÜSIAD başkanı Ömer Bolat’ın “Yaşanan olayların arka planında rantları kısılan faiz, içki ve reklam lobisi var” açıklaması da bu bakışın bir başka yansıması olarak karşımıza çıktı. Bkz. *Yeni Akit*, “Faiz, İçki ve Reklam Çetesi”, 8 Haziran 2013. *Yeni Şafak*’ın benzer bir hatta “Kırlı Pazartesi” manşeti altında BBC, CNBC ve Reuters’i Türkiye’ye yönelik “ekonomik operasyon”un “üçlü ittifak”ı olarak değerlendirmesi ise AKP çizgisindeki medyanın olaylara yaklaşımının küçük ama anlamlı bir örneği olarak okunabilir. Bkz. *Yeni Şafak*, “Kırlı Pazartesi”, 8 Haziran 2013.

109 Fatih Altaylı, Teke Tek Özel Programı, *Habertürk*, <http://www.youtube.com/watch?v=2cfNKKUDcV4>, 2 Haziran 2013.

ğan'ın ve AKP'nin yaptığı "uyanık olma", "oyunlara gelme-me" çağrısının¹¹⁰ anlamı biraz da burada gizlidir. Söz konusu çağrı zaten mevcut haliyle bir komploya işaret etmektedir. Siyasal paranoya atmosferi gücünü tam da bu komplo işaretlerinden alır. Gezi Parkı sonrası AKP'nin, Ankara ve İstanbul'da miting yapma kararı alması ya da Erdoğan'ın memleket satındaki her ziyaretini bir karşılama ve uğurlama ritüeli üzerinden seyyar mitinglere dönüştürmesi gibi son derece yanlış hamleleri de bir ölçüde bu paranoya atmosferinin ürünüdür. Amaç bir yandan kendi saflarını sıklaştırmak, bir yandan da dış ve iç mihraklara onların tüm o korkunç komplolarına rağmen "birlik ve beraberlik" mesajı vermek ve "bu millet" in büyükçe bir kısmının hâlâ liderinin/partisinin arkasında olduğunu göstermektir.

AKP, özellikle Gezi Parkı sürecinde, on birinci yılına yaklaşan iktidarına rağmen bir "sistem karşıtı" parti gibi kodlar kendini.¹¹¹ Andreas Schedler'in deyişiyle, politik sistem karşıtı partilerin asli özelliklerinden birisi bu partilerin –onların söylemsel konumlarını da kuracak bir şekilde– bir tür "anti-politik üçgen" kurmasıdır. Politik sınıflar/elitler yahut müesses nizamın kendisi bu üçgen içinde "haydutu", "dolandırıcı"yı, "düşman"ı ve "işgalci"yi; halk "masum kurban"ı, söz konusu sistem karşıtı parti ise, "kurtarıcı kahramanı" temsil eder. Halkın huzuru ve mutluluğu yukarıdakiler tarafından bozulmuştur ve görev halkın yanında olan kurtarıcı kahramana kalmıştır. Politik sistem karşıtı partiler, bu hayali üçgen üzerinden yönetilenler ile yönetenler, seçmenler ile sistemin diğer partileri, vatandaşlar ile siyasetçiler, halk ve siyasal düzen arasındaki gerilimi ve

110 Erdoğan, Kuzey Afrika ülkelerini ziyaret etmeden önce yaptığı değerlendirmede Gezi Parkı'nda yaşananlar için şunları söylemişti: "Bu olayda atılan adımlar dışarıdan içeriden atılan adımdır. Akli selim vatandaşlarımızın bu oyuna gelmemesi lazım. Olay, Gezi Parkı olayı değildir. Şimdi zaten bu olayların arkasında aşırı uçlar ve CHP zihniyeti var." Bkz. *Radikal*, "Başbakan: Yumuşatıcı Mesaj Ne Demek?", http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_asiri_uclar_organize_ediyor-1136044, 3 Haziran 2013.

111 Bu bölümde Genç Parti'ye ilişkin yaptığım değerlendirmelerin ve kullandığım alıntıların çok büyük bir bölümünü *Şirket ve Parti: Genç Parti ve Yeni Siyaset* (İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 182-191) başlıklı çalışmamdan yapıyorum.

çatışmayı görünür kılmaya ve kendi konumlarını meşrulaştırmaya çalışırlar.¹¹²

Bu parti tipinin en mükemmel örneklerinden biri de 3 Kasım seçimlerinin çokça tartışılan aktörü Genç Parti'dir. AKP özellikle Gezi Parkı sürecinde Genç Parti'nin söylemsel formasyonunu ödünç alır ve kendini söylemsel düzeyde sistem-karşıtı bir parti olarak kurgular. Erdoğan'ın Gezi Parkı sürecindeki seyyar mitingleri ve tıpkı Cem Uzan'ın 3 Kasım sürecindeki her mitingde küçük farklılıklar hariç aynı konuşmayı yapması gibi, son dönemde sürekli aynı metni okuduğu izlenimini vermesi gibi küçük benzerlikleri anımsayalım öncelikle.

Sistem-karşıtı parti söyleminde çeşitli olumsuz sıfatlarla farklılaştırılan "yukarıdakiler" ve "dışardakiler", siyaset sahnesinin görünür aktörlerinin iplerini elinde tutanlar aslında "yönetmeye hakkı olmayan" kişiler olarak kodlanırlar. Bu söylem yapısı içinde suçlamalar yapılır, ancak tekil olaylara ve olgulara göndermede bulunmak, spesifik örnekler vermek yerine "aşırı bir genelleştirme"ye ve abartılı bir retorik çerçeveye başvurulur.¹¹³ Bu "aşırı genelleştirme", genel bir düşman kurgusunun canlı tutulmasına da hizmet eder: Faiz lobisi, mason locası, dışardan beslenen işbirlikçi sermaye vb.

Hatırlayalım: Cem Uzan siyasete giriş konuşmasında düşmanı "Türklüğüyle gurur duymayan, Müslümanım demeye ağız varmayan, Türkiye'yi küçümseyen, kendi menfaatlerini Türkiye'nin menfaatlerinin önünde tutan, dolayısıyla da, Türkiye'nin bugünkü durumundan memnun olan bir gafiller topluluğu..." olarak tarif ederek daha sonraki her konuşmasında "yabancılar"ın Türkiye'nin önüne koyduğu engellerden bahsetmişti. Bu perspektif ile Erdoğan'ın Gezi Parkı sürecindeki "dış mihraklar" vurgusu arasında yüzeysel bir benzerlikten fazla bir şeyler olabilir. Türkiye'nin o günkü durumundan, "krizlerle boğuşan kırılğan ekonomik ve siyasal yapı"sından memnun olan bu gafiller topluluğunun bu kez bugünkü durumdan,

112 Andreas Schedler, "Anti-Political Establishment Parties", *Party Politics*, cilt 2, no.3, 1996, s. 293-294.

113 Andreas Schedler, *a.g.e.*, s. 296-297.

“istikrarlı bir ekonomik ve siyasal yapı”dan rahatsız olan gafil-ler topluluğu olarak bize sunulmasında daha yakından bakma-mızı hak edecek bir şeyler olsa gerektir.

Daha önce Genç Parti’nin içselleştirdiği ve kavga/savaş/is-tila/saldırı metaforlarını sıkça yürürlüğe sokarak sistemin yu-karıdaki efendilerine öfke yağdırmayı seçen sistem karşıtı par-ti söyleminin AKP versiyonunda vurgu, geometrik bir refleks-le, “yukarıdakiler”den “dışardakiler”e kayar. Erdoğan ve AKP’li sözcü kadrosu en ağır ifadelerle düşmanı teşhir ederken, dışar-dakiler ve onların içerdeki uzantıları arasında bağ kurarken, düzenli olarak kamuoyuyla paylaştıkları istihbaratlarla kurban konumlarını da pekiştirip tehlikenin öyle kolay savuşturula-mayacağını vurgularlar. Bu noktada dışardakilerle, onların mü-dahale edip kaşıyabileceği sorunların halli üzerinden mücade-le etmek pratik bir seçenek olarak ortaya çıkar. AKP’nin hassas gündemi olan Alevilik meselesinin de nihayetinde bir “özgür ve eşit yurttaşlar” idealinden çok güvenlik endişesiyle ele alın-ması bu açıdan manidardır.

Şu ana kadar söylemsel özelliklerine değindiğimiz sistem karşıtı partilerin türsel/yapısal niteliklerinden biri de popüliz-min bir karizmatik liderlik halesi ile güçlendirilmesidir. Kariz-ma ile popülizm arasında kurulan sentez üzerinden söz konu-su partilerin liderleri kendilerini; mevcut sistemi, adaletsizlik-leri, kötü yönetimi ortadan kaldıracak nihai değişim aracı, dö-nüştürücü güç, eylem adamı, hatta “kahraman” olarak sunar-lar kitlelere. Politik sistem karşıtı partilerin liderleri bu açıdan “aşırı vaatkâr bir karizma”dan istifade ederler.¹¹⁴

Lider, bu eğilimin doğal bir sonucu olarak partisini kendi-sinin organik bir uzantısı/parçası olarak görür ve gösterir. Pe-dahzur ve Brichta, lider karizmasına dayalı aşırı sağ partilerin kurumsallaşma süreçlerini tartıştıkları çalışmalarında, “yumu-şak karizmatik” ve “sert karizmatik” partiler arasında bir ay-rım yapmaktadırlar. Buna göre sert karizmatik partilerde mesaj verme işlemi ve verilen mesaj liderin kişiliğine sıkı sıkıya bağ-lıdır. Yumuşak karizmatik partilerde liderin yönetsel becerile-

114 Andreas Schedler, *a.g.e.*, s. 306.

ri örgütsel oryantasyona, uzlaşmaya ve kişisel yönetsel becerilere daha açıkken; sert karizmatik partilerde otorite ön plandadır.¹¹⁵ Genç Parti'nin, üzerinde yükseldiği finansal ağ temeline, stratejisini daha en başından Cem Uzan için imal etmek istediği karizmatik auraya dayandırıldığını unutmayalım. Öte yandan, bugün AKP'ye bakıldığında, Erdoğan'ın kurucu figür olarak elinde tuttuğu karizmatik güce iliştilmiş "karizmatik lider + güçlü kadrolar" formülasyonunun ve yumuşak karizmatik yapının artık yavaş yavaş değişmeye başladığı görülür. O "güçlü kadrolar" liderin karizması içinde erir ve etkisizleşir. Bu minvalde AKP'nin son birkaç yılda ve özellikle Gezi Parkı özelinde sert karizmatik parti niteliğinin ağırlık kazandığını söylemek mümkündür.

Perrineau, sistem karşıtı parti niteliklerine de göz kırptığını iddia edebileceğimiz aşırı sağ partilerin söylemsel stratejileri üzerinde düşünürken şeytani bir nedensellik ilişkisinin ve seçkinleri suçlayıcı bir tavrın belirginleşmesini de kaydeder.¹¹⁶ Bu açıdan kiritik figür –bir kez daha– "yabancı"dır. Yine hatırlamaya çalışalım: Cem Uzan'ın siyasete giriş konuşmasında da 2007 seçimleri için start verdiği konuşmada da Türk, Türkiye, millet kavramlarıyla birlikte en sık kullandığı sözcük "yabancı(lar)"dır. Uzan'a göre "Türkiye AB'ye üyelik sürecinde rencide edilmiştir", "Türk milleti artık eğilmek istememekte, dik durmak istemektedir", "Gelişmişliğin tek ölçüsü AB üyeliği değildir", "Singapur, Japonya, Kore AB ülkesi değildir; ancak çok gelişmiş ülkelerdir" vs. vs.¹¹⁷ Bir yandan içerdeki ve dışardaki seçkinleri olağan şüpheli listesine alan bu tavır, bir yandan

115 Ami Pedahzur ve Avraham Brichta, "The Institutionalization of Extreme Right Wing Charismatic Parties: A Paradox", *Party Politics*, cilt 8, no. 1, 2002, s. 40.

116 Pascal Perrineau, "The Conditions For The Re-Emergence of An Extreme Right Wing in France: The National Front, 1984-98", (ed.) Edward J. Arnold, *The Development of the Radical Right in France: From Boulanger to Le Pen*, MacMillan Press, Londra, 2000, s. 253-254.

117 "Cem Uzan-Özel Röportaj", 11 Temmuz 2007 tarihli Skyturk canlı yayını. Uzan bu yöndeki açıklamalarını şu programlarda da beyan etmiştir: NTV Soruyor Liderler Yanıtıyor, 25 Haziran 2007 tarihli NTV canlı yayını, Haberturk Weekend programı, 18 Haziran 2007 tarihli Haberturk canlı yayını, 19 Haziran 2007 tarihli Show Tv ana haber canlı yayını.

da siyasal toplumsal olayları bu seçkinlerin kötücül varlığına, şeytani niyetlerine bağlar.

Özetlemek gerekirse, sistem karşıtı parti söylemindeki öne çıkan bu noktalar; AKP'nin Gezi Parkı özelindeki siyasal performansı, yaptığı siyasal tercihlerle, kullanıma soktuğu retorik malzemeye de örtüşür hale gelir. Burada AKP'nin türsel ve yapısal olarak Genç Parti'ye dönüşmesinden değil, söylemsel kompozisyon üzerinden işleyen bir "ödünç alma" işlemi söz konusudur tabii ki. Bu işlem ise Erdoğan'ın ve AKP'nin Gezi'yi anlamasını imkânsızlaştırır ya da zaten baştan bu imkânı kullanmamak için devreye sokulur. Erdoğan'ın "çapulcular" a bakışı ne olursa olsun, Gezi Parkı'nın işaret ettiği sorunlar ve siyasal alanı münemiç sıkıntılar; faiz lobisiyle, Mason locasıyla, bir grup "marjinal" ile açıklanamayacak kadar derindir. Gezi Parkı'nda olanlar ise Erdoğan'ın ve AKP'nin iktidar döneminde yaşadığı en büyük travmadır. Ta ki 17 Aralık Operasyonu'na kadar...

17 Aralık Operasyonu ve cemaat

"Köpekler istedi diye atlar ölmez."

– Nihat Zeybekçi, 17 Aralık Operasyonu'nu yorumlarken, 19 Ocak 2014

AKP ve Hizmet Hareketi/Cemaat/Camia arasındaki asimetrik savaşın ilk büyük emaresi, 31 Mayıs 2010'da yaşanan Mavi Marmara olayında¹¹⁸ görünürlük kazandı. Fethullah Gülen, İsrail'den onay alınmadan yapılan bu insani girişimi eleştirince,¹¹⁹

118 Ambargo altındaki Filistin'e insani yardım malzemesi götürmek amacıyla İnsani Hak ve Hürriyetler (IHH) Vakfı tarafından organize edilen bir girişimle yaklaşık 600 aktivist ile yola çıkan Mavi Marmara gemisinin Akdeniz açıklarında 30-31 Mayıs 2010 tarihlerinde İsrail askerlerinin saldırısına uğraması ve 9 kişinin ölümü, 50 kişinin yaralanmasıyla sonuçlanan bu olaydan üç yıl sonra İsrail, Türkiye'nin talep ettiği özrü diledi ve ölenlerin ailelerine tazminat ödemeyi kabul etti. Bkz. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/03/130322_israil_turkiye_ozur.shtml, 22 Mart 2013.

119 Gülen, "İsrail'in onayı olmadan hareket etmek, otoriteye başkaldırıdır" demişti. Bkz. <http://www.ntvmsnbc.com/id/25102914/>, 4 Haziran 2010. Gülen'in söyleminde devlet kavramının yüceltimi, otoriteye saygı ve itaat gibi temalar her za-

Başbakan Erdoğan ve AKP'nin İsrail'i özür dilemeye çağıran ve bu insanlık trajedisini kınayan tavrından uzakta durduğunu ve daha reelpolitik kaygılar taşıdığını göstermiş oldu. Ancak asıl ciddi kriz ve asimetrik savaşın saklanması imkânsız hale gelen bir diğer göstergesi; 7 Şubat 2012'de Hakan Fidan başta olmak üzere bazı MİT yöneticilerinin PKK ile Oslo görüşmelerini yürüttükleri için özel yetkili savcı Sadrettin Sarıkaya tarafından ifadeye çağrılmasıyla ortaya çıktı. İddia, Oslo görüşmeleriyle istihbarat görevi dışına çıkmak, örgütün yönetilmesine aracılık etmek, devlet ve anayasal düzene karşı anlaşma yapmaktır. Bu iki kriz anının bir biçimde atlatıldığı düşünülürken ve cemaat-AKP arasındaki gerilimden bahsedenler her zaman olduğu gibi "fitne odağı" olarak gösterilirken, Türkiye tarihinin en kendine özgü hadiselerinden birisi, Gezi Parkı Direnişi yaşandı. AKP kanadından Cemaat'e yönelik hoşnutsuz sesler; bazı imalar ve ithamlarla Cemaat'i hedef gösterdi. Cemaat, Gezi Parkı'nın sancılı günlerinde hükümeti yalnız bırakmakla, destekler gibi görünüp, tabir yerindeyse, "altını oymakla" suçlandı.¹²⁰

13 Ağustos 2013'te Cemaat'in organik uzantılarından biri olan Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'ndan kamuoyuna yönelik bir duyuru geldi. "Son dönemde giderek artan bir şekilde başta sosyal medyada olmak üzere, Hizmet Hareketi ile ilgili olarak karalama ve yanlış bilgiye dayalı yönlendirme kampanyaları dikkat çekmektedir" diye başlayan söz konusu duyuruda pek çoğu AKP kanadının resmi ve gayri-resmi sözcüleri tarafından dile getirilen 11 iddiaya yanıt verildi. Bu çerçevede; "Hizmet Hareketi, insanların şiddete başvurmayan barışçıl protesto hakkı-

man önemli olmuştur. Ancak bu açıklama mevcut "otorite" algısının milli sınıra indirgenemeyecek bir reelpolitikçi yorumunu ve "uluslararası denge" denilen şeyi bariz bir biçimde içermesi açısından da önemliydi. Yeri gelmişken devlet yüceltiminin, Türkiye'deki siyasal İslam'ın büyük oranda ortak paydası olduğunu da belirtmek lazım. Ümit Cizre'nin hatırlatmasıyla, "Siyasal İslam'ın pek çok türünün devlet dostu olması, Türk siyasi kültüründe demokrasiyi güçlendirmek yerine devleti korumaya öncelik verilmesindendir." Bkz. Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-İslamcılık*, çev. C. Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 115.

120 Sürecin genel bir özeti için ayrıca bkz. Ruşen Çakır, "7 Şubat'tan 17 Aralık'a Cemaat-Hükümet Savaşı", *Vatan*, 18 Aralık 2013.

na demokrasiye saygının gereği karşı değildir. Ancak, bu tür protestoların istismara açık olmaları sebebiyle Hizmet, kendisine gönül vermiş olanların bu tür protestolara katılmalarını teşvik etmez” denilerek Gezi Parkı suçlamalarına, “Ergenekon davalarını gayrimeşru hale getirmek için yakın geçmişte vesayetçi çevrelerin dillerine doladığı ‘Cemaatçi yargı’ ithamının şimdi başka çevreler tarafından gündeme getirilmesi ve bunların bir tepki görmemesi de son derece düşündürücüdür” denilerek Gezi eylemcilerinin Cemaat’e yakın hâkim ve savcılarca serbest bırakıldığı ithamına dair açıklamalar yapıldı. Bunlara ek olarak “Hizmetle bağlantılı polisler, eylemcilerin çadırlarını yakarak ve Gezi eylemlerine sert müdahale ederek eylemlerin büyümesini sağladı”, “Cemaat Mısır’daki darbeye karşı çıkmıyor”, “Alternatif iktidara giden yol Pensilvanya’dan geçer”, “Hizmet, bürokrasi üzerinden vesayet kurmak ve iktidara ortak olmak istiyor”, “Hizmet, Kürt sorununun çözümü sürecine karşı”, “Hizmet 7 Şubat’ta Başbakanı tutuklayacaktı”, “Hizmet, seçimlerde bazı parti ve kişiler ile ittifak yapacak”, “Başbakan’ın odasına böceği Hizmet’e yakın çevreler koydu” ve “Fethullah Gülen neden Türkiye’ye dönmüyor? ABD’de olduğu için ABD etkisinde” gibi çokça dile getirilen suçlamalara da “Hizmet Hareketi, bugüne kadar hiçbir parti ile ittifak yapmadığı gibi bundan sonra da hiçbir parti ya da kişi ile ittifak yapmayacaktır”, “Demokratik bir sivil toplum hareketi olan Hizmet Hareketi’ni, iktidar üzerinde vesayet kurmak ve iktidara ortak olmakla suçlamak açıkça abesle iştigaldir”, “Hayatı boyunca toplumun her kesimiyle diyaloga açık olmuş ve kapısını herkese açık tutmuş olan Sayın Gülen’in, kendisi ile görüşmek isteyen insanlara sağlığı elverdiği sürece ‘hayır’ demesi misyonuna ve inandığı değerlere terstir” ve benzeri ifadeler üzerinden karşılık verildi. Söz konusu duyuruda ayrıca “Hizmet Hareketi’ne gönül verenler, AKP’deki hukukçu vekillerin ve yöneticilerin bu art niyetli iftiraların devam etmesine neden göz yumduklarını bir türlü anlayamamakta ve gönül kırgınlığı yaşamaktadırlar” hatırlatması da yapıldı.¹²¹

121 “Gündeme Dair: Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı’ndan Hizmet Hareketi’ne Yönelik İddialara Cevaplar”, <http://gyv.org.tr/Haberler/Detay/2454/>, 13 Ağustos 2013.

AKP ve Hizmet Hareketi arasındaki en büyük gerilim ise hükümetin dershaneleri kapatma kararını uygulamaya geçirmek istemesiyle oldu.¹²² Dershaneler hem altındaki finansal bağlamlar hem de Cemaat'in "altın nesil" yetiştirme gayesi açısından kritik bir önemdeydi ve uzunca bir süredir Cemaat için bir tür insan kaynakları hizmeti görüyordu. "Türkiye'nin şahsında İslam'ın eski haşmetine denk bir konuma ulaşması (...) amacının gereklerini yerine getirebilecek donanıma sahip elit kadroların –'altın nesil'in– yetiştirilmesi, görev yerlerine yerleştirilmesi ve bu 'altın nesil'lerin birbirlerinin yerini almasını güvenceleyecek kurumsal mekanizmanın inşası"¹²³ amacının can damarlarından biriydi bu açıdan dershaneler.

Cemaat, hizmet almak için hizmet vermeye dayalı stratejisini bu dershaneler üzerinden yürütüyordu. Tabii buradaki hizmet anlayışının "tanımsız, şeffaflıktan uzak, araçsallaştırıcı"¹²⁴ bir görünüm arz ettiğini de unutmayalım. "Eğitim hareketi, sermaye hareketi ve devlet içindeki etkili örgütlenme olarak üç alt grup"a işaret etmenin mümkün olabileceği¹²⁵ ve "modernizmi-

122 "10 Soruda Büyük Rüşvet Operasyonu", <http://www.hurriyet.com.tr/pazar/25418167.asp>, 22 Aralık 2013.

123 Ömer Laçiner, "Cemaat-Siyaset", *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012, s. 22. Bu "altın nesil'i" Gülen şu sözlerle tanımlar: "Hep kafası müspet ilimlerle aydınlık, kalbi imanla dupduru ve birer ahlak timsali, vatanına, milletine hizmet aşkıyla yanan, kendisi için değil, başkaları için yaşayan bir nesil tahayyül etmiş ve buna (...) 'Altın Nesil' demiştim." Bkz. *Aksiyon*, sayı 183, 6-12 Haziran 1998, haz. A. Dinç, s. 18-33'ten akt. İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 360.

124 Tanıl Bora, "Bir Hizmet Yapılıyor, Görelim Bunu", *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012, s. 38. Bu belirsizlik, bizzatı Gülen Hareketi için de geçerlidir. Gülen'in sözleri bu açıdan dikkat çekicidir: "Bizimki sivil bir girişimdir yani bağışlayın ne deve ne kuş. Bize derler, 'Devlet adına mı hareket ediyorsunuz?' Biz de 'Nasıl telakki ederseniz.' 'Kendi kendinize mi hareket ediyorsunuz?' Yine 'Nasıl telakki ederseniz.' Ama biz devletin ayrılmaz bir parçasıyız, yaptığımız her şey devlet adınadır. O açıdan bazen böyle bir belirsizlik de bizim için güç kaynağı oluyor." Bkz. "Fethullah Hoca İle New York Sohbeti", *Yeni Yüzyıl*, 20 Temmuz 1997, s. 5, haz. N. Sevindi'den akt. İsmail Kara, *a.g.e.*, s. 323.

125 Yüksel Taşkın, "Gülenciler: Dinsel Milliyetçilik ve Ulus-Aşırı Dinamizm Arasında Sıkışan Bir Hareket", *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012, s. 31. Özellikle "sermaye hareketi" olarak Cemaat'i konumlandırırken, Gülen'in Özel Finans Kurumlarının gelişimine dair bir soruya verdiği yanıtı hatırlamakta fayda var: "(...) Özel finans kurumlarından korkmak niye? (...) Türkiye'nin yastık altındaki döviz ve altın bakımından dünyanın en zengin ülkesi olduğunu yine gazeteler yazdı. Ül-

nin sınırları kişi kültü, cemaat arkaizmini gözler önüne süren hiyerarşik bir içsel örgütlenme, bu örgütlenmenin denetimi altında araçsallaştırılan bir mobilite, her türlü toplumsallığı boğmaya hazır bir reliyarşi (din hâkimiyeti)”¹²⁶ üzerinden belirlenen cemaat yapısı içinde dershaneler, bu eğitim hareketinin diğer iki alt grupta organik bağımlı temsil ediyordu.

Dershaneler “finans kurumlarından vakıflarına, gazetelerinden okullarına (...) ticari işletmelerden memuriyet kadrolarına uzanan hem ekonomiye hem istihdama odaklanmış büyük bir iktisadi camia”¹²⁷ olarak cemaat için neredeyse birer fabrika işlevi görüyordu. İdeolojik düzlemdeki “sağlıklı cemaat, sağlıklı devlet”¹²⁸ rüyasının ve “kimlik inşasının bir parçası olarak dinsel öğretiyi biçimlendirmeye yardımcı olan bir nesil kategorisi”nin¹²⁹ kurucu unsurlarından biriydi. Cemaat için dershanelerin önemi, Çobanoğlu’nun da belirttiği gibi, bizatihi Gülen için “toplum tasarısının kurucu birimi olan ahlaklı insan yetiştirme hedefi etrafında yeni bir nesil oluşturacağı düşü-

kesini seven bir insanın bu döviz ve altınları piyasaya çekme yollarını araştırması gerekmez mi? Bu kurumlar, bunlardan çok az bir kısmını çekebiliyorsa, bunu teşvik etmek daha akıllıca olmaz mı?” Bkz. *Aksiyon*, sayı 183, 6-12 Haziran 1998, haz. A. Dinç, s. 18-33’ten akt. İsmail Kara, a.g.e., s. 358.

126 Ahmet Çiğdem, “Cemaat”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012, s. 42.

127 Kerem Ünüvar, “Fethullah Gülen Hareketi: Yeni Muhafazakârlığın Tabana Yayılması”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012, s. 45. İsmail Kara’nın da vurguladığı gibi bu açıdan “12 Eylül askeri darbesinin ve peşi sıra uygulamaya konulan iktisadi-mali politikaların ortaya çıkardığı endişeler” kritiktir. Kara, cemaatlerin Özal iktidarıyla hızlanan finansal güçlenme arayışını “(...) İktisadi varlık olmanın, kurumlaşmanın güç ve imkân getirdiği kadar belki ondan daha fazla güçsüzlüğe sebebiyet vereceği, ahlaki zaafırlar ortaya çıkaracağı, bağımlılığı ve kuşatılmışlığı arttıracığı, farkında olarak-olmayarak laik ve seküler istikamete doğru sürükleyeceği, bu gruplarca yeterince hesaba alınmamıştır” diyerek ve “bu çevrelerin Özal’a olan bağlılık ve hayranlıklarının şaşırtıcı bir şekilde hâlâ devam ediyor oluşu, siyasi entegrasyonu mümkün kılması ve iktisadi büyümelerine fırsat vermesinden öte cemaatların bu konuda ne kadar pratik ve pragmatik davrandıklarını da göstermektedir” hatırlatmasını yaparak değerlendirir. Bkz. İsmail Kara, a.g.e., s. 330-331. Gülen Cemaati’nin bu açıdan geliştirdiği pratik-pragmatik kaygılarını bir varkalma stratejisi olarak bugüne kadar başarılı bir şekilde kullanmaya devam ettiğini de belirtelim.

128 Kıvanç Koçak, “Gülen Mutlakîyetçiliği: Otoritarizm, Askeri Nizam ve Kışla Disiplini”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012, s. 49.

129 Polat S. Alpman, “Rüya, Büyü, Mit: İslamcılığın Sosyo-Politik Tahayyülü ve Gülen Cemaati”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012, s. 94.

nülen hayati bir işleve sahip” olan eğitim algısından geliyor ve bu araçsal algı; “yeni nesli kurtarma” düşüncesiyle, “kutsal bir vazife” olarak “memleket sathının bir mektep haline getirilmesi” ve bu sath üzerinde “disiplin ve saygı”nın¹³⁰ tesisi çabasının bir parçası olarak telakki ediliyordu.

Bunlara ek olarak Gülen ve Cemaat için dersanelerin –kendi tarihlerinin ve varlıklarının bir uzantısı olarak– şahsi düzlemde de manevi bir değeri olduğu açıktır. 1970’lerin sancılı politik atmosferi içinde büyük bir geleneğin içinden kopup kendine ait bir yol çizmek, vaazlarla, kahvehane sohbetleriyle, ev toplantılarıyla geçen bir doğuş dönemini orduyla, polisle, merkez sağ aktörlerle, sermaye gruplarıyla buzda yürüyerek geçirmek ve en nihayetinde güçlü bir cemaate dönüşmek olarak özetlenebilecek bir anlatı dizgesi içinde dersane, “hikâyenin başlangıcına” işaret ettiği için de önemlidir. Cemaatin mensupları orada biraz da kendi hikâyelerini görürler. Pek çok cemaat mensubu için dersaneler sadece “dava”nın ve “hizmet”in kritik bir ögesi değil, aynı zamanda kendi kimlik kuruluş süreçlerinin, daha somut düzeyde anılarının, yeni bir bilinç durumuna evrilişlerinin, hizmet şuurunu tam anlamıyla idrak edişlerinin de gerçekleştiği kurumlardır. Bu açıdan belki de dersanelerin, Cemaat’in Gezi Parkı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu süreçte Cemaat’in *Zaman* başta olmak üzere yayın organları, hükümeti kararlarını bir kez daha düşünmeye çağırarak, “Anadolu’nun bağıran yanık çocukları”nın eğitime açılığında bahseden telaşlı bir yayın çizgisi izledi. Tartışma yavaş yavaş hararetlenirken, Fethullah Gülen’in ve hareketinin; sorunun çözümü için nihai merci ve sorumluluk makamı olarak gördü-

130 Yavuz Çobanoğlu, “Altın Nesil’in Peşinde: Fethullah Gülen’de Toplum, Devlet, Ahlak, Otorite, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 189-190, 192, 196. Bu çerçevede Hakan Yavuz da “hizmet, himmet, temsil ve tebliğ gibi kavramlar ekseninde buluşan ışık evler, yurtlar, kolejler, dersaneler, üniversiteler ve sivil toplum örgütleri hareketin kurumsal temelini oluşturur” der. Yavuz ayrıca “neo-Nurcular” olarak adlandırdığı Gülen hareketinin 1983-1997 yılları arasındaki faaliyetlerini “eğitim seferberliği” dönemi olarak değerlendirir. Bkz. M. Hakan Yavuz, “Neo-Nurcular: Gülen Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 6: İslamcılık, ed. Y. Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 299, 302.

ğü Başbakan Erdoğan'a ve kamuoyuna yönelik bir tür "nazik hatırlatma" sıyla karşılaştık: *Zaman* gazetesinde Fethullah Gülen'in, *Yeni Ümit* dergisinin 11. sayısı (1991) için kaleme aldığı bir yazısı, on iki yıl sonra yeniden yayımlandı. Yazı, Platonik perspektifiyle, siyasetname geleneğinin ideal yönetici imgesine göz kırpan bir tona sahipti ve "Lider" başlığını taşıyordu. Gülen her zamanki tutkulu üslubuyla şöyle diyordu:

Lider, üstün idrâki, cesâret ve kararlılığı, sabır ve metânetiyle her zaman çevresinin tek dayanağı ve ümit kaynağıdır. Süratli kararlar isâbet, dikkat u temkinle cesâret, sabr u tahammülle atılganlık gibi zıtlıklar, onun sihirli dünyâsında birleşir, bütünleşir ve birbirinin tamamlayıcısı olurlar. Fetânetin aydınlatıcı tayfları altında yarınlar ve yarınlara âit hâdiseler, bugünkü vak'alar sırasına girer berraklaşır.. cesâret ve kararlılığı sayesinde, aşılmaz gibi görülen tepeler aşılır ve bütünüyle yollar düzlüğe erer.. tahammül ve metâneti karşısında olmazları olur hâle gelir, muhâller ve imkânsızlıklar toz-duman olur gider. Lider, bir ahlâk ve fazilet kahramanıdır. O, merhamet ve yumuşak huyluluğuyla bütün canlıların çarpan yüreği, atan nabzı; cesâret ve yiğitliğiyle, millet ve ülkesinin yılmaz ve sarsılmaz muhâfızı; his ve gönül dünyâsıyla zayıfların en emîn sığınağı; tevâzû ve mahviyetiyle kapı kapı kovulmuşların biricik teselli kaynağı; müsâmaha ve af atmosferiyle sendeleyip düşenlerin ve sürçüp sürçüp günâhlara girenlerin ümit چراğıdır. Lider, adâletli olduğu zaman merhametli, merhametle coştugu zaman da istikâmetlidir. İnsan ve insanca düşünceleri şefkatle kucaklarken, yılan ve çıyan deliklerini tıkamayı da ihmal etmez.. onun dünyâsında ne zâlimlerin toyu-düğünü ne de mazlûmların âh u efgânı hiç mi hiç işitilmez. O, elindeki keskin kılıcın bir yüzüyle kobraların başlarını alırken, diğer yüzüyle de bülbüllere yuva örme san'atını öğretir. Lider, Ağrı Dağı kadar mehâbeti, Lût Gölü kadar da haşyeti vicdânında duyabilen gariplikler halîtası bir ruh yapısına sahiptir. Ona sırf mehâbet noktasından bakanlar, aşılmaz bir zirve karşısında bulunduklarını hisseder, hayret ve hayranlıkla ürperirler.. onu, öteler-

le irtibatı, ihlâs ve samîmiyetiyle tanıma fırsatını bulanlar ise rûhânîlerden biriyle diz dize olduklarını sanır ve kendilerinden geçerler. Yıllar ve yıllar var ki, düşkünler diyârı şu mübârek ülke, taşıyla-toprağıyla, canlısıyla-cansızıyla, mü'miniyle-kâfiriyle hasretle inledi ve böyle bir liderin yolunu gözledi. Bu uğurda elli defa yalancı mumları güneş zannedip alkışladı.. yüz defa ateşböceklerini yıldız sanıp arkalarına düştü... ve bilmem kaç defa da kırkharâmîleri Kâbe yolcusu sanarak içlerine girdi. Öyle anlaşıyor ki, daha bir süre bu hicranlı arayış devam edecektir.¹³¹

Yazının yayımlandığı tarihte kamuoyunun kendisine bir şekilde Hizmet Hareketi'nin sözcülüğünü atfettiği Hüseyin Gülerce, AKP kanadındaki Bülent Arınç'ın itidal çağrısı yapan sesinin Cemaat'teki karşılığı olarak, Başbakan'a sitem etmekten kendini alamıyordu:

Sayın Başbakan'ın açıklamaları gönlümü yaraladı. Bakanlar Kurulu kararını yok sayan, orali bile olmayan bu tek adam üslubu, dediğim dedik tavrı, beni yıllar öncesinin o insanı mahcup eden Recep Tayyip Erdoğan tevazuuna götürdü. Gönülden muhabbet duyulan bir insandı. Şimdi onu sevmemesi mümkün olmayan insanların, gönül köprülerindeki yıkımları görünce üzüldüğüm. Böyle olmamalıydı diyorum. Böylesine savrulmayacaktık. Mütedeyyin kitle böylesine birbirine düşmeyecekti. Türkiye, istikrar içinde kalkınır, demokratikleşme heyecanı ve iradesi devam ederken bize ne oldu Allah'ım? Herkes imtihandan geçiyor. Bizi ancak mümin tavırlarımız, mümin duruşumuz, muhabbetimiz, hoşgörümüz, tevazuumuz ve üslubumuz sahil-i selamete çıkarabilir. Birilerine değil, başta kendim, herkese söylüyorum...¹³²

22 Kasım'da yayımlanan bu iki yazı; gazetenin ilk sayfasından gördüğü "AK Parti Kütahya Milletvekili İdris Bal, dershanelerin kapatılmamasına yönelik açıklamalarından dolayı ihraç

131 Fethullah Gülen, "Lider", *Zaman*, 22 Kasım 2013.

132 Hüseyin Gülerce, "Şaşırdım, Üzüldüm, Yaralandım", *Zaman*, 22 Kasım 2013.

talebiyle disipline sevk edildi” haberiyle birlikte okunduğunda daha anlamlıydı kuşkuşuz. Gülen’in ve Gülerce’nin çağrılarına; Başbakan’ın, İdris Bal’ın dersaneleri kapatma kararı üzerinden kendi partisine yönelttiği eleştirilere verdiği cevabın etkisi olduğu muhakkaktı. Bir anlamda Gülerce’yi bu kadar derinden yaralayan şey, Başbakan’ın daha önce sayısız kez tanık olduğumuz sert tavrının bu kez kendilerine yönelmesiydi. Erdoğan şunları söylemişti:

Bir kişi siyaset yapıyorsa, bu siyaseti yapma kararını verdiği zaman siyaset yapmayı arzu ettiği partinin politikalarını ve iç disiplinini kabul ederek o partiden aday olmayı kabul eder. Aday olduktan sonra partinin iç disiplinine uymak zorundadır. Uymadığı zaman partinin kendi müeyyideleri vardır. Eğer kendine çok güveniyorsan gidersin bağımsız aday olursun. İstedğini, istediğin yerde konuşursun. Siz kendinize güvenemeyeceksiniz, o partinin şemsiyesi altında aday olacaksınız, ondan sonra da partinin iç disiplinine riayet etmeyeceksiniz bu olacak bir şey değil. Bu arkadaşımız partinin kendi iç disiplinine riayet etmediği için, ilgili arkadaşlarımız bu rahatsızlığın uzun zamandır olduğu noktasında bir mutabakata vardılar, konuyu bana da iletiler. Ben de bu olayların büyük bir kısmını biliyorum, arkadaşlarımızın bu teklifini grup başkanı olarak kabul ettim, ihraç talebiyle tedbirli olarak disipline sevk ettiler.¹³³

Dershane tartışması için bir “orta yol” formülü bulma çabaları yavaş yavaş sona ererken İdris Bal partisinden istifa etti. 30 Kasım’da gerçekleşen bu istifayı, 16 Aralık 2013’te tüm milletvekilliği kariyeri boyunca yapmadığı kadar uzun bir açıklamayla (Bununla birlikte bu açıklamanın o güne kadar Cemaat’in dillendirdiği sıkıntıları ve Cemaat’in temel yaklaşımını özetlemesi açısından önemli olduğunu da kaydetmek gerek) partisiyle yollarını ayıran Hakan Şükür’ün¹³⁴ istifası izledi:

133 “Erdoğan’dan İdris Bal Yorumu”, *Zaman*, 21 Kasım 2013.

134 Şükür’ün “Gülen Hareketi” içindeki konumuna, “ağlayan çocuk” olarak bir portresine dair bir yazı için bkz. Kenan Başaran, “Hakan Şükür Nezinde Futbolda Gülen Hareketi”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012, s. 100-104.

Türkiye’de eğitimin halledilmesi gereken onlarca problemi varken, sanki sorunun tek kaynağı dershanelermiş gibi göstermek hakperest bir yaklaşım değildir. Bu yaklaşım tarzı parti- nin 11 yıldır temsil ettiği çizgiyle örtüşmemektedir. Daha önce, gösterilen tepkilerden ötürü bazı kararlarından dönme erdemi gösteren Sayın Başbakan’ın bu konudaki bütün ısrarlı anlatımlara, sitelere ve taleplere kulaklarını tıkamasını anlayabilmiş değilim. Dershaneler konusunun samimi insanların taleplerine kulak verilerek olumlu bir noktaya geleceği ümidini bugüne kadar besledim. Bunu beklerken dersanelerin benim de bulunduğum bir ortamda KCK yapılanmasına benzetilmesi ve özür dilenmek bir yana bu açıklamalara Sayın Başbakan ve parti yönetimi tarafından bir tepki verilmemesi vicdanımı derinden yaralamıştır. Bu tartışmanın daha sonra başka alanlara çekilmesi de hiç hoş olmamıştır. Ben yirmi seneden fazla bir süredir hizmet hareketini ve Muhterem Hocaefendi’yi tanıyor ve seviyorum. Referandum başta olmak üzere milletin hayrına gördükleri bütün meselelerde hükümeti var güçleriyle destekleyen, kapı kapı dolaşıp insanları ikna eden, yurt dışından binlerce insanı fedakârca oy kullanmaları için taşıyan, AK Parti kapanmasın diye dualar eden bu samimi insanların şimdi düşman muamelesine tabi tutulması en hafif tabirle vefasızlıktan başka bir şey değildir.¹³⁵

Bu istifaya ve AKP-Hizmet geriliminin geleceğine dair yorumlar 16 Aralık itibariyle sessizce yaklaşan fırtınanın son büyük habercileri oldu ve ertesi güne Türkiye, moda medya tabirlerinden biriyle, bir operasyonla uyandı.

AKP’li vekiller İdris Bal ve Hakan Şükür’ün istifasıyla görünürlüğünü arttıran dersane merkezli Hizmet Hareketi-AKP gerilimi, 17 Aralık 2013’ün sabahında Türkiye gündemine giren rüşvet ve ihale operasyonu ile geri dönülmez bir savaş halini aldı. “Altın kaçakçılığı, rüşvet almak-vermek (rüşvete aracılık), imar kirliliği, kara para aklama, sahtecilik, görevi kötü-

135 “Hakan Şükür AK Parti’den İstifa Etti”, http://www.zaman.com.tr/politika_hakan-sukur-ak-partiden-istifa-etti_2184204.html, 16 Aralık 2013.

ye kullanma ve resmi belgede sahtecilik” suçlamaları ekseninde gerçekleştirilen operasyon kapsamında Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan, İçişleri Bakanı Muammer Güler ile Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar’ın oğulları, Fatih Belediye Başkanı Mustafa Demir, Halkbank Genel Müdürü Süleyman Aslan, Ali Ağaoğlu ve Reza Zarrab gibi tanınmış işadamları ile bir dizi bürokrat gözaltına alındı. Toplamda gözaltına alınan 89 kişiden 24’ü tutuklandı.¹³⁶ AKP kanadının Hizmet odaklı bir

136 Bkz. “Çağlayan İfadeleri”, *Radikal*, 22 Aralık 2013. İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Turan Çolak, operasyonu basına gönderilen yazıda şöyle özetlemişti: “Kolluk makamlarından gelen bilgiler çerçevesinde, 13 Eylül 2012, 21 Eylül 2012 ve 14 Şubat 2013 tarihlerinde 3 ayrı soruşturma başlatılmış, bu soruşturmalarda sivil vatandaşların yanında bir kısım kamu görevlileri de şüpheli olarak bulunmakta, soruşturmalardan ikisi genel olarak İmar Kanunu’na ve Kıyı Kanunu’na muhalefet etmek şeklinde olup, kamu görevlilerinin rüşvet aldığı ve görevi suistimal ettiği iddiaları da bulunmaktadır. Bu soruşturmalardan birisi Memur Suçları Soruşturma Bürosunda görevli bir cumhuriyet savcısı tarafından, diğer ikisi Kaçakçılık-Narkotik Bürosunda görevli başka bir savcı tarafından yürütülmekte olup, bu savcılardan önce başka cumhuriyet savcıları da aynı soruşturmaları yürütmüş, büro değişikliği ve benzer sebeplerle savcı değişikliği olmuştur. Dosyalardan biri 12 Temmuz 2013 tarihinde, diğeri 22 Temmuz 2013 tarihinde, şu an iki dosyanın soruşturmasını yapan cumhuriyet savcısına tevzi edilmiş; üçüncü dosya ise 2 Aralık 2013 tarihinde şu an soruşturmayı yürüten cumhuriyet savcısına tevzi edilmiştir.” Bkz. “Başsavcılıktan 17 Aralık Operasyonu İlgili İlk Açıklama”, <http://www.cnnturk.com/turkiye/bassavcilik-17-aralik-operasyonu-ilk-aci-k-lama>, 18 Aralık 2013. Üç ayrı soruşturmada oluşan operasyonda 21 Aralık itibarıyla bahsi geçen isimlerden Fatih Belediye Başkanı Mustafa Demir, Ali Ağaoğlu ve Abdullah Bayraktar’ın da aralarında olduğu 65 kişi serbest bırakılırken, Barış Güler, Kaan Çağlayan, Süleyman Aslan ve Reza Zarrab’ın da aralarında bulunduğu 24 kişi tutuklandı. Bkz. “17 Aralık Operasyonu’nda Kilit İsimlere Tutuklama Talebi”, <http://www.cnnturk.com/turkiye/17-aralik-operasyonunda-kilit-isimlere-tutuklama-talebi>, 20 Aralık 2013 ve “Rüşvet ve Örgütten Tutuklandılar”, *Zaman* 22 Aralık 2013. Operasyondaki suçlamaların detayları ve diğer gelişmelerin özeti için bkz. “Hepsi 4 Günde Oldu!”, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/905256-okurken-bile-basiniz-donecek>, 21 Aralık 2013. 14 Şubat 2014 itibarıyla eski Halkbank Genel Müdürü Süleyman Aslan’ın da aralarında bulunduğu 13 kişi tahliye edildi. Ancak Reza Zarrab, Zafer Çağlayan’ın oğlu Kaan Çağlayan ve Muammer Güler’in oğlu Barış Güler’e tahliye çıkmadı. Bkz. “İçerde Sadece Zarrab ve Bakan Çocukları Kaldı”, http://www.zaman.com.tr/gundem_iceride-sadece-zarrab-ve-bakan-cocuklari-kaldi_2199677.html, 15 Şubat 2014 ve “Süleyman Aslan Tahliye Edildi”, <http://haber.stargazete.com/guncel/halk-bankasi-eski-genel-muduru-suleyman-aslan-tahliye-edildi/haber-843170>, 14 Şubat 2014; “57 Günde Çıktı”, *Hürriyet*, 15 Şubat 2014, “Dalga Dalga Tahliye”, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 2014. Bu tahliyelerin tartışıldığı günlerde Başbakan Erdoğan’ın oğlu Bilal Erdoğan’ın da 25 Aralık 2013’te başlayan soruşturma kapsamında 5 Şubat 2014 tarihinde savcılığa ifade verdiği basına yansıdı. Bkz. “Bilal Erdoğan İfade Verdi”, *Bugün*, 15 Şubat 2014, “Savcılıkta 2 Saat İfade”, *Hürriyet*, 15 Şubat 2014, “10 Gün Önce İfade Vermiş”, *Milliyet*, 15 Şubat 2014. 28 Şubat 2014’te ise Reza Zarrab, Za-

komplo olarak gördüğü bu hamleye tepkisi hemen ertesi gün, 18 Aralık'ta, İstanbul ve Ankara Emniyeti'ndeki bazı şube müdürlerini görevden almak oldu.¹³⁷

İstanbul Emniyet Müdürü Hüseyin Çapkın'ın da görevden alınmasıyla devam eden süreç başka illere de sıçradı ve bir anda Mali Suçları Araştırma Kurulu başkan yardımcısı ve bazı TRT bürokratlarını da kapsadı.¹³⁸ Görevden almalara ek olarak İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı'nca 'Adli Kolluk Yönetmeliği'nde yapılan değişikliğe göre Emniyet ve Jandarma görevlilerinin, adli olaylarda amirlerine; savcıların ise yapacakları soruşturmalar için Cumhuriyet Başsavcılığı'na bilgi verme zorunluluğu getirildi.¹³⁹ Böylece operasyonun son dakikaya kadar

fer Çağlayan'ın oğlu Kaan Çağlayan ve Muammer Güler'in oğlu Barış Güler'in de aralarında bulunduğu 5 kişinin tahliyesine karar verildi, böylelikle 17 Aralık soruşturması kapsamında tutuklu kimse kalmadı. Olay, bazı gazetelerin ilk sayfalarına şu şekilde yansdı: "Vekil Hâkimle Beş Tahliye", *Bugün*, 1 Mart 2014, "Büyük Rezalet", *Cumhuriyet*, 1 Mart 2004, "Sıfırladılar", *Evensel*, 1 Mart 2014, "17 Aralık'tan Tutuklu Kimse Kalmadı", *Güneş*, 1 Mart 2014, "Zarab, Güler ve Çağlayan Tahliye Edildi, Tutuklu Sanık Kalmadı: Akşama Kocanı Eve Gönderiyorum Şekerim", *Habertürk*, 1 Mart 2014, "Aramızdalar", *Hürriyet*, 1 Mart 2014, "17 Aralık'ta Tutuklu Kalmadı", *Milli Gazete*, 1 Mart 2014, "Hepsi Serbest", *Milliyet*, 1 Mart 2014, "17 Aralık 73 Gün Sürdü", *Radikal*, 1 Mart 2014, "Beş Tahliye", *Sabah*, 1 Mart 2014, "Biz Delilleri Kararttık Siz Çıkabilirsiniz", *Sol*, 1 Mart 2014, "Seçim Ayrılı Operasyonla Tutuklanan İsimler Tahliye Edildi", *Star*, 1 Mart 2014, "Hukuk Devletini Sıfırladılar", *Taraf*, 1 Mart 2014, "17 Aralık'ta 5 Tahliye", 1 Mart 2014, "Yargıda Şaibe Büyüyor", *Zaman*, 1 Mart 2014.

137 <http://fotogaleri.hurriyet.com.tr/galeridetay/76829/2/29/gundemi-sarsan-17-aralik-firtinasi>. *Radikal* ise operasyonu şöyle özetlemişti: "1 yıldır devam eden bir fiziki ve teknik takip süreci sonunda başlatılan soruşturmada Rıza Sarraf'ın sahte belgeler ve hayali ihracat gibi yöntemlere şüpheli para transferleri ve bakanların oğulları üzerinden Türk vatandaşlığı olmayan kişilere rüşvetle vatandaşlık verilmesini temin etme; Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar'ın oğlu üzerinden rüşvet vererek ve bakanlığın yetkilerini kullanarak imar usulsüzlükleri, rant yolsuzlukları, yerel yönetimlerin imara açmadığı arazilerin rüşvetle bakanlık üzerinden illegal olarak imara açılması; Fatih Belediyesinin sit alanındaki arazilerin bakanlığın gücünü kullanarak illegal olarak imar ve inşaatla açılması; Marmaray projesine ciddi zarar vereceği halde rüşvet karşılığında bazı arsalar imar ve inşaat izni vermek gibi suçlamalar bulunuyor." Bkz. *Radikal*, "Üç Bakanın Oğlu Yolsuzluk Operasyonunda Gözaltına Alındı", <http://www.radikal.com.tr/turkiye/uc-bakanin-oglu-yolsuzluk-operasyonunda-gozaltina-alindi-1166604>, 17 Aralık 2013.

138 "Görevden Almalar Maliye ve TRT'ye Sıçradı", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25406084.asp>, 20 Aralık 2013.

139 "Amirlere Bilgi Verme Zorunluluğu Getirildi", http://www.zaman.com.tr/gundem/amirlere-bilgi-verme-zorunluluğu-getirildi_2186689.html, 21 Aralık 2013.

AKP'den saklandığına yönelik AKP kanadından yapılan eleştiriye dayanan bu hamle, sorunu sonraki adımlar için gecici olarak çözmüş oldu. Bu önlem paketi içine İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından yapılan bir açıklamayla, "Türkiye genelinde yapılan uygulama çerçevesinde 22.12.2013 tarihi itibarıyla basın mensuplarının Emniyet Müdürlüğü hizmet binalarına giriş yapamayacakları" belirtildi.¹⁴⁰ Tüm bunlar yaşanırken, İstanbul ve Ankara başta olmak üzere bazı illerde protesto yürüyüşleri düzenlendi. Sosyal medya, Gezi Parkı sürecindeki havasına büründü. Keskin bir mizah duygusuyla, operasyondan basına yansıyan ayrıntılar (Halkbank Genel Müdürü'nün evindeki ayakkabı kutusunda bulunduğu söylenen 4,5 milyon dolar gibi) üzerinden popüler figürlere, olaylara, TV programlarına göndermeler yapıldı.¹⁴¹

Büyük operasyonun devletin bürokratik kademelerindeki yansımalarına ek olarak, söz konusu süreçte Hükümet'e karşı eleştirel bir tutum sergileyen Nazlı Ilıcak'ın 18 Aralık itibarıyla *Sabah*'taki görevine son verilmesi gibi hadiseler de tanık olundu. 25 Aralık 2013'te TCDD odaklı bir başka yolsuzluk soruşturması gündeme düştü. Erdoğan Bayraktar NTV canlı yayınında yaptığı "Rüşvet ve yolsuzluk ifadelerinin bulunduğu bir operasyon sebebiyle istifa ediniz ve beni rahatlatacak deklarasyonu yayınlayınız" şeklinde tarafıma baskı yapılmasını kabul etmiyorum. Etmiyorum çünkü, soruşturma dosyasında var olan ve onaylanan imar planlarının büyük bir bölümü sayın Başbakan'ın talimatı ile yapıldı. Bu minval üzere bakanlıktan ve milletvekilliğinden istifa ettiğimi açıklıyorum. Bu milleti ve vatani rahatlatmak için sayın Başbakan'ın istifa etmesi gerektiğine inandığımı ifade ediyorum, yüce milletime saygılar

140 "Emniyetten Basına Yasak", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25419547.asp>, 22 Aralık 2013.

141 Az önce sözünü ettiğimiz "Adli Kolluk Yönetmeliğindeki Değişiklik"i eleştiren *Evrensel* gazetesi, o tarihlerde manşetini şöyle seçmişti örneğin: "Haber Verin Kutuları Kaldırılım", *Evrensel*, 22 Aralık 2013. Halkbank Genel Müdürü'nün ve Reza Zarrab'ın ifadelerinde söz konusu bu para akışının (ve dolayısıyla kutuların varlığının) İmam Hatip Lisesi ve Makedonya'daki bir üniversite yapımı için bağış amaçlı gerçekleştirildiği de basına yansdı. Bkz. *Cumhuriyet*, "Bağışta Yarışmışlar", 22 Aralık 2013.

sunuyorum”¹⁴² şeklindeki bir açıklamayla istifa ettiğini açıkladı ancak 3 Şubat 2014’te, bu ifadelerinden dolayı “liderinden ve dava arkadaşlarından” özür dileyerek istifadan vazgeçti.¹⁴³ Soruşturma kapsamında isimleri zikredilen diğer isimler, Muammer Güler ve Zafer Çağlayan da bakanlık görevlerinden istifa ettiler. Egemen Bağış ise istifa etmedi, ancak kabine değişikliğiyle bakanlık görevinden alındı. Medyada “Savaş Kabinesi” olarak adlandırılan bu yeni kabinede Efkân Ala ile Bekir Bozdağ gibi Başbakan’a yakınlıklarıyla bilinen isimler, İçişleri ve Adalet Bakanlığı gibi kritik görevlere getirildiler.¹⁴⁴ AKP’den istifalar kervanına olaylı İçişleri Bakanlığı performansıyla tanınan İdris Naim Şahin, Ertuğrul Günay, Erdal Kalkan, Haluk Özdalga, Hami Yıldırım, Muhammed Çetin gibi vekiller de “yaşanan gelişmeleri protesto ederek ve partilerinin aldığı tutumu eleştirerek” katıldı.

26 Aralık’ta yolsuzluk operasyonunun ikinci dalgasının savcılarından Muammer Akkaş’tan soruşturma dosyası alındı ve Akkaş, “soruşturma yapmasının engellendiğini” söyleyerek “kolluk kuvvetlerinin gözaltı kararını yerine getirmediği”ni belirten bir basın açıklaması yaptı.¹⁴⁵ 27 Aralık’ta “Adli Kolluk Genelgesi” Danıştay tarafından iptal edildi. 1 Ocak 2014’te aralarında Abdullah Yeğin, Abdulkadir Badıllı gibi isimlerin olduğu “Said-Nursi’nin talebeleri” imzalı bir kamuoyu açıklaması basında yer aldı ve “cemaat adına siyasî faaliyette bulunmak, siyasî partilerle pazarlıklar içine girmek, devlet içinde kadrolaşmak, iktidara ortak olmaya çalışmak gibi faaliyetlerin tamamı Risale-i Nur’un iman ve Kur’ân hizmetiyle tam bir tezat teşkil etmektedir”¹⁴⁶ denilerek Hizmet Hareketi bir anlam-

142 İlgili video için bkz. http://www.youtube.com/watch?v=tZ0eVVaU_Qk

143 “Erdoğan Bayraktar İstifadan Vazgeçti”, <http://www.cnnturk.com/haber/turkiye/erdogan-bayraktar-istifadan-vazgecti>, 3 Şubat 2014.

144 Bu değişikliklerle ilgili olarak bkz. Ruşen Çakır, “Savaş Kabine’sinin Gladatörü: Efkân Ala”, *Vatan*, 30 Aralık 2013.

145 “İkinci Dalga Savcısı Muammer Akkaş’tan Dosya Açıklaması”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25448223.asp>, 26 Aralık 2013.

146 “Nur Cemaatinden Hizmete Uyarı”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/nur_cemaatinden_hizmete_uyari-1168841, 1 Ocak 2014.

da kınandı. Aynı tarihte Hatay'da Suriye'ye giden bir yardım tırında askeri mühimmat bulunduğu iddiası gündeme düştü¹⁴⁷ ve olay, Cemaat'in hükümeti hem ulusal hem de uluslararası düzlemde zor durumda bırakma girişimi olarak değerlendirildi. Başbakan Erdoğan; Dolmabahçe'de 4 Ocak tarihinde –ağırlıklı olarak– adanmış AKP destekçiliğiyle öne çıkan bir gazeteci ve kanaat teknisyeni grubuyla düzenlediği toplantıda, Fetullah Gülen'den ıslak imzalı bir mektubun ellerine ulaştığını

147 “Suriye'ye Giden Yardım Tırında Askeri Malzeme İddiası” http://www.radikal.com.tr/turkiye/hatayda_silah_dolu_tir_iddiasi-1168891, 1 Ocak 2014. 19 Ocak'ta Adana il sınırlarında aynı iddiayla 7 tır durduruldu. Bkz. “Tır'da Havan, Roket Başlığı ve Mühimmat İddiası”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/adana-da_3_tir_durduruldu_arama_yapiliyor-1171503, 19 Ocak 2014 ve “Otoyolda Tır Muamması”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25601929.asp>, 19 Ocak 2014. Erdoğan bu olayları doğrudan “paralel devlet”e bir başka deyişle cemaate bağladı: “Bakıyorsunuz, paralel devlet, yargısıyla, bir kısım yargı ve bunun yanında güvenlik gücünün bir kısmıyla bağlantı kurmaya çalışıyor. Bu bağlantı neticesinde Milli İstihbarat Teşkilatı'nın araçlarına el koymak istediler. Reyhanlı'daki operasyonda güvenlik güçlerimiz bu tavra karşı tavır koydu. Çünkü bir savcının benim iznim olmadan bu tür bir müdahale yetkisi yoktur. Milli İstihbarat Teşkilatı Yasası'nın 26. maddesi çok açık, net ortadadır. Benden izin alması lazım. Bunu almadan böyle bir operasyona girince, güvenlik güçlerimiz ‘Hayır. Biz size bunu baktırmayız’ dediler. Baktırmadılar ve geçtiler görevlerini ifa ettiler, yerine getirdiler. İkincide baktı ki polisle bunu yapamıyor, hemen jandarmadaki ayaklarıyla bu işi yürütmeye kalktılar. Bununla böyle bir adım attılar. Çok enteresandır Milli İstihbarat Teşkilatı'nın bu araçlarına yaklaşık 200-250 kişiyle gittiler. Tabii orada Milli İstihbarat Teşkilatı'nın 10 kadar elemanı var; bunları yere yattırdılar, ellerini kelepçelediler. Bunların içinde asker de var, üstegmen var, yanılmıyorsam yüzbaşı da var. Dediler ki ‘Biz MIT elemanınız aynı zamanda da askeriz’. Buna rağmen direnmeye kalktılar. Bütün hazırlıklarıyla geldiler, ellerinde kompresörleriyle, her şeyiyle geldiler. Çünkü o sandıklarda ne var ne yok bunu görecektlerdi. Ne oldu? CHP'nin genel müdürü çıktı ‘Milli İstihbarat Teşkilatı silah kaçakçılığı yapıyor’. Şu anda Milli İstihbarat Teşkilatımız, Başbakanlık olarak biz bu genel müdürle ilgili olarak tüm yasal yolları harekete geçireceğiz. O ayrı mesele. Gereği neyse bunu yapacağız. Bu millette ve bu vatana asla ihanetten başka şekilde izah edilemez. Çünkü bu ülkenin Milli İstihbarat Teşkilatını böyle bir durumda takdim etmek, silah kaçakçısı olarak takdim etmek senin had-dine mi ya?” Bkz. “Erdoğan Şok Ayrıntıları İlk Kez Açıkladı”, <http://siyaset.milliyet.com.tr/erdogan-sok-ayrintilari-ilk-kez/siyaset/detay/1827772/default.htm>, 27 Ocak 2014. MIT görevlileri ile Jandarma'yı karşı karşıya getiren bu olay sonucunda açılan soruşturmada Adana'daki tırlar için arama emrini veren savcılar görevden alınırken, (“Tırları Durduran 3 Savcı Görevden Alındı”, <http://www.aksam.com.tr/guncel/tirlari-durduran-savci-gorevden-alindi/haber-27906524>, 24 Ocak 2014), savcıların görev yerinin değiştirilmesinden yaklaşık iki hafta sonra arama çalışmalarını yöneten jandarma komutanının da görev yeri değiştirildi. Bkz. “Tırları Durduran Komutan Da Görevden Alındı”, http://www.zaman.com.tr/gundem/tirlari-durduran-komutan-da-gorevden-alindi_2197683.html, 5 Şubat 2014.

söyledi ve fakat mektubun asıl muhatabının Cumhurbaşkanı Gül olduğu ve herhangi bir pazarlık talebi içermediği Cemaat medyası tarafından ivedilikle açıklandı. Bu süreçte borsa dalgalandı, Euro ve Dolar yükseldi. Ergenekon'un AKP medyasının gözünde kahraman savcısı Zekeriya Öz birden karanlık bir ilişki ağının parçası oldu, sıkça yurtdışına çıktığı, soruşturma kapsamında gözaltına alınan Ali Ağaoğlu'nun finanse ettiği görkemli bir tatil yaptığı basına yansdı.¹⁴⁸ 7 Ocak 2014'te Zekeriya Öz, görevinden alınarak Bakırköy Başsavcı vekilliğine atandı. 8 Ocak'ta bir basın açıklamasıyla, bazıları Başbakan tarafından da dillendirilen ve medyada yer alan iddiaları yalanladı ve Başbakan tarafından kendisine baskı yapıldığını belirtti.¹⁴⁹ Bu iddia da Başbakanlık tarafından yalanlandı tabii. Bun-

148 "Savcı Öz'ün Krallara Layık Tatili", <http://www.sabah.com.tr/Arhive/2014/01/06/>, 6 Ocak 2014. Öz, yaptığı açıklamada "4-16-22 Ekim tarihleri arasında Dubai'de tatil yaptığım ve bunun 77.500 TL bedelini Ali Ağaoğlu isimli işadamına ödediğim hususu da gerçek dışıdır" dedi. Bkz. "Savcı Öz'den Bomba Açıklama", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25525725.asp>, 8 Ocak 2014.

149 "Hakkımdaki bu iddialar Sayın Başbakan tarafından açıklanmadan önce Yüksek Yargı kökenli olan, daha önceden tanıştığım ve saygı duyduğum iki kişi bizzat Sayın Başbakan tarafından bana gönderilmiştir. Bursa'da bir otelde görüştüğüm bu kişiler Sayın Başbakan'ın bana çok kızgın olduğunu, hakkımda ağır laflar ettiğini, bir mektup yazarak kendisinden özür dilemem gerektiğini, hükümete yönelik soruşturmaların derhal durdurulmasını, aksi takdirde zarar göreceğimi ve bunun sonuçlarının benim için ağır olacağını, emniyete neden gittiğimi, bunun herkesi çok kızdırdığını söylediler. Tehdit niteliğindeki bu haberi getiren kişilere, soruşturmanın benim dışımda vicdanları ve kanunlar çerçevesinde görev yapan savcılar tarafından yönetildiğini, kaldı ki kuvvetli deliller nedeniyle birçok şüphelinin tutuklandığını, kuvvetli deliller bulunduğunu, emniyet müdürlüğüne yeni atanan personelin şüphelilere sorulmak için hazırlanan soruları değiştirdiği yolunda bir ihbar yapılması üzerine gittiğimi ve sorulacak soruları kapalı zarf içinde mühürlü olarak teslim aldığımı, başıma gelecek en kötü şeyin ölüm olduğunu, görevim nedeniyle ölmem halinde de görev şehidi olacağımı için bunun benim için şeref olduğunu ifade ettim. Bu cevabımdan sonra çok zarar göreceğim bana söylendi. Daha sonra kamuoyunda ikinci yolsuzluk operasyonu olarak isimlendirilen dosyada ilgili savcılarla görüşerek bu soruşturmaya müdahale etmem gerektiğini, işin farklı boyutlara kaydırılmasını, bu konuda yardımcı olmam gerektiği söylendi. Ben de o soruşturmadan bilgimin olmadığını, soruşturmanın TMK 10. maddesiyle ilgili yetkili başsavcı vekilliği tarafından yürütüldüğünü belirttim. Bu gelişmeden bir gün sonra Sayın Başbakan tarafından şahsıma yönelik gerçek olmayan iddialar dile getirildi. Bazı basın yayın organları da bundan sonra şahsıma yönelik yıpratma kampanyasına başladı ve halen bu saldırılar devam etmektedir. Bu konuda gönderdiğim tekipler de yayınlanmamaktadır." Bkz. "Savcı Öz'den Bomba Açıklama", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25525725.asp>, 8 Ocak 2014. Öz, bu açıklamasından yaklaşık bir ay sonra,

lar olup biterken, yine 7-8 Ocak tarihlerinde, TCDD'ye bağlı İzmir Liman İşletmesi'ne yönelik bir başka yolsuzluk operasyonu başlatıldı.¹⁵⁰

Savaşın hükümet kanadındaki başkomutanı Erdoğan; süreci, Gezi Parkı'nda en mükemmel örneklerini gördüğümüz bir "iç ve dış mihraklar" retoriğine hapsetmek istedi. Üstelik bu kez büyük oranda haklıydı da. Ortada gerçekten pek çok kişi için "Dershaneler kapatılmasıydı bu yolsuzluklar ortaya çıkar mıydı?" sorusu ve çağrıştırdığı diğer şeyler vardı çünkü. Bu hat üzerinden Erdoğan, AKP'nin memlekete hizmetlerinden rahatsız olanlarla hesaplaştığı bir dizi konuşmada konuyu, AKP'nin en iddialı olduğu alana, bir "hizmet siyaseti" tartışmasına bağlamak için özel bir gayret gösterdi:

Son günlerde olan olaylar, uluslararası boyutu olan, ulusal boyutta maalesef yerel taşeronları olan bir operasyondur. Bu operasyon Hükümete karşı atılmış bir adımdır. Ama bundan öte uluslararası ve artı ulusal boyutu olan bir operasyondur. Biz bundan yılmayacağız. Çünkü salt AK Parti'nin güçlenmesinden değil aynı zamanda Türkiye'nin güçlenmesinden rahatsız oluyorlar. Kardeşlerim, 11 yıl önce göreve geldiğimizde Türkiye'nin milli geliri 230 milyar dolardı. Bugün artık 800 milyar doları aşar hale geldi. Yolsuzlukların olduğu bir ülkede siz milli geliri bire 3, bire 4 arttırabilir misiniz? Yolsuzlukların olduğu bir ülkede siz Samsun-Sarp sahil yolunu yüzde 35'dey-

166 hâkim ve savcının görev yerinin değiştiği bir HSYK kararnamesiyle Bolu'ya düz savcı olarak atandı. Bkz. "Zekeriya Öz Bolu'ya Atandı", <http://gundem.milliyet.com.tr/zekeriya-oz-bolu-ya-atandi/gundem/detay/1835273/default.htm>, 11 Şubat 2014.

- 150 Operasyon kapsamında İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığı için aday olan Ulaştırma Denizcilik Haberleşme Bakanı Binali Yıldırım'ın bacanağının da gözetimine alınacaklar listesinde adının geçtiği kaydedildi. Bakan, "2011'de başlayan bir soruşturmaya üç yıl aradan sonra operasyon yapılmasının zamanlaması manidardır. Üç yıl oturacaksın, üç yıl sonra düğmeye basacaksın. Suçla mücadele edeyim derken, suçu teşvik eden bir anlayışla hukuk tesis edilmez" açıklamasını yaptı. Bkz. "Binali Yıldırım'dan İlk Açıklama", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25516659.asp>, 7 Ocak 2014. Yıldırım'ın konuyla ilgili bir başka açıklaması için ayrıca bkz. "Babam Olsa Gereği Yapılır", *Habertürk*, 10 Ocak 2014. Bu süreçte İzmir Liman İşletmesi'nde yolsuzluğu soruşturan savcının da "mahkeme kararlarının uygulanmadığı" şeklinde bir yazılı açıklama yaptığını da kaydedelim. Bkz. "Bir Savcıdan Daha Çılgılık", *Bugün*, 9 Ocak 2014.

ken kalkıp da daha bir dönemde bitirebilir misiniz? Bunlar bu iktidarla oldu.¹⁵¹

Bir yandan “hizmet siyaseti” algısını somut verilerle canlı tutmaya çalışan bu çaba, bir yandan da Gezi Parkı’nda olduğu gibi düşmanı sonsuz bir ittifaklar olasılığına ve bir büyük komploya hapsedmek eğiliminden güç almaya çalıştı. Bu noktada aslında Erdoğan’ın söylemsel tercihleri ile komplo teorilerinin doğası arasında bariz bir örtüşme çıktı karşımıza.

Erdoğan’ın 17 Aralık Operasyonu’na bakışı “dost gözükten düşmanlar” kategorizasyonu ve o bilindik “döğmeye bastılar” retoriğıyle iyice derinlik kazandı. “17 Aralık’la birlikte yine döğmeye bastılar, yine çirkin senaryolarla üzerimize gelmeye başladılar. Türkiye ekonomisini hedef aldılar. Türkiye’nin milli kurumlarını, milli bankası Halkbank’ı, Milli İstihbarat Teşkilatı’nı hedef aldılar”¹⁵² diyen Erdoğan’a göre:

Bugüne kadar bir araya gelmeleri tahayyül dahi edilemeyenler bugün birbirleriyle ittifak halindeler. Siyasette kirli bir ittifak var. Örgütler arasında kirli bir ittifak var. Türkiye içindeki bu kirli ittifak, uluslararası efendilerinden aldığı emirle, talimatla hareket ederek yapıyor. Bunu ilk kez yapmıyorlar. 27 Mayıs’ta bunu yaptılar, siz bozdunuz bu oyunu. 12 Eylül’de bunu yaptılar siz bozdunuz bu oyunu, 28 Şubat’ta bu oyunu yaptılar, siz bozdunuz. 2007’de Cumhurbaşkanı seçeceğimiz zaman yine böyle bir kirli tuzak kurdular. Onu da siz bozdunuz. 12 Eylül halkoylamasında bu kirli ittifakı yeniden kurdular. Karşımıza geçtiler, siz bu kirli ittifakı da bozdunuz. Milletim bunu bilsin, milletim bunu görsün, bu kirli oyun büyük Türkiye’ye karşı oynanan bir oyun, bu tezgâh yeni Türkiye’ye karşı tertiplenen bir tezgâhtır. Bu kirli oyun bize olmaktan ziyade, AK Parti’ye olmaktan ziyade bizzat millette karşı milli iradeye, milli egemenliğe karşı oynanan bir oyundur. Bu siyaseti iti-

151 R. Tayyip Erdoğan, “Operasyon Hükümete Karşı Bir Adım”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/operasyon-hukumete-karsi-bir-adim/56966>, 21 Aralık 2013.

152 R. Tayyip Erdoğan, “Biz Eser Üretiyoruz, Onlar Bize Taş Atıyorlar”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/biz-eser-uretiyoruz-onlar-bize-tas-atiyorlar/59338>, 9 Şubat 2014.

barsız kılma girişimidir. Onun için burada uluslararası oyunlar var. Ulusal bazda yerel bazda da bunun taşeronları var.¹⁵³

Erdoğan bu süreçte hizmet siyaseti ve komplocu mihraklar vurgusuna bir başka unsuru, yine kendi söyleminin ayrılmaz bir parçası olan “milli irade fetişizmi”ni de eklemeyi ihmal etmedi ve şahit olunan krizi tarihsel bir tertibin uzantısı olarak sunma refleksini yeniden devreye soktu. 27 Mayıs gibi müdahalelerde somutlaşan ve millet iradesini hiçe sayan politik akıl yine iş başındaydı ona göre. İsterseniz burada durup Tanıl Bora’nın Gezi Parkı günlerinde de yürürlükte olan bu yaklaşıma dair söylediklerini anımsayalım: “27 Mayıs benzetmesine saplanması (*“tıpatıp benziyor... tıpatıp aynı”*), AKP iktidarının meşruiyet algısını temsil ediyor: Askerî vesayete karşı seçimle gelen iktidarın meşruiyetine indirgenmiş, muhalefeti ve aslında politikayı men eden bir çoğunlukçuluğa dönüştürülmüş bir demokratizm... Buna bağlı olarak, sahici bir tehdit algısını da temsil ediyor bu saplantı. Defalarca yasaklanmış, partisi kapatılmış bir siyasî gelenekten gelen kadroların tehdit algısı, elbette sahicidir. Kısacası, “Menderes’i astınız, Özal’ı zehirlediniz, [Erdoğan’ı] yedirtmeyiz” sloganında patetik doruğuna varan 27 Mayıs benzetmesinin temsil ettiği tehdit algısı, bir realitedir ve ‘samimidir’. Mısır’daki darbe de bu ‘27 Mayıs efekti’ni kuvvetlendirmiş, kuvvetlendirmeye yaramıştır. Ama 27 Ma-

153 R. Tayyip Erdoğan, “Gezi’deki Gibi, Bu Oyunu Da Bozacağız”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/gezideki-gibi-bu-oyunu-da-bozacagiz/56974>, 21 Aralık 2013. Aynı konuşmada Erdoğan’ın, daha önce Gezi Parkı’nda polislin şiddete meyyal tavrını hararetle savunurken, Bakan Erdoğan Bayraktar’ın oğlunun ofisine operasyon kapsamında gelen polislerden birinin tavrını eleştirmesi sürecin kendisini gerçek anlamda ne kadar kızdırdığının bir başka göstergesi olarak okunabilir: “20 kişiyle bir ofisi basacaksınız, bir evi basacaksınız ondan sonra da orada külhanbeyleri gibi bacak bacak üstüne atıp, elinde bir tespihle orada volta atacaksın, koltukta görüntü vereceksin. Ha buna biz, sabretmeyiz. Buna da yine yasalar neyi gerektiriyorsa haddini bildiririz, ne gerekiyorsa. Herkes görevini yasalar nasıl düzenlemişse ona göre yapacak.” Bkz. R. Tayyip Erdoğan, “Biz Yolsuzluğun Hortumunu Kopartık”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/biz-yolsuzlugun-hortumunu-kopardik/56975>, 21 Aralık 2013. Bir malumat daha: Söz konusu tespihli ve operasyon sırasında dışardan lahmacun söylediği iddia edilen polis (başkomiser) daha sonra pasif göreve alındı. Bkz. “O Polise Lahmacun Sürgünü”, *Zaman*, http://www.zaman.com.tr/gundem_o-polise-lahmacun-surgunu_2190963.html, 2 Ocak 2014.

ysis heyûlası, bu tehdit algısını sadece yansıtarak değil, bir meşruiyet kozuna dönüştürerek de *temsil* ediyor.”¹⁵⁴ Bu açıdan sözü edilen bu negatif transfer çabasının bir örneği olarak Erdoğan’ın, Fatsa’daki konuşması özellikle anlamlıdır:

Bu kampanyanın içinde kendi ikballeri için ülkeye ihanet edebilecek kadar bilincini kaybetmiş bir örgüt var. Bitmedi, bu tertibin içinde millettten yüz bulamadığı için her zaman kirli tuzaklara tevessül etmiş siyasi partiler var. On yıllardır Türkiye’nin değil başkalarının çıkarlarını gözetmiş bir medya var. Faizden, kaostan, yoksulluktan rant elde etmeye alışmış, faiz lobisine dönüşmüş belli sermaye çevreleri var. Siz, bu ittifakı yakından tanıyorsunuz. Siz bu ittifakı 27 Mayıs darbesinden tanıyorsunuz. Bu ittifakı 12 Eylül’den, 28 Şubat’tan tanıyorsunuz. Aynı ittifak şu anda millet iradesini çiğnemek, Türkiye’yi yeniden dizayn etmek, Türkiye’yi eski kaos günlerine geri çevirmek istiyor. Kimin kiminle iş tuttuğuna lütfen dikkat edin. Gezi’de bir araya gelenlerin nasıl yeni ittifaklar yaptığına lütfen dikkat edin. Yalanla, iftirayla, bel altı ahlaksızlarla nasıl bir algı yanılgısı yapmaya çalıştıklarına dikkat edin.¹⁵⁵

Erdoğan bir yandan “millet iradesi vurgusu + hizmet siyasetinden somut örnekler + iç ve dış mihraklar” formülünü söylemsel dizgesinin çatısı olarak kurarken, daha önce olmadığı kadar sertleştirir Cemaat’e karşı tonunu. Artık ortada bir örgüt vardır ve 1990’ların popüler derin devlet tartışmalarını anımsatan bir “paralel devlet” söz konusudur.¹⁵⁶ Dil, 1990’ların siyasetine kayarken; retorik de yine ‘90’ların PKK’yla mücadele-

154 Tanıl Bora, “AKP ve 27 Mayıs İltibası”, Birikim Güncel, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=1031>, 18 Eylül 2013.

155 R. Tayyip Erdoğan, “Kula Kul Olanlara Prim Vermeyin”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/kula-kul-olanlara-prim-vermeyin/56982>, 21 Aralık 2013.

156 Hüseyin Gülerce, Başbakan ve AKP sözcülerinin sıkça kullandığı bu kavrama “paralel gönüller” kavramıyla yanıt verir: “En büyük gayesi gönüllerin fethi olan bir hareketi, bürokrasi üzerinden devleti ele geçirme hedefine mahkûm etmek büyük haksızlıktır. Makuliyeti, uyandırdığı ayağa kalkma ve “bu dünyada biz de varız” heyecanı ile iki asırlık ümitsizlikleri yenen Anadolu insanının dünyasını yıkmak demektir... Hizmetin hedefi, devlete paralel yapı kurmak değil, insanlık adına paralel gönüller, evrensel bir barış korosu oluşturmaktır...” Bkz. Hüseyin Gülerce, “Paralel Gönüller”, *Zaman*, 10 Ocak 2014.

le retorikğine yaklaşıp. Artık girilecek inler, teşhir edilecek kirli oyunlar vardır:

Şimdi bakıyorum da bazıları bir araya gelerek kendilerine göre bir ittifak içine giriyorlar, kirli ittifak. CHP, MHP, TÜSIAD bakıyorsunuz böyle bir koalisyonun içindeler.(...) Devlette paralel bir yapı olamaz, paralel bir yapı kurmak isteyenler, devletin kurumları içerisine sinenler şunu bilersiniz ki istediğiniz kadar oralara yerleşin, ininize gireceğiz, ininizi didik didik edeceğiz ve devletin içindeki bu örgütleri teşhir edeceğiz. Bugüne kadar çetelerle nasıl mücadele ettiyse, uluslararası merkezlerin taşeronu örgütleriyle de aynı şekilde mücadele edeceğiz.”¹⁵⁷

Erdoğan'ın 17 Aralık Operasyonu'nu faiz lobisi, karanlık güçler gibi aktörlere bağlaması, Gezi Parkı sonrasında AKP'nin girdiği travmatik sürecin etkilerinin sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Üstelik bu sefer bir müttefik de karşısına almaya yaklaşır. Kemal Kılıçdaroğlu'nun ABD ziyaretinin ve ABD büyükelçisi Francis Ricciardone ile Kılıçdaroğlu'nun 19 Aralık'ta gerçekleşen buluşmasının ardından¹⁵⁸ ABD'ye de mesaj verir: “İşte son günlerde bakınız çok enteresan, büyükelçiler bazı provokatif eylemlerin içerisine giriyorlar. Ben onlara Samsun'dan sesleniyorum; işinizi yapın. Eğer görev alanınızın dışına çıkarsanız, bu hükümetlerimizin yetki alanında olan yere kadar gider, biz sizleri ülkemizde tutmaya da mecbur değiliz. Eğer sizin ülkelerinizde de bizim büyükelçilerimiz bu tür oyunların içerisine giriyorsa siz bize haber verin, sizin göndermenize gerek yok, biz alırız. Kendi büyükelçilerimizi biz alırız.”¹⁵⁹ Bu heyecanlı çıkışın devamı gelmese de bura-

157 R. Tayyip Erdoğan, “Milletten Aldığımız Emaneti Düşürmedik”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/milletten-aldigimiz-emaneti-dusurmedik/56999>, 21 Aralık 2013.

158 “Kılıçdaroğlu Ricciardone Operasyonu Konuştu”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25486869/>, 19 Aralık 2013.

159 R. Tayyip Erdoğan, “Operasyon Hükümete Karşı Bir Adım”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/operasyon-hukumete-karsi-bir-adim/56966>, 21 Aralık 2013. *New York Times*, Erdoğan'ın –isim vermeden yaptığı– bu uyarıyı “krizle yüzleşen Türk politikacıların dış güçleri suçlamak konusundaki geleneksel stratejisi”nin bir uzantısı olarak değerlendirdi. Bkz. “Turkish Premi-

daki refleks, Erdoğan'ın öfkesinin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

Daha önce basında yer alan “devlet içine sızma” temalı konuşmalar hariç, hep gözyaşlarıyla dinler arası diyalog ve hoşgörü mesajı veren Fethullah Gülen; kamuoyu karşısına 17 Aralık süreciyle girilen açık savaş ortamının, sadece karizmatik bir lider olarak Erdoğan'ın değil, yine karizmatik bir başka lider olarak bizatihi kendisinin de “sınırlarını zorladığı”nı gösteren bir noktaya geldiğini gösteren bir video kaydıyla çıkar. 22 Kasım günü *Zaman*'da yayımlanan eski ama güncelliğini kaybetmemiş incelikli uyarının yerinde yeller esmektedir artık. 21 Aralık 2013'te Hizmet Hareketi'ne ait Herkul.org sitesinden yayımlanan bir konuşmasında Gülen, AKP'ye artık kelimenin tam ve gerçek anlamıyla lanet eder ve 17 Aralık Rüşvet ve İhale Operasyonu'nun ardından AKP tarafından hareketine, camiasına yöneltilen eleştirileri bir bedduayla yanıtlar:

(...) Bize de nisbet ediyorlar, dolayısıyla ben bizi de onların içinde görerek diyorum. Dinin ruhuna aykırı bir şey yapmışlarsa, yaptıkları şey Kur'an'ın temel disiplinlerine aykırıysa, Sünnet-i Sahiha'ya aykırıysa, İslam'ın hukukuna aykırıysa, modern hukuka aykırıysa, günümüz demokratik telakkilere aykırıysa; Allah bizi de onları da yerlerin dibine batırsın, evlerine ateş salsın, yuvalarını başlarına yıksın. Ama öyle değilse, hırsız görmeden hırsız yakalayanın üzerine gidenler, cinayeti görmeyip de masum adamlara, insanlara cürüm atmak suretiyle onları karalamaya çalışanlar... Allah onların evlerine ateşler salsın, yuvalarını yıksın, birliklerini bozsun, duygularını sinelerinde bıraksın, önlerini kessin, bir şey olmaya imkân vermesin.¹⁶⁰

17 Aralık Operasyonu'nu takip eden ilk günlerde İstanbul, Ankara ve İzmir'de 1.700'ü aşkın polis farklı görevlere getirilir-

er Blames Foreign Envoys For Turmoil”, http://www.nytimes.com/2013/12/22/world/middleeast/16-more-arrested-as-corruption-inquiry-in-turkey-widens.html?ref=receptayyip Erdoganve_r=0

160 <http://webtv.hurriyet.com.tr/2/58304/0/1/iste-gulen-in-sinirlendigi-anlar.aspx> ve <http://www.herkul.org/herkul-nagme/401-nagme-yolsuzluk/>, 21 Aralık 2013.

ken, 17 il emniyet müdürü, 116 emniyet müdür yardımcısı, şube müdürü ve şube müdür yardımcısı görevden alındı. 16 ilin emniyet müdürü değişti. Maliye Bakanlığı ve TRT’de bazı bürokratlar “tasfiye” edildi.¹⁶¹ Operasyondan yaklaşık bir ay sonra ise yerleri değiştirilen polis sayısı 6.000’i geçti.¹⁶² İstanbul Bölge Adliye Mahkemesi Cumhuriyet Başsavcılığı’na atanan Turan Çolak kadı¹⁶³ yerine İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı’na gelen Hadi Salihoglu’yla birlikte “Çağlayan Adliyesi’nde deprem” yaşandı ve Balyoz, Ergenekon, Devrimci Karargâh gibi davalara bakan savcılar da aralarında olduğu 192 savcıdan 90’ının görev yeri değiştirildi. 17 Aralık Operasyonu’nu yürüten savcılar Celal Kara ve Mehmet Yüzgeç görevlerinden alındı. İş yükünün ağırlığı gerekçesiyle yanlarına eklenen iki savcıdan biri olan Mustafa Erol kendi isteğiyle soruşturmadan ayrıldı, soruşturmaya diğer savcı Ekrem Aydın’ın devam edeceği belirtildi.¹⁶⁴ Sürekli yükselen dolar ve euro karşısında Merkez Bankası 29 Ocak 2014 tarihi itibarıyla ciddi bir faiz arttırımına gitti.¹⁶⁵

Bunlar yaşanırken, sosyal medya üzerinden de bir “kaset savaşı”na tanık olundu. Bazıları CHP milletvekili Umut Oran’ın

161 “İşte Türkiye Genelinde Kiyımın Bilançosu”, <http://www.samanyoluhaber.com/gundem/Iste-Turkiye-genelinde-kiyimin-bilançosu/1038252/>, 8 Ocak 2014. Ayrıca bkz. “16 ilin Emniyet Müdürü Değişti”, <http://gundem.milliyet.com.tr/16-ilin-emniyet-muduru-degisti/gundem/detay/1818822/default.htm>, 8 Ocak 2014, “Sadece İki İlde 1700 Polisin Yeri Değişti”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25515006.asp>, 7 Ocak 2014.

162 “Emniyet’te 30 Ocak Depremi”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/500_polisin_gorev_yeri_degisti-1173343, 30 Ocak 2014.

163 “Turan Çolak kadı Terfi Aldı!”, http://www.radikal.com.tr/turkiye/turan_colak_kadi_terfi_al-di-1171161, 16 Ocak 2014.

164 “Çağlayan Adliyesi’nde Deprem”, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/916860-caglayan-adliyesinde-deprem>, 29 Ocak 2014, “Çağlayan Adliyesi’nde Deprem”, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2014/01/29/caglayan-adliyesinde-deprem>, 29 Ocak 2014, “Çağlayan’da Deprem”, <http://haber.gazetevatan.com/caglayan-adliyesinde-deprem/604882/1/Gundem>, 29 Ocak 2014, “17 Aralık Soruşturmasında Flaş Gelişme”, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/916794-17-aralik-sorusturmasinda-flas-gelisme>, 29 Ocak 2014, “17 Aralık Dosyası İki Savcıdan Alındı”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25691274.asp>, 29 Ocak 2014. Ayrıca bkz. Nazlı Ilıcak, “17 Aralık Dosyası ve Uyarı”, *Bugün*, 4 Şubat 2014.

165 “TCMB Para Politikası Kurulu Ara Toplantı Kararları”, <http://ekonomi.milliyet.com.tr/merkez-bankasi-faiz-oranlarini/ekonomi/detay/1828800/default.htm>, 29 Ocak 2014.

soru önergesine de konu olan ATV-Sabah grubunun satışı için gereken paranın bazı iş adamlarından Binali Yıldırım'ın koordinasyonu dahilinde "ihale karşılığı olarak" toplanıp toplanmadığı iddiası çerçevesinde Cengiz-Limak-Kolin şirketlerinin yöneticilerinin dahil olduğu iddia edilen ses kayıtları¹⁶⁶ ve Ali Sabancı, Mustafa Koç, Ferit Şahenk, Adnan Polat gibi büyük sermaye gruplarının sahiplerinin, Bank Asya ve TUSKON gibi kurumların adının, AKP'li vekillerin istifası gibi konuların, "Bu dostlarımıza Uganda'dan ananas falan gelmiş" gibi ifadelerin geçtiği ve Fethullah Gülen'e ait olduğu iddia edilen ses kayıtları soundcloud, youtube, vimeo gibi mecralarda karşımıza çıktı.¹⁶⁷ "Haramzadeler" başlıklı bir twitter hesabı çeşitli sosyal medya ortamlarında AKP merkezli yolsuzluk iddialarına temel teşkil eden kayıtların yayılmasında özellikle öne çıktı.¹⁶⁸

166 "Sabah ve ATV İçin İşadamlarından İhale Karşılığı Para Toplanmış", http://www.zaman.com.tr/politika_sabah-ve-atv-icin-isadamlarindan-ihale-karsiligi-para-toplanmis_2196892.html, 1 Şubat 2014, "Başbakan'a Soru: Sabah-ATV Satışını Bilal Erdoğan Mı Koordine Etti?" http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan-a_soru_sabah_atv_satisini_bilal_erdogan_mi_koordine_etti-1173514, 31 Ocak 2014, "Sabah ve ATV Nasıl El Değiştirdi?", <http://sozcu.com.tr/2014/gundem/sabah-ve-atv-nasil-el-degistirdi-449418/>, 30 Ocak 2014.

167 "Gülen'le Ananas Şifreli Konuşma", <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2014/01/15/gulenle-ananas-sifreli-konusma>, 15 Ocak 2014, "Fethullah Gülen'in Telefon Görüşmeleri Sızdırıldı", <http://sozcu.com.tr/2014/gundem/fethullah-gulen-telefon-gorusmeleri-sizdirildi-440994/>, 13 Ocak 2014, "İşte Fethullah Gülen'in Son Ses Kaydı", <http://www.takvim.com.tr/Guncel/2014/01/30/iste-fethullah-gulenin-son-ses-kaydi>, 30 Ocak 2014. Bu dönemde sosyal medyada dolaşıma sokulan ve AKP ve Cemaat'ı odak alan ses kayıtlarına yer veren bir çalışma için bkz. Derya Sazak, *Batsın Böyle Gazetecilik*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 261-289.

168 Sosyal medyaya yansıyan ses kayıtlarının genel bir dökümü için bkz. "Ses Kayıtları Günlüğü-1", <http://www.bianet.org/bianet/diger/153802-ses-kayitlarinin-gunlugu>, 27 Şubat 2014, "Ses Kayıtları Günlüğü-2", <http://www.bianet.org/bianet/diger/153884-ses-kayitlari-gunlugu-2>, 3 Mart 2014. Bu kayıtların önemli bir bölümü, örneğin rüşvet ve yolsuzluk operasyonunun başlamasının ardından Başbakan Erdoğan'ın oğlu Bilal Erdoğan'ı arayarak bakanların çocuklarına yapılan operasyonu haber verdiği ve evdeki paraları çıkartması gerektiğini söylediği iddia edilen ses kaydı, muhalefet tarafından aksi ispatlanmadığı sürece doğru kabul edilirken, Erdoğan ve AKP'liler tarafından montaj olarak değerlendirilmiştir. Bazı ses kayıtları ise -Erdoğan'ın eski Adalet Bakanı Sadullah Ergin'le yaptığı Aydın Doğan'la ilgili davaya dair kayıtlarda ve işadamı Metin Kalkavan'la MILGEM ihalesinin iptaline ilişkin kayıtlarda olduğu gibi- Erdoğan tarafından yöntemin yanlışlığına ve gayrimeşruluğuna, kayıtların ise içeriğinin "meşruluğuna" ve "normalliğine" işaret edilerek doğrulanmıştır: "Birinde devletin kazancı oldu. Diğerinde

Bu süreçte 17 Aralık Operasyonu'nun bizi getirdiği nokta; konumu muğlak, görece güçsüz bir aktörle güçlü ve sabit bir aktörün belirsizlik içeren mücadelesi anlamında başlamış asimetrik bir mücadelenin; tarafların tüm ekonomik ve insani kaynaklarını seferber ederek birbirlerine açık bir biçimde saldırdığı, üstelik bürokratik kademelerdeki mücadelenin gösterdiği gibi, taraflar arasında –alanları farklı olsa da– güç açısından çok büyük bir farklılıktan bahsedilemeyecek bir topyekûn savaşa dönüşmesi oldu.

Aslında bu süreçte bir tür “kaybeden” ve “daha çok kaybeden” durumuyla karşılaştık. Genel olarak olan bitene bakıldığında taraflardan ikisi de kaybetti, zira birbiriyle müttefik olmuş ve askeri vesayetin tasfiyesinde birlikte çalışmış iki politik öznenin söz konusu kendi çıkarları olunca bu kadar uç noktalara sürüklenmesi, iki tarafın da bugüne kadar söyledikleri şeylerin doğruluğu konusunda haklı şüpheler yarattı. Erdoğan'ın “adı paralel yapı olan virüs bizi, birliğimizi bölmek için ortaya çıktı”¹⁶⁹ sözleriyle işaret ettiği cemaat kaybetti, zira kurumsal ağı büyük oranda yara aldı. Bununla birlikte AKP daha çok kaybetti, zira Cemaat, AKP'yi varoluşu üzerinden, yolsuzluklarla mücadele ve adalet dağıtıcılığı iddiası üzerinden, çok ağır ve zararları geri döndürülemez bir biçimde vurdu.¹⁷⁰

SPK uyardığı için bakanıma ‘Takip Et’ dedim.” Bkz. *Hürriyet*, “Montaj Degilmiş”, 6 Mart 2014. Ayrıca bkz. *Milliyet*, “Gayet Doğal”, 6 Mart 2014, *Bugün*, “Ses Kayıtlarını Doğruladı”, 6 Mart 2014, *Cumhuriyet*, “Ve Kabul Etti”, 6 Mart 2014.

169 R. Tayyip Erdoğan, “Burdur Mitingi’nde Yapılgı Konuşmanın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-burdur-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/59959#1>, 27 Şubat 2014. Erdoğan bir başka konuşmasında da Cemaat ve Haşhaşiler arasında bağ kurmuştu: “Büyük Selçuklu Devletinde Haşhaşiler denilen gözü dönmüş gizli bir örgütün devlet bünyesini nasıl esir almaya çalıştığını, gerektiğinde düşmanlarla nasıl işbirliğine gittiğini, asırlar önce millet olarak yaşadık ve gördük. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bu sinsi virüslere, devlet bünyesini terketmeye yönelik sızıntılara asla geçit vermez ve vermeyecektir.” Bkz. R. Tayyip Erdoğan, “Acırsanız Acınacak Hale Gelirsiniz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/acirsanz-acinacak-hale-gelirsiniz/57698>, 14 Ocak 2014.

170 Ruşen Çakır da bu bağlamda şunları yazar: “Cemaatlerin, özel olarak da Gülen hareketinin en büyük avantajı, çok geniş, deneyimli, etkili bir sosyal tabana sahip olması ve farklı alanlarda faaliyet yürütmesine ek olarak son derece zengin bir siyasi tecrübeye de sahip olmasıdır. Buna karşılık siyasi açıdan çok güçlü olan AKP'nin sosyal düzlemde cemaat ile rekabet edebilmesinin pek mümkün olama-

AKP bu süreçteki hukuki-bürokratik manevralarıyla zaten darbe aldığı kanadını daha da açtı. Söz gelimi, meselenin birden Ergenekon ve Balyoz soruşturmalarına gelmesi,¹⁷¹ aslında o soruşturmalarda da komplo ve cemaat parmağı olduğuna yönelik açıklamalar, yargı bağımsızlığı ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin açık bir biçimde tasfiyesi anlamına gelen HSYK düzenlemeleri¹⁷² ve internet özgürlüğüne ilişkin hamleler;¹⁷³ Başba-

dığını gözlemliyoruz. Dershanelere yönelik projeyi de bu bağlamda, yani bükülemeyen bileği kırma girişimi olarak değerlendirebiliriz. Bu yazıyı da hiç çekinmeden “bu savaşın galibi olmaz” diye bitirmekte herhangi bir sakınca yok.” Bkz. Ruşen Çakır, “Cemaat Hükümet Meydan Muharebesi: Kim Kazanır?”, *Vatan*, 16 Aralık 2013.

- 171 Bu açıdan tartışmayı ateşleyen şeyin, Yalçın Akdoğan'ın cemaatten “Kendi ülkesinin milli ordusuna, milli istihbaratına, milli bankasına, milletin gönlünde yer edinen sivil iktidarına kumpas kuranlar” şeklinde bahsettiği yazısı olduğu söylenebilir. Bkz. Yalçın Akdoğan, “Ellerinde Nur Mu Var, Topuz Mu?”, *Star*, 24 Aralık 2013. Akdoğan daha sonra yazısındaki bu ifadenin “kastının ötesinde anlamlar yüklenerek değerlendirilmelere konu olduğunu” ifade etti. Bkz. “Yalçın Akdoğan'dan Kumpas Açıklaması”, <http://yenisafak.com.tr/politika-haber/yalcinkadogandan-kumpas-aciklamasi-30.12.2013-598793>, 30 Aralık 2013.
- 172 AKP'nin bu alandaki en kayda değer adımı HSYK üyelerinin seçilmesinde, hangi dairede görev yapacağına, bu üyeler hakkındaki disiplin işlemlerinin yürütülmesinde yetkiyi Adalet Bakanı'na veren bir yasa teklifi hazırlamak oldu. Bkz. “Özel Yetkili Bakan”, *Hürriyet*, 9 Ocak 2014. Buna mukabil HSYK Başkan Vekili Ahmet Hamsici, Adalet Bakanlığı'nın kurul üzerinde böyle bir yetkiye sahip olmasının, kurul üyelerini yürütme organına bağlı hale getireceğini ve teklifle HSYK'nın siyasallaştırılmaya çalışıldığını açıkça görüldüğünü belirterek düzenlemeyi sert bir biçimde eleştirdi. Bkz. “HSYK Başkan Vekili: Düzenleme Anayasaya Aykırı”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25538941.asp>, 10 Ocak 2014. 15 Şubat 2014'te HSYK teklifi meclisten geçti, komisyon görüşmelerinde başlayan milletvekili kavgaları doruk noktasına ulaştı, CHP'li bir vekilin burnu, AKP'li bir vekilin parmağı kırıldı. Bkz. “Kanun Geçti, 3 Yaralı”, *Milliyet*, 16 Şubat 2014. Taha Akyol'un o günlerdeki yazısının başlığı pek çok şeyi özetliyordu: “Yargıyı Yürütmeye Denetleyecek!”, *Hürriyet*, 17 Şubat 2014. 26 Şubat 2014'te Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, HSYK yasasını onayladı. Bkz. “Gül'den HSYK Yasası'na Onay”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25895325.asp>, 26 Şubat 2014.
- 173 Çeşitli görüntü ve ses kayıtlarının dolaşıma sokulduğu bu atmosferde 5651 sayılı kanunu genişleten yeni bir yasa teklifi hazırlanması dikkat çekiciydi. Bkz. “Devlet Herkesin İnternette Ne Yaptığını Bilecek”, <http://www.cnnturk.com/bilim-teknoloji/internet/gecen-gun-internette-ne-yaptigini-herkes-bilecek>, 9 Ocak 2014. 5 Şubat 2014'te TIB'i, dolayısıyla aslında yürütmeyi internet üzerinde daha denetleyici ve etkin kılacak bu teklif de meclisten geçti. Bkz. “İnternet Düzenlemesi Meclis'ten Geçti”, http://www.zaman.com.tr/gundem_internet-duzenlemesi-meclisten-gecti_2197930.html, 5 Şubat 2014. 18 Şubat'ta daha önce yasayla ilgili bazı “sıkıntılı maddeler”e dikkat çeken Cumhurbaşkanı Gül, yasayı onayladı. Yasanın yeni halinde TIB tarafından yalnızca mahkemelerce talep edilen trafik bilgileri istenebileceği ve trafik bilgisinin ancak bir suç soruşturması veya ko-

kan'ın o hep sözünü ettiği "samimiyet"ini, "dik durup dikleş-meme" hatırlatmalarını ve ezcümle 1990'lardan 2000'lere Tür-kiye'yi krizlerle iç içe yöneten bildik merkez sağ partilerin-den kendisini ayırttığı tüm hususiyetleri yok etme nokta-sına getirdi.

Cemaatin yükselişi ve AKP'yi bu kadar sıkıştırabilecek bir konuma gelmesi bir günde olmadı tabii ki. Cemaatin Türk si-yasetindeki "özgül ağırlığı" meselesi 1990'ların siyasal iklimin-de çoktan gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Can Kozanoğlu'nun da vurguladığı gibi, "90'ların ortasından itibaren Fethullah Gülen'in seçim dönemlerinde, hükümet krizlerinde ve sair za-manlarda liderlerce ziyaret edilmesi, iade-i ziyaretlerde bulun-ması rutine binmişti" ve o dönemde de Cemaat'ın "genişleyen bir nüfuz alanından, okullar, dershaneler, televizyon kanalları ve güçlü şirketler"le kurduğu ağdan bahsediliyordu.¹⁷⁴ Ancak Cemaat'ın başlı başına meydan okuyan bir siyasal aktöre dö-nüşümüne AKP döneminde şahit olduk. Üstelik Cemaat, işle-yişinin ve finansal ağının üstündeki sayısız belirsizliğe rağmen genişlemesini hiç saklamadı. Genişledikçe ekonomi ve siyaset düzeylerindeki bağları kaçınılmaz olarak güçlendi, büyüdü ve

vuşturması kapsamında mahkemelerce talep edilmesi halinde TIB Başkanlığı tarafından içerik sağlayıcı, yer sağlayıcı veya erişim sağlayıcıdan alınarak verilebi-leceği ve TIB Başkanı tarafından verilen erişimin engellenmesi kararının 24 saat içinde sulh ceza hâkiminin onayına sunulacağı gibi hükümlere yer verildi. Bkz. "Abdullah Gül'den İnternet Açıklaması", <http://siyaset.milliyet.com.tr/abdullah-gul-den-internet/siyaset/detay/1838810/default.htm>, 18 Şubat 2014 ve "Abdullah Gül İnternet Düzenlemesini İçeren Torba Yasayı Onayladı", <https://www.cn-nturk.com/haber/turkiye/abdullah-gul-internet-duzenlemesini-iceren-torba-ya-sayi-onayladi>, 28 Şubat 2014.

- 174 Can Kozanoğlu, *İnternet, Dolunay, Cemaat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 64, 79. Benzer bir hatta Ruşen Çakır, ilk baskısı 1990'da yapılan kitabında, "kad-rolarını devletin hizmetine koşmayı yeğleyen (en azından şimdilik) bu cemaat aynı zamanda çok geniş mali olanaklara da sahip. İleride bir gün, kendine gü-veni geldiğinde, cemaatin siyasi iktidara talip olmak isteyebileceği 'teorik' olarak varsayılabilir. Ancak kuru ajitasyonla, spekülatif argümanlarla, kişi kültürüne ko-yu bir bağlılıkla yetiştirilen bu 'kadrolar'la nereye kadar yürünebileceği şüpheli" diye yazar. Bkz. Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*, Metis, İstanbul, 2012, s. 116. Mehmet Keçeciler de ANAP döneminde Gülen'in kendile-rini desteklediğini, ama "Şu adamımızı milletvekili yapın" diye hiçbir istekte bu-lunmadığını söyler ve ekler: "Adamların devletten istekleri sadece 'okulumuzun izni çıkmadı. Şuraya okul yapacağız, istimlak edemiyoruz. Bunları çözün" diye olmuştur." Bkz. Mehmet Keçeciler, *a.g.e.*, s. 55.

tüm bunlar AKP'nin gözü önünde, çoğu zaman da doğrudan ve dolaylı olarak verdiği destekle oldu.

AKP'nin Gezi Parkı sürecinde durumu birden “iç ve dış mihraklar” üzerinden değerlendirmesinin ne kadar hatalı olduğu bir kez daha ortaya çıktı. Bu sefer yolsuzlukların varlığının yanında gerçekten bir “iç ve dış mihrak” meselesi vardı ve fakat bu söylemin inandırıcılığı azalmıştı, zira söz konusu söylem Gezi sürecinde lüzumsuz, dayanıksız ve aşırı bir biçimde kullanılmıştı bile. Yine Gezi Parkı sürecinde de öne çıkan Erdoğan'ı kültleştiren hayranlık seremonileri; bu inandırıcılık sorununu ve sevimsiz görüntüyü katmerledi. Trabzon Havalimanı'nda bir grup AKP'li gencin (Çarşıbaşı Ak Gençlik), kefen giyerek Başbakan'ı karşılaması ve “ölümüne Başbakanla olduklarını” bir ağızdan haykırarak “Kefenimizle Geldik Ölümüne Seninleyiz” pankartı açmaları,¹⁷⁵ siyasal dünyamızın sıradanlaşmış tuhaf temaşalarından biri olarak, yolsuzluk suçlamalarına muhatap bir partinin üyelerinin, kendilerine şüpheyle bakan bir kamuoyunun karşısındaki bir başka dikkatsizliği olarak karşımıza çıktı.

AKP'nin her krizi “barış sürecini baltalama girişimi” olarak görmesi de bu süreçte işlevsel değildi artık. “Barış süreci” gerçekten çok önemliydi, belki cumhuriyet tarihinin –AKP'nin pragmatik güvenlik kaygılarıyla olsa bile– en önemli girişimiydi, ama karşılaşılan her krizde “Dikkat, kırılacak eşya” uyarısıyla hem o sürece zarar verme potansiyeli canlandırıldı, hem de sürecin diğer tarafına dolaylı olarak süreç için başka her şeyi, her değeri, her prensibi feda edecek özneler muamelesi yapıldı. Ya da bu “diğer taraf” böyle bir konumu işgal etmeye itildi.

Bir başka sorun bürokraside düğümlendi. AKP kritik devlet kadrolarına, “mutlak itaat” ilkesiyle yeniden bir düzenleme getirirken, liyakat ilkesini savaş zamanlarının zorunlu şartları nedeniyle ikincil bir konumda tuttu. Bu adanmış kadroların liyakat açısından tasfiye edilenlerden daha iyi olup olmadığı sorusu önemliydi ve yine AKP'nin başını ağrıtabilecek bir potansiyeli taşıyordu. Üstelik bu gibi büyük yer değiştirmelerde, deva-

175 “Erdoğan'a Kefenli Karşılama”, <http://www.aa.com.tr/tr/turkiye/265849--basbakan-erdogana-quot-kefenli-quot-karsilama>, 23 Aralık 2013.

sa bürokratik kargaşa anlarında, çok kuvvetle muhtemel ki Cemaat'le yakın ya da uzak bir bağı olmayanların ya da AKP'ye de Cemaat'e de eşit derecede sempati/antipati duyanların da bir anlamda "araya karışması" mümkünken... Üstelik bu tasfiyelere konu olan tasnifi kimin, neye göre yaptığı sorusu da havada duruyordu. Devlet kurumlarına sızanlar başından beri biliniyorsa, neden bir şey yapılmamıştı? Bu "paralel devlet" unsurlarıyla işbirliği yapılırken bir yandan da bir tür "fişleme faaliyeti" mi gerçekleşmişti? 12 yıllık iktidar döneminde pek çok AKP'li bürokrat Cemaat'le fazlasıyla iç içe geçmişken, kimin AKP tarafında kimin Cemaat tarafında olduğunun kesin bir muhasebesi yapılabilir miydi gerçekten?

Bu savaşın bize gösterdiği bir başka şey, yine daha önce Gezi Parkı'nda gördüğümüz bir şeydi: Medyanın içler acısı durumu. *Sabah*, *Star*, *Yeni Şafak* gibi gazetelerin toplu kendinden geçiş ayinleri, *Zaman*'ın birden gerçeklerin üstüne giden muhalif gazete konumuna geçmeye karar verışı, İpek Grubu medyasının *Halk Tv* rolüne soyunması medyanın patolojik vaziyetinin daha uzun zaman devam edeceğini göstermesi açısından dramatikti.

Tüm bu keşmekeş içinde "Cemaat belirsiz, AKP ise meşru bir politik aktör" türünden AKP'ye muhalefetin her durumda mümkün olabileceğini, öte yandan asıl kaygıyla yaklaşılması gerekenin cemaat olduğunu vazeden bir rasyonaliteye yaslanmak isteyen yorumlarla da karşılaştık. Buradaki mantık şüphesiz anlaşılabilir ve haklı bulunabilir, ancak belirtmek gerekir ki bu belirsiz ve gayrimeşru, hatta 17 Aralık Operasyonuna hâkim AKP diliyle söylemek gerekirse, "illegal yapı"yı siyasal mücadelesi içinde bir müttefik olarak seçenler, meseleye itidalli yaklaşması tavsiye edilen çevreler değildi. O hep yüceltilen millet iradesinin bir sonucu olarak Meclis'te yer alan CHP'yi ve MHP'yi bile tahammülsüz bir refleksle dışlayan, bazen de kriminalize eden Erdoğan ve AKP merkezli bakış, dolaylı olarak Cemaat'i siyasal alana dahil eden dinamikleri güçlendirmekten başka hiçbir işe yaramadı. AKP'nin yaptığı tercihler bir kez daha bu olay özelinde görüldüğü gibi AKP'nin karşılaştığı sorunların zeminini hazırladı.

Niccolò Machiavelli, *Prens'te* "İnsanları ya okşayacaksın ya da ortadan kaldıracaksın; çünkü vereceğin ceza hafif olursa, adam senden intikamını alır, ama ağır bir ceza verirsen artık başını kaldıramaz. Kısacası, insanlara vereceğin ceza, intikamını alır diye korkmayacağın bir ceza olmalıdır"¹⁷⁶ diye yazar. Nihayetinde taraflar birbirlerini cezalandırdı ama bu cezalar, her şeye rağmen, intikam korkusunu kaldıracak kadar ağır olmadı. Erdoğan'ın söyleminde düşman kompozisyonunu derinleştiren 17 Aralık sürecinin ortaya koyduğu manzara özetle şuydu: Mavi Marmara olayını reelpolitik manevralarla "İsrail-İzin-Devletler Hukuku-Otoriteye İtaat" şeklinde değerlendirenlerin o tutkuyla sarıldıkları reelpolitik hassasiyetlerin kadim yüzünü gördüklerinde düştükleri dehşet ile AKP'nin bunca yıldır birlikte çalıştığı en büyük müttefikinin aslında en büyük düşmanı olduğunu fark ettiğinde hissettiği öfke¹⁷⁷ havayı barut kokusuyla doldurdu ve taraflar, iktidar tutkuları sayesinde tüm bir siyasal sistemin işleyişinin kötü bir şaka olduğunu bize bir kez daha gösterdiler.

Özetle, buraya kadar ele aldığımız üç ana hat üzerinden baktığımızda, Erdoğan'ın düşman algısının temel özelliğinin kapsayıcılığı olduğunu söyleyebiliriz. Her toplumsal olay, her kurum, her figür bu düşman algısının bir parçası olma potansiyelini taşır. Erdoğan, milletin yürüyen bir lider olarak bu kutsal birlikteliğin karşısındaki her kategoriye düşman başlığı altında toplar. CHP, MHP, bazen BDP, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, aydınlar bu kategorinin azalarındandır. Farklı saiklerle gelişen toplumsal, siyasal, ekonomik hadiseler de Erdoğan ve AKP'ye verdiği ya da verebileceği zarar üzerinden tek bir bütünün parçası kabul edilir. Söz gelimi Gezi Parkı Direnişi ve 17 Aralık Operasyonu ne kadar farklı olaylar olursa olsun Erdoğan'ın gözünde aynı büyük düşman figürünün farklı eylemle-

176 Niccolò Machiavelli, *Hükümdar*, çev. N. Adabağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 14.

177 Başbakan, Malezya temasları sırasında olan biteni şu sözlerle özetlemişti: "28 Şubat Post-Modern ise günümüzdeki Dost-Modern'dir." Bkz. "Başbakan'dan Çok Sert Açıklama", <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2014/01/10/basbakandan-cok-sert-aciklama-dostmodern-darbe>, 10 Ocak 2014.

ri olarak somutlaşır: “Önce Gezi Parkı dediler, sokakları ateşe verdiler. Günlerce Türkiye’yi hem içeride huzursuz ettiler, hem dışarıda. Fakat siz, millet olarak geldiniz Kazlıçeşme’ye 1,5 milyon İstanbullu onlara gerekli dersi verdiniz. Ankara Sincan’da 750 bin Ankaralı orada toplandı, oradan gerekli dersi verdi. Şu anda da yine aynı şekilde hangi vilayete gidiyorsak, Manisa bir başka güzel ilçeleriyle, Sakarya yine bir başka güzel... Bütün bunlar gerekli cevabı veriyorlar. İnşallah şimdi bütün illeri yine dolaşmaya devam edeceğiz. Millet bu paralel yapıya, bu paralel devlete gerekli cevabı inşallah meydanlardan verecek.”¹⁷⁸

Bu düşman nosyonunun afişe edilmesindeki retorik tercihin ilk dayanağı; bu konuşmada da ipuçlarının verildiği üzere, bir mazumluk beyanı ile “her şeye rağmen” ayakta kalma kararlılığına yapılan ısrarlı vurgudur. Bu minvalde Erdoğan’ın düşman algısının işlevsel yönlerinden biri Erdoğan’ın sıkça kullandığı mağduriyet/mazumluk retorikini güçlendirmesidir. Erdoğan kendisinin ve partisinin muktedir konumunu devamlı olarak bir mağduriyet söylemi içinden biçimlendirmek ister:

Biz, “yenilgi yenilgi büyüyen bir zafer” olduğuna gönülden iman ettik. Biz ne yapsalar boş dedik. Ardından bir şey daha ifade ettik. Göklerden gelen bir karar vardır dedik. Tarih boyunca nice engellerle karşılaştık. Nice sıkıntılar yaşadık. Nice yaralar aldık. Ama hiçbir zaman vazgeçmedik. Düştük yine kalktık. Düştük yine kalktık. Hiçbir zaman yılgınlık içinde umutsuzluk içinde olmadık. İlkelerimizden hiçbir zaman taviz vermedik. Dava kararlılığımızdan hiçbir zaman geri adım atmadık. Biz zaferin çok uzakta olduğunu görüp hakkı terk edenlerden yani eline silah alanlardan, şiddeti bir metod olarak görenlerden de hiçbir zaman olmadık. Çünkü haklı olduğumuzu biliyorduk. Buradan öteye de yine sabırla hareket edeceğiz. Yine sabırdan tahammülden halktan yol arkadaşılığından vazgeçmeyeceğiz. Sırtını statükoya dayayan, millet dışında güç odaklarına dayayan er ya da geç kaybetmeye mahkûm-

178 R. Tayyip Erdoğan, “Biz Eser Üretiyoruz, Onlar Bize Taş Atıyorlar”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/biz-eser-uretiyoruz-onlar-bize-tas-atiyorlar/59338>, 9 Şubat 2014.

dur. Bizler AK Parti olarak, teşkilat olarak çok uzun bir yoldan geliyoruz. Her türlü acıyı yaşadık. Zulme baskıya zorlamaya dışlamaya maruz kaldık. Dikkatinizi çekiyorum. Zulme baskıya ötelemeye maruz kalan kadro, hareket sadece biz değildik. Bizimle birlikte temsil ettiğimiz sessiz yığınlardı. Bu ülkede çoğunluğun halkın seçtiği hükümetler hukuksuzca alaşağı edildi. Başbakanlar hukuksuzca idam edildi. Demokrasiye darbeler vuruldu. Milletın partileri kapatıldı. Hükümetler yasalar çiğnenerek sınırlandırıldı. Elleri kolları bağlandı. Son derece karanlık işler çevirildi. Terörle faili meçhullerle hükümetler millet korkutulmak sindirilmek istendi.¹⁷⁹

Düşman, mağduriyet söyleminin kesintisizliğini sağlar. Sürekli düşman icadı, mütemadiyen düşman yaftalaması, kesintisiz bir düşman ifşası hep mağdur kalmayı sağladığı için de önemlidir. Mağduriyet, Erdoğan'ın dünyasında bir meşruiyet mecrasıdır. Politik rakiplerin argümanları onların zulüm dolu geçmişi anımsatılarak geçersizleştirilir. Erdoğan sadece hareketinin değil, kendi öznel tarihinin de yasaklar ve cezalarla geçen, "çile dolu" sayfalarını tekrar tekrar çevirmekten hiç bıkmaz. Haklılığını mağduriyetinden devşirir. Mağduriyet, bir lider-kitle özdeşleşmesi yaratır. Türlü cefalar çekmiş Erdoğan, türlü eziyetler görmüş milletin duygularını, his dünyasını –tabii ki– en iyi anlayacak kişidir. Mazlumların dili ortaktır çünkü. Erdoğan'ın düşman algısı, bu açıdan bir tür "kutsal mazlumluk" pratiğiyle de işler. Açıkkel'in deyişiyle:

Kutsal Mazlumluk, geç kapitalistleşmenin ve hızlı modernleşmenin şiddeti karşısında toplumsal, kültürel ve imgesel yurtsuzlaşmaya uğrayan; mülksüzleşerek altlarındaki maddi zeminin hızla kaybeden yığınların güç istemlerini temsil eden baskıcı-nevrotik bir siyasal ideolojiye dönüşme momentidir. Bir toplumsal yapının kapitalizme, uluslararası güç dengeleri ve modernleşmenin patolojileri içinde ürettiği savunma, karşı çıkma ve eklemlenme stratejisidir. Kutsal Mazlumluk, için-

179 "Başbakan: Orada Diktatör Diyenı Sallandırırılar", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24554442.asp>, 21 Ağustos 2013.

de Türk milliyetçiliğinden İslâmî motiflere, kapitalizm öncesi değerlerin yüceltiminden yarı-cemaatçı bir toplum anlayışına, anti-kozmopolitan yönelimlerden idealize edilmiş nostaljik bir tarih anlayışına, şüpheli bir dünya kurgusundan ezikliğin bireysel görünümüne kadar pek çok söylemsel öğeyi içinde barındıran ve modernleşme süreci içinde, Türk Sağının geliştirdiği en önemli ideolojik dizgedir. Türk Sağını –ırkçı milliyetçi, devletçi, korporatist, liberal, muhafazakâr ayrımı yapmaksızın– tanımlayan en önemli ideolojik paydadır.¹⁸⁰

Şu halde hem Erdoğan'ın düşman nosyonunun afişe edilmesindeki retorik tercihin ilk dayanağı, hem de bu kutsal mazlumluk stratejisinin tanımlayıcı potansiyeli özelinde bakılması gereken yerlerden birisi de Erdoğan'ın söyleminde Türk sağının kurucu unsurlarının nasıl karşımıza çıktığı olsa gerektir.

180 Fethi Açıkel, "‘Kutsal Mazlumluğun’ Psikopatolojisi", *Toplum ve Bilim*, sayı 70, Güz 1996, s. 155.

Erdoğan'da Türk Sağının Üç Hali

"Tek bayrak, tek millet, tek vatan, tek devlet anlayışıyla sosyal barışımızı sağlayan resmi dilimiz Türkçedir. Ama şunu da söyleyeyim; herkes ana dilini konuşmakta, ana diliyle duygularını ifade etmekte özgürdür. Buna kimse- nin müdahil olmaya da hakkı yoktur. Ama sosyal barışımız için de resmi dilimizi kimsenin gölgelemeye de hakkı yoktur."

– R. Tayyip Erdoğan, 1 Ocak 2011¹

R. Tayyip Erdoğan, 9 Şubat 2014 tarihli bir konuşmasında şunları söyler: "Bir toplum, bir millet, bir medeniyet, asıl ruhunu kaybettiği zaman her şeyini kaybetmiştir. Bunu bildikleri için, dikkatinizi çekiyorum, bizim millet ve medeniyet olarak ruhumuzu esir almak, ruhumuzun gıdalarını, ruh kökümüzü oluşturan kaynaklarımızı kurutmak istediler. Başarılı oldular mı? Evet, bir dönem, maalesef, kısmen de olsa başarılı oldular. Ama Allah'a hamdolsun, o ruhu silemediler, o ışığı söndüremediler,

1 R. Tayyip Erdoğan, "Tek Bayrak, Tek Millet, Tek Devlet Anlayışıyla Sosyal Barışımızı Sağlayan Resmi Dilimiz Türkçedir", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/tek-bayrak-tek-millet-tek-devlet-anlayisiyla-sosyal-barisimizi-saglayan-res/6922#1>, 1 Ocak 2011.

milletin ruhundaki nuru, tam olarak zulmete, yani karanlığa çeviremediler.”²

R. Tayyip Erdoğan’ın tasfiyesinden endişe duyduğu bu “ruh kökü”ne ilişkin muhafazakâr kaygılarını ilk bakışta yakalamak kolay. Peki ama Erdoğan’ın bayrakla, dökülen şehit kanlarıyla, Arif Nihat Asya şiirlerinin anahtar kelimeleriyle iç içe geçmiş konuşmalarını, öte yandan standart ya da ana akım bir Türk milliyetçisine veya ulusalcısına azap veren Kürt açılımı konusunda söylediklerini ne yapacağız? Peki ya laiklik ve AB vurgusu yaparken, Suriye ve Ortadoğu özelinde “aktif bir dış politika” perspektifini bariz İslami bir retorik üzerinden değerlendiren, seçmenin ve memleket genelinin hassasiyetlerini “camilerde içki içenler”, “başörtülü bacılarımıza saldıranlar” ajitasyonuna hapsettiği konuşmalara nasıl bakmak gerekiyor?

Bu bölümde amacım Türk sağının, değişken ölçülerde belirleyici üç ana ideolojik pozisyonunun Erdoğan’daki anlamına ve önemine değinmek olacak. Başlık zaten kendisini ele vermiş olmalı. Burada Tanıl Bora’nın “Türk Sağının Üç Hali” metni özelinde söylediği şeyi esas alıyorum: Bu üç ideolojiyi “sağ gövdenin birbirleriyle uyumlu organları” olarak “maddenin katı, sıvı, gaz” halleri olarak görüp, Erdoğan’ın söyleminde bu hallerin birbirine dönüşebilirliğini göstermek istiyorum. Bora’nın Türk sağının “içerikleri, kavramları, imgeleri uyarılama, uydurma gücü”nden dolayı sağın katı hali olarak telakki ettiği milliyetçilik, “kap değiştirme, mecra bulma gücü”nden ve bir “lügatçe” ve “imge/değer/ritüel kaynağı” olma hususiyetinden dolayı sağın sıvı hali olarak değerlendirdiği İslamcılık ve son olarak, “buharlaşıp düşkünlüğüyle” öne çıkmasından ve esasen bir “ruh hali ve üslup” olmasından dolayı sağın gaz hali olarak düşündüğü muhafazakârlık...³ Amacım; Erdoğan’ın söyleminde de bu üç halin her durumda iç içe geçebildiği, melez bir va-

2 R. Tayyip Erdoğan, “Medeniyet Bilinci Yüksek Bir Nesil Geliyor”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/medeniyet-bilinci-yuksek-bir-nesil-geliyor/59352>, 9 Şubat 2014.

3 Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 7-8.

roluşı imza attıkları ve hepsinin temelde çok daha temel bir sabitlikten, yani daha somut bir ifadeyle, popülizmden beslendiklerini göstermek.

Eğer bu “üç hal” metaforunu bir adım ileri taşıyacak ve Erdoğan’a uyarlayacak olursak, bu genel kabulümüze ek olarak Erdoğan’da katı halin muhafazakârlık, nostaljik içerimleriyle gaz halin İslamcılık, sıvı halin ise milliyetçilik olduğunu iddia edebiliriz belki. Zira Erdoğan’da milliyetçiliği de İslamcılığı da “içerikleri ve kavramlarıyla uyduran ve uyarlayan” muhafazakârlıkken, milliyetçilik daha çok hizmet siyaseti ve düşman algısının aktarılmasında rol oynayan bir tür imge kaynağıdır.⁴

Erdoğan’ın söylemindeki milliyetçilik “gramer” ya da “dilbilgisi”nden çok Bora’nın İslamcılığa atfettiği “lügatçe”ye yakındır. Buradan hareketle Erdoğan’da “bir ruh hali, duruş/duyuş biçimi, üslup” olan şey muhafazakârlık değil, İslamcılık ya da belki de “İslamcı hava” diyebileceğimiz şeydir. Bora’nın “buharlaştan düşkünlüğüyle ve “gaz verme, gaza getirme gibi gazın amiyane kullanımlarını da hesaba katan” bakışıyla değerlendirildiğinde de Erdoğan’ın söyleminde İslam’ın hem bir altın çağ nostaljisiyle, yani buharlaşana duyulan özlemle hem de “gaza getirici” (tekrar edelim ki “benim başörtülü bacılarıma saldırdılar” ifadesi gerçekten tehlikeli ve “gaza getirici” bir popülist İslami ajitasyon örneğidir) yönüyle “Erdoğan’ın sağ”ının havası olmaya daha yakındır sanki. Ama burada önemli olan şey bu üç ideolojinin popülizm temelinde, pragmatist saiklerle her zaman iç içe bulunması, aralarında anlamlı ayrımlar yapmanın zor olmasıdır.

4 Saraçoğlu ise AKP özelinde, “bu ‘üç halden’ İslamcılığın ve muhafazakârlığın Türkiye’deki ideolojik referanslarının partinin milliyetçiliğini hem söylemsel hem de sembolik açıdan belirleme gücüne sahip olmasından” bahseder. Bkz. Cenk Saraçoğlu, “Türkiye Sağ, AKP ve Kürt Meselesi”, *Türk Sağ: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. İ.Ö. Kerestecioğlu ve G.G.Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 256.

“Laf milliyetçiliği değil, hizmet milliyetçiliği”: Milliyetçilik

“Milliyetçiler genellikle çok hassas. Çok çabuk birbirlerine kırıyorlar ve birbirlerini çok seviyorlar, çok çabuk küsüyorlar.”

– Süleyman Demirel, 1975⁵

Erdoğan’ın söylemsel dünyasını öncelikle biçimlendiren perspektif muhafazakârlık olsa da Türk sağının genel eklektik yapısı içinde milliyetçiliğin de onun söyleminin bir parçası olduğunu söylemek mümkündür. Peki nasıl bir milliyetçiliktir buradaki? Hemen belirtelim: Erdoğan’ın milliyetçiliği, Menderes-Özal çizgisinde gördüğümüz üzere milliyetçiliği “slogan milliyetçiliği” ve “gerçek milliyetçilik” diye ayıran ve kendisini “gerçek milliyetçilik” içinde konumlandıran bir milliyetçilik telakkisine dayanır.

Bu milliyetçilik telakkisi, öncelikli olarak genel siyaset yapma biçiminden ve siyaset tasavvurundan hareketle oluşturulmuştur. Erdoğan’ın siyaset yapma biçimi nasıl bir tür “hizmet siyaseti” ya da “proje siyaseti”yse, milliyetçiliği de bir tür “hizmet milliyetçiliği”dir: “Bakınız Marmaray bitti mi? Biz Marmaray’la konuşuruz. 153 yıllık hayal. Ecdadımız Abdülmecid’in adımını attığı, hayalini kurduğu, ama torunları olarak bizim de gerçekleştirdiğimiz. Bak geçenlerde İstanbul’da iki gün ağır sis vardı. Ne oldu? Marmaray çalıştı, günde 300 bin yolcu taşıdı, 300 bin. Ama bu CHP’nin, MHP’nin aklı bunlara basmaz. Milliyetçilik bu ya, lafla milliyetçilik olur mu? Biz hizmet milliyetçiliği yapıyoruz, bunlar laf milliyetçiliği yapıyor, laf.”⁶

Erdoğan “laf milliyetçiliği” ile “hizmet milliyetçiliği” arasındaki ayrımı başka konuşmalarında da net bir biçimde çizer: “Biz slogan milliyetçisi değiliz. Bizim için milliyetçilik,

5 Süleyman Demirel, *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, s. 55.

6 R. Tayyip Erdoğan, “Yozgat Mitingi’nde Yaptığı Konuşma’nın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-yozgat-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/59777#1>, 24 Şubat 2014.

millet için hizmet üretmek, milletin itibarını yüceltmek, milletin ihtiyaçlarına cevap vermektir. Her sabah çocukları sıraya dizip, yağmurun, karın, soğğun, sıcakğın altında o çocuklara 1933'lerden kalma, geri kalmış ölkeleri çağrıştıran, Soğuk Savaş döneminin demir perde ölkelerini hatırlatan sloganlar attırmak milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, o çocuklara okuyacakları okul inşa etmektir. Milliyetçilik o çocuklara insanca eğitim görecekleri sınıflar inşa etmektir. Milliyetçilik o çocuklara en modern eğitim imkânlarını sunmaktır. En önemlisi de milliyetçilik, çocuklara slogan attırmak değil, onlara bir vizyon, bir ufuk sunmaktır. Onlara güçlü bir Türkiye emanet etmektir.”⁷ Okullarda dağıtılan tabletlerin “F klavyeli” olarak sunulma hassasiyeti de bu hizmet siyasetine eklenmiş milliyetçiliğın bir sonucudur. Burada hizmet siyasetine eklenenen milliyetçilik belli bağlamlarda muhafazakârlığı da yardımına çağırır:

Biz tabletlerimizi F klavyeli olarak hazırlıyoruz. Bu hassasiyeti sizlerin de gözetmenizi rica ediyorum. Özellikle bilgisayar üreticilerinin, satıcılarının bu hassasiyeti gözetmelerini istiyorum. Güçlü bir Türkçe için Türkçemizin ne kadar zengin olduğunu dünyaya haykırabilmek için bu adımı atıyoruz. Aynı şekilde güzel Türkçemizin bozulmaması, yabancı bilgisayar terimlerinin çocuklarımızın Türkçesini bozmaması için de sizlerden hassasiyet bekliyorum. Gerçekten çok büyük projeyi Türkiye'ye kazandırıyoruz. Ölkemiz adına, çocuklarımız ve gençlerimiz adına, Türkiyemiz adına gerçekten tarihi bir süreçten geçiyoruz. Eskiden bizim kıraathanelerimiz vardı. Belki burada birçok gencimiz kıraathanelerimizin ne olduğunu birden anlamıyor olabilir. Bu kıraathanelerde, o siğaranın duman bulutları arasında zehirlenmek değil, oralarda sohbet, okumak vardı, oralarda okuyarak, sohbet ederek güçlenen büyüklerimiz vardı. Biz onların yanında hakikaten birçok dersler aldık. Şimdi bakıyorsunuz, artık kıraathane-

7 R. Tayyip Erdoğan, “Slogan Attırmak Milliyetçilik Değildir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/slogan-attirmak-milliyetçilik-değildir/52877>, 5 Ekim 2013.

ler ortadan kayboldu. Şimdi kafeler var, internet kafeler var. Bu kafelerde de nelerin olduğu ortada. Peki bunun Türkçesi yok mu? Acaba Türkçemize sahip olmak için atılması gereken adımlar yok mu? Bunları beraber atmamız lazım. Aksaklıkları, eksiklikleri telafi ederek, sorunlara çözümler üreterek dünyanın en modern eğitim sistemini Türkiye'ye inşallah hep birlikte kazandıracağız.⁸

Okullarda okutulan “Andımız”ın kaldırılması tartışmaları ekseninde hem gerçek milliyetçiliği hizmet temelinde tanımlar, hem de Türk siyasal hayatında milliyetçi yahut ulusalcı pozisyonda yer alan aktörlerle kendi partisinin konumunu kıyaslayarak bir kez daha hakiki milliyetçilik algısının nasıl olması gerektiğine ilişkin kanaatini paylaşır: “Milliyetçiyim diyenler, ulusalcıyım diyenler bu ülkenin, bu milletin, bizim aziz bayrağımızın, Türk liramızın, bizim pasaportumuzun itibarını yerlerde süründürdüler. Biz geldik, ülkemizin de milletimizin de bayrağımızın, Türk liramızın, pasaportumuzun da itibarını iade ettik. O itibarı yükselttik. (...) Öyle kafatası milliyetçiliğiyle ülkeler kalkınmaz. Bunlar tarihleri boyunca ne yaptılar? Türküm dediler ama Türkiye'nin itibarını yerlerde süründürdüler. Doğruyum dediler, Türkiye'yi yolsuzluklara mahkûm ettiler. Çalışkanım dediler, yıllarca yan gelip yattılar, Türkiye'yi faize, enflasyona, işsizliğe mahkûm ettiler.”⁹

Bu çerçevede Erdoğan'ın milliyetçilik anlayışı –yine büyük Türk sağ geleneğinin diğer liderlerinde gördüğümüz gibi– etnik temelli bir milliyetçilik kurgusunun reddine dayanır. Bu yapılırken açık ve örtük atıflarla Tek Parti Dönemi'nin homojenizasyona dayalı milliyetçilik projesi eleştirilir. Erdoğan bu minvalde başka alanlarda olduğu gibi kendileriyle birlikte bir zihniyet değişimi olduğundan bahseder: “Artık Türkiye’de, kimlik dayatan, makbul vatandaş tanımlayan, vatandaş-

8 R. Tayyip Erdoğan, “Kimsenin Özgürlüğünü Sınırlandırmıyoruz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/kimsenin-ozgurlugunu-sinirlandirmiyoruz/59612>, 17 Şubat 2014.

9 R. Tayyip Erdoğan, “Slogan Attırmak Milliyetçilik Değildir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/slogan-attirmak-milliyetcilik-degidir/52877>, 5 Ekim 2013.



Fotoğraf: Nom de plume.

larının kökeniyle, inancıyla, dünya görüşüyle uğraşan bir devlet yoktur. Artık Türkiye’de, vatandaşının ihtiyaçlarına, taleplerine, çığılığına, feryadına kulak tıkayan, vatandaşını asimile eden, taleplerini reddeden, ihtiyaçlarını inkâr eden bir devlet anlayışı yoktur. Bu ülkede artık, kamu alanını otoriter kılan bu alanı, kendi tanımladığı makbul vatandaşa benzemeyenlere cehennem haline getiren bir devlet anlayışı yoktur.”¹⁰

Bununla birlikte bayrak romantizasyonuna, Osmanlı bakiyesinin yüceltimine, yer yer Kurtuluş Savaşı’nın şanlı günlerine dayanan banal bir milliyetçiliği de söylemsel formasyonu içinde işlevsel kılmayı bilir. Özellikle bu refleksin karşımıza çıktığı yer, Erdoğan’ın dış politika konusunda yaptığı çıkışlardır. Söz gelimi bir konuşmasında şunları söyler: “Kimse bize çirkin benzetmeler yapmasın, biz kimsenin topraklarında gözü olan değiliz ama şunu da biliyoruz. Biz Kılıçarslan’ın torunlarıyız, Biz Nurettin Zengi’lerin, Selahattin Eyyubi’lerin torunlarıyız, biz Malatyalı Seyit Battal Gazi’nin torunlarıyız. CHP Genel Başkanı bizim de bu aziz milletin de kim olduğunu öğrenmek

10 R. Tayyip Erdoğan, “Millet Ne Dediye Biz Onu Yapıyoruz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/millet-ne-dediye-biz-onu-yapiyoruz/52600>, 30 Eylül 2013.

istiyorsa Şam'ın, Kahire'nin, Bağdat'ın sokaklarında bizi sorsun ona anlatırlar bizim kim olduğumuzu.”¹¹ Erdoğan'ın milliyetçiliği söylemsel düzeyde, etnik tanımlamalardan uzak durur, bu temeldeki farklılıklara zenginlik olarak bakar ve fakat “tek millet, tek devlet” vurgusundan da vazgeçmez, hatta bunu bazen klasik milliyetçi klişelere başvurarak da yapar:

Biz tek millet bilinciyle yürümeliyiz. Bu da Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığıdır. Biz tek bayrakla bugüne geldik bundan sonra da öyle yürüyeceğiz. Çünkü ‘Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır; toprak, eğer uğrunda ölen varsa vatan’ böyle ilerleyeceğiz. Bayrağımız anlamlı rengini, şehidimizin kanından almış. Hilalimiz bağımsızlığımızın ifadesi, yıldızımız şehitlerimizin sembolü. Onun için tartışma yok bayrağımız üzerinde. Ve tek vatan. 780 bin kilometrekare, tek vatan. Bunun üzerinde bölünmeyi kabul etmek asla mümkün değil. Dördüncüsü de tek devlet. Devlet içinde devlet, asla böyle bir şeyi kabul etmemiz mümkün değil. Bizim hepimizin vatanimıza, milletimize, bayrağımıza ve şehitlerimize karşı bir ahde vefa borcumuz var. Bize bu özgürlüğü, bağımsızlığı sağlayanlara karşı bizim vefa borcumuz var. Kimileri bu ülke için kanını akıttı, bağımsızlığımızı temin etti, kimileri de vergileriyle bağışlarıyla emekleriyle fedakârlıklarıyla bu ülkenin çocukları için emek verdi, ter akıttı.¹²

Bu bağlamda milliyetçilik söylemi, Erdoğan'ın “Büyük Devlet, Büyük Türkiye” idealinin aktarımında karşımıza çıkan tamamlayıcı bir ögedir. Geçmiş, sadece muhafazakâr refleksle dönülen bir anılar deposu değil, aynı zamanda milliyetçi altın çağ mitosunun bulunabileceği asli mecradır: “Tıpkı ecdadımızın yaptığı gibi, hem de bin yıl önce ve bin yıl boyunca yaptığı gibi Türk, Kürt, Arap, Sünni, Şii ayrımı yapmaksızın bir olmayı, iri olmayı, diri olmayı istiyor, bunun için samimi gay-

11 R. Tayyip Erdoğan, “Topraklarımıza Saldıran Karşılığını Alır”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/topraklarimiza-saldiran-karsiligini-alir/52181>, 21 Eylül 2013.

12 R. Tayyip Erdoğan, “Okullara Bir Milyon Bilgisayar Dağıttık”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/devlet-icinde-devleti-kabul-etmeyiz/59605>, 17 Şubat 2014.

ret gösteriyoruz. Eğer bundan 942 yıl önce Sultan Alparslan'a, 'Senin Halep'le, Şam'la, Kudüs'le, Kahire'yle ne işin var' denilseydi, inanın Malazgirt Zaferi olmaz, Kayı Boyu Söğüt'e gelemez, Ortadoğu kendisini toparlayamaz, tarihin tozlu sayfalarında kaybolur giderdi. Eğer bundan 800 yıl önce, Sultan Selahaddin'e, 'Senin ne işin var Kudüs'le, sarayında otur, rahatına bak' denilseydi, inanın, bu coğrafyanın tarihi çok daha farklı olurdu. Ecdadımız, tarihimizin yüce şahsiyetleri, bizlere en çok da onuru, şerefi, insani ve vicdani değerleri miras bırakmışlardır."¹³

MHP'yi ve CHP'yi gerçek milliyetçilikten uzak anlayışlara sahip olmakla karakterize eden bu bakış yaptıklarının ve başarılarının dökümünü her ortaya koyuşunda neredeyse milliyetçiliği yeniden tanımlar. Bu tanımlama faaliyeti içinde ulusal sınırlara hapsedilemeyecek bir ruhun ve kimliğin aranışı vardır. O kadar ki Kızılderililere bile hizmet götürülür ve bu bir şekilde milliyetçilik çerçevesinde ele alınır. Erdoğan'ın söylediklerini hatırlayalım:

Filistin Nablus'ta Sultan Abdülhamid'in yaptırdığı saat kulesini restore ettik. Son hali bu. Ecdadımız nerelere gitmiş, neler yapmış? Laf ola beri gele yok, eser ola söz ola, işte bu. TİKA şimdi Zigetvar'da Kanuni Sultan Süleyman'ın iç organlarının gömüldüğü türbeyi buldu, aslına uygun olarak yeniden inşa ediyoruz. Azerbaycan'da, Bosna Hersek'te, Gazze'de, Somali'de, Sudan'da, Pakistan'da, Etiyopya, Nijer'de TİKA eliyle tarımı ve hayvancılığı destekliyor, projeler yapıyoruz. Kongo'da Pigmeleri bulduk. ABD'de Oregon'da 5 bin kişiye su temin edecek depo ve tesisatın kurulmasını TİKA üstlendi. ABD'de, Kızılderililer. Geçen gün görüşmemizi TİKA aracılığıyla yaptık, inşallah çıkaracağımız suyu Kızılderililer içecek. TİKA Başkanı, Kızılderili kabile şefi Moses'e bu proje için gerekli kaynağı karşılayacak çeki teslim etti. Şimdi bize diyorlar ki 'göreviniz tabii yapacaksınız.' Bunlar sizin

13 R. Tayyip Erdoğan, "Demokrasi Güçlendikçe Türkiye Güçlenecek", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/demokrasi-guclendikce-turkiye-guclenecek/51315>, 31 Ağustos 2013.

göreviniz değil miydi? Siz neden yapmadınız? Hani milliyetçiydiniz.¹⁴

Erdoğan'da milliyetçilik, etnik temelli tahayyüllerin dışlanmasıyla birlikte, bir bütünleşme, bir arada olma, onun deyişiy-le "bir ve diri" olma çağrısı olarak da işlev görür. Bu işlev, doğal mecrasında, yine Tek Parti Dönemi'ne ve o dönemin zihniyetini içselleştirdiği düşünülen CHP'ye yönelik bir eleştirinin uzantısıdır aynı zamanda. Erdoğan tam da bu manzarayı doğrulayan bir konuşmasında şunları söyler: "Artık bu ülkede ulusalıcı, mulusalıcı diye bir şey yok, bu ülkede artık millet gerçeği var, bunu göreceksiniz. Bu ülke hepimizin ülkesi bunu göreceksiniz. Bu ülke ne kadar erkeklerin ülkesiyle o kadar da kadınların ülkesidir. Bu ülkede başı açık kardeşlerimle başı örtülü kardeşlerimin özgürlüklerini, haklarını birbirinden ayıramayacaksınız, el ele beraber yürüyecekler."¹⁵

Bu bakış açısının en somut örnekleri Erdoğan'ın Kürt sorunu meselesine bakışında ortaya çıkar ve ulusal sınırları da aşan bir ruh birliğine işaret eder. Erdoğan, kalbi bir birliğin peşinden gittiğini vurgular. "Bizim gönüllerimizi hiçbir zaman birinden ayıramazlar. Onun için rahat olacağız ve geleceğe aynı inançla yürüyeceğiz. Nasıl ki Türk'ü Kürt'ten ayıramazlarsa; Kürt'ü Kürt'ten, Türk'ü de Türk'ten ayıramazlar. Şam'ın, ağıdı bizim ağdımızdır. Halep'in sızısı bizim sızımızdır. Kamışlı'nın derdi, bizim derdimizdir. Suriye'nin tamamında zalim Esed'in akıttığı kan, unutmayın kardeşimizin kanıdır, hepimizin kanıdır. Nasıl ki Erbil'in, Süleymaniye'nin, Kerkük'ün, Bağdat'ın, Basra'nın sevinci bizim sevincimizse Kamışlı'nın, Resulayn'ın, Hama'nın, Humus'un, Lazkiye'nin, hüznü de bizim ortak hüznümüzdür"¹⁶ der mesela.

14 R. Tayyip Erdoğan, "Milletim Kimin Milliyetçi Olduğunu Görsün", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/milletim-kimin-milliyetci-oldugunu-gorsun/55644>, 19 Kasım 2013.

15 R. Tayyip Erdoğan, "Bu Ülkede Artık Millet Gerçeği Var", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bu-ulkede-artik-millet-gercegi-var/53126>, 11 Ekim 2013.

16 R. Tayyip Erdoğan, "Mahşere Kadar Biriz, Beraberiz", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/mahsere-kadar-biriz-beraberiz/55516>, 16 Kasım 2013. Saraçoğlu'nun da vurguladığı gibi, "AKP Kürt meselesi konusunda kendisinden önceki

Hizmet siyasetinde gördüğümüz “Eski Türkiye-Yeni Türkiye” ayrımını bu yeni milliyetçilik anlayışı için de geçerli kılmak ister Erdoğan. Terörü bitirmek için atılan adımlara, artık gelmeyen şehit haberlerine, bölgenin barış ve refah içinde kalkınma düşünün gerçekleşmeye başlamasına, etnik farklılıklarını zenginlik olarak kucaklamaya hazır yeni bir zihniyet yapısının varlığına işaret eder: “Biz o eski Türkiye dönemini artık kapattık. Yeni Türkiye özüyle, ruhuyla kucaklaşan bir Türkiye’dir. Yeni Türkiye 23 Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye’nin her rengini ihtiva eden bir Türkiye’dir. Yeni Türkiye Türk’ü, Kürt’ü, Çerkez’i, Roman’ı, Arap’ı, Laz’ı, Gürcü’yü barış içinde bir tutan, yaradılanı Yaradandan ötürü seven bir Türkiye’dir.”¹⁷

Erdoğan’ın milliyetçiliğinin kurucu bileşenleri arasında bir sol karşıtlığını da zikretmek gerekir. Erdoğan’ın gözünde sol; sadece hizmetlerin ve kalkınmanın önündeki bir büyük engel, arkaik bir zihniyet değil, aynı zamanda bu kuşatıcı milliyetçiliğin rüyalarından biri olan ortak bir amaç etrafında bir araya gelmiş fertlerin bir aradalık iradesinin karşısında yer alan büyük bir tehdittir de. Örneğin, ODTÜ’de “cemaat yurtlarını tanıttığı” söylenen türbanlı gençlerin bir grup tarafından engellenmek istenmesiyle ilgili tartışmalar¹⁸ paralelinde şunları söyler: “Türkiye’de sol her zaman ötekileştirmiştir. Şu anda da ne yazık ki ODTÜ’deki bu zihniyeti çok açık, net ortada görüyoruz ve bu ülkenin evlatlarına karşı burada böyle bir ötekileştir-

sağ partilerin devletçi, katı asimilasyoncu ve inkârcı politikalarının dışına çıkan bir parti olagelmıştır.” Saraçoğlu bu eksende AKP’nin Kürt politikalarının üç temel boyutundan bahseder: “Bölgeye yapılan hizmet ve hayırseverlik faaliyetleriyle Kürtlerin rızasını inşa etme çabası, Kürt kimliğinin varlığının tanınmasına yönelik kimi adımlar atılmak suretiyle Kürtlerin AKP’nin sağ hegemonya projesine entegrasyonu, Kürt hareketinin sadece askeri değil, siyasal ve ideolojik olarak da tasfiyesi.” Bu temelde bakıldığında esas olarak AKP milliyetçiliği içinde “millet kategorisi etnisite farklılıklarını aşan İslami kültürel bir birliğe denk düşer. Buna göre Kürtler, Sünni-İslam kültürünü ve ortak Osmanlı geçmişini paylaşmaları temelinde ‘huzurlu bir aile’ olarak millet tasavvurunun içine dahil edilirler.” Bkz. Cenk Saraçoğlu, a.g.e., s. 269-270, 274.

17 R. Tayyip Erdoğan, “Barış Güneşi Tüm Coğrafyamızı Isıtacak”, <http://www.ak-parti.org.tr/site/haberler/baris-gunesi-tum-cografyamizi-isitacak/55553>, 17 Kasım 2013.

18 İlgili tartışmaları sosyal medya gündemine taşıyan görüntüler için bkz. <http://www.youtube.com/watch?v=5X2f0sdPMggv&feature=youtu.be>

me gayreti kampanyası yürütölüyor. Tabii konuyla ilgili olarak öyle zannediyorum ki YÖK gereğini yapacaktır ve konuyla ilgili olarak bizler de gereğini yapacağız.”¹⁹

Erdoğan'ın milliyetçiliği popülizmden kopmaz, onunla birlikte işler. Çamlıca'ya cami tartışması ekseninde yapılan “Sultan Erdoğan” yakıştırmalarını reddederken söylediği “Biz fakir Tayyip Erdoğan'ız”²⁰ sözü hem milletin sıradan bir unsuru olduğuna, milli corpusun içinde sadece bir zerre olduğuna işaret ederken aslında Pierre Bourdieu'nun “Dil ve Sembolik Şiddet”te “*kehane/vahiy etkisi*” (the oracle effect) dediği şeyden de izler taşır. Bourdieu'ya göre; bu etki üzerinden konuşmacı, sözcü, temsil pozisyonundaki kişi; bireyselliğinden uhrevi bir vazgeçişle kendini bir kolektife, adına konuştuğu yüce şeye dönüştürür. Birey, aşkın ahlaki kişilik içinde kendini eritir, onunla bütünleşir. Bu etki, her şey olabilmek için hiçleşmek, önce hiçliğe dönüşmek refleksidir. “Performativitenin kısıtlı formu” olarak bu etki, kolektif öznenin temsil iddiası taşıyan, kendini fedakârca o fikre, inanca, gruba adayan kişiye transferiyle ilgilidir ve bu haliyle temsil pozisyonundaki olan kişiye (“bir politikacıya, bir rahibe vb.”) kolektif özne üstünde bir otorite verir.²¹

Erdoğan'ın popülizmi, Bourdieu'nun sözünü ettiği etkiye uygun bir görünüm arz eder. Erdoğan, “hedefiniz millete hizmet üretmekse, bu milletin diliyle konuşmanız gerekir”²² derken kendisinin siyasi yaşamı boyunca başarıyla içselleştirdiği bir tavra atıfta bulunur. O, bir yandan milletin sıradan bir ferdidir, bir yandan da kararlarını tüm millet adına ve milletin ona verdiği görev ve yetkiyle alır. Farklılıklarla bir arada olma vurgusunu sıkça kullansa da homojen bir bütün algısına işaret eden bütün emareleri taşır konuşmaları. “Biz fakir Tayyip Erdoğan

19 R. Tayyip Erdoğan, “Operasyon Gerekliğinde Liderler Hemfikir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/operasyon-konusunda-liderler-hemfikir/51532>, 6 Eylül 2013.

20 “Okulda Kafayı Mı Bulacaklar?” <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21068796.asp>, 26 Temmuz 2012.

21 Pierre Bourdieu, *Language and Symbolic Power*, (ed.) J.B. Thompson, (çev.) G. Raymond ve M. Adamson, Polity Press, Cambridge, 1992, s. 211-212.

22 “Recep Tayyip Erdoğan: Söyleşi”: *The Istanbul Review*, sayı 1, Yaz 2012, s. 106.

ğan'ız" da der, "Yav Allah aşkına bir üniversitenin içinde restoranlarında alkollü içki satılmasına müsaade edilebilir mi, böyle bir şey olabilir mi? Üniversitenin içinde böyle bir şey nasıl olur? Öğrenci oraya gelip de alkolü alıp kafayı mı bulacak yoksa ilmi alıp kendini mi bulacak?"²³ da der. Hem bakılan hem her şeyi gören olabilir. Bourdieu'nun kavramsallaştırması ışığında bakıldığında aslında Erdoğan'ın konuşmalarının önemli bir bölümü milletin bizatihi kendinde temsil edildiği kabülüne dayanır. Şu hatırlatmayı da yapan o değil midir? "(...) Biz cumhurun içinden birer ferdiz ve cumhurun ta kendisiyiz."²⁴

Erdoğan'ın popülizminin önemli yönlerinden biri salt bir vaat popülizmine dayanmamasıdır. Zaten o da seçim zamanları görünürlüğü artan vaatlere dayalı siyaset yapma biçimini popülizm olarak küçümser, milletini "bol keseden atanlar"a karşı uyanık olmaya çağırır. Ona göre, "popülist politika Türkiye'de AK Parti iktidarıyla iflas etmiştir."²⁵ Ancak bunun dışında tutkulu millet sevdasıyla popülizmin retorik hallerinin hepsine başvurmaktan kaçınmaz. Akla her fırsatta eleştirdiği Süleyman Demirel'i getiren bir şekilde her vilayete ayrı bir övgüde bulunmayı ihmal etmez mesela.

Mitinglerde gittiği ilin vatandaşlarının gururunu okşamayı bilir. "Afyonkarahisar, Türkiye'nin özüdür, özetidir",²⁶ "Adalar, bir arada yaşama iradesinin en güzel özetidir",²⁷ "Adıyaman sanatın şehridir",²⁸ "Bursa umudun şehridir",²⁹ "Millet olarak Çorum'la, Çorum'un yiğitliğiyle, mertliğiyle, gözüpekliğiyle her zaman gurur duyduk",³⁰ "Şanlıurfa yiğitliktir, aştır, sevdadır"³¹ gibi hiçbir ili, ilçeyi ıskalamamaya çalışan bir coğ-

23 "Okulda Kafayı Mı Bulacaklar?" <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/21068796.asp>, 26 Temmuz 2012.

24 R. Tayyip Erdoğan, 1 Aralık 2009, s. 105.

25 R. Tayyip Erdoğan, 22 Temmuz 2004, s. 468.

26 R. Tayyip Erdoğan, 8 Ağustos 2010, s. 17.

27 R. Tayyip Erdoğan, 20 Eylül 2008, s. 11.

28 R. Tayyip Erdoğan, 25 Temmuz 2010, s. 16.

29 R. Tayyip Erdoğan, 7 Eylül 2010, s. 100.

30 R. Tayyip Erdoğan, 17 Ağustos 2010, s. 121.

31 R. Tayyip Erdoğan, 6 Eylül 2010, s. 525.

rafya sevgisi vardır. Milletle arasındaki ilişkiyi bir “aşk” ilişkisi olarak kodlar.³²

Milletine âşıktır o. Siirt konuşması sonrası hakkında verilen mahkûmiyet kararının ardından bu hali tam bir romans havasıyla tasvir etmiştir: “Bu şarkı burada bitmeyecek. Biz size âşığız. Kışkandılar, aşkımızı çekemediler.”³³ Kitleyi coşturan bu sözlerde Erdoğan konuşmasına başlamadan önce ses araçlarından çalınan Mahsun Kırmızıgül’ün “Bu Sevda Bitmez” ve Ahmet Kaya’nın “Giderim” şarkılarının da etkisi var mıdır bilinmez, ama bu popülist söylem içinde çoğu zaman milliyetçiliğe de dokunan güçlü bir yan olduğu kesindir. Bir konuşmasında bu aşk ilişkisini büyük bir gayretkeşlikle birlikte değerlendirir:

İnşallah el ele vereceğiz, omuz omuza vereceğiz, Türkiyemizi çok daha güçlü bir noktaya inşallah ulaştıracağız. Çünkü birileri güçlü Türkiye istemiyor. Çünkü biliyorlar ki, güçlü bir Türkiye olursa tarih yeniden ayağa kalkacak bunu görüyorlar. Öyleyse kendi göbeğimizi kendimiz keseceğiz. Çok çalışıyoruz daha da çalışacağız. Nasıl ki Ovit Dağı’nı deliyorsak, nasıl ki oradan İspir’e, Erzurum’a ulaşıyorsak, inşallah önümüzdeki engelleri de böyle aşacağız. Biz Ferhat’tan ilham aldık. Ferhat nasıl dağları deldi de Şirin’e ulaştıysa, biz de inşallah dağları deliyoruz ve Şirin’e, yani milletimize ulaşacağız. Hiç endişeniz olmasın.³⁴

Aynı metafor bir başka konuşmada şöyle karşımıza çıkar:

Yıllar yılı bizi laflarla oyaladılar. Hamdolsun bakın şimdi İstanbul’dan çıkıyorsun arabanla otoyolda Ankara. Durmak var mı? Yok. Biniyorsun hızlı trene inşallah 29 Ekim’den sonra İstanbul’dan hızlı tren Ankara. İnşallah Eskişehir İstanbul arası

32 Demirel de halkla olan ilişkisini bu türden bir muhabbet bağıyla açıklar: “Biz halkımızı severiz; halkı seveni halk da sever.” Bkz. Süleyman Demirel, “Bir Köylü Çocuğu, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Olabiliyor”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, s. 769.

33 Muhammed Pamuk, *Yasaklı Umut: Recep Tayyip Erdoğan*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 104.

34 R. Tayyip Erdoğan, “Her Firavun’un Bir Musa’sı Vardır”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/her-firavunun-bir-musasi-vardir/51138>, 26 Ağustos 2013.

da yoğun bir şekilde devam ediyor. Bunlar bize nasip oldu. Niye? Kardeşlerim biz dertliyiz dertli, biz bu millete âşığız âşık. Aşkı olmayanın, derdi olmayanın iş üretmesi mümkün değildir. Aşkın olacak, derdin olacak, dertli olacaksın ki iş ürete-sin. Onun için hep söylüyorum ya Ferhat ile Şirin meselesi... Biz Ferhatız, siz Şirinsiniz. Onun için dağları dele dele geliyo-ruz. Bolu Dağı'nda hatırlayın güya dağı deldi bizden önceki-ler, delemediler kaldılar ve dediler ki 'Burayı ne yapalım, aca-ba doğalgaz deposu mu yapsak, acaba patates deposu mu yap-sak' yürüyemediler. Biz geldik, 'burası ne için yapılacaktı: Yol. Biz yaparız dedik ve biz yaptık ve yolu açtık, işi bitirdik o ka-dar. Niye? Azmin elinden, inancın elinden hiçbir şey evelal-lah kurtulamaz.³⁵

Erdoğan AKP'nin hizmetlerini bir medeniyet atılımı ola-rak sunarken bu milliyetçi popülizmi³⁶ de sonuna kadar kul-lanır. Fatih Projesi kapsamında eğitimde akıllı tahta uygula-masına geçilecek olmasının müjdesini şu sözlerle verir örne-ğin: "(...) Yahu Amerika'da George bu teknolojiyi yakalayacak, Almanya'da Hans bunu yakalayacak da, Helga yakalayacak da, benim Kütahya'mda Ahmet'im, Mehmet'im, Hasan'ım, Hüseyin'im, Ayşe'm, Fatma'm, Hatice'm, Hülya'm niye yakalamasın? Olay bu."³⁷ Ya da Ankara Büyükşehir Belediyesi'nce yapımı ta-mamlanan Yeni Çiftlik Bulvarı'nın açılış töreninde söyledikle-rine bakalım: "Biz diyoruz ki benim insanım, benim vatanda-şım daha güzel yerlerde niye yaşamasın? Afedersiniz kanalizas-yonların aktığı yerlerde niye yaşasın benim Ayşe ablam, Hatce ablam, Fatma ablam, neden öyle olsun? Ahmet'im, Mehmet'im, Hasan'ım, Hüseyin'im niçin oralarda yaşasın? Hakkı değil mi, modern kentlerde yaşamak onun hakkı değil mi? Hakkı. İş-

35 R. Tayyip Erdoğan, "Söz Değil İş Üretiyoruz", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/soz-degil-is-uretiyoruz/51274>, 30 Ağustos 2013.

36 Bora ve Canefe, 12 Eylül sonrasının siyasal atmosferi içinde "Milletimizin/halkı-mızın" kimliğine 'doğasına' uygun siyaseti temsil iddiası etrafındaki rekabet, mil-liyetçi popülizmin baskınlığını arttırmıştır" derken haklıdır. Bkz. Tanıl Bora ve Nergis Canefe, "Türkiye'de Popülist Milliyetçilik", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* cilt 4: *Milliyetçilik*, (ed.) T. Bora, İletişim, İstanbul, 2002, s. 660.

37 R. Tayyip Erdoğan, 10 Mayıs 2011, s. 222.

te biz bunun mücadelesini veriyoruz.”³⁸ Erdoğan’ın gözünde millet uğruna her türlü fedakârlığın yapılması gereken bir yüce varlıktır, zira o hem çok kudretli hem mazlum bir kategori olarak tarihsel salınımı içinde nice cefaya katlanmış, nice fedakârlıkları sırtlamıştır:

Cefayı çeken her zaman millet oldu ama sefayı bir avuç seçkin zümre sürdürdü. Öküzünü vereceksin dediler, hiç itiraz etmedi. Kara sabanın önüne kendisi geçti, tarlasını sürdürdü, öküzünü verdi. Buğdayından, tavuğundan, horozundan pay vereceksin denildi, bağrına taş bastı, midesine taş bağladı varını yoğunu verdi. Biricik evladını, yavrusunu, ana kuzusunu, yüreğinin parçasını askere gönderdi, tabut içinde geri getirdiler, yutkundu, olduğu yere çöktü, vatan sağolsun deyip, kaderine razı oldu. Ama yol, hastane, okul istedi yapmadılar, doktor, hemşire, öğretmen istediler göndermediler, yetiştirmediler. Huzur, emniyet, istikrar istedi bunu da vermediler.³⁹

İşte tam da bu noktada Erdoğan’ın söylemindeki Türk saği bileşenlerinden bir diğerine, Erdoğan’ın muhafazakârlığa bakmaya çalışalım.

“Kızlı erkekli...”: Muhafazakârlık

“Özgürlük dediğin dilediğin gibi yaşamak değildir. Genç bir kız yarını düşünmeli ve aile yaşamına uymalı.”

– Cüneyt Arkin, *Hınç* (1976)⁴⁰

Ahmet Çiğdem’e göre, “İslam düşüncesi, bir gelecek perspektifine sahip olmadığından –çünkü geleceğe yönelik bir perspektif ancak modernitenin perspektifi olabilir ya da ancak ‘mo-

38 R. Tayyip Erdoğan, “Modern Kentleşmenin Adımlarını Atıyoruz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/modern-kentlesmenin-adimlarini-atiyoruz/51276>, 30 Ağustos 2013.

39 R. Tayyip Erdoğan, “Bu Seçimin Aynı Bir Özelliği Var”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bosnadaki-olaylari-kaygi-ile-izliyoruz/59397>, 11 Şubat 2014.

40 Yön. Natuk Baytan, sen. Erdoğan Tünaş, Cem Film, 1976.

dern' bir perspektif olabilir–, kendi geçmişini 'geleceği' olarak görmekte, geçmişi 'gelecek' olarak kurmaktadır.”⁴¹ Belki de milliyetçiliğin dine yaklaştığı noktalardan birisi en mükemmel gelecek tasavvurunun çoğu zaman kusursuz bir idealizasyona dayalı olarak geçmişte saklı olduğu varsayımıdır. Smith'in “köken mitleri” üzerinden anlattığı hikâye “altın çağ” mitosu ve “eski güzel muzaffer zamanlarımız” nostaljisiyle Çiğdem'in yukarıda isabetle işaret ettiği şeye –başka pek çok şeyle birlikte– hizmet eder: Bir kimlik inşasına. Muhafazakârlığın, özelde de Türk muhafazakârlığının yapısal karakteristiği bu bağlamda okunabilir. Bu arayışın rafine örnekleri bir yana, Türk sağının politik söylemleri içinde bu arayış bazen bir hüznün muhasebesine, çoğu zaman da bir mutluluk vaadine, dolayısıyla aslında genellikle bu ikisinin bileşimi üzerinde yükselen şeye, yani bir tür medeniyet/millet fetişine de dönüşür. Burada geçmiş, şan ve şerefle, güç ve zaferle, “öteki”ne verilen insaniyet dersleriyle bir ibret deposu olarak kodlanır.

Erdoğan'ın ve AKP'nin dayandıkları geleneğin pragmatik-popülist yorumuyla çeşnilendirdikleri tavır geçmişteki kudretli zamanlara dönüleceği vaadinde somutlaşır. Erdoğan için söylemsel malzeme olarak geçmiş; “medeniyetimiz”in ve son derece geniş bir millet kavramının kudretinin kanıtıyken, gelecek “o günler”i de vaat eden temel bir hedeftir. Erdoğan bizi geçmişimize sahip çıkmaya davet eder, zira “geçmişine sahip çıkamayan bir milletin geleceğinin sağlam temeller üzerine kurulu olması mümkün değildir.”⁴²

Bu bağlamda Erdoğan'ın gelecek tasavvuru ve geçmiş algısı güç istenci temelinde şekillenmiştir. Örneğin Şeyh Edebali'nin rüyasına ve Osmanlı'ya atıf yaptığı bir konuşmasında şunları söyler: “Bir yandan köklerimizle tarihimizin, kültür ve medeniyetimizin mirasına tutunurken, bir yandan da istikbale kollarımızı açtık. (...) Köksüz bir ağacın da köksüz bir milletin de ayakta kalabilmesi, yaşayabilmesi mümkün değildir. İşte biz de

41 Ahmet Çiğdem, “‘Gelecek Bir Geçmiş Tasarısı’ Olarak İslam Düşüncesi”, *Taşra Epigi: Türk İdeolojileri ve İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 82.

42 R. Tayyip Erdoğan, 29 Ekim 2008, s. 232.

bu anlayışla hareket ediyor, geçmişten aldığımız ilhamla, geleceği şekillendirmenin mücadelesini veriyoruz.”⁴³ Siirt’te, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde yaptığı o ünlü konuşmada da şunları söylemiştir: “Kardeşler! Biz, şunu bilin ki, altı asır nasıl üç kıta, yedi iklime hükmettiyse; Allah’ın izniyle yeniden üç kıta, yedi iklime hükmedeceğiz.”⁴⁴

Bu güç istencinin kapsadığı bir mecra da Erdoğan’ın muhafazakârlığının tanımlayıcı bir karakteristiği olarak medeniyet algısıdır. Erdoğan AKP’yi bir medeniyet projesi mimarı olarak kodlarken, partinin köklerini ve varlığını da bizatihi bir medeniyet çizgisine dayandırmaya gayret eder:

AK Parti 12 yaşına ulaştı. Bir siyasi parti için 12 yıl çok uzun bir süre değildir. 12 yaşında olsa da hareketimiz davamız meselemiz 12 yıl değil binlerce yılın devamıdır. Her fırsatta ifade ediyorum. AK Parti Selçuklu çınarının cumhuriyet çınarının yani kökü çok derinlerde olan bir partidir. Yani Yunus’un ifade ettiği “Ete kemiğe büründüm, Yunus diye göründüm” düşüncesiyle AK Parti çok köklü bir davanın tezahürü olarak AK Parti ismiyle görünerek ortaya çıkmış bir harekettir. Kendimize üç tarih belirledik. Bu tarihlerden bir tanesi cumhuriyetimizin yüzüncü yıl dönümü 2023. Bir diğeri 2053 dedik. Çünkü o da bir çağın kapatılıp bir çağın açılmasının 600. yılı. Bir diğeri de 2071. O da bininci yıl. Alparslan’ın başlattığı hareketin bininci yılı, Malazgirt’teki büyük zaferin birinci yılı. Hedefi olmayanın başarıya kilitlenmesi mümkün değildir.⁴⁵

Büyük Türk sağ geleneğinin medeniyet algısının genel özelliklerini Erdoğan’ın medeniyet tahayyülünde de görmek mümkündür. Erdoğan milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılığı farklı tonlarda bünyesinde barındıran bir “altın çağ” fikrine sahiptir. Büyük bir medeniyetin temsilcisi olduğumuzu sıklıkla vurgular. Bu vurgunun her nostalji fikri gibi geleceğe yönelik

43 R. Tayyip Erdoğan, 11 Kasım 2011, s. 232.

44 Muhammed Pamuk, a.g.e., s. 89.

45 “Başbakan: Orada Diktatör Diyen Sallandırırılar”, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24554442.asp>, 21 Ağustos 2013.

de bir varsayımı vardır. Medeniyet kuran atalarımızın takipçisi olarak ileride büyük işler yapacağımıza duyduğu inanca da sıkça atıfta bulunur. Hatta “Bugün Türkiye’nin önüne çıkan bütün engellerin sebebi, bu milletin yeniden büyük bir medeniyet inşa etmek üzere yola çıkmış olmasıdır”⁴⁶ diyecek kadar da kendinden emindir. Medeniyeti hem maddi temelli hem manevi temelli bir büyük alan olarak düşünür. Bu manevi boyutla ilgili olarak söylediklerini anımsayalım:

Allah’a hamdolsun bizim medeniyetimizin özü her zaman aşk olmuş. O aşk, meşki getirmiş. Medeniyetimiz aşkla ve aşk üzerine inşa edilmiş, öyle yücelmiş, o şekilde bir sevgi ve gönül medeniyeti olmuştur. Elbette bu büyük ve kadim medeniyetin hamurunda şehitlerimizin kanı, kahramanlarımızın alın teri var. Elbette bu yüce medeniyetin temelinde ilmin, sanatın, gayretin, cehdin ve mücadelenin tesiri var. Ama bütün bunlardan öte bu medeniyetin özünde Hazreti Mevlana’nın, Hazreti Hacı Bektaş Veli’nin, Ahmed-i Hani’nin, Yunus Emre’nin, onlar gibi nice gönül dostunun ve Neşet Ertaş ustanın çok büyük bir titizlikle, saf bir gönülle, sarsılmaz bir inançla toprağa zerk ettikleri, işte o tertemiz aşk mayası var.⁴⁷

Erdoğan kâh Mevlana’ya kâh Yunus Emre’ye, kâh Hacı Bektaş-ı Veli’ye kâh Hoca Ahmet Yesevi’ye işaret ederek Türk-İslam medeniyeti ve Anadolu’nun zenginliği fikrini düşünmemizi ister. Öte yandan işaret edildiği gibi burada bir “maddi medeniyet” algısı da söz konusudur. Batı’nın ileri teknolojik düzeyi ulaşılması gereken temel hedefler arasındadır. Bilim, teknik ve sanayide esas alınması gereken bu hedef şaşırtıcı olmayan bir biçimde “Batı’nın ahlaksızları”nı da ıskalamaz. Erdoğan’ın Ortadoğu’da, Afrika’da yaşananlara dikkat çektiği anlarda gördüğümüz “Hep ölen ve öldürülenler ağırlıklı olarak Müslümanlardır. Bu kendi medeniyet ailesini üstün görme ve diğer mede-

46 R. Tayyip Erdoğan, Ocak 2008, s. 378.

47 R. Tayyip Erdoğan, “21. Yüzyılda Yaşamış Bir Yunus Emre’ydi”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/21.-yuzyilda-yasamis-bir-yunus-emreydi/52523>, 28 Eylül 2013.

niyetleri ötekileştirme anlayışı, bugün dünya barışının önündeki en büyük engeldir”⁴⁸ türünden açıklamaları onun kafasındaki “Büyük Türkiye” idealinin aynı zamanda köklü bir medeniyetin dirilişi olarak, bir medeniyet projesi olarak da okunması gerektiğini gösterir.

AKP döneminde hız kazanan inşaat tutkusu da bu medeniyet algısının bir semptomu olarak değerlendirilebilir.⁴⁹ Bu açıdan gücü ve görkemi yansıtmaya istenen yapıların örneklerinden birinin Ataşehir’de inşa edilen Mimar Sinan Camisi olması kayda değerdir. Erdoğan’ın “Anadolu yakasında selatin cami ihtiyacı”na dikkat çekerek yaptığı “Birlikte Türkiye’yi ve İstanbul’u inşa etmeye mecburuz. Mimar Sinan adına ona adeta torunları olarak böyle bir eseri inşa etmek şüphesiz ki bizlerin görevidir. Onun hatırasına yönelik böyle bir eser, ülkemizde ne yazık ki olmadı, ilk defa oluyor”⁵⁰ açıklaması bize Erdoğan’ın medeniyet anlayışı hakkında ipucu verebilir.

Dönemin Çevre ve Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar’ın “bugünün inşaat teknolojisi ile Osmanlı üslubunu meczeden bir yapıdır” şeklinde özetlediği bu yapının tasarımında, *Zaman* gazetesinin büyük bir mennuniyetle belirttiği gibi, “gelenekten kopmadan teknolojiyi kullanarak, merkezi plan fikrinin devamı olması hedeflenmiş” ve “geleneksel mimari unsurlara bağlı kalınarak, taklide düşülmeden bir eser ortaya koymaya çalışılan caminin tasarım ve ölçülendirilmesinde metrik sistem değil, eski mimari ölçü birimi olan arşın kullanılmış”tır.⁵¹ Dev otoparklı, VIP salonlu caminin bir yandan çağın son teknolojisi kullanılarak, bir yandan da “arşın” gibi bizi biz yapan hakiki ölçü birimlerinden birinden vazgeçilmeyerek yapılması Erdoğan’ın medeniyet rüyasının bir özetidir.

48 R. Tayyip Erdoğan, 17 Eylül 2011, s. 377.

49 Bu konudaki genel bir tartışma için *Birikim*’in Ekim 2011 tarihli “İnşaat Ya Resulullah” sayısındaki yazılara bakılabilir.

50 Erdoğan: “Anadolu yakasında selatin cami yoktu”, <http://www.cnnturk.com/2012/turkiye/07/20/erdogan.anadolu.yakasinda.selatin.cami.yoktu/669647.0/index.html>, 20 Temmuz 2012.

51 “Mimar Sinan Camii, Osmanlı Türk Mimari Üslubuna Göre Tasarlandı”, *Zaman*, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1320740>, 20 Temmuz 2012.

Erdoğan'ın uluslararası ilişkiler alanında başlattığı girişimlerden birisinin adının da "Medeniyetler İttifakı Projesi" olduğu da unutulmamalıdır. 2005 yılında İspanya'yla girişilen bu ortak proje "21. yüzyılın barış projesi"⁵² olarak tasarlanmıştır. Erdoğan'ın bu proje kapsamında düzenlenen çeşitli etkinliklerde yaptığı konuşmalara bakıldığında projenin aynı zamanda bir ahlaki değerler inşa etme projesi olduğu da görülebilir. Erdoğan, bu çerçevede, özlenen medeniyet tablosuna giden yolda atılacak adımları şöyle özetler: "Bireyin konumu ön plana çıkarılmalı, manevi duygular güçlendirilmeli, (...) vazife şuuru verilmeli ve iş disiplini istenmelidir. Özel hayata karışılmamalı, inançlara saygı gösterilmeli, aile hayatı güçlendirilmeli ve geleneksel değerler yaşatılmalıdır."⁵³

Hem özel hayata karışmamayı hem de aile hayatını güçlendirmeyi, hem bireyin konumunu ön plana çıkarmayı hem geleneksel değerleri yaşatmayı vaz eden bu program etik pek çok çelişkiyi şevkle kucaklar. Buradaki medeniyet hedefi, Türk muhafazakârlığının medeniyet nosyonu karşısındaki kafası karışık duruşundan bağımsız değildir. "Bir nevi bir uygarlık hastalığıyla karşı karşıya bulunuyoruz. Bu uygarlık hastalığı bireyselleştirmenin doğurduğu bencilliğin, materyalizmin beslediği menfaatperestliğin, teknolojik gelişmenin sağladığı konformizmin eseridir"⁵⁴ diyen Erdoğan'ın medeniyet algısı, Türkiye'ye dünya siyasetinde biçilecek öncü bir rolü de kapsar: "Ülkemiz, (...) yeni bir medeniyet şuurunun gelişip yaygınlaştırılmasında öncü rol oynayabilir."⁵⁵ Erdoğan'ın buradaki referansı "Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti" başta olmak üzere "kurduğumuz devletler ve medeniyetler"dir ve ona göre bu medeniyetlerin temel dinamiği "sevgi, barış ve dayanışmadır".⁵⁶

Doğu medeniyetinin bu hattaki romantizasyonuna vazife ahlaki da eşlik eder. Erdoğan bu çerçevede "Bizler, yerkü-

52 R. Tayyip Erdoğan, *Küresel Barış Vizyonu*, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 9.

53 R. Tayyip Erdoğan, a.g.e., s. 22.

54 R. Tayyip Erdoğan, a.g.e., s. 41.

55 R. Tayyip Erdoğan, a.g.e., s. 23.

56 R. Tayyip Erdoğan, a.g.e., s. 307.

reye nefret tohumları değil, sevgi çiçekleri ekmek durumundayız” der.⁵⁷ Erdoğan’ın söyleminde medeniyet temasına eşlik eden kritik kavramlardan biri de adalettir. Nitekim, “adalet, evrensel bir ilkedir ve ancak küresel düzeyde ve tutarlı bir biçimde uygulandığı zaman bir anlam ifade eder.”⁵⁸ Bu yüzden gaye, “herkesin adil bir şekilde temsil edildiği, hiç kimsenin horlanmadığı, dışlanmadığı, aşağılanmadığı bir siyasal düzen kurmak” olmalıdır.⁵⁹

Medeniyeti maddi temel, manevi iklim özelinde düşünen dikotomik bir bakış üzerinden Erdoğan, nükleer enerjiyi de –Türk muhafazakârlığının teknoloji fetişi⁶⁰ içinde değerlendirilebilecek bir şekilde– bir medeniyet hamlesi olarak görür. Memleketin geleceğinin bir garantisi, enerji sorunlarının yaratacağı sıkıntılara karşı zorunlu ve nihai bir çözüm, güçlü devlet olmanın bir kriteri olarak değerlendirir onu. Aslında bu haliyle nükleer enerji onun hep altını çizdiği “büyük düşünme” mecburiyetinin bir uzantısıdır.

Nükleer enerjiye karşı çıkmak da dolayısıyla bu iddianın altını oyacak ve memleketin refahına zarar verecek “ideolojik bir yaklaşım”dır: “Bazı yerlerde farklı isimler altında ideolojik yaklaşımlarla nükleer enerjiye karşı tavır takınanlar oluyor. Açık söylüyorum, bizim hedefimiz önce insandır. İnsan refahı için atmamız gereken adımları atacağız. Artık nükleer enerjide insan hayatını tehdit eden unsurlar adeta yok edilmiştir. Ölçümlerine varıncaya kadar adeta sıfırlanma noktasına gelmiştir. Artık 20-30 yıl öncesinin nükleer enerji santralleri kurulmuyor.

57 R. Tayyip Erdoğan, *a.g.e.*, s. 303.

58 R. Tayyip Erdoğan, *a.g.e.*, s. 170.

59 R. Tayyip Erdoğan, *a.g.e.*, s. 54.

60 Bu fetişin sayısız örneği verilebilir. Ancak daha anlamlı olması açısından Necmettin Erbakan’ın Milli Selamet Partisi döneminde “teyp kaseti ve video ile teblig” çalışmaları başlattığını hatırlatmakla yetinelim. Bkz. Fehmi Çalmuk, “Necmettin Erbakan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* cilt 6: *İslamcılık*, (ed.) Y. Aktay, İletişim, İstanbul, 2004, s. 567. Yalçın, Erbakan’ın Milli Nizam Partisi döneminde de gidilen köylere teyp hediye edildiği ve “tabii yanına Erbakan kasetleri konduğu”nu hatırlatır. Bkz. Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 67. Erdoğan da 1989 yılındaki ve sonraki seçim çalışmalarında müzik kullanmış ve bazı partililerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bkz. Muhammed Pamuk, *a.g.e.*, s. 27. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *a.g.e.*, s. 58.

Japonya’da bir olay yaşandı diye bütün insanlığı farklı yerlere taşımanın anlamı yok.”⁶¹

Muhafazakârlığın pragmatik felsefesi soyut ve tekinsiz düşünce kalıplarına güvenmez. Dolayısıyla Erdoğan’ın muhalif olanı eleştirirken ideolojik davranmak, düşünmek ya da meseleye ideolojik yaklaşmak gibi ifadelere başvurması onun muhafazakâr kimliğinin bir uzantısı olarak görülebilir. Nükleer enerji konusu; Erdoğan’ın medeniyet algısı ve ekonomik istikrar temelli güçlü Türkiye rüyası kaygılarından da bağımsız değerlendirilemez. Bu konudaki sert çıkışları da meselenin bu yönüyle ilgilidir: “Bizim ciddi meselelerle işimiz var. Bizim ülkemizin kalkınmasıyla işimiz var. Afedersiniz, elinde iki tane paçavrayla gelecek ve Türkiye’nin nükleer enerjiden istifade etmesini provoke etmeye gayret edenlere biz bu ülkede prim vermeyiz, bunun adımlarını atacağız, atıyoruz.”⁶²

Bu medeniyet algısının bir diğer uzantısı ise şehirdir. AKP’nin 30 Mart 2014 Yerel Seçimler Seçim Beyannamesi’nin başlığı (“Büyük Medeniyet Yolunda: İnsan, Demokrasi, Şehir”) ve Recep Tayyip Erdoğan imzalı sunuş kısmında yer verilen ifadeler bu açıdan anlamlıdır: “AK Parti hareketi, tıpkı medeniyetler gibi şehirden yola çıkarak; şehri bir merkez olarak alıp, bütün insanlığı kucaklayarak gelişmiş, büyümüş bir harekettir. Bir şehir için, Şehirlerin Annesi İstanbul için kurduğumuz hayaller, önce İstanbul’u, ardından Türkiye’yi, onun ardından da tüm insanlığı şefkatle ve sevgiyle kucaklamış; yerelden küreselle doğru coşkun bir ırmak gibi akmıştır. AK Parti için, şehir insanın gönlü gibidir, gönül de adeta şehir gibidir. İyi şehirler inşa edenler, gönüllere girerler; gönülleri fethedenler, güzel şehirler inşa ederler.”⁶³

Erdoğan’ın belediye başkanlığından gelen bir lider olması, onu bu alanda bir eğitim görmemesine rağmen Özal ve De-

61 “Erdoğan: Kapısında Otursanız Zararı Yok”, <http://siyaset.milliyet.com.tr/erdogan-kapisinda-otursaniz-zarari-yok-/siyaset/siyasetdetay/30.05.2012/1547130/default.htm>, 30 Mayıs 2012.

62 R. Tayyip Erdoğan, 9 Şubat 2010, s. 446.

63 R. Tayyip Erdoğan, “Sunuş”, *Büyük Medeniyet Yolunda: İnsan, Demokrasi, Şehir*, 2014, s. 5.

mirel gibi mühendislik formasyonuna sahip liderlere yaklaşı-
tırır. Şehircilik ve yerel yönetim anlayışı, onun “hizmet siya-
seti” perspektifinin ve “iş yapan adam” profilinin bir uzantısı-
dır. “Kalkınma da demokrasi de yerelde başlar”⁶⁴ diyen Erdo-
ğan bir lider olarak hem şehircilik tahayyülünü hem belediye-
celik tecrübesini mevcut AKP belediyeleriyle her fırsatta payla-
şır, kendini belediyelerin işlerinden sorumlu olarak görür, on-
lara uyarılarda bulunur, bir tür “milli belediye başkanı” konu-
mu biçer kendine ve gözünün hep belediyelerin üzerinde oldu-
ğunun bilinmesini ister: “Ben belediye başkanlığından geliyo-
rum. Ben arkadaşlarıma hep şunu söylüyorum, partimin bele-
diyelerine hep şunu söylüyorum: Tretuarların dibinde birikmiş
çamur görmeyeceğim. Çünkü bizim medeniyetimizde temizlik
imandandır.”⁶⁵ Bu çerçevede ideal şehir tasavvurunu şöyle or-
taya koyar:

Şehir medeniyettir; medeniyetin beşiğidir. Aziz milletimiz,
köklü mazisi boyunca büyük şehirler inşa ederek, dünyaya ör-
nek teşkil eden şehirler imar ederek, kendi medeniyet ve kül-
türümüze sağladığı katkılar kadar, insanlığın ortak mirasına
ve dünya medeniyetine de büyük katkılar sağlamıştır. Trak-
ya’dan Anadolu’ya kadar hemen her şehrimiz, insan merkezli
kurulmuş, her sokağı, her mahallesi, insanımızın hoşgörüsü-
nü yansıtan anlayışla şekillenmiştir. Hiç kuşkusuz, tarihin de-
rinliklerinden gelen şehir kültürümüz ve medeniyetimiz, son
birkaç yüzyıl içinde çok önemli tahribata uğramış; plansız,
kontROLSÜZ betonlaşma, kadim şehir kültürümüzü adeta yut-
ma, yok etme noktasına getirmiştir. Bu bakımdan, hükümet
olarak, medeniyetimizin aynası olarak gördüğümüz şehirleri-
mizi yeniden inşa etmenin, ihya etmenin mücadelesini veriyö-
ruz. Hedefimiz, şehirlerimizin tarihi dokusunu, kültürel kimli-

64 R. Tayyip Erdoğan, 29 Nisan 2009, s. 631. Bu “yerel”lik vurgusunun özellikle de
büyükşehir belediyeleri açısından “genel” siyasal yanlışla da bir ilgisi vardır şüp-
hesiz. Erdoğan, “Ankara ve İstanbul’u aldığınız anda zaten bunlar Türkiye’nin oy
deposu. İş orada bitiriyorsunuz...” der örneğin. Bkz. Mehmet Ali Birand ve Rey-
han Yıldız, *a.g.e.*, s. 115.

65 R. Tayyip Erdoğan, 6 Nisan 2008, s. 630-631.

ğini muhafaza ederek, yeşil alanlarıyla, sosyal tesisleriyle, köprüleri, yolları, altyapı ve üstyapısıyla tabiatla barışık, insanımıza huzur ve güven telkin eden şehirler imar etmektir.⁶⁶

Erdoğan'ın şehircilik anlayışı, şehrin bir medeniyet göstergesi, hatta bizatihi medeniyetin kendisi olduğu kabulüne dayanır. Şehri, “insan üzerinde hakkı olan” bir yapı olarak görür. Bu yüzden asla ama asla “kaçak bir dam” diktirilmesine müsaade edilmemesi gerektiğini söyler.⁶⁷ Ona göre “şehrin görüntüsünü bozmaya kimsenin hakkı yoktur”.⁶⁸ “İyi yollar, sağlıklı şehirler, medeniyet demektir, refah demektir”⁶⁹ der. Şehirleri bir “ur gibi saran gecekondü düzenini ortadan kaldırmak en büyük idealimizdir”⁷⁰ hatırlatmasını yapar. “İnsan ile şehri bütünleştiren” bir anlayıştan dem vurur. “Her alanda olduğu gibi şehircilik, mimarlık alanında da dünyaya örnek teşkil eden bir medeniyetin mensupları”⁷¹ olduğumuza inanır. Ancak bugün için –tüm bunlara, “şehrin doğal dokusu” ve “medeniyet” retoriğine rağmen– İstanbul başta olmak üzere her şehir gece gündüz işleyen bir şantiye alanına dönüşmüş; TOKİ konutlarının, çirkin dev gökdelenlerin/binaların ve inşaat tutkusunun şehre ve çevreye zararları bu medeniyet retoriğini gölgede bırakmıştır.

Şehir, Erdoğan'ın gözünde fethedilecek ve damga vurulacak bir yerdir. İstanbul'un Fethi romansı Erdoğan'ın tüm Türkiye'ye genellemek istediği bir karakter arz eder. Tek tek her şehir, bir medeniyet rüyasının parçası olarak görülür. Saffet Murat Tura'nın da dikkat çektiği gibi, özellikle İstanbul özelinde, Erdoğan'ın “tarihe imza atmak isteyen”, kalıcı bir iz bırakmayı arzu eden bir lider olarak sahip olduğu hissiyatın varlığına şahit oluruz.⁷² Şehre vurulacak damga, onun muhafazakâr ru-

66 R. Tayyip Erdoğan, “Şehir Medeniyettir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/sehir-medeniyettir-medeniyetin-besigidir/55123>, 8 Kasım 2013.

67 R. Tayyip Erdoğan, 14 Temmuz 2005, s. 527.

68 R. Tayyip Erdoğan, 29 Ocak 2005, s. 527.

69 R. Tayyip Erdoğan, Temmuz 2005, s. 527.

70 R. Tayyip Erdoğan, 8 Nisan 2006, s. 527.

71 R. Tayyip Erdoğan, 29 Kasım 2009, s. 527.

72 “Saffet Murat Tura'yla Yeni İslamcılığın Madde ve Mana Alemi: Tarihin Hilesi”, söyleşi: Ezgi Güven, *Express*, Nisan 2012, s. 60.

huna ilham veren İslam düşüncesinden bağımsız değildir ve AVM ile camiye tuhaf bir birliktelik içinde yan yana düşünmekten haz duyar. Bu açıdan döneminde artan inşaat hamlelerine ve kentlerin AVM'leşmesine dönük ve özellikle Gezi Parkı olayları sürecinde yükselen çevrecilik temelli eleştirilere yanıtı hep –genel siyaset üslubuna da uygun olarak– “en çevreci”nin kendisi/kendileri olduğunu yüksek sesle ifade etmek şeklinde olur: “Biz, çevreciyiz. Kimse bizimle çevrecilikte yarışamaz. Şu ana kadar 125 adet şehir ormanı kurduk. 2003 yılında 33 olan milli parklarımızı 40’a, 17 olan tabiat parklarımızı 193’e çıkardık ve bu hızla devam ediyor ve bu çabalarımızı devam ettireceğiz. Eğitimden sağlığa, ulaşımdan turizme kadar her sahada cazip kıldığımız gibi milli parklar, ormanlar, şehir ormanları açısından da inşallah ülkemizi bir cazibe merkezi haline getireceğiz.”⁷³

Erdoğan’ın muhafazakârlığı yapısı gereği yaşam tarzlarına ilişkin bir ideal ahlaki çerçeve çizer ve bu çerçeve içinde muhafazakârlığa içkin bir “ahlaki elitizm”den de tam olarak kaçamaz. Örneğin 1997 yılında Siirt’te yaptığı konuşmada ahlaki kokuşmuşluğa bu tonda işaret eder: “Bütün kötülüklerin üzerine bir gece olacağız Allah’ın izniyle. Pislik dolu önümüzdeki yolları, caddeleri biz temizleyeceğiz. Bunlar insanların gönül yoludur. Biz mide ve aşağısına hitap eden bir zihniyetle gelmiyoruz. Biz gönüllere ve kafaya hitap eden bir düşünceyle geliyoruz.”⁷⁴

Bu yaşam tarzları üzerinden işlerlik kazandırılan ahlaki elitizm konu kadın ve cinsellik olunca çok daha somut bir biçimde karşımıza çıkar. Denizli’de yurt sıkıntısı nedeniyle bazı öğrencilerin “kızlı erkekli” aynı evlerde kaldıklarının kendisine ihbar edilmesi üzerine yaptığı açıklama, Erdoğan’ın ahlaki elitizminin ve bu elitizmin altında yatan muhafazakâr korkularının mükemmel bir örneğini verir. Yaşam tarzına dair iktidarı dönemindeki kimi tartışmaların zirve noktasını oluşturan bu mevzuu ekseninde söyledikleri neredeyse her cümlesiyle Er-

73 R. Tayyip Erdoğan, “Çevrecilikte Kimse Bizimle Yarışamaz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/cevrecilikte-bizimle-kimse-yarisamaz/55475>, 15 Kasım 2013.

74 Muhammed Pamuk, *a.g.e.*, s. 96.

doğan'ın söylemsel formasyonunu ve mana dünyasını anlamak için son derece önemlidir. Bu açıdan biraz uzunca bir alıntıyla Erdoğan'ın söylediklerini anımsamak faydalı olabilir:

11 yıllık şu yönetimde AK Parti iktidarı kimin yaşam tarzına müdahale etti? Kimin yaşam tarzına karıştı? 'Sen niçin şöyle yaşıyorsun, böyle yaşıyorsun...?' Böyle bir durum mu söz konusu oldu? Kim, hangi yaşam tarzından tard edildi? Kimse bunu söyleyebilir mi? Eğer bu ülkede birileri zulme uğradıysa, o, muhafazakâr kesimdir ve acımasızca bu yapılmıştır. Eğitimde, sağlıkta, adalette, emniyette yapılmıştır. Hep bunları yaşaya yaşaya biz bugünlere geldik. Şimdi bu devran değiştiği için birileri bir şeyler kapmaya ve bunun gayreti içerisine girmeye çalışıyorlar. (...) Biz sorumluluk makamında, mevkiinde olan muhafazakâr bir demokrat parti olarak, muhafazakâr demokrat bir kimliğe sahip olarak, bu ülkede anne babaların, ebeveynlerin, herkesin çocukları bize emanettir. Biz, kızların erkeklerin devletin yurtlarında karışık kalmasına müsaade etmedik, etmiyoruz. (...) Bazı yerlerde yurtlar noktasında ihtiyaca cevap veremediğimiz için bazı yerlerde de evlerde kalma noktasında sıkıntılar yaşıyor. Buralarda güvenlik güçlerimize, emniyetimize, valiliklerimize gelen istihbari bilgiler var. Bu istihbari bilgilerden hareketle de valiliklerimiz bu durumlara müdahale ediyorlar. Bundan niye rahatsız oluyorsunuz? Niye bundan birileri rahatsız oluyor? Bazı köşe yazarları inadına bu tür şeyleri yazıp çecekler diye, kusura bakmasınlar biz bu ihbarları bir kenara atamayız ve valiliklerimiz de emniyet teşkilatımız da bu tür ihbarları değerlendirir ve bunların üzerine gider. Peki bunlar nerelerden geliyor? Aynı apartmanın içerisinde bakıyorsunuz daire komşuları bu tür şeylerin ihbarını yapıyor. Çünkü buralarda nelerin olduğu belli değil. Karmakarışık, her tür şeyler olabiliyor. Ondan sonra anneler babalar feyat ediyor 'devlet nerede?' diye. Devletin burada olduğunu anlatmak için bu adımlar atılmaktadır ve atılacaktır. Bunlara da kusura bakmasınlar, bir muhafazakâr demokrat iktidar olarak bizler müdahil olmak durumundayız. Bu, yaşam tarzına müda-

hale değildir. Kimse bunu bu şekilde yorumlamasın. Yorumlayanlar varsa, buyursunlar yorumlasınlar. Onlar yine o şekilde aynen devam etsinler ama biz böyle bir sorumluluğun manen altına giremeyiz. Bunu bir defa herkes böyle bilmeli. Yani AK Parti'nin kimliğinde, programında böyle bir sorumluluğun altına girmek yok. Bunu da bu şekilde buradan ilan ediyoruz. Şahsen bulunduğum makam, değerler, asla buna müsaade etmez. Çünkü ben bir Başbakan olarak bu Anadolu'nun topraklarını bilen, bu ülkede annelerin babaların kahir ekseriyetinin bu işlere asla müsaade etmeyeceğini bilen bir insanım. Çünkü damdan düşen bir insanım. Nerede, nasıl nidaların, seslerin yükseldiğini bilen bir insanım. Bunun şikâyetini de sürekli dinleyen bir insan olarak bu işte biz kararlı adım atmaya mecburuz.⁷⁵

Durup düşünelim: Erdoğan burada ne diyor? Başka konuşmalarında da kullandığı tüm motiflerin mükemmel bir biçimde bu açıklamasında da karşımıza çıktığına işaret ederek başlayalım:

1. Yaşam tarzına müdahale etmedikleri yönündeki hatırlatmanın bize söylediği şey, Erdoğan'ın müdahaleden anladığının somut bir müdahale, yani yasa ve yasanın ihlali durumunda kolluk kuvvetlerinin devreye girdiği bir müdahale olduğu. Bu açıdan Erdoğan zaten kadına bakışı sorunlu olan bir toplumda aynı evde kalan kız öğrencilere, erkek arkadaşlarıyla gezen, çalışan kız öğrencilere yönelik mevcut şüpheli bakışı meşrulaştıran ve bu bakışa hak veren bu türden açıklamaların orada yaşayan genç kadınlar üzerindeki etkisini bir müdahale olarak görmüyor belli ki. Bu “yaşam tarzlarına müdahale etmedik” açıklamasının bu kadar tekrarlanmasında onaylanmayan ahlaki durumlara rağmen “yaşam tarzlarına müdahale”yi düşünmeyen bir iradenin ne kadar demokratik bir irade olduğunun, ona yöneltilen suçlamaların ne kadar haksız olduğunun farkında olunmasına yönelik bir istirham da söz konusu tabii.

75 R. Tayyip Erdoğan, “Herkesin Çocuğu Bize Emanettir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/herkesin-cocuklari-bize-emanettir/54923>, 5 Kasım 2013.

2. Kimsenin yaşam tarzına müdahale edilmediğine işaret eden açılışı takip eden ilk şeyin “zulme uğrayanların muhafazakârlar olduğu” tespitine kayması, Erdoğan’ı Menderes-Özal çizgisindeki nizam içinde hürriyet vurgusundan alıp Erbakan’cı ahlaki çöküntü retorikine savuran bir çizgiye işaret ediyor. Bu muhafazakâr popülist ajitasyon, en müktedir olduğu anda muhafazakârların, sessiz çoğunluğun temsilcisi olarak tekrar mazlumlaşma, mazlum ve mağdur görülme talebiyle karşımıza çıkıyor. Bu görünüm, haklılığını mağduriyetinin kabulüyle birlikte isteyen bir iradenin yansıması. Bu irade aynı zamanda, “devran değişimi”ne yol açacak kadar güçlü ve fakat “birilerinin bir şeyler yapması” tehdidi karşısında bir o kadar kırılgan.

3. Erdoğan’ın açıklamasının en tutarlı noktası “muhafazakâr demokrat” kimliğinden dolayı milletin çocuklarını kendisine/kendilerine emanet olarak gören paternal bir bakışta düğümleniyor. Buradaki paternal bakışın işaret ettiği şeyin etimolojik bir kopuşla “baba” değil, “abi”ye yakın olduğunu iddia etmek mümkün. Zira muhatap alınan ve bağ kurulan aslında o çocuklar değil, onların anne ve babaları. Erdoğan, anne babaların bir başka çocuğu olarak, yanlış yola sapmış küçük kardeşlerine yol gösteriyor burada. Yaşam tarzlarına dair kurduğu idealizasyona dair söylemin hedefinde başından beri anne ve babanın dünyası ve kaygıları var. Erdoğan’ın Mısır’daki darbeyi, Suriye’de olan biteni yorumlarken zaman zaman atıfta bulunduğu “çocukları olan baba”, “evlat sahibi olan biri” vurgusunun burada hiç geçmemesi hem bu açıdan hem az önce sözünü ettiğim ahlaki elitizm açısından anlamlı.

4. İstihbari bilgiler meselesi konuşmanın önemli bir bileşeni. Burada ne öğreniyoruz? “Aynı apartmanın içerisinde olanlar”dan “güvenlik güçleri, emniyet ve valilik”lere uzanan bir istihbarat ağı içinde bu yaşam tarzından rahatsız olanların oluşturduğu bir şikâyet zinciri. Bu şikâyet zincirinin varlığının doğallaştırılması bir yana “apartman içinde”ki duyarlı yurttaş-

tan emniyete uzanan işbirliği anlayışının olumlanması dikkat çekici. Ahlaksızlar karşısında devletin kurumlarıyla faziletli vatandaşlar arasındaki organik bağın hem bir ideal olarak arzullanması hem de mevcut haliyle normalleştirilmesi (“Bu istihbari bilgilerden hareketle de valiliklerimiz bu durumlara müdahale ediyorlar. Bundan niye rahatsız oluyorsunuz?”) bu yaşam tarzı mühendisliğinin önemli bir parçası olarak karşımıza çıkıyor.

5. Erdoğan’ı burada rahatsız eden, aslında sadece kız-erkek bir aradalığının yol açacağı ahlaki tehditler değil, daha büyük bir şey. Herkesi toplumsal uzamda belli bir alanda bir sorumluluk hiyerarşisi içinde görmeye yatkın muhafazakâr bakışın nizam ve hiyerarşi arayışına bir tehdit söz konusu burada. Erdoğan’ın “Çünkü buralarda nelerin olduğu belli değil. Karmakarışık, her tür şeyler olabiliyor” açıklamasındaki “karmakarışık” vurgusuna eşlik eden “her tür şey” sadece cinsel yozlaşmışlığa değil, güvenlik temelli kaygılara da işaret ediyor. Ahlaken “geniş” ve “kaygısız” olanın, potansiyel olarak terörist (kız erkek bir arada yaşayan bölücü örgüt mensupları vb.) olan ile aynı tehlike potasında eritilmesi bu “karmakarışık” vurgusunun ima ettiği rahatsızlığın boyutunu anlamamız için kritik.

6. Açıklama biçimsel olarak da Erdoğan’ın söylemini anlamak için önemli: Bir yere varmayan retorik sorular (“Kimin yaşam tarzına karıştı? ‘Sen niçin şöyle yaşıyorsun, böyle yaşıyorsun...?’ Böyle bir durum mu söz konusu oldu? Kim, hangi yaşam tarzından tard edildi? Kimse bunu söyleyebilir mi?”), diğer konuşmalarında da bolca kullandığı ve gerçek anlamından çok “istersen kusura bakabilirsin” imasını taşıyan bol “kusura bakmasın”lar (“Kusura bakmasınlar biz bu ihbarları bir kenara atamayız” veya “Bunlara da kusura bakmasınlar, bir muhafazakâr demokrat iktidar olarak bizler müdahil olmak durumundayız”), yine başka konuşmalarında sıkça kullandığı “noktası”nda (“Bazı yerlerde yurtlar noktasında”) gibi sözcükler, bir yere gitmeyen Demirel’vari totolojik beyanlar (“Kimse bunu bu şekilde yorumlama-

sın. Yorumlayanlar varsa, buyursunlar yorumlasınlar. Onlar yine o şekilde aynen devam etsinler ama biz böyle bir sorumluluğun manen altına giremeyiz”) gibi.

Bu muhafazakâr yaşam tarzı mühendisliğinin kendisini gösterdiği bir başka örnek alan da kürtaj tartışmalarıdır. Erdoğan’ın güçlü bir Türkiye için neredeyse şart koştuğu ver her fırsatta ifade ettiği “en az 3 çocuk” hedefi; bir yandan nüfusun artması ve gençleşmesini güçlü devlet hedefi doğrultusunda araçsallaştırdığı, toplumun çekirdeği olarak aileyi gören muhafazakâr bakışın arzu ettiği toplum tasavvuruna hizmet ettiği, öte yandan artan nüfusa bağlı olarak işgücü temelli bir ekonomik pragmatizme temel sağladığı için değerlidir.⁷⁶ Kürtaj, bu çok işlevli hedefin altını oyduğu içinde hoşgörülmez. Recep Tayyip Erdoğan’ın, AKP Genel Merkez Kadın Kolları 3. Olağan Kongresi’nde yaptığı konuşmada söylediklerine bakalım: “Kürtajı bir cinayet olarak görüyorum. Bu ifademe karşı çıkan bazı çevrelere, medya mensuplarına da sesleniyorum. Yatıyorsunuz kalkıyorsunuz Uludere diyorsunuz. Her kürtaj bir Uludere’dir diyorum. Anne karnında bir yavruyu öldürmenin doğumdan sonra öldürmeden ne farkı var soruyorum sizlere. Bunun mücadelesini hep birlikte vermeye mecburuz. Bu milleti dünya sahnesinden silmek için sinsice bir plan olduğunu bilmek durumundayız, asla bu oyunlara prim vermemeliyiz.”⁷⁷

Erdoğan’ın söylemindeki kürtaj karşıtlığı, genel bir pratiğe, bir kavrama, bir uygulamaya açılan her savaş gibi aslında bir dizi tikelliği hedef alır. Tıpkı ABD’nin terörizme savaşının “terörizm” kavramının ima ettiği somut faillere yönelik somut bir programın, belirgin bir bakışın ifadesi olması gibi kürtaj meselesinde de aslında bir dizi özneye yönelik bir savaş çağrısı vardır burada. Açıkça söylenmese de burada düşman bizatihi Er-

76 Saraçoğlu da “aile”nin AKP muhafazakârlığı içindeki konumunu, onun “neoliberal politikalar”ın yol açacağı olası toplumsal ve ekonomik sorunlara karşı oynayacağı “paratoner” rolüne ve aslında tüm toplumu da “ideal aile” olarak görmek isteyen ideolojik perspektifine referansla ele alır. Bkz. Cenk Saraçoğlu, a.g.e., s. 259.

77 Bkz. “Her Kürtaj Bir Cinayettir”, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20632631.asp>, 26 Mayıs 2012.

doğan'ın ve AKP'nin muhafazakâr kodlarına uymayan tüm kadınlardır. Evlilik müessesesine dahil olmamış kadınlara yönelik bir şüphecilik ile asıl sorumluluğunun her koşulda üreme ve çocuk sosyalizasyonu olduğuna inanılan ancak bu sorumluluğundan kaçma teşebbüsünde bulunan evli kadınlara dönük hoşnutsuzluğu da kapsayacak şekliyle kürtaj karşıtlığı; sadece somut bir "genç nüfus, güçlü nüfus" gerekçesine değil, "başkalarının ahlaksızlığı" kabulüne de dayanır bu eksende. Burada söz konusu olan ahlaki norma karar veren ve bunun denetiminden kendini sorumlu hisseden muhafazakâr muktedirin mesaisini başkalarının ahlaksızlığını keşfetmeye, ifşa etmeye ve düzeltip normalleştirmeye yönelik refleksidir.

ABD'deki herhangi bir Cumhuriyetçi adayın ya da dünyanın kötüye gidişinden sürekli olarak şikâyet eden herhangi bir katolik oluşumun muhafazakâr kürtaj karşıtlığının temelini oluşturan bir yaşam hakkı vurgusunu Erdoğan'ın söyleminde de görürüz: "Son zamanlardaki başlık, kürtaj ve sezaryen olayı. Burada iki yaklaşım tarzı var. Diyorlar ki, bu vücut benimdir, tercih hakkımı kullanırım. Bunun daha çok feminist kesim propagandasını yapıyor. Bunun yanında yaşam hakkı var. Biz yaşam hakkından hareket ediyoruz. Bir vücutta cenin öldürüldüğünde ha yaşam halinde öldürülen ha orada. Bizim için aynıdır. Bunu öldürme hakkına kimse sahip değil. Bu tür olaylar insan sağlığını tehdit eden yollardır, bu oyunu da bozacağız. Niye kadın demiyorsunuz da anne diyorsunuz? Bu kesimin mantığı bu. Evet biz anne diyoruz. Annenin ayaklarının altı öpülür."⁷⁸

Burada söz konusu olan "yaşam hakkı", Tanrı buyruğu olarak görülen ve haktan çok aslında sorumluluğa işaret eden bir kategoridir ve bireyin kendi bedeni üzerindeki tercih hakkının Tanrı'nın buyruğu ve "ol" demesi karşısında bir önemi yoktur. Lockecu anlamıyla hürriyet ve mülkiyet ikilisinin ayrılması olan yaşam hakkı değildir burada geçerli olan.

Muhafazakâr bakış; bu doğal haklardan mülkiyeti temel sabit ve asli unsur kabul edip yaşam hakkı ve hürriyete bir dizi is-

78 "Erdoğan: Benim Bedenim Diyenler Feminist", <http://www.ntvmsnbc.com/id/25354752>, 2 Haziran 2012.

tisna belirler, onları itinayla çizdiği sınırlar içine yerleştirir, kendi dünyasının kurallarına uygun bir biçimde konumlandırır. Erdoğan ve AKP özelinde ise muhafazakâr bakışın bu genel temayülüne “muhafazakâr-teknö” pratik projeler, yine Erdoğan’ın ve AKP’nin genel düşman algısıyla her tür sorunu ilişkilendirme arzusu ve vulger bir ahlakçılık eşlik eder. Sırayla gidelim: TBMM Sağlık Komisyonu Başkanı AKP’li Cevdet Erdöl’ün, çocuk tanımının 0-18 yerine eksi 1 ila 18 şeklinde yeniden tarif edilmesi için UNICEF ve Dünya Sağlık Örgütü’ne resmi başvuruda bulunması⁷⁹ AKP’nin dayandığı sağ geleneğin teknik/teknolojik düzenleme sevgisine işaret ederken; Sağlık Bakanı Recep Akdağ’ın “Türkiye’de kürtaj konusu bir 12 Eylül darbe yasasıyla oldubittiye getirilmiştir. Biz şahsen –sayın başbakanımız da ben de– burada yaşam hakkından yanayız”⁸⁰ açıklaması AKP’nin ve Erdoğan’ın düşman algısının önemli bir kısmını dolduran 12 Eylül ile kürtaj arasında yapılan olumsuz anlam transferi açısından dikkate değerdir. Ve tabii Melih Gökçek’in önce kürtaj konusunda kendisinden farklı düşünen bir twitter kullanıcısına “Sen çok mu kürtaj yaptırdın? Bu kadar bağırmanın nedeni bu mu?”⁸¹ diye sorması, ardından da Samanyolu Haber’de “Zina yapınca çocuğun kabahati ne? Anası olacak kişinin kabahatinden çocuğun suçu ne? Anası çeksin, anası kendisini öldürsün. Eğer biri ölecekse niye çocuğu öldürtüyor, cinayet bu...”⁸² açıklamasını yapması ve kürtaj, sezaryen ve nüfus kontrolü kampanyalarını dış güçlerin, “yurtdışının tezgâhı”na bağlaması⁸³ da geleneksel bir bakış açısının uzantıları olarak okunmalıdır.

79 “Doğmamış Çocuğa Kimlik Önerisi”, *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3veArticleID=1089888veCategoryID=77>, 2 Haziran 2012.

80 “Kürtaj, 12 Eylül Yasasıdır”, <http://www.haberturk.com/saglik/haber/746800-kurtaj-12-eylul-yasasidir>, 31 Mayıs 2012.

81 “Sen Çok mu Kürtaj Yaptırdın”, <http://haber.gazetevatan.com/sen-cok-mu-kurtaj-yaptirdin/453445/1/Gundem>, 27 Mayıs 2012.

82 “Çocuğun Ne Suçu Var, Anası Kendini Öldürsün”, <http://www.haberturk.com/polemik/haber/747352-cocugun-ne-sucu-var-anasi-kendisini-oldursun->, 2 Haziran 2012.

83 Melih Gökçek’in bu açıklamaları yaptığı program için bkz. <http://www.kuretv.com/haber/648-gunluk/gunluk-melih-gokcek-gundemi-degerlendiriyor/131-Bolum/118944/>

Kürtaj konusunda Erdoğan'ın ve AKP'nin tavrı sadece muhafazakârlıkla değil, muhafazakârlıkla birlikte işleyen bir erkeklik ideolojisinden de izler taşır. Muhafazakâr hegemonik erkeklik algısı kadının görevini ve birincil varlık sebebini –ona biyolojik bir öz bulmaya çalışarak– tayin etmeye çalışır. Bunu yaparken ya kadını anne ve bacı olarak korunması gereken bir mülk nesnesi ya da iffetten yoksun bir tür “cadı”, tüm toplumun ahlaki değerlerini ve yapısını tehdit eden bir tür *femme fatale* olarak görür. Kadına ve kadınlığa yönelik bu özcü yaklaşım, aslında muhafazakâr erkeklik algısının kadından beklentilerinden bağımsız değildir. Zira, Tanıl Bora'nın yerinde hatırlatmasıyla söylemek gerekirse, bu anlam çerçevesi içinde “milletin biyolojik yeniden üretimi yanında kültürel yeniden üretiminin sorumluluğuyla da ‘şereflendirilen’ kadın, geleneği yeni kuşaklara nakledecektir.”⁸⁴

“Kızlı erkekli yaşam” ve “kürtaj” a ek olarak Erdoğan'ın muhafazakâr söyleminin özellikle kriz zamanlarında yoğunlaştığı, karşılaşılan sorun büyüdükçe belli yaşam tarzlarına ve belli kesimlere yönelik açıklamalardaki muhafazakâr rahatsızlığın tonunun yükseldiğini söylemek mümkün. Pek çok AKP apolojisti için bu, Başbakan'ın gündem değiştirme ustalığına işaret ediyor. Acaba hakikaten öyle mi? Burada belki şunu söylemek mümkün: Erdoğan, bu konularda inanmadığı şeyleri söylemiyor, inandığı ve fakat tartışma yaratacağını bildiği şeyleri söylüyor. Üstelik her hamlesinin gündem değiştirme çabası olduğu düşünülse bile gündemi pek çok şeyle, örneğin futbolla da rahatlıkla değişebilecek bir memlekette başka şeyler yerine bu konuları tercih etmesinin arkasındaki eğilimi anlamak zorundayız. Erdoğan'ın Yeşilay tarafından düzenlenen Global Alkol Politikaları Sempozyumu'nda yine Tek Parti Dönemi'ne atıfla “O dönemde, alkollü içkilere adeta ‘halis gıda süsü’ verilmek istenmiştir. Dahası, alkollü bir içki olan bira, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yayımlanan bazı kitaplarda, maalesef, ‘milli bir

84 Tanıl Bora, “Analar, Bacılar, Orosuplar: Türk Milliyetçi-Muhafazakâr Söyleminde Kadın”, *Şerif Mardin'e Armağan* (der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu) içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 244.

halk içkisi' olarak takdim edilmiştir. Halbuki bizim milli içki-miz ayrandır”⁸⁵ açıklamasıyla saat 22:00-06:00 arasında alkol-lü içkilerin satışının yasaklanması arasındaki bağ gündem de-ğiştirmenin ötesinde bir refleksin ipuçlarını veriyor olsa gerek-tir. Bu alkol düzenlemesi meselesi üzerinden Erdoğan'ın söyle-minde İslamcılık meselesine geçmek mümkün olabilir mi? Bu-radaki refleksin öncelikli ve ağırlıklı olarak İslamcı değil, top-lum sağlığı, huzur, nizam, nüfusun bekası gibi unsurlar üzerin-den muhafazakâr bir girişim olduğunu söylemek kaydıyla evet.

“Esmâ'nın hayaleti”: İslamcılık

“Nasreddin Hoca günlerden bir gün gerü va'z u nasihat ederken ayıtmış: 'Müslimânlar! Hiç ben size ne diyece-güm, bilür misiniz?' demiş. Bunlar dahı: 'Yok, bilmezüz' demişler. Hoca ayıtmış: 'Çünkü bilmezsiz, ya ben size ne diyeyin?' demiş. İnmiş, yürüyü vermiş.”

– Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca* (1996)⁸⁶

Türk sağının bir başka hali olarak İslamcılık Erdoğan'ı anlamak için kullanabileceğimiz bir diğer mecra olabilir mi? Ya da Erdo-ğan'ın söylemsel haritasında İslamcılığın yeri, anlamı ve önemi nedir? Belki bu noktada AKP'nin kuruluş aşamasında ve ilk yıl-larında sıkça sözü edilen “ılımlı İslam” kavramından başlamak anlamlı olabilir.

Erdoğan İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yıllarında yeni yıl eğlenceleriyle ilgili olarak “kimsenin eğlenme özgürlü-ğüne müdahale etmeyeceğini” ancak kendisi için “referansın İs-lam olduğu”nu söylemiş, belediye meclisinin ilk oturumunu da Fatiha okutarak açmıştı.⁸⁷ Ancak daha sonra, AKP'nin kuruluş

85 “Erdoğan: Bizim Milli İçkimiz Ayrandır”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25438333>, 26 Nisan 2013.

86 Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara, 1996, s. 94.

87 Turan Yılmaz, *Tayyip: Kasımpaşa'dan Siyasetin Ön Saflarına*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 84-85, 91. Ayrıca bkz. Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *a.g.e.*, s. 89.

aşamasında, bu dönemde ve öncesinde yaptığı bazı açıklamalarla ilgili olarak artık bazı temel konularda fikirlerinin yumuşadığını söyleyen de oydu.⁸⁸ Bu ve AKP'nin ilk yıllarındaki genel manzara Erdoğan'ın eski sert İslamcı gelenekten kopup daha ılımlı bir İslam yorumuna yöneldiği idi. Burada hemen belirtelim ki daha çok Erdoğan ve AKP'yle ilgili olarak dış gözlemcilerin kullandığı bir terim olarak ılımlı İslam'ın Erdoğan'da –Erbakan'da da olduğu gibi– bir karşılığı yoktur. Şiddet eylemlerinin İslam'la bağdaştırılamayacağını sürekli olarak vurgular. Kendi sözleriyle ifade etmek gerekirse, “ılımlı İslam diye bir ifade olmaz, bu yanlış bir şey. İslam aşırılıkları reddeder, asla kabul etmez. İslam orta yolu tavsiye eder. (...) Barış dini olan İslam asla teröre müsaade etmez.”⁸⁹ Bir başka konuşmasında da “her dinin, fikrin ve ideolojinin fundamentalistleri olduğu”nu söylerken İslamın yobazlığı yasakladığının altını çizerek.⁹⁰

Erdoğan aslında “ılımlı İslam” gibi ifadelerin “İslami terör” ya da “İslami fundamentalizm” gibi başka ifadelere de kapı açtığını düşünür. Kavrama itirazı biraz da bundandır. “İslam dünyada tek İslam'dır, ikinci bir İslam yoktur; önüne ve arkasına başka sıfat yakıştırılamaz” der.⁹¹ İslamda zorlama olmadığından hareketle de ılımlı ya da ılımsız bir İslam kavramsallaştırmasının yanlış olduğunu düşünür.⁹² Erdoğan'ın, İslam'ı bu gibi sıfatlardan uzak tutma kaygısı ile partisinin İslamcı bir par-

88 O günlerde Hasan Cemal şöyle yazıyordu: “Şeriat düzenini mi istedin? Devlet işlerinde din kuralları mı geçerli olsun istedin? Miras hukukunda, ticaret hukukunda kadının erkek karşısında eşit olmadığını mı savundun? Laik demokratik cumhuriyetin temel taşı olan kadın-erkek eşitliğine karşı mı çıktın? Osmanlı dönemini mi özledin? Atatürk'ü mü sevmedin? Humeyni İhtilali'nden heyecanlandın mı? İran benzeri böyle bir düzenin Türkiye'de de seçim sandığı yoluyla kurulmasını mı tasarladın? Bu yüzden mi, “Demokrasi amaç değil, araçtır!” dedin. Demokrasiyi ara istasyon saydın? Bunun için mi “Referansım İslam'dır; buna aykırı her şey değişecek!” dedin? Sayın Tayyip Erdoğan, Daha yedi yıl önce böyle düşünüp de, şimdi değiştirdiyseniz, en azından bütün bu ve buna benzer sorulara televizyon ekranlarına çıkıp teker teker, içtenlikle cevap verirsiniz. Sizden farklı düşünenlerle tartışsınız.” Bkz. Hasan Cemal, “Yine Tayyip Erdoğan Değişti mi, Değişmedi mi?”, *Milliyet*, 29 Ağustos 2001.

89 R. Tayyip Erdoğan, 22 Eylül 2011, s. 269.

90 R. Tayyip Erdoğan, 6 Temmuz 2005, s. 230.

91 R. Tayyip Erdoğan, 7 Aralık 2009, s. 281.

92 R. Tayyip Erdoğan, 27 Eylül 2007, s. 281.

ti olup olmadığı tartışmalarından duyduğu rahatsızlık arasında bir örtüşme olduğu da söylenebilir. ABD’de yaptığı bir konuşmasında “Bizim partimiz asla İslamcı bir parti değildir. Parti, dinci olamaz. Mensubu olduğunuz dini lekellersiniz. Biz, dinimize böyle saygısızlık yapmayız” açıklamasını yapar.⁹³

Öte yandan bu türden kavramsallaştırmaların Batı dünyasında neden kullanıldığının da farkındadır ve İslam dünyasının bazı sorunlarla uzunca bir süredir yüzleşmekten kaçındığını düşünür. Burada iş bütün Müslümanlara düşmektedir. Zira “İslam kendini yenilemez. Müslümanın kendini yenilemesi lazım. İslam’ın bütün parametreleri ortadadır.”⁹⁴ Erdoğan’ın bir yandan yeniliğe, bir uyanışa duyulan ihtiyacı işaret eden, bir yandan da muhtaç olunan kudret için o dinin parametrelerini gösteren bakışı daha çok bir medeniyet algısına dayanır ve dini tüm toplumsal kurumların üzerine yerleştirir. Ancak bu konumlandırma daha çok dinin diğer alanlardan üstünlüğüyle ayrılmasını ima eder. Zira ona göre “din, siyasete sıfat olacak kadar basit değildir.”⁹⁵ Siyasete sıfat olmasa da Erdoğan’ın söylemsel dünyasında dini kavramlar, dinsel ilham noktaları muhafazakâr-pragmatik bir bakış açısıyla yorumlanmış şekliyle karşımıza hep çıkarlar.

Burada tıpkı “İslam-ılımlı İslam” tartışmaları gibi yine AKP’nin ilk yıllarında karşımıza daha yoğun bir şekilde çıkmış laiklik kavramı için bir parantez açmak anlamlı olabilir. Hatırlanacağı üzere, Erdoğan ve AKP siyaset sahnesine çıkmaya hazırlandığında medya ve diğer siyasal rakiplerin şüpheli bakışları laiklik konusuna düğümlenmişti daha çok. Erdoğan da AKP’nin diğer kurucu üyeleri de laiklik konusundaki kamuoyunda dile getirilen kaygıların farkındaydılar. Bu doğrultuda Erdoğan’ın cezaevi günlerinin ardından “temel ilkelerim saklı kalmak şartıyla değiştim ve değişmeye de devam edeceğim”⁹⁶ açıklaması anlamlıdır.

93 R. Tayyip Erdoğan, 7 Aralık 2009, s. 174.

94 R. Tayyip Erdoğan, 19 Ocak 2004, *Recep Tayyip Erdoğan Siyaset Sözlüğü*, s. 260.

95 R. Tayyip Erdoğan, 5 Ocak 2004, s. 174.

96 Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*, Metis, İstanbul, 2001, s. 231.

Erdoğan laiklik kavramı üzerinden kendisine yöneltilen şüpheci bakışa değişerek geliştiğini, Türkiye'nin öncelikli siyasal sorunlarına farklı bir gözle odaklandığını belirtir. Ancak özellikle Doğan medyası onu laiklik karşıtı bir hareketin güvenilir lideri olarak sunmak eğilimini sürdürür. Örneğin *Hürriyet* gazetesi, 3 Kasım seçimleri öncesinde bu türden haber ve yorumlara sık sık yer verir, kaygılarını kamuoyuyla paylaşır. Erdoğan'ın 1992 yılında RP İstanbul il başkanırken Ümraniye ilçe binasının açılışında yaptığı ve "Hem laik hem Müslüman olunmaz", "Tutturmuşlar laiklik elden gidiyor" gibi açıklamaları barındıran kasetin, 20 Ağustos 2001 tarihli Kanal D ana haber bülteninde yayınlanması bu tavrın bir örneğidir. Aslında bu konuşma 1998 yılında zaten *Hürriyet*'te haber olmuştur ama yine de bir "şok" kaset olarak yayınlanır, Erdoğan'a yönelik suçlamalar daha yüksek sesle dile getirilir. Erdoğan birkaç gün sonra bir basın açıklaması yapsa da daha sonra Erdoğan hakkındaki fikirleri değişecek Fatih Altaylı gibi pek çok ismi ikna edemez: "Recep Tayyip Erdoğan 'O eski görüntülere aldanmayın. Ben değiştim' adını taşıyan 'Yerse' konulu basın toplantısını yapıyor. Tayyip Erdoğan büyük bir inatla 'değiştiği' konusunda hepimizi ikna etmeye çalışıyor. Bu içeriksiz ikna çabasını ben şahsen yemiyorum."⁹⁷

Nihayetinde 3 Kasım 2002 genel seçimleri yapılır ve AKP seçimlerden birinci parti olarak çıkar. Tam da adının vaat ettiği şey, yani adalet ve kalkınma; adaletsizliklerle, yolsuzluklarla, yoksullukla, yasaklarla (Erdoğan, AKP'nin kurulduğu dönemde bunları 3Y olarak ifade etmiştir),⁹⁸ ekonomik krizlerle, koalisyon kavgalarıyla bezdirilmiş insanlar için güçlü bir seçenek olmuştur. Erdoğan özellikle AKP iktidarının ilk yıllarında laiklik ve rejim temelli kaygılar konusunda dikkatli olmayı seçer.

Zaman zaman Bülent Arınç gibi kurucu figürlerle bile bu nedenle ters düşer. Ancak zaman geçtikçe Erdoğan ve AKP'yle ilgili eleştiriler laiklik karşıtlığı ve şeriat özlemi gibi daha çok 28 Şubat sürecinde Refah Partisi'ne yöneltilen suçlamalardan, ge-

97 Fatih Altaylı, "Bizi Yeme Sırası Erdoğan'da", *Hürriyet*, 23 Ağustos 2001.

98 Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *a.g.e.*, s. 349.

nel bir muhafazakârlık, yaşam tarzlarına müdahale ve mahalle baskısı gibi kavramlara kayar. Bu AKP'nin "dinci" bir parti olarak görülmesinden "muhafazakâr"lığı kabul edilen bir parti olarak görülmesine uzanan çizgide küçük ama anlamlı bir değişimdir. Erdoğan'ın başbakanlığı döneminde söylemsel bağlamda laikliği, belediyecilik yıllarındaki tavrından farklı olarak, bir inanç özgürlüğü koşulu olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür. "Laiklik ilkesi, farklı yaşam biçimleri için özgürleştirici bir güvencedir"⁹⁹ diyen Erdoğan, "laikliğin aynı zamanda bir sosyal barış prensibi olduğunu",¹⁰⁰ onun "bir özgürlük ilkesi"ne¹⁰¹ işaret ettiğini, "din düşmanlığı olmadığını"¹⁰² vurgular. Tavrını veciz bir şekilde ortaya koyar: "Efendim, 'Siz laiklik karşıtısınız, siz şöylesiniz, siz böylesiniz.' Değerli kardeşlerim bakın, bizi anlayan anlamış. Anlamayan zaten anlamayacak."¹⁰³

Erdoğan'ın söyleminde ve zihinsel dünyasında İslamcılığın izini sürmek için bakabileceğimiz bir diğer yer onun Ortadoğu'ya genel yaklaşımı olabilir. Önce şunu söyleyelim: Erdoğan'ın Ortadoğu'ya olan ilgisi yeni değildir. Refah Partisi İstanbul il başkanıyken Cezayir konulu bir panel düzenlenmesini sağlar ve orada FIS'in seçimlerden zaferle çıkmasına rağmen seçimlerin iptal edilmesini ve FIS'in kapatılmasını "millet iradesi"ne saygı göstermeyen darbeciler üzerinden kınar, halka dayanmayan hiçbir gücün ayakta kalamayacağını söyler.¹⁰⁴ Milli Görüş hareketinin Ortadoğu'yla olan düşünsel bağı da şüphesiz Erdoğan'ın ilk dönemlerinden itibaren Ortadoğu'ya olan ilgisinde etkili olmuştur. Bu eksenle AKP dönemi dış politikasındaki kilit nokta Ortadoğu'dur. Erdoğan, Ortadoğu'nun barışını dünya barışının garantisi olarak görür. Tunus'un, Lübnan'ın, Irak'ın, Mısır'ın, Filistin'in derdinin Türkiye'nin derdi

99 R. Tayyip Erdoğan, Ekim 2006, s. 360.

100 R. Tayyip Erdoğan, 6 Temmuz 2005, s. 361.

101 R. Tayyip Erdoğan, 16 Ağustos 2001, s. 361.

102 R. Tayyip Erdoğan, 23 Eylül 2004, s. 361.

103 R. Tayyip Erdoğan, 7 Mart 2011, s. 359.

104 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 86.

olduğunu dile getirir. Türkiye'nin bölgede lider ülke olarak asli bir görevi olduğunu düşünür. Bu görev, çeşitli konuşmalarında söylediği gibi, "barışı tesis etmek" ve "refahın hâkim olacağı bir Ortadoğu inşa etmektir."

Erdoğan'ın bu yaklaşımı Necmettin Erbakan'ın Türkiye'ye biçtiği "İslam dünyasının liderliği"¹⁰⁵ rolünü ve Türkiye'nin bölgedeki tarihsel mirası üzerinden geliştirilen "sorun çözücü/arabulucu ülke" işlevini de akla getirir. Söylemsel düzeyde Erdoğan'ın Ortadoğu dağarcığı, adalet ve zulüm kavramlarına dayanır. Kendi halkına zulmeden diktatörler ya da mazlum milletlere zulmeden zalim milletler algısı temel bir sabit olarak karşımıza çıkar. "Gazze'nin enkazı orada öylece dururken, biz Ortadoğu'da barışı tesis edemeyiz. Irak'ın yaralarını sarmadan istikrarı tesis edemeyiz. Suriye ve Lübnan ile ilgili meseleleri çözüme kavuşturmadan bu bölgede refahı tesis edemeyiz" der. "Türkiye'nin bölgedeki gelişmeleri doğru istikamette yönlendirme imkânına sahip nadir ülkelerden biri olduğu" iddiasındadır.

Erdoğan ısrarla Ortadoğu'ya olan ilgisinin ekonomik nedenlere dayanmadığının altını çizer: "Biz Bağdat derken, Kudüs derken, Gazze derken, Bingazi, Trablus, Sirte derken, birileri gibi petrol kuyularını görmüyor, tam tersine orada akan kanı, orada dökülen gözyaşını görüyoruz. Sesimizi yükseltmemizin yegâne nedeni budur."¹⁰⁶ Davos'ta Peres'e yönelik haklı "one minute" çıkışı da bu konudaki kararlılığını gösterdiği anlardan birine işaret etmesi açısından önemlidir.¹⁰⁷ Ortadoğu'daki her meselede Türkiye'nin aktif olması gerektiği fik-

105 Ruşen Çakır, "Milli Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* cilt 6: *İslamcılık*, (ed.) Y. Aktay, İletişim, İstanbul, 2004, s. 565-567.

106 R. Tayyip Erdoğan, 29 Kasım 2011, s. 448.

107 Başbakanın Davos'taki tavrının ardından telefon röportajlarından ve internet sitelerinden alınan bazı yorumları içeren bir çalışma için bkz. Cevdet Karal (haz.), *One Minute-Bi' Dakka*, Kaknüs, İstanbul, 2009, s. 163-170. Davos olayını "yeni bir dünya liderinin doğuşu" olarak selamlayan kitap, Peres-Erdoğan tartışmasını fotoğraf kareleri ve diyaloglarla sayfalarına taşıırken "Perez, sen oldun Erdoğan'a çerez!", "Bıyığın gibi yakıştı sözler dudağına", "Dil bilmiyordun, dünyaya tercüman oldun", "Sayın Başbakan 40 yaşındayım, ilk defa bir başbakanım var diyebilirim" gibi halktan gelen yorumları da okurun dikkatine sunuyor. Bu ultra-romantizasyon bir yana Davos'un Erdoğan'ın bir lider olarak sahip olduğu profilin gelişiminde önemli bir durak olduğunu düşünüyorum.

ri, lider ülke mirasına ve bölge halklarıyla olan kardeşlik bağına atıfla meşrulaştırılır.

Mısır'daki darbenin ardından sadece Batı dünyasını değil bazı İslam ülkelerini de "iyi bir sınav verememekle" suçlar ve Türkiye'nin Mısır'da olan bitene sessiz kalamayacağını şu sözlerle ifade eder:

Mısır'daki darbeye sessiz kalırsak, yarın aynı felaket bir başka ülkede olduğunda sesimizi çıkarmaya hakkımız olmaz. Bugün susarsak, bugün onaylarsak yarın aynı tuzağı bize kurduklarında sesimizi çıkarmaya, hakkımız olmaz. İşte Batı Mısır'daki darbe karşısında iyi bir sınav verememiştir. İslam dünyası Mısır'daki facia karşısında, iyi bir sınav verememiştir. Şu anda İslam dünyası adeta Hazreti Yusuf'u kuyuya atan kardeşlerden farksız durumdadır. Ama Rabbim nasıl ki o Yusuf'u kuyudan çıkarıp Mısır'a sultan ettiyse, nasıl ki o kardeşleri Yusuf'a muhtaç, Yusuf karşısında mahçup ettiyse, bugün de kardeşlerinin ihanetine rağmen Mısır halkının, Mısır'ı idare etmesinin önüne hiç kimse geçemeyecektir. Ben buna inanıyorum. Allah'ın izniyle bugün kardeşlerine karşı ihanet içinde olanlar da er ya da geç mahçup olacaklardır.¹⁰⁸

Sadece Yusuf analogisine değil sıklıkla Firavun ve Musa analogilerine de başvurur ve "Tarihte hiçbir zalim zulüm ile abad olmamıştır. Mısır'ın darbeci yöneticileri, bu dünyanın kudretli gibi görünen firavunlarına dahi kalmadığını bilmeleri gerekir ki onlar bunu çok iyi bilirler. Er ya da geç bir Musa çıkar, zulmün hesabını sorar" der.¹⁰⁹ Ona göre "Mısır'da son derece haklı bir şekilde darbeyi protesto edenler, verdikleri oya sahip çıkanlar, milli irade hırsızlarına karşı seslerini yükseltenler, şiddet tuzağına düşmemiş, darbecilere ve onların destekçilerine asla bahane vermemişlerdir" ve "Bu darbeyi görmezden ge-

108 R. Tayyip Erdoğan, "Mısır Konusunda İyi Bir Sınav Veremediler", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/misir-konusunda-iyi-bir-sinav-veremediler/50941>, 20 Ağustos 2013.

109 R. Tayyip Erdoğan, "Bi Musa Çıkar Zulmün Hesabını Sorar", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bir-musa-cikar-zulmun-hesabini-sorar/50742>, 15 Ağustos 2013.

lenler, bu darbeyi eleştiremeyenler, hatta darbeye ‘darbe’ deme onurunu dahi gösteremeyenler, o masum çocukların katledilmesinde pay sahibidirler.”¹¹⁰

Mısır’daki darbe üzerinden “içerdekiler”e mesaj vermek ve darbeye ilişkin bakışı AKP’nin sivil hassasiyetleri üzerinden Türkiye siyasetinin dinamiklerine bağlamak eğilimindedir. Örneğin Mısır’daki darbe zihniyetini meşru gören ve orada yaşanan trajediye sessiz kalmakla suçladığı muhalefetle ilgili olarak şunları söyler:

Ben ülkemdeki muhalefete bakıyorum, muhalefet, ‘İktidar, Mısır sorununda çok daha farklı adımlar atabilir ve burada etkin olabilirdik’ gibi saçma sapan, şimdi de Mısır üzerinden ‘acaba nasıl oy devşirebiliriz’ diye bu tür açıklamalar yapıyorlar. Hiç olmazsa burada samimi davranın da ortak neler yapabiliriz bunları konuşalım. Çünkü ne yaparsanız yapın bugüne kadar hiçbir şey elde edemediniz. AK Parti iktidarını köşeye sıkıştıramadınız. Çok değişik yollara girdiniz ve demokratik olmayan yollarla AK Parti iktidarını vurmak istediniz. Geldiğimizden beri bunu yaptınız, 10 yıldır bunu yapıyorsunuz. Ama Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, sevgili halkım hiçbir zaman buna müsaade etmedi. İşte 7 seçim geçirdik, şimdi sekizincisine gidiyoruz. Hâlâ kamuoyu araştırmaları ortada. 3 tane genel seçim, 2 tane yerel seçim, 2 tane referandum yaptık hepsi ortada. Bütün bunlara rağmen hâlâ ‘acaba illegalite bize ne kazandırır’ bunun gayreti, bunun arayışı içinde olan bir yapı söz konusu.”¹¹¹

Mısır’daki darbe sadece Türkiye’deki “malum” çevrelere değil, Suriye’de yaşananlara da yönelik olarak değerlendirilir Erdoğan tarafından. Mısır’daki darbeci zihniyetle Beşşar Esad arasında bir ayrım gözetmez. Bu iki aktörü zulüm ortak paydasında değerlendirir: “Ha Beşşar ha Sisi... Bunların birbirinden farkı

110 R. Tayyip Erdoğan, “Mısır’da İnsanlık Hedef Alınmıştır”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/misirda-insanlik-hedef-alinmistir/50745>, 15 Ağustos 2013.

111 R. Tayyip Erdoğan, “Her Zeminde Doğruyu Söyleyeceğiz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/her-zeminde-dogruyu-soyleyecegiz/50744>, 15 Ağustos 2013.

yok. Bunlara destek verenlerin de birbirinden farkı yok. Bunlar şunu bilmelidir; zulm ile abad olunmaz. Alma mazlumun ahını çıkar aheste aheste. Çıkacak aheste aheste.”¹¹² Şam’ın Doğu Guta bölgesindeki katliamı değerlendirirken de şunları söyler: “Yaşanan katliama, özellikle dün evvelsi sabah o yavruların cansız bedenlerini gördük değil mi? Orada kan yoktu, kurşun izleri yoktu. Çünkü o yavrular maalesef kimyasal silahlarla şehit edilmişlerdi, ama ben şuna inanıyorum: Bu Beşşar Esed’in artık son çırpınışılarıdır. Çünkü, muntakim olan Allah inanıyorum ki bunun hesabını en kısa zamanda ondan soracaktır. Bu yavruların intikamını onlardan alacaktır.”¹¹³

Burada tekrar ve tekrar adalet ve zulüm karşıtlığının devreye girmesi dikkate değerdir. Türkiye’nin konumu makro ölçekte bir adalet sağlayıcılık olarak görülür. “Türkiye birilerinin hafsalasına sığmayacak kadar büyük bir ülkedir. Türkiye tarihiyle, ecdadıyla, medeniyetiyle susmayacak, susturulamayacak kadar büyük bir devlettir. 1071 yılından bugüne kadar bu topraklar üzerinde, bu geniş coğrafyada sesimizin, sözümüzün ulaştığı her yerde biz sadece hakkı savunduk, sadece barışı savunduk, sadece dostluğu, kardeşliği, dayanışmayı savunduk” diyen Erdoğan şunları söyler:

Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye’nin Hint Yarımadası’ndaki zulme donanma gönderdiğini görürsünüz. Endonezya’ya, Açe’ye donanma gönderdiğini görürsünüz. Cumhuriyet tarihimize bakın. Başkalarının topraklarında, başkalarının içişlerinde gözü olan değil her zaman bölgede barışı savunan bir yaklaşım içinde olduğunu görürsünüz. Bizim Ortadoğu’da, Kafkasya’da, Afrika’da, Balkanlar’da barıştan, birlikten, dayanışmadan başka arzumuz yok. Biz kan akmasını istiyoruz, biz çocuklar ölmesin istiyoruz. Esmalar, Ayşeler, Fatmalar ölmesin istiyoruz. Biz Ortadoğu’nun çöllerinde, Afrika’nın steplerinde, Kafkasya’nın, Balkanlar’ın dağlarında insanlık daha fazla can çekişmesin, in-

112 R. Tayyip Erdoğan, “Mısır’da Devlet Teörü Var”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/misirda-devlet-teroru-var/50866>, 17 Ağustos 2013.

113 R. Tayyip Erdoğan, “Bu, Esed’in Son Çırpınışılarıdır”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bu-esedin-son-cirpinislaridir/51080>, 24 Ağustos 2013.

sanlık ve vicdan kurumasın istiyoruz. Türkiye'nin bütün bu bölgedeki politikası çok nettir, çok açıktır. Rabialar da ölmesin istiyoruz. Biz insani olandan yanayız, vicdani olandan yanayız. Haktan ve adaletten yanayız. (...) Hiç kimse ama hiç kimse bize istikamet çizemez. Hiç kimse bize ne yapacağımızı öğretmeye, dayatmaya kalkışamaz. Onların aklı varsa kendilerine kullansınlar. Bizim aklımız bize yeter. Bizim tecrübemiz bize yeter, bizim tarihimiz bize yeter. Hiç kimse bize yapay gündemler enjekte edemez. Biz büyük bir devletiz. Biz büyük bir milletiz. Ne yapacağımıza, milletçe nasıl bir istikamet çizeceğimize kendimiz karar verir, o yolda cesaretle ilerleriz.¹¹⁴

Erdoğan Ortadoğu'da yaşananları Batı'nın ve uluslararası kurumların çifte standartlarını eleştirir. BM Güvenlik Konseyi'ne seslenir ve "Şimdi ben diyorum ki ey Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi neredesin, sen ne işe yararsın, sen ne için kuruldun? Kuruluş amacın senin barış değil miydi? Sen şu anda barışın güvencesi değilsin. Şu anda 5 tane daimi üye dünyanın kaderini belirliyor. Hele hele şu anda 2 tane üye dünyanın kaderini belirliyor. Ama şunu unutmayın. Dünya 5'ten büyüktür. İnşallah bunun da vakti zamanı geldiğinde dünya halkları hesabını soracaktır" der. Benzer bir hatta, "Türkiye yalnızlaştı" eleştirilerini değerlendirirken "Hayır, yalnızlaşmadık. Bizim yanı-ımızda onların tankı, topu, uçağıyla o yavruların üzerine iniyorlarsa bilesiniz ki bizim yanıımızda da önce Hakk var, sonra halk var. Biz de bununla yürüyoruz" açıklamasını yapar.¹¹⁵

Mısır ve Suriye'de yaşananların ardından sadece Avrupa ülkeleri ve uluslararası kuruluşlar ya da İsrail değil, ABD de –çok daha ihtiyatlı bir tonla da olsa– Erdoğan'ın eleştirilerinden, en azından sitemlerinden, nasibini alır. AB ülkeleri, İsrail, bazı İslam ülkeleri ve ABD çıkar temelli bir ittifakın doğal üyeleri olarak sunulur ve bu bakış içinden komplocu bir ton kendini gös-

114 R. Tayyip Erdoğan, "Suriye, Mısır Ve Filistin'e Vefa Borcumuz Var", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/suriye-misir-ve-filistine-vefa-borcumuz-var/51075>, 24 Ağustos 2013.

115 R. Tayyip Erdoğan, "BMGK Sen Ne İşe Yararsın?", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/bmgk-sen-ne-ise-yararsin/51084>, 24 Ağustos 2013.

terir. Bu açıdan Erdoğan'ın şu söyledikleri –biraz uzunca bir alıntı da olsa– son derece önemlidir:

Baktık ki 2011, 3 Şubat, İsrail'de bir panel. İsrail'deki bu panelde eski Dışişleri Bakanı, şimdi Adalet Bakanı olan bir bayan. Onun yanında Fransa'daki yine bir Yahudi entelektüel, orada bir panelde konuşuyorlar. Soruyor moderatör, çok enteresan. Genişletilmiş İl Başkanları Toplantımda açıkladım. Hemen tutuştular, niye tutuşuyorsunuz, niye rahatsız oluyorsunuz? Nedir orada? Moderatör soruyor, diyor ki 'Eğer Mısır seçimlerinde Müslüman Kardeşler kazanırsa buna ne dersiniz?' 'Böyle bir şeyi düşünmek istemem' diyor. 'Zaten böyle bir şey de olmaz' diyor. 'Ama kazanırsa ne dersiniz?' İktidarda kalamazlar' diyor. Hemen arkasından şunu söylüyor, 'Filistin'de kalamadılar' diyor, 'Cezayir'de kalamadılar' diyor ve arkasından şunu söylüyor, 'demokrasi sadece sandık değildir' diyor. Şimdi ben sesleniyorum, demokrasi sandık değildir diyenlerin kim olduğunu öğrendiniz mi? İşlerine geldiği zaman sandık, işlerine gelmediği zaman sandık değil. Bunu ben söyleyince Beyaz Saray'dan bana cevap geliyor. Üzüldüm. Niye? Çünkü bunun muhatabı Beyaz Saray değildi. Çünkü ben burada Amerika'yı ifade etmedim. Ben burada İsrail'i ifade ettim. Peki Beyaz Saray'a ne oluyor da Beyaz Saray bunu konuşuyor? Beyaz Saray bunu dillendirmemeliydi. Beyaz Saray böyle bir şeyi konuşmamalıydı. Eğer bunu konuşması gereken varsa İsrail konuşmalıydı. Bu, NATO'da birlikte olan iki ülke olarak bir ortağın, bir diğer ortağa böyle bir yaklaşımı yakışık almadı. İşte dünyanın çifte standardını göstermesi bakımından bu da çok önemli. Fakat biz uzun ince bir yoldayız, gidiyoruz gündüz gece, gideceğiz gündüz gece. (...) Biz Esmaları yalnız bırakamayız. Biz Suriye'de kimyasal silahlarla öldürülen, şehit edilen o yavruları yalnız bırakamayız. Yüz binin üzerinde insan öldürülüyor, biz onları yalnız bırakamayız" diyen Erdoğan, "Bizim inandığımız bir şey var, biz şuna inanıyoruz, Livaül Hamd ismiyle müsemma sancağın altında buluşmak herkesin kârı değil, biz ona doğru bir yol haritası çiziyoruz. (...) Rabia Meydanı'nın, Adeviyye'nin, Mansuriye'nin, İskenderiye'nin çok

önemli olduğunu vurgulayan Erdoğan, “Biz asla yalpalamadan, Akif’in ifadesiyle, ‘İmandır o cevher ki ilahi ne büyüktür, imansız olan paslı yürek sinede yüküdür’. Biz böyle yürüyeceğiz. Paslı yürekler taşımadan yürüyeceğiz.”¹¹⁶

Ancak Suriye lideri Esad diktatör olarak suçlanırken ve belki de bölgede önümüzdeki on yılları dramatik bir biçimde değiştirecek gelişmeler yaşanırken, Türkiye’de mutlulukla misafir edilen Sudan lideri Ömer el-Beşir iktidara nasıl geldi, Esad’dan, Kaddafi’dan gerçek anlamda farklı mı, ya da Batı’nın insan hakları ve Ortadoğu konusundaki tarihsel ikiye bölünmüşlüğü el-Beşir’i savunmak için gerekçe midir gibi soruların cevabı geçiştirilir.¹¹⁷

Kardeşlik söylemi de İslamcılığın Erdoğan’ın söylemindeki izlerini sürerken göz atmamız gereken bir tema olabilir. Aslında kardeşlik, Erbakan’da da sıkça gördüğümüz bir Müslümanlık bağına işaret eder ve Erdoğan’ın dünyasında da meselelerin bu yönüne düzenli bir şekilde göz kırpan bir biçimde üçlü bir işleve sahiptir. İlk olarak kardeşlik vurgusuyla Kürt sorunu ve memleket içi meselelerin çözüm çerçevesine atıfta bulunulur. Etnik aidiyet hissine kardeşlik söylemiyle galebe çalınmak istenir ki aslında bu geleneksel devlet söyleminden farklı bir nokta teşkil etmez. “Benim için artık bu ülkede Kürt sorunu birmiştir, artık bu ülkede benim Kürt kardeşlerimin sorunu vardır, ama Kürt sorunu yoktur”, “Ben Kürt kardeşlerimi (...) Türk kardeşimi sevdiğim kadar seviyorum”, “Türk de benim kardeşim, Kürt de benim kardeşim, Laz’ı da, Çerkez’i de, Arnavut’u da, Boşnak’ı da, Roman’ı da, Arap’ı da, Gürcü’sü de hepsi benim kardeşim. Çünkü biz yaratılanı Yaratandan ötürü seviyoruz”¹¹⁸ der örneğin. Kardeşlik temasının Erdoğan’ın söyleminde ikinci yaygın kullanım yeri Ortadoğu ile ilgili meselelerdir. Filistin’den Suriye’ye, Irak’tan Mısır’a uzanan çizgide

116 R. Tayyip Erdoğan, “Sözlerimin Muhatabı Beyaz Saray Değil”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/sozlerim-muhatabi-beyaz-saray-degil/51088>, 24 Ağustos 2013.

117 “Erdoğan: Darfur’da Soykırım Yok”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25018860/>, 8 Kasım 2009.

118 R. Tayyip Erdoğan, 5 Eylül 2010, s. 573.

bölgeye ilgimiz başka şeylerle birlikte bir kardeşlik bağı etrafında açıklanır. Ortadoğu'dan bahsederken "Tarih ve inançlarımız bizi birbirimize dost değil, kardeş yapmıştır" açıklamasında bulunur. Kardeşlik söyleminin üçüncü işlevi ise Erdoğan'ın milletin içinden gelen lider görüntüsünü güçlendirme çabası ekseninde karşımıza çıkar. Erdoğan bu minvalde bir zamanlar oldukça popüler olan "beyaz Türk/zenci Türk" tartışmalarına atıfta bulunmayı da ihmal etmemiştir: "Aristokrat kesimin dışında kalanlar zenci Türkleri teşkil ediyor. Bu Tayyip Kardeşiniz de zenci Türklerden, bunu bilin. Çünkü ben halkımın sesi olmaya, kimsesizlerin kimi olmaya gayret ettim."¹¹⁹ Erdoğan, seslendiği kitleye bir kardeşleri olarak seslendiğinin unutulmasını hiç istemez. Milletin her ferdiyle kardeşlerdir o: "Bu kardeşiniz 12 Aralık 1997'de Siirt'te Siirtli kardeşlerinin arasında bir şiir okudu. Siirt'te, Siirtli kardeşlerime bir şiirle seslendiğim için yargılandım, hüküm giydim."¹²⁰

Erdoğan'ın esnek ve milliyetçi-muhafazakâr popülizminin yanında ikincil kalan İslamcı retoriği bir düşman işaretleme vasatı olarak da işlev görür. Örneğin Gezi Parkı Direnişi'ndeki gençlere yönelik sıkça zikrettiği "Biz bu ülkede AK Parti iktidarı olarak milletin kılık kıyafetine bakıp, sakalına bıyığına bakıp, ağzındaki duaya alnındaki secdeye bakıp alçakça onlara şiddet uygulayanlardan olmadık. Başörtülü bir bayan araba sürüyor değil mi? Arabaya vuruyorlar. Yavrusuyla eşini bekliyor ona saldırıyorlar. Taciz ediyorlar. 6 aylık çocuğunun aracıyla orada tekmeyle yerde süründürüyorlar", "Benim başörtülü kızlarıma, bacılarıma saldırdılar" ya da "Camilerimize ayakkabılarıyla girdiler. Camilerimizde içki içtiler" gibi suçlamalar,¹²¹ 17 Aralık Operasyonu sürecinde "paralel devlet" ya da "paralel yapı"nın varlığına aynı İslami hassasiyetlerle yoğrularak yöneltir: "Al-

119 *Zaman*, 4 Ekim 1998'den akt. Aysegül Komsuoğlu, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Lider: Recep Tayyip Erdoğan", *Bilgi ve Bellek*, Yıl 02, Sayı 03, Kış 2005, s. 95.

120 R. Tayyip Erdoğan, 3 Eylül 2010, s. 461.

121 "Başbakan Erdoğan'dan Önemli Açıklamalar", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/23513523.asp>, 15 Haziran 2013 ve "Başbakan Erdoğan'a Ankara'da Coşku Karşılama", <http://www.aksam.com.tr/siyaset/basbakan-erdogan-ankarada-konusuyor-bizi-millet-getirdi-millet-goturur-canli/haber-214054>, 9 Şubat 2014.

lah aşkına soruyorum; bir Müslüman, Müslüman kardeşinin zaafını araştırır daha da ileriye gidip bunları kaydeder, bunları şantaj olarak kullanabilir mi? Bir Müslüman diğer bir Müslüman'ın bırakın Müslüman'ı diğer bir insanın mahremine girebilir, bunları kaydedip, yayabilir mi? Bu yapı içindeki saf, temiz kardeşlerime sesleniyorum. Yapılanların dine, imana, hadi onları bir kenara koyun, vicdana insafa sığar yanı var mı? Lütfen başınızı iki elinizin arasına alın ve Rabbimizin o hükmüne şöyle bir yönelin. 'Siz hiç düşünmez misiniz, siz hiç akletmez misiniz.' Çünkü bu hükümlerde akıl sahipleri için hikmetler vardır ve bizim inancımız bir hikmet dinidir."¹²²

Bu İslamcı retoriğin popülizmle eklemlendiği anlar Erdoğan'ın zulüm anlarının hatırlatılması ya da Mısır'da olan bitenleri yerel seçim mitingleri sırasında bir kez daha anımsaması gibi anlarda somutlaşır. Yozgat'ta 30 Mart yerel seçimleri için yapılan çalışmalar kapsamında düzenlenen bir mitingde yaptığı konuşmada kalabalığa "Rabia işareti yaparak" şöyle seslenir örneğin: "Bu, size neyi hatırlatıyor? Başka neyi hatırlatıyor? Esma. Şehidimiz Esma. İşte ben sizde onu görüyorum. Sizde o ruhu görüyorum, sizde o şahlanışı görüyorum ve yarınlara da sizinle güvenle bakıyorum."¹²³ Burada son bir nokta olarak şunu belirtelim: Erdoğan'da İslamcılık, milliyetçilik ve muhafazakârlık gibi popülist stratejiye eklemlenmiş, bu iki ideolojiyle birlikte "çalışan", etkisi bu iki ideolojik pozisyon kadar yoğun olmasa da Erdoğan'ın söylem setinden hiçbir zaman tam olarak kaybolmayan bir eğilimdir. Bu açıdan Erdoğan'ın İslamcılığı'nın, Mısır'daki darbe girişimi sırasında öldürülen ve onun Yozgatlı seçmenlerine bakınca suretini gördüğü Esma'nın hayaletinde saklı olduğu söylenebilir.

122 R. Tayyip Erdoğan, "Ses Kayıtları, CHP ve MHP'yi Esir Almıştır", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/ses-kayitlari-chp-ve-mhpyi-esir-almistir/59401>, 11 Şubat 2014.

123 R. Tayyip Erdoğan, "Millet 5 Yıl Görev Verdi, Onlar Kaçtılar", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/millet-5-yil-gorev-verdi-onlar-kactilar/59724>, 22 Şubat 2014.

Erdoğan'ın Söyleminde Eril Kodlar

"Cesur bir insanım, Allah'tan başka kimseden korkmam. Günde 16 saat çalışırım. Bu 5 senede 3 defa ameliyat oldum, bir de kurşun yedim. Bunlar bana vız gelir. Memleketim için her şeyi yaparım."

– Turgut Özal, 23 Eylül 1988¹

Necmettin Erbakan, 1995'te yaptığı bir konuşmada şunları söyler: "Batı buraya ne getirecek? Hilekârlık, homoseksüellik getirecek. Erkeğin erkekle evlenmesini getirecek. Bu yüce gaye değil, cüce gayedir bre cüceler. Sizi gidi masonik kafalar, sizi gidi gâvur âşıkları sizi."² Erbakan'ın Batı'dan duyduğu rahatsızlığı eril bir muhafazakârlıkla değerlendirişine, Süleyman Demirel'in 12 Eylül 1980 darbesinden birkaç hafta sonra Yavuz Donat'ın sorduğu "Şimdi ne olacak?" sorusuna verdiği yanıtı ekleyelim: "Bu iş güreşe benzer... Bazen benim göbeğim güneş görür, bazen karşımdakinin. Şimdi benim göbeğim güneşte, ama gün gelir ben güreşi alırım. Karşımdakini tuş ederim."³ Tur-

1 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 225.

2 Akt. Ruşen Çakır, "Necmettin Erbakan: Adaletin Bu Mu Düzen?", *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 232.

3 Yavuz Donat, *a.g.e.*, s. 30.

gut Özal'ın bu çalışmanın Özal bölümünde değindiğimiz “Küçük Turgut” çıkışını⁴ ve yine Erbakan'ın daha sonra koalisyon ortağı olacağı Tansu Çiller'e “Erkekseniz diyeceğim –biz erkek sözünü mertlik manasında kullanıyoruz– ‘kadınız’ diyecekler diye korktuğum için erkekseniz demiyorum. Mertseniz, hodri meydan, buyurun Ekim’de seçime gidelim diyoruz”⁵ çağrısını hatırlayalım. Erbakan, Demirel, Ecevit gibi liderlerin siyasi yasaklarının kalkmasıyla ilgili olarak yapılan 1987 referandumunda ANAP'ın seçmene “hayır” demesi yönündeki mesajının

- 4 Milliyet gazetesi 1 Şubat 1989 tarihli nüshasında bu çıkışı “Küçük Turgut Tartışması” başlığıyla manşetten görmüş ve Özal'ın torunu (Ahmet Özal'ın oğlu) Turgut'u kucağına almış bir resmini kullanmış. Özal'ın “İnönü bizim Ahmet'le uğraşiyor. Ahmet biraz ağır gelir. Daha ufağı var. Küçük Turgut var. Onunla uğraşın” sözünün altında İnönü'nün “Ben grupta konuştum, başbakan grupta konuştu. Vatandaşlar bunları değerlendirecek”, Deniz Baykal'ın “Bir başbakan böyle seviyesiz konuşma yapmamalı” ve Cüneyt Canver'in “Küçük Turgut'la Semra Hanım uğraşsın, o daha iyi tanır” açıklamalarına ve Özal'ın sözlerinin SHP'lileri kızdırdığı ifadelerine yer verilmiş. Bkz. “Küçük Turgut Tartışması”, *Milliyet*, 1 Şubat 1989. Nail Güreli bu manşetten iki gün sonra *Milliyet*'te yayımlanan köşe yazısında şunları söyleyerek bu eril üsluba başka bir boyut katar: “Sayın Büyük Turgut Özal, niçin Küçük Turgut'u piyasaya çıkardı dersiniz? Eh, altmış bir yaşına gelmiş Büyük Turgut için hayatta en değerli, üzerine titrenecek varlıklardan birinin Küçük Turgut olması doğal sayılmalıdır. Bu yaştaki hemen herkes için aşağı yukarı öyle değil midir? Hatta kimileri bunu yorumlarken, diline vurmuş gibi deyimler kullanırlar.” Bu ultra-völger imalarla dolu yazıda Güreli, Canver'in az önce sözünü ettiğim açıklamalarına da değinir ve şöyle sorar: “Ne biliyorsun Semra Hanım'ın uğraşmadığını be kardeşim! Elbet Semra Hanım da uğraşıyor, torun bu, hiç sevilmez mi, öpülüp okşanmaz mı? Ama Büyük Turgut açıklıktan yana olduğu için Küçük Turgut'la uğraşmak konusunda Erdal Bey'den de yardım istemiş olabilir. Demokrasilerde böyle uygar grup ilişkilerini yadırgamayalım artık.” Aynı yazıda Güreli, Özal'ın 5 yaşındaki torununun *Milliyet*'in manşetinde kullanılan resmine atf yaparak şunları da yazar: “Herhalde Büyük Turgut, Küçük Turgut'u pek seviyor, sık sık öpüyor okşuyor olmalı. Doğrusu Küçük Turgut da çok şanslı. Büyük Turgut'un okşayışları ve tatlı öpücükleri arasında gelişip büyüyeceğe benziyor. Bize sorarsanız Küçük Turgut, Büyük Turgut'tan daha cazibeli ve çekici; büyüyünce nasıl olur bilemeyiz. Herhalde Küçük Turgut büyüyünce de o haliyle resmini çektirip bize gösterirler, biz de görmüş oluruz.” *Milliyet*, 11 Şubat 1989 tarihinde ise “Küçük Turgut Çorbaya Girdi” (14. sayfa) başlıklı bir habere yer verir. Salih Balcı'nın Kayseri'den aktardığı habere göre Fethahdere köyünde oturan çiftçi Özal ailesinin en küçük oğlu olan 1,5 yaşındaki Küçük Turgut Özal, annesinin kaynatmakta olduğu çorbaya elini sokmuş, sağ eli tamamen haşlanan çocuk Kayseri'deki hastaneye zor yetiştirilirken, feryatları hastaneyi inleyen “Turgut Özal” için hasatabakıcıları “Amma gürültülü çocuk demekten kendilerini alamamıştır.”

- 5 Necmettin Erbakan, “Tarihle Buluşma”, 19 Haziran 1993, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, s. 301.

bir taşıyıcısı olarak “hayır”ın rengi olan turuncu renkli, üzerinde No No No yazan bir tişörtle Özal’ın yanında duran ve kitle-sini selamlayan Güneş Taner’den “Sayın Turgut Özal’ın bir müşaviri vardı. No no muydu, Nonoş muydu?”⁶ diye bahseden Erbakan’ın üslubunu gözümüzün önüne getirelim. Başka örnekleri hafızamızda canlandıralım ya da: Saadet Partisi Genel Başkanı Recai Kutan’ın türban konusundaki tutumunu eleştirdiği MHP’ye, MHP’nin 1999 seçimlerine doğru vurguladığı “ürkek değil erkek” siyaset anlayışına atıfla, “MHP’nin erkekliği kapıda kaldı” diye seslenişini; DYP Genel Başkanı Hacı Filiz’in “MHP maalesef hükümet ortağı olduktan sonra erkeklik değil, ürkeklik taslamaktadır” açıklamasını, RP’li milletvekili Şevki Yılmaz’ın basına sızdırılan ve içinde “Pezevenklerin oluşturduğu Türk parlamentosu” ifadesinin geçtiği konuşmasına tepki olarak TBMM’de CHP İzmir milletvekili Sabri Ergül’ün “Dey-yus-u Ekber Dışarı!” pankartıyla bu konuşmayı protesto edişini ve ardından patlak veren büyük kavgayı, Cavit Çağlar’ın Hüsamettin Cindoruk’un cumhurbaşkanlığı için tavrını netleştirmesi hususundaki “Cilve yapmasın Cindoruk, adaysa çıksın” uyarısını, Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz’ün telekom yönetiminde parti kontenjanından atamalara karşı çıkan Kemal Derviş’i kastederek “Erkekçe sözümde durdum. Onlardan da aynı hareketi, aynı erkekliği, mertliği bekliyorum” demesini, YDH lideri Cem Boyner’in “Rüşvet diz boyu, memur sokaklarda coplanıyor, komşunun kızı vücudunu satıyor. Biz saksı gibi, sebze gibi yerimizde durup seyredeceğiz ha? Nah seyredeceğiz” isyanını, 6. Erciyes Zafer Kurultayı’nda Alparslan Türkeş’in “Ulan Özel Tim MHP’liyse ne olmuş?” ve Cavit Çağlar’ın Mesut Yılmaz’a yönelik “Yavşak” serzenişlerini, yine Cavit Çağlar’ın Özal’ın meclis gensoru görüşmelerinde İhsan Sabri Çağlayangil’i eleştirirken “Ne de olsa Bursalı” demesine “Afedersiniz homoseksüellik çağrışımı uyandıracak bir ifadeyi üzüntüyle karşılıyorum. Yoksa Özal’ın Bursa’da başından bir şey mi geçti?” (Milliyet’e konuşan Süleyman Demirel ise şunları söyler: “Nesi varmış Bursa’nın, Bursalı’nın? Ne demek istiyor?”) şüpheci-

liğini, 1988'de ANAP'lı Bülent Akarcalı'nın "Mehmet Keçeciler bakan olursa t...klarımı keserim" yönünde bir demecinin başına yansımaları üzerine Keçeciler'in "tırnaklarımı keserim demek istemiş, sanırım tırnakları uzamış" cevabını, Abdullah Gül'ün olaylı cumhurbaşkanlığı seçimi döneminde "Erkeklik, mertlik, yiğitlik korkmadan Meclis'e gelip oturmaktır. Yiğitlik orada gösterilirdi. Erkekliğin ispatlanacağı dönemler vardır. Ne yazık ki bunlar yapılamamıştır" açıklamasının muhatabı olan Mehmet Ağar'ın "Burası Elazığ, burada erkeklik satılmaz. Başınızdaki çuvalı çıkarın erkeği görelim" açıklamasını, AKP'li Kürşad Tüzmen'in Kemal Kılıçdaroğlu'na yönelik "Erkekse hangi televizyonda istiyorsan tartışmaya hazırım" davetini hızlıca bir gözümüzün önünden geçirelim.⁷

Tablo net olmalı: Büyük Türk sağıının eril söylemi; agresif, meydan okuyucu, cinsel imalara ve küfre meyyal, erkekliği başlı başına bir mücadele alanı ve fazilet deposu olarak tasavvur eden, kadına ve kadınsı olana şüpheyle ve küçümsemeyle yaklaşan⁸ bir bakışa yaslanır.

7 "MHP Erkekliği Kapıda Bıraktı", *Milliyet*, 30 Ocak 2002, "MHP Erkeklik Değil, Ürkeklik Taslıyor", *Milliyet*, 10 Temmuz 2000, bkz. Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, a.g.e., s. 191-193, Derya Sazak, "Çağlar'dan Cindoruk'a: Cilve Yapma, Aday Ol", *Milliyet*, 29 Nisan 1993, "Öksüz: Erkekçe Sözünde Dursun", *Milliyet*, 29 Haziran 2001, "Siyasette Argo", *Milliyet*, 27 Aralık 1994, "Politikacıların Dilleri Biberlik", *Milliyet*, 8 Ağustos 1995, "Özal Ne Demek İstiyor", *Milliyet*, 1 Ekim 1989, Mehmet Keçeciler, a.g.e., s. 90, "Gül'ün Erkeklik Siyaseti", *Milliyet*, 24 Haziran 2007, "Erkeklik Tartışması", *Hürriyet*, 30 Haziran 2007, "Tüzmen'den Kılıçdaroğlu'na Davet", 19 Mayıs 2011. Yeri gelmişken bu dilin yerel siyaset alanında da etkin bir biçimde kullanımda olduğunu belirtelim. Örneğin 6 Şubat 1986'da Fethiye'nin ANAP'lı belediye başkanı Muzaffer Dontlu, belediye hoparlöründen "Ben bu ilçe için büyük hizmetler veriyorum. Ama aranızdan bazı pezevenk ve deyyuslar kahve köşelerinde toplanıp belediye başkanı rüşvet yiyor diyorlarmış. Benim için rüşvet alıyor diyenlerin ta anasını avradını ..." şeklinde bir duyuru yapar ve ardından *Sabah* gazetesine yaptığı bir açıklamada küfür olayından sonra "itibarının arttığı"ndan bahseder. Bkz. Murat Toklucu, a.g.e., s. 59-60.

8 Bu şüpheciliğe bir örnek olarak kaydedelim: Mehmet Keçeciler, ANAP'ın kuruluş yıllarında Özal'a "Parti işinden eşlerimizi uzak tutalım" uyarısını yaptığını, Semra Özal'ın bunun üzerine söze girerek "Niyeymiş o?" diye sordüğünü, kendisinin de "Bizim bin yıllık tarihimiz var. Ne zaman hanımefendiler siyaset işine karıştırsa o dönemler gerileme dönemleri olmuştur. Kösem Sultan, Hürrem Sultan dönemleri tarihimizde iyi anılmayan dönemlerdir. İktidarımızı buradan vururlar" dediğini aktarır. Bkz. Mehmet Keçeciler, a.g.e., s. 112.

R. W. Connell'in da vurguladığı gibi, "kamusal siyaset neredeyse her anlamıyla aslında erkeklerin siyasetine" işaret eder. Tıpkı erillğin tek bir biçim ve kalıp içinde karşımıza çıkmaması gibi eril siyaset de farklı biçimlerde karşımıza çıkar.⁹ Bu farklı biçimler sadece eril tahakkümü var eden pratiklerin ve kurumsal mekanizmaların çeşitliliğine ve kamusal patriyarşinin ayrıştırıcı mekanizmalarına işaret etmez, aynı zamanda siyaset oyunundaki eril kodların ve dilin varlığından da güç alır. Türkiye siyaseti bariz ve ağırlıklı bir biçimde eril bir siyasettir.¹⁰ "Siyasete davet edilen kadınların herhangi bir farklı ide-

9 R. W. Connell, *Masculinities*, Polity Press, Cambridge, 1995, s. 204-205.

10 Bunu sadece siyasete hâkim olan eril söylem açısından değil, kurumsal yapılar ve parlamentodaki temsil kompozisyonu özelinde de söylüyorum. Mevcut manzara içinden bakıldığında, parti tüzüklerinde belirtildiği halleriyle, en yüksek cinsiyet kotasını uygulayan parti % 40 ile BDP'dir. Onu % 33'le CHP ve Çakır'ın deyişiyse "parti başkanının belirlediği % 20'lik şifahi kota" ile AKP izlemektedir. AKP ve MHP'nin tüzüklerinde açık bir cinsiyet kotası oranı belirtilmemiştir. Kadınların "parlamentodaki sürekliliği" zayıftır ve "parlamento diğer kurumlardan çok daha fazla bir erkek mekânı, parlamenterlik bir erkek mesleğidir." 1935-1946 döneminde meclisteki kadın milletvekili oranı % 4,5 - % 3,7 arasındayken, bu oran çok partili yaşama geçişle birlikte azalmıştır. Örneğin 1950-1960 döneminde meclisteki bu oran % 0,6 - % 1,3 arasındadır. 1961-2002 arasında söz konusu oran en düşük % 0,7 (1961-1965) ile en yüksek % 4,2 (1999-2002) arasında değişmiştir. 2002-2007'den günümüze ise oranda genel resme kıyasla bir artış gözlenmiş, 2002-2007'de % 4,4 olan bu oran 2007-2011'de 9,09'a çıkmıştır. Şu anki kompozisyon içinde mevcut oran % 14,4'tür. Bkz. Serpil Çakır, *Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*, Versus Kitap, İstanbul, 2013, s. 125-127, 132-133, 167-169. Yine Çakır'ın vurguladığı üzere, 2012 itibarıyla, "Dünyada kadınların mecliste yer alma oranları ortalaması % 19.7 iken, listenin başında % 56.3 ile Ruanda, % 50 ile Andorra, % 45.2 ile Küba bulunmaktadır. Kadınların mecliste genel temsil oranları açısından ise "İskandinav ülkeleri % 42 ile kadın temsili oranında başı çekmektedir, mecliste en az kadın milletvekili oranına ise % 11.3 ile Arap ülkeleri sahiptir". Bkz. Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 105. Burada dikkat çeken Ruanda örneğiyle ilgili olarak Başbakan Erdoğan ve Ka-Der arasında da bir polemik yaşanır. Ka-Der Başkanı Hülya Gülbahar'ın kadınların karar mekanizmasına katılmasının anayasal güvenceye alınmasını istemesi üzerine Başbakan Recep Tayyip Erdoğan "ABD'de kota var mı? Fransa'da kota kaç?" diye sorar, Gülbahar'ın "Ruanda'da bile kota var" cevabına ise "Sen Ruanda mı olmak istiyorsun, buyur Ruanda ol" yanıtını verir. Bkz. "Ruanda Sağladı, Tüm Dünyada Kadınlar % 50 Temsil Istiyor", <http://www.bianet.org/bianet/siyaset/109834-ruanda-sagladı-tum-dunyada-kadınlar-yuzde-50-temsil-istiyor>, 19 Eylül 2008. Ayrıca bkz. "Kadınlardan Başbakan'a Ruanda Brifingi", <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/421686.asp>, 4 Ekim 2007. Tür ve Çitak'ın gerçekleştirdiği yarı-yapılandırılmış mülakatlar ve anketler özelinde AKP kadın kolları mensuplarının da Erdoğan'a katıldıkları görülmektedir. Katılımcılar genel olarak; şifahi kota (ki bunu % 30 olarak belirtmişlerdir) anlayışının yeterli olduğuna dikkat çekmekte ve

oloji ya da bağlantıyla erkeğin iktidarını bozmaması gerektiği” yönündeki eril kabule dikkat çeken Serpil Çakır da bu nokta-
nın altını çizer ve “siyasetin tek cinsli olarak işlediği”ni belirtir:
“Erkek cinsine dayalı sosyalleşme, kamusal alanın tüm birimle-
rinde olduğu gibi siyasette de yaşanıyor. Bu yapıda ilişkiler er-
keklerin başat ve kurucu olduğu ağlarda belirleniyor. Kadınla-
rın bu ağların içerisine girmesi engelleniyor. Kadınların yete-
nek ve kapasiteleri küçümseniyor.”¹¹

Bora ve Tol’un bir kez daha gösterdiği üzere Türkiye siya-
setinde “eril bir dil kullanmak, siyaset oyununun kuralı” ola-
rak görülür ve “erken cumhuriyet döneminin steril-resmiyetçi
dili”nin aksine çok partili yaşamda hâkim dil, “argoyla da zen-
ginleştirilmiş, cinsiyetçi motiflerin dolaşıma sokulduğu” eril
kodlara dayalı bir dildir. Yine Bora ve Tol’u takip edersek; bu
dilın Türkiye’deki siyaset sahnesindeki unsurları; “belden aşı-
ğı vurabilme ve yanıt verebilme”, “meydan okuma”, “cesaret
gösterisi”, “erkeklik sorgulaması ve hatırlatmaları” gibi bir hat
üzerinden karşımıza çıkar.¹² Burada küçük bir örneği anımsa-

“yazılı kotanın kadına hakaret olduğu ve nitelsiz ve teşkilat tecrübesi olmayan
kadınlara ‘sadece kadın oldukları’ için temsil hakkı verilmesinin haksız olduğu-
na dair parti görüşünü” benimsediklerini ifade etmektedirler. AKP’de siyaset ya-
pan kadınlar ayrıca partiye katılmalarında en önemli sebebin R. Tayyip Erdo-
ğan olduğunu dile getirmektedirler. Bkz. Özlem Tür ve Zana Çıtak, “AKP ve Ka-
dın: Teşkilatlanma, Muhafazakârlık ve Türban”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bi-
lançosu 2002-2009* (der. I. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013,
s. 620-621. Uysal ve Topak da 14 il, 31 ilçe, 3220 siyasi parti yöneticisi öze-
linde yürüttükleri araştırmada yerel siyasetin de son derece eril bir görünüm arz et-
tiğine dikkat çekerler. Araştırma kapsamındaki partilerin yönetim kurullarında
yer alan 3.220 kişiden sadece 344’ü kadındır: “Bir başka ifadeyle, siyasi partile-
rin taşra örgüt yönetimlerinin % 89’unu erkekler, yalnızca % 11’ini ise kadınlar
oluşturuyor.” Bkz. Aysen Uysal ve Oğuz Topak, *Particiler: Türkiye’de Partiler ve
Sosyal Ağların İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 147.

- 11 Serpil Çakır, a.g.e., s. 243, 271. Bu çerçevede siyaset oyununa dahil edilen kadın-
ların “erkeklerden destek görmemek” bir yana, “erkeklerden daha çok ve hatasız
çalışması” gibi beklentiler de söz konusudur. Bkz. Serpil Çakır, a.g.e., s. 230, 235.
- 12 Tanıl Bora ve Ulaş Tol, “Siyasal Düşünce ve Erkeklik Dili”, *Modern Türkiye’de Si-
yasi Düşünce cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İs-
tambul, 2009, s. 826, 831-834, 835. Bu çerçeveyi destekleyecek bir unsur olarak
Türkiye’de siyasal alanın aktörlerinin seçmen kadınları da “geleneksel cinsiyet
rol anlayışları içinde değerlendiren ve söz gelimi onların “annelik rolüne” sesle-
nen eğilimleri de kaydedilmelidir. Bkz. Serpil Çakır, a.g.e., s. 171. Bu eğilimlerin
belirli dönemlerde siyaset sahnesindeki kadınlar tarafından da içselleştirildiğini
söylemek mümkün. Sancar, 1945-1965 arasında yayımlanmış dört günlük gaze-



Fotoğraf: Nom de plume.

yalım: 1999 Bütçe Görüşmeleri sırasında Fazilet Partisi milletvekili Aslan Polat MHP'nin "ürkek değil, erkek siyaset" vurgusuna atıfla, "Onlar ürkek, biz erkek diyenleri test edeceğiz. Memur maaş zamlarının sonuna kadar takipçisi olacağız" açıklamasını yapmış, bunun üzerine MHP'li Ali Uzunırmak "Hiç tereddüdünüz olmasın, biz erkekliğimizi ispatlarız" yanıtını vermiştir. Ancak tartışmanın vurucu kısmı yine Polat'tan gelen karşı-atakla meydana çıkar: "O dediğinizi müstehcen manada söylüyorsan istediğin yerde varım seninle."¹³

Türkiye siyasetindeki eril dil, siyasal alanı güçlü olanın ayakta kaldığı bir savaş meydanı olarak tahayyül etmeye yatkındır. Bir savaş meydanı olarak siyaset algısı varolmanın güç, dayanıklılık, ataklık, akıl, kurnazlık ve cesarete dayalı olduğu bir özellikler setine kapı açar. Bu set, eril bir söylemin somutlaştırılması ve kullanıma sokulması için ideal bir alan yaratır. Türk

te taramasına dayanan çalışmasında "siyasal partilerdeki kadınların 'kadın hakları' odaklı bir siyaset yapma amacı ve niyeti olmadığına" dikkat çekiyor söz gelimi. Bkz. Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 291.

13 *Sabah* gazetesi, 11 Haziran 1999'dan akt. Serpil Çakır, *a.g.e.*, s. 173.

sağının sıkça kullanıma soktuğu düşman algısının da Türk siyasal hayatındaki hâkim eril söylemin güçlü bir biçimde varkalmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Bu eril söylem üzerinden bakıldığında aslında, Akyüz'ün de işaret ettiği gibi, "siyasetin sadece erkeklikleri tanımlamadığı aynı zamanda onları kurduğunu/ınşa ettiği" de belirtilmelidir.¹⁴ Bu inşa etme anlarına birazdan tartışacağımız gibi Erdoğan'ın söyleminde de sıklıkla tanık oluruz. Birazdan dedim ama burada şimdilik küçük bir örnek verelim. Erdoğan, 30 Mart yerel seçimlerine doğru düzenlediği Sivas mitinginde yaptığı bir konuşmada MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin bekârlığına vurgu yaparak şunları söyler: "Ve çıkıyor MHP'nin başındaki Beyefendi, aile nedir bilmez, onun böyle bir derdi yok, çoluk nedir, çocuk nedir bilmez, onun böyle bir derdi yok, ama bizim derdimiz var derdimiz, biz bunu biliriz, çoluk nedir, çocuk nedir biz biliriz. Kardeşlerim, diyor ki, Türk'ün örfünde kadına el uzatmak yoktur. Sen zaten Gezicilerle beraber hareket ettin, bunu Geziciler yaptılar. Kime yaptılar? O başörtülü bacımıza yaptılar."¹⁵ Burada Erdoğan, erkekliği "bacı"ya sahip çıkan bir

14 Selin Akyüz, *Political Manhood In 2000's Turkey: Representations of Different Masculinities In Politics* (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü), Ankara, 2012, s. 178.

15 R. Tayyip Erdoğan, "Sivas Mitingi'nde Yaptığı Konuşmanın Tam Metni", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-sivas-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/59776>, 24 Şubat 2014. 22 Şubat 2014'teki bu konuşmada Bahçeli'yi bu eksiklikle tanımladıktan hemen sonra yaptığı "Ah bu genç kızlarımız neler çektiler, neler çektiler. Çünkü ben babayım, benim kızlarımı da, evet, imam hatip okullarının kapısından geri çevirdiler, almadılar içeri" açıklamasındaki "çünkü ben babayım" hatırlatması da yine bu çerçevede düşünülebilir. Bu konuşmasındaki ifadelerin medyada çektiği tepki üzerine Erdoğan, 23 Şubat 2014'te Kütahya'da yaptığı bir konuşmada sözlerini şöyle düzeltir: "Anneler, babalar sizlere sesleniyorum; bu ülkede kızlarımızı okullara başörtülü olarak gönderebiliyor muyduk? Ya bizim başörtülü-başı açık diye bir derdimiz olabilir miydi? Şimdi ben bir babayım, bir aile reisiyim. MHP'nin başındaki zat rahatsız olmuş, söyledim ya, çoluk çocuk nedir bunun kadrini bilmez dedim. Ondan sonra bana kalkıyor başka yerden örnek veriyor, Gazi Mustafa Kemal'i veriyor. Gazi Mustafa Kemal çoluk sahibi olmuştu da, çocuk sahibi olmamıştı, onu da git iyi öğren, onu da git iyi öğren. O nasip meselesi, ayrı bir şey, ama bunu da iyi öğren. Fakat illa da böyle bir şey var veya yok veya olması lazım, bunun iddiasında değilim. Evlenmemiş de olabilirsiniz, ayrı bir mesele. Ama sen ailenin kadri kıymetini bilmezsin, çünkü o ayrı bir şey. Baba olmak, anne olmak ayrı bir şey. Evlat-anne ilişkisi ayrı bir şey. Dolayısıyla, burada ben 4 çocuk babası olarak yavrularımın çektiği

sorumluluk iradesi ile birlikte değerlendirirken, muhatabında eksik gördüğü şey muhafazakâr hegemonik erkeklik söyleminin kurucu unsuru olan “aile babası” rolüdür.

Erdoğan’ı genel siyasal kariyeri içinde ve eril söylem bağlamında tasvir etmeye çalışırken başvurulacak kavramlardan biri Machiavelli’in kullandığı *virtù* olabilir. David Wootton’ın da dikkat çektiği üzere “*virtù*”, Latince kökü olan “vir” (erkek) sözcüğünün çağrışımlarını güçlü bir şekilde taşır. Koşulların belirleyici olduğu bir iktidar savaşı olarak siyaset algısı içinde “*virtù*”, “erdem” anlamından çok daha geniş ve farklı bir şekilde, ama aynı zamanda sahip olunması gereken bir “erdem” olarak da işlev görür. Cesur, gözüpek, veya kararlı olmak hükümdar için bir erdemdir. Ancak sadece uygun koşullarda... Wootton bu haliyle kavramı sıfat hali olan “*virtuoso*” ile birlikte düşünmemizi önerir. Ustalık ve uzmanlık “*virtù*”nun anlam dünyasının ayrılmaz parçalarıdır. Tüm bu özellikleriyle “*virtù*” eril bir kategoriyken, bazen tuhaf cilveleriyle “*virtù*”yu bile etkisiz kılan talih, yani Machiavelli’in kullandığı haliyle *fortuna* kadındır.¹⁶ *Virtù* –kritik bir kavram olarak– Machiavelli tarafından cesaret, yetenek, uyanıklık, atılganlık, meydan okuma, ölçülülük, ihtiyat, akıl gibi pek çok anlama –çoğu zaman aynı anda birkaçını birden kapsayacak genişlikte– gelecek şekilde kullanılmıştır.¹⁷

o çileyi biliyorum. Erkek evladına katsayı uyguladılar, yüksek puan aldığı halde Türkiye’de gitmesi gereken o üniversiteye gidemedi. Kız çocuklarını başörtülü olduğu için, imam hatip mezunu oldukları için onlar da üniversiteye gidemediler.” Bkz. R. Tayyip Erdoğan, “Kütahya Mitingi’nde Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-kutahya-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/59779#1>, 24 Şubat 2014.

- 16 David Wootton, “Introduction”, *Machiavelli, Selected Political Writings*, (ed.) D.Wootton, Hackett Publishing, Indiana, 2004, s. xxix-xxx.
- 17 *Virtù*, Machiavelli’in sadece *Prens*’te kullandığı bir kavram değildir. Örneğin *Savaş Sanatı*’nda İtalyanların savaş bahsindeki genel durumu “bilge hükümdarlara (...) ve *virtù*’ya sahip olamadıklarından onlar dünyanın yüzkarasıdır” şeklinde tasvir edilir. Bkz. Niccolò Machiavelli, *Savaş Sanatı*, çev. B. Hasan, Doruk Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 297. Ayrıca bkz. Quentin Skinner, *Machiavelli*, çev. C. Atıla, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 46-51. Kavrama dair daha geniş bir tartışma ve Cumhuriyet dönemi içinde belli başlı çevirilerde nasıl karşımıza çıktığı ile ilgili olarak bkz. H. Bahadır Türk, *Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İletişim, İstanbul, 2012, s. 48-53.

Bu açıdan Erdoğan'ın sahip olduğu nitelikleri *virtù* ile özetlemenin kavramın erkeklige kapı açan tarafıyla da uyuştuğunu unutmayalım. Erdoğan Kasımpaşalı kimliği, konuşması, yürüyüşü, hali tavrı, simit su kartpostal satarak küçük yaşta sorumluluk sahibi olduğunu kanıtlamasıyla, asabiyeti ve meydan okuyuşuyla, kürtaj gibi konularda gördüğümüz tavrıyla, kendi kendini sıfırdan yaratmış (*self-made man*) tam bir muktedir erkek profilidir. “Kadın anamız, varlık sebebimiz. Dolayısıyla yılda bir gün kadınlar günü olmaz, yılın tüm günü kadınlar günüdür”¹⁸ ya da “Kadını özel alana hapseden, kamu alanından dışlayan, cinsiyet ayrımcılığına dayalı baskıcı ve tutucu anlayışlar medeni olamaz”¹⁹ dese de eril bir söylemden hiç vazgeçmez.

Erdoğan'ın siyasal kariyerine baktığımızda da her şeyden önce cesur bir siyasetçi görürüz. Ancak bu cesaret, olasılıkları hiçe sayan ve programına, hedefine, istek ve arzusuna hemen ve her fırsatta kavuşmak isteyen bir itki olarak anlaşılmamalıdır. Erdoğan koşulları hesap eder, ancak bunu pasif ve bitaraf olmaya yönelik bir biçimde yapmaz. Koşulları hesap ederken de bir biçimde eylemin içindedir, eylem halindedir. İsteddiği şeyi almak konusunda gözüpaktır.²⁰

1976 yılında Milli Selamet Partisi İstanbul İl Gençlik Kolları başkanlığı için –geleneğe uygun bir biçimde– seçimi formalite kılacak bir şekilde yapılan toplantıda il teşkilatının desteklediği adaya karşı çıkar, tek tek teşkilatları arayıp destek ister ve ya-

18 R. Tayyip Erdoğan, 8 Mart 2009, s. 307.

19 R. Tayyip Erdoğan, 28 Ocak 2006, s. 308.

20 Dış basında Erdoğan'la ilgili portre yazılarının önemli bir kısmı da bu hususun altını çiziyor. Örneğin *El Arab*'daki M.S. Mecid imzalı şu yazıdaki ifadelere bakalım: “Cesaretinin işe yarayacağını garantisi yok ama Erdoğan korkak bir adam değil... Ayrıca da hırslı. Büyük bir lider olarak tarihe geçmeyi şüphesiz amaçlıyor.” Ya da Pakistan'da yayımlanan *Statesman*'daki şu yazıya: “Atatürk'ten bu yana hiç kimsenin cesaret edemediği şeyleri yaptı.” Ya da *El Kuds-El Arabi*'deki yazıya: “Erdoğan cesur ve bilge davranarak ordunun, geleneksel Kemalist kesimin ve derin devletin tehditlerini aşabildi.” Avusturya'da yayımlanan *Kronen Zeitung*'daki şu yazı da onun bu yönüne değiniyor: “Erdoğan yetenekli, otoriter, bóbürlenmeye ve öfke krizlerine eğilimli, fırsatları vaktinden evvel sezip kullanan iktidar hırslısı bir insan.” Tüm alıntılar için bkz. Abdurrahman Tığ vd. (ed.), *Dış Basında Recep Tayyip Erdoğan*, Kim Ne Diyor Yayınları, İstanbul, 2012, s. 34, 101, 150, 175.

pılan seçimlerden zaferle çıkar.²¹ Kadere karşı çıkacağı zamanı iyi bilir, olasılıkları ölçüp biçme konusunda mahirdir. Başına gelen aksilikleri kabullense de hedefleri doğrultusunda çalışmaktan vazgeçmez. Besli ve Özbay'a göre "Tevekkül, Erdoğan'ın alameti farikasıdır. Tevekkül, onu kaderci; ama aynı zamanda da dirençli yapan bir duygudur. (...) Erdoğan için tevekkül, meydan okumayı, kendine yaslanmayı, adanmışlığı, her türlü riski alıp, doğru bildiği yolda tek başına yürümeyi sağlayan kişisel bir psiko dinamiktir."²²

"Simit satardım...":

Eril bir başarı öyküsü olarak Erdoğan

"Maalesef bisiklet alacak durumda değildik."

– R. Tayyip Erdoğan, 3 Eylül 2013²³

Aslında Erdoğan'ın kendisi başlı başına bir başarı hikâyesi olarak okunabilir. Babası Ahmet Erdoğan, Rize'den önce Zonguldak'a, sonra da İstanbul'a göç etmiş, 1925 yılında Deniz İşletmeleri'nde kaptan olmuş ve emekliye ayrılana kadar da orada çalışmış disiplinli biridir ve oğlu Tayyip Erdoğan'ın "daha disiplinli bir ortam olacağını düşünerek" yatılı okula kaydolmasını ister. Tayyip Erdoğan, parasız yatılı sınavını kazanır ve İmam Hatip Okulu'na kaydolar. Okuldaki bütün etkinliklere katılan, iyi şiir okuyan, okulun futbol takımında yer alan başarılı bir öğrencidir. Hafta sonları izinli olmasına rağmen su, simit, şeker ve kartpostal satar. Erdoğan'la ilgili biyografik yönü ağır basan çalışmalarda bu husus sıkça vurgulanır. Kendisi de bunu çeşitli vesilelerle dile getirmekten çekinmez: "(...) Akşamdan bayat simit alırdım, anneciğim onu buhara yatırırdı. O zaman simit on kuruştı. Ben iki buçuk kuruşa tanesini alır, beş kuruşa satardım. (...) O zamanının parasıyla haftada 5 lira taksitle ilk

21 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 31-32.

22 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 217.

23 3 Eylül 2013 tarihinde *Beyaz TV*'de Erdoğan'ın da katılımıyla yayınlanan "Us'ta'nın Hikâyesi" programından/belgeselinden alınmıştır.

kitabımı aldım.”²⁴ Bir başka konuşmasında söyledikleri de bunu –dramatik yönü daha belirgin bir biçimde– destekler: “Küçük Tayyip okula yaya giderdi. Okula giderken annem elimden tutmazdı. Ayakkabılarım delik deşikti. Yağmurda, kışta, sıcakta ayaklarımın kızardığını bilirdim.”²⁵

Bize Başbakanın girişimci ruhunu, hayatı erken yaşta tanımasını, sorumluluk sahibi olmasını ve kitap sevgisini mütemadiyen gösteren bir örnek olarak bu çocukluk dönemi uğraşı, onun sıfırdan zirveye giden hikâyesine mükemmel bir biçimde uyar. Türlü engellere rağmen bugünlere gelmiş ve başarısını çeşitli vesilelerle kanıtlamıştır. Politik yaşamında da AKP'yle girdiği her seçimden galip çıkması onun muzaffer kişiliğinin en somut kanıtı olmuştur. İktidarı döneminde yapılan yolların, açılan fabrikaların, hastanelerin, okulların, ekonomik göstergelerdeki gelişmelerin ısrarla altını çizmesi ve sayılara, istatistiki verilere yaptığı ısrarlı vurgu; hem bir siyaset yapma biçiminin, hem belediyecilik döneminden kazandığı somut iş yapma ve başarıyı her daim bu işler üzerinden milletle paylaşma eğiliminin bir uzantısıdır. Özel teşebbüsün girişimiyle açılan tekstil fabrikasının da okullara alınan akıllı tahtanın da arkasında onun gayretleri vardır. Başarı tablosunun hep ölçülebilir net kriterler ve olumlu yönde değişen verilerle dolu olduğunu her fırsatta gösterir. “Göreve geldik, kaç vilayetimizde doğa-

-
- 24 Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *a.g.e.*, s. 20. Krş. Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 19; Sefa Kaplan, *Recep Tayyip Erdoğan*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 60; *Recep Tayyip Erdoğan, Bu Şarkı Burada Bitmez* (haz. İ.E. Deveci), Nesil Yayınları, İstanbul, 2001, s. 45. Erdoğan, bu noktanın altını son olarak kendisiyle yapılan bir söyleşide de çizmiştir: “Çocukluğumda simit ve su satar, kazandığım parayla hemen gider kitap alırdım.” Bkz. “Recep Tayyip Erdoğan: Söyleşi”, *The Istanbul Review*, issue 1, Yaz 2012, s. 103. *Asharq Al-Awsat* yazarı Mena Lutfi de Erdoğan’la ilgili portresinde “Erdoğan gençliğinde ailesine ek gelir temin etmek amacıyla İstanbul sokaklarında limonata ve simit satmaya başladı” yazar. Burada “kitap almak” kaygısıyla yapılan satışın “aileye ek gelir temin etmeye” dönüşmesi kayda değer. Söz konusu yazı için bkz. Vahteddin Bingöl, *Kasırgalara Direnen Lider*, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 35-43. Benzeri bir vurgu Pamuk’un çalışmasında da var: “Erdoğan, Piyale Paşa İlkokulu’na başladığında, ekonomik sıkıntılar yüzünden çalışmak zorunda kalmıştı.” Bkz. Muhammed Pamuk, *a.g.e.*, s. 20.

- 25 “Küçük Tayyip’in Ayakkabıları Delik Deşikti”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/12540067.asp?gid=229>, 24 Eylül 2009.

gaz kullanılıyordu biliyor musunuz? 9... Şimdi kaç vilayetimizde kullanılıyor? 65. Hedef inşallah tamamında”²⁶ veya “Bu ülkede 163 bin derslik yaptık, tüm Türkiye’de... (...) İlköğretimde erkek çocuklara 20 lira verdik, şimdi 30 lira oldu. Biliyorsunuz kızlara 25 lira veriyorduk, 35 lira oldu. Ortaöğretimde erkek çocuklara 35 veriyorduk, 45 lira oldu. Kız çocuklarına 45 lira veriyorduk, o 55 lira...”²⁷ gibi örneklerde görüldüğü gibi her açıklamasında başarısının kriteri olarak hem kendi iktidarı öncesine hem kendi iktidarı dönemine atıfta bulunarak bu başarı hedefinin sürekliliğine dikkat çeker.

Önce Allah’ın izni, sonra milletin teveccühüyle tüm bunlar yapılacak işlerin teminatı, gelecek güzel günlerin müjdecisidir. Erdoğan için başarı ölçülebilir kriterler üzerinden sürekli canlı tutulan temel bir dinamik ve liderliği ve partisi için ölçütleri oldukça geniş bir alana yayılmış temel kriterdir. Bireysel olarak da kolektif olarak da sürekli bir hareket halinde olma, iş yapar durumda kalma, taş üstüne taş koyma çabasının adıdır. Onun başarı söylemi, millete hizmetkâr olma vaadidir: “(...) Biz milletimize efendi olmaya değil, biz milletimize hizmetkâr olmaya geldik. Çünkü biz halka hizmeti Hakk’a hizmet olarak gören bir medeniyetin çocuklarıyız.”²⁸

Başarı idealinin bu söylemdeki konumlandırılması uhrevi çağrışımları olan bir sorumluluk anlayışı ve teknik bir siyaset algısına ek olarak “büyük düşünme” refleksiyle de ilgilidir. Erdoğan bu minvalde son derece karardır, bunun da bilinmesini ister: “Tabii ki büyük düşüneneğiz. Büyük düşünmeye mecburuz. İlim adamımızla, iş adamımızla, gençlerimizle, çocuklarımızla büyük düşünmek bizim kaderimizdir. Büyük düşünmeden köklerimize ulaşamayız. Büyük düşünmeden dünya ile rekabet edemeyiz.”²⁹

Büyük düşünmek, her alanda başarının anahtarı; dahası, temel bir sorumluluktur onun için. Kendisini bir lider olarak bü-

26 R. Tayyip Erdoğan, 3 Ekim 2009, s. 176.

27 R. Tayyip Erdoğan, 30 Nisan 2011, s. 182.

28 R. Tayyip Erdoğan, 7 Mayıs 2011, s. 259.

29 R. Tayyip Erdoğan, 12 Ekim 2011, s. 103.

yük hedeflerin insanı olarak konumlandırır, aksini düşünmek bile istemez: “Bizim hiçbir alanda küçük düşünmek gibi bir lüksümüz olamaz.”³⁰ Başarılı olmak temel hedef olsa da Erdoğan’ın kendi siyasal kariyerinde olduğu gibi, başarısızlıklar da her zaman ihtimal dahilindedir. Ancak o, başarısızlıkların kararlılığını zedelemesine izin vermez. Bu bakımdan uzun vadeli düşünmeye çalışır ve bu tavrını şöyle ifade eder: “Biz yüz metre koşucusu değiliz, biz uzun mesafe koşucusuyuz, biz maraton koşucusuyuz ama bizim maratonumuz kırk iki kilometre değil. Bizim maraton, son nefesi verdiğimiz an bitecek.”³¹

Erdoğan için çalışmak, bir tür sürekli hareket halinde olmak halidir. Çalıştığının her daim farkında olunmasını ister. Büyük küçük ayırt etmeden yaptığı tesis açılışları ya da her konuşmasında verdiği rakamlar, paylaştıkları istatistikler onun pragmatik iş yapma biçiminin uzantılarıdır. Erdoğan’ın temel iddiası en başında beri sürekli çalışan, iş yapan bir lider olmak üzerinedir. Somut adımları önemser her zaman. Çalışmayı kendisi ve ekibi için kutsal bir hedef olarak koyar. Kitleye her seslenişinde bu yönünün, çalışan, iş bitiren lider yönünün altını çizer: “Bazı dostlarımız, sık sık ‘Kendinize de biraz zaman ayırın’ diyor. Biz halkımıza, yavrularımıza ayırdığımız zamanı, kendimize ayrılmış en kutlu, en bereketli zaman olarak görüyoruz.”³²

Erdoğan’ın çalışma biçimi bir akışa, bir sürekliliğe kapı açar. Birazdan değinileceği gibi hem bireysel olarak, hem ekip içinde çalışmayı önemser. Yaptığı her çalışmayı belli bir sürekliliğe oturtmaya çalışır. Söz gelimi AKP’nin siyasal kampanya ve iletişiminden sorumlu olan Arter Ajans’ın sahibi olan Erol Olçak, AKP’yi ve Erdoğan’ı “diğerleri”nden ayıran en önemli özelliğin bu olduğuna işaret eder ve Erdoğan’ın “yasaklıyken bile siyasal iletişiminin yapıldığı”ndan söz eder.³³

Erdoğan, memleketi Güneysu’da yaptığı bir konuşmada da

30 R. Tayyip Erdoğan, 6 Aralık 2010, s. 103-104.

31 Muhammed Pamuk, *a.g.e.*, s. 87.

32 R. Tayyip Erdoğan, 9 Nisan 2007, s. 638.

33 “Erol Olçak’la Söyleşi: Yüzde 60 Oya Neden Ulaşamayalım?”, CNBC-e Business, sayı 65, Mart 2012, s. 59.

“Biz bu milletin hizmetkârı olarak yola çıktık, biz bu millete efendi olmak için çıkmadık ve bu milletin hizmetkârı olarak yola devam edeceğiz. Çünkü ahdimiz var, ‘uzun ince bir yoldayız, gidiyoruz gündüz gece’ dedik. Gidiyoruz gündüz gece” diyerek bu kesintisiz çalışma azminin altını çizer: “Yenilgi yenilgi büyüyen bir zafer vardır dedik ve ‘göklerden gelen bir emir vardır’ sözüne de inandık, böyle yürüdük ve böyle yürüyeceğiz.” Bu çalışma azminin altında yatan şeyin ise kayıtsız şartsız bir millet sevgisi olduğu vurgulanır: “Biz sizi Allah için seviyoruz ve sevmeye devam edeceğiz.”³⁴

Erdoğan’ın çalışması her alanda belli bir strateji üzerinden yürür. Partinin yetkili organlarından danışmanlara, belirli uzmanlara ve günümüzde sayıları artan AKP bağlantılı düşünce kuruluşlarına uzanan bir ağ içinde çalışmalar her konuda mütemadiyen sürdürülür. Erdoğan’ın pratik, iş yapan adam görüntüsünde bu ağın da rolü büyüktür. Erdoğan, AKP’nin mevcut ağları ve parti içi ilişkileriyle bir siyasa üretme fabrikası gibi çalışmasını arzular. İş yapma, çalışıyor olma halinin onu kendinden önce gelen liderlerden ve mevcut rakiplerinden ayıran önemli bir özellik olarak anımsatılmasından memnundur. Bu çalışma ruhuna atfedilen kutsiyet bir “hız kültürü”ne de yansır. AKP ve Erdoğan işleri olabildiğince hızlı “halletmek”ten yanadır.

AKP belediyeciliğinden bakanlıkların çalışmasına ve Erdoğan’ın icraatlarını açıklama şekline kadar her vasatta bu böyledir. Böylelikle uzunca bir süredir çözilemeyen her sorunun “şipşak” üstesinden geldiği cümle âleme duyurulur. Erdoğan hep işi takip eden, işi koparıp alan adam olmak için uğraşır. Sık sık yaptığı dış ülke ziyaretleri de biraz bu durmaksızın çalışıyor olma halinin uzantısıdır. Bu konuda şunları söyler: “(...) Uluslararası temaslarımız noktasında (...) çok acımasız ve insafsız bir şekilde eleştirilere maruz kalıyoruz. Nedir bu eleştiri? ‘Niye Türkiye’nin dışına bu kadar çıkıyorsunuz?’ Az önce dedik

34 R. Tayyip Erdoğan, “Zalimlerin Yanında Olmadık Olmayacağız”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/zalimlerin-yaninda-olmadik-olmayacagiz/51070>, 24 Ağustos 2013.

ki, kovalarsan iş var, kovalamazsan yok. (...) Kovalayacaksın. Kendini tanıtacaksın.”³⁵ Erdoğan hiç durmadığının, hep hareket ettiğinin bilinmesini ister. Eleştirilere karşı her zaman olduğu gibi serttir: “Televizyonları dinliyorsanız, hep bunu söylüyorlar: ‘Aceleniz ne? Gece birlere ikilere kadar niye çalışıyoruz? Tamam kardeşim, siz çalışmayın, biz çalışacağız, bizim işimiz var, bizi halkımız çalışın diye gönderdi, yan gelin yatın diye göndermedi.”³⁶

AKP milletvekillerinden Ersönmez Yarbay da 2007 yılındaki cumhurbaşkanlığı adaylığı tartışmaları sırasında şunları söyler: “Cumhurbaşkanı, Türkiye’de fren görevi görüyor. Erdoğan ise aktif bir insan. Ona diyorum ki, Cumhurbaşkanlığı makamı seni sıkar. O diyor ki ben orada aktif olurum.”³⁷

“Sahici... Ve çok asabi”: Kasımpaşalılık

“Ben senin yaşında olsaydım her şeye muktedir olurum.
Sarsardım dünyayı...”

– Yılmaz Güney, *Kasımpaşalı Recep* (1965)³⁸

Kasımpaşalılık, Başbakan’ın fevri çıkışları ve “cesur kararları”nın sosyo-kültürel kaynağı olarak gösterilir. Erdoğan ve destekçileri tarafından bir aidiyet noktası olarak öne çıkarılır ve öne çıkarılması olumlanır. “Kasımpaşalılık” imgesi bir yandan da medyanın işlemek için kendisine seçtiği oldukça entere-san ve verimli bir konudur. Komsuoğlu’nun da belirttiği üzere, “Erdoğan ile ilgili yapılmış biyografik çalışmaların hemen hepsinde Kasımpaşalı oluşuna büyük önem atfedilmekte ve İstanbul’un bugün iyi bir referansı olmayan semtlerinden olan Ka-

35 R. Tayyip Erdoğan, 12 Ocak 2010, s. 171.

36 R. Tayyip Erdoğan, 14 Şubat 2011, s. 113.

37 “Cumhurbaşkanı Adayı AKP Milletvekili Ersönmez Yarbay: Tencere Dibin Kara”, söyleşi: İrfan Aktan, *Express*, Nisan 2007, s. 10.

38 Yön. Nuri Akıncı, sen. Yaşar Akıncı, *Televizyon Film/Gala Film*, 1965. Bu söz, Güney’in oynadığı Recep karakterine bir meyhanade yaşlı bir müşteri tarafından söylenir.

simpaşa'dan bir başbakan çıkmış olması çağdaş bir kent masalı havasında sunulmaktadır.”³⁹ Kasımpaşalılık, olumlu anlamda, Başbakan'ın “halkın içinden bir lider” olma özelliğini vurgulamak için kullanıldığında, Erdoğan'ın “asabileştiği anlar”ı ve bu anlarda kullandığı jargonu meşrulaştırmak için başvurulmuş bir referans noktası olmuştur.

“Kasımpaşalılık” meselesiyle ilgili olarak belki de ilk olarak belirtilmesi gereken husus bizatihi Recep Tayyip Erdoğan'ın “Kasımpaşalılık” kimliğine yaptığı vurgunun kendisidir. Erdoğan'ın deyişiyle; “Kasımpaşalılık net olmanın, mert olmanın adıdır”⁴⁰ ve “Kasımpaşalı olmak bir sevdadır”.⁴¹ “Kasımpaşalılık” imgesinin bıçkınlık, kabadayılık, delikanlılık, dobralık, mertlik, cevvalik nitelendirmeleriyle kol kola yürüdüğü söylenebilir. Bu imge aynı zamanda Başbakan'ın vücut diline bile sirayet etmiştir: “Sağ omuz devamlı öndedir, hafif eğik. Sol omuz arkadadır. Bu duruş Kasımpaşa duruşudur.”⁴² Hatta bu “Kasımpaşalı duruşu”yla ilgili olarak Devlet Bahçeli, 30 Mart 2014 yerel seçimlerine yaklaşıırken “sandığa gitmeliyiz ve siyasi iktidarı uyarmalıyız” dedikten sonra Erdoğan'a şöyle seslenir: “Uyarıyı kabul ederse mesele yok. Recep Tayyip Erdoğan hem kendisini hem AKP'lileri kurtarır. Ama yok ben yoluma devam edeceğim deyip, külhanbeylik ayağına soyunup omzu düşük, sağda solda gezmek seni de memleketi de felakete götürür. Bu millet delikanlıları sever ama omzu düşüklerden huylanır ve hiç de itibar etmez.”⁴³

39 Ayşegül Komsuoğlu, *a.g.e.*, s. 83-105. Karpat da “Erdoğan'ın karizmasını, halk arasından çıkmış, halkı anlayan ve onunla her seviyede ilişki kuran bir kişi olmasına” bağlar. Bkz. Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 225.

40 *Hürriyet*, 15/02/2000'den akt. Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *a.g.e.*, s. 11.

41 Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *a.g.e.*, s. 12.

42 Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *a.g.e.*, s. 12.

43 “Millet Delikanlıyı Sever Ama Omzu Düşüklerden Huylanır”, *Ortadoğu*, 20 Şubat 2014. Kıvanç Koçak da Erdoğan'ın “delikanlı” çıkışları üzerinden şunları söyler: “(...) İçi ne kadar boş olsa da bir tavır olarak “delikanlılığı” pek seven Türkiye’de Erdoğan'ın siyasal rakiplerine, dünyaya verdiği “ayarlar”ın neredeyse hepsi kendi bağlamlarından sıyrılıp “büyük usta”nın siyasi dehasının halelerine ekleniyor. Doğruluğu, yanlışlığı, uygunluğu, yerindeliği tartışılmadan “Master kültürü”ne yedirilip, iyice semiren bir egoya yeni katlar çıkıyor.” Bkz. Kıvanç Koçak, “Kasımpaşalı Haylaz’dan ‘Otokrat Master’a, *Birikim*, sayı 267, Temmuz 2011, s. 37.

Kasımpaşalılık halinin bir kabadayılık formu olarak somutlaşımında, Akyüz'ün de anımsattığı gibi, "kabadayılığın temel nitelikleri olarak cesaret, güç ve özgüven" in izleri görülür ve Erdoğan'ın kabadayılığı "onun karizmatik liderliğinde kendini gösterirken" muarızları, sözgelimi CHP Genel Başkanı olduğu dönemde Deniz Baykal, tarafından da eleştirilmesinin bir gerekçesi olur. Ancak ilginç olan, onun bu yönünü eleştirirken Baykal'ın da aynı kabadayı retorikine zaman zaman sarılmaktan kendini alamamasıdır.⁴⁴

Sadece jest olarak değil, bir ruh hali olarak "Kasımpaşa duruşu" nun kritik önemi Başbakan'ın bu ani "öfke patlamaları"nın ve bu anlarda özellikle başvurduğu üslubunun bir tür özü, bir hoşgörölme vasatı, en genel anlamıyla bir meşruiyet kılıfı olarak kullanılmasından gelir aslında. Erol Olçak da Tayyip Erdoğan'ı "lider olarak diğerlerinden farklı yapan şey" in bu "Kasımpaşalılık" hali olduğunu söylerken bunun ona kattığı "sahicilik" ten bahseder: "Tayyip Erdoğan sahici, samimi ve sabırlı bir lider. Neye inanıyorsa, kumaşı neyse öyle davranıyor. Dolayısıyla reklamcılar ya da imaj yapıcılara ihtiyacı yok. En büyük imajı bu sahiciliği."⁴⁵

Erdoğan'ın Davos'taki o ünlü çıkışı ya da Ortadoğu'da olan bitenler konusundaki tavır ve beklentileri ya da genel siyaset yapma tarzı dezavantajlardan avantaj üretmeye yönelik ola-

44 Selin Akyüz, *Political Manhood In 2000's Turkey: Representations of Different Masculinities In Politics* (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü), Ankara, 2012, s. 181-183. Baykal'ın bu tutumuna dair, yine Akyüz'ün çalışmasında zikrettiği iki örnek olarak kaydedelim: Baykal, Erdoğan hükümetinin Cumhurbaşkanı Sezer'le olan çekişmesini işaret ederek "Kabadayı üslubu ile hassas konularda siyaset yapmak doğru değil" derken, bir diğer konuşmasında "Geçmiş dönemin hesabını sor da sen kendi hesabını da ver. Hesabınız geçmiş döneme sarkmasın. Gün olur, devir döner, keser döner, sap döner. Gün olur sen de hesap verirsin. Ama bekleme, cesur ol, kabadayı ol" der mesela. İlk konuşma için <http://garildi.cumhuriyet.com.tr/sayfa.cgi?w+30+/cumhuriyet/cumhuriyet2002/0212/23/t/c0515.html> + kabaday%FD (23 Aralık 2002), ikinci konuşma için <http://garildi.cumhuriyet.com.tr/sayfa.cgi?w+30+/cumhuriyet/cumhuriyet2005/0509/05/t/c0414.html> + kabaday%FD (5 Eylül 2005)'ten akt. Akyüz, *a.g.e.*, s. 182-183. İlgili açıklamalara ayrıca şu adreslerden de ulaşılabilir: "Hükümet Sezer'le İnatlaşmamalı", <http://www.milliyet.com.tr/2002/12/23/siyaset/siy01.html> (23 Aralık 2002) ve "Hükümete Fatih Camii Suçlaması", <http://www.haber7.com/siyaset/haber/110086-hukumete-fatih-camii-suclamasi> (4 Eylül 2005).

45 "Erol Olçak'la Söyleşi: Yüzde 60 Oya Neden Ulaşmalıyım?", s. 60.



Fotoğraf: Nom de plume.

rak işler. Talihin cilveleri, hesaplı ve fakat cesurca adımlarla alt edilmeye çalışılır. Medyayla da müesses nizamın sahipleriyle de zamanı geldiğinde karşı karşıya gelmekten çekinmez. Örneğin öyle ya da böyle, daha önceki liderlerin aksine, Aydın Doğan medyasına açıktan meydan okuyabilmiştir.

AKP'den ve Erdoğan'dan hiç hazetmediğini saklamayan Doğan medyasının restorasyonu ile sonuçlanan zaferi kolay kazanılmış değildir. Gücün, koşulları doğru hesaplamanın ve cesaretin sonucudur. 3 Kasım seçimlerinden sonra Aydın Doğan'la olan bir sohbetinde Doğan'ın "Özal, Demirel ve Çiller önceleri bize karşı sertti, sonra pes ettiler" minvalindeki sözlerine "Pes etme sırası şimdi bende mi? Bunu mu demek istiyorsunuz?" diyerek daha sonra bolca örneklerini göreceğimiz sert çıkışlarından biriyle cevap verir örneğin.⁴⁶ Erdoğan'ın Kasımpaşalıklıla özetlenen eril kimliğinin unsurlarından biri bu çerçevede ciddiyeti hiç elden bırakmamasıdır. Genellikle gülmez, nadiren la-tife yapar, ciddi olmaya/gözükmeye hep dikkat eder. Bu yönüyle ilgili olarak İETT'de futbol oynadığı yıllardan bir takım arka-

46 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 337-338.

daşı onu “Cıvıklığı sevmezdi” diye anlatır ve ekler: “Bize sık sık ‘ne zaman adam olacaksınız?’ derdi. Kişiliğiyle çevresinde hep saygı uyandırmıştır. Mesela, o günlerde takımda yer alan kendisiyle aynı yaştaki takım arkadaşları bile o yanlarına geldiğinde ‘Tayyip Hoca geldi’ diye toparlanırlardı.”⁴⁷

Kızgınlık, hatta öfke onun bu Kasımpaşalı eril kimliğinin değişmez unsurudur. Memleketi mahalle gibi görüp, mahallenin nizamını türlü bozguncuya karşı korumak isteyen bu delikanlı tavrı, hiçbir şekilde taşkınlık ya da başıbozukluk olarak görüldüğü şeye tahammül etmemek üzerine inşa edilmiştir. Az önce zikredilen örneklerle ek olarak biraz daha tazeleyelim hafızamızı. Erdoğan’ın, fındık mitinginde halkı dağıtamadığı gerekçesiyle merkeze alınan Ordu Emniyet Müdürvekili Rıdvan Güler’e ve gündemdeki diğer konulara ilişkin yaptığı açıklamalar 3 Ağustos 2006 tarihli *Radikal* gazetesine şu başlıkla yansımıştı: “Erdoğan esti gürledi”. Erdoğan’ın başbakanlığı döneminde sıkça Erdoğan’ın kızdığı anlara dayanan haberler serisinin bir örneği olan bu haberde Erdoğan’ın şu açıklamalarına yer verilmişti:

Soruyorum, bir vali, emniyet müdürüne talimat verecek, ve valinin verdiği talimata emniyet müdürü tamamıyla ters bir cevapla rest çekecek. Ve bu emniyet müdürü orada duracak. Ve düşünün ki bir taraftan otobüs kuyrukları Akçaabat’a dayanıyor, öbür taraftan Samsun’a dayanıyor. Bu talimatı veren benim. Bizzat aradım ve ‘Bu trafik açılacak’ dedim. Bu esnada iki kişi öldü. Bunun bedelini, haberleri yapan gazetelerde okuyabilecek miyiz. Niye öldü bu insanlar; çünkü trafik kapalıydı. İnsanlar hastaneye yetiştirilemedi, ambulansla öldüler. O gün bütün o çevrede bütün düğünler iptal edildi. Olay aynen Diyarbakır’da olduğu gibi kadınlar, çocuklar yol ortasına konuldu. Trafik kesildi 8 saat, 9 saat...Emniyet müdürünün görevi nedir? Saat 10.30’da yapılanı, talimatı Vali bey kendisine verdiği zaman yapmaktır. Su sıkacaksa o zaman sıkacak, biber gazı sıkacaksa o zaman sıkacak. ‘Gücün yetiyorsa gel yap’ ne de-

47 Turan Yılmaz, a.g.e., s. 45.

mek. Sen halkının güvenliğini sağlamak göreviyle mükellef-sin. O görevini yapacaktı. Kimse halkınla karşı karşıya gel de-miyor ki. Kamu düzenini bozanların karşısına çık diyor.⁴⁸

Aynı tarihlerde *Radikal*'den Murat Yetkin, Başbakan Erdoğan'ın Malezya'ya gitmeden önce yaptığı bu açıklamalar paralelinde daha sonra da sıkça sorulacak bir soruyu soruyordu: "Erdoğan Neden Bu Kadar Asabi?"⁴⁹ Bu soruya temel teşkil eden tek olay değildi kuşkusuz Erdoğan'ın Ordu'da olan bitene dair açıklamaları. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, açılış törenleri için geldiği Uşak'ta, bir vatandaşın 'Satılık böbrek' yazılı dövizini açması üzerine, "Kusura bakma, sakatatçı dükkânı değil burası" diyerek verdiği cevap,⁵⁰ Mersin'de kendisini bağırarak protesto eden ve "Anamızı ağlattınız" diyen bir çiftçi-yi, "Lan terbiyesizlik yapma" diye azarlayarak, "Hadi ananı al git buradan" şeklindeki azarlaması⁵¹ Erdoğan'ın kızgınlık anları listesinin tepesinde yer alabilecek örnekler. Yine Erdoğan'ın, sivil toplum örgütlerinin temsilcileriyle Berlin'de yapılan toplantıda holdingzedelerin mağduriyetini dile getiren ve "1 milyon holdingzede var" diyen Avrupa Türkleri Dayanışma Derneği Başkanı'nı provokatörlükle suçladıktan sonra, mikrofonun açık olduğunu unutup, Devlet Bakanı Ali Babacan'a, "Çağırın şu sahtekârı, derdi neymiş anlayalım" demesini ve mağdur vatandaşlara "Vermeseydiniz siz de paralarınızı, ben mi verin dedim" türünden yaptığı çıkış da listeye girmeyi hak ediyor.⁵² Berlin'de düzenlenen toplantıda bir katılımcının türbanlı fotoğrafla pasaport alamadıkları yönündeki şikâyeti üzerine

48 *Radikal*, "Başbakan Esti Gürledi", <http://www.radikal.com.tr/index.php? tarih=03/08/2006>, 3 Ağustos 2006.

49 Murat Yetkin, "Erdoğan Neden Bu Kadar Asabi?", *Radikal*, 3 Ağustos 2006. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=194736>. Yetkin bu yazısında, Başbakan'ın öfkesini "YAŞ toplantıları", "Lübnan Krizi", "tarım sektöründeki sorunlar" gibi nedenler çerçevesinde ele alıyor.

50 *Radikal*, "Başbakan'ı Kızdırdılar", http://www.radikal.com.tr/veriler/2005/05/01/haber_151389.php, 1 Mayıs 2005.

51 *Milliyet*, "Başbakan'dan Protestocu Çiftçiye: Lan Terbiyesizlik Yapma", <http://www.milliyet.com.tr/2006/02/11/son/sonsiy08.asp>, 11 Şubat 2006.

52 *Milliyet*, "Başbakana Açık Kalan Mikrofon Davası", <http://www.milliyet.com.tr/2006/05/29/son/sonsiy03.asp>, 29 Mayıs 2006.

Büyükelçi İrtemçelik'i azarlayışı da öyle.⁵³ Ya da Selanik gezisi sırasında Atatürk'ün evindeki anı defterinde partisini ve milletvekillerini eleştiren yazıyı/broşürü görünce sinirlenip yazıyı yırtıp attığı şeklinde basına yansıyan tepkisi de...⁵⁴

Yazılı ve görsel medyadaki pek çok örnek arasından Ertuğrul Özkök'ün, Başbakan'ın Mersin'de kendisini protesto eden çiftçiyle yaşadığı tartışmaya ilişkin söyledikleri bu bakımdan bir hayli manidar gözükmektedir:

Başbakan'ın narenciye üreticisi olduğunu söyleyen zatla yaptığı konuşmanın biçimi, kullandığı ifadeler benim de hoşuma gitmedi. İzmir'in Kahramanlar Semti'nden gelmiş bir vatandaş olarak, zaman zaman Başbakan'ın "*Kasımpaşalı*" (vurgu Özkök'ün) havasını sevsem de, o konuşmayı haddinden fazla gergin, haddinden fazla kenar mahalleli buldum. Yani bu bakımdan, çevremdeki insanların çoğuyla aynı saftayım. Ama... Erdoğan'ın tavrını sevmesem de, narenciye üreticisi olduğunu söyleyen bu kişinin, ülkenin Başbakan'ına böyle alenen "şov" yaparak, uluorta bağırmasını da doğru bulmuyorum. Hele hele aynı kişinin, daha önce Tansu Çiller'e ve Tarım Bakanı Mehdi Eker'e de aynı şeyleri yaptığını gösteren eski görüntüleri izleyince, bu kişinin demokratik muhalefetini gösteren zavallı bir üretici değil, profesyonel bir şovmen olduğunu inanıyorum.⁵⁵

AKP'nin uygulamalarını eleştiren parti içinden iki ismin, Fırat Geçen ve Mahmut Koçak'ın partiden ihracı sürecinde "*Kasımpaşalılık*" imgesine sıklıkla başvuruldu. Özellikle Koçak'ın Tayyip Erdoğan'a yönelttiği "Demokrasi varsa bu kadar yetkinin tek bir insanda toplandığı bir yapı olamaz. Bir de tabii ki önemli olan Kasımpaşalı kültürü meselesi. Kasımpaşalı kültürüyle yetişmiş olabilir ama her seferinde o şekilde davranma-

53 *Radikal*, "Yine Tüban Gerilimi", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=188478>, 26 Mayıs 2006 ve *Sabah*, "Erdoğan Büyükkelçiye Sert Çıktı", <http://www.sabah.com.tr/2006/05/26/siy104.html>, 26 Mayıs 2006.

54 *Radikal*, "Erdoğan'ın Kızdığı An", <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=186418>, 5 Mayıs 2006.

55 Ertuğrul Özkök, "O Fotoğrafa Rağmen", *Hürriyet*, 14 Şubat 2006.

sı da olmuyor. Devlet geleneği içinde olaylara yaklaşmalı”⁵⁶ şeklindeki eleştiri bu tartışmalarda Kasımpaşalılık imgesinin olumsuz kullanımına yönelik olarak bir hayli öne çıktı.

O yıllarda Başbakan’ın asabi hallerinin gerekçesi olarak tek sözcükle onun “Kasımpaşalılığı” adres gösterenler de bir hayli fazla olmakla birlikte durumu Erdoğan’ın yoğun ve stresli iş yüküne bağlayarak tıbbi bir analiz konusu edenler de yok değildi. Burada iki farklı tavır söz konusu oldu. Birinci tavır çerçevesinde bu yorgunluk meselesine kinayeli bir biçimde değinilerek Başbakan ve yakın çevresi eleştiriliyordu:

Şimdi... Başbakanın bu sinirli ve asabi ruh halini danışmanları nasıl bertaraf edeceklerini uzmanlara danışıyor. Yeni bir fikir üstünde konuşuluyor: “Başbakan’ı kaçırmak”. Nereye? Yurtdışına... Bu kez de “Başbakan çok geziyor. İşine bile gitmiyor” eleştirileri ısınsa? Evet Başbakan yorgun. Asabi ve sinirli. Dinlenmesi gerek. Yurtdışına açılması gerek. Ancak gidecek yer de kalmadı. Bütün dünyayı dolaştı. Güney Amerika seferi yapıldı mı hatırlamıyorum ama Kutuplara gitmediğini biliyorum. Bir de Grönland’a. Bahane mi? Bulunur elbet. Yeni Zelanda’ya ne için gidildiyse buralara da bir neden bulunur. Başbakan yoruldu. Tek çare yurtdışı temasları. Başbakan’ın asabı bozuk. Asap bozukluğu için yeni danışmanlara ihtiyacı var.⁵⁷

İkinci tavır ise daha “bilimsel” ve daha “insani” kaygılarla şekillenmiş gözüküyor ve en mükemmel haliyle Fatih Altaylı’nın şu satırlarında ete kemiğe bürünüyor:

Başbakan’ın son zamanlardaki “sinirli ve gergin” tavırlarına, çok değer verdiğim önemli bir doktor “teşhis” koydu: Kronik yorgunluk. Çok uzun süre dinlenmeden çalışan, az uyuyan, yoğun tempo nedeniyle düzensiz beslenen, çok sık ve uzun süreli seyahat eden kişilerde rastlanan “gerçek” bir hastalık. Hastalık nedenleri Başbakan Erdoğan’a uyuyor. 3 yılı aşkın bir

56 *Radikal*, “AKP’li Koçak İhraç Edildi”, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=191633>, 30 Haziran 2006.

57 Taki Doğan, “Başbakan Kaçırılacak”, *Habertürk*, <http://www.haberturk.com/news/216262.html>, 14 Şubat 2006.

süredir “insanlık dışı” bir tempo içinde. Günde birkaç toplandı, sürekli sorun çözme çabası, sürekli talepler, takip edilen gereğinden fazla iş, durmaksızın yapılan seyahatler, haliyle düzensiz ve dengesiz beslenme. Üzerine bir de eleştiriler, tartışmalar... Hastalığın nedenleri Erdoğan’ı tarif eder gibi. Peki hastalığın belirtileri neler? Onlar da uyuyor. Sürekli sinirli ve gergin olma hali. En küçük olayda ani ve sert tepki gösterme. Çevredekilerle tartışma. Zaman zaman öfke nöbetleri. Dikkat dağılması. Bir konuya uzun süre konsantre olamama. Zaman zaman paranoya. Peki kronik yorgunlukla uzun süre yaşanabilir mi? Hayır. Belirli bir süre sonra metabolizmada bozukluklar... İmmün sistemin zayıflayıp çökmesi. Hızlı bir bedensel yıpranma. Çaresi var mı? Var ve çok basit. Önce bir tatil. Ardından da çalışma temposunun bir miktar düşürülmesi. Ve hobilere, iş dışı uğraşlara çok kısa da olsa zaman ayrılması. Yani anlayacağınız Başbakanımızın “tatile çıkması” lazım.⁵⁸

2006’dan sonra yaşananlar Erdoğan’ın asabiyetinin ve zaman zaman eleştiri konusu edilen Kasımpaşalı, sert üslubunun bir istisna değil, kural olduğunu gösterdi. Meselenin Altaylı’nın telaşlandığı gibi “kronik yorgunluk”un ya da Özkök’ün kendi köklerine referansla kurmaya çalıştığı empatinin sınırlarını aşan bir tarafı olduğu hissedilmeye başlandı. Bu noktada Erdoğan’ın, “Kasımpaşalı ağır abi” olarak, sadece Türk sağıının en başarılı ve en güçlü liderlerinden biri değil, aynı zamanda yaslandığı geleneğin diğer liderlerinde de görülen eril bir üsluba/tavra en muhabbetle sarılan, o üslubu/tavrı her veçhesiyle içselleştiren bir lider olduğunu iddia etmek mümkün. Erdoğan’ın

58 Fatih Altaylı, “Başbakana Tatil Gerek”, *Sabah*, 9 Haziran 2006. Altaylı’nın önerisinde gerçekten samimi olduğunu yine *Sabah* gazetesinde 30 Haziran 2006 tarihinde yayınlanan “Başbakanın Durum Raporu” başlıklı yazısında görmek mümkün: “(...) Görüntüsünde de “yorgunluktan” eser yoktu. Dinlenmiş bir hali vardı. Başbakanlığı döneminde gözlerinin altında görmeye başladığımız “yorgunluk torbaları” ortadan kalkmıştı. Bir ara “Estetik ameliyat mı oldunuz” diye sormayı düşündüm ama “zevzeklik” etmemenin daha doğru olduğuna karar verdim. Avrupalı gazetecilerin “asap bozabilecek” soruları karşısında da rahat davrandı. Öfkesini belli etmedi ama “küstahça” bir tavırla sorulan sorulara net şekilde “mukabele” etti. Kendisine “tatile çıkmasını” önerdim. “Çıkacağım” dedi. Önce bir süre Rize’de tatil yapacakmış, ardından geçen yıl yaptığı gibi bir hafta kadar Ekinlik’e gidecekmış.”

iktidardaki yıllarından tam anlamıyla muktedir oluşuna uzanan çizgi bu eril üslubun da tavizsizleşmeye başladığının, artık sadece belli kızgınlık anları ya da tatsız sürprizler karşısında değil, çok daha sık bir biçimde karşımıza çıkışının bir hikâyesi olarak okunabilir.

“Ulan hepiniz oradaydınız be”: Eril üslup

“Biz ancak rûkûda eğiliriz.”

– R. Tayyip Erdoğan, 4 Şubat 2014⁵⁹

1975 yılında Milli Türk Talebe Birliği, Necip Fazıl için “mücadelesinin 40. yılı münasebetiyle” bir jübile düzenler. Jübilede sunuculuk görevini yapacak ve Necip Fazıl’ın “Zindandan Mehmed’e Mektup” şiirini okuyacak kişiyi yine Necip Fazıl seçecektir. Üstat, ilk adayı beğenmez, pek hoş olmayan bir laf sarf eder, ardından ikinci adayı dinler ve bu ikinci adayı, çok beğendiğini söyler. “Beni bu genç takdim etsin. Şiirlerimi en güzel bu delikanlı okuyor” der. Üstat Necip Fazıl’ın övgüsüne nail olmuş bu 21 yaşındaki genç Tayyip Erdoğan’dan başkası değildir.⁶⁰ Erdoğan, yıllar sonra, Birlik Vakfı tarafından düzenlenen, “Büyük Doğu Düşüncesi ve Necip Fazıl Kısakürek’in Eserlerinde ‘İdeal Türk Gençliğinin Nitelikleri’” konulu makale yarışmasının ödül töreninde şunları söyler:

Eserlerini okuduğum, eserlerinden ziyadesiyle müstefid olduğum, daha da ötesi kendisini tanımak ve kendisiyle yol arkadaşlığı diyemeceğim ama izinde yürüme fırsatını yakaladığım Necip Fazıl’ı izah etmek, onun hakkında konuşma, onu tarif etmek bizler için gerçekten çetin bir mesele. Sene 1975, Üstad’a Milli Türk Talebe Birliği bir jübile yapacak. (...) Takdimi yap-

59 R. Tayyip Erdoğan, “İnsan Karşısında Değil, Rûkûda Eğiliriz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/insan-karsisinda-degil-rukuda-egiliriz/59153>, 5 Şubat 2014.

60 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, R. Tayyip Erdoğan: Bir Liderin Doğuşu, s. 29. Çakır ve Çalmuk, Erdoğan bu şiiri okumaya başlar başlamaz salonun tekbir sesleriyle inlediğini yazıyor. Bkz. Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, a.g.e., s. 29.

cak, şiirlerinden şöyle bir demet sunacak gençler aranıyor. İki arkadaş seçildik ve diğer arkadaşım çok uzun bir methiye sunmuştu, 4 A4 sayfası, ben de kısa bir ifadeyle 'bizi 4 kıta, 7 iklim hâkim kılan ruhun mimarı' diye Üstadı takdim etmiştim. Zaten daha fazla dinlemedi, ondan sonra 'beni bu genç takdim etsin' dedi. Şiirlere geldik, şiirlerde de Zindandan Mehmed'e Mektubu fakire emretti, onu da biz okuduk. Muhteşem bir geceydi, unutulmaz bir geceydi. O zaman gecelerimizin heyecanı, coşkusu çok çok farklıydı. Milli Türk Talebe Birliği'nin konferans salonu veyahut da şu anda Lütü Kırdaş diye bildiğimiz yer o zaman İstanbul'un tek kapalı spor salonuydu oralar bizim toplantı merkezlerimizdi, oralarda gerçekten tıklım tıklım oraları doldururcasına gecelerimizi yapardık ve geleceğe yönelik bütün heyecanımızı, aşkımızı oralarda tazelerdik.⁶¹

Bu etkinlikten iki yıl önce *Tercüman* gazetesinin düzenlediği en iyi şiir okuma yarışmasında birinci olan⁶² Erdoğan, İmam Hatip yıllarında güzel şiir okuyuşu ve münazara takımının değişmez üyesi olmasıyla da tanınan bir öğrencidir. Sonraki yıllarda da şiir tutkusundan vazgeçmemiştir. Aldığı eğitim ve edebi zevkleri onun iyi bir hatip olmasına giden yolu açmıştır. İyi hitabete meraklıdır. Gençlik yıllarında kendi kendine konuşmalarını okur, toplantılarda yapacağı konuşmalar için pratik yapar.⁶³

Nihayetinde bugün için Erdoğan'ın iyi bir hatip olduğu konusunda pek bir kuşku yoktur. Erdoğan tane tane ama etkili bir şekilde konuşur. İkna edicidir: "Özellikle kendisinin Refah Partisi'nde siyaset yaptığı dönemde onu dinleyenler duygulanıp gözyaşlarını tutamazlar."⁶⁴ Erdoğan'ın karizmasının önemli bir unsuru hitap gücüdür.

"Kasımpaşalılık" ile özetlenen asabi tavrını bu eril üslubun dinamizmi içinde kullanır. Erdoğan, canını sıkın, memlekette

61 R. Tayyip Erdoğan, "Necip Fazıl Kendi Başına En Büyük Eserdi", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/necip-fazil-kendi-basina-en-buyuk-eserdi/52340>, 24 Eylül 2013.

62 Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *a.g.e.*, s. 21.

63 Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *a.g.e.*, s. 26.

64 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 65.

“bozgunculuk” yaratan göstericilerden bahsederken “kız mıdır kadın mıdır bilemem”⁶⁵ gibi ifadeler kullanabilir. Ya da meclis kürsüsünden bütçe konusunda konuşurken kendisine CHP sıralarından “el kol hareketi” yapan Deniz Baykal’a “racon”a uygun cevap verebilir: “El kol hareketi yapma. El hareketi yapanları milletimiz sandığa gömdü. Yine sandığa gömer, haberiniz olsun. Bir genel başkan, eliyle koluyla değil, diliyle konuşur. Ben bütçe üzerinde konuşuyorum. Ama biraz sonra o dile de konuşabiliriz.”⁶⁶ “Lafta milliyetçi”leri, Diyarbakır’daki Şivan Perwer ve İbrahim Tatlıses’li toplu açılış törenindeki görüntüleri eleştirenleri “Aynı şeyi Ahmet Kaya’ya yaptılar. Ödül töreninde Ahmet Kaya’ya saldırdılar. Kimler saldırdı? Gezi Parkı’nda bize saldıranlar kimse onlar saldırdı. Şimdi diyorlar ki ben o sırada tuvaletteydim ben o sırada dışarıdaydım *ulan hepiniz oradaydınız be*”⁶⁷ sözleriyle azarlar. Afyonkarahisar’daki, 30 Mart yerel seçimleri kapsamındaki miting konuşmasında, MHP, ANAP, DYP, DSP gibi partilere “*ya hepinizin pisliğini biz temizledik be*” diye seslenir.⁶⁸ Sadece kızarken değil, sevdiği şeyleri anlatırken, olumlu bir içeriğe işaret ederken de bu üslubu kullanır. Çevreci hassasiyetlerle ilgili olarak konuşurken söz gelimi “Yeşile *hayranım, hastayım*. Bize çevre düşmanı gibi yaklaşım içinde olmak haksızlık”⁶⁹ der. Bu, Kasımpaşalı ruhu besleyen eril üslup, belli kelime tekrarlarına, sözcük tercihlerine ve üstün bir hitabet gücüne dayanır.

Bu hitap gücü sınırları keskin bir “abilik” tavrıyla birleşerek vuruculuğunu artırır. Erdoğan’ın eril üslubu “benim işçim, benim çiftçim, benim memurum” diyen Demirel’in “baba”lık konumundan çok “milletin öz oğlu” olarak memleketin/aile-

65 “O Kadın, Kız mıdır Kadın mıdır?” <http://www.cnnturk.com/2011/yazarlar/06/04/basbakan.o.kadin.kiz.midir.kadin.midir/618955.0/>, 4 Haziran 2011.

66 R. Tayyip Erdoğan, 27 Aralık 2005, s. 57.

67 “Başbakan Erdoğan’dan Çok Sert Açıklamalar”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25154466.asp>, 19 Kasım 2013.

68 R. Tayyip Erdoğan, “Afyonkarahisar Mitingi’nde Yaptığı Konuşmasının Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-afyonkarahisar-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-me/59778#1>, 24 Şubat 2014.

69 “Erdoğan: Yeşile Hastayım”, <http://www.cnnturk.com/2013/turkiye/09/03/erdogan.yesile.hastayim/721958.0/>, 3 Eylül 2013.

nin işlerini yüklenen “ağır abi”ye yakındır.⁷⁰ Kendisi de zaten sıkça “kardeşimiz” olduğunu anımsatır konuşmalarında. “Bu kardeşiniz” diyerek gösterdiği benliğinin kurucu unsurlarından biri olarak eril üslubu retorik düzeyde suçlama-hizmet dökümü-suçlama-hizmet dökümü-suçlama-hizmet dökümü sonsuzluğunda ve bir milli irade vurgusuyla karşımıza çıkarken, bu retorik düzeyin ayrılmaz parçası olan bir dizi ifadenin, söz-cük seçiminin varlığı da dikkat çeker.

Bir “ağır abi” olarak doğru bulmadığı her şeye müdahil olur. AKP’nin yerel yönetimler alanındaki başarılarını anlattığı bir konuşması sırasında kendisine kocasının sigara içmesinden rahatsız olduğunu söyleyen bir kadını duyunca konuşmanın akışını bir anda kesip “Bak bir hanımefendi bana bir şikâyetle bulundu: ‘Kocam sigara içiyor, ne olur buradan bir seslenin de sigarayı bıraksın’. Bak hanımlar rahatsız görüyorsunuz. Ben de buradan sigara içen beylere diyorum ki; lütfen hanımları rahatsız etmeyin, sigaranızı bırakın. Çünkü aktif içicilerden çok, pasif içiciler, yani içmeyen daha çok rahatsız oluyor”⁷¹ uyarısını yapar. “Hanım kardeşleri”nin nasıl yaşayacağına dair kürtağ özelinde çizdiği çerçeveye rağmen “samimi abi” üslubundan vazgeçmez. Gezi Parkı günlerinde ziyaret ettiği Üsküdar Kısıklı’daki Millet Parkı’nda kendisine çay ikram eden bir hanıma tek çocuğu olduğunu öğrenince “Senin bir tane mi var? Niye öyle? Biz boşuna mı bağırıyoruz ya?”⁷² diyerek “latife eder.”

Yol yordam öğretmeyi ve doğru yola sevk etmeyi görevi adeder. Mehmet Ali Ilıcak’ın içkiyi bırakmasına vesile olur örneğin: “İçkiyi bırakmama sebep Tayyip Bey’dır. Tanıştığımızda daha Belediye Başkanı bile değildi. ‘İçki içiyor musun?’ dedi, ‘İçiyorum’ dedim. ‘Niye?’ dedi, ‘Bak yaradan o kadar güzel şeyler yaratmış. Dalında yetişen portakal, üzüm... Neden onlardan içmi-

70 Bu noktanın altını Erdoğan’ın dilinde samimiyeti ele aldığı yazısında Tanıl Bora da çizer. Bkz. Tanıl Bora, “Recep Tayyip Erdoğan’ın Politik Dilinde Samimiyet: Bu Ne Samimiyet?”, *Birikim*, sayı 293, Eylül 2013, s. 31-32.

71 R. Tayyip Erdoğan, “İzmir, Ak Belediye’ye Muhtaç”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/izmir-ak-belediyeye-binali-yildirim-muhtac/59335>, 9 Şubat 2014.

72 “Başbakan Erdoğan İftar Sonrası Parkta Vatandaşlarla Sohbet Etti”, <http://www.youtube.com/watch?v=4lfiKxtsiqM>, 21 Temmuz 2013.

yorsun da bundan içiyorsun?’ O gün akşam karar verdim. Vesile oldu.”⁷³ İçkiyi içen kendinden yaşça küçük erkeğe doğrudan müdahalesiyle içkiyi içen kadına müdahale etmemeyi tercih etmesi arasındaki fark da Erdoğan içselleştirdiği “delikanlılık dünyası”nın kuralları açısından anlamlıdır. Can Ataklı’yı dinleyelim: “Tayyip Bey’le teke tek yemek yiyoruz. Ben Tayyip Bey’le içki de içerdim. Ama yemeği ben veriyorsam. Yemeği o veriyordu. İçki içmedim. Bana dedi ki, “Can Bey bir şey iç”, dedim ki “Olmaz. Siz, davet ettiniz, sevmiyorsunuz içmem. Ben davet versem belki içerim” dedim. Nitekim onunla aynı masada içki içtik. Bir yemek sonra, ‘Yenge de maşallah ne içiyor ama’ dedi.”⁷⁴

Bu türden nezaket anlarını, konuşmalarında ayıp saydığı şeylere ilişkin kullandığı “afedersin”lerle de destekler. Kendisi hakkındaki bazı kitaplarda kullanılan ifadelerle işaret ederken “Bizim ne Yahudiliğimiz, ne Ermeniliğimiz, ne *afedersiniz* Rumluğumuz, hiçbir şeyimiz kalmadı” derken başka konuşmalarında da “Devletin metrosunda da ahlak kuralları vardır. Bu ahlak kuralları aşılsa buna karşı anons yapılmasının nesi yanlış? Sonra da bir grup geliyor, ellerinde alkoller malkoller. Şimdi soruyorum, bir anne baba, kızının *afedersin* birinin kucasına oturmasını ister mi?”, “Sayın Bahçeli beni konuşturma. *Afeder-sin* Öcalan’ı idamdan kurtaran sensin”, “Herkes inandığının gereğini yapabilmeli. Sen kalkıp da başkalarına, *afedersin* sen şöyle giyinmeyeceksin streç pantolon değil de şöyle pantolon, veyahut da göbek açık, kapalı bunları sormuyorsun. *Afeder-sin* askılı, askısız bunların hiçbirini sormuyorsun” gibi ifadelerle yer verir. Bu türden teeddüben yapılan müdahalelere kızgın bir “ya” kullanımını da ekleyebiliriz: “TÜSIAD’a bak ya. Ya sen git işine bak, sen git üretim yap”, “Kılıçdaroğlu çıkmış bize bayrak dersi veriyor. Sen git yat ya”, “Ya sen hoca mısın, istihbarat şefi misin, sen ne yapıyorsun ya? Bu işlerle nasıl uğraşırsın?”, “Şimdi gelirken bana birileri Atatürk’ün posterini sallıyor. Ya bana ni-

73 Berrin Karakaş (söyleşi), “Mehmet Ali Ilıcak: Hangi Salak Twitter’den Başbakan’a Yağ Yapar?”, *Radikal*, 17 Nisan 2011.

74 Özlem Kılıç ve Kübra Demir, *Bab-ı Ali’nin Dikenleri*, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2012, s. 29.

ye sen Atatürk'ün posterini sallıyorsun? Ki bu büyük ihtimalle CHP'li, işleri güçleri bu. Ya sen laf üretme, iş üret iş. Biz bu CHP'yi biliriz. Ya siz, Gazi Mustafa Kemal öldü, öldükten sonra paraların üzerinden Atatürk'ün resmini kaldırıp oraya İnönü'nün resmini koyan partisiniz.”⁷⁵

Erdoğan'ın eril üslubunun damga vurduğu hemen her konuşmasından aklımızda kalan kalıplar, sözcükler, ifadelere baktığımızda karşımıza önce “samimiyet” vurgusu çıkar. Harbi delikanlılığın kuralı, hatta bizatihi delikanlı olmanın kurallarından biri de zaten samimiyet değil midir? “Şu anda Batı'ya şaşıyorum. Batı hâlâ bu olaya darbe diyememiştir. Afrika Birliği Mısır'ın üyeliğini askıya almıştır. Hani Batı demokrasiden yanaydı. İşte bu bir *samimiyet* testidir. Batı bu *samimiyet* testinde sınıfta kalmıştır” derken samimiyetin önemini Batı medeniyetinin ikiye bölünmüşlüğüne işaret etmek için kullanır, “Bu süreç bir turnusol kâğıdıdır. En başta bir *samimiyet* sınavıdır” derken samimiyeti Kürt sorununa dair açılım politikalarının doğasını anlatmak için vurgular, “Bunlar sözlerinde *samimi* değil” derken ise samimiyeti CHP'nin genel tutumunu eleştirmek için devreye sokar.⁷⁶ ODTÜ'nün içinden geçecek yola dair tartışmaların

75 <http://www.youtube.com/watch?v=qLBCH948r48>, 11 Haziran 2011, “Erdoğan Taksim'e Caminin Yapılacağı Yeri Açıkladı”, <http://www.samanyoluhaber.com/gundem/Erdogan-Taksime-caminin-yapilacagi-yeri-acikladi/1016193/>, 2 Haziran 2013, “Öcalan'ı İdamdan Kurtaran Sensin”, <http://siyaset.milliyet.com.tr/-ocalan-i-idamdan-kurtaran-sensin-/siyaset/siyasetdetay/11.06.2012/1551947/default.htm>, 11 Haziran 2012, “Başbakan Genel Affa Karşı Çıktı”, http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_genel_affa_karsi_cikti-1015996, 28 Ağustos 2010, “Erdoğan'dan TUSİAD'a”, <http://www.stargundem.com/ajanslar/erdogandan-tusiada-ya-sen-git-isine-bak-588436.html>, 9 Şubat 2014, “Twitter'ın Kökünü Kazıyacağız”, <http://www.ihha.com.tr/basbakan-erdogan-twitterin-kokunu-kaziyacagiz-politika-342110>, 20 Mart 2014, R. Tayyip Erdoğan, “Çanakkale Mitingi'nde Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-canakkale-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/61108#1>, 19 Mart 2014, R. Tayyip Erdoğan, “Aydın Mitingi'nde Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-aydin-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/61060#1>, 18 Mart 2014.

76 “Batı Samimiyet Testinde Sınıfta Kalmıştır”, http://www.zaman.com.tr/politika_basbakan-erdogan-bati-samimiyet-testinde-sinifta-kalmistir_2107726.html, 5 Temmuz 2013, “Bu Süreç Bir Samimiyet Sınavıdır”, http://www.radikal.com.tr/politika/basbakan_erdogan_bu_surec_bir_samimiyet_sinavidir-1117244, 17 Ocak 2013, “Samimi Değil, Dik Durmuyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20724700.asp>, 9 Haziran 2012.

yaşandığı günlerde durumu “Belediye samimiyetle yol yapmak istiyor, birileri de yol kesmek istiyor” diyerek özetler, Kemal Kılıçdaroğlu’na türban meselesiyle ilgili olarak “Eğer dürüst-sen ve samimiysen 13 Eylül gününden daha erkeni yok. Gel bu işi halledelim” çağrısını yapar, yine Kürt sorunuyla ilgili olarak “Samimi olduğumuz için bu sorunu biz çözeriz” der, yeni anayasa çalışmaları kapsamında “muhalefet samimi değil” şikâyetinde bulunur ve en nihayetinde kendi başarısını da samimiyet üzerinden açıklar: “Samimi olduğumuz için oyumuz % 50.”⁷⁷

Samimiyet onun dilinde hem bir “içimizden biri” olma hali-ne ve güvenilir abi olarak rolüne işaret eden bir kalıp, hem dikkat etmemiz gereken tekinsiz unsurlara karşı yapılan bir uyarıdır. Kötü olan, samimiyetsiz olandır. Bora, haklı olarak bu meydan okumacı samimiyet dilini “ahlaki bir otoritarizme” bağlarken, “şeddeli telaffuz”la (“samîgmîyyet”) bize duyuru-lan bu samimiyet çağrısının bozulmamışlığa seslenen muhafazakâr tınısına dikkat çeker. Onun “otoritesini samimiyete yaslanarak ve samimiyet vaadiyle kuran” abiliğinde, babanın “samimiyet göstermeye ihtiyacı olmayan” duruşundan farklı bir şeyler vardır. Bu samimiyet hali, onun beden diline de sirayet etmiştir. “Avuçlarını içe doğru açıp göğsüne götürmesiyle, eli-ni kalbinin üzerine koyuşuyla, işaret parmağıyla boşluğa vere-vine bir çizgi çizip ‘asla’ tembihinde bulunuşuyla” da bir samimiyet söz konusudur.⁷⁸

77 “Başbakan Erdoğan Şehir Hastanesinin Temelini Attı”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24959743.asp>, 22 Ekim 2013, “Samimiysen Gel Çözelim”, http://www.sabah.com.tr/Gundem/2010/09/01/basortusu_meselesini_13_eylulde_cozelim_33813226561, 1 Eylül 2010, “Samimiyiz Çözeceğiz”, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2013/01/24/samimiyiz-cozecegiz>, 24 Ocak 2013, “Muhalefet Samimi Değil”, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2013/07/16/muhalefet-samimi-degil>, 16 Temmuz 2013, R. Tayyip Erdoğan, “Samimi Olduğumuz İçin Oyumuz % 50”, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/samimi-olduugumuz-icin-halk-yuzde-50-oy-verdi/31658>, 27 Eylül 2012. Erdoğan, kendisiyle yapılan bir söyleşide şunları söyler: “Halkla samimi bir şekilde, ne düşünüyorsam, ne hissediyorsam o şekilde iletişim kuruyorum. Bu samimiyeti halkımız anlıyor ve benimsiyor.” Bkz. Sevinç Engin, “Recep Tayyip Erdoğan”, *Lider Öyle Omaz Böyle Olur: Yön Veren Liderler ile Liderlik Üzerine*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 371.

78 Tanıl Bora, “Recep Tayyip Erdoğan’ın Politik Dilinde Samimiyet: Bu Ne Samimiyet?”, *Birikim*, sayı 293, Eylül 2013, s. 30-33. Cemal Dindar ise AKP’nin içinden çıktığı Milli Görüş hareketinin mensuplarına yönelik “takiyye yapmak” suç-

Samimiyete ek olarak Erdoğan'ın üslubunun bizi aşına kıldığı diğer bazı kalıplar/sözcükler/ifadeler arasında bu abilik ruhuna uygun olarak az önce de değinildiği gibi “kardeşlik” gelir. Erdoğan kitlesine sıkça “kardeşlerim” diye seslenir:⁷⁹ “*Kardeşlerim*, 2013 yılının ilk 9 ayında Türkiye ekonomisi yüzde 4 büyümeye kaydetti”, “*Kardeşlerim* tabii ki şunu unutmayın üzümün yenen ağaç taşlanır ve şunu unutmayın *kardeşlerim*, biz küllerinden ayağı kalkan bir milletiz”, “*Kardeşlerim*, yolsuzluğun olduğu bir ülkede 79 senede 6 bin 100 kilometre bölünmüş yol yapacaksın ve biz 10 senede bunun üzerine 17 bin 100 kilometre bölünmüş yol ilave edeceğiz. Nasıl oluyor bu iş? Yolsuzluğun olacağı veya olduğu bir ülkede siz bu yatırımları yapabilir misiniz? Fakat dert başka...”⁸⁰

Bazen abiliğini ve samimiyetini, içimizden biri oluşunu vurgulayan bir şive kullanımıyla vurgular ve bol bol “nire”li sorular (ki bu “nire”ler genellikle karşılaştırılan şeyler arasındaki mesafeyi vurgulamak için uzatılarak söylenir) sorar: “Her zaman şahsımdan da örnek veriyorum. Eşim Kürt kökenli değil, Arap orijinlidir ama Siirtlidir, ben Rizeliyim. Buyurun... *Arap nire, Türk nire? Rize nire, Siirt nire?*”, “Biz, 10 yıl önce görevi devraldığımızda Merkez Bankası'nın kasasında 27,5 milyar dolar vardı, (...) Altın dahil şu anda, yaklaştığını veriyorum, 117 milyar dolara ulaştı. *27,5 milyar dolar nire, 117 milyar dolar nire?*”, “Cumhuriyet tarihinde 79 senede şu Burdur'da yapılan bölünmüş yol ne kadar? 47 kilometre. Değerli kardeşlerim sekiz senede biz ne

laması üzerinde bu “samimi/samimiyet/samimiyetsizlik” vurgusuna işaret eder. Bkz. Cemal Dindar, *Öfke Dili: Yeni Sağ Zihniyetin Yapıtaşları*, Cade Yayınları, İstanbul, 2011, s. 171-172.

79 Dindar da Erdoğan'ın retorikinin belirleyici renklerinden biri olarak bu kardeşlik ve Biz'lik vurgusuna değinir. Bkz. Cemal Dindar, *Biat ve Öfke: Recep Tayyip Erdoğan'ın Psikobiyografisi*, Cade Yayınları, İstanbul, 2011, s. 34.

80 R. Tayyip Erdoğan, “Türkiye Emin Ellerde”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/turkiye-emin-ellerde/59150>, 4 Şubat 2014 ve “İnsan Karşısında Değil, Rükuda Eğiliriz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/insan-karsisinda-degil-rukuda-egiliriz/59153>, 5 Şubat 2014. Erdoğan'ın 30 Mart yerel seçimleri sürecindeki bazı konuşmaları sözcüğün kullanım sıklığı hakkında fikir verebilir: “Sivas Mitingi'ndeki Konuşmasının Tam Metni” (4353 sözcük) içinde 43 kez, “Yozgat Mitingi'ndeki Konuşmasının Tam Metni”nde (3197 sözcük) 30 kez, “Afyonkarahisar Mitingi'ndeki Konuşmasının Tam Metni”nde (3938 sözcük) 49 kez “kardeşlerim” sözcüğünü kullanmıştır.

yaptık? 128 kilometre bölünmüş yol yaptık. 47 kilometre nire, 128 kilometre nire?” “Kamu net borç stokunun milli gelire oranı biz görevi devraldığımızda yüzde 61,5’du. Şimdi ne oldu biliyor musunuz? Yüzde 22. Kardeşlerim yüzde 61,5 nire, 22 nire?” Hizmet dökümü anlarında da yine halkın anlayabileceği, net ve samimi bir pazarlama dili karşılar bizi: “Kürt kökenli vatandaşlarım acaba bunun farkında mı? Birçoğu inanın değil. *Bitti mi? Bitmedi.* TRT Şeş’i uygulamaya koyduk. Yarım saate bu ülkede cesaret edemeyenler, 24 saat bizim her gün yayınımızı gördüler. Bunu bu iktidar yaptı. Yaptık da ne oldu, neyi kaybettik? Gayet iyi gidiyor. *Bitmedi.* Seçim kampanyalarını ana diliyle yapıyorlar mı? Yapabiliyorlar.” “En ücra köşeye KÖYDES’le nasıl ulaştığımız ortadadır. 780 bin kilometrekarede 73 milyona ulaştırdığımız hizmetler, bu ülkeye ve millete aşkımızın ve sevdamızın açık delilleridir. *Bitti mi? Bitmedi.* Daha yapacağımız çok şey var”, “Kardeşlerim bakınız, bizim fiilimizin ulaştığı yere bunların hayalleri bile ulaşamaz. *Bitti mi? Bitmedi.* Şimdi MARMARAY’ın biraz daha güneyinde denizin altından çift katlı bir tünel daha yapıyoruz. İnanın ki denizin altından yapmak çok daha kolay. Çünkü denizin üstünden yaptığımız zaman, sandallarla motorlarla gelip provoke etmeye çalışıyorlar, şimdi denizin altında olduğu için göremiyorlar”, “Daha işimiz *bitti mi? Bitmedi.* Yapacak çok işimiz var. Eski rakamla şu ana kadar 3,5 katrilyon harcadık. Yapılacak olanlarla birlikte bu rakam 5,5 katrilyona ulaşacak, hedef bu.”⁸¹

81 “Erdogan: Böyle Bir Şey Geçemez”, <http://www.samanyoluhaber.com/politika/Erdogan-Boyle-bir-sey-gecemez/448294/>, 1 Eylül 2010, “Erdogan: Asla Boyun Eğmeyeceğiz”, <http://haber.stargazete.com/politika/erdogan-asla-boyun-egmeyecegiz/haber-703756/>, 12 Kasım 2012, “Erdogan: Eşek Arısı Kovanına Çomak Soktuk”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25176898/>, 29 Ocak 2011, “Erdogan: 2013-2014 Büyüme Hedefimiz % 5”, <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1220647-erdogan-2013-2014-buyume-hedefimiz-5>, 30 Eylül 2012, “Başbakanın Kürtçe Ders Açıklaması”, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2012/06/12/basbakan-ders-kurtce-ders-aciklamasi>, 12 Haziran 2012, “Erdogan: Çıtkırıldım Cumhuriyet Değil”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/25145051/>, 26 Ekim 2010, R. Tayyip Erdoğan, “İnsan Karşısında Değil, Rükuda Eğiliriz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/insan-karsisinda-degil-rukuda-egiliriz/59153>, 5 Şubat 2014, “Başbakan 10 Bakanla Van’a Çıkarma Yaptı”, <http://haber.stargazete.com/politika/basbakan-10-bakanla-vana-cikarma-yapti/haber-699140>, 23 Ekim 2012.

Kardeşlerine seslenen abinin sesindeki samimiyet, onlarla dertleştiği anlarda yoğunlaşır. Burada devreye bol “ah ah”lı iç çekmeler girer: “Ah ah... Doktor beş tane ilaç yazar, gidersin SSK’nın hastanesine çünkü dışarıdaki eczanelerden alamazsınız.”, “Ah Ah... Bir zamanlar karakol dendiği zaman insanın aklına korku tünelleri gelirdi. Acaba içeride ne olacak diye. Ama artık bu devirler kapandı”, “Ah kardeşlerim ah, bu CHP var ya bu CHP bunların bu ülkede dikili ağacı yok, dikili ağacı” gibi. Bu “ah ah” seansları geçmişe döneceğimizin bir işaretidir. Konuşma “ah ah” ile şekillenmeye başladığında bizi bekleyen şey, kuvvetle muhtemel bir “eski Türkiye-Yeni Türkiye” karşılaştırmasıdır. Bu kompozisyon içinde dert yanılan, şikâyet edilen karmaşık ve belirsiz düşman kategorisi tek tek belirtilmediği zamanlar, genel bir “bunlar” ya da “onlar” parantezine alınır: “Ellerini ovuştururlar var ya, şimdi Berlin’den onlara sesleniyorum”, “Tencere tava çalanlara karşı yargıya giderek hakkınızı savunun. Yargıda onlar mücadele etsin. Yıllarca biz mücadele ettik şimdi onlar mücadele etsin”, “Onlar Taksim’e 20 bin kişi mi çıkardı ben de 500 bin kişiyi Kazlıçeşme’ye çıkarırım. Böyle bir imkânımız, gücümüz var. Partimin tabanı da ‘Biz bunlara karşı sessiz mi kalacağız’ diye sürekli bizi aradılar ama biz sakin durduk”, “Bunların hayallerinin bile ulaşamayacağı yere bizim metro hatlarımız ulaşıyor”, “Bunlar yolsuzluğu sorgulayamaz. Bunlar olsa olsa yolsuzluk yaparlar. (...) Bunların cibilliyetinde bu var, bunlar eser ortaya koyamazlar, yıkmak için uğraşırlar”, “Bunlar hukukçu filan değil, bunlar bu işin militanı durumunda”, “Bunlar benim gençliğim olamaz”, “Bunlar istiyorlar ki şehit gelsin de oradan prim yapalım, oradan oy alalım. Böyle bir şey olur mu? Bunlar tam terör çetesi, bunlar korsan, korsan”, “Fesat içinde çevreler var. Bunlar AK Parti zarar görecektir diye Türkiye düşmanlarının sırtını sıvazlayan bir muhalefet”, Bunlar bugüne kadar bataklığın içinde gezinmeye alışmış. Kalkmışlar ‘inkâr ve ret politikaları sona ersin’ diyorlar. AK Parti iktidarı bunları zaten sona erdirmiştir” gibi. Bu düşmanlara kızgınlığını onları tüm diğer kardeşler nezdinde lanetleyecek şekilde yüksek bir perdeden yapmaya dikkat eder ve bunun için

yine bolca “Eyyyy!” kullanır: “Eyyy Geziciler! 10 tane ağaçla başladınız değil mi? Acaba hayatınızda bir yere bir tane ağaç diktiniz mi be...”, “Ey Tüsiad, ananas meselesinden niye rahatsız değilsin?”, “Ey dünya, 150 bin insanın öldürüldüğü Suriye’ye karşı acaba sessiz mi kalacağız?”, “Ey CHP, sen önce bunların hesabını ver bakalım”, ve hatta “Ey Nobel, sen nasıl barış ödülü dağıtıyorsun?”⁸²

Tabii” ve “noktasında” gibi sözcükleri, “Allahın izniyle”, “inşallah” gibi ifadeleri “milletinin” kullandığı doğallıkta kullanır. “Geceleri *tabii* eve geç geliyorduk”, “*Tabii* açıklanan raporda katılmadığımız yerler yok değil”, “Bunu *tabii* o gün doğanlar, 23-24-25 yaşında olanlar bilmiyor olabilirler” ya da “Bu konudaki kararlılık aynı şekilde devam ediyor. Şansölye’ye özellikle *tabii* onu da burada tekrar ifade etmek suretiyle ortaya koymam lazım” gibi bol “tabii” lere ek olarak özellikle “noktasında” sözcü-

82 “Türkiye Emin Ellerde”, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-emin-ellerde-117348.html>, 4 Şubat 2014, “Biraz da Onlar Yargıda Mücadele Etsin”, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan_biraz_da_onlar_yargida_mucadele_etsin-1142699, 21 Temmuz 2013, R. Tayyip Erdoğan, “Sivas Mitingi’nde Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-sivas-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metnil/59776>, 24 Şubat 2014, “Erdoğan Taksim’e Caminin Yapılacağı Yeri Açıkladı”, <http://www.samanlyoluhaber.com/gundem/Erdoğan-Taksim-e-caminin-yapilacagi-yeri-acikladi/1016193/>, 2 Haziran 2013, R. Tayyip Erdoğan, “Türkiye’yi Demir Ağlarla Biz Örüyoruz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/turkiyeyi-demir-aglarla-biz-oruyoruz/59285>, 8 Şubat 2014, “Önce Geçmişteki Kara Lekeleri Temizle”, <http://haber.stargazete.com/politika/erdogan-once-gecmisteki-kara-lekeleri-temizle/haber-840464>, 8 Şubat 2014, “Hukukçu Değil Militan Bunlar”, <http://siyaset.milliyet.com.tr/hukukcu-degil-militan-bunlar-siyaset/detay/1821009/default.htm>, 13 Ocak 2014, “Bunlar Benim Gençliğim Olamaz”, <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/1036630-erdogan-bunlar-benim-gencligim-olamaz>, 9 Haziran 2013, “Bunlar Ülkemize Karabasan Gibi Çöktüler”, <http://www.aa.com.tr/tr/politika/268150--2-yildir-gizli-tutuklari-operasyonu-secimlere-3-ay-kala-ortaya-cikartiyorlar>, 28 Aralık 2013, “Erdoğan: BDP’li Vekiller Açlık Grevinde Ciger Yiyorlar”, http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan_bdpli_vekiller_aclik_grevinde_ciger_yiyorlar-1107683, 13 Kasım 2012, R. Tayyip Erdoğan, “İnsan Karşısında Değil, Rükuda Eğiliriz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/insan-karsisinda-degil-rukuda-egiliriz/59153>, 5 Şubat 2014, <http://webtv.hurriyet.com.tr/2/53293/0/1/basbakan-erdogan-eyy-nobel-sen-nasil-baris-odulu-dagitiyorsun.aspx>, <http://www.youtube.com/watch?v=XCpHh4-wz0>, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/24618779.asp>, <http://haber.stargazete.com/politika/erdogan-ey-dunya-suriyeye-sessiz-mi-kalacagiz/haber-832501>, R. Tayyip Erdoğan, “İzmir, Ak Belediye’ye Muhtaç”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/izmir-ak-belediye-binali-yildirima-muhtac/59335>, 9 Şubat 2014.

günü daha çok bir “ilgili olarak/-e dair/hakkında” karşılığı olarak kullanır. Bu “noktasında” sadeleştirmesi onun aslında pratikliğinin bir uzantısı olarak da görülebilir. Her sorun bir tür noktadır, iş noktaları birleştirmektir. Her nokta bir madde, bir somut meseledir: “Yeniden yargılanma *noktasında* da bizim açımızdan herhangi bir sıkıntı yok”, “Siyasi uzantılarının adaya gitmesi *noktasında* ise böyle verilmiş bir zaman veya verilmiş bir söz konusu değil” ya da “Fas’tan arama *noktasında*, evet aradım” gibi. Bu “nokta”lara ek bir nokta olarak, bir de işleri basitleştirici ve her şeyi net bir biçimde gören müktedir bakışın uzantısı bir başka ifade söz konusudur: “Olay bu.” Erdoğan’ın “Üçüncü havalimanı yıllık yolcu kapasitesi asgari 100 milyon yolcu. Peki bizim cebimizden para çıkıyor mu? Hayır. Biz para vermiyoruz. 20 yıllık kullanım hakkı veriyoruz. At binenin kılıç kuşanandır. *Olay bu*”, “Mahkeme kararı çıkıncaya karar erişimi geçici olarak bloke ediyor, *olay bu*. Bunu sansür olarak algılamak insafsızlıktır”, “Eşek ölür kalır semeri, insan ölür kalır eseri, *olay bu*” ya da Erdoğan Bayraktar’ın istifasını geri almasının ardından yaptığı “Orada kullanmış olduğu yanlış bir ifadeyi düzeltmek onun görevidir. Onun için de ikna gayreti içerisine girmem gerekmez. Onun nadim olması lazım, pişman olması lazım, *olay bu*” gibi açıklamalarında “olay bu”, bir “her şey bu kadar basit, açık ve net” karşılığı olarak sıkça karşımıza çıkar.⁸³

Meydan okuyucu sesi bazen “kusura bakma”larıyla pekişir: “*Kusura bakma* TÜSIAD. Senin arzun olmayacak, milletin arzusu olacak”, “Samimiysen, bu işte en yetkili komisyon olan

83 “Başbakan Erdoğan’ı Canlı Yayında Ağlatan Esmâ Şiiri”, <http://www.samanyoluhaber.com/web-tv/basbakan-erdogan-canli-yayinda-aglatan-esma-siiri-4852-video-haber/>, “Tabii Açıklanan Raporda...”, <http://www.iha.com.tr/erdogan-tabii-aciklanan-raporda-katilmadigimiz-yerler-yok-degil-gundem-308461>, 29 Ekim 2013, R. Tayyip Erdoğan, “İzmir, Ak Belediye’ye Muhtaç”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/izmir-ak-belediyeye-binali-yildirima-muhtac/59335>, 9 Şubat 2014, R. Tayyip Erdoğan, “Müddei İddiasını İspatla Mükelleftir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/muddei-iddiasini-ispatlan-mukelleftir/59414>, 11 Şubat 2014, “Erdoğan’dan Merkel’e Çağrı”, <http://www.iha.com.tr/erdogandan-merkele-cagdi-dunya-329349>, 4 Şubat 2014, “Erdoğan’dan Önemli Açıklamalar”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25764792.asp>, 8 Şubat 2014, R. Tayyip Erdoğan, “Yozgat Mitingi’nde Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-yozgat-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/59777#1>, 24 Şubat 2014.



Fotoğraf: Nom de plume.

İnsan Hakları Komisyonu'ndaki üyelerin niçin kamplara gitmediler? Gitseydiler. Şov yapmaya o şekilde giderlerse müsait olmayacak da onun için. *Kusura bakma* Sayın Kılıçdaroğlu, bundan sonra oraya eğer gideceksen sen tek başına gidebilirsin ama senin yanında şov yapman için hiçbir zemini bu kamplarda sana hazırlamayız”, “Kuzey Kıbrıs versin, Türkiye versin. *Kusura bakmayın*. Masaya oturacağız, karşılıklı menfaat esasına dayalı olarak bu işi çözeceksek çözeceğiz” ya da “Hiç *kusura bakmasınlar*. Geçti o günler... Türkiye’de demokrasi var, Türkiye’de sandık var.” Bu “kusura bakma”ların bir benzeri işleve sahip, yukarıdan bakan/muhataba acıyan/“hadi oradan” diyen küçümseyici abi ifadesi de Erdoğan’ın retorığının kıymetli kalıplarından biri olarak “sevsinler seni” ve bunun türevleridir: “Ana muhalefetin genel başkanı çıkmış savaş hayır mitingleri yapacakmış. *Sevsinler seni*”, “İktidara gelirken Obama gibi gelmişim, şimdi Bush olmuşum. *Sevsinler seni*. Yazıklar olsun. Biz ne Obama’yız, ne Bush’uz. Biz biziz”, “MHP Van depreminde kalkıp da Van’a gidemiyor. *Sevsinler sizin gibi muhalefeti. Sevsinler sizin gibi milliyetçiyi*” , “Bakıyor-

sunuz CHP'ye, MHP'ye ne diyor? 'Seni Yüce Divan'a göndereceğiz.' *Sevsinler sizin gibi demokratları*. Biz bu yola beyaz gömleğimizi giyerek çıktık."⁸⁴

Kendisini Erdoğan'ın konuşmalarında sıkça zikrettiği "dik duracağız, dikleşmeyeceğiz" düsturunda⁸⁵ gösteren muktedir meydan okuma ve kararlılık hali, Erdoğan'ın kendi kişiliğinde somutlaştırdığı kolektif bir bilen özne görüntüsünden de güç alır. Erdoğan konuşmalarında pek çok şeyi bilir, bildiğini söyler, "en iyi" bildiğini iddia eder. Buradaki bilme, aynı zamanda bir yaşama, tecrübe etme, tanık olma, anlama filline denk düşer: "Gözünü yola dikmiş, oğlunu bekleyen annelerin yüreğini *biz biliriz*, evladını kaybetmek nedir, babasız, anasız büyümek nedir? *Biz biliriz*, emeğiyle alın teriyle geçinmeyi *biliriz*. İşten atılmanın acısını da üniversite kapısından boynu bükük geri çevrilmenin sızısını da *biz biliriz*. Susmanın ve susurulmanın, konuştuğu, yazdığı için mahkeme koridorlarına düşmenin, şiir okuduğu için mahpus damlarında gün saymanın nasıl bir hissiyat olduğunu *biz biliriz*" ya da "İnsanı *biz biliriz*, demokrasi mücadelesini biz verdik, şehirciliği de *biz biliriz*, bunlar bu işi anlamazlar" gibi. Bu "biz biliriz" in en şiirsel görünümü Erdoğan'ın 2010'daki Diyarbakır konuşmasının karşımıza çıkar:

84 "Kusura Bakma TÜSIAD", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/20016730.asp>, 28 Şubat 2012, "Erdoğan'dan Sert Tepki", <http://m2.samanyoluhaber.com/Erdogandan-sert-tepki-Kusura-bakma-Kilicdaroglu-haberi-831892.html>, 5 Eylül 2012, "Erdoğan'dan Papandreu'ya", <http://www.ntvmsnbc.com/id/25169099>, 7 Ocak 2011, R. Tayyip Erdoğan, "Gelsinler Siyaseti Türkiye'de Yapsınlar", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/gelsinler-siyaseti-turkiyede-yapsinlar/59154>, 5 Şubat 2014, "Başbakan'dan Savaşa Hayır Mitinglerine Tepki", <http://www.haberturk.com/gundem/haber/877675-basbakandan-savasa-hayir-mitinglerine-tepki>, 15 Eylül 2013, "Sevsinler Seni, Yazıklar Olsun", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/10316894.asp?gid=229>, 9 Kasım 2008, "Sevsinler Sizin Gibi Muhalefeti", <http://haber.gazetevatan.com/sevsinler-sizin-gibi-muhalefeti/587221/1/gundem> (26 Kasım 2013), Yüce Divan ile Korkmam, <http://siyaset.milliyet.com.tr/yuce-divan-ile-korkmam-biz-bu-yola-bas-koyduk/siyaset/siyasetdetay/06.08.2010/1272957/default.htm>, 6 Ağustos 2010.

85 "Hiç endişeniz olmasın, her zaman söylüyorum dik duracağız dikleşmeyeceğiz" türünden açıklamalarla sıkça anımsatılır bu düstur. Bkz. R. Tayyip Erdoğan, "İnsan Karşısında Değil, Rükuda Eğiliriz", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/insan-karsisinda-degil-rukuda-egiliriz/59153>, 5 Şubat 2014.

Biz bu ülkede fikirlerinden dolayı mahkûm edilen insanların derdini çok iyi biliriz. Biz bu ülkede yazı yazdığı için, konuştuğu için, fikirlerini söylediği için, şiir okuduğu için, aş-ış dediği için, hak dediği, demokrasi dediği için mahpus damlarında çürümenin nasıl bir duygu olduğunu çok iyi biliriz. İnancından dolayı, ibadetinden dolayı, başındaki örtüden dolayı dışlanmanın ne olduğunu biz çok iyi biliriz. Üniversite kapılarında boynu bükük kalmanın ne demek olduğunu çok iyi biliriz. Biz yoksulluğu biliriz, yasakların, baskıların, mahrumiyeğin ne olduğunu çok iyi biliriz. Bir gece yarısı, sokak ortasında ensesine kurşun sıkılarak katledilen; katilleri gecenin karanlığında kaybolup bir daha hiç ortaya çıkmayan, çıkarılmayan faili meçhullerin acısını çok iyi biliriz. Evi basılıp tarumar edilmek nedir biliriz. Kitapların derdest edilmesini biliriz. Köy meydanına toplanan köylülere uygulanan eziyeti biliriz; köylerin boşaltılması ne demektir, meraların yasaklanması nedir biliriz. Hapisteki oğlunu ziyarete giden ama oğluyla tek kelime Kürtçe konuşamayan annenin acısını, gözyaşını, feryadını, yüreğinde kopan fırtınayı *biz biliriz*. Hakkari’de, sabah ezanını okuduktan sonra saldırıya uğrayan ve oracıkta vefat eden, Hacı Sait Camii’nin imamı Aziz Tan’ı, onun ailesinin kederini *biz biliriz*.⁸⁶

“Biz biliriz/ en iyi biz biliriz/çok iyi biliriz”i destekleyen bir unsur da daha sonra sosyal medyada bir tür klişeye dönüşecek olan agresif bir “sizden öğrenecek değiliz” temayülüdür. Gezi Parkı olayları sırasında Taksim Dayanışması’yla yaptığı görüşmede DİSK Genel Sekreteri Arzu Çerkezoğlu’nun “meselelerin ardındaki sosyolojik gerçekliği görmek gerekiyor” sözüne kızıp “Siz kim oluyorsunuz da bize sosyoloji öğretiyorsunuz? Biz sosyolojiyi de psikolojiyi de biliriz. Sizin haddinize mi bize

86 “Erdogan: Acı ve Sızıyı Biz Biliriz”, <http://t24.com.tr/haber/erdogan-aci-ve-sizi-yi-biz-biliriz-kizilcahamam-aa/105643>, 16 Ekim 2010. R. Tayyip Erdoğan, “Sivas Mitingi’nde Yaptığı Konuşmanın Tam Metni”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/basbakan-erdoganin-sivas-mitinginde-yaptigi-konusmanin-tam-metni/59776>, 24 Şubat 2014 ve “Erdogan Diyarakır’da konuştu: Sizi çok seviyoruz be”, <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-diyarbakir-da-konustu-sizi-cok-seviyoruz-be-1017144>, 3 Eylül 2010.

bunları söylemek. (...) Haddinizi bilin, sizin haddinize mi bize sosyoloji öğretmek?”⁸⁷ çıkışı bu genel üslubun bir başka örneğidir. Bu had bildirme tutkusunun kaynağı her şeyi bildiğine emin olan bir özgüvendir: “Şimdi çıkmışlar, bize 19 Mayıs törenleriyle ilgili ağız dolusu hakaretlerle yükleniyorlar. Kusura bakmayın beyler... 19 Mayısla, milli bayramlarla ilgili düzenlemeyi bizden önce yapmışlar. Biz yönergenin aslına uygun bir şekilde sadece uygulanmasını istedik. Bunu farklı yerlere çekmenin hiç anlamı yok, milleti de, milliyeti de, vatan ve millet sevgisini de biz sizlerden öğrenecek değiliz.”⁸⁸ İşte buraya kadar üslubunun öne çıkan kimi özelliklerine bakarak odaklanmaya çalıştığımız Erdoğan’ın bu meydan okuyucu, lafını sakınmayan, “milleti”ne samimi, hasımlarına sert ve her şeyi bilen kuşatıcı eril tavrı, AKP medyasında onun kültleştirilmesinin temel dayanaklarından biri olmuştur.

87 “Uzun gecede gergin anlar”, <http://haber.gazetevatan.com/Haber/546123/1/Gundem>, 14 Haziran 2013 ve “Aşırı sendikacı konuştu”, <http://www.sendika.org/2013/06/asiri-sendikaci-konustu-hakkini-savunan-herkes-asiridir-marjinaldir/>, 14 Haziran 2013.

88 R. Tayyip Erdoğan, “Dünya Bu Projeyi Gıpta İle İzliyor”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/dunya-bu-projeyi-gipta-ile-izliyor/19138>, 20 Ocak 2012.

Erdoğan Kültü

“Biz seni kimsesizlerin kimsesi olarak tanıdık, bildik ve sevdik Uzun Adam! Sana dokunabildikleri için sevdi ihtiyar kadınlar seni, isminle çağırdılar kendi evlatlarını çağırır gibi babalar seni... Üsküp’te, Gostivar’da; “Tayyibcâzımızı bekleriz be ya...” diyen dedeler, belki bir asra yakındır duvarlarına yaslandıkları yıkık, yorgun, mahzun camilerde yollarını gözlediler... Priştine’nin gelinlik kızları, doğacak çocuklarına senin ismini vermeyi, nikâhlarına şart koştular. Bosna’da okumaya çıkan çocukların defterlerine yazdığı isim, senin ismindir... Çünkü sen... Umudusun tüm gurbetlerin.”

– Sibel Eraslan, 14 Şubat 2014¹

Erdoğan, kayıtsız kalınması zor bir lider. Sevenleri için milleti-ne âşık bir adam o. Bir gönül adamı. Mazlumların sesi. Türkiye’yi yeniden ayağa kaldıran bir dünya lideri. Erdoğan’ı yürüten bir tarih, nefes alan bir heykel, her adımıyla memleketi “Yarınki Türkiye”ye taşıyan sarsılmaz bir irade, her sözüyle kendi efsanesini büyüten bir büyük usta olarak gören bir kitlenin varlığının gölgesi belki hep mevcuttu ama Erdoğan’ın bu açıdan bir külte dönüşümüne Gezi Parkı ve 17 Aralık Operasyonu gibi “büyük hadise”lerin ardından daha yakından tanık olundu.

1 Sibel Eraslan, “Uzun Adam Hey!”, *Star*, 14 Şubat 2014.

Erdoğan'ın kültleştirilmesi, bir kanaat teknisyenliği mesaisinden güç aldığı kadar, AKP tarafgirliği ile öne çıkan medya figürleri ile de desteklendi. Özellikle kriz zamanlarındaki açıklamalarıyla AKP kadrolarından isimler de bu kültleşme sürecine doğrudan ve dolaylı olarak hizmet ettiler. Dolayısıyla burada bir "aşk nesnesi" olarak Erdoğan'ı öncelikle kanaat teknisyenliğinin temel işlevleri üzerinden ele alacak, ardından AKP medyası özelindeki Erdoğan görünümüne odaklanacak ve son olarak AKP kadrolarının gözünde bir "takım kaptanı", bir "büyük usta" kabul edilen Erdoğan'a yönelik bu hat üzerinden değerlendirebilecek bakışa dair birkaç şey söylemeyi deneyeceğim.

"Başkanın bütün adamları": Kanaat teknisyenleri ve Erdoğan

"Aslında ekmek kavgası için yazıyoruz oyunlarımızı."

– Oğuz Atay, *Günlük*²

Adnan Menderes, 27 Haziran 1958'deki bir konuşmasında şunları söyler:

Padişahın birisi günün birinde bir rüya görmüş, tabir ettirmek istemiş. Rüyasında şunu görüyor, padişahın bütün dişleri dökülüyor. Padişahın bütün adamları dağılıyor ve rüya tabircisi arıyorlar. Bunlardan bir tanesi diyor ki 'Bütün efradı ailen ölecek, yalnız sen kalacaksın.' Padişah bunu tecziye ediyor, kovuyor. Bir diğeri geliyor, o da aynı. Rüyayı doğru tabir eden 100 altın alacak. Fakat rüyanın tabiri de bu. Nihayet tabircilerden birisi diyor ki 'Padişahım tebşir ederim; Bu rüya bütün efradı aileniz arasında en çok sizin yaşayacağınızı göstermektedir.' Padişah 100 altın yerine 1000 altın veriyor. Şimdi muhterem arkadaşlar, hakikaten sözlerin söylenmesinden söylenmesine fark vardır.³

2 Oğuz Atay, *Günlük*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 72.

3 Adnan Menderes, "Meclis Grubu Konuşması", 24 Haziran 1958, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, s. 300.

Menderes haklıdır. Gerçekten de “sözlerin söylenmesinden söylenmesine fark vardır.” İşte kanaat teknisyenleri muktedirin sözlerini hem onun hem genel kamuoyunun onaylayabileceği şekilde sunan ve meşrulaştırmaya çalışan, malumatı genel geçer bir bilgi kategorisine dönüştüren, izlenimi hakikate dönüştüren teknisyen grubunun adıdır.

AKP destekli ya da AKP'ye yakınlığıyla bilinen “düşünce kuruluşları”nın ve strateji merkezlerinin uzmanlarından medya figürlerine uzanan bir ağ içinde Erdoğan ve AKP için kullanışlı malumat üretirler kanaat teknisyenleri. Burada esas olan, malumatın belirli bir hakikate işaret etmesinden çok işlevselliğidir. 17 Aralık Operasyonu'yla gündeme gelen Hayrettin Karaman'ın fetvalarını düşünelim. Karaman'ın şu fetvasına bakalım önce:

Kanunların izinsiz dinleme ve görüntüleri kaydetmeyi yasaklaması durumunda –aksine bir zaruret bulunmadıkça– bu yasağa uymak gerekir. İslam ahlakına göre de insanların gizledikleri davranışlarını bilmek ve görmek için teşebbüste bulunmak (tecessüs) menedilmiştir. Ama gizlenen kusur ve günah kamuyu ilgilendiriyor ve bilinmemesi kamuya zarar veriyorsa devreye “zaruret” girer ve zaruri olarak tespit ve gerektiği kadar teşhir edilir. Ülkemizde ve dünyada zaman zaman gizliliklerin ortaya çıkarıldığı, rezaletlerin haber veya görüntü olarak teşhir edildiği oluyor. Bu teşhirler, yukarıda açıklanan kurallara uygun –bu manada meşru– ise denecek bir şey yoktur; gereken yapılmıştır. Uygun değilse elbette yapılan da ayıptır, günahıdır. Bu “ayıp ve günah” ifade edilirken yapılanın sükûtle geçiştirilmesi de tasvib edilemez; şahıslar anılmasa bile yapılan ayıpların ve günahların mahkûm edilmesi, ahlaksızlığa prim verilmemesi ayrı bir ahlaki ödevdir. Dikkatimizi çeken husus şudur: Adam kamu hizmetine talip, kendini namuslu, iffetli, dürüst... gösteriyor, halbuki öyle değil ve bu da birileri tarafından tespit edilip açığa konuyor. Bu durumda insanlar ikiye ayrılıyor: Bir grup yalnızca skandalı diline dolayıp bundan faydalanmaya bakarken diğer grup da yalnızca tespit ve teşhir eden-

leri kınamakla meşgul oluyor. Doğrusu olaylara daha geniş bir çerçeveden bakmak, tarafsız olmak, hakkın ve erdemin gerek-tirdiği gibi davranmaktır.⁴

Bu fetvayı, Başbakan'ın "paralel yapı"nın ses ve görüntü kay-dı odaklı operasyon stratejisine "özel hayata müdahale" üze-rinden getirdiği etik temelli eleştirilerden sonra okumuş olsay-dık, Karaman'ın hükümet-cemaat savaşında cemaatin tezleri-ni savunduğunu bile düşünebilirdik. Ancak bu fetvanın yer al-dığı yazı, *Yeni Şafak*'ta 12 Mayıs 2011'de yayımlanmıştır. Ya-ni MHP'li vekillere yapılan kaset operasyonunun yankılarının sürdüğü günlerde.⁵ Peki Karaman, 17 Aralık Operasyonu'ndan sonra ne söyledi? Hatırlayalım:

Diyelim ki, bir ülkede basın hürriyeti var. Basın bu hürriyete da-yanarak 'ağır, yüz kızartıcı, utanç verici' bir suçlama ile gözaltı-na alınan kimselerin çarşaf çarşaf görüntülerini veriyor, televiz-yonlar bu görüntüleri bıkıracak ve bulandıracak kadar tekrar-lıyor, hafızalara çakıyor. Savcılıkta sorgulama yapıldıktan veya mahkemeye sevk edildikten sonra bu kişilerin masum (suçsuz, ithamlardan uzak) oldukları anlaşılırsa 'iz yapan iftira ve itham lekesi' nasıl çıkacak? Bu insanların zedelenen itibarları ve ailele-rinin maruz kaldıkları utanç nasıl izale edilecek. Basın hürriye-ti bu ahlaksız, insafsız, adaletsiz, vicdansız davranışı nasıl meş-ru hale getirecek ve bunu yapanların, yapanları haberdar ederek sebep olanların (emniyetin) bir sorumluluğu olmayacak mı!?⁶

Ya da şu yazısını anımsayalım:

Turgut Özal'ı, Eşref Bitlis Paşa'yı, Muhsin Yazıcıoğlu'nu ve da-ha nicelerini hangi gerekçe ile olursa olsun öldüren derin ya-

4 Hayrettin Karaman, "Günah Kasetleri/Teşhiri", *Yeni Şafak*, 12 Mayıs 2011.

5 "MHP'de Yeni Skandal", <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/05/08/mhp-de-yeni-skandal> , 8 Mayıs 2011, "MHP'de Kaset Skandalı", <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/04/27/mhpde-kaset-skandalı>, 27 Nisan 2011, "MHP'de Kaset Depremi", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17652013.asp?gid=381>, 27 Nisan 2011, "MHP'den İki İstifa Daha", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/17750644.asp?gid=381>, 10 Mayıs 2011.

6 Hayrettin Karaman, "Hürriyet, Din ve Ahlak", *Yeni Şafak*, 20 Aralık 2013.

pılar canidir, katildir ve cinayetlerinin ‘kamu menfaati, devletin bekası’ ile bir alakası yoktur. Devletin bekası ve kamu menfaati bu değerlerin öldürülmesini değil, yaşatılmasını zorunlu kılıyor. Gezi kalkışmasını ve benzerlerini tezgâhlayan yapılar da millet-devlet düşmanlarıdır, devletini ve milletini sevenlerin bunlara destek vermesi düşünülemez. Şimdi de derin yapıların bütün silahlarını üzerine çevirdikleri bir *Erdoğanımız* var; duam onu ve namuslu çevresini Allah’ın koruması, tavsiyem ise milletini, mukaddesatını seven herkesin bu korumaya vasıta ve yardımcı olmasıdır.⁷

Karaman’ın 17 Aralık sonrası belirttiği kanaatlerin, dualarını gönderdiği Erdoğan’ın söyleminde de, AKP sözcülerinin açıklamalarında da somutlaştığına tanık olduk. Karaman’la devam edip 17 Aralık Operasyonu sürecinde ortaya çıkan “belli hizmet kuruluşlarına, vakıflara yapılan yardım” meselesinde verdiği fetvaya bakalım:

Bazılarının iftira ettikleri gibi bana başbakan, belediye başkanını iken, ‘Hocam, daha güçlenmemiz, davayı sağlama almamız gerek. İhale verdiğimiz kişilerin kârlarından komisyon alabilir miyiz?’ diye bir soru sormadı ve ben de ne ona, ne de bir başkasına ‘Evet’ diye cevap vermedim. Bana o değil ama birçok kişi, ‘Devletten veya belediyelerden haklı ve meşru olarak ihale alıp istifa ve kâr eden kimseleri, yardımda bulunsunlar diye hayır kurumlarına yönlendirsek bunda bir sakınca var mıdır’ diye sordular. Buna verdiğim cevap şudur: Hayır işlesin diye teşvik ve sevkettiğiniz kimseler Müslüman iseler ve siz istemerseniz bu yardımı yapmayacak idiyeler ve/veya bir daha iş ve ihale alamam diye bu yardımı yaparlarsa bundan ecir (sevap) alamazlar. Ama kayıtlı ve şeffaf olmaları şartıyla hayır kurumları bundan istifa edebilirler; çünkü onların bir zorlamaları ve baskıları söz konusu değildir, verenin de baskı altında verdiği bilgisine sahip değillerdir. Hemen kaydedeyim ki, insanları bir yerlere toplayıp manevi baskı yaparak yardım toplan-

7 Hayrettin Karaman, “Derin Devlet De Yapı Da Meşru Değildir”, *Yeni Şafak*, 22 Aralık 2013.

dığında da yukarıdaki sakınca (sevap alamama) sakıncası vardır. En uygunu insanlara, baskı yapmadan, mecbur bırakmadan ihtiyacı bildirmek ve hür iradeleriyle istedikleri kadar yardım etmelerine imkân vermektir. Bir yerlere yardım edecek diye bir kimseye ‘layık, ehil, en iyisi, en hesaphısı, kamu için en yararlısı olmadığı halde’ ihale verilirse yapılan ihanet olur ve elbette caiz olmaz.⁸

Türkiye toplumu çok uzunca bir süredir kanaat teknisyenlerinin yükselişine tanık oluyor aslında. Bu açıdan süreç AKP iktidarına indirgenemez tabii ki. Bununla birlikte Erdoğan’ın iktidar döneminde belli bir kanaat teknisyenliği grubunun zuhuru daha yakından bakılmayı hak eden bir çerçeve sunar bize. “Bugün entelektüel dünya, ‘yeni entelektüeller’ üretmenin ve bunları benimsetmenin amaçlandığı bir savaş yeri” diyen Pierre Bourdieu’nun “genelgeçer kanının kendi bilge sanan” ve “siyasetin sorunlarını işadamlarının, siyasetçilerin ve siyasi yazarlar yazan gazetecilerin (açıkçası kendine bir kamuoyu yoklaması bulabilecek herkesin) ağzıyla ortaya koyan”⁹ yeni bir uzmanlar ya da “sözde-uzmanlar” sınıfına atıfla kullandığı haliyle kanaat teknisyenliği; sadece medya-iktidar ilişkilerini değil, tüm bir entelektüel alanın dönüşümünü ve entelektüellerin genel konumunu değerlendirmek için de hayli işlevsel bir kavramdır. Kanaat teknisyenleri, Göker’in yerinde hatırlatmasıyla, “bilgi üretmenin hiçbir hükmünün kalmadığı, hatta bunun

8 Hayrettin Karaman, “Rüşvete ve Yolsuzluğa Fetva Verilmez”, *Yeni Şafak*, 27 Aralık 2013. Karaman, bir başka yazısında şunları söylemişti: “İlgili yazımda rüşveti tarif etmiş, ‘alan kamu görevlisi olacak, aldığı kendisi veya yakınları için alacak ki buna rüşvet densin’ demiştim. Hayri vakıflar şahıslara hizmet etmez, kamuya hizmet eder, vakfa gelen yardım da kurucu ve yöneticilerin olmaz, vakfın kamu menfaatine yönelik hizmetlerine harcanır. İslamda rüşvetin haram olduğunu bilmeyen yoktur, benim de rüşvete fetva vermem asla sözkonusu olamaz. İslami ve hayri hizmetlerin yürümesinden rahatsız olanlar bu amaçla kurulmuş vakıflara çamur atarak hayra engel olmak istiyorlar, ama Allah’ın yaktığı ışığı söndürmeye kimsenin gücü yetmeyecektir.” Bkz. Hayrettin Karaman, “Rüşvete Fetva Verilmez”, *Yeni Şafak*, 17 Ocak 2014. *Radikal* 16 Şubat tarihli manşetinde bu tartışmaya yer verir: “Rüşvetin Fetvası Olur Mu?”, *Radikal*, 16 Şubat 2014.

9 Pierre Bourdieu, “Devletin Sol Eli ve Sağ Eli”, çev. E. Göker, <http://istifhane.files.wordpress.com/2012/02/devletinelleri2.pdf>. Metnin İngilizcesi için bkz. Pierre Bourdieu, “The Left Hand and The Right Hand of The State”, <http://www.variant.org.uk/32texts/bourdieu32.html>.

“pis, totaliter, modernist” bir uğraş olarak görüldüğü bir ahvalde ‘barizin alimliğini’ yapmakla meşgul”¹⁰ bir zümre olarak –konu ayırt etmeden– ellerini attıkları her şeyi yüzeyselleştirme konusunda büyük bir hüner sahibidir. Peki kanaat teknisyenlerinin işlevleri ve görünürlük vasatları hakkında başka ne söyleyebiliriz?

Erdoğan’ın ve AKP’nin iktidarını sağlamlaştırdığı her yeni seçim, medyadaki farklı saiklerle hareket eden muhalefetin ses-sizliğini katlamasıyla yankısını buldu. AKP bir yandan mevcut geleneksel aydın tipini alıp kendi organik aydın kompozisyonuna dahil ederken, bir yandan da kendi organik aydınını üretti. Tam da bu noktada Gramsci’nin organik aydın ve geleneksel aydın kavramları arasındaki farkı, belli bir ihtiyat payı bırakarak, kanaat teknisyenlerinin dünyasına uyarlayabiliriz belki: Medyanın oyun alanı içinde ulusalcı-milliyetçi kanaat teknisyenlerinin geleneksel kanaat teknisyenliği pozisyonuna karşı; tutarlı bir liberal duruş üzerinden AKP’yi desteklemekten çok, her koşulda takımını destekleyen adanmış gerçek taraftar psikolojisiyle AKP’yi “tutan” ve duruşuna uygun liberal-muhafazakâr temaları itinayla ayıklayan, değiştiren, birleştiren organik kanaat teknisyenlerinin sıklaştırmaya çalıştıkları safları.

Bu manzaraya bakılınca aslında AKP’nin, yine Gramsci’nin dikkat çektiği haliyle, “siyasal partinin, egemen grubun organik aydınlarını ve geleneksel aydınlarını bir araya getirmekten sorumlu”¹¹ karakterini çok yetkin bir biçimde sergilediği de söylenebilir. Bu çerçevede AKP’nin yükselişiyle birlikte oluşan yeni kanaat teknisyeni kompozisyonuna baktığımızda, bu yeni

10 Emrah Göker, “Barizin Âlimleri: Kanaat Teknisyenleri”, *Birgün*, 23 Ağustos 2009, <http://istifhanem.com/2010/04/03/barizinalimleri/>

11 Antonio Gramsci, “Aydınlar ve Eğitim”, (haz.) D. Forgacs, *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, çev. İ. Yıldız, Dipnot, Ankara, 2010, s. 385. Yeri gelmişken, Gramsci’nin bir başka uyarısını da aktaralım: “Her yeni sınıfın kendisiyle yan yana yarattığı ve kendi gelişimi süresince olgunlaştırdığı ‘organik’ aydınların çoğunlukla bu yeni sınıfın ön plana çıkardığı yeni toplumsal tipin ilkel etkinliğinin kısmi veçhelerinin ‘uzmanlaştırılmasına’ yönelik olduğu tespit edilebilir.” Bu uyarı “tarihsel bir sürekliliği olan” ve “bir önceki ekonomik yapıdan çıkıp tarihte yerini alan” ve zaten orada bir yerde olan geleneksel aydınların da “özümsemme” ya da “eklemlenme”ye açık bir kategori olduğu düşünüldüğünde daha da önemli hale gelir. Bkz. Antonio Gramsci, *a.g.e.*, s. 375-376.

kanaat teknisyenlerinin büyük bir bölümü için geçerli olabilecek bir dizi hususiyet çeker dikkatimizi.

Öncelikle her AKP ve Erdoğan eleştirisinin ucunu, bu siyasal özneleri tehdit eden “büyük olay”lara bağlayan bir teknisyen enerjisi söz konusudur. Kanaat teknisyenlerinin mesaisinin önemli bir kısmı bu türden bir eklemlleme çabasının farklı örneklerini sunmaya ayrılmış durumdadır. Bu çabanın hem eleştirel ya da muhalif olan her şeyi devam eden travmatik bir sürece ilâştirerek muhatabını sembolik bir biçimde bir başka “fail” ya da “şüpheli” olarak gösteren, her eleştirel bakış açısını kriminalize etmeye çalışan polisiye bir hassasiyete; hem de seslenilen kitleye tehlikenin her yerdeliğine ilişkin somut örnekler devşirmeye çalışan bir iradeye eş zamanlı olarak işaret ettiği söylenebilir. Söz konusu gayretin dikkate değer bir başka yanı da hâkim politik söylemin bir uzantısı olmasıdır. Bu ekseninde AKP ve Erdoğan karşıtı duruş ya da AKP ve Erdoğan eleştirisini sunan özne, kolaylıkla Gezici, Ergenekoncu, Cemaatçi, derin devletçi olmakla doğrudan ve dolaylı biçimde itham edilebilir.

Kanaat teknisyenlerinin hâkim kanaatleri üretme süreci çoğu zaman bezdirici bir barizlik taşır. AKP’ye gönül vermiş bir ahir zaman kanaat teknisyeninin 17 Aralık Operasyonu, Gezi direnişi, MIT, Ortadoğu veya yargı bağımsızlığı gibi bir konudaki tutumu partisinin bakış açısını yeniden üretmekten ibarettir. Ne söyleyeceği bellidir. Ara sıra “yanlış yaparsa AKP’yi de eleştirmek boynumuzun borcu” türünden çıkışlar yapsa da bir türlü o büyüğü ana, “AKP’nin yaptığı yanlış”ın ciddi bir eleştirisine, tanık olmayız.

Kanaat teknisyenleri, Erdoğan’ın yolunu takip ederek, sürekli bir “eski Türkiye-yeni Türkiye” farkı üzerinden konuşurlar. Burada bir yandan Türkiye’nin artık o “eski Türkiye” olmadığını düzenli olarak anımsatmak, bir yandan da hâlâ “te-tikte olmak gerektiğini”nin altını çizmek eğilimi karşılar bizi. Bu bakımdan kanaat teknisyenlerinin AKP iktidarı dönemindeki rolünün ağırlıklı olarak bir tür “teyakkuz ideolojisi” üretmek olduğunu iddia etmek mümkündür. ATV’nin, *Zaman*, *Sabah* ya da *Star* gazetelerinin haber ve yorumlarına, bir

yandan “düşman”ı “eski Türkiye” resmine hapsetmeye çalışan, bir yandan da her şeye rağmen yükselmeye başlayan “yeni Türkiye”nin taze köklerinin sökülüp atılabileceğinden endişe duyan bir dil hâkimidir. Bu haliyle kanaat teknisyenleri, büyük ölçüde, konumlarını bir tür hayalet avcılığına vakfetmiş durumdadır. Eski düzenin asli sahiplerinin artık “yeni Türkiye”nin varlık sahası içinde istedikleri gibi hareket edemeyecekleri, artık nefes almalarının mümkün olmadığı sıklıkla anımsatılırken, bir tür zombileştirme refleksi ile göçüp gitse de her zaman dönebilecekleri ve üstelik bu seferki dönüşlerinin çok ama çok korkunç olacağı dile getirilir. Nizamın dramatik dönüşümünden doğan mutluluğa, tasfiye edilenlerin geri dönebilecekleri korkusunun gölgesi eşlik eder.

Sözünü ettiğimiz bu temayülün yankılarını AKP döneminde yükselen kanaat teknisyenleri arasında popülerliğiyle özel bir konumu hak eden Rasim Ozan Kütahyalı’nın yazılarında da görebiliriz. Kütahyalı’nın, “eski Türkiye – yeni Türkiye” karşıtlığı üzerine inşa edilmiş ve belirgin bir müphemlikten muzdarip değerlendirmeleri *Yeni Şafak*, ya da *Star*’daki muadillerinin algı dünyasını da yansıtmaları açısından dikkate değerdir. Kütahyalı bir yandan “eski Türkiye”ye dönülmeyeceğinden emindir, bir yandan da bu türden bir tehdit karşısında patlak verebilecek bir “iç savaş”tan endişe duyar. Gurur, endişe, huzur, tedirginlik, mutluluk ve kaygının tarifi zor iç içeliğine dayanan bu bakış, kanaat teknisyenlerinin kitleyi tetikte olmaya ve AKP’nin tüm başarılarına rağmen hâlâ maruz bırakılmak istediği birtakım “kirli oyun”lara karşı uyanık olmaya çağırarak sesine ev sahipliği yapar:

Eski Türkiye yıkılıyor. Yeni Türkiye’nin inşaatı ise henüz çok daha yeni... Herkes şundan emin olsun ki, Eski Türkiye’ye dönüş söz konusu olamaz, eğer böyle çılgınca bir zorlama olursa iş, Allah korusun, iç savaşa kadar gider. Cebir ve şiddete dayalı zorlama halinde kazanacak taraf bellidir ama sonuç olarak Eski Türkiye ile Yeni Türkiye’nin silahlı restleşmesi Türkiye’ye 50 yıl kaybettirir. Öte yandan böyle bir şeyin ol-

ma ihtimali sıfıra yakın... Milletin çok büyük çoğunluğu bariz biçimde Yeni Türkiye tarafında olduğu için demokratik yollardan geriye dönüş ise zaten imkânsız... O sebeple Yeni Türkiye rejiminin olduğu gibi Yeni Türkiye medyasının da iktidarıyla muhalefetiyle ama yepyeni konseptlerle yeni bir çoğulculuk anlayışına göre, hiçbir fikri dışlamadan ama eski dönemin kirli ve illegal kumpaslarına da izin vermeden yeniden yapılanması lazım...¹²

Rasim Ozan'ın "Eski Türkiye-Yeni Türkiye" karşıtlığı sadece medya, hükümet yahut toplumsal meseleler üzerinden değil, doğrudan ve çok daha spesifik olarak "askeri vesayet" meselesi üzerinden de kurulan bir karşıtlıktır. "Askeri vesayet" de tıpkı diğer hayati meseleler gibi hem çözüm konusunda aşama kaydedilen ve "eski Türkiye" ile kıyaslanamayacak bir noktaya gelinen bir meseledir; hem de yine tıpkı diğer hayati meseleler gibi yürürken çok dikkatli olunması gereken tehlikelerle dolu bir arazidir. "Askeri vesayet" bu boyutlardan farklı olarak kanaat teknisyenlerinin standart bir AKP savunusu ya da övgüsünde kullandıkları bir milattır aynı zamanda. Bir zamanların "12 Eylül öncesine dönmek mi istiyorsunuz?" hatırlatması, "28 Şubat günlerine mi, askeri vesayetlin sınırsızca hüküm sürdüğü zamanlara mı dönmek istiyorsunuz?" sorusuyla yer değiştirmiştir sanki.

Kanaat teknisyenliğinin bir başka işlevi, muhalif konumları sabitleme gayreti olarak kendini gösterir. Bu sabitleme gayretinin asli mecrası olarak medya piyasası; kanaati düşünce, malumatı bilgi olarak sunmaya çalışırken adına düşünsel fark dediği şeyi de en nihayetinde meclis kompozisyonu ekseninde ele alıp "öteki muhalif konumlar"ın marjinalizasyonunun derinleştirilmesine hizmet eder. Bu açıdan mevcut kanaatlerin yeniden üretildiği ve sürekli bir kamuoyu icat etme pratiğinin gerçekleştiği bir vasat olarak tartışma programları önem kazanır.

12 Rasim Ozan Kütahyalı, "Sabah, Yeni Türkiye ve Aydın Doğan", <http://www.sabah.com.tr/Pazar/Yazarlar/kutahyalı/2012/02/05/sabah-yeni-turkiye-ve-aydin-dogan>, 5 Şubat 2012.



Fotoğraf: Nom de plume.

Medya vasatları kanaat teknisyenlerinden faydalanırken, kanaat teknisyenleri de medyanın imkânlarından sonuna kadar yararlanmak isterler. Tartışma programları, kanaat teknisyenlerinin performans sergileme zemini olarak kullandığı bir kendini gösterme, rüşünü ispat etme vasatıdır. Ateşli tartışmalar, program moderatörleri tarafından çoğu zaman aksi rica edilse de aslında arzu edilen bir atmosfer yaratır. Kanaat teknisyenlerine varlık imkânı sunan medya vasatları açısından seyircinin ilgisini çekememe, “sıkıcı olma” tehlikesi oldukça belirleyicidir burada.¹³ Mütemadiyen bağırان konuk profili bu zeminin ideal tipi olarak öne çıkar. Bu minvalde tartışma programlarının “koz paylaşmaya” yönelik sürekli çağrısı da dikkate değerdir. Tartışma programının kuralı bir biçimde izleyicinin dikkatini sabit tutmak, programın temposunu düşürmemektir. Kanaat teknisyenleri ile tartışma programları, daha genel olarak, televizyon arasında bir bağımlılık ilişkisi vardır. Bourdieu’ya göre

13 Pierre Bourdieu “Televizyon Üzerine”de, televizyon dünyasının “ne pahasına olursa olsun eğlenceli olmak” konusundaki bir “kaygı” ve “sıkıcı olmaktan duyulan korku” ile şekillendiğini söyler. Belki bunu genelleştirip tüm medya sahine yayabiliriz. Bkz. Pierre Bourdieu, *On Television*, çev. P.P.Ferguson, The New Press, New York, 1998, s. 2.

de televizyon “kurşundan hızlı düşünen” ve aslında tüm yaptıkları incelikli işlenmemiş, “hazmedilmemiş” “kültürel fast-food” sunmak olan ve tüm bu özelliklere ek olarak televizyonun kuralları içinde oynamaya alışkın “fast-thinker”ları arzular ve üretir.¹⁴ Televizyonların resmi ve gayri resmi “fast-thinker” kadroları “sorun çıkartmayacak iyi konuklar”dan oluşur.¹⁵ Bu konuklar hem programların aradığı ritmi sağlar, hem gereken ilgiyi nasıl çekeceklerini bilirler. Tartışma programları, kanaat teknisyenliği için bir savaş alanı, bir tür “er meydanı”dır. Aslında tüm bir medya alanı öyledir demeliydik belki de...

“Aşk adamı, âşık olunan adam”: AKP medyasında Erdoğan

“Medyadaki yozlaşma Turgut Özal’la başlamıştır. Ama şunu da söylemek gerekir açıkça: Demek biz de yozlaşmaya uygunmuştuk medya olarak.”

– Emin Çölaşan¹⁶

“Bizi buraya medya getirmede, millet getirdi, millet. Siz getirdiniz. Bizden emaneti alacak olan da medya değildir, millettir.”

– R. Tayyip Erdoğan, 15 Şubat 2014¹⁷

Erdoğan 30 Mart yerel seçimlerine yaklaşırken yaptığı bir konuşmasında “11 yıl öncesine kadar medya, bu ülkede hükümetlerin bile üzerinde fonksiyon icra ediyordu. 11 yıl öncesine kadar millet kaybediyor, bir avuç mutlu zümre ise kazandıkça kazanıyordu. İşte biz bu çarkı bozduk. Bu kirli çarkın dişlerini kırdık. Bu kara düzeni, bu adaletsiz, dengesiz, istikrarsız tezgâ-

14 Pierre Bourdieu, *a.g.e.*, s. 30-31.

15 Pierre Bourdieu, *a.g.e.*, s. 35.

16 Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *a.g.e.*, s. 541.

17 R. Tayyip Erdoğan, “Samimi Kardeşlerimin Bunlarla İşi Olmaz”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/samimi-kardeslerimin-bunlarla-isi-olmaz/59539>, 15 Şubat 2014.

hı biz alt üst ettik. Elbette bunu sindiremiyorlar, elbette bunu kabullenemiyor, hazmedemiyorlar”¹⁸ açıklamasını yapar. Gerçekten de “Özal gibi gerektiğinde Türk medyasının geleneksel unsurlarını karşısına almak konusunda ‘cesur’ davranan”¹⁹ Erdoğan ve AKP “bu çarkı” bozmuştur, ancak oluşan yeni çark içinde bağımsız ya da adil bir medya kompozisyonundan çok ağırlıklı olarak AKP destekçiliği ile öne çıkan bir medya alanı zuhur eder.

El değiştiren medya organlarını satın alan hükümete yakın ya da yakın olmaya çalışan sermaye gruplarının patronları bu organların AKP ve Erdoğan’ı “rahatsız etmeyecek” yayınlar yapması konusunda hassastır. *Milliyet*’le yollarını ayırmak zorunda kalan Hasan Cemal bu dönemdeki gazetecilik anlayışını Başbakan Erdoğan’ı kastederek “Beyefendi Rahatsız Olmasın Gazeteciliği”²⁰ olarak adlandırır. Bu “rahatsız etmeme” hassasiyeti Erdoğan’ın hemen her konuşmasının yayın akışı kesilerek pek çok TV kanalında verilmesi gibi “destekleyici” tavırlarla somutlaşabildiği gibi Roboski’de ölen insanlarla ilgili haberlerin “tam 10 saat boyunca sansürlenmesi”, haberin yurtdışı medya kanallarında verildikten ve sosyal medyada yankılandıktan sonra görülmesi²¹ gibi “kısıtlayıcı” tutumlarla da somutlaşabilir. Tabii işten atılan gazeteciler de resme dahil edilebilir. Aslında bu “işten atılan gazeteciler” meselesinin sadece AKP’nin ya da başka bir hükümetin değil, hükümetlerle ekonomik alanda iş gören, onlardan iş almaya çalışan medya patronlarının “Hükümet ne der?” hassasiyetleriyle de gerçekleştiğini unutmamak gerekir.²² Türkiye’de medya kompozisyonu gaze-

18 R. Tayyip Erdoğan, “Ses Kayıtları CHP’yi ve MHP’yi Esir Almıştır”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/ses-kayitlari-chp-ve-mhpyi-esir-almistir/59401>, 11 Şubat 2014.

19 Gülseren Adaklı, “2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. I. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013, s. 560.

20 Hasan Cemal, “Beyefendi Rahatsız Olmasın Gazeteciliği”, <http://t24.com.tr/yazi/beyefendi-rahatsiz-olmasin-gazeteciligi/7151>, 2 Ağustos 2013.

21 Mustafa Hoş, *Abluka*, Destek Yayınları, İstanbul, 2014, s. 191.

22 Nazlı Ilıcak da bu noktanın altını çizerek, patronların “menfaat hesabı yaparak çalışanlardan vazgeçtiklerini” belirtir. Medya patronlarının iktidarla kurdu-

teciliği aslı ekonomik faaliyet alanlarının bir uzantısı olarak gören medya patronları tarafından da çizilmiştir.

Bu çerçevede değerlendirilebilecek bir örnek olarak Derya Sazak, Gezi direnişi günlerinin ardından Hüseyin Çelik'in *Milliyet* Ankara Temsilcisi Fikret Bila'yı arayarak "*Milliyet*'te yönetim değişmediği sürece bundan sonra Başbakan'ın hiçbir seyahatine çağrılmayacaksınız, bakanlarımız hiçbir toplantınıza katılmayacak, muhabirleriniz haber alamayacak" şeklinde bir "muhtıra" verdiğini kaydeder. Sazak'ın kendisi de *Milliyet*'in Genel Yayın Yönetmeni olarak Demirören ailesinin çeşitli yönlendirme girişimlerine maruz kalmıştır. Erdoğan Demirören'in "onu at, bunu at" baskıları, Sazak'ın Gezi'yle ilgili olarak Taksim'e gitmesine öfkelenmesi, Yıldırım Demirören'in Hüseyin Çelik'e verdiği söz üzerine Nagehan Alçı'nın gazetede yazarlığa başlatılmasıyla ilgili tartışmalar bu ekseninde değerlendirilebilecek bazı örneklerdir. Özellikle *Milliyet*'te yayımlanan "İmralı Zabıtları"nın ardından Başbakan'm, Balıkesir'de yaptığı konuşmada, *Milliyet*'i kastederek "Batsın sizin gazeteciliğiniz" demesi üzerine Erdoğan Demirören'in "kimyasının bozulması", Demirören'in Başbakan'dan "Sayın Başbakanım, istemeden sizi çok üzdük. *Milliyet*'i hemen sizin uygun göreceğiniz birisine satmaya hazırım" şeklinde özür dilemesi, Başbakan'm ise "Alırken bana mı sordunuz da şimdi kime satacağınızı bana soruyorsunuz. Adımı bir de komisyoncuya mı çıkaracaksın?" cevabı sadece *Milliyet* örneğinde bile olan bitene dair fikir verebilir. Sazak durumu şöyle özetler: "Başbakan Erdoğan istediğini batırıyor, istediğini çıkarıyor. Ortada kalanlar, biat etmeyenler giderek etkisizleşiyor."²³ Mustafa Hoş da benzeri bir noktanın al-

gu ilişki üzerinden geliştirdikleri bu hassasiyete Emin Çölaşan da değinir: "Aydın Doğan (...) adamın milyarlarca dolarlık işi var. Turgay Ciner de öyle... Mehmet Emin Karamehmet. Bunların hepsi büyük patron. Tayyip (Erdoğan) bir işaret çaksa bunları anında batırır." Bekir Coşkun ise *Hürriyet*'ten ayrılma sürecinde Aydın Doğan'ın AKP'yi kastederek "Boğma ipini boğazıma doladılar, bizi boğuyorlar" dediğinden ve yazılarına dikkat etmesi konusunda kendisini uyardığından bahseder. Bkz. Özlem Kılıç ve Kübra Demir, *a.g.e.*, s. 40, 89, 107.

- 23 Derya Sazak, *a.g.e.*, s. 17, 47, 54-59, 61, 157, 185-186, 206. Yeri gelmişken belirtelim: 23 Şubat 2013'te İmralı'da Abdullah Öcalan'la BDP heyeti (Altan Tan, Sırrı Süreyya Önder, Pervin Buldan) arasındaki görüşmenin notlarına verilen bir

tını çizer: “AKP iktidarda güçlendikçe medyada hizaya çekme, had bildirme ve son olarak da biat ettirme aşamaları yaşandı.”²⁴

3 Kasım 2002 genel seçimlerinin bir özelliği de medyanın o güne kadar desteklediği adayların, Umur Talu’nun deyişiyle, “büyük medyanın elinin değdiği kim varsa tasfiyesi”siyle sonuçlanmasıdır. Girilen yeni alanda AKP, önce Uzan medya-sıyla hesaplaşır. Ardından *Sabah* ve ATV’nin önce Ciner Grubu’na sonra Çalık Grubu’na geçtiği bir süreç yaşanır. Çalık Grubu’nun elinde *ATV-Sabah* ikilisi bir hükümetin sesi organı olarak temayüz eder. 1990’ların DYP-ANAP’tan sorumlu medya devi Doğan Grubu, Emin Çölaşan’ın *Hürriyet*’ten kovulması gibi bazı düzenlemelerle AKP’yle “ilişkileri düzeltmeye” çalışır ki bu hamlede grubun Petrol Ofisi’nin vergi borcu eksenli mali operasyonlarla “karar vermeye” itilmesinin de etkisi vardır. Askeri vesayetin tasfiyesi sürecinde yaptığı “flaş” haberlerle öne çıkan *Taraf*, ulusalcı-sol çizgisinden İpek Grubu’na geçişiyle birlikte Hükümet-Cemaat tarafına kayan Kanaltürk, bu hatta karşımıza çıkan *Bugün*, özellikle son dönemde AKP basın bülteni olmaya yaklaşan *Star* ve *Yeni Şafak* gibi yayın organları –en azından uzunca bir süre için– Erdoğan’ın sıkça şikâyet etmesine rağmen medyadaki ağırlıklı AKP gücünün ipuçlarını veren bir manzara ortaya koyar.²⁵ Bu manzara, Bora ve Cantek’in belirttiği gibi, 1990’larla haşınlaşan ve “narsistik, hazcı, tüketimci bireycilik ideolojisinin hâkimiyeti”ndeki bir atmosferde “gazetelerin köşe yazarları castingini süpermarketleştirir ve “farklı görüşten” köşe yazarlarının, “Hasan Celal Güzel, Namık Kemal Zeybek, Murat Belge” gibi yazarların yer aldığı *Radikal* ör-

isim olarak “İmralı Zabıtları”, Namık Durukan imzalı bir haberdir ve *Milliyet*’in 28 Şubat 2013 tarihinde sürmanşet olarak kendine yer bulmuş, gündemi oldukça meşgul etmiştir.

24 Mustafa Hoş, a.g.e., s. 17.

25 Bu sürecin faydalı bir tasviri için bkz. Umur Talu, “Medyanın Siyasal İdeolojilere Etkileri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 913-916. Aynı sürecin yine çok öğretici ve kapsamlı bir değerlendirmesi için bkz. Gülseren Adaklı, a.g.e., s. 566-584. Burada 17 Aralık Operasyonu’yla birlikte *Taraf* ve Kanaltürk-*Bugün* gibi yayın organlarının hükümete karşı Cemaat’in tarafında yer aldığını da anımsatalım.

neğinde olduğu gibi, okurun seçimine sunulduğu görülür.²⁶

Kurumsallaşan AKP iktidarı bu süpermarket raflarının yeni-
den düzenlenmesine yol açar, saflar netleşir. *Yeni Şafak* ve *Star*
gibi gazetelerde farklı dünya görüşlerinden köşe yazarlarından
çok, farklı biçimlerde Erdoğan ve AKP övgüsü yapan yazarla-
ra yer açılır. Doğan medyası ise bu süpermarketleşme eğilimi-
ni ulusalcı Yılmaz Özdil, liberal-muhafazakâr Taha Akyol ve
tamamen kendine özgü bir *case* olan Ertuğrul Özkök'le sürdür-
r. Aslında medya patronlarının belirli liderler seçerek onlar-
la hayati bağlar kurması (1990'larda *Sabah* ve *Hürriyet*'in Tansu
Çiller ve Mesut Yılmaz özelinde saflaşması,²⁷ 2000'lerde Uzan
medyası ile Doğan Grubu arasındaki savaş, medya patronları-
nın kabine oluşturma eğilimleri ya da bağlılık sunma seremo-
nileri –ki Sabahattin Önkibar, bunun bir örneği olarak 1998 yı-
lında İhlas Holding'in başkanı Enver Ören'in Başbakan Mesut
Yılmaz'ı ziyaretinde cebinden Kur'an-ı Kerim çıkarıp "Abdestli-
yim ve abdestli halimle bu Kur'an-ı Kerim'in üstüne yemin ede-
rim ki ölünceye kadar emrinizde ve hizmetinizde olacağım"²⁸
açıklamasını aktarır – vb.) Türk medya tarihinde hep varol-
muştur. Bu açıdan AKP dönemi istisna değildir.²⁹ Ancak bura-
da AKP döneminde ortaya çıkan yeni manzaranın siyaset-med-
ya ilişkileri açısından bir muhasebesini yaparak mevcut duru-

26 Tanıl Bora ve Levent Canteke, "Köşe Yazarlığındaki Değişim ve Politik Düşün-
ce Vasatı", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed.
Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 896-897, 900. Cüneyt Ülsever,
Hürriyet'te yazmaya başladığı dönemde Ertuğrul Özkök'ün ona "*Hürriyet*'in bir
süpermarket olmasını istiyorum. Yani müşteri geldiğinde her şeyden bulacak.
Dünya gazeteciliği budur" dediğini aktarır. Bkz. Özlem Kılıç ve Kübra Demir,
a.g.e., s. 144. Adaklı da 1990'lardan sonra artan köşe yazarı sayısına dikkat çeke-
rek bu sayının "AKP döneminde de artış kaydettiğini ve sektöre kamu ihaleleri
ya da belirli nüfuz ilişkileri sayesinde kazandırılan medya gruplarında yazarla-
rın yeni bir seçkin grubunu da belirgin kıldığını" kaydeder. Bkz. Gülseren Adak-
lı, *a.g.e.*, s. 600.

27 Can Ataklı manzarayı şöyle anlatır: "İlk etapta iktidar ANAP-DYP Koalisyonu,
Doğan Grubu, Uzanlar ya da Karamemehmet ANAP'tan yana tavır koyarken,
biz (*Sabah*/Dinç Bilgin) daha DYP'den yana taraf oluyoruz." Bkz. Özlem Kılıç ve
Kübra Demir, *a.g.e.*, s. 13.

28 Sabahattin Önkibar, *a.g.e.*, s. 33.

29 Mustafa Hoş da "27 yıllık meslek hayatında" farklı isimlerin başbakanlık yaptı-
ğı dönemlerde "medya-iktidar ilişkilerinin hep arızalı" olduğunu belirtir. Bkz.
Mustafa Hoş, *a.g.e.*, s. 311.

mu tartışmak değil konumuz. Oluşan bu yeni medya manzarası içindeki Erdoğan'a yönelik yüceleştirme ritüellerine odaklanmayı deneyeceğiz burada.

Liderlerin bir aşk nesnesine dönüşmesi Erdoğan'la başlamadı kuşkusuz. Erdoğan'dan önce de siyasetçilere, özellikle başbakanlara özel bir sevgi duyan medya mensupları vardı. Çetin Altan'ın 1987'deki "Turgut Özal bugüne kadar gelmiş geçmiş en büyük başbakandır"³⁰ beyanı, 1990'ların *Sabah* gazetesinde Mesut Yılmaz'ın "genç, dinamik yaratıcı lider", Deniz Baykal'ın "denenmemiş, taze lider adayı imajıyla" sunulması,³¹ Tansu Çiller'le ilgili övgüleriyle tanınan köşe yazarı Memduh Bayraktaroğlu'nun bir söyleşisinde "Tansu Çiller'in hiç hatası yok mu?" sorusuna verdiği "Var elbette. En büyük hatası da dürüst ve saf olmasıdır" yanıtı³² akla gelen örneklerden bazıları. Tabii Süleyman Demirel övgülerini de bu liste içinde unutmamak lazım.

Örneğin gazeteci Akkan Suver, *Köylü Başbakan Demirel* kitabında Süleyman Demirel'i "halkın bağrından, köyden çıktığını unutmayan her liderde görülmesi gereken mütevazı" bir kişiliğe sahip, "babacan", "belki ayağındaki pantolonu ütüsüz, belki kravatı yana kaymış, belki de gömleği buruşuk ama demokrasiye inancı her zaman düzgün, her zaman çizgisinde ve her zaman pırıl pırıl", "dev eserlerin, Boğaz Köprüsü'nün ve Kebab'ın ve daha nice görünmeyen zenginliklerin yaratıcısı", "gözü iktidarda olmayan, iktidar illa ki ben olayım demeyen ve vatan hizmet yolunda kim gelirse gelsin makbul kabul eden", "hayatı boyunca hep doğruyu söylemiş, hep doğrudan yana olmuş" bir "fikir adamı", "cesur ve genç bir lider" olarak selamlayarak onu her yönüyle anlatmanın imkânsız olduğunu söyler ve nihai yargısını belirtir: "Fakat herkesin, hepimizin, kısacası bu milletin anladığı bir şey vardır, o da Demirel'in 'YIKILMAZ ADAM' olduğudur."³³

30 Hasan Cemal, *a.g.e.*, s. 256.

31 Can Kozanoğlu, *Cıvalı İmaj Devri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 116.

32 "Evet Yalakayım Ama..." (Söyleşi: O.İrıdağ) <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-2870-36-evet-yalakayim-ama.html>, 16 Ağustos 1997.

33 Akkan Suver, *Köylü Başbakan Demirel*, Su Yayınları, İstanbul, 1974, s. 79, 14, 55, 74-75, 79, 80, 117, 124, 140, 144.

Acar Tuncer ise *Niçin Süleyman Demirel?* başlıklı kitapçığının hemen başında Demirel'i "kendisine kapı açan gönüllerin tarifsiz enginliği ve zengin maviliğinde yükselen ve GERÇEKTEN UÇAN (büyük harfler Tuncer'in) çelik kanatlı kuşlardan biridir" diyerek şöyle tasvir eder: "Türk milletine tutku dolu mecnun bir gönülle hizmet bayrağını burca dikmiş muzaffer ve muvaffak bir lider", "Türk'ün büyük adam yetiştiren velüt ve feyizli varlığındaki müjde", "irade, inanç, akıl, sabır, cesaret, bilgi, görüş, vefa ve hizmetin yekpare düzeni", "kanatları gergin bir kartal heybeti içinde olduğu halde, halkın ta kendisini temsil eden tevazuun sahibi", "ana babasına bütün hatıralarıyla tutkun, kardeşlerine düşkün, eşine bağlı ve sadık, ender bir ahlak içinde ve her türlü hafifliğin tamamen dışında", "kusuru çok az ve belirsiz, hizmeti çok büyük ve sayısız".³⁴ Erkin Usman da *Türk Toplumunda Demirel Patlaması* kitabında onu "geniş bir yürek ve bu hasletle örgütlenmiş bir hoşgörü, bütün bunların üstünde bir de sabır ve matematik kafasını yerleştirdiniz mi, alın size bir Demirel" diye tanıtır.³⁵ Ona göre Demirel, "siyaset dünyamızda benzeri olmayan hasletlere sahip bir politikacı, teknokrat, hesap adamı ve hepsinin yanı sıra meseleler karşısında ürkmeyen, üzerine giden yaradılıştan bir adam"dır.³⁶

Tekin Erer ise 14 Ocak 1965'te *Son Havadis*'te yayımlanan "Demirel!" başlıklı yazısında onu şöyle anlatır: "Barajlar Kralı! Sular gibi aziz ol! Sen bir medeniyeti temsil etmekteisin! O medeniyet, Türkiye'ye ışık, nur, enerji ve hayattır! İnsanlar hatıraları ile yaşarlar. Sen bir hatırasın! Gurub eden bir ışıktan son kalan ümit gibi, sesinle, uzaktan görünüşünle, yakından duruşunla bir ideal örneğisin. Ey, benim tatlı hatıram! Ey benim yakın mazim! Sen aydınlık bakışlarınla, duygu ve düşüncelerininle milletin malısın! Artık sana kimler kıyacak, kimler el uzatacak, kimler zindanlara atacak? (...) Yakın gel, seni bir daha gö-

34 Acar Tuncer, *a.g.e.*, s. 1, 4-5, 11-12, 13.

35 Erkin Usman, *Türk Toplumunda Demirel Patlaması*, Sobe Matbaası, İzmir, 1976, s. 142.

36 Erkin Usman, *a.g.e.*, s. 4.

reyim! Şöyle yan dön, seni bir daha seyredeyim! Kulağıma adını söyle, seni bir daha duyayım! Bana ben olduğumu unutturma! Sessiz yatanların hatırası! Yaklaş bana... Seni yanaklarından, dinmeyen hasretimle doya doya öpeyim!”³⁷

Peki AKP medyasında Erdoğan’ın kültleştirilme sürecinin önümüze koyduğu örnekler nelerdir? Hızlıca bakalım: Örneğin A Haber Yayın Danışmanı Atılğan Bayar, Twitter hesabından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın “İslam dünyasına uygulanan zulme ve bölünmeye karşı tek başına dik durduğunu” belirterek ona duyduğu hayranlığı şu sözlerle dile getirir: “Erdoğan’ı halife olarak tanıyor ve biat ediyorum”³⁸ Salih Tuna şunları yazar: “Erdoğan’ın bu ülkeye yaptığı hizmetin binde birini Kılıçdaroğlu yapsaydı meydanlara heykellerini dikerlerdi; biz Erdoğan’ın hakkını teslim edince ‘yalaka’ oluyoruz! (...) İmdi, AK Parti’nin politikalarını benimsiyorum diye niye ‘yalaka’ oluyorum, sapık mısınız oğlum siz?! AK Parti’yi yüzde 50’lerle iktidara getiren oylara ne diyorsunuz peki? ‘Yalaka oylar’ mı?”³⁹

Hakan Albayrak ise “Biz Tayyipçiler” başlıklı yazısında şunları söyler:

“Rabia işareti yapan Başbakan Erdoğan’la iftihar ettik” diyor Mısırlı bir devrimci kardeşimiz. İnsan kendine ait olan bir şeyle, kendinden bildiği bir kimseyle iftihar eder. Recep Tayyip Erdoğan sadece Türkiye’ye değil Mısır’a da ait. Suriye’ye de, Tunus’a da, Filistin’e de... Bu topraklarda hürriyet ve adalet isteyen kim varsa, Erdoğan’ı lider belledi. Erdoğan ve arkadaşlarının iktidarı, Türkiye’ye asalet kazandırdı. Anadolu’nun mana ve ehemmiyeti, İslam dünyasını zulümden kurtarma müca-

37 Tekin Erer, *Lider Demirel*, Ceylan Matbaası, İstanbul, 1977, s. 24-25.

38 22 ve 23 Ağustos 2013 tarihli ilgili twitler şu şekilde: “İslam dünyasına uygulanan zulme ve bölünmeye karşı tek başına dik duran Erdoğan; fiili olarak halife-i rû-yi zemindir. Biat ediyorum”, “MÜSLÜMAN DÜNYA’NIN BÜTÜN LİDERLERİ MÜSLÜMANLARA YAPILAN ZULME SUSARKEN TEK BAŞINA KONUŞAN ERDOĞAN DE FACTO HALİFE’DİR.” Bkz. <http://t24.com.tr/haber/a-haberin-yayin-danismani-erdogan-halife-olarak-taniyor-ve-biat-ediyorum/238301>, 30 Ağustos 2013.

39 Salih Tuna, “AKP Yalakaları”, *Yeni Şafak*, 19 Şubat 2013.

delesine istinatgâh ve üs teşkil etmesiyle kaim olmuştur. Erdoğan'ın liderliğinde bu kutlu misyonu yeniden üstlenmiş bulunuyoruz, elhamdülillah. Hukuk tanımayan, medeniyete itibar etmeyen sözde İslami devlet veya teşkilatların (Şii veya Sünni) Ümmet-i Muhammed'e liderlik iddiaları boş. Ummeten Vasa-ten / Dengeli Ümmet'in ezici çoğunluğu, reyini Erdoğan'dan yana kullandı. Bir kere daha ilan ediyorum: Ben de İcma-i Üm-met üzere "Tayyipçi"yim.

Aynı yazıda "Biz 'Tayyipçiler' Türkiye'nin Kemalist dogma-lardan ve milli irade düşmanı cuntalardan ve faiz lobisinden ve IMF gibi uluslararası sistem prangalarından kurtuluş sürecini büyük bir mutlulukla, müthiş bir heyecanla, sonsuz bir şükür-le izliyor, bu sürece karınca kararınca katkıda bulunabildiği-miz zaman şereflediğimizi hissediyoruz" diyerek coşkusunu sürdüren Albayrak "Biz 'Tayyipçiler', gayret bizden tevfik Al-lah'tan diyenleriz"⁴⁰ hatırlatmasını da yapar.

Takvim gazetesi köşe yazarlarından Mehmet Akarca "kel, şişman", "zayıf, kısa tür", "cins-i lâtif tür" gibi sınıflandırmalar üzerinden isim zikretmeden Özal, Demirel, Erbakan, Ece-vit, Kılıçdaroğlu, Çiller gibi liderlere değindiği yazısında son olarak "Yüce Kattan Gönderilen Tür" kategorisine yer verir ve şunları söyler:

Her yüzyılın başında bunlardan bir adedi öbür âlemden gö-revlendirilir! Memlekette ne eksikse tamamlar, sorunları gi-derir, akort yapar, ayar verir, hamur gibi yoğurur-pişirirler... 1900'lerin başında da, 2000'lerin başında da, belki kendileri-nin bile haberi olmadan gönderilmişlerdir! Fâni dünyaya in-dirilmiş, ülkenin bir sonraki asra kadar bekasını temin için cepheye sürülmüş, koltuğa oturtulmuş ve çok yoğun-kutsal-tavizsiz bir mesai omuzlarına yüklenmiştir! Gönderildiği ye-re tekrar dönmüş olanının ardından minnetle rahmet oku-nur... Mevcuduna da şükran duygularıyla uzun ömürler dile-nir bunların!⁴¹

40 Hakan Albayrak, "Biz Tayyipçiler", *Star*, 21 Ağustos 2013.

41 Mehmet Akarca, "Başbakan Türleri", *Takvim*, 26 Ağustos 2013.

Sibel Eraslan ise bir yazısında Erdoğan'ı farklı kılan bir unsur ve onun insani yönüne işaret eden bir ayrıntıyı paylaşır okuruyla:

Sağ elini yukarı kaldırdı... Ve “4” işareti yaptı kalabalıklara. Yani “Rabia” dedi... Başbakan Erdoğan'ı, tüm diğer dünya liderlerinden, muktedirlerden ayıran, farklı kılan işte bu küçücük hareketidir. Dünyaya çekilmiş ikinci “one minute”... İnsanlığa bir dakika çağrısı... Paylaşmadığınız fikirleri olabilir, hatta muhalifi de olabilirsiniz, kahir ekseriyetle desteklenen iktidarın lideri olduğu halde bu mağduriyet söylemini nereden bulup çıkartıyor diye kızabilirsiniz bile... Ama işte o böyledir. Koşup geldiği cadde-leri bir türlü bırakmaz. Hemen her konuşmasında dünyanın gelip geçiciliğine vurgu yapan, hepimizin faniliğinden, bir gün ecel çatıp geldiğinde öleceğimizden söz açan başka kaç devlet reisi biliyorsunuz? “Babamı ağlarken gördüm bu sabah” dedi Esra Albayrak. Rabia Caddesi'nde göğsünden vurularak şehit edilen 17'sindeki Esmâ'nın haberini okurken...⁴²

Bir başka yazısında Erdoğan'a “Biz seni, Besmele'nden biliriz Uzun Adam! Henüz gün doğmadan evvel uyanışlarında, avuçlarına dolan soğuk sudan tanırız seni. Kiblemiz birdir seninle, alnımızın değdiği secdelerden tanırız. Biz seni, içimizden birisi olduğun için sevdik Uzun Adam... Yeditepeli Şehrin, arka sokaklarındaki çocukların arasından yürüdüğün için sevdik... Biz seni gariplerin sesi olduğun için sevdik Uzun Adam! Sesimizi sırtlayıp taşıdığın için, onurla süreceğimiz hayatın büyük bir gaye ama asla ham hayal olmadığını bize söylediğin için sevdik seni. Sevdik, bildik ve inandık. Yürüdüğümüz zorlu ve meşakkatli yolda, bizi bırakmadın, bizden vazgeçmedin. Biz senin vazgeçmeyişlerini sevdik Uzun Adam!” diye seslenir ve Erdoğan'ın kültü derken ne anlatmak istediğimin en mükemmel örneklerinden birini verir:

Biz senin sadece gündüzlerini değil, gecelerini de biliriz. Herkes kapısını örtüp, lambalarını söndürdükten sonra gizlice sokak-

42 Sibel Eraslan, “Babamı Ağlarken Gördüm Bu Sabah”, *Star*, 21 Ağustos 2013.

lara çıkışını... Kaldırım köşelerine, köprü altlarına sığınmış yetimleri toparlayışlarını... Çaresiz yataklarında inleyen ihtiyarları, yetim torunlarını nasıl avutacağını şaşırılmış neneleri, yatalak babasına ilaç bulmak için yola çıkmış kızları, soğuktan titreyen çocuklarının ağır yüküyle çökmüş babaları... Karanlığın içinden arayıp bulmalarını, çekip çevirmelerini, sahip çıkışlarını sevdi Uzun Adam!... Ayakkabılarını çıkarıp da boyunu kısararak girdiğin o alçak tavanlı fukara evlerinden biliriz seni, annelerin ettiği iyilik dualarından tanırız... (...) Sen zulme itiraz, sen haksızlığa isyansın. Umudusun Hilal'in ve Hilal'lerin... Sen vazgeçmeyensin Uzun Adam! Toplayan, birleştiren, bitiştiren ve asla kapı dışında bırakmayan... Davet eden, buyur eden, kollayan, destek olan, yer açan, halden anlayansın Uzun Adam... Omuzladığın Kubbenin altında hepimize, her birimize de yer var, bilirsin, tanırırsın bizi... Belki yorgunuz, belki küskün ve kırık, belki eksik, belki hatalıyız, ama biz buyuz işte! Şimdi sen, terketmezsin bizi sanırım, bırakmazsın, dışlamazsın sanırım. Çünkü sende gayret var, sende sevgi, sende devlet, sende gaye var Uzun Adam... Sende Yusuf Peygamberin, kendisini kuyuya atan öz kardeşlerini affedişinden bir pay var... Sende Yunus Peygamberin geride bıraktığı milleti için titreyerek telaş duyan kalbinden bir damar var, bırakamazsın, vazgeçemezsin Sen! Sen de Hz. Meryem'in saçlarından bir tüy var, haklı ve masum olduğun hallerde bile tutmak zorunda olduğun bir susma orucu var... Sende "Müminler ancak kardeşler" ayetini okuyan Hz. Peygamberin vasiyyeti var... Ve sende rıza var... Ölüm Meleği ile nefes nefese geçen her saniyende; "Allah içiniz ve Allah'a dönücülerden" dersin. Rahmeti gazabını aşmış Rahman'dan tecellilerle, tut ve birleştir bizi! Tut ne olur ve birleştir kalplerimizi!⁴³

43 Sibel Eraslan, "Uzun Adam Hey!", *Star*, 14 Şubat 2014. 17 Aralık Operasyonu günlerinde, bir NTV yayınında, Enerji Bakanı Taner Yıldız'ın söyledikleri bu ifadenin yaygınlaşmasına temel olur: "Eğer mesele dershaneler olsaydı, bazı arkadaşların -önemli kısmını tenzihen söylüyorum- 'uzun adamın ölümünü üç yıldan beri istiyoruz. Ama hâlâ ölmedi' denmezdi." Bkz. "Taner Yıldız: 'Uzun adamın ölmesini üç yıldan beri bekliyoruz' diyorlar", <http://www.aksam.com.tr/siyaset/taner-yildiz-uzun-adamin-olmesini-uc-yildan-beri-bekliyoruz-diyorlar/haber-283843> (11 Şubat 2014). Erdoğan da bu ifadedden haberdardır: "Bunlar 'uzun adam' diye bana beddua ediyorlar, sonra da 'bu kadar yıl beddua ediyoruz tut-

AKP medyasında Erdoğan'ın kült bir lidere dönüşüm dinamiği sadece onun kişilik özelliklerine değil, hizmetlerine de vurgu yapmayı zorunlu kılar. Bu açıdan Erdoğan övgüsü, dolaylı olarak bir tür hizmet siyaseti övgüsü olarak da karşımıza çıkar. Bu bağlamda Ahmet Taşgetiren'e göre Erdoğan "bir aşk adamı"dır. Taşgetiren şöyle yazar:

Kilometrelerce tünel kazıp, Haliç'e can taşıyorsunuz. Bu aşk değilse ne? Kartal-Kadıköy metrosunu açarken... Kâğıthane-Bomonti-Dolmabahçe tünellerini açarken... Karadeniz'den Marmara'ya ikinci Boğaz'ı açma hedefini seslendirirken... Tayyip Erdoğan, Suruç Ovası'na su taşıyan tünelden bahsederken de aynı aşk dolu heyecanın içindeydi, buna bizzat şahidim. (...) Eki be aşk yükleyen bir adam Tayyip Erdoğan. Bizim yollar, Adana'nın, Maraş'ın, Antep'in, Urfa'nın yolları, Toroslar'ın delik deşik edilmesi ile yapıldı. Bilecik yolları dağların delik deşik edilmesiyle yapıldı. Hızlı tren, Ankara-Eskişehir, Ankara-Konya yollarını rüzgâr hızıyla kat ederken, kim bilir nasıl heyecan duyuyor bu adam. Gidin Erzurum'dan Artvin'e Hopa'ya doğru, iş makinelerinin dağları nasıl öğüttüğünü görün, gidin Batman-Bitlis yollarından, yol görün... Gidin Hakkâri'ye beş yıldızlı hastane nasıl olurmuş görün. Gidin Erzurum'a, avlusunda helikopter pisti olan hastanenin bir yılda nasıl hazır hale geldiğini görün. (...) Bizde böyle adamlar, dünyayı terk ettikten sonra anlaşılır. Özal'ın arkasından böyle yürüdük millet olarak. Menderes için böyle ağladık. Erbakan'ı böyle anladık. İyi ki içimizden böyle insanlar çıkarabilecek bir veludiyet lütfedilmiş. Tayyip Erdoğan'ın aşkını anlamak da o zamanlara kalmasın dilerim.⁴⁴

madî diye kendi kendilerine şikâyet ediyorlar. Halis olsanız bedduanız tutardı." Bkz. "Erdoğan'dan Uzun Adam Yorumu", <http://haber.stargazete.com/politika/erdogandan-uzun-adam-yorumu-halis-olsaniz-bedduaniz-tutardi/haber-843007>, 14 Şubat 2014. *Zaman* gazetesi ise bu ifadeyi Cemaate atılan bir başka iftira olarak değerlendirir: "Bu sözlerin kime ait olduğu, nerede ve ne zaman sarf edildiğine ilişkin tek bir delil ise ortaya koyamadı. Ancak, hükûmete yakın gazeteler iki gündür bu iddiayı manşetine taşıyor ve iftirayı gerçekmiş gibi sunarak psikolojik harekât sürdürüyor." Bkz. "Uzun Adam İftirasına Kaynaklık Eden Bakan Yıldız Bu Kez Suskundu", http://www.zaman.com.tr/gundem_uzun-adam-iftirasina-kaynaklik-eden-bakan-yildiz-bu-kez-suskundu_2199379.html, 13 Şubat 2014.

44 Ahmet Taşgetiren, "Bir Aşk Adamı", *Bugün*, 25 Ekim 2012.

Medyada Erdoğan aşkının “patladığı” anlarla Erdoğan’a yöneltilen ithamlar arasında bir doğru orantı vardır. Gezi Parkı ve 17 Aralık süreçlerinde de “saldırı altında” olma hissiyatıyla⁴⁵ Erdoğan destekçisi medyanın temsilcileri övgü dozunu artırır. Örneğin Habervaktim’den Arzu Erdoğan, “Emrinizdeyim Sayın Başbakan” başlıklı yazısında şunları yazar:

Askeri vesayete selam çakanların yanlış yaptığını söyleyip yargı vesayetini devreye sokanlara karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan! Suni gündemler ile kamuoyunu etkilemeye çalışıp seçimlere kadar ülkemizi yangın yerine çevirme amacıyla olanlara karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan! İslam ülkelerinin birliğini engellemek için uğraş verenlere karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan! Siyonist emellere hizmet adına MIT’i itibarsızlaştırmanın peşinde koşanlara karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan! Faiz artışını büyük bir keyifle karşılayanlara karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan! Üretimin durup işsizliğin artması ve faiz lobisinin ceplerini doldurması gibi durumlar söz konusuysen twitter üzerinden var olan durumla dalga geçip bu millete ihanet edenlere karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan! Kürt Sorunu’nun çözümünün karşısında olup, mezhebi ve etnik ayrılıkları hortlatmaya çalışanlara karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan! Mavi Marmara şehitleri için hiçbir şey hissedemeyip uluslararası suları otoriteye bağlayanlara karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan! Millet iradesini hiçe sayıp saygınlığı Washington ve Tel Aviv’de arayanlara karşı Emrinizdeyim Sayın Başbakan!⁴⁶

45 Bu hissiyatın veciz bir örneğini Mehmet Barlas verir: “Daha önce Menderes’i, Demirel’i, Özal’yı yemek için sofralar kurmuşlar, darbeli şenlikler düzenlemişlerdi. Şimdi de Başbakan Erdoğan’ı görünce ağızları sulanmaya başlıyor. (...) Bizim siyasi yamyamlar son dönemde “Bu başbakanı yiyelim” derken kendi kendilerini yediler. Darbecilik sonunda suç oluşturan fiile dönüştü. Ama bizim siyasi yamyamların oburlukları bitmez. Nitekim Başbakan Erdoğan ağlasa da, gülse de bunların ağızları sulanıyor. Utanmasalar ziyafet sofrasına Esad’ı ve Sisi’yi de davet ederler bunlar. Yemek servisini de Obama ile Netanyahu’ya yaptırırlar.” Bkz. Mehmet Barlas, “Siyasi Yamyamlarımızın Karınları Yine Acıktı”, *Sabah*, 25 Ağustos 2013.

46 Arzu Erdoğan, “Emrinizdeyim Sayın Başbakan!”, <http://www.habervaktim.com/yazar/63446/emrinizdeyim-sayin-basbakan.html>, 31 Ocak 2014.

AKP'nin ve Erdoğan'ın her durumda savunulmasına ant içmiş bir medya kadrosunun kriz anlarında artan tarafgirliği 17 Aralık Operasyonu sürecinde daha somut örnekler üzerinden sorgulanır hale gelir. Örneğin Erdoğan'ın Gezi Parkı sürecinde çeşitli konuşmalarında dile getirdiği "Kabataş'ta saldırıya uğrayan türbanlı kadın" hadisesinin gerçek olmadığı, en azından anlatıldığı haliyle yaşanmadığı ortaya çıkar. 13 Şubat 2014'te, Erdoğan'ın Gezi günlerindeki konuşmalarına konu olan başörtülü kadının Kabataş'ta uğradığı iddia edilen saldırıya dair Kanal D'de yayınlanan kamera kayıtlarında AKP medyasının o dönemde yansıttığı gibi "üzerleri çıplak, elleri deri eldivenli, başlarında tuhaf bantlı 70-100 kadar adam"ın bir kadına saldırması gibi bir şeye rastlanmaz.⁴⁷

Bülent Arınç olayla ilgili olarak "Başbakan'a sorun", Yalçın Akdoğan "Aksi ispat edilmiş değildir o görüntülerle. (...) Paralel yapının yönlendirmesiyle bu tür birtakım fotoğraf kareleri üzerinden bir anlam üretilmeye çalışılıyor" der. Olayın basma yansıdığı günlerde kamera kayıtlarını izlediğini söyleyen İsmet Berkan "Hakikaten Kanal D'yi tebrik etmek lazım. Fısıltı gazetesinin konuştuğu bu büyük efsaneyi bir yerde ortaya çıkardı. Artık her şey herkesin gözü önünde" ve "Bundan yedi ay önce kendimden o kadar da emin konuşmamalıydım", söz konusu kadınla söyleşi yapan *Star* gazetesinden Elif Çakır ise "Ben bir genç anneyi dinledim. Anlattığı şeylere 'Abartılı anlatıyor, bunu sansürleyeyim' diyemezdik" açıklamasını yapar.⁴⁸ Ancak

47 Konuyla ilgili olarak bkz. "Başbakan Erdoğan'ın Yerlerde Sürüklediler Dediği Anne Star'a Konuştu", <http://haber.stargazete.com/guncel/basbakan-erdoganin-yerlerde-suruklediler-dedigi-anne-stara-konustu/haber-762093>, 13 Haziran 2013 ve "Kabataş Görüntüleri", <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/25804798.asp>, 14 Şubat 2014.

48 "Akdoğan Kabataş'ta Suçluyu Buldu", <http://www.radikal.com.tr/politika/akdogandan-kilicdarogluna-elistiri-1176791>, 14 Şubat 2014, "İsmet Berkan: Görüntü Var İşte", <http://www.radikal.com.tr/turkiye/ismet-berkan-goruntu-var-iste-1176752>, 14 Şubat 2014, "Arınç'ın Kabataş Sorusuna Yanıtı", http://www.radikal.com.tr/turkiye/arincin-kabatas_sorusuna-yaniti-iddia_onunsa_basbakana-sorun-1176772, 14 Şubat 2014, İsmet Berkan, "Kısa Bir Açıklama", *Hürriyet*, 15 Şubat 2014, "Kabataş Özrü", *Hürriyet*, 15 Şubat 2014. Elif Çakır ayrıca şunları yazar: "Yalancı Elif özür dileyecemiş... Dahası yargılanacakmış... Dahası gazetecilik etiklerini al üst etmiş! (CHP'li vekil Oğuz Oyan örnek bir davranış göstererek savcılıkta soluğu almış bile!) Yok ya... Bu ne olduğu belli olmayan görüntülerle 'o

hadiseye dair en kapsamlı açıklama, olayın yaşandığı iddia edilen günlerde “Ben cesur bir kadın tanıdım o gün... Kalabalık bir grup tarafından darp edilen, tacize uğrayan, bebeği ve kendisi için ölümüne korkan, olur da şikâyetle bulunursa sokakta tek-

gencecik anneyi bir kez daha linç edenler’ özür dilemeyecek de ben dileyeceğim öyle mi? Gidin işinize. Ve şunu söyleyeyim; kimseden gazetecilik dersi alacak değilim! Hele hele geçmişî kirli ittifaklarla dolu, darbecilerle kol kola girmiş medyasından ve mensuplarından hiç... Gidin ve neye hizmet ettiğinizi çok iyi bildiğimiz haberlerinize bir kez daha ‘o genç’ anneyi linç ettiğiniz için ve o anneye ‘Benim yaşadığım acının büyüklüğü ve altında ezildiğim yük yetmezmiş gibi bir de insanlara kendimi inandırmak zorunda bırakıldım. Çok ağır bir yük çok büyük bir acı bu. O görüntülerle yaşadıklarımı yaşanmamış, bir kadın darp edilmemiş, bir çocuk bundan zarar görmemiş saymaya çalışılıyorlar’ dedirttiğiniz için ASIL SİZLER ÖZÜR DİLEYİN. Hâlâ bir vicdan taşıyorsanız... Ayıptır. Benim nezdimde velev ki bundan sonrası için dahi hiçbir görüntü çıkmasa da ben o genç anneye inancımı sürdürüyorum. Ben gördüğü şiddeti, yaşadıklarını dahi anlatmaktan utanç duyan, mahcup olan bir kadını dinledim ve ayakları kolları yara içerisinde olan bir bebek gördüm.” Bkz. Elif Çakır, “Yaşadığınız Sürece Bu Ayp Size Yetecektir”, *Star*, 16 Şubat 2014. Hilal Kaplan ise şu türden bir kıyasla değerlendirir olan biteni: “Z.D. başı açık bir kadın, kayınpederi CHP’li bir belediye başkanı, sahip çıkan kişi de Kemâl Kılıçdaroğlu olsaydı, kimse MOBESE fetişizmine düşür olmayacaktı.” Bkz. Hilal Kaplan, “Kabataş, Taciz, İnsaf”, *Yeni Şafak*, 16 Şubat 2016. Benzer bir mantık üzerinden konuyu “Gezicilerin genel portresi” özelinde ele almayı seçen Yıldırım Oğur’un “ironik” bir dille yazdıkları da bu açıdan anlamlıdır: “Yeter ki Gezicilerin kutsal ruhu zarar görmesin. Küfür ata ata yürüyen taraftarından, Mustafa Kemal’in Askerleriyiz diye yürüyen ulusalcısına kadar bütün Geziciler bir bütündür parçalanamaz. Her gezici diğer geziciye kefilidir. Zaten asla kitleler gaza gelip böyle şeyler yapmazlar. Hele Türkiye’de. Merve Kavakçı’nın Meclis’ten dışarı dışarı diye kovulduğu ülkede. ODTÜ’de başörtülü cemaatten kızların dışarı atılmasından birkaç ay sonra. (Neyse ki videoları var ellerinde kapı gibi) Başörtülülere kamuya yeşil ışığın bir yıl önce yandığı bir ülkede... Dinciler yapsa tamam, ama bu azizler, bu demokrat adamlar bunu yapmış olamaz.” Bkz. Yıldırım Oğur, “Sağ Kruris İç Altı Kısımda 3 Adet 0.2 Santimetre Sıyrık”, *Türkiye*, 16 Şubat 2014. Fehmi Kuru ise olaya “psikolog” olarak yaklaşmayı dener: “Eğer Kabataş’ta yaşanmış yakışsız bir ‘sözlü’ müdahaleyi toplumu meşgul edecek çapta bir saldırı biçimine sokma söz konusuysa gerçekten, bunun sebebini, anlatanın birkaç ay önce doğum yapmasıyla açıklamak mümkün... Psikolojide bunun bir adı da var; ‘post-partum depresyon’ deniyor... Bayağı yaygın örnekleri bulunan ve etkisi altına aldığı genç kadınlarda beklenmeyen ârazilara yol açan bir rahatsızlık bu. Bir tür travma. (...) Madem, psikologluğa soyundum, kabul edilebilir bir sebebi bulunan rahatsızlık ürünü olayı çarpıtarak, karşısında yer aldığı insanlara, hatta bütün bir kesime haksız biçimde saldıranların psikopatolojik durumlarıyla ilgili de bir teşhiste bulunayım... Psikolojide buna ‘yansıtma’ diyorlar... Aslında bir davranış bozukluğu bu. Kendisine söylemesi gereken olumsuzlukları başkasına atmış gibi söylemekle veya kendi kusurlarını başkasına mal etmekle dışa vuran bir davranış bozukluğu... Medyamızın günahlarla dolu tarihinin en günahkâr kesimi, geçmişte yaptıkları korkunç çarpıtmaları, Kabataş olayını kendileri için makule dönüştürme vesilesi yaparak, büyütme çabasında...” Bkz. Fehmi Kuru, “Çabalama Kaptan”, *Star*, 16 Şubat 2014.

rar başına bir şey gelir mi kâbusu gören... Morluklarını da gördüm, ille de meraklıysanız, ama benim tanıklığıma ihtiyaç yok ki, raporu var zaten. Yaşadığı travmaya tanık oldum, konuşmasına, bana bakamayışına, olayı konuşurken bebeğini odada istemeyişine...” diye yazan Balçıçek İlter'den gelir:

Bırakın tacizi, itme-kakmayı, kalabalık grubu... Eğer bu görüntüler o görüntülerse, o kadar kısa süre içinde bir grup geçip gidiyor... (Montajlı mıdır, değil midir bilemem. Bu kayıt o güne mi ait, başka kayıt var mı, onu da bilemem) Ama sadece gördüklerimizse... Hiçbir şey yaşanmamış ki! Nasıl olur? Hemen telefona sarıldım, önce “mağdure” ile görüşmemi sağlayan meslektaşım Elif Çakır'ı aradım. Yaşadıklarını bizimle paylaşan Zehra Develioğlu'nun telefonunu istedim. Mutlaka bir açıklaması olmalıydı, mutlaka bir şeyler söylemeliydi... (Röportajı yapan Elif Çakır'ın ne düşündüğünü açıklamak bana düşmez, kendisi yazacaktır herhalde) O gece Zehra Hanım'ı o kadar çok aradım ki... Telefon açılmadı... Ardından mesajlar yazdım, yolladım; bana mısın demedi... Ertesi sabah, olayın ardından canlı yayma çıkıp, gelininin başına gelenleri anlatan Bahçelievler Belediye Başkanı kayınpeder Osman Develioğlu'nu aradım... Yok! Kapı duvar... Kimse telefonlarıma çıkmadı. Oysa bir açıklama yapılmalıydı. Bırakın benim düştüğüm durumu, bu ülkenin bir döneminin doğru hatırlanması adına bir şeyler söylenmeliydi... Beceremedim. Hiçbirinden ses çıkmadı. Tekrar Elifi aradım. O da mağdureye ulaşamamıştı. Sadece kayınpederi ile konuşmuş, “Zehra konuşmak istemiyor, çok perişan” yanıtını almıştı! Bu yazıyı kaleme aldığım da Zehra Develioğlu'nun avukatından bir açıklama geldi. Avukat kısaca diyor ki; “Biz suç duyurumuzun arkasındayız. Darp ve taciz gerçekleşmiştir. Bununla ilgili Adli Tıp raporu da elimizde mevcuttur. Bebek de darp edilmiştir. Kamera kayıtları net değildir, ne olduğu gözükmemektedir.” Kanımca 1 Haziran'da olduğu öne sürülen bu olayın detaylarını Zehra Develioğlu çıkıp kameralar karşısında canlı yayında anlatmalıdır. Bütün sorular yöneltilmelidir, o da cevap vermelidir. Bunu bana, ona,

ötekine değil, bu ülkeye borçludur. Gezi sürecinde tarafları en tahrik eden olaylardan birinin kahramanı olarak, bunu Gezi’de hayatını kaybeden o çocuklara da borçludur. Ve en çok da onu savunan Başbakan’a... Gelelim benim cepheme... Öncelikle şunu söyleyeyim; kimseden gazetecilik dersi alacak değilim. Oturduğu yerden sallayanlara, tehdit edenlere pabuç bırakmam, hiçbir zaman da bırakmadım. İşin içine kadınlığımı, çocuklarımı sokan terbiyesizleri ise Allah’a havale ediyorum. Eğer o görüntüler bundan ibaretse.... Büyük bir yanlışla düşmüşüm demektir... Ama avukatının açıklamasından anlıyorum ki, söylediklerinin arkasında. Suç duyurusunda ne söylüyorsa o... (...) Eğer bu görüntüler doğruysa ve gerçekten hiçbir darp, taciz olmadıysa... Ben kendi adıma, bir genç kadının hezeyanlarını sizlerle paylaştığım için özür dilerim.⁴⁹

Bu hadisenin Türk medya tarihine geçecek kadar önemli yanı, medyanın gerçek olarak sunmayı tercih edişindeki şeyleri belirlerken devreye soktuğu politik ve tabii ki ekonomik adanmışlığıdır. Kimsenin gerçekten ne olup bittiğiyle değil, olaydan ne çıkarılabileceğine karşı duyduğu tüccar merakıdır burada çarpıcı olan. İlginç bir nokta olarak kaydedelim, Balçiçek İlter “morluklara şahit olduğu”nu söylediği yazısında mağdur olduğu iddia edilen kadının kendisine “deri eldivenli adamlar”dan bahsetmediğini, sadece “bir adamın elinde deri eldiven vardı” dediğini, “70-100 kadar üzeri çıplak adam”dan değil, “iki ya da üç adamın üstünün çıplak” olduğunu söylediğini aktarır. Aslında burada yaşandığı iddia edilen olayın gerçek olup olmamasından daha vahimi AKP ve Erdoğan destekçisi medyanın söz konusu kadını aslında “konuşturmayan”, onun doğrudan sözcülüğüne soyunan tavrı ve hakikat karşısındaki konumudur.⁵⁰

49 Balçiçek İlter, “Kabataş”, *Türkiye*, 15 Şubat 2014. Gezi Günleri’ndeki yazısı için ise bkz. Balçiçek İlter, “Zehra...”, <http://haber.stargazete.com/guncel/zehra/haber-768001>, 3 Temmuz 2013.

50 Bu görüntülerden sonra mağdur olduğu iddia edilen kadının “Benim yaşadığım acının büyüklüğü ve altında ezildiğim o yük yetmezmiş gibi bir de insanlara kendimi inandırmak zorunda bırakıldım. Çok ağır bir yük, çok büyük bir acı” açıklamaları basına yansıdı. Bkz. “Bu Çok Ağır Bir Yük, Çok Büyük Bir Acı”, *Sabah*, 16 Şubat 2014.

Kabataş görüntülerinin tam da cemaatle yaşanan savaş atmosferinde ortaya çıkmasıyla ilgili olarak AKP medyasının genel duruşu, bir süredir R. Tayyip Erdoğan ve AKP'li sözcüleriyle birlikte topluca terennüm ettikleri “zamanlaması manidar” kalıbının dışına çıkmaz. Görüntülerin Cemaat/“paralel yapı” bağlantılı olarak medyaya servis edildiğine işaret edilir ve buradan da bir Erdoğan hassasiyeti devşirmek hedeflenir. Elif Çakır, konuyu yine Erdoğan'a bağlamayı başarır örneğin: “Bu görüntülerin 9 ay sonra yayınlanması kim ne derse desin zamanlama olarak manidardır. Türkiye bir darbe sürecinden geçmektedir. Ve bu darbenin arkasında Gülen Örgütü ve paralelleri var. Duaları kabul olsaydı Gülen Örgütü'nün ve 'Uzun Adam' ölseydi böylesi darbe sürecine girmezdik her şey fıstık gibi olurdu, değil mi? Ama olmuyor ne beddualarınız kabul görüyor ne de dualarınız makbul...”⁵¹ Ümit Kıvanç; AKP medyasının Erdoğan'a yeni bir saldırı olarak kabul ettiği bu görüntülerin ortaya çıkışını ve genel havayı şöyle değerlendirir:

Elbette bunların tam da şimdi ortaya çıkması, tıpkı yolsuzluk operasyonuna benziyor: İçerik hayırlı, maksat siyasî. Dolayısıyla, hükümet propagandacılarının ilk savunma hamlesinin bu noktayı hedef alacağı aşîkârdı, öyle oldu. Ne yazık ki, hiçbirimizin artık tamamen lağvedilmiş olan hukuk düzeninin icaplarına filan takılacak hali yok. Ama efendim, bu kayıtlar nasıl elde edilmiş, tam da şimdi, üstelik Doğan Grubu televizyonunda (*Kanal D*) nasıl servis edilmiş!.. Bu yaygaralar sahtekârlıktan başka şey değildir; geçiyoruz. Çünkü 1 Haziran 2013 günü Kabataş'ta genç bir kadının başına o korkunç olaylar geldi mi gelmedi mi, bunu bilmek istiyoruz. Hükümet propagandacılarının böyle bir derdi olmaması normal. Çünkü Ka-

51 Elif Çakır, “Yaşadığınız Sürece Bu Ayıp Size Yetecektir”, *Star*, 16 Şubat 2014. Çakır'ın Hizmet Hareketi'ni işaret eden bu yaklaşımını haber yapan *Zaman* şu şekilde seçer haber başlığını: “Elif Çakır'dan Akıllara Zıyan İftira”, 14 Şubat 2014. Bununla birlikte olayın yaşandığı iddia edilen günlerde *Zaman* şu başlıkları kullanmıştı: “Darp Edilen Genç Annenin 6 Aylık Bebeği Sütten Kesildi”, http://www.zaman.com.tr/gundem_darp-edilen-genc-annenin-6-aylik-bebegi-sutten-kesildi_2100407.html, 14 Haziran 2013 ve “Kadınlar Küfrediyor, Erkekler Vuruyordu”, http://www.zaman.com.tr/gundem_kadinlar-kufrediyor-erkekler-vuruyordu_2100238.html, 13 Haziran 2013.

bataş saldırısı Gezi isyanı sırasında bir motif olarak kullanıldı, misyonunu tamamladı, şimdi bir an önce unutulsa isabet olur, herhalde, onlara göre. Maalesef bu olayı kafasına takmış vicdan ve ızan sahibi insanlar için böyle değil.⁵²

“Kabataş Hadisesi”ni Erdoğan’a duydukları aşkla karşılama-ya çalışan kadronun bu süreçte yaptığı şey, Erdoğan’ın yine bu süreçte yaptığı şeyden farklı değildir: Karanlık bir senaryodan, kirlili bir komplodan, hain bir ittifaktan bahsetmek. Bu açıdan AKP medyasında Erdoğan aşkının, agresifleşmeye meyyal bir doğası olduğunu göstermesi açısından da önemlidir bu hadise. Hasan Öztürk’ün yazdıklarına bakalım:

Ey “Alacakaranlık kuşağı”nın adamları! Ey alçaklar..! Ey edepsizler...! Ey düşmanlığınızı, ahlaksızlığınızla ortaya alenen dökenler...! (...) O görüntüler “gerçek” midir? Siz de biliyorsunuz gerçeği oysa..! Biz “beyan esastır” diyenlerdeniz! Ha, “beyan esastır” düsturuna itibar etmiyorsanız, o zaman soruşturmanın sonucuna kadar beklemeniz gerekecekken...”Montajlanmış”, bazı yerlerinde saat sayacı “silinmiş” görüntüler üzerinden, “inananları” , “inananlar” üzerinden Başbakan Erdoğan’ı, “Başbakan Erdoğan üzerinden de “ülke”yi vurmaya çalışmanız sadece ve sadece sizin alçaklığınızı gösterir..!⁵³

Erdoğan’ın söylemindeki muktedirle özgü meşrulaştırıcı mağduriyet stratejisi, yankısını bu olay özelinde AKP medyasında da bulur. İlginç olan, savunma hatına geçen AKP medyasının konuyu bir mağduriyetten diğere ve tabii ki açık ve

52 Ümit Kıvanç, “Kabataş Meselesi - Yangında İlk Okunacak”, <http://riyatabirleri.blogspot.com.tr/2014/02/kabatas-meselesi-yanginda-ilk-okunacak.html>, 15 Şubat 2014. Kıvanç’ın bir dizi makul nedenle birlikte gerekçelendirdiği yargısını ben de paylaşıyorum: “Samimi fikrim şu: Zehra Hanım’ın bir grup terbiyesizden hakaret görmüş olabileceğine ihtimal veriyorum (meselâ geçerken laf atmış olabilirler), ama anlattıklarının anlattığı şekilde gerçekleşmiş olabileceğine inanmıyorum.”

53 Hasan Öztürk, “Kabataş’ta O Gün Ne Oldu?”, <http://www.haber7.com/yazarlar/hasan-ozturk/1128127-kabatasta-o-gun-ne-oldu> (15 Şubat 2014). Bu yazıdan Kıvanç’ın konuyla ilgili ikinci yazısı sayesinde haberdar oldum. Bu vesileyle belirtelim: Kıvanç’ın bu konuya ayrılmış diğere iki yazısı da bu hadiseyi ele alış biçimiyle son derece önemli: “Kabataş Meselesi/2” (16 Şubat 2014) ve “Kabataş Meselesi/3”, 17 Şubat 2014. İki yazı için de bkz. <http://riyatabirleri.blogspot.com.tr/>.

örtük atıflarla Erdoğan'a bağlamasıdır. Halime Kökçe'nin yazdıklarını düşünelim: "Olayı siyasi bir propagandaya alet edenler Gezi'nin bütün küfür literatürünü esirgmeden üzerimize boca edenler oldu. O küfürler olmasaydı kimse çıkıp 'başörtülü bacım' demezdi, emin olun."⁵⁴

Yeri gelmişken belirtelim: Başbakan'ın yine Gezi günlerinde dile getirdiği "camide içki içen gençler" başlıklı iddia⁵⁵ da cami müezzininin ısrarla camide içki içen kimseyi görmediğini söylemesine ve bu yönde hiçbir kayıt bulunmamasına rağmen AKP medyasında yine ısrarla kullanılmıştır. Söz gelimi 13 Şubat 2014 tarihinde Kabataş görüntülerini yayınlayan "bir kısım medya"nın "olayı aklamaya çalışarak" bir "manipölasyon" girişiminde bulunduğunu savunan *Yeni Şafak*'ın web sayfasında yer alan bir haberde "Gezi Parkı olayları sırasında Kabataş'ta eylemciler tarafından darp edilen ve insanlık dışı eylemlere maruz kalan başörtülü mağdurun ifadelerine yenisafak.com.tr'nin ulaştığı" belirtilerek bu "kan donduran" ifadelerden yapılan alıntılarla "mağdurun yerdeyken tekmelendiği ve bir kişinin başörtülü mağduru cinsel organıyla taciz ettiği" aktarılır, ki buradaki şiddete uğradığı iddia edilen öznenin ısrarla "başörtülü mağdur" olarak vurgulanışı da ayrıca anlamlıdır.⁵⁶ Peki bu ve benzeri hadiseleri bu şekliyle kullanan sadece AKP medyası mıdır? Erdoğan'ın kendisi de bu iddiaların doğruluğundan son derece emindir. Gezi Parkı'nın üstünden geçen zamana rağmen "camilere saygısızlık, başörtülülere saldırı" temalarından vazgeçmez. 15 Şubat 2014 tarihindeki bir konuşmasında şunları söyler örneğin:

Yaktılar, yıktılar, insanlara saldırdılar. Başörtülülere saldırılar da bulundular, camilerimize dahi saygısızlık yaptılar. Kabataş'ta, yavrusu ile beraber, orada bir kızımıza yapılan saldırıyla alakalı bakın şimdi onunla üzerinde oynamaya başladılar. O günden bugüne sesleri çıkmayanlar, şimdi bunun öyle değil,

54 Halime Kökçe, "Zehra'dan Özür Dilerim", *Star*, 16 Şubat 2014.

55 Bu asılsız iddia hakkında ayrıca bkz. Mustafa Hoş, *a.g.e.*, s. 239.

56 "Önce Tekmelediler Sonra Taciz Ettiler", <http://yenisafak.com.tr/gundem-haber/once-tekmelediler-sonra-taciz-ettiler-13.02.2014-618409>, 13 Şubat 2014.

böyle diyerek bunu da yalanlamaya kalkıyorlar. Yazık yazık... Çok açık, net söylüyorum. Medya dünyasında amiral diye geçenlerle söylüyorum, hele hele bugün attıkları başlığı, özellikle kendilerine hatırlatıyorum. Bunun altında da boğulacaksınız. Çünkü bu attığınız manşetler de doğru değil. Sizler Adli Tıp Raporları'nı nereye saklayacaksınız, nerenize koyacaksınız? Adli Tıp Raporu'ndan bahsediyorum. Bütün görüntüleri koyun bir kenara, bu bayanın çocuğu ile beraber aldığı darbeye ilgili aldığı raporu ne yapacaksınız? Bunların hayatı yalan üzerine inşa edilmiştir. Bakın Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık, Ocak. Aradan 8 ay geçti, 8 ay... Şimdi kendilerine göre yeni yeni senaryolar hazırlıyorlar. O hanımefendi ile çocuğu konusunda bu defa yeni bir hazırlığın içine girdiler. Bunları yutturamazsınız. Benim milletim bunu yutmaz. Her şey açık, net ortada ve o zaman savcının bütün tespitleri ortada, Adli Tıp Raporu ortada ve şimdi siz bunu tersine çevirmek istiyorsunuz. Niye? Altında boğuldunuz. Şimdi bundan kurtulmak istiyorsunuz. Kurtulamayacaksınız. Tarih sizi affetmeyecek. Tarih şimdi bu yalan yanlış senaryonun yanında yer alan medyayı da affetmeyecek.⁵⁷

Erdoğan'a göre bu olayda da "paralel yapı"nın ve Gezi'de faaliyet gösteren mihrakların parmağı vardır. Bu çerçevede "elinde bira şişesiyle başörtülü kızlarımıza saldıranlarla o malum paralel yapı birlikte hareket ediyor, bir arada operasyon yapmaya çalışıyorlar"⁵⁸ diyerek manzarayı değerlendirir.

17 Aralık Operasyonu, sadece Kabataş olayı gibi, AKP medyasının "fabrikasyon hakikat" üretimine örnek olabilecek bir hadiseyi değil, doğrudan medya üzerindeki Erdoğan etkisini gösteren haberlerle de tanıştırır bizi. Bunlardan kanaat teknisyenliği faaliyeti ve medya arasındaki bağı ortaya koyması açısından da en "öğretici"si *Habertürk* ve Erdoğan ilişkisidir. Yi-

57 R. Tayyip Erdoğan, "Attığınız Manşetler Doğru Değil", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/attiginiz-mansetler-dogru-degil/59537>, 15 Şubat 2014.

58 R. Tayyip Erdoğan, "Samimi Kardeşlerimin Bunlarla İşi Olmaz", <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/samimi-kardeslerimin-bunlarla-isi-olmaz/59539>, 15 Şubat 2014.

ne “Haramzadeler” tarafından kamuoyuyla paylaşılan bir dizi ses kaydı bu ilişkiyi tartışmaya açar. *Habertürk* gazetesinin Yönetim Kurulu Başkanvekili Mehmet Fatih Saraç ile gazetesinin Genel Yayın Yönetmeni Fatih Altaylı arasında geçtiği iddia edilen konuşmalardan birinde seçim anketlerinin sonuçlarına, “MHP’nin oylarının BDP’ye 2 puanlık aktarımı” üzerinden, müdahale edilebileceği konuşulur. Altaylı, Mirgün Cabas’ın Artı 1’deki programında, bu ses kaydının montaj olduğunu savunur. Yine Saraç’a ait olduğu iddia edilen başka bir dizi ses kaydı da benzer müdahalelerin varlığını gündeme getirir. Örneğin Erdoğan, Fas’ta *Habertürk*’ü izlerken, Devlet Bahçeli’nin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ü göreve davet eden sözlerinin alt yazı şeklinde geçmesi üzerine Saraç’ı arayıp sert bir ifadeyle durumu eleştirir, bunun üzerine Saraç diğer kanal görevlilerine söz konusu altyazının kaldırılması için talimat verir. Erdoğan, kendisine bu konu sorulduğunda şunları söyler:

Fas’tan arama noktasında, evet aradım. Bu çok açık, net, ortada. Sadece hatırlatmayı yaptım ve hatırlatmayı yaptığım şahıslar da kendi alt yazısıyla alakalı olarak bize yapılan hakaretlerle ilgili yurt dışında olan bir Başbakana karşı bu tür hakaretlerin yapıldığı bir konuşmayı kalkıp kendilerine söyledim. Kendileri de gerekli uygulamayı yaptılar. Yani ben bir gazetesinin, sizin patronlarınıza yeri gelmiş bu tür hakaretleri yapıldığı zaman ya arkadaşlarım ya şahsım açıp hukukumuzu da dayalı olarak bu tür hakaretler yapılıyor. Bak biz ‘şu anda Fas’tayız’ demişizdir. Bunu demek eğer yanlışsa onu bilemiyorum. Ama bu tür şeyleri de öğretmek durumundayız. Çünkü yapılan hakaretler sıradan hakaretler değildi.⁵⁹

59 Tayyip Erdoğan, “Müddei İddiasını İspatla Mükelleftir”, <http://www.akparti.org.tr/site/haberler/muddei-iddiasini-ispatlan-mukelleftir/59414>, 11 Şubat 2014. Bu kayıtlarla ilgili olarak bkz. “Basına Sansürün Ses Kaydını Meclis Kürsüsünden Dinletti”, http://www.zaman.com.tr/politika_basina-sansurun-ses-kaydini-mecelis-kursusunden-dinletti_2197903.html, 6 Şubat 2014, “Fatih Altaylı Manipülasyon İddiaları Hakkında Konuştu”, <http://webtv.hurriyet.com.tr/2/60420/0/1/fatih-altayli-manipulasyon-iddialarina-yanit-verdi.aspx>, 7 Şubat 2014, “Fatih Saraç ve Erdoğan’ın Yeni Ses Kaydı”, <http://sozcu.com.tr/2014/gundem/fatih-sarac-ve-erdoganin-yeni-ses-kaydi-454350/>, 8 Şubat 2014, “Sadece Erdoğan Konuşmamış”, <http://sozcu.com.tr/2014/gundem/fatih-sarac-ile-sadece-erdogan-konus>



Fotoğraf: *Nom de plume.*

Adı geçen kişilere ait olduğu bu ses kayıtlarının Altaylı'nın iddia ettiği gibi "montaj" ya da "kurgu" olup olmadığını, bu kayıtlarla oynanıp oynanmadığını bilmiyoruz.⁶⁰ Fakat doğrudan Erdoğan tarafından varlığı onaylandığı için referans alabileceğimiz "Fas'tan arama" meselesi bile aslında iktidar ve medya ilişkilerinin ne kadar sorunlu olduğunu göstermesi açısından, başta da söylediğimiz gibi, bir hayli öğreticidir.

mamis-454734/, 10 Şubat 2014. Devlet Bahçeli ise bu ses kayıtlarıyla ilgili olarak "Size soruyorum: Fas'tan Alo Fatih demek milli irade hırsızlığı demek değil midir? Bizim görüşlerimizi alt yazılarda görünce, kırmızı görmüş boğa gibi davranmak milli irade hırsızlığı demek değil midir? Anketlerdeki oylarımızı düşük göstermek milli iradeyi zimmete geçirmek değil midir?" açıklamasını yapmıştır. Bkz. "Devlet Bahçeli Ankete Müdahaleyle İlgili İlk Kez Konuştu", <http://www.samanyoluhaber.com/politika/Devlet-Bahceli-ankete-mudahaleyle-ilgili-ilk-kez-konustu/1040986/>, 8 Şubat 2014.

- 60 Saraç'ın AKP'li bazı bakanlarla, Başbakan'la, Başbakan'ın oğlu Bilal Erdoğan'la yaptığı görüşmelere ait olduğu iddia edilen ve genelde *Habertürk*'ün yayın politikalarını merkeze alan bu ses kayıtları "Alo Fatih" başlığıyla bir seri olarak çeşitli sosyal medya vasatlarında yer aldı ve çokça tartışıldı. Bu kayıtlara yer veren bir çalışma için bkz. Derya Sazak, *a.g.e.*, s. 292-297. Mustafa Hoş ise Ciner Medya Yönetim Kurulu Başkanı Saraç'ın Mısır'daki darbe sırasında "editör masasına bizzat oturarak yayınları yönettiği"ni, "editör masasında 'kj' yazdığını" ve "Beyefendi bizi izliyor" diyerek Erdoğan'ın yayını izlemesinden duyduğu mutluluğu ifade ettiğini yazar. Yine Hoş'un iddiasına göre, "bizzat Fatih Saraç'ın emriyle" Ethem Sarısülük'ün vurulma görüntüleri –"yanlışlıkla da olsa kullanılabileceği endişesiyle"– *Habertürk* arşivinden silinir. Bkz. Mustafa Hoş, *a.g.e.*, s. 271.

Burada mevcut medya yapısı içindeki Erdoğan aşkının, bir Erdoğan nefretiyle birlikte ilerlediğini de kaydetmek gerekir. Sosyal medyada da, medyada da Erdoğan'a duyulan aşk ve Erdoğan'a duyulan nefret birbirini besler, birbirinin varlığından güç alır.⁶¹ Bu açıdan Gezi direnişi günlerindeki diktatörlük tartışmaları önemlidir. Hasan Karakaya bu suçlamalara şöyle cevap verir:

Bir an için farz edelim ki, Tayyip Erdoğan bir "diktatör"dür... Peki, "diktatör"ler ne yapar?.. Diktatörler, "halktan gerçekleri gizler"ler... Diktatörler, "medyaya sansür uygular"lar... Diktatörler, kendilerini "dev aynasında" görürler ve "öyle gösterilmesi" için baskı uygularlar. "Astığı asuk, kestiği kestik"tirler!.. Öyle bir "baskı" uygularlar, öyle bir "terör" estirirler ki, "en büyük o"dur, "başka büyük yok"tur!.. Sıkıysa "emir"lerine karşı çık!..Anında "kodes"i boylarsın ve "hangi zindanda" olduğunu kimseler bilmez...Peki, "bunların hiçbirini yapmayan" Erdoğan bir "diktatör" müdür? Elbette değil!.. Adam, taa 2001'de partiyi kurduğunda dedi mi; "Milletin oyuyla gelir, milletin oyuyla gideriz!"Gerisi teferruat... Bir adam ki, bir parti ki "milletin oyu"yla gelecek ve yine "milletin oyu"yla gidecekse, sen ona "diktatör" de desen, başka bir şey de desen, bu elbise, onun üzerine uymaz!.."Diktatör" dediğin, "Sansürcü" dediğin, "Gazetelere talimat yağıdırıyor" dediğin adam, "Milli Şef İsmet İnönü" gibi olur!..Hani, "Kılıçdaroğlu'nun atası İsmet İnönü" var ya, ondan söz ediyorum. Evet, İsmet İnönü; tam bir "diktatör"dür!.."Sansürcünün şahı"dır!.."Yasakçılığın kralı"dır!.."Baskıcılığın feriştaşı"dır!..⁶²

Benzer bir hatta, Mehmet Ocaktan şöyle sorar: "Şimdi, vesayetin son kalıntılarını temizleyen Tayyip Erdoğan'ı 'diktatörlükle' suçlayan ama hayatlarının hiçbir döneminde demokra-

61 Benzer bir şekilde "Özal'ın şahsında sembolize edilen bir ideolojik temerküze yönelik nefretoloji"ye değinen bir kaynak için bkz. Doğan Gürpınar, a.g.e., s. 156-175.

62 Hasan Karakaya, "Diktatör mü Dediniz...Hava Tahmini ve Bulmaca Bile Yasaktı!", *Yeni Akit*, <http://www.habervaktim.com/yazar/60598/diktator-mu-dediniz-hava-tahmini-ve-bulmaca-bile-yasakti.html>, 1 Ağustos 2013.

siye inanmamış ‘demokrasi müfettişleri’ne sormak gerekiyor, siz hiç demokrasi isteyen bir diktatör gördünüz mü?”⁶³ Yine bir başka yazısında Ocaktan “Türk yasal mevzuatını AB uyum yasaları çerçevesinde modern demokratik standartlara taşıyan, 12 Eylül cuntacılarının yargılanmasını sağlayan, ceberrut devlet anlayışına son vererek Kürt sorunu konusunda bir zihniyet devrimi başlatan” Erdoğan’a yönelik eleştirilere şöyle meydan okur: “Haydi Anlatın Bize, Erdoğan Nasıl Bir Diktatör?”⁶⁴ Bir başka yazısında ise “Ruhunda ‘darbe virüsü’ bulunan başta Gezi ahalisi olmak üzere CHP ve ittifak içinde olduğu bütün Ergenekoncu, ulusalcı, devrim hevesi yarıda kalmış nostaljik solcular ve ayrıca CHP’nin ‘yarı resmi’ yayın kuruluşu durumunda olan *Hürriyet* benzeri gazetelerin sivil üniformalı paşaları, Başbakan Tayyip Erdoğan ne zaman değişim ve demokratikleşme hamleleriyle vites yükseltmeye başlasa, hemen yeni ‘diktatör masallarıyla’ arzı endam ediyorlar” tespitini yapar ve durumu özetler:

Diktatör görmek istiyorsanız, Mısır’da, Suriye’de yaşanan insanlık dramlarına, gözyaşlarına iyi bakın. Ama siz diktatörlere, darbecilere selam gönderir, hayali diktatör masalları üretmeyi seversiniz... Hiçbir şey gizli değil, artık her şey ortada... Başbakan Tayyip Erdoğan’a karşı medyada sistematik bir diktatörlük kampanyası yürütenlerin, Mısır’ın yeni diktatörü Sisi’nin kuyruğuna takılırken nasıl bir diktatör hayali içinde olduklarını çok iyi gördük. Bu kampanya içinde yer alanların kahir ekseriyeti, zaten çok açık bir şekilde Erdoğan’la aynı ideolojik kökten gelmedikleri için doğal olarak kan uyuşmazlığı içinde. Çünkü, onlar için makbul olan, ‘eski Türkiye’deki ‘vesayet düzeni’dir. Ayrıca, İslami görünurlüğü ön plana çıkaran bir Tayyip Erdoğan, bu kesimler için sınıfsal asabiyetleri gereği makbul bir başbakan değildir. İmam-Hatipler’e uygulanan ayrımcılığı kaldırarak eğitim özgürlüğünün önünü açan Tayyip Erdoğan’ın demokratlığı tartışmalıdır. Dahası, yıllarca Av-

63 Mehmet Ocaktan, “Vesayeti Bitiren Diktatör Erdoğan”, *Akşam*, 27 Haziran 2013.

64 Mehmet Ocaktan, “Haydi Anlatın Bize, Erdoğan Nasıl Bir Diktatör?”, *Star*, 3 Aralık 2012.

rupa'nın yüzümüze vurduğu "askeri vesayeti" kaldıran, darbecileri yargı önüne çıkaran bir demokratik ortamı inşa eden Tayyip Erdoğan aynı şekilde diktatörlük hayalleri içindedir.⁶⁵

AKP medyasının Erdoğan merkezli sevgi gösterilerinin dışında yer alan muhalif medyada ise Erdoğan'ın diktatörlüğü meselesinde farklı düşünülür. Emin Çölaşan bu bakışın bir örneği olarak şunları söyler:

Tayyip önceki gün partisinin bir toplantısında nutuk attı. Gündeminde yine Mısır vardı: "Mısır ordusu yönetim tarafından verilen emirlere itaat etmesin!" Komik oluyor, gerçekten komik olup bütün dünyayı kendisine güldürüyor. Sonra devam etti: "Bana diktatör diyenlere hodri meydan diyorum. Diktatörün olduğu yerde gazeteler ve televizyonlar diktatör ifadesini kullanamaz. Adamı sallandırırılar..." Oysa diktatör. Çok büyük adam (!) ya, her kararı tek başına veriyor. Meclis, partisi, hükümet falan hikâye. Sanırım iki yıl önceydi, 23 Nisan bayramında bir çocuğu onun makamına oturtmuşlardı. Çenebaz çocuk konuşuyordu. Tayyip lafa girdi: "Bak şimdi sen başbakan oldun. İster asarsın ister kesersin." Adamın bilinç altı işte bu. Asmak ve kesmek. Özlemini bu sözleriyle dile getirdiğini unutmadık. Ancak kendisi asamıyor, kesemiyor... Çok şükür ki bu kadar yetkisi yok. Ama hıncını başka yollarla alıyor.⁶⁶

65 Mehmet Ocaktan, "Diktatör Görmek İster Misiniz?", *Akşam*, 23 Ağustos 2013.

66 Emin Çölaşan, "Güldürüler-Ayıplar Zinciri", *Sözcü*, 22 Ağustos 2013. Burada Türk basınının fenomen manşetler konusunda öncü isimlerinden *Sözcü*'ye özel bir parantez açmak gerekiyor. Gazetenin genellikle ilk sayfasında yer alan "Tokmak" imzalı yazarının bu tartışma ekseninde söylediklerini not düşelim: "Neymiş? Diktatörlük olan bir ülkede Başbakan'a "Diktatör" diyeni sallandırırılmış! Kim diyor bunu? Bizzat Başbakan'ın kendisi söylüyor ve "Ben kimi sallandırıdım ki? Hiç kimseyi... O halde diktatör değilim!" demeye getiriyor. Elhak doğrudur! Başbakan Erdoğan kimseyi sallandırmamıştır ama onun devri iktidarında, cezaevleri gazetecilerle, general ve profesörlerle dolmuştur. Verilen hükümler ise malum: 120 yıla kadar uzanan cezalar zinciri! Bütün sanıklara toplam 3256 yıl hapis! Bu kadar yıla gerek yok aslında. İnsan ömrü belli... Kimsenin o kadar yaşayacak hali yok! Diktatörlük nedir? Devlet gücünün tek kişinin elinde toplanmasıdır. Diktatör, toplumdaki insanların rızaları olmadan onların hayatına karışır, hedefe ulaşmak için her türlü yöntemi kullanır, ya da savunur... Diktatör, devlet içinde tüm yetkileri elinde tutar, partisinin mutlak lideridir, ordu-

Yekta Güngör Özden de benzeri bir doğrultuda düşünenlerdendir: “Bay RTE de ‘Diktatörün olduğu yerde kimse o sözü ağzına alamaz’ demiş. Korkaklar, yalakalar, yandaşlar alamaz ama yüreklipler söyler. Ancak, diktatörler de hiç ‘Ben diktatörüm’ dememiştir.”⁶⁷ Cüneyt Arcayürek ise şöyle yazar: “Kendisine diktatör diyenlere fena halde kükredi. Bir iki kez RTE’ye diktatör diyenler oldu ise bu değerlendirmeyi diktatörlük özentisini örneklemek için söylemiş olabilir. İyi ama diktatöre özgü yetkilerle donanmasını istediği başkanlık sistemi dayatması ne ola?”⁶⁸ Uğur Dündar, AKP’nin medya üzerindeki baskısına değinen yazısında bu diktatörlük tartışmalarına da kapı açan bir ton kullanır ve “darbecilerin sansür dönemlerini bile mumla aratacak” ve “AKP önde gelenlerinden biri çıkıp “Bu gazetecile-

ya ve dışışlerine hükmeder, katı bir liderlik ilkesi vardır, iki dudağının arasından çıkan her söz, kanun gücündedir! Tayyip Bey bu tanıma uyuyor mu? Kendisi uymadığını söylüyor. Koskoca Başbakan yalan söyleyecek değil ya...” Bkz. Tokmak, “Başbakan Kimi Sallandırdı?”, *Sözcü*, 22 Ağustos 2013. Bu da bir başka yazı: “Diktatörlük tartışması ülkemizi daha uzun süre meşgul edeceğe benziyor. Diktatörlük nedir? Bir ülkede, demokratik hak ve özgürlüklerin baskı altında tutulduğu, bütün yetkilerin tek elde toplandığı antidemokratik bir devlet düzeni... Başbakan Erdoğan, kendisine “Diktatör” diyenlere kızıyor ama diktatörlüğe özgü yetkilerle donatılmasını istediği “Başkanlık Sistemi” dayatmasına ne demeli? Erdoğan “Ben diktatör değilim” diyor. Madem böyle söylüyor, öyleyse değildir! Ancak tarihteki ünlü diktatörlerin hangisi “Ben diktatörüm” demiştir? Bilen, duyan varsa, lütfen söylesin! Hitler mi? Mussolini mi? Stalin mi? Franco mu? Salazar mı? Çavuşesku mu? Saddam mı? Kaddafi mı? Hangisi “Ben diktatörüm” demiştir? Tarihte, iyi niyetli diktatörler de görülmüştür ama iyi niyetli de olsa, diktatörün iyisi olmaz! Bir gerçek var ki, o da şudur: Hiçbir diktatörün sonu iyi olmamıştır!” Bkz. Tokmak, “‘Ben Diktatörüm’ Diyen Diktatör Var mı?”, *Sözcü*, 23 Ağustos 2013. Çokça tartışılan bu “sallandırma” hadisesiyle ilgili olarak Ezgi Başaran ise şunları yazar: “Adalet Yürüyüşü için Antalya’dan yola çıkan 20 kişilik bir grup iki gece önce Gümüşsuyu’na varmıştı. 20 kişinin payına 1 otobüs çevik kuvvet düştü. ‘Dağılın’ uyarısı yapıldı. Grup ikaza uymak üzere hareketlenirken biber gazı sıkıldı. Bir polis uzaklaşan bir kadını takip etti, sırtına gaz sıkı, BDP vekili Ertuğrul Kürkçü hastaneye kalktı. Bu görüntüleri izlerken... Yahut komşudan muhbir yaratan iktidarın ilk kurbanı genç bir çift tencere-tava çaldı diye hapis istemiyle dava açıldığını duyduğumda... Evet, burası diktatörlükle yönetilmiyor ve sağ olun, bizi ‘sallandırmıyorsunuz’. Ama biliyor musunuz, galiba bir o kaldı... Hapisten, dayaktan, gazdan, tehditten, hakaretten, baskıdan öte bir o kaldı... Evet, siz bir diktatör değilsiniz ama biz de özgürlük ve demokrasi içinde yaşamıyoruz. Kurguladığınız bu hayatta nefes alamıyoruz... Diyesim geldi, dedim.” Bkz. Ezgi Başaran, “Evet, Diktatör Değil Ama Ne?”, *Radikal*, 22 Ağustos 2013.

67 Yekta Güngör Özden, “Söylemler”, *Sözcü*, 22 Ağustos 2013.

68 Cüneyt Arcayürek, “Diktatör!”, *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 2013.



Fotoğraf: Nom de plume.

rin birkaçını sallandırın, bakın bir daha yaparlar mı?” diyecek” günlerin geleceğine ilişkin karamsar tahminini okuruyla paylaşır.⁶⁹ Bekir Coşkun, *Sözcü*’nün yazarlarının *Cumhuriyet*’teki yankısı gibidir bu tartışmalarda:

“Sandık” deyip duruyorsun ya... Kenan Evren de sandıktan çıktı... Öyle yüzde 52 falan ...Yüzde 92.1 ile cumhurbaşkanı... Yaşı tutsa hücredeydi... (...) Çiftlerin nerede aşk yapacaklarından kadınların kaç çocuk doğuracaklarına... Tiyatrodan heykele... Başörtüsünden etek boyuna... Sigaradan ayrana... Hangi televizyona bakılacağından hangi arabaya binileceğine... Neye ağlayıp neye kızılacağına sen karar veriyorsun... Rastlantı (!) ertesi gün TBMM’den kanunu çıkıyor... Diktatör değilsen...

69 Uğur Dündar, “Sallandıracaksın Bunları!”, *Sözcü*, 23 Ağustos 2013.

Sana ne?... Anayasa dediğin zaten: Dilin; yasama... Vicdanın; yargı... Yumruğun; yürütme... Oldu işte; üç kuvvet... (...) Diktatörlüğün ilk belirtisidir... Diktatör “Ben diktatör değilim” der... Durup dururken... Ben niye “Kimya mühendisi değilim” diye başlayarak durup dururken gelen misafirlere “hakikaten kimya mühendisi olmadığımı” anlatmıyorum... En iyisi kasetleri tak, kendi kendine bak... Parmağını bozuk kamyon cam si-leceği gibi salladığında... Bal gibi diktatörsün...”⁷⁰

Aydınlık gazetesinin, başbakanın “Diktatörlüğün olduğu yerde gazeteler, dergiler, televizyonlar sabah akşam diktatör ifade-sini kullanamaz. Sallandırırılar...” açıklamasının ardından “Diktatörleri Sallandırırılar” manşetini atıp Mussoli’nin asıldığı fotoğrafi paylaşması da medyadaki bu diktatörlük tartışmasının geldiği nokta açısından ıskalanmamalıdır.⁷¹

“Büyük usta”: Takım kaptanı olarak Erdoğan

“İyi bir hakem ofsayttan atılan golü gol saymaz; ama siya-sette bazen gol sayılır.”

– Süleyman Demirel, 31 Ağustos 1992⁷²

AKP’nin resmi internet sitesinde Genel Başkan Erdoğan’ın kısa biyografisinde şu satırlara yer verilir: “Gençlik yıllarından itibaren sosyal hayat ve siyasetle içiçe bir yaşamı tercih eden Erdoğan, disiplinli ekip çalışmasının ve takım ruhunun önemini kendisine çok erken yaşlarda öğreten futbolla 1969-1982 yılları arasında amatör olarak ilgilendi.”⁷³

Gerçekten de Erdoğan’ın bir lider olarak belki de en başarılı yönü ekip kurmaktaki maharetidir. Kabul edelim ya da etmeyelim, AKP hükümetleri içinde görev alan isimlerin geneli, ala-

70 Bekir Coşkun, “Bal Gibi Diktatörsün”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 2013.

71 *Aydınlık*, “Diktatörleri Sallandırırılar”, 23 Ağustos 2013.

72 Süleyman Demirel, “GS Kulübü Metin Oktay Tesislerinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, 31 Ağustos 1992, *Başbakan Süleyman Demirel’in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, s. 487.

73 <http://www.akparti.org.tr/site/yonetim/genel-baskan>, 23 Şubat 2014.

nındaki teknik bilgileriyle öne çıkan isimlerdir ve AKP bu açıdan kendinden önce gelen ve özellikle 1990'lı yıllara damgasını vuran hükümet kompozisyonlarından daha başarılı ekipler kurmayı becermiştir. Erdoğan'ın alanında bilgi sahibi olan, güvenebileceği insanlarla çalışma eğilimi onun politik yaşamının erken dönemlerinden itibaren izlenebilir. Erdoğan ekibini seçerken dikkat ettiği kriterleri şöyle özetler: "Öncelikli olarak işinin ehli olması benim açımdan büyük önem taşır. Ayrıca toplumda ve çevresinde seçkin ve güvenilir bir kişi olması önemlidir. Çalışkanlığı ve başkalarıyla uyum içinde çalışması da önem verdiğim özellikler arasındadır."⁷⁴

Buna ek olarak içinde bulunduğu koşullar kimlerle çalışmasını gerektirirse onlarla çalışmaktan da imtina etmez. AKP hükümetlerindeki dönemsel duyarlılıklara yönelik isimler bunun bir örneğidir. Erdoğan geçmişten tanıdığı insanlarla çalışırken, hareketinin ve partisinin imajına ve programına uyacak, kamuoyundaki güncel tartışma ve kaygılara cevap olacak isimlere de yer vermeye dikkat eder. Reha Çamuroğlu'ndan Ertuğrul Günay'a uzanan çizgide bunun pek çok örneği vardır. Genel pragmatizminin izleri ekip çalışmasında, kurduğu ekiplerin yapısında da görülebilir.

Beyoğlu Belediye başkan adaylığı sırasında RP kadrolarını ve geleneksel seçmenlerini rahatsız eden bir uygulamayla, "saha"da üniversite öğrencisi genç kızlardan oluşan bir ekibi de çalıştırır örneğin. O dönemde Erdoğan, bir gazetede çıkan "RP Seçimlerde Fahişeleri Çalıştırıyor" haberinin de etkisiyle kendisine "Bula bula bu fahişeleri mi buldunuz? Ruzi mahşerde bunun hesabını nasıl vereceksiniz?" diye telefon eden RP'li bir imama durumun aslını anlatmakla uğraşmış, sonra bir şekilde sandıklardaki "tutarsız" sonuçlar nedeniyle ağlayarak "Dedikodulardan etkilenip bizi sandıkların başına göndermediniz. Orada görevlendirdiğiniz arkadaşlar ezan okununca sandıkları bırakıp namaza gittiler" diyen saha görevlisi kızı görünce pişman olan söz konusu imama da "o kızcağızdan helallik istemesini" tavsiye etmiş ve kurduğu ekiplerin belirli bir mantıkla

74 Sevinç Engin, *a.g.e.*, s. 371.

oluşturulduğunu anlamayan gelenekçi kanadı eleştirmiştir.⁷⁵ Bu türden pek çok hadiseye, kendi partisinden gelen baskılara ve yapmaya çalıştığı şeylere getirilen olumsuz bakışa rağmen yapılması gerekeni yapmaktan, belirli ekiplerle çalışmaktan hiç vazgeçmemiştir. Kadınların hanelere ulaşmadaki etkinliğinden hep yararlanmışır söz gelimi. Onun RP il başkanlığı döneminde tam 32 ilçede kadın kolları kurulmuştur.⁷⁶

Habermas'ın siyasetin bilimselleşmesi kapsamında değiştiği türden bir uzman kültüne o da inanır. Hem belediye başkanlığı adaylığı döneminde hem sonrasında geniş ölçekli anketler yaptırır ve bu anketlere bir süreklilik de kazandırır. Belirli konularda rapor tutan ekipler kurar, onlarla çalışmalarını sürdürür. 1994 yılındaki İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığı adaylığı için kampanyasını Nabi Avcı, Hüseyin Besli, Özkul ve Özhan Eren gibi isimlerle yürütürken, göreve geldiğinde çalışmak için bir de akademik ekip kurmuştur. İletişim kampanyasını yürüten ekibin sonradan varlığını öğrendiği ve ISKİ, ulaşım, çevre gibi sorunlarla ilgili raporlar hazırlayan bu ekibin içinde Erdoğan'ın yıllar sonra da çalışacağı Ömer Dinçer de vardır. Erdoğan'ın bugünkü yol arkadaşlarının önemli bir bölümü RP dönemi ya da belediyecilik yıllarında birlikte çalıştığı kişilerdir. Başarı için sadece liderin değil, ekibinin de “inanmış olması”nın şart olduğunu söylerken, iyi bir ekip ruhu ve başarılı bir takım kurmanın yolunun “inanç, akıl ve bilgi”den geçtiğini vurgular.⁷⁷

Bununla birlikte ekibine, takım arkadaşlarına, onların ve teşkilatın kabul ettiği “Büyük Usta” sıfatıyla “yeri geldiğinde” son derece agresif davrandığı da iddia edilir. 2020 Olimpiyatları için aday gösterilen İstanbul'un seçilememesinin ardından Başbakan Erdoğan'ın, o güne kadar olimpiyatların İstanbul'da düzenleneceği konusunda hep ümitvar konuşan Gençlik ve Spor bakanı Suat Kılıç'ı tokatladığı haberi basına yansır örneğin. Bakan Kılıç, bir gazetecinin bu yöndeki sorusu üzerine “Bunlar

75 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 47-48.

76 Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *a.g.e.*, s. 66.

77 Recep Tayyip Erdoğan, *a.g.e.*, s. 33.

lüzumsuz” demekle yetinir.⁷⁸ Bu olaydan iki ay sonra BDP’li Altan Tan, AKP’li yetkililerden duyduğu kadarıyla Erdoğan’ın “en az üç tane bakanı dövdüğü”nü ve yine “bazı bakan ve milletvekillerine küfrettiğini” aktarır.⁷⁹

Erdoğan zaman zaman kendi partisinin mensuplarına da yönelttiği agresifliğine rağmen takım arkadaşları tarafından hem korkulan ve saygı duyulan, hem de sevilen bir kaptandır. Bu sevginin dile getirilişinde kimi örneklerde karşımıza çıkan ölçüsüzlük de dikkat çekicidir. 2008 yılında yaptığı bir konuşmada AKP Aydın eski il başkanı ve il genel meclisi üyesi İsmail Hakkı Eser’in “‘Biz Başbakanımızın âşığıyız. Başbakanımız bizim için adeta ikinci peygamber gibidir” açıklaması bu türden coşku anlarının küçük bir örneğidir. Söz konusu açıklamanın ardından Tayyip Erdoğan, bu sözlerin “kabul edilemez” olduğunu açıklar, Eser’in istifasının alınması yönünde görüş bildirir, Eser de “konuşmasının maksadını aştığını” ve “muhalefet tarafından istismar edildiğini” belirterek istifa eder.⁸⁰ Of Belediye Başkanı Oktay Saral’ın “Allah, Başbakanımızı bizim başımıza nasip ettiği için her gün iki rekât şükür namazı kılmamız gerekir”⁸¹ çağrısı da bu ölçüsüz sevgi ilanlarından bir diğeridir.

Bu örnekler milletvekili ve bakan düzeyinde de zenginleştirilebilir. Bu açıdan Egemen Bağış’ın İBB Başkanlığı’na aday olup olmayacağı yönündeki soruya verdiği “cam silmeli” yanıtı duygusal bir başka örnek olarak paylaşalım: “Bu parti bu genel başkan ve bu genel merkez, 32 yaşında beni Amerika’dan çağırdı, ‘Gel biraz da ülkeneye hizmet et’ dedi ve milletvekili yaptı. 36 yaşında, Türkiye gibi büyük ve güçlü bir ülkenin iktidar partisi-

78 “Kılıç’tan Tokatlama İddiasına Yanıt”, <http://siyaset.milliyet.com.tr/bakan-kilic-tokatlama-iddiasi-/siyaset/detay/1763593/default.htm>, 14 Eylül 2013.

79 “BDP’li Tan: Başbakan Erdoğan En Az Üç Bakanı Tekme Tokat Dövdü”, http://www.radikal.com.tr/politika/bdpli_tan_basbakan_erdogan_en_az_uc_bakani_tekme_tokat_dovdu-1160434, 12 Kasım 2013.

80 “İsmail Hakkı Eser İstifa Etti”, <http://www.haber7.com/siyaset/haber/478421-ismail-hakki-eser-istifa-etti-video>, 3 Şubat 2010.

81 “Erdoğan İçin 2 Rekât Şükür Namazı”, <http://www.milliyet.com.tr/erdogan-icin-2-rekat-sukur-namazi/siyaset/sondakika/06.02.2010/1195563/default.htm?ver=52>, 6 Şubat 2010.

nin genel başkan yardımcılığını bana tevdi etti. 38 yaşında da 'kabinedeki 25 kişiden biri ol, Türkiye'nin yönetiminde söz sahibi ol' dediler ve bakan yaptılar. Yarın genel merkezim, genel başkanım, partim bana, 'Sana yeni bir görev düştü, genel merkezin camlarının temizliği bundan sonra senin mesuliyetin' deseyse, gocunmam yaparım."⁸²

AKP Bursa milletvekili Hüseyin Şahin'in açıklamaları ise Erdoğan'ın bir kült olarak konumuna mükemmelen uyar. Takım arkadaşlarının gözünde o bir idoldür: "Sayın Başbakanımıza dokunmak bile inanın bence ibadettir. Ben bunu söylüyorum. Çünkü varlığı ile bile bizlere enerji veriyor. Çalışma tempomuz ne kadar yoğun olursa olsun artması için enerji veriyor."⁸³ Burada belki İlker Başbuğ'un "Atatürk'ü sevmek ibadettir" açıklaması üzerine Ahmet Kekeç'in yazdıkları hatırlanabilir: "Mustafa Kemal Atatürk'ü sevmek kimileri açısından bir zorunluluk, bir görev, bir prensip olabilir, böyle seven çok sayıda insan var ama bir faniyi sevmek niçin 'ibadet' olsun?"⁸⁴

"Ben eminim ki, birçok merkezde telekinezi, uzaktan etkilme ve daha birçok yöntemle Recep Tayyip Erdoğan'ın ölmesi için sürekli çalışma yapılıyor"⁸⁵ açıklamasını yapan Yiğit Bulut'un Gezi Parkı günlerinde Başbakan'ın danışmanlığına getirilmesi ise ekipte her daim bağlılık sunacak yeni askarlere yer olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bulut, getirildiği bu görev kamuoyunda tartışılırken takım arkadaşlarının kaptana bağlılık sunma yarışında öne çıkmayı bilir. Bu noktada Bulut'un, katıldığı bir TV programında yaptığı "Bugün Recep Tayyip Erdoğan için ölmek gerekirse ben ölürüm"⁸⁶ şeklindeki duygusal itirafını hatırlayalım.

82 "İşte AKP'nin Bakanı: Başbakanım İstesin Cam Bile Silerim", <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/iste-akpnin-bakani-basbakanim-istesin-cam-bile-silerim-haberi-65209>, 29 Aralık 2012.

83 "Başbakana Dokunmak İbadettir", <http://www.haber7.com/ic-politika/haber/765836-basbakana-dokunmak-ibadettir>, 20 Temmuz 2011.

84 Ahmet Kekeç, "Atatürk'ü Sevmek İbadet Midir?", *Star*, 12 Kasım 2012.

85 Söz konusu açıklama için bkz. "Yiğit Bulut: Telekineziyle Başbakan Erdoğan'ı Öldürmeye Çalışıyorlar", <http://www.youtube.com/watch?v=e0YiRP6gMUI>

86 Söz konusu açıklama için bkz. "Yiğit Bulut: Erdoğan İçin Ölürüm", <http://www.youtube.com/watch?v=Fq6rcuICrLY>

AKP mensuplarını bu türden heyecanlı açıklamalar yapmaya iten şey, aslında pek çok AKP'linin; partilerinin seçmen nezdindeki gücünün, liderlerinin kişiliğine ve varlığına bağlı olduğunu bilmesinden gelir. Erdoğan'ın kendi siyasal ikballerine karar verecek nihai makam olduğunun farkında olmaların yanı sıra –yaptıkları açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla– onu “azarlamalarına bile saygıyla boyun eğilecek”, sadece itaat edilmesi gereken değil, aynı zamanda sahiplenilmesi gereken bir “aile büyüğü” olarak görmek eğiliminde oldukları da söylenebilir. Bu bakış, itaate ve safları sıkılaştırmaya en çok ihtiyaç duyulan kriz zamanlarında daha da yüksek sesle ifade edilir.

Bu minvalde Gezi direnişi günlerinde AKP Genel Başkan Yardımcısı Hüseyin Çelik'in Gezi Parkı günlerinde yaptığı “Başbakana diktatör diyenler ağzını çalkalamalı” açıklamasını unutmayalım.⁸⁷ 17 Aralık Operasyonu'ndan sonra Mehmet Metiner'in “Biatsa biat, itaatsa itaat, ölümüne arkasında duruyoruz. Evet biz biatçıyız. Biz sadakatle ideallerimizin önderi olan kişinin izinden gitme noktasında evet biat özleriyiz” açıklaması ve söz konusu açıklama merkezinde söyledikleri bu açıdan anlamlıdır:

Yargı, emniyet darbesi, hepsini boşa çıkartacağız. Nasıl çıkartacağız biliyor musunuz? 30 Mart'ta o sandıkları patlattığımız zaman. Uhud harbinin en şiddetli olduğu andır. Bir haber uçar ve denilir ki; ‘Allah'ın resulü öldürüldü.’ Ne oldu? O has sahabeler o yürekli insanlar peygamberin etrafında kenetlenirler. Ölümüne arkasında dururlar. Çünkü biat etmiş, söz vermişlerdir. Kendi cesetleri çiğnenmeden Resulullah'ın cesedine hiç kimsenin parmağını dahi dokundurmayacaklarına söz vermişlerdi. Ama diğerleri topuklarının üzerinde gitsin geriye dönmüşlerdir. Şimdi aynı şeyi Ak Parti'nin içinden birilerine yaptırmaya çalışıyorlar. Giden gitsin biz arınarak güçleneceğiz.⁸⁸

87 “Gezi İçin Referandum Yapılabilir”, *Sabah*, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2013/06/11/gezi-icin-referandum-yapilabilir>, 12 Haziran 2013.

88 “Biatsa Biat, Itaatsa Itaate, Ölümüne Arkasında Duruyoruz”, <http://t24.com.tr/haber/biatsa-biat-itaatsa-itaate-olumune-arkasinda-duruyoruz/247662>, 5 Ocak 2014.

17 Aralık Operasyonu'nun yankıları devam ederken AKP Düzce milletvekili Fevai Arslan'ın söylediklerini de not düşelim: "Türkiye olarak artık koşmaya başladık. İşte bu koşan arabanın tekerine bir şey sokma hedefi olanlarla karşılaştık. Bunun sebebi, Türkiye'nin Ortadoğu'da dünya ülkeleri arasına girmesini istememeleri. Çünkü başında öyle bir lider var ki dünya liderliği kabiliyetinde ve Allah'ın bütün vasıflarını üzerinde toplayan bir lider var. İşte bunun önünü kesmek istediler. Özellikle dış mihraklar."⁸⁹ Ya da AK Parti Gaziantep milletvekili Ali Şahin'in twitter hesabından Türk bayrağı önündeki Erdoğan fotoğrafıyla paylaştığı "Rabbim! O'nun düşmanlarına fırsat verme... AMİN"⁹⁰ duasını düşünelim.

Nihayetinde Erdoğan'ın partisi içindeki konumu, her daim onun partisinden daha önemli olduğuna işaret eden bir görünüm arz eder. Erdoğan, yıldızlarla dolu bir kadronun bir başka yıldız ismi değil, takımın onun varlığına göre kurulduğu bir süperstardır. AKP içindeki pek çok ismin, saygı duymak ile korkmak arasında gidip geldikleri liderlerine dair dile getirdikleri hayranlıklarında, kendi siyasal varlıklarını harekete ya da partiye değil, bizatihi lidere borçlu olduklarının farkındalığı saklıdır. Erdoğan, takımının efsane kaptanı olarak, bir büyük usta olarak, kimlerle ve nasıl oynayacağını belirleyen asli iradedir. Bir başka deyişle, takım onun etrafında kurulur. O olmazsa galibiyetlerin de olmayacağı fikri, diğer oyuncuların kaptanlarıyla kurdukları hayati bağın altında yatan temel nedendir. Erdoğan'sız bir galibiyet olmayacağı için, tabiidir ki, onsuz maça çıkmak düşünülemez. Kaptanın da zaten asıl ustalığı, takımını her koşulda galibiyete taşıyacağını kanıtlamış olmasından gelir. Büyük usta için mağlubiyet bir seçenek değildir.

89 "Erdoğan, Allah'ın Bütün Vasıflarını Üzerinde Toplayan Bir Lider", <http://t24.com.tr/haber/erdogan-allahin-butun-vasiflarini-uzerinde-toplayan-bir-lider/248494>, 16 Ocak 2014.

90 "Vekilden Başbakan İçin Dua", <http://www.ntvmsnbc.com/id/25496533>, 4 Şubat 2014.

Sonuç

“Bu siyasette son diye bir şey yoktur.”

– Süleyman Demirel, 1996¹

“Netice itibariyle insanlar fanidir.”

– Turgut Özal, 16 Şubat 1989²

John Fowles’un olağanüstü romanı *Büyücü*’de “Prens ve Büyücü” başlıklı bir masal vardır:

Bir zamanlar üç şeyin haricinde her şeye inanan genç bir prens varmış. Bu prens prenseslere, adalara ve Tanrıya inanmazmış. Böyle şeylerin var olmadığını ona babası, kral söylemiş. Babasının ülkesinde hiçbir prenses ya da ada bulunmadığından ve Tanrının varlığına dair hiçbir işaret olmadığından genç prens de babasına inanırmış. Sonra, günlerden bir gün prens saraydan kaçmış. Yolu komşu diyara düşmüş. Burada, her bir kıyı-

1 Süleyman Demirel, “Kanal D’de Yayınlanan Mülakat”, 11 Aralık 1996, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, s. 757.

2 Turgut Özal, “Ankaralı Sanatçılara Verdiği Resepsiyonda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 16 Şubat 1989, s. 47.

dan bakıldığında başka başka adaların olduğunu ve yine bu adalarda, ne olduğunu anlayamadığı, tuhaf ve rahatsız edici yaratıkların yaşadığını görüp hayrete düşmüş. Tam bir tekne aranırken, üzerinde yerlere kadar uzanan elbisesiyle bir adam kıyı boyunca ilerleyerek yanına yaklaşmış. “Şu adalar gerçek mi?” diye sormuş genç prens. “Tabii ki gerçek o adalar,” demiş uzun elbiseli adam. “Peki ya şu tuhaf ve rahatsız edici yaratıklar?” “Hepsi de gerçek birer prenses onların.” “Öyleyse Tanrı da var olmalı!” diye bağırarak genç prens. Uzun elbiseli adam başını hafifçe öne eğerek, “Tanrı benim,” diye karşılık vermiş.

Genç prens bunu duyar duymaz sarayına dönmüş. “Döndün demek,” demiş kral babası. “Adalar, prensesler gördüm ve Tanrıyı gördüm” demiş prens sitemkâr. Kral hiç istifini bozmamış. “Gerçek ada, gerçek prenses ya da gerçek Tanrı diye bir şey yoktur.” “Ama gördüm onları!” “Söyle bakalım, Tanrının üzerinde ne vardı?” “Upuzun bir elbise vardı.” “Elbisesinin kolları kıvrık mıydı peki?” Kollarının kıvrık olduğunu hatırlamış prens. Kral gülümsemiş. “Bu bir büyücü kıyafetidir. Kandırmış seni.” Prens bunun üzerine komşu diyara dönerek aynı kıyıya varmış ve karşısında yine o uzun elbiseli adamı bulmuş. Genç prens, “Kral babam senin kim olduğunu söyledi bana,” demiş öfkeyle. “Geçen sefer kandırdın beni, ama bu defa kandıramayacaksın. Onların gerçek birer ada ve prenses olmadığını biliyorum artık, çünkü sen bir büyücüsün.” Kıyıda ki adam gülümsemiş. “Esas kandırılan sensin, evlat. Babanın krallığında da pek çok ada ve prenses var. Ama baban öyle bir büyü yapmış ki sana, hiçbirini göremiyorsun.” Prens düşünceli düşünceli krallığına dönmüş gene: Babasını bulup, gözlerinin içine bakmış. “Baba, gerçek bir kral değil de yalnızca bir büyücü olduğun doğru mu?” Kral gülümseyip elbisesinin kollarını kıvrırmış. “Evet oğlum, yalnızca bir büyücüyüm ben.” “Öyleyse kıyıda ki o adam da Tanrıydı.” “Kıyıda ki adam da başka bir büyücüydü.” “Asıl gerçeği öğrenmem gerek, sihrin ötesindeki gerçeği yani.” “Sihrin ötesinde bir gerçek yoktur,” demiş kral. Prens çok üzülmüş. “Öldüreceğim kendimi,” demiş. Kral bir sihir yaparak ölümü çağırarak. Ölüm kapıda diki-

lip, prenze yanına gelmesini işaret etmiş. Prens ürpermiş. Güzel olup gerçek olmayan adaları ve gerçek olmayıp güzel olan prensesleri düşünmüş. “Neyse,” demiş. “Dayanabilirim herhalde.” “Bak gördün mü oğlum,” demiş kral, “sen de bir büyücü oluyorsun artık.”³

Erdoğan nasıl bir lider? Aslında Erdoğan, sınıfsal kökeni itibariyle en altta başlayan, bir köylü çocuğu olan Demirel ile anesi ve babası devlet memuru olan küçük burjuva Özal arasında bir yerde. Babası bir ağır ceza hâkimi olan ve kardeşlerinin hemen hepsi iyi okullarda okumuş beyaz yakalılardan oluşan Erbakan ile ebeveynlerini erken yaşta kaybetmiş bir zengin aile çocuğu olarak Menderes’in sınıfsal konumundan uzak. Onlar gibi mühendislik ya da hukuk gibi bir formasyona sahip değil mesele. Demirel ve Özal gibi bürokrasi ve özel sektörde üst düzey yöneticilik birikimi yok. Erbakan gibi akademik bir geçmişi de... Ya da Menderes gibi doğrudan ve kolay bir milletvekilliği de elde etmemiş. İETT’de çalışmış ve futbol oynamış, orta düzey özel sektör yöneticiliği yapmış ve fakat diğer liderlerden çok daha erken yaşlarda siyasetin en alt düzeyinden başlayarak kariyerine giden yolu çizmeye başlamış. Neredeyse asıl mesleği daha başından itibaren hep siyaset olmuş denilebilir.⁴ Saraçoğlu’nun da belirttiği gibi, Erdoğan “Süleyman Demirel gibi halkın içinden çıkmasına ve bu değerleri taşımaya devam etmesine rağmen Kemalizmin siyasal ve kamusal alan için biçtiği asgari normlara ve kültürel kalıplara uymaya gayret eden ve bunları zamanla benimseyen bir ‘sınıf atlama’ hikâyesini temsil etmeye de çalışmaz.”⁵

3 John Fowles, *Büyücü*, çev. M. Arvas, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 562-564.

4 Karpat da Erdoğan’ın bu açıdan “Menderes, Demirel ve Özal’dan ayrıldığını”, “ilk üç liderin ya üst sınıf içinde doğmuş ya eğitimi ve meslekleri sayesinde bu sınıfa bürokrat olarak girdiklerini ve o idareci sınıfın bazı özelliklerine sahip olduklarını” belirtir. Bkz. Kemal H. Karpat, *a.g.e.*, s. 259. Bu siyasal kariyere başlama meselesiyle ilgili olarak bir başka örnek: MSP adaylığını dışarda tutarsak, Özal ANAP macerasına başladığında 56 yaşındadır. Ahmet Özal, babasına o yıllarda yaşını ve kalp hastası olduğunu anımsatarak neden siyasete girdiğini sorduğunda babasının “İnsanlar gelsin bana teşekkür etsin, elimi öpsün diye siyasete girmiyorum, ben bunları Allah rızası için yapıyorum” yanıtını verdiğini aktarır. Bkz. Yusuf Tümtürk (haz.), *a.g.e.*, s. 60.

5 Cenk Saraçoğlu, *a.g.e.*, s. 263.

Bu soruya verilecek yanıt biraz da siyaseti nasıl tanımladığımızla ilgili olacaktır kuşkusuz. Eğer siyaseti saf ve tam anlamıyla iktidarı ele geçirmek için girişilen mücadeleler bütünü olarak tanımlarsanız, Erdoğan kesinlikle çok başarılı bir lider. Basit bir nedenden dolayı: Kazanıyor. Bir an için 1990'ların başından AKP dönemine kadar yaşananları gözünüzün önüne getirin. Ardarda gelen ekonomik krizler, yüksek enflasyon, siyasal istikrarsızlıklar, koalisyon girişimleri, 28 Şubat, PKK, Hizbullah, Susurluk... Erdoğan'ın iktidar döneminin, uzun vadeli etkileri ya da krizler karşısındaki konumu tartışılır olsa da, görece olumlu ve istikrarlı bir ekonomik yapı, girdiği her seçimden büyük oy farklarıyla birinci çıkmayı bilen bir partinin getirdiği siyasal istikrar, AB'yle genel olarak derinleşen ve olumlu yönde giden ilişkiler, terör sorununun, Kürt meselesinin çözümü için atılan adımlarla 1990'ların kaosa oranla daha olumlu bir görünüm arz ettiğini teslim etmek gerek. Erdoğan'ın karizmatik bir lider olarak sahip olduğu cesaret, hitabet yeteneği, öyle ya da böyle her koşulda kendisini desteklemeye hazır büyük bir seçmen çoğunluğunda yarattığı güven duygusu da bu çerçevede zikredilmesi gereken ve onun bu somut iktidar savaş perspektifi içinde artı hanesine yazılabilecek unsurlar.

Erdoğan, iktidarının ilk yıllarında partisine yönelik şüpheci bakışı ordu, diğer devlet kurumları, medya gibi aktörlerle kurduğu dikkatli ve sabırlı ilişkiyle dağıtmayı, partisi hakkında açılan haksız kapatma davasını, Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı seçimi konusunda çıkarılan yine haksız yasal pürüzleri, 27 Nisan 2007'deki "muhtıra"yı; özetle aleyhine gözüken her gelişmeyi lehine çevirmeyi bildi. 2010 referandumuyla partisinden girdiği son düzlüğü başarıyla geçti, daha sonra tartışmalı olduğunu kabul edeceği o büyük Ergenekon süreciyle askeri vesayete son verdi. Başka bir sağ parti liderinin şimdiye kadar cesaret edemediği bir biçimde doğrudan PKK ve Öcalan ile müzakerelere girerek bir "barış süreci" ya da "açılım politikası"nı hayata geçirdi.

Bununla birlikte, iktidardaki yılları uzadıkça bu çalışmada ele alınan liderlerin belli özelliklerini kendine özgü bir biçimde

birleştirip şartlara uygun olarak yürürlüğe sokma kabiliyetini iktidarın konforu ve daha fazla güç arzusunun telaşı içinde köreltti. Erbakan'ın ahlakçı ajitatif popülizmini; Demirel'in devlet nizamı hassasiyetiyle, Özal'ın ultra-pragmatizmiyle, Menderes'in tahammülsüzlüğüyle birleştirdi. Başarı formülünün unsurlarını ters yüz etti. İyi yönlerini almaya çalıştığı, onların yaptığı hataları yapmamaya çalışan dikkatli bakışını terk edip, hepsinin yaptığı "büyük hata"ları yapmaya başladı. Fowles'a atıfla, aslında sadece bir başka "büyücü" olduğunu gösterdi.

* * *

Peki bu hat üzerinden Recep Tayyip Erdoğan'ı kendinden önce gelen sağın büyük liderleriyle kıyasladığımızda nasıl bir manzarayla karşılaşılıyor? Sanırım ilk olarak, Menderes'ten Erdoğan'a uzanan bu çizginin bize öncelikli olarak söylediğı şey; bu beş liderin de benim "milli irade fetişizmi" dediğim şeye sahip olmaları. Bu liderlerin hepsi için milli irade kavramı çok işlevli anahtar bir kavram. Peki nedir bu işlevler? 1. Milli irade, bu liderler ve partileri/hareketleri için ontolojik bir zemin sunuyor. Milli irade bir varlık nedeni olarak yüceltiliyor her şeyden önce. 2. Milli irade söylemi, Tek Parti Dönemi'yle ya da daha somut haliyle "CHP zihniyeti"yle seçmen nezdinde hesaplaşmak için kullanılan bir söylemsel malzeme. 3. Liderlerin kriz anlarında, ekonomik krizler, yolsuzluk skandalları, siyasal krizler ve benzeri durumlarda, hedef alındığını söyleyerek kullandıkları bir dikkat dağıtma nesnesi, bir tür ilüzyonist aparatı. 4. Milli irade, bir büyük enerji halesi olarak "sandıktan fışkıran", "patlayan", "volkan olup akan", "tokat gibi çarpan" şiddetli bir şey ve bu aşırı şiddetinden, neredeyse insan idrakini aşan metafizik gücünden dolayı dile gelmesi sadece bir aracı yoluyla mümkün bir şey. Yani bir tercümana ihtiyaç var ve bu liderler, milletin iradesinin ve hislerinin bir tercümanı olarak kurguluyorlar kendilerini. 5. Millet iradesi ve millet iradesi fetişizmi, plebisiteryen bir otokratizmin motor gücü. Liderin, kendi iradesini milletin iradesi olarak sunmasına olanak veriyor. Her öznel adımın "millet" için, "sizin için" atılmış oldu-

gunu söylemeyi kolaylaştıran bir çerçeve sunuyor. 6. Bununla bağlantılı olarak seçim mekanizmasını, demokrasinin çoğulculuk temelli asli prosedürlerinin önüne alıyor. Liderler temel hak ve özgürlükler konusunda, şeffaflık konusunda, hesap verebilirlik konusunda ne zaman zorlansa millete ve onun iradesine, sandığa referans veriyor.

Özetle milli irade fetişizmi; demokrasiyi prosedür temelli, seçim ve seçmen odaklı bir boyuta indirgemeye eğilimli, düşman algısını canlı tutmaya müsait, güçlü bir otokrat tema üzerinden yükselen söylemsel bir kaçış hattı olarak karşımıza çıkıyor. Bu kavram üzerinden bu liderleri birbirine bağlayan ikinci bir ortaklık daha var: Büyük Türk sağıının Erdoğan'a uzanan yolunda demokrasi, devlet aygıtlarının ve gücünün tam olarak sahibi oluncaya kadar gerçek içeriğine yakın bir şekilde kullanılırken, devlet olma refleksi geliştiği anda bir çoğunlukçuluğa indirgeniyor.⁶ Bu anlayış, aslında daha en başından Türkiye'nin siyasal şartları ve tarihsel özgün nitelikleri nedeniyle demokrasinin hep bir "anti" pozisyonundan, bir olumsuzlama olarak düşünülmesiyle ilgili. Somut ve yapıcı, kurmaya, gerçekleştirmeye, talep iletmeye, olumlamaya dayalı bir demokrasi dilinden çok, ezen-baskılayan-milleti önemsizleştiren bir elitizm zihniyetinin panzehiri olarak kullanılıyor bu söylem. Zehre karşı galibiyet elde edildiği an ya da bu türden bir galibiyete yaklaşıldığı an "pan" kısmı da buharlaşıyor ve karşımıza başka bir otokratizm çıkıyor.

Üçüncü bir nokta ve ilk iki hususla da ilişkili olarak, büyük Türk sağ söyleminin kurucu unsurlarından birinin bu liderler özelinde popülizm olduğu söylenebilir. Benim iddiam; farklı

6 Burada "DP'nin ve merkez sağ geleneğin devlet ve toplum arasındaki ve toplumun kendi içindeki iktidar ilişkilerindeki köklü bir değişimi temsil etmedikleri"ne işaret eden Menderes Çınar'ın söylediklerini anımsayabiliriz: "Merkez sağ gelenek, çevrenin taleplerini devletçi bir şekilde dile getirmiş, karşılamış veya reddetmiştir. (...) Merkez sağ partiler güçleri yetmediği için değil, böyle bir problematikleri olmadığı için mevcut devlet yapısını veri olarak almış; ona bir köşesinden tutunmaya çalışmış ve temsil ettiklerini iddia ettiği çevrenin taleplerini devlet gibi, yani 'baba devlet' anlayışını yeniden üreterek tatmin etmeye çalışmışlardır." Bkz. Menderes Çınar, "Merkezsiz Siyaset, Siyasetlessiz Merkez", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 515.

ölçülerde/dozlarda karşımıza çıkan milliyetçi-muhafazakâr-İslamcı öğelerin popülizmin farklı yorumları olarak okunabileceği. Erdoğan'a giden pragmatik sağ gelenek için güçlü ideolojik angajmanlardan ya da adanmışlıklardan çok farklı popülizm yorumları olduğunu düşünüyorum. Türk sağının üç halinin yapısal olarak birbirine dönüşme, iç içe geçme, belli bağlamlarda ton farkıyla ayrışma gibi özellikleri bu hatta da karşımıza çıkıyor. Ancak ben bu "hal değişimleri"nin popülizm yorumları arasındaki geçişler olarak da okunabileceği kanaatindeyim.

Tutarlı bir milliyetçilik, dört başı mamur bir muhafazakârlık ya da ideolojik argümantasyonu sağlam kurgulanmış, açık, sınırları net bir İslamcılık ideolojisinden bu liderlerin hiçbiri özelinde bahsedilemeyeceği inancındayım. Tutarlı bir ideolojik refleksten çok bu ideoloji setinin popülist söyleme eklenmesi söz konusu bu liderlerde. Kısaca popülizm bir ana çatı olarak bu liderlerin söylemsel dünyasını belirlerken, ideolojiler sadece bağlama dayalı olarak devreye giriyorlar. Burada popülizmin milleti tartışmasız irade sahibi olarak yerleştirdiği kutsal konum, bu liderlerin söyleminde milleti bir anlamda Tanrısallaştırıyor.

Türk sağının bu kurucu lider tipleri; milleti Tanrısallaştırırken, kendi konumlarını da fanileştirmekten imtina etmiyorlar. Sürekli olarak kefeni cebinde gezmek, ölümlülük gibi temalar canlı tutulurken, "bir fani olarak" milletin teveccühü karşısında kendini önemsiz hisseden Menderes'in sesine "herkesin bu dünyadan göçüp gideceği"ni anımsatan "bu Tayyip kardeşiniz"in sesi eşlik ediyor. Tanrı-milletle kul-siyasetçi arasındaki ilahi aşk, sınırları muğlak bir "ilahi erotizm"i de canlı tutuyor. Milletle kucaklaşmak, millete sarılmak, onun içinde erimek, kaybolmak, tam bir bütünleşmenin imkânsızlığıyla yanmak temaları hep bir şekilde dolaşımda kalıyor. Erdoğan'ın milletle ilişkisini Ferhat ile Şirin örneği üzerinden ele almasının yarattığı çağrışımları düşünün.

Bir dördüncü özellik olarak bu liderlerin üzerinde yükseldikleri bir başka ortak zemine, pragmatizme dikkat çekilebilir. Sağın ahlaki tercihler ve toplumsal yaşamın akışı konusunda

kuralcı yüzü, ekonomiden siyaset yapma pratiğine uzanan bir hatta pragmatizmle yan yana düşünüldüğünde ortaya kapanması imkânsız bir mesafe çıkar. Bu kurucu pragmatizm pratiğini söz konusu liderler için bu kadar hayati kılan şey, siyasal alanda varkalmaya duydukları arzudur. Bir biçimde iktidara gelmek ve iktidarda kalabildiği kadar uzun kalmak hedefi pragmatizmi değerli bir silaha dönüştürür. Bu silah, siyasetin doğası gereği ittifakları çağıran, kuran, rakibi müttefik, müttefiği rakip yapan atmosferi içinde doğal karşılanır.

Seçim zamanları devreye sokulan popülizmle birlikte Abdullah Öcalan'ı asmak fikrinin seçimlerden sonra müzakerelele dönüşmesi, siyasal kariyeri iki kez askeri müdahalelerle kesintiye uğramış bir siyasetçinin Cumhurbaşkanlığı döneminde Genelkurmay Başkanı gibi davranması, hayatı taklitçi düzen partilerine meydan okumakla geçmiş bir liderin fırsat bulduğu her ortamda CHP'yle de Adalet Partisi'yle de DYP'yle de koalisyon kurması, muhalefetinde basın özgürlüğü için ilgili mevzuatı yerden yere vuran bir liderin iktidarı döneminde basın mevzuatı dair her konuda özgür ya da özerk davranmayı zorlaştıracı yasal düzenlemeleri şevkle kucaklaması pragmatizmin şenlikli topraklarında karşımıza çıkan bazı küçük örneklerdir. Büyük Türk sağı söylemi içindeki bu liderlerin pragmatizmi beka kaygısından beslenir.

Beşinci olarak, söz konusu liderlerin hepsi retorik düzeyinde siyaseti makro-belediyecilik olarak algırlar. Teknokrat bir ruhla siyaseti bir şantiye alanı, kendilerini de müteahhit olarak düşünürler. Onlar için aslolan vatana ve millete hizmettir. Bu açıdan kendilerini “mecbur” hissettiklerini sürekli olarak ifade ederler ki bunun örneklerini bu çalışmada gördük. Siyaseti bir tür zorunlu olarak askerlik hizmeti gibi de görürler. Siyaset, kutsal bir hizmet merciidir ve ona katılıp bu yolda çarpışmamak gibi bir seçenek yoktur. “Bu kavga”ya, bu “savaş”a, “bu “mücadeleye” onları iten şey ise yine popülist bir refleksle millete duydukları sevgidir, aşktır. Hizmet makamı olarak siyaset burada savaş alanı olarak siyasete dönüşür ve düşman algısı kritikleşir.

Menderes'ten Demirel'e, Özal'dan Erbakan'a, Erbakan'dan Erdoğan'a bu liderlerin, bir altıncı özellik olarak, siyasal rakibi kolaylıkla düşman olarak kodlayan bir dili olduğunu söylemek mümkün. Popülizmi sabit, ideolojisi değişken söylem formasyonu içinde hep bir düşman kurgusunu canlı tutuyorlar. Komünistler, solcular, Batı, Avrupa, faiz lobisi, vaiz lobisi, üniversite gençliği, müfrit milliyetçiler, şanslı azınlık, bir avuç zengin, bürokrasi, elitler, medya, işbirlikçiler, derin devlet, paralel devlet, ordu, yargıdaki yapılanma...

Kriz anlarında artan milli irade vurgusunun eşlikçisi olarak bu düşman algısı her şeyi ve herkesi içine alabilecek kadar geniş bir kategori olarak karşımıza çıkıyor. Bu perspektifin, Türk sağına özgü devamlılığına dair iki olasılığı ileri sürmek mümkün: 1. Bu düşmanların varlığına aslında inanmamak ve fakat karşılaşılan kriz nedeniyle Tanrı-milllete ibadeti iskalamanın gerekçesi olarak bir Şeytan figürü üretmek, 2. Samimiyetle düşman figürüne ve onun kuşatıcı failliğine inanmak. Büyük Türk sağ geleneği içindeki liderler özelinde iki olasılık da geçerli ve iki olasılık da eşit derecede sorunlu. Toplumsal, siyasal, ekonomik süreç ve nedenlerin bir aradalığım ve kendi mesuliyetini iskalamaya kapı açan ikinci olasılık ve "her şeyi bilen" ama yine de olmayanı ya da kısmen olanı etkisini büyütürken sunmaya dayanan birinci olasılık birleştirildiğinde ise ortaya tam anlamıyla kötücül bir popülist pragmatizm çıkıyor.

Son bir nokta olarak bu siyaset adamlarının hepsinde bariz bir medeniyet tasavvuru olduğunu ve bu tasavvuru kurdukları söylemsel yapının ve genel olarak siyaset anlayışlarının bir parçası olarak kullanıma soktuklarını belirtelim. Belki de adına Türk modernleşmesi denilen uzun ve sancılı sürecin bu liderlerin zihniyet dünyasında bıraktıkları izi düşünmek için bakılabilecek en somut yer medeniyet teması.

Bir yandan medeniyet taşıyıcılığını siyasetin kalbine yerleştiren, bir yandan şehircilikten dış politikaya kadar her sorunu bir medeniyet perspektifi içinde ele almaya eğilimli, bir yandan medeniyeti yola, suya, baraja, elektriğe, telefona, mikro dalga fırına sığdıran maddi bir indirgemecilik, bir yandan dünya-

ya hükümdar olmuş Türk-İslam medeniyetine yakılan ağıt ve onu diriltme çabası, bir yandan Batı'nın teknolojik üstünlüklerine duyulan hayranlık, bir yandan düşman kompozisyonunun kuruluşunda gördüğümüz gibi onu bir “yabancı” ve “fitneci” olarak nefret nesnesine dönüştürmeye hazır, çelişkilerle ve gerilimlerle örülü bir düşünce dizgesi. Kalkınma ve sanayileşme hedeflerinden gündelik yaşam içindeki değişimlere uzanan bir büyük arayış. Yoksulluklar ve yoksunluklara verilecek cevabın ancak orada bulunabileceğine inanılan bir büyük vaha. Büyük Türk sağıının Menderes'ten Erdoğan'a uzanan çizgisi bize Türk sağıının medeniyet algısının ipuçlarını vermesi açısından da anlamlı ve önemli.

* * *

Türkiye'nin yakın tarihi okunduğunda, belki de “olayların sıcaklığı” içinde ve taraf olarak değil de rahat koltuklarımızda olup bitenleri artık bir hikâye gibi okuduğumuz için, insanların aynı hataları ısrarla yapmaya nasıl devam edebildiklerine şaşırabiliriz. İnsanlar kendi öykülerine baktıklarında, ucundan kıyısından ya da dibine kadar kötülüğe batmış olsalar bile kendilerini mazur gösterecek şeyleri uydurma konusunda en az aynı hataları ısrarla tekrarlamak konusunda gösterdikleri kadar büyük bir hüner sahibi olabiliyor oysa ki. Ama tek tek bizim hikâyelerimizi anlatan bir tarih yok. Kapağında tek tek hepimizin adının yazdığı, doğumumuzdan ölümümüze uzanan bir çizgide yaptıklarımıza odaklanan, neden başkasına değil de ona âşık olduğumuzu, neden kalmayı değil de gitmeyi tercih ettiğimizi, neden okulu bıraktığımızı, neden herkesin bizi her koşulda ve her zaman sevmesini istediğimizi anlatan bir tarih kitabı okumadık henüz. Çünkü biz, büyük bir çoğunluğumuz, sıradan insanlarız. Sıradan insanların kişisel öyküleri, muktedirlerin kişisel tarihleri vardır.

Kitaplar

- Abdurrahman Tığ vd. (ed.), *Dış Basında Recep Tayyip Erdoğan*, Kim Ne Diyor Yayınları, İstanbul, 2012.
- , *Recep Tayyip Erdoğan Ne Diyor*, Kim Ne Diyor Yayınları, İstanbul, 2012.
- Acar Tuncer, *Niçin Süleyman Demirel?*, tarih ve yayımcı belirtilmemiş.
- Akkan Suver, *Köylü Başbakan Demirel*, Su Yayınları, İstanbul, 1974.
- AKP Ar-Ge Başkanlığı, *Türkiye Başkanlık Sistemini Konuşuyor*, Mart 2013.
- Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Alper Sedat Aslandaş ve Baskın Bıçakçı, *Popüler Siyasi Deyimler Sözlüğü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Altan Öymen, *...Ve İhtilal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.
- Aydın Menderes ve Taha Akyol, *Demokrasiden Darbeye Babam Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- Ayşen Uysal ve Oğuz Topak, *Particiler: Türkiye’de Partiler ve Sosyal Ağların İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Beşir Ayvazoglu, *Sıretler ve Sûretler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.
- , *Defterimde Kırk Suret*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Can Kozanoğlu, *Cilalı İmaj Devri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- , *İnternet, Dolunay, Cemaat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çev. E. Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.
- Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, çev. Ş. Yalçın, Eriş Yayınları, 2003.
- Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.
- Cemal Dindar, *Biat ve Öfke: Recep Tayyip Erdoğan’ın Psikobiyografisi*, Cadde Yayınları, İstanbul, 2011.
- , *Öfke Dili: Yeni Sağ Zihniyetin Yapıtaşları*, Cadde Yayınları, İstanbul, 2011.

- Cevdet Karal (haz.), *One Minute-Bi' Dakka*, Kaknüs, İstanbul, 2009.
- Charlie Campbell, *Günah Keçisi: Başkalarının Suçlarının Tarihi*, çev. G. Kastamonulu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Derya Sazak, *Batsın Böyle Gazetecilik*, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Doğan Gürpınar, *Düne Veda: Türkiye'de Liberalizm ve Demokrasi (1980-2010)*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ergun Özbudun ve William Hale, *Türkiye'de İslamcılık, Demokrasi ve Liberalizm: AKP Olayı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.
- Ergün Güneş, *Cümleten Hoş Geldiniz*, Desen Ofset, Ankara, tarihsiz.
- Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Y.S. Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- Erkal Zenger, *Siyaset Cambazhanesinin Cazgırı*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993.
- Erkin Usman, *Türk Toplumunda Demirel Patlaması*, Sobe Matbaası, İzmir, 1976.
- Ernesto Laclau, *Popülist Akıl Üzerine*, çev. N.B. Çelik, Epos Yayınları, Ankara, 2007.
- Faroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Y. Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1999.
- H. Bahadır Türk, *Şirket ve Parti: Genç Parti ve Yeni Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- , *Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Hasan Cemal, *Özal Hikâyesi*, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.
- Hasan Sarı, *Recep Tayyip Erdoğan Sözlüğü*, Kalem Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Hüseyin Besli ve Ömer Özbay, *R. Tayyip Erdoğan: Bir Liderin Doğuşu*, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Isaiah Berlin, *Isaiah Berlin'le Konuşmalar* (söyleşi R. Jahanbegloo), çev. Z. Kılınç, YKY, İstanbul, 2009.
- İsmail Kara, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslam I*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.
- John Fowles, *Büyücü*, çev. M. Arvas, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, *Sessiz Devrim: Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri: 2002-2012*, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 2013.
- Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Korkut Boratav, *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999.
- , *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.
- Mehmet Ali Birand vd., *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.
- Mehmet Ali Birand ve Soner Yalçın, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- Mehmet Ali Birand ve Reyhan Yıldız, *Son Darbe: 28 Şubat*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.
- Mehmet Keçeciler, *Merkez Siyasetin Perde Arkası* (söyleşi Hale Gönültaş), Hayyikitap, İstanbul, 2014.

- Muhammed Pamuk, *Yasaklı Umut: Recep Tayyip Erdoğan*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Murat Toklucu, *Türk Erkeği ve Diğer Mucizeler: Zihinler Altında 20.000 Fersah*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Mustafa Hoş, *Abluka*, Destek Yayınları, İstanbul, 2014.
- Necmettin Erbakan, *Mukaddesatçı Milletimize Beyanname*, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013.
- , *Millî Görüş*, Erbakan Külliyyatı 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013.
- , *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri*, Erbakan Külliyyatı 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013.
- , *Yeni Bir Dünya ve Adil Düzen*, Erbakan Külliyyatı 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013.
- , *Millî Çözüm ve 40 Proje*, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013.
- , *Erbakan Açıklıyor: Kenan Evren'in Anılarındaki Yanılgılar*, Erbakan Külliyyatı 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013.
- , *Refah Partisi Savunması*, Erbakan Külliyyatı 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013.
- , *Temel Esaslar*, Erbakan Külliyyatı 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MGV Yayınları, Ankara, 2013.
- Niccolò Machiavelli, *Savaş Sanatı*, çev. B. Hasan, Doruk Yayınevi, İstanbul, 2007.
- , *Hükümdar*, çev. N. Adabağ, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Norberto Bobbio, *Sağ ve Sol: Bir Politik Ayrımın Anlamı*, çev. Z. Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.
- Oğuz Atay, *Günlük*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Özlem Kılıç ve Kübra Demir, *Bab-ı Ali'nin Dikenleri*, Okur Kitaplığı, İstanbul, 2012.
- Paul Taggart, *Popülizm*, çev. B. Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Pierre Bourdieu, *Language And Symbolic Power*, çev. G. Raymond ve M. Adamson, Polity Press, Cambridge, 1992.
- , *On Television*, çev. P.P. Ferguson, The New Press, New York, 1998.
- Pertev Naili Boratav, *Nasreddin Hoca*, Edebiyatçılar Derneği Yayınları, Ankara, 1996.
- Quentin Skinner, *Machiavelli*, çev. C. Atıla, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2004.
- R. W. Connell, *Masculinities*, Polity Press, Cambridge, 1995.
- R. Tayyip Erdoğan, *Küresel Barış Vizyonu*, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Recep Tayyip Erdoğan, *Bu Şarkı Burada Bitmez* (haz. İ.E. Deveci), Nesil Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ruşen Çakır ve Fehmi Çalmuk, *Recep Tayyip Erdoğan: Bir Dönüşüm Öyküsü*, Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan: Türkiye'de İslami Oluşumlar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- Sabahattin Önkibar, *Takkeli Firavunlar ve Büyük Siyasi Sırlar*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2014.
- Salih Kekeç, *Bak Geliyor Süleyman: AP'li Gençliğin Marşları-Şiirler*, Emek Matbaası, Adana, tarihsiz.

- Sefa Kaplan, *Recep Tayyip Erdoğan*, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
- Serpil Çakır, *Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*, Versus Kitap, İstanbul, 2013.
- Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Soner Yalçın, *Erbakan: Ezizyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Siyasal Liderin Portresi*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- , *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Tanıl Bora, *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1999.
- Tekin Erer, *Lider Demirel*, Ceylan Matbaası, İstanbul, 1977.
- Turan Yılmaz, *Tayyip: Kasımpaşa'dan Siyasetin Ön Saflarına*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001.
- Turgut Özal, *Tarih ve Miras*, Yakın Plan Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ümit Cizre, *Muktedirlerin Siyaseti: Merkez Sağ-Ordu-Islamcılık*, çev. C. Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Vahdettin Bingöl, *Kasırgalara Direnen Lider*, Meydan Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Yavuz Çobanoğlu, *"Altın Nesil" in Peşinde: Fethullah Gülen'de Toplum, Devlet, Ahlak, Otorite*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yavuz Donat, *Cumhuriyetin Kara Kutusu: Süleyman Demirel Anlatıyor*, Merkez Kitaplar, İstanbul, 2005.
- Yusuf Tümtürk (haz.), *Yeni Türkiye'nin Mimarı*, Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği, Ankara, 2008.
- Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm: 1908-1923*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

Makaleler/Söyleşiler

- Ahmet Çiğdem, "'Gelecek Bir Geçmiş Tasarısı' Olarak İslam Düşüncesi", *Taşra Epiği: Türk İdeolojileri ve İslamcılık*, Birikim Yayınları, İstanbul, 2001.
- , "Cemaat", *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012.
- Ahmet Insel, "Tayyip Erdoğan Diktatör Müdür?", <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=966>, 11 Haziran 2013.
- , "Türkiye'nin Kronik Rejim Bunalımı Üzerine", *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, İstanbul, 1995.
- , "Liberalizm, Muhafazakarlık ve Türkiye'de Toplumsal Tahayyül", *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995.
- , "Siyasal ve İktisadi Bir Bütün Olarak Devletçilik", *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ami Pedahzur ve Avraham Brichta, "The Institutionalization of Extreme Right Wing Charismatic Parties: A Paradox", *Party Politics*, cilt 8, no. 1, 2002.
- Andreas Schedler, "Anti-Political Establishment Parties", *Party Politics*, cilt 2, no. 3, 1996.
- Antonio Gramsci, "Aydınlar ve Eğitim", *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935* (haz. D. Forgacs), çev. İ. Yıldız, Dipnot, Ankara, 2010.

- Atilla Yayla, "Özal, Özal Reformları ve Liberalizm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 7: *Liberalizm* (ed.) M. Yılmaz, İletişim, İstanbul, 2005.
- Aylin Özman ve Kadir Dede, "Türk Sağı ve Masonluğun Söylemsel İnşası: İktidar, Bilişmezlik, Komplo", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Ayşegül Komsuoğlu, "Türk Siyasal Yaşamında Bir Lider: Recep Tayyip Erdoğan", *Bilgi ve Bellek*, Yıl 02, Sayı: 03, Kış 2005, s. 83-105.
- Berkan Öncü, "Yaşarken Yazılan Tarih", *#Yaşarken Yazılan Tarih* (haz. G. Göncü), *Yaşarken Yazılan Tarih*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- "Cumhurbaşkanı Adayı AKP Milletvekili Ersönmez Yarbay: Tencere Dibin Kara", söyleşi: İrfan Aktan, *Express*, Nisan 2007.
- Cenk Saraçoğlu, "Türkiye Sağı, AKP ve Kürt Meselesi", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- David Wootton, "Introduction", *Machiavelli, Selected Political Writings*, ed. ve çev. D. Wootton, Hackett Publishing, Indiana, 2004.
- Deniz Yıldırım, "AKP ve Neoliberal Popülizm", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. I. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.
- Emrah Göker, "Bârizin Âlimleri: Kanaat Teknisyenleri", *Birgün*, 23 Ağustos 2009, <http://istifhanem.com/2010/04/03/barizinalimleri/>
- Erdem Yörük, "Gel Bakalım Gel Bakalım Popülizme Gel Bakalım", <http://t24.com.tr/yazi/gel-bakalim-gel-bakalim-populizme-gel-bakalim/7201#yorumlar>, 11 Ağustos 2013.
- "Erol Olçak'la Söyleşi: Yüzde 60 Oya Neden Ulaşmayalım?", *CNBC-e Business*, sayı 65, Mart 2012.
- Fehmi Çalmuk, "Necmettin Erbakan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslamcılık* (ed.) Y. Aktay, İletişim, İstanbul, 2004.
- Feridun Yılmaz, "Türk Sağı ve Ekonomi Fikri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Fethi Açıkel, "'Kutsal Mazlumluğun' Psikopatolojisi", *Toplum ve Bilim*, sayı 70, Güz 1996.
- Genel Başkan R. Tayyip Erdoğan'ın Konuşması, *Adalet ve Kalkınma Partisi 1. Olağan Büyük Kongresi*, Öncü Basımevi, Ankara, 2003.
- Gülseren Adaklı, "2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. I. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.
- Güven Gürkan Öztan, "'Ezeli Düşman' ile Hesaplaşmak: Türk Sağında 'Moskof' İmgesi", Sinan Yıldırım, "Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- H. Bahadır Türk, "Başbakanın Asabi Halleri Üzerine Bir Deneme", *Birikim*, sayı 209, Eylül 2006.
- , "12 Haziran Seçimleri: Burada Herkes Mağdurdur", *Birikim*, sayı 267, Temmuz 2011.
- , "AKP ve Kanaat Teknisyenleri", *Birikim*, sayı 276, Nisan 2012.
- , "Analar ve Cadılar: AKP ve Kürtaj Tartışmaları", *Birikim*, sayı 278-279, Haziran-Temmuz 2012.

- , “Bu Diyar Tekmil Sizin: R. Tayyip Erdoğan'ın Dünyası”, *Birikim*, sayı 283, Kasım 2012.
- , “Senden Nefret Etmeyi Seviyorum: AKP'nin CHP'si”, *Birikim*, sayı 283, Mart 2013.
- , “Yedirmeyeceğiz: AKP, Komplo Mantığı ve Siyasal Paranoya”, *Birikim*, sayı 291-292, Temmuz-Ağustos 2013.
- , “‘Ölesiye Sevmek': Yeni Bir Danışman, Yeni Bir Dönem”, *Birikim*, sayı 293, Eylül 2013.
- , “Asimetrik Savaştan Topyekûn Savaşa: AKP-Cemaat Mücadelesi”, *Birikim*, sayı 298, Şubat 2014.
- İnci Özkan Kerestecioğlu, “Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlemek”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. İ.Ö. Kerestecioğlu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kenan Başaran, “Hakan Şükür Nezinde Futbolda Gülen Hareketi”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012.
- Kerem Ünüvar, “Fethullah Gülen Hareketi: Yeni Muhafazakârlığın Tabana Yayılması”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012.
- Kıvanç Koçak, “Gülen Mutlakiyetçiliği: Otoritarizm, Askeri Nizam ve Kışla Disiplini”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012.
- , “‘Kasımpaşalı Haylaz'dan 'Otokrat Master'a'”, *Birikim*, sayı 267, Temmuz 2011.
- , “Kasımpaşalı Haylaz: Merkez Sağda Yeni Umut”, *Birikim*, sayı 147, Temmuz 2001.
- Kudret Bülbül, “Türkiye’de Demokrasinin Derinleşmesi: 2002-2012”, *Türkiye’nin Demokratik Dönüşümü: 2002-2012* (ed. M. Yılmaz ve H.E. Beriş), Stratejik Düşünce Enstitüsü, Mayıs 2013.
- M. Hakan Yavuz, “Neo-Nurcular: Gülen Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 6: İslamcılık, ed. Y. Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- “Mehmet Ali Ilıcak: Hangi Salak Twitter'dan Başbakan'a Yağ Yapar?”, söyleşi: Berrin Karakaş, *Radikal*, 17 Nisan 2011.
- Menderes Çınar, “Merkezsiz Siyaset, Siysetsiz Merkez”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- , “AKP ve İslami Hareketler: Defansif ve Dağıtıcı İktidar Kardeşliği”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. İ. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.
- Metin Çulhaoglu, “Adnan Menderes: Demokrasi Şehidi Mi, ‘Demokrasi’ Kurbanı Mı?”, *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Michel Foucault, “7 Ocak 1976 Tarihli Ders”, *Toplumu Savunmak Gerekir*, çev. Ş. Aktaş, YKY, İstanbul, 2002.
- Nazmiye Demirel ile Söyleşi, “Kocam Her İş Başardı”, *Akşam*, 16 Şubat 1965, Süleyman Demirel, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965.
- Ömer Laçiner, “Cemaat-Siyaset”, *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012.
- Ömer Turan, “Kudretli Devlet, Manevi Kalkınma, Ağır Sanayi: Türk Sağı ve Kalkınma”, *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. İ.Ö. Kerestecioğlu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Özlem Tür ve Zana Çıtak, “AKP ve Kadın: Teşkilatlanma, Muhafazakârlık ve Türban”, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. İ. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.

- Pascal Perrineau, "The Conditions For The Re-Emergence of An Extreme Right Wing in France: The National Front, 1984-98", (ed.) Edward J. Arnold, *The Development of the Radical Right in France: From Boulanger to Le Pen*, MacMillan Press, Londra, 2000.
- Pınar Bedirhanoglu, "Türkiye'de Neoliberal Otoriter Devletin AKP'li Yüzü", *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu 2002-2009* (der. I. Uzel ve B. Duru), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2013.
- Pierre Bourdieu, "Devletin Sol Eli ve Sağ Eli", çev. E. Göker, <http://istifhane.files.wordpress.com/2012/02/devletinelleri2.pdf>
- Polat S. Alpman, "Rüya, Büyü, Mit: İslamcılığın Sosyo-Politik Tahayyülü ve Gülen Cemaati", *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012.
- R. Tayyip Erdoğan, "Sunuş", *Büyük Medeniyet Yolunda: İnsan, Demokrasi, Şehir, 30 Mart 2014 Yerel Seçimleri Seçim Beyannamesi*, 2014.
- Refah Partisi, "Adil Düzen: 21 Soru-21 Cevap", <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGoster&haberID=2069&name=21-soru-21-cevab>
- Rıdvan Akar, "Turgut Özal: Özal'a 488 Yıl Geriden Bakmak", *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Ruşen Çakır, "Fazilet Kongresi: Demokrasi Virüsü FP'ye De Sızdı", *Birikim*, sayı 133-134, Haziran-Temmuz 2000.
- , "Necmettin Erbakan: Adaletin Bu Mu Düzen?", *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- , "Milli Görüş Hareketi", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 6: *İslamcılık* (ed.) Y. Aktay, İletişim, İstanbul, 2004.
- "Saffet Murat Tura'yla Yeni İslamcılığın Madde ve Mana Alemleri: Tarihin Hilesi", söyleşi: Ezgi Güven, *Express*, Nisan 2012.
- Sevinç Engin, "Recep Tayyip Erdoğan", *Lider Öyle Olmaz Böyle Olur: Yön Veren Liderler ile Liderlik Üzerine*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- Seyfi Öngider, "Süleyman Demirel: Bir Politik Hırs Abidesi", *Homopolitikus: Lider Biyografilerindeki Türkiye* (der. S. Öngider), Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2001.
- Sinan Yıldırım, "Nefretin ve Korkunun Rengi: Kızıl", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tanıl Bora, "Recep Tayyip Erdoğan'ın Politik Dilinde Samimiyet: Bu Ne Samimiyet?", *Birikim*, sayı 293, Eylül 2013.
- , "AKP ve 27 Mayıs İltibası", <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=1031&makale=AKP ve 27 Mayıs İltibası>, 18 Eylül 2013.
- , "Marjinal", <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=944&makale=Marjinal>, 6 Mayıs 2013.
- , "Bir Hizmet Yapılıyor, Görelim Bunu", *Birikim*, sayı 282, Ekim 2012.
- , "Türk Sağı: Siyasal Düşünce Tarihi Açısından Bir Çerçeve Denemesi", *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri* (der. I.Ö. Kerestecioglu ve G.G. Öztan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- , "Süleyman Demirel", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed.) Ö. Laçiner, İletişim, İstanbul, 2009.
- , "Analar, Bacılar, Orosuplar: Türk Milliyetçi-Muhafazakâr Söyleminde Kadın", *Şerif Mardin'e Armağan* (der. A. Öncü ve O. Tekelioğlu) içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- , "Süleyman Demirel", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, cilt 7: *Liberalizm* (ed.) M.Yılmaz, İletişim, İstanbul, 2005.

- , “Turgut Özal”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 7: *Liberalizm* (ed.) M. Yılmaz, İletişim, İstanbul, 2005.
- Tanıl Bora ve Nergis Canefe, “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 4: *Milliyetçilik* (ed.) T. Bora, İletişim, İstanbul, 2002.
- Tanıl Bora ve Necmi Erdoğan, “Biz Anadolu’nun Bağrı Yanık Çocukları: Muhafazakâr Popülizm”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 5: *Muhafazakârlık* (ed.) A. Çiğdem, İletişim, İstanbul, 2003.
- Tanıl Bora ve Ulaş Tol, “Siyasal Düşünce ve Erkeklik Dili”, (ed. Ö. Laçiner), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tanıl Bora ve Levent Cantek, “Köşe Yazarlığındaki Değişim ve Politik Düşünce Vasaatı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Umur Talu, “Medyanın Siyasal İdeolojiilere Etkileri”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Yüksel Taşkın, “Türkiye’de Sağcılık: Bir Kavramın Yerleşme Tarihini Anlamak”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 9: *Dönemler ve Zihniyetler* (ed. Ö. Laçiner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Liderlerin Konuşmaları/Yazıları/Söyleşileri

- Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 13-14 Eylül 1945.
- , “Teessür Verici Bir Manzara”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 19 Mayıs 1946.
- , “Demokrat Parti’nin En Bariz Vasıfı”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 23 Mayıs 1946.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 13 Haziran 1946.
- , “Ulus Gazetesi’ndeki Bir Cevap Münasebetiyle”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 22 Haziran 1946.
- , “Aydın Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 17 Temmuz 1946.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 26 Ağustos 1946.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 13 Eylül 1946.
- , “Milas Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 16 Kasım 1946.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 18 Aralık 1946.
- , “Kütahya Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 21 Mart 1947.

- , “Kütahya Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 22 Haziran 1948.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 13 Şubat 1950.
- , “İzmir Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 1, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 24 Mart 1950.
- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 28 Mayıs 1950.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 29 Mayıs 1950.
- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 24 Haziran 1950.
- , “Erzurum Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 3 Ekim 1950.
- , “Milliyet Mülakatı”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 17 Mart 1951.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 30 Mart 1951.
- , “Denizli Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 29 Nisan 1951.
- , “İsparta Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 13 Mayıs 1951.
- , “Adana Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 29 Mayıs 1951.
- , “Milliyet Mülakatı”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 2, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 20 Aralık 1951.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 7 Ocak 1952.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 26 Şubat 1952.
- , “Yeni Asır Mülakatı”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 16 Nisan 1952.
- , “Beypazarı Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 8 Mayıs 1952.
- , “Sivas Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 4 Ekim 1952.
- , “Kayseri Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 21 Kasım 1952.
- , “Malatya Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 22 Kasım 1952.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 28 Kasım 1952.

- , "Adana Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 6 Aralık 1952.
- , "Bolu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 12 Aralık 1952.
- , "Gaziantep Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 17 Ocak 1953.
- , "Gaziantep II Kongresi Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 18 Ocak 1953.
- , "DP İstişari Kongresi Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 7 Şubat 1953.
- , "DP İstişari Kongresi Kapanış Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 9 Şubat 1953.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 3, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 28 Şubat 1953.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 16 Temmuz 1953.
- , "Aydın Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 19 Temmuz 1953.
- , "Balıkesir Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 6 Eylül 1953.
- , "Adapazarı Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 11 Ekim 1953.
- , "Mersin Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 27 Ekim 1953.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 14 Aralık 1953.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 29 Aralık 1953.
- , "Basın Toplantısı", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 26 Ocak 1954.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 4 Mart 1954.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 7 Mart 1954.
- , "Erzurum Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 19 Nisan 1954.
- , "Trabzon Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 21 Nisan 1954.

- , "Ordu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 23 Nisan 1954.
- , "İzmir Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 4, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1991, 25 Nisan 1954.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 24 Mayıs 1954.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 26 Mayıs 1954.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 30 Haziran 1954.
- , "Tunçbilek Termik Elektrik Santrali'nin Açılış Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 17 Eylül 1954.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 20 Şubat 1955.
- , "Adapazarı Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 24 Temmuz 1955.
- , "Basın Toplantısı", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 5, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 10 Ağustos 1955.
- , "Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralinin Temel Atma Törenindeki Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 7 Ekim 1955.
- , "DP 4. Büyük Kongresi'ndeki Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 15 Ekim 1955.
- , "Çorum Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 7 Kasım 1955.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 16 Aralık 1955.
- , "Burdur Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 5 Ocak 1956.
- , "Konya Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 7 Ocak 1956.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 24 Ocak 1956.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 10 Şubat 1956.
- , "Seyhan Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nin Açılış Töreni Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 8 Nisan 1956.
- , "Gaziantep Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 10 Nisan 1956.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 29 Mayıs 1956.

- , “Basın Toplantısı”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 6, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 23 Eylül 1956.
- , “İzmir Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 18 Ekim 1956.
- , “Denizli Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 22 Ekim 1956.
- , “Sarıyer Hidroelektrik Tesisleri Açılışı Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 2 Aralık 1956.
- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 31 Aralık 1956.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 26 Şubat 1957.
- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 14 Kasım 1957.
- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 3 Aralık 1997.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 4 Aralık 1957.
- , “Bilecik Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 6 Nisan 1957.
- , “Sivas Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 25 Mayıs 1957.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 19 Haziran 1957.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 11 Ekim 1957.
- , “Trabzon Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 13 Ekim 1957.
- , “Giresun Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 15 Ekim 1957.
- , “Kayseri Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 19 Ekim 1957.
- , “Manisa Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 20 Ekim 1957.
- , “İstanbul Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 7, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 21 Ekim 1957.
- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 9 Ocak 1958.
- , “Meclis Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 20 Şubat 1958.

- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 26 Şubat 1958.
- , "Japonya Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 23 Nisan 1958.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 5 Haziran 1958.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 7 Haziran 1958.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 24 Haziran 1958.
- , "Balıkesir II Kongresi Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 6 Eylül 1958.
- , "İzmir Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 20 Eylül 1958.
- , "Manisa Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 12 Ekim 1958.
- , "Burdur Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 15 Ekim 1958.
- , "İsparta Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 16 Ekim 1958.
- , "Şaphane Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 22 Ekim 1958.
- , "Eskişehir Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 24 Ekim 1958.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 8, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 8 Aralık 1958.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 8 Ocak 1959.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 15 Ocak 1959.
- , "Meclis Grubu Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 12 Şubat 1959.
- , "Meclis Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 28 Şubat 1959.
- , "İstanbul'da Sigortalı İşçiler Yapı Kooperatifi Tarafından Yaptırılan Blok Apartmanların Temel Atma Töreni'ndeki Konuşması", *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 25 Mart 1959.

- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 6 Mayıs 1959.
- , “CBS Mülakatı”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 8 Ekim 1959.
- , “Dallas Ziyareti Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 13 Ekim 1959.
- , “Uzunköprü Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 27 Kasım 1959.
- , “Keşan Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 27 Kasım 1959.
- , “Tekirdağ Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 27 Kasım 1959.
- , “Kırıkkale Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 28 Kasım 1959.
- , “Adana Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 3 Ocak 1960.
- , “Mersin Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 6 Ocak 1960.
- , “Silifke Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 7 Ocak 1960.
- , “İnönü’ye Cevap”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 12 Ocak 1960.
- , “Radyo Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 16 Ocak 1960.
- , “Radyo Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 21 Ocak 1960.
- , “Kırşehir Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 1 Şubat 1960.
- , “Antakya Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 13 Şubat 1960.
- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 7 Nisan 1960.
- , “Meclis Grubu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 21 Nisan 1960.
- , “Radyo Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 1 Mayıs 1960.
- , “Radyo Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 2 Mayıs 1960.

- , “İzmir Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 15 Mayıs 1960.
- , “Bergama Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 17 Mayıs 1960.
- , “Turgutlu Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 18 Mayıs 1960.
- , “Eskişehir Konuşması”, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri* (haz. H. Kılçık), cilt 9, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara, 1992, 25 Mayıs 1960.
- Necmettin Erbakan, “Doğu’da, Batı’da ve İslam’da Kadın”, *Türk Ev Kadınları Derneği, Seri Konferansları V-VIII, Ayyıldız Matbaası*, Ankara, 1967.
- , “Türkiye ve Ortak Pazar”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 11 Aralık 1970.
- , “Birinci Büyük Kongre’de”, *Erbakan Külliyyatı*, 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 24 Ocak 1971.
- , “Milli Görüş ve Anayasa Değişikliği”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 1972.
- , “Milli Görüş ve Üçüncü Beş Yıllık Plan”, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 1972.
- , “Erzurum Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 26 Ağustos 1973.
- , “Samsun Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 16 Eylül 1973.
- , “Diyarbakır Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 23 Eylül 1973.
- , “Malatya Konuşması” (Milli Görüş Temel Görüş), *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 24 Eylül 1973.
- , “İstanbul Konuşması-Milli Görüş Temel Görüş” (Milli Görüş Temel Görüş), 30 Eylül 1973, *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 30 Eylül 1973.
- , “MSP 2. Büyük Kongresi Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 17 Kasım 1974.
- , “Konya Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 19 Ocak 1975.
- , “Erbakan’ın Basın Toplantısı”, *Erbakan Külliyyatı*, 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 10 Ocak 1976.
- , “Türkiye’nin Sanayileşmesi”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 3 Şubat 1976.
- , “Başbakanlık Bütçesi Tenkitlerine Cevaplar”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 4 Şubat 1976.
- , “Materyalizm ve Maneviyatçılık”, *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 19 Şubat 1976.
- , “7. İslam Ülkeleri Konferansı Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 13 Mayıs 1976.
- , “Ağır Sanayi”, *Erbakan Külliyyatı*, 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 26 Temmuz 1976.

- , “Ladik Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 10 Ekim 1976.
- , “Bursa Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 1976.
- , “Ekonomik Durumumuz”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 8 Ocak 1977.
- , “Çankaya’da Aday Adayları Toplantısı Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 17 Nisan 1977.
- , “Malatya Battal Gazi Mitingi Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 23 Nisan 1977.
- , “Kırşehir Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 1977.
- , “Düzce Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Kahramanmaraş Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Milli Görüş ve 4. Beş Yıllık Plan”, *Erbakan Külliyyatı*, 1. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 23 Kasım 1978.
- , “Freidman Ekonomisi Halkı Fakirleştirir. Çözüm: Adil Ekonomik Düzendir”, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, Kasım 1985.
- , “Ortak Pazar ve Türkiye”, 1987, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 1987.
- , “NATO, Avrupa Topluluğu ve Refah Partisi”, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, 1989.
- , “ANAP, SHP ve DYP Batı Taklitçisidir”, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, 24 Nisan 1989.
- , “Avrupa Topluluğu’na Giriş Vatan İhanettir”, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, 1990.
- , “Basın Toplantısı”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 23 Mart 1991.
- , “Terör CIA Planıdır”, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, 30 Mayıs 1991.
- , “Fikir ve İnanç Hür Olmalı”, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, 9 Haziran 1991.
- , “Tek Parti Dönemi Din Düşmanlığı İle Doludur”, *Türkiye’nin Temel Meseleleri*, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991, 30 Haziran 1991.
- , “Müslüman Topluluklar 1. İşbirliği Toplantısı Açılış Konuşması,” <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGoster&haberID=1002&name=musluman-topluluklar-i-isbirligi-toplantisi-acilis-toplantisi-31-Mayis-1992>.
- , “Müslüman Topluluklar 1. İşbirliği Kapanış Konuşması”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGoster&haberID=1004&name=musluman-topluluklar-1-isbirligi-kapanis-konusmasi>, 1 Haziran 1992.
- , “Saatli Bombalar”, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 9 Haziran 1993.
- , “Kara Bulutlar Geliyor”, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 12 Haziran 1993.
- , “Tarihle Buluşma”, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 19 Haziran 1993.

- , “Ülke İçin Yeni Bir Soluk”, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 19 Haziran 1993.
- , “Ateşle Çevrili Ülke”, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 20 Haziran 1993.
- , “İkinci Sevr Günü”, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 24 Haziran 1993.
- , “Yedi Oluşum, Büyük Değişim”, *Erbakan Külliyyatı*, 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 27 Haziran 1993.
- , “Kahramanmaraş Refah’la Bütünleşmiş”, *Erbakan Külliyyatı*, 5. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 28 Haziran 1993.
- , “Erbakan Çiller Basın Toplantısı”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 25 Kasım 1996.
- , “Avrupa Birliği’ne Önceden Niçin Karşıydık, Şimdi Niçin Destekliyoruz?”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 30 Aralık 1999.
- , “D-8 Kitabının Önsözü”, *Erbakan Külliyyatı*, 3. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Yeni Bin Yıl Konferansları 1” (Türkiye ve Ekonomi), *Erbakan Külliyyatı*, 2. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 27 Nisan 2001.
- , “Riyad Konferansı: İslam-Batı Diyalogu ve Geleceği”, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=29>, 7 Temmuz 2001.
- , “Milli Şahlanış 1. Çağrı-Basın Toplantısı”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGoster&haberID=2067&name=1-cagri-basin-toplantisi>, 22 Ağustos 2002.
- , “Milli Şahlanış 2. Çağrı-Basın Toplantısı”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGoster&haberID=2068&name=2-cagri-basin-toplantisi>, 2 Eylül 2002.
- , “Uyan Türkiye 1-Erbakan Konuşuyor”, <http://www.necmettinerbakan.net/page.php?act=haberGoster&haberID=2079&name=turkiye-39-nin-kurtulus-yolu>, 28 Kasım 2002.
- , “Basın Toplantısı”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 14 Mayıs 2003.
- , “Basın Toplantısı”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 4 Haziran 2003.
- , “Basın Toplantısı”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 11 Haziran 2003.
- , “ATV Konuşması”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 12 Haziran 2003.
- , “Basın Toplantısı”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 2 Temmuz 2003.
- , “Gayemiz Bütün Beşeriyetin Saadetidir”, <http://www.esam.org.tr/images/yayinlar/gayemiz.pdf>, 16 Kasım 2005.
- , “Müslüman Toplulukları Birliği Toplantısı Açılış Konuşması”, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=18>, 28 Mayıs 2006.
- , “D-8 Toplantısı Konuşması”, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=6>, 14 Haziran 2006.
- , “İşbirlikçiler ve AKP’nin Ekonomik Yıkımı”, Milli Kurtuluş Konferansları 1, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=61>, 28 Haziran 2007.

- , “Millî Görüş, Ekonomik Kalkınma ve Herkese Refahı Nasıl Sağlayacak?”, Milli Kurtuluş Konferansları 2, <http://www.esamistanbul.org/Haber/85-esam-turkiye-konferanslari-2-091ankara093.html>, 3 Temmuz 2007.
- , “AKP Dönemindeki Manevi Tahribat ve Millî Görüş, Manevi Kalkınmayı Nasıl Sağlayacak?”, Milli Kurtuluş Konferansları 3, <http://www.esamistanbul.org/Haber/84-esam-turkiye-konferanslari-3.html>, 11 Temmuz 2007.
- , “AKP’nin Dış Politika Faciası ve Millî Görüş Yeniden Büyük Türkiye’yi Nasıl Kuracak?”, Milli Kurtuluş Konferansları 4, <http://www.esamistanbul.org/Haber/83-esam-turkiye-konferanslari-4.html>, 17 Temmuz 2007.
- , “Millî Görüş Sempozyumu 2009 Konuşması”, <http://www.esam.org.tr/Doayrinti.aspx?DosyaID=65>, 29 Ekim 2009.
- , “Millî Görüş: Niçin ve Nasıl?”, *Erbakan Külliyyatı*, 4. Cilt (der. M. M. Uzun), MG V Yayınları, Ankara, 2013, 8 Aralık 2011.
- , “Yaratılış Gayesi ve İnsanın Görevi”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Siyonist ve Kapitalist Emperyalizme Karşı İslam Ülkelerinin Güç ve İşbirliğini Sağlamak Üzere D-8’i Kurduk”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Millî Görüşçü Ekonomi ve Kalkınma Sistemi”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Millî Görüş Hareketinin En Mühim Davası: Millî Eğitim”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Dünyanın Gizli Patronları ve Karargahları”, Tuncer Günay (ed.), *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Sanayileşme Davamız ve Millî Ağır Sanayi”, Tuncer Günay, *Necmettin Erbakan: Mukaddes Kavgam*, Andaç Yayınları, Ankara, 2013.
- , “Yaratılış ve İnsan”, *Davam*, MG V Yayınları, Ankara, 2014
- , “Medeniyet Davamız”, *Davam*, MG V Yayınları, Ankara, 2014
- , “Adil Düzen Davamız”, *Davam*, MG V Yayınları, Ankara, 2014
- , “İslam Davamız”, *Davam*, MG V Yayınları, Ankara, 2014
- , “Dünyayı Yöneten Güçler”, *Davam*, MG V Yayınları, Ankara, 2014
- , “Sanayi Davamız”, *Davam*, MG V Yayınları, Ankara, 2014
- , “Maarif Davamız”, *Davam*, MG V Yayınları, Ankara, 2014.
- “Recep Tayyip Erdoğan: Söyleşi”, *The Istanbul Review*, sayı 1, Yazı 2012.
- Süleyman Demirel, “Amme Hizmeti”, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, Kasım 1959.
- , “Keban Barajı 2”, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 26 Ocak 1962.
- , “Kalkınma Felsefesi”, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 5 Temmuz 1962.
- , “İlerilik Düşmanlığı”, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 26 Temmuz 1962.
- , “Kalkınma Sırrı”, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 3 Ağustos 1962.
- , “AP İkinci Büyük Kongresindeki Konuşması”, *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 28 Kasım 1964.

- , "Akşam Gazetesi'ne Verilen Mülakat", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 13 Aralık 1964.
- , "Akşam Gazetesi'ne Verilen Mülakat 2", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 14 Aralık 1964.
- , "Seçim Yeni Bir Ruh ve Güç Getirecek", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 3 Ocak 1965.
- , "İthamlar, Anarşi Arayanların İftirasıdır", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 6 Ocak 1965.
- , "Muarızlarımız Ne Yaparlar Yapsınlar Gideceklerdir", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 13 Ocak 1965.
- , "Türk Halkı İfratları Kabul Etmez", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 3 Şubat 1965.
- , "5 Yıllık Plan hazırlanması İçin Teşkil Olunan Özel İhtisas Komisyonlarının Umumi Toplantısındaki Konuşması", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 22 Mart 1965.
- , "Bayram Havası", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 15 Nisan 1965.
- , "Solculukla Mücadele Şart", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 2 Mayıs 1965.
- , "AP Komünizmin Karşısında", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 13 Haziran 1965.
- , "CHP'lileri De Milli Birliğe Çağırdı", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 16 Haziran 1965.
- , "Vatandaş Aşırı Soldan Şikâyetçidir", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 16 Haziran 1965.
- , "Gönlümüzün Bir Tarfına Halkı Bir Tarafına Hakkı Koymuşuz", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 18 Haziran 1965.
- , "Kayseri'de Yaptığı Konuşma", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 19 Haziran 1965.
- , "Çiftçi ve İşçi Hakkını Alacak", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 21 Haziran 1965.
- , "Petrol Konusunun Davacısı Biziz", *Yazdıkları ve Söyledikleri*, Doğu Matbaası, Ankara, 1965, 30 Haziran 1965.
- , "1. Radyo Konuşması", *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 21 Mayıs 1966.
- , "3. Radyo Konuşması", *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 23 Mayıs 1966.
- , "Eskişehir Konuşması", *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 28 Mayıs 1966.
- , "Bursa Konuşması", *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 29 Mayıs 1966.
- , "İzmit Konuşması", *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 30 Mayıs 1966.
- , "Sakarya Konuşması", *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 30 Mayıs 1966.
- , "Kayseri Konuşması", *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 31 Mayıs 1966.

- , “Niğde Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 1 Haziran 1966.
- , “Polatlı Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 3 Haziran 1966.
- , “Emirdağ Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 3 Haziran 1966.
- , “Bolvadin Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 3 Haziran 1966.
- , “Aydın Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 3 Haziran 1966.
- , “Uşak Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 3 Haziran 1966.
- , “Karahallı Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 4 Haziran 1966.
- , “Denizli Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 4 Haziran 1966.
- , “4. Radyo Konuşması”, *Seçim Konuşmaları-2*, Doğu Matbaacılık, Ankara, 1966, 4 Haziran 1966.
- , “35. İzmir Enternasyonal Fuarına Gönderdiği Mesaj”, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, 20 Ağustos 1966.
- , “AP Üçüncü Büyük Kongresinde Yaptığı Konuşma”, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, 27 Kasım 1966.
- , “Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliğinin 20. Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma”, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, 31 Mayıs 1967.
- , “AP İstanbul İl Gençlik Kolları Lokalinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, 10 Temmuz 1967.
- , “İzmir İslam Enstitüsü’nün Temel Atma Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, 20 Ağustos 1967.
- , “Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Temsilcileriyle Yapılan Toplantıdaki Konuşması”, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, 13 Ekim 1967.
- , “4. Sanayi Kongresinde Yaptığı Konuşma”, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, 10 Ocak 1968.
- , *Başbakan Süleyman Demirel’in Sekizinci Basın Toplantısı*, Ankara, yayımcı belirtilmemiş, Ankara, 26 Ocak 1968.
- , “Türkiye Belediyeciler Derneği’nin İmar ve İskân Bakanlığı Konferans Salonunda Tertipleddiği Seminer’i Açış Konuşması”, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, 25 Mart 1968.
- , “İzmir İslam Enstitüsü’nün Açılışında Yaptığı Konuşma”, *Muhtelif Konuşmaları*, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Doğu Matbaası, 1969, 10 Eylül 1968.
- , “AP Kadın Kolları 2. Genel Kongresinde Yaptığı Konuşma”, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, 30 Ekim 1968.
- , “İstanbul İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, 2 Kasım 1968.

- , “İzmir İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, 3 Kasım 1968.
- , “Manisa İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, 4 Kasım 1968.
- , “Ankara İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, 8 Kasım 1968.
- , “Adana İl Kongresinde Yaptığı Konuşma”, *Kongre Konuşmaları ve Bazı Konular Hakkındaki Konuşmalardan Özetler*, Doğu Matbaacılık, tarihsiz, 9 Kasım 1968.
- , A.P 4. Büyük Kongresi’ni Açış Konuşması, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 29 Kasım 1968.
- , “Cumhuriyet Senatosu’nun 6.2.1969 Tarihli 34. Birleşimindeki Konuşma”, 1969 Bütçesi Münasebetiyle Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisindeki Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Ankara, 1969.
- , “Millet Meclisinin 25.2.1969 Tarihli 62. Birleşimindeki Konuşma”, 1969 Bütçesi Münasebetiyle Cumhuriyet Senatosu ve Millet meclisindeki Konuşmaları, Adalet Partisi Genel Merkez Neşriyatı, Ankara, 1969.
- , *Başbakan Süleyman Demirel’in Ondördüncü Basın Toplantısı*, yayımcı belirtilmemiş, Ankara, 22 Mart 1969.
- , “Tedirgin Yıllar” (Radyo Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 27 Eylül 1969.
- , “Hizmetlerimizin Rakamlarla İfadesi” (Radyo Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 28 Eylül 1969.
- , “Millî Eğitim Hamlemiz” (Radyo Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 29 Eylül 1969.
- , “Hürriyet ve Refah Yolunda El Ele” (Radyo Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 30 Eylül 1969.
- , “Ellinci Yıla Doğru” (Radyo Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 1 Ekim 1969.
- , “Hürriyetlerin İstimali Tedirginlik Yaratıyor” (Erzurum Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 1 Ekim 1969.
- , “Çözülmesi Gereken Düğüm” (Nevşehir Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 2 Ekim 1969.
- , “Milletin Büyük Kararı” (Kayseri Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 3 Ekim 1969.
- , “Asgari Müştereklerde İttifak Şarttır” (Samsun Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 4 Ekim 1969.
- , “Jandarma Devletten Sosyal Devlete” (Trabzon Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 6 Ekim 1969.
- , “Millî Eğitim Hizmetleri” (Adana Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 7 Ekim 1969.
- , “Büyük ve Güçlü Türkiye” (İzmir Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 8 Ekim 1969.
- , “Seçimden Üç Gün Evvel” (Bursa Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 9 Ekim 1969.
- , “Huzur, İstikrar ve Hürriyet” (Konya Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 10 Ekim 1969.
- , “Yarın Sandık Başına Gideceğiz” (Radyo Konuşması), 1973’e Bakarken, Atak Matbaası, Ankara, tarihsiz, 11 Ekim 1969.

- , “AP Merkez Temsilciler Meclisinde Yaptığı Açış Konuşması”, *Oniki Mart ve Sonrası*, 2. Kitap, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, 26 Haziran 1971.
- , “AP Merkez Temsilciler Meclisinde Yaptığı Kapanış Konuşması”, *Oniki Mart ve Sonrası*, 2. Kitap, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, 27 Haziran 1971.
- , “AP Gençlik Kolları Genel Merkezindeki Konuşması”, *Oniki Mart ve Sonrası*, 2. Kitap, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, 25 Eylül 1971.
- , “AP Müşterek Grubunda Yaptığı Konuşma”, *Oniki Mart ve Sonrası*, 2. Kitap, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, 15 Şubat 1972.
- , “AP Müşterek Grubunda Yaptığı Konuşma”, *Oniki Mart ve Sonrası*, 2. Kitap, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, 25 Mart 1972.
- , “AP Müşterek Grubunda Yaptığı Konuşma”, *Oniki Mart ve Sonrası*, 2. Kitap, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, 7 Nisan 1972.
- , “Adalet Partisi 7. Büyük Kongresi Açış Konuşması”, 1974, Atak Matbaası, Ankara, 1974.
- , *Siyasi İstikrar ve Topyekûn Kalkınma*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul, 1975.
- , *Başbakan Basın Toplantısı 4*, Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Ankara, 10 Nisan 1976.
- , “Adalet Partisi Samsun İl Kongresi Konuşması”, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, 9 Eylül 1978.
- , “Adalet Partisi Kocaeli ve Sakarya İl Kongreleri Konuşması”, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, 16 Eylül 1978.
- , “Adalet Partisi Zonguldak İl Kongresi Konuşması”, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, 17 Eylül 1978.
- , “Adalet Partisi Urfa İl Kongresine Gönderdiği Mesaj”, *Konuşmalar 1*, Eser Matbaası, Ankara, 1978, 17 Eylül 1978.
- , “Temsilciler Meclisi Sunuş Konuşması”, *Milli Devleti Yaşatacağız*, Yonca Matbaası, Ankara, 1978, 18 Kasım 1978.
- , “Meseleler”, *İstikrar Tedbirleri Konusunda Yaptığı Basın Toplantıları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, 27 Ocak 1980.
- , *Başbakan Süleyman Demirel’in Basın Toplantısının Özeti 1*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, 8 Mart 1980.
- , *Başbakan Süleyman Demirel’in Basın Toplantısının Özeti 2*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, 9 Mart 1980.
- , *Başbakan Süleyman Demirel’in Basın Toplantısının Özeti 3*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1980, 10 Mart 1980.
- , “Demirel Demokrasiyi Anlatıyor” (Köprü dergisi mülakatı), Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1985, Ekim 1985.
- , “Değişen Dünyada Türkiye’nin Gündemi” (Daha İyi Bulma Yarışı içinde), DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Bursa, 1990, 30 Kasım 1989.
- , “Politika İmkân Sanatıdır” (Türkiye Günlüğü dergisinde yayımlanan mülakatı), DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1990, Aralık 1989.
- , “1990 Mali Yılı Bütçesi Konuşması 1” (Demokrasi ve Refah Arayışı içinde), DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Bursa, 1990, 12 Aralık 1989.
- , “1990 Mali Yılı Bütçesi Konuşması 2” (Demokrasi ve Refah Arayışı içinde), DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Bursa, 1990, 27 Aralık 1989.
- , *Ülkemde Zenginlik İstiyorum*, DYP Basın ve Propaganda Başkanlığı, Ankara, 1990, 16 Ocak 1990.

- , “DYP'nin Yeni Ekonomik Programı” (*Daha İyiyi Bulma Yarışı içinde*), Bursa, 1990, 3 Şubat 1990.
- , “Hükümet Programı'nın TBMM Genel Kurulu'nda Görüşülmesi Sırasında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, 28 Kasım 1991.
- , “Konya Heyetini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, 5 Aralık 1991.
- , “Batman'da Halka Hitaben Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, 8 Aralık 1991.
- , “Kahramanmaraş, Elazığ ve Sivas Heyetlerini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, 11 Aralık 1991.
- , “Aydın Heyetini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, 14 Aralık 1991.
- , “Siverek, Batman, İstanbul ve Isparta Heyetlerini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, 24 Aralık 1991.
- , “TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 20.11.1991-29.2.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1992, 4 Şubat 1992.
- , “TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, 23 Haziran 1992.
- , “DYP'nin 9. Kuruluş Yıldönümü Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, 23 Haziran 1992.
- , “TBMM Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, 26 Haziran 1992.
- , “Senirkent'te Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, 26 Haziran 1992.
- , “Gönen'de Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, 28 Haziran 1992.
- , “Silivri'de Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, 19 Temmuz 1992.
- , “GS Kulübü Metin Oktay Tesislerinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Süleyman Demirel'in Konuşmaları*, 1.6.1992-15.9.1992, Başbakanlık Basın Merkezi, Ankara, 1993, 31 Ağustos 1992.
- , “Basın Toplantısı”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 27 Ekim 1993.
- , “1994'e Girerken”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 27 Aralık 1993.
- , “İstanbul Sanayi Odası Meclis Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 29 Temmuz 1994.

- , “Üniversitelerin 1994-1995 Eğitim ve Öğretim Yılı Açılış Törenlerinde Yaptığı Konuşma”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 26 Eylül 1994.
- , “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mezuniyet Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 27 Eylül 1994.
- , “1995’e Girerken”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 29 Aralık 1994.
- , “1996’ya Girerken”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 20 Ocak 1996.
- , “Kanal D’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 11 Aralık 1996.
- , “1997’ye Girerken”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 28 Aralık 1996.
- , “Basın Toplantısı”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 28 Aralık 1996.
- , “Show Tv’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 21 Nisan 1997.
- , “Antalya’da Yaptığı Basın Toplantısı”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 22 Nisan 1997.
- , “Kanal D’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 18 Mayıs 1997.
- , “1999’a Girerken”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 26 Aralık 1998.
- , “TBMM 19. Dönem 4. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 1 Eylül 1994.
- , “TBMM 19. Dönem 5. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 1 Ekim 1995.
- , “TBMM 20. Dönem 2. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 1 Ekim 1996.
- , “TBMM 20. Dönem 3. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 1 Ekim 1997.
- , “TBMM 20. Dönem 4. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 1 Ekim 1998.
- , “TBMM 21. Dönem 2. Yasama Yılı Açılış Konuşması”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 1 Ekim 1999.
- , “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 2 Mayıs 1999.
- , “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 20 Haziran 1999.
- , “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 3 Ekim 1999.

- , “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 7 Kasım 1999.
- , “2000’e Girerken”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 25 Aralık 1999.
- , “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 26 Aralık 1999.
- , “TRT 1’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 30 Ocak 2000.
- , “NTV’de Yayınlanan Mülakat”, *Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Söylev ve Demeçleri*, haz. C. Ergen, yayınevi belirtilmemiş, 2002, 31 Ocak 2000.
- , “Türkiye, Tanzimat’tan Bu Yana Avrupa İle Beraberlik İstiyor”, *21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, 22 Haziran 2000.
- , “Kötü, Zalim ve Hukuksuz Bir Devletin Yaşamaya Hakkı Yoktur”, *21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, 30 Haziran 2000.
- , “Dünya, Türkiye’yi Lozan’da Üniter Devlet Olarak Tanıdı”, *21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, 25 Ekim 2000.
- , “14 Mayıs 1950’de İktidar İlk Defa Oy Pusulası İle Değiştirildi”, *21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, 14 Mayıs 2001.
- , “Lider, Çare Bulma Gücü Olan ve İz Bırakan Kişidir”, *21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, 26 Ekim 2001.
- , “Türkiye 2001’de Irmağı Geçti Ama Çayda Boğuldu”, *21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, 23 Aralık 2001.
- , “Siyaset Zalimdir; Hatayı ve Başarısızlığı Kaldırmaz”, *21. Yüzyılın Yol Haritası: Demokrasi ve Kalkınma*, ABC, İstanbul, 2003, 24 Aralık 2001.
- , “İğneden İpliğe Her Şeyi Satın Alan Türkiye’den 134 Ülkeye Sanayi Ürünü İhraç eden Türkiye’ye”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 23 Ekim 2002.
- , “Daha İyi Yönetim”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 17 Mayıs 2003.
- , “AB Yolunda Türkiye”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 16 Aralık 2003.
- , “40 Yıllık Siyasetin Hikâyesi”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 1 Kasım 2004.
- , “Demokrasi, Gerçek Halk Egemenliği, Barış, Uygarlık, Çağdaşlık ve Kalkınmışlığı Hedef Almış Türkiye”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 24 Kasım 2004.
- , “Evrensel Barış”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 25 Kasım 2004.
- , “Bir Siyasi Serüvenin Hikâyesi”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 30 Kasım 2004.
- , “Büyük Türkiye Davasına Hasredilmiş Bir Ömrün Hikâyesi”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 1 Kasım 2005.
- , “İsparta’da Büyük Bir Bilim, Teknoloji ve Kültür Kurumu: Süleyman Demirel Üniversitesi”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, 19 Ekim 2005.
- , “Bir Köylü Çocuğu, Başbakan ve Cumhurbaşkanı Olabiliyor”, *Devran*, ABC, İstanbul, 2006, Mart 2006 (*Türk Yurdu* dergisi’nin belirtilen tarihli sayısında yayımlanan makalesi).
- Turgut Özal, “Sayın Süleyman Demirel’e Mektup”, Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, 15 Haziran 1973.
- , “Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları”, Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, Nisan 1979.
- , “İkinci İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması”, Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, 2 Kasım 1981.

- , “İkinci İzmir İktisat Kongresi Kapanış Konuşması”, Mehmet Barlas, Turgut Özal’ın Anıları, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, 7 Kasım 1981.
- , “Basın Mensuplarına Açıklama”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1984, 7 Aralık 1983.
- , “Tercüman Gazetesi’ne Verilen Özel Beyanat”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 14 Aralık 1983.
- , “TBMM’de Okunan Hükümet Programı”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 19 Aralık 1983.
- , “1. Basın Toplantısı”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 7 Ocak 1984.
- , “Gazetecilerin sorularına Verilen Cevaplar”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 21 Ocak 1984.
- , “Basın Mensuplarının Sorularına Verilen Cevaplar”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 2 Şubat 1984.
- , “2. Basın Toplantısı”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 8 Şubat 1984.
- , “2. Basın Toplantısında Sorulan Sorulara Verilen Cevaplar”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 8 Şubat 1984.
- , “Antalya’da Halka Hitaben Yapılan Konuşma”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 9 Şubat 1984.
- , “Alanya’da Halka Hitaben Yapılan Konuşma”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 10 Şubat 1984.
- , “Oymapınar Barajı Açılış Töreninde Yapılan Konuşma”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 10 Şubat 1984.
- , “Konya’da Yapılan Konuşma”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 24 Şubat 1984.
- , “İstanbul Beykoz’da Yapılan Konuşma”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 23 Mart 1984.
- , “3. Basın Toplantısında Sorulan Sorulara Cevaplar”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 31 Mart 1984.
- , “Türkiye Atom Enerjisi Kurumu’nda Yapılan Konuşma”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 19 Nisan 1984.
- , “Yankı Dergisi’ne Verilen Beyanat”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 27 Nisan 1984.
- , “Cumhuriyet Gazetesi’nin Sorularına Verilen Cevaplar”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 8 Haziran 1984.
- , “T.H.A’nın Sorularına Verilen Cevaplar”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 17 Haziran 1984.
- , “Malatya’da Yapılan Konuşma”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 20 Temmuz 1984.
- , “Ülkemizi 12 Eylül’e Getiren Sebepler ve Türkiye Üzerinde Oynanan Oyunlar Seminerinde Yapılan Konuşma”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 15 Eylül 1984.
- , “Tercüman Gazetesi’nin Özel Sorularına Verilen Cevaplar”, Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları: 13.12.1983-12.12.1984, 15 Eylül 1984.

- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 27 Eylül 1984.
- , “Afyon’da Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 5 Ekim 1984.
- , “TBMM’de Genel Asayiş Durumu Hakkında Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 16 Ekim 1984.
- , “Gaziantep’te Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1983-12.12.1984, 20 Ekim 1984.
- , “Başbakan Turgut Özal’ın 7. Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, Ankara (Yayımcı adı belirtilmemiş), 15 Aralık 1984.
- , “İstanbul Esnaf ve Sanatkar Dernekleri Birliğinin Ziyareti Sırasındaki Konuşması”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Aralık 1984.
- , “Fatih İlçe Kongresinde Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Aralık 1984.
- , “Cüneyt Arcayürek’in Sorularına Verdiği Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Ocak 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Ocak 1985, 22 Ocak 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Ocak 1985, 28 Şubat 1985.
- , “Başbakan Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren’le Yaptığı Görüşmeden Sonra Gazetecilere Yaptığı Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Ocak 1985, 7 Mart 1985.
- , “ANAP Birinci Büyük Kongresi’nde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 13 Nisan 1985.
- , “Hannover’de İntercontinental Otel’de Türk Ekonomisi Hakkında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 18 Nisan 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Nisan 1985.
- , “Bursa Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 16 Mayıs 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Mayıs 1985.
- , “Antalya Havaalanı Ek Tesislerinin Hizmete Açılış Konuşması”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 15 Haziran 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Haziran 1985.
- , “Malatya’da Temel Atma Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 22 Temmuz 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Temmuz 1985.
- , “Bayburt’ta Vatandaşlara Hitaben Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 9 Ağustos 1985.

- , “Hürriyet Muhabiri Esen Ünür’ün Sorularına Verdiği Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 17 Ağustos 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 29 Ağustos 1985.
- , “Basın Mensuplarına Açıklamalar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 6 Eylül 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 30 Eylül 1985.
- , “Türkiye Ligi Maçlarıyla İlgili Açıklamaları”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 8 Ekim 1985.
- , “Aban’taki ANAP Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 11 Ekim 1985.
- , “İcraatın İçinden”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 29 Ekim 1985.
- , “Konya’da Vatandaşlara Hitaben Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 23 Kasım 1985.
- , “Aşı Kampanyası Dolayısıyla Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları*: 13.12.1984-12.12.1985, 26 Kasım 1985.
- , “TBMM’de ANAP Grup Toplantısında İrtica Konusundaki Konuşma”, 20 Ocak 1987 (Yayın tarihi, yayıncı ve basıldığı yer belirtilmemiş).
- , “1989 Yılı Bütçe Müzakereleri Sebebiyle TBMM’de Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, (Yayın tarihi, yayıncı ve basıldığı yer belirtilmemiş), 9 Aralık 1988.
- , “1989 Yılı Bütçesi’nin TBMM’de Görüşülmesi Sırasında Yapılan Tenkitlere Verdiği Cevap Konuşması”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 23 Aralık 1988.
- , “ANAP Başkanlık Divanından Sonra Basın Mensuplarına Yaptığı Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 27 Aralık 1988.
- , “Euromoney Dergisine Verdiği Mülakat”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 21 Ocak 1989.
- , “Yenimahalle Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 12 Şubat 1989.
- , “Adnan Ötügen Buz Pateni Salonu Açılışında Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 18 Şubat 1989.
- , “SEKA Toplu İş Sözleşmesi İmza Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 19 Şubat 1989.
- , “Muhtarlar Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 19 Şubat 1989.
- , “Karayolları Bölge Müdürleri Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 20 Şubat 1989.
- , “ANAP Grup Konuşması Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 28 Şubat 1989.
- , “Ankara’da Profesörlüğe Yükseltilen Öğretim Üyelerine Verilen Resepsiyonda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 2 Mart 1989.

- , “Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 2 Mart 1989.
- , “Adana Kapalı Spor Salonunda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 3 Mart 1989.
- , “ANAP İstanbul İl Divan Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 10 Mart 1989.
- , “Mamak Tapu Dağıtım Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 12 Mart 1989.
- , “Kırıkkale Kapulukaya Barajı ve Hidroelektirik Santralinin Açılışında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 13 Mart 1989.
- , “Şoförler Gecesinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 13 Mart 1989.
- , “Milliyet Gazetesi Muhabiri Süreyya Oral’ın Sorularına Verdiği Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 22 Mart 1989.
- , “Hürriyet Gazetesi Muhabiri Uğur Dünder’ın Sorularına Verdiği Cevaplar”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 23 Mart 1989.
- , “Ankara Siteler’de Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 23 Mart 1989.
- , “Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 24 Mart 1989.
- , “Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 27 Mart 1989.
- , “Bakanlar Kurulu Sonrası Yaptığı Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 27 Mart 1989.
- , “Basın Toplantısı”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 30 Mart 1989.
- , “TBMM’den Güven Oylaması İstemesi Sebebiyle Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 6 Nisan 1989.
- , “Türk Japon İş Konseyi’nin Üçüncü Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 19 Nisan 1989.
- , “ANAP İl Başkanlarını Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 21 Nisan 1989.
- , “ANAP Marmara Bölge Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 24 Nisan 1989.
- , “Yalvaç-Şarkıkaraağaç Heyetinin Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 27 Nisan 1989.
- , “ANAP Grup Konuşması”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 3 Mayıs 1989.
- , “TOBB’un Verdiği İftar Yemeğinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 4 Mayıs 1989.
- , “Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren ile Haftalık Olağan Görüşmesi’nden Sonra Yaptığı Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları*: 13.12.1988-31.10.1989, 4 Mayıs 1989.

- , “Ortadireğin Güçlendirilmesi Sempozyumunda Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 17 Mayıs 1989.
- , “19 Mayıs Bayramı Nedeniyle 67 İlden Gelen Öğrencilere Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 18 Mayıs 1989.
- , “ANAP Konulu Sempozyum”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 20 Mayıs 1989.
- , “Dünya Ekonomi Forumu Türkiye Toplantılarında Yaptığı Konuşma”, —, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 2 Haziran 1989.
- , “İTÜ’nün 216. Kuruluş Yıldönümünde Yapılan Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 2 Haziran 1989.
- , “İzmir Esnaf ve Sanatkarları Birliklerinin Üyelerine Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 3 Haziran 1989.
- , “Öğretmen Yetiştirme Danışma Kurulu Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 8 Haziran 1989.
- , “Silivri’de Halka Hitaben Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 9 Haziran 1989.
- , “Karadeniz Bakır İşletmelerinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 10 Haziran 1989.
- , “Türkiye Şeker Sanayi İşçileri Sendikası Toplu İş Sözleşmesi İmza Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 12 Haziran 1989.
- , “ANAP Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 13 Haziran 1989.
- , “TCDDY Toplu İş Sözleşmesinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 14 Haziran 1989.
- , “Galatasaray Kulübünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 2 Temmuz 1989.
- , “ANAP MKYK Toplantısı Sonrası Basına Yaptığı Açıklama”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 7 Ağustos 1989.
- , “Müsteşarlar Seminerinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 8 Eylül 1989.
- , “Giresun Heyetini Kabulünde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 16 Eylül 1989.
- , “ANAP Grup Toplantısında Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 10 Ekim 1989.
- , “İstanbul Halkalı Toplu Konut Bölgesinde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 11 Ekim 1989.
- , “ANAP Yeni Genel Merkez Binası Açılış Töreninde Yaptığı Konuşma”, *Başbakan Turgut Özal’ın Yurtiçi-Yurtdışı Konuşmaları: 13.12.1988-31.10.1989*, 16 Ekim 1989.
- , “Üçüncü İzmir İktisat Kongresi Açılış Konuşması”, Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994 içinde, 4 Haziran 1992.
- , “Türkiye’de Gerçekleşen Büyük Değişim”, Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994 içinde, 2 Ekim 1992.

—, “Geleceğe Bakış”, Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994 içinde, 16 Ekim 1992.

Köşe Yazıları

Ahmet Kekeç, “Atatürk’ü Sevmek İbadet Midir?”, *Star*, 12 Kasım 2012.

Ahmet Taşgetiren, “Bir Aşk Adamı”, *Bugün*, 25 Ekim 2012.

Arzu Erdoğan, “Emrinizdeyim Sayın Başbakan!”, <http://www.habervaktim.com/yazar/63446/emrinizdeyim-sayin-basbakan.html>, 31 Ocak 2014.

Balççek İlter, “Zehra...”, <http://haber.stargazete.com/guncel/zehra/haber-768001>, 3 Temmuz 2013.

—, “Kabataş”, *Türkiye*, 15 Şubat 2014.

Bekir Coşkun, “Bal Gibi Diktatörsün”, *Cumhuriyet*, 3 Eylül 2013.

Cüneyt Arcayürek, “Diktatör!”, *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 2013.

Derya Sazak, “Çağlar’dan Cindoruk’a: Cilve Yapma, Aday Ol”, *Milliyet*, 29 Nisan 1993.

Elif Çakır, “Yaşadığınız Sürece Bu Ayıp Size Yetecektir”, *Star*, 16 Şubat 2014.

Emin Çölaşan, “Güldürüler-Ayıplar Zinciri”, *Sözcü*, 22 Ağustos 2013.

Engin Ardıç, “Şorololar Partisi”, *Sabah*, 27 Temmuz 2013.

Ertuğrul Özkök, “O Fotoğrafa Ragmen”, *Hürriyet*, 14 Şubat 2006.

Ezgi Başaran, “Evet, Diktatör Değil Ama Ne?”, *Radikal*, 22 Ağustos 2013.

Fatih Altaylı, “Bizi Yeme Sırası Erdoğan’da”, *Hürriyet*, 23 Ağustos 2001.

—, “Başbakana Tatil Gerek”, *Sabah*, 9 Haziran 2006.

—, “Başbakanın Durum Raporu”, *Sabah*, 30 Haziran 2006.

Fehmi Kuru, “Çabalama Kaptan”, *Star*, 16 Şubat 2014.

Fethullah Gülen, “Lider”, *Zaman*, 22 Kasım 2013.

Hakan Albayrak, “Biz Tayyipçiler”, *Star*, 21 Ağustos 2013.

Halime Kökçe, “Zehra’dan Özür Dilerim”, *Star*, 16 Şubat 2014.

Hasan Cemal, “Yine Tayyip Erdoğan Değişti mi, Değişmedi mi?”, *Milliyet*, 29 Ağustos 2001.

—, “Beyefendi Rahatsız Olmasın Gazeteciliği”, <http://t24.com.tr/yazi/beyefendi-rahatsiz-olmasin-gazeteciligi/7151>, 2 Ağustos 2013.

Hasan Karakaya, “Diktatör Mü Dediniz... Hava Tahmini ve Bulmaca Bile Yasaktı!”, *Yeni Akit*, <http://www.habervaktim.com/yazar/60598/diktator-mu-dediniz-hava-tahmini-ve-bulmaca-bile-yasakti.html>, 1 Ağustos 2013.

Hasan Öztürk, “Kabataş’ta O Gün Ne Oldu?”, <http://www.haber7.com/yazarlar/hasan-ozturk/1128127-kabatasta-o-gun-ne-oldu>, 15 Şubat 2014.

Hayrettin Karaman, “Günah Kasetleri/Teşhiri”, *Yeni Şafak*, 12 Mayıs 2011.

—, “Hürriyet, Din ve Ahlak”, *Yeni Şafak*, 20 Aralık 2013.

—, “Derin Devlet de Yapı da Meşru Değildir”, *Yeni Şafak*, 22 Aralık 2013.

—, “Rüşvete ve Yolsuzluğa Fetva Verilmez”, *Yeni Şafak*, 27 Aralık 2013.

—, “Rüşvete Fetva Verilmez”, *Yeni Şafak*, 17 Ocak 2014.

Hilal Kaplan, “Kabataş, Taciz, İnsaf”, *Yeni Şafak*, 16 Şubat 2014.

Hüseyin Gülerce, “Şaşırdım, Üzüldüm, Yaralandım”, *Zaman*, 22 Kasım 2013.

—, “Paralel Gönüller”, *Zaman*, 10 Ocak 2014.

Mehmet Akarca, “Başbakan Türleri”, *Takvim*, 26 Ağustos 2013.

- Mehmet Barlas, "Siyasi Yamyamlarımızın Karınları Yine Acıktı", *Sabah*, 25 Ağustos 2013.
- Mehmet Ocaktan, "Haydi Anlatın Bize, Erdoğan Nasıl Bir Diktatör?", *Star*, 3 Aralık 2012.
- , "Vesayeti Bitiren Diktatör Erdoğan", *Akşam*, 27 Haziran 2013.
- , "Diktatör Görmek İster Misiniz?", *Akşam*, 23 Ağustos 2013.
- Murat Belge, "Yarım-Doğrularla Tartışmak", *Taraf*, 24 Ağustos 2013.
- , "Tek Derste Demokrasi ve Diktatörlük", *Taraf*, 27 Ağustos 2013.
- Murat Yetkin, "Erdoğan Neden Bu Kadar Asabi?", *Radikal*, 3 Ağustos 2006.
- , "Yeni MIT İle Polis Devletine", *Radikal*, 22 Şubat 2014.
- Nail Güreli, "Küçük Turgut", *Milliyet*, 3 Şubat 1989.
- Nazlı Ilıcak, "17 Aralık Dosyası ve UYAP", *Bugün*, 4 Şubat 2014.
- Osman Özsoy, "Cinler ve İstihbarat Savaşları", *Yeni Şafak*, 2 Temmuz 2013.
- Ruşen Çakır, "Cemaat Hükümet Meydan Muharebesi: Kim Kazanır?", *Vatan*, 16 Aralık 2013.
- , "7 Şubat'tan 17 Aralık'a Cemaat-Hükümet Savaşı", *Vatan*, 18 Aralık 2013.
- , "Savaş Kabinesi'nin Gladyatörü: Efkân Ala", *Vatan*, 30 Aralık 2013.
- Salih Tuna, "AKP Yalakaları", *Yeni Şafak*, 19 Şubat 2013.
- Sibel Eraslan, "Babamı Ağlarken Gördüm Bu Sabah", *Star*, 21 Ağustos 2013.
- , "Uzun Adam Hey!", *Star*, 14 Şubat 2014.
- Taha Akyol, "Yargıyı Yürütme Denetleyecek!", *Hürriyet*, 17 Şubat 2014.
- Taki Doğan, "Başbakan Kaçırılacak", *Habertürk*, <http://www.haberturk.com/news/216262.html>, 14 Şubat 2006.
- Tokmak, "Başbakan Kimi Sallandırdı?", *Sözcü*, 22 Ağustos 2013.
- , "'Ben Diktatörüm' Diyen Diktatör Var mı?", *Sözcü*, 23 Ağustos 2013.
- Uğur Dündar, "Sallandırıcaksın Bunları!", *Sözcü*, 23 Ağustos 2013.
- Ümit Kıvanç, "Kabataş Meselesi - Yangında İlk Okunacak", <http://riyatabirleri.blogspot.com.tr/2014/02/kabatas-meselesi-yanginda-ilk-okunacak.html>, 15 Şubat 2014.
- , "Kabataş Meselesi/2", <http://riyatabirleri.blogspot.com.tr/2014/02/kabatas-olay-sis-pus-hamaset-arasndan.html>, 16 Şubat 2014.
- , "Kabataş Meselesi/3", <http://riyatabirleri.blogspot.com.tr/2014/02/kabatas-meselesi3-serbest-ucus-halleri.html>, 17 Şubat 2014.
- Yalçın Akdoğan, "Ellerinde Nur mu Var, Topuz mu?", *Star*, 24 Aralık 2013.
- Yıldıray Oğur, "Sağ Kruris İç Altı Kısımda 3 Adet 0.2 Santimetre Sıyrık", *Türkiye*, 16 Şubat 2014.
- Yekta Güngör Özden, "Söylemler", *Sözcü*, 22 Ağustos 2013.

Tezler

- Barış Yetkin, *Bir Siyasal İletişim Tarzı Olarak Popülizm: Turgut Özal'ın İcraatın İçinden ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Ulusa Sesleniş Konuşmalarının Karşılaştırmalı İncelemesi* (Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı) Antalya, 2010.
- Selin Akyüz, *Political Manhood In 2000's Turkey: Representations of Different Masculinities In Politics* (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü), Ankara, 2012.

- Süleyman İnan, *Muhalefette Adnan Menderes: 1945-1950* (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı), Isparta, 2002.
- Şerif Demir, *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes: 1930-1960* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı), İstanbul, 2009.
- Zeyneb Çağlıyan İçener, *Presidents, State And "Democracy" In Turkey: The Ideas and Praxis of Demirel* (Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü), Ankara, 2010.

Diğer Kaynaklar ve İnternet Siteleri

Vatan

Akşam

Milliyet

Radikal

Aydınlık

Hürriyet

Sabah

Takvim

Taraf

Cumhuriyet

Evrensel

Habertürk

Sol

Sözcü

Star

Yeni Şafak

Zaman

Haber 7

Bianet

<http://www.akparti.org.tr/>

<http://t24.com.tr>

1. Milliyetçi Cephe 180
2. Milliyetçi Cephe 182
6-7 Eylül Olayları 62, 69
12 Mart 72, 125, 126, 228
12 Eylül 13, 72, 73, 125, 127, 129,
131, 147, 159, 163, 206, 228, 266,
279, 281, 309, 327, 343, 392, 418
17 Aralık 10, 12, 15, 214-216, 224,
228, 239, 241, 246, 252, 262, 263,
271-273, 279, 282-284, 286, 290,
291, 341, 383-387, 390, 397, 404,
406, 407, 414, 427, 428
27 Mayıs 30, 33, 44, 228, 279-281
28 Şubat 118, 119, 163, 228, 248, 256,
279, 281, 332, 392, 432

AB/Avrupa Birliği 170, 171, 186-188,
233-235, 261, 296, 338, 418, 432
ABD 33, 49, 60, 67, 72, 83, 126, 129,
130, 142-144, 186, 264, 282, 303,
325, 326, 331, 338, 347
Abdullah Gül 12, 13, 163, 164, 197,
277, 287, 288, 346, 415, 432
Abdullah Yegün 275
Abdülhamid 187, 303
Abdulkadir Badıllı 275
Abdölmecid 298

Acar Tuncer 400
Adalet Partisi/AP 72, 74, 76, 78, 80-
83, 88-91, 95-100, 104, 106, 108,
109, 125, 153, 154, 162, 169, 180,
182, 184, 185, 194, 436
Adil Düzen 164, 170, 173, 183, 184,
196, 203-205
Adli Kolluk Genelgesi 275
Adnan Menderes 14, 18, 21, 23, 24,
26-65, 67-70, 74, 88, 97, 99, 107,
140, 147, 150, 162, 163, 179, 207,
222, 224, 227, 228, 242, 243, 248,
256, 280, 298, 323, 384, 385, 405,
406, 431, 433-435, 437, 438
Adnan Polat 285
Ağır Sanayi 160, 162, 180, 181, 185
Ahmet Erdoğan 353
Ahmet Kaya 308, 369
Ahmet Özal 142, 150, 159, 344, 431
Ahmet Taşgetiren 405
Ali Fuat Başgil 62, 125
Ali Sabancı 285
Ali Uzunırmak 349
Akkan Suver 399
Ali Ağaoğlu 272, 277
Ali İsmail Korkmaz 15, 251
Alparslan Türkeş 186, 345

ANAP/Anavatan Partisi 73, 74, 86,
126, 128, 130, 132-135, 138-141,
144, 147, 149-151, 154, 158, 159,
166, 193, 194, 206, 220, 242, 288,
344, 346, 369, 397, 398, 431
Ananas 216, 228, 285, 377
Antalya Altın Portakal Film Festivali
193
Arabesk 130
Arjantin 59
Arslanbek Sultanbekov 9
Aslan Polat 349
Atatürk 29, 41, 55, 69, 101, 119, 120,
136, 154, 163, 196, 330, 352, 364,
371, 426
Atılğan Bayar 401
AVM 251, 320
Aydın Doğan 285, 361, 396

Bağdat 302, 304, 334
Balçıcek İlter 409, 410
Balyoz 284, 287
Bank Asya 285
Barajlar Dairesi 72
Barış Güler 272, 273
Basın/Matbuat 37, 42, 53, 58, 59, 62-
65, 67, 149, 150, 163, 180, 272,
274, 277, 345, 346, 352, 364, 386,
397, 407, 410, 415, 419, 424, 436
Başkanlık Sistemi 109, 110, 120, 121,
127, 154, 237, 420
Batı/Batılılaşma/Garplılaşma 25, 46,
83, 84, 86, 88, 92, 96, 138, 140,
142, 144, 167, 168, 171, 172, 174,
177, 184, 186-188, 190, 193-195,
200, 201, 204, 206, 220, 313, 331,
335, 338, 340, 343, 372, 437, 438
Beşiktaş 132
Beşir Ayvazoglu 128, 209
BDP 242, 243, 251, 291, 347, 377,
396, 415, 420, 425
Bildenberg Grup 186
BM/Birleşmiş Milletler 173, 338
Bülent Akarcalı 346
Bülent Arınç 269, 332, 407
Bürokrasi/Bürokrat 35, 47, 54, 73,
95, 107, 108, 118, 126, 131, 136,

153, 158, 235, 246, 264, 272-
274, 281, 284, 286, 287, 289,
290, 431, 437
Büyük Türkiye 111, 182, 183, 202-
204, 230, 279, 302, 314
Büyük Türkiye Partisi 132

Can Ataklı 371, 398
Carl von Clausewitz 239
Çanakkale Harbi/Savaşı 165, 188
Cavîr Çağlar 345
Celal Kara 284
Cem Boyner 345
Cem Uzan 259, 261
Celal Bayar 29, 53, 55
Cengiz-Limak-Kolin 285
Cevdet Erdöl 327
Cezayir 333, 339
CHP 11, 12, 29, 34, 35, 38, 47, 53-
63, 67, 69, 71, 72, 74, 80, 89, 90,
96-98, 163, 169, 180, 182, 184,
185, 189, 212, 213, 225, 228, 229,
231, 237, 242-249, 251, 255, 258,
276, 282, 284, 287, 290, 291, 298,
301, 303, 304, 345, 347, 360, 369,
372, 376, 377, 380, 407, 408, 418,
433, 436
CGP 180, 185
CNN 9, 250
Cumhuriyet 13, 35, 44, 50, 61, 66, 78,
81, 84, 85, 87, 91, 93, 96, 98, 100,
103-105, 107, 110, 114-117, 119,
120, 125, 133, 138, 145, 151, 157,
161, 181-183, 187, 198, 201, 220,
229, 244, 246, 248, 286, 302, 315,
328, 336, 337, 351, 374
Cüneyt Arkın 161, 310
Cüneyt Canver 344

Çağ Atlamak 129
Çalık Grubu 397
Çamlıca 306
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu 29

Davos 334, 360
Deniz Baykal 248, 344, 360, 369, 399
Derya Sazak 396

Devlet Bahçeli 241, 243, 350, 359,
371, 415, 416
Dombra 9, 10
Dörtlü Takrir 29, 53
DSL/Devlet Su    leri 40, 72
DYP/Doğru Yol Partisi 72, 74, 93, 101,
163, 193, 194, 206, 345, 369, 397,
398, 436
Durkheim 167
Dünya Bankası 126, 130, 142, 186
Dünya Sağlık  rg t  327

Ege Ernart 129
Egemen Bağ   250, 257, 275, 425
Ekrem Aydiner 284
Elektrik Etüd    leri 126
Elif  akır 407-409, 411
Emanuel Karaso 187
Emin  ola an 394, 396, 397, 419
Enflasyon 109, 129, 130, 139, 221,
300, 432
Enis  ks z 345
Erdal Inönü 134
Erdoğan Bayraktar 272-275, 280, 314,
378
Erdoğan Demirören 134, 396
Ergenekon 248, 255, 264, 277, 284,
287, 390, 418, 432
Erkal Zenger 81, 129, 180, 195
Erol Simavi 150
Ertuğrul Günay 275, 423
Ertuğrul  z    127, 364, 366, 398
Eski Türkiye-Yeni Türkiye 88, 235,
305, 376, 390, 392
Eşref Bitlis 386
Ethem Sar s l k 252, 416

Fatih Altaylı 332, 365, 366, 415, 416
Fenerbahçe 132, 133
Ferit  ahenk 285
FP/Fazilet Partisi 12, 118, 163, 197,
349
Fethullah Gülen 119, 262, 264-270,
276, 283, 285, 288
Fevai Arslan 428
Fevzi  akmak 125
Filistin 262, 303, 333, 339, 340, 401

Fikret Bila 396
Fikret Hakan 27
FIS 333
Fuat Geçen 364

Galatasaray 132, 133, 136
Gazali 167
Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı 263, 264
Gazze 303, 334
Gelenekçiler 197
Genç Parti 258-262
George Bush 134, 135, 184, 379
Gezi Parkı 10, 12, 215-217, 236, 249-
254, 257-259, 261-264, 267, 274,
278-280, 282, 289-292, 320, 341,
369, 370, 381, 383, 406, 407, 413,
426, 427
Gizli Dünya Devleti 186
Gülseren Onan  251
Günaydın 149
G ne  Taner 143, 345

Habertürk 250, 252, 414-416
Hacı Bektaş-ı Veli 313
Hacı Filiz 345
Haim Nahum 170, 187, 201
Hakan Albayrak 401, 402
Hakan     r 270, 271
Halit Narin 111, 134
Halkbank 272, 274, 279
Haramzadeler 285, 415
Hayat Pahalılığı 45, 139
Hayrettin Karaman 130, 385-388
Hasan Celal Güzel 122, 397
Hasan Cemal 127, 134, 144, 147, 150,
186, 330, 395
Herkul.org 283
Hoca Ahmet Yesevi 313
Homer 140
Homoseksüellik 343, 345
HSYK 13, 240, 278, 287
Humeyni 330
Hüsamettin Cindoruk 124, 345
Hüseyin  apkın 273
Hüseyin Gülerce 269, 270, 281
Hüseyin  ahin 426
Hülya Gülbahar 347

İlimli İslam 170, 329-331
IMF 70, 130, 186, 204, 206, 207, 402
Irak 59, 200, 333, 334, 340
Irak Darbesi 59

İbrahim Tatlıses 369
İdris Bal 269-271
İhsan Sabri Çağlayangil 345
İmaj 128, 129, 360, 399, 423
İmam Hatip 57, 274, 350, 351, 353, 368, 418
İnternet 224-226, 236, 240, 287, 288, 300, 334, 422
İsaiah Berlin 20
İsmail Hakkı Eser 425
İsmet Berkan 407
İsrail 170, 187, 200, 202, 262, 263, 291, 338, 339
İstikrar 37, 46, 108, 109, 121, 155, 175, 183, 221, 223, 224, 231, 235, 244, 260, 269, 310, 317, 334, 432
İTÜ 72, 125, 161

James Corvey 188
John Fowles 429, 433

Kaan Çağlayan 272, 273
Kabataş 407, 408, 411-413, 414
Ka-Der 347
Kahire 302, 303
Kalkınma 25, 39, 42, 44-47, 56, 67, 68, 81-83, 85, 91, 92, 94, 101, 102, 113, 136, 137, 140, 141, 153, 153, 156, 166, 170, 175-183, 189, 204, 219-222, 230, 305, 317, 332
Kanal D 332, 407, 411
Kasım Gülek 67
Kayıp Trilyon Davası 164
Kemal Derviş 345
Kemal Ilıcak 149
Kemal Kılıçdaroğlu 243, 246, 247, 282, 346, 371, 373, 379, 401, 402, 408, 417
Kemal Sunal 71, 123
Kenan Evren 126, 128, 421
KGB 252

Kılıçarslan 301
Kırtasiyecilik 47, 108, 113, 179
Koalisyon 11, 46, 67, 68, 72, 105, 108, 121, 152, 154, 163, 180, 182, 189, 194, 220, 221, 223, 242, 244, 282, 332, 344, 398, 432, 436
Komplo 96, 188, 241, 253-258, 273, 279, 280, 287, 338, 412
Komünizm/Komünist 26, 60, 68, 69, 96-98, 102, 126, 135, 137, 171-175, 184, 185, 189, 204, 221, 437
Köprü dergisi 103, 108
Körfez Krizi 127
Kral II. Faysal 59
Kudüs 163, 303, 334
Kurtuluş Savaşı 149, 131
Kuvayı Milliye 28, 83
Küçük Turgut 134, 344
Kürşad Tüzmen 346
Kürt Sorunu 116, 127, 154, 230, 232, 234, 235, 242, 264, 304, 340, 372, 373, 406, 418
Kürtaj 233, 325-328, 352, 370

Laiklik 37, 38, 96, 117-119, 141, 163, 176, 194-196, 229, 231, 244, 245, 296, 331-333

Leopard 161
Liberal demokrasi 129
Lozan 187
Lübnan 333, 334

Mahmut Koçak 364
Mahsun Kırmızıgül 308
Malazgirt 165, 169, 303, 312
Marmaray 273, 298
Mavi Marmara 262, 291, 406
Mason/Masonluk 83, 188, 189, 262
Medeniyet 18, 39, 41, 44, 46, 82-86, 88, 89, 91, 92, 113-115, 140, 142-144, 147, 151, 170-172, 178, 182-184, 192, 218-221, 234, 295, 296, 309, 311-319, 331, 337, 355, 272, 400, 402, 437, 438

Mehmet Ağar 346
Mehmet Akarca 402
Mehmet Fatih Saraç 415, 416

Mehmet Keçeciler 124, 132, 191, 241, 288, 346
Mehmet Metiner 427
Mehmet Yüzgeç 284
Melih Gökçek 327
Memduh Bayraktaroğlu 399
Merve Kavakçı 118, 408
Metin Kalkavan 285
Mevlana 92, 193, 313
Mevlüt Yüksel 252
MGK 118, 119, 163
Mısır 173, 186, 187, 202, 264, 280, 323, 333, 335-340, 342, 372, 401, 416, 418, 419
Michel Foucault 239
MILGEM 285
Milli İrade 12, 14, 15, 18, 19, 25, 35, 37, 54, 67, 81, 97, 102-104, 106, 111, 178, 210, 211, 227-230, 242, 245, 279, 280, 335, 370, 432, 416, 433, 434, 437
Milli Türk Talebe Birliği 367, 368
Mimar Sinan Camisi 314
Mirgün Cabas 415
MIT 225, 240, 263, 276, 390, 406
MNP/Milli Nizam Partisi 162, 167, 179, 189, 193, 316
MSP/Milli Selamet Partisi 126, 158, 163, 171, 180, 182, 183, 185, 189, 191, 193, 431
Mehmet Ali Ilıcak 370
Mehmet Okumuş 134
Mesut Yılmaz 14, 345, 398, 399
Morrison 72
MOSSAD 252
Moskova 59, 60, 137
Muammer Güler 272, 273, 275
Muazzez Abacı 130
Muhammed Ali Clay 195
Muhsin Yazıcıoğlu 386
Mukaddesatçı Türk'e Beyanname 168
Murat Belge 237, 397
Mustafa Demir 272
Mustafa Erol 284
Mustafa Koç 285
Mustafa Taşar 127
Mülkiye 36

Nail Güreli 344
NATO 70, 171, 173, 186, 339
Namık Gedik 62, 69
Namık Kemal Zeybek 397
Nazlı Ilıcak 274, 395
Necati Şaşmaz 252
Necdet Üruğ 127
Necdet Öztörün 127
Necip Fazıl 367
Necmettin Erbakan 12, 18, 21, 26, 40, 74, 125, 130, 147, 158, 159, 161-207, 222, 224, 316, 323, 330, 334, 340, 343-345, 402, 405, 431, 433, 437
Niccolò Machiavelli 20, 291, 351
Nihat Zeybekçi 262
Norberto Bobbio 23, 24
Novus Ordo Seclorum 186
Nurettin Topçu 125
Nurettin Zengi 301
Nükleer enerji 316, 317

ODTÜ 72, 126, 219, 305, 372, 408
Oğuzhan Asiltürk 191
Oktay Saral 425
One minute 200, 334, 403
Organizmacı 198, 205
Orta direk 129
Ortadoğu 231, 240, 296, 303, 313, 333, 334, 337, 338, 340, 341, 360, 390, 428

Özay Gönülüm 81

Papatyalar 150, 158
Paralel Yapı/Paralel Devlet 12, 214, 241, 246, 276, 281, 286, 290, 292, 341, 386, 407, 411, 414, 437
Patriyarşi 347
Peron 59
PKK 242, 263, 281, 432

Ragıp Gümüşpala 72
Rasim Ozan Kütahyalı 391, 392
Recai Kutan 12, 125, 191, 197, 199, 345

- Recep Peker 55
 Reha Çamuroğlu 423
 Reza Zarrab 15, 272, 274
 Rıdvan Güler 362
 Rotschild 186
 RP/Refah Partisi 13, 17, 118, 159, 162-164, 166, 167, 195, 196, 209, 332, 333, 345, 368, 423, 424
 R. W. Connell 347

 Said-Nursi 275
 Sabri Ergül 345
 Sadullah Ergin 285
 Salih Tuna 401
 Sandık 14, 17, 23, 34, 58, 72, 121, 163, 199, 228, 249, 276, 339, 379, 421, 423, 427, 433
 SBF 62
 Semra Özal 73, 132, 150, 158, 346
 Selahattin Eyyubi 301
 Serbest Cumhuriyet Fırkası 28
 Serbest ekonomi 129
 Seyit Battal Gazi 301
 Sezen Aksu 130
 SP/Saadet Partisi 163, 167, 168, 178, 197, 198, 204, 345
 Sırrı Süreyya Önder 251, 396
 Sibel Eraslan 383, 403
 Siyonizm/Siyonist 165, 172, 173, 177, 178, 183, 184, 186-189, 200, 202, 406
 Statüko 124, 135, 136, 199, 244, 245, 292
 Suat Kılıç 424
 Sultan Selahaddin 303
 Süleyman Demirel 14, 18, 21, 26, 29, 30, 40, 70-127, 130-132, 135, 136, 140, 141, 147, 156, 162, 163, 169, 176, 179, 184, 186, 199, 206, 207, 214, 218, 222, 224, 228, 239, 298, 307, 323, 343-345, 361, 369, 399, 400-402, 406, 422, 429, 431, 433, 437
 Suriye 200, 234, 276, 296, 304, 323, 334, 336, 338-340, 377, 401, 418
 Süleyman Aslan 272
 Şam 302-304, 337
 Şehircilik 251, 318, 319, 380, 437
 Şevket Kazan 191
 Şevki Yılmaz 163, 345
 Şivan Perwer 369

 Tanıl Bora 19, 26, 103, 117, 126, 154, 227, 280, 296, 297, 309, 328, 348, 370, 373, 397, 398
 TCDD 274, 278
 Tahkikat Encümeni 68
 Taklitçilik/Taklitçi 168, 170, 180, 183, 184, 188, 194, 200, 204, 206, 436
 Tansu Çiller 14, 74, 344, 361, 364, 398, 399, 402
 Tek Parti Dönemi 40, 58, 68, 79, 222, 229, 231, 243, 245, 300, 304, 328, 433
 Tekin Erer 400
 Tercüman gazetesi 149, 368
 Terör 97, 115, 116, 149, 154, 172, 196, 211, 242, 243, 247, 293, 305, 324, 325, 330, 376, 417, 432
 Tevekkül 353
 TOBB 162, 179
 TRT 185, 192, 235, 273, 284, 375
 Turan Çolakkadı 272, 284
 TUSKON 285
 TÜSIAD 10, 282, 371, 377, 378
 Turgut Özal 14, 18, 21, 26-28, 40, 72-74, 123-159, 179, 199, 206, 207, 213, 218, 222, 224, 228, 252, 256, 266, 280, 298, 317, 323, 343-346, 361, 386, 394, 395, 399, 402, 405, 406, 417, 429, 431, 433, 437

 Uganda 175, 285
 UNICEF 327
 Urartular 84, 140

 Üçüncü havalimanı 378
 Ümmet 141, 402

 Vatan Cephesi 56, 57
 Vimeo 285
 Virtü 351, 352

Wall Street 186
Yalçın Akdoğan 256, 257, 287, 407
Yaman Okay 123
Yap-İşlet-Devret 140, 143
Yeminli 70'ler Grubu 186
Yeni Ümit dergisi 268
Yenilikçiler 12, 197
Yol 43, 85, 88, 158, 178, 218-220,
251, 310, 373-375, 405
Yol dergisi 88
Yolsuzluk 15, 60, 150, 212, 214, 224,
228, 273-275, 277, 278, 285, 286,
289, 300, 332, 374, 376, 411, 433
Youtube 285
Yunus Emre 313
Zadegân 95
Zafer Çağlayan 272, 273, 275
Zafer gazetesi 84
Zekeriya Öz 277
Zeki Eratman 36
Zulüm 16, 33, 47, 65, 97, 106, 172,
205, 248, 293, 334-337, 341, 401



Usta, hoca, RTE, Tayyip, diktatör, sultan, dünya lideri, Davos fatihi, uzun adam... Hangi lakabıyla, nasıl anılırsa anılsın, olumlu-olumsuz nasıl görülürse görülsün, Recep Tayyip Erdoğan'ın, Türkiye'nin siyasal tarihine damgasını vuran bir lider olduğu kesin. İslâmcı Milli Görüş'ün "muhafazakâr demokrasi" söylemine geçişi, Türkiye'nin neoliberal toplumsal ve ekonomik dönüşümü, "askerî vesayet" -demokrasi-otoriter rejim tartışmaları, onu hesaba katmadan anlaşılamaz.

H. Bahadır Türk, bu kitabında Erdoğan'ın analitik siyasal portresini çiziyor. Onun bütün konuşmalarını, bütün siyasal deneyimini mercek altına alan, olağanüstü titiz çalışılmış bir portre bu.

"Özgün" ve "yeni" tarafı yanında, Erdoğan'ı merkez sağ geleneğin uzun tarihi içinde yorumlayan bir portre... Menderes-Demirel-Özal'la benzerlikleri ve farklarına bakarak...

Erdoğan kültü nasıl inşa edildi? "Başkanın Bütün Adamları", "Aşk Adamı, Âşık Olunan Adam", "Büyük Usta"... Erdoğan'ın siyasal hırsı ve arzusu enerjisini nerelerden alıyor? Milliyetçiliğe-muhafazakârlığa-İslâmcılığa bakışı; "hizmet" kavramı, millî irade fetişizmi, kutuplaşma siyaseti; asabi-erkek-Kasımpaşalı yüzü...

Türkiye'nin siyasi tarihine ve bugününe ışık tutacak bir analiz.

